

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАБАРШЫСЫ
«ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ» СЕРИЯСЫ

ИЗВЕСТИЯ
КАЗАХСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА
СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

BULLETIN
OF ABLAI KHAN KAZAKH UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES
SERIES “PHILOLOGICAL SCIENCES”

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

4 (79) 2025

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES

4 (79) 2025

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ

КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN

of Ablai Khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

Алматы
«Полилингва» баспасы
2025

© “Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті” Акционерлік қоғамының, “Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия” ғылыми журналының “Филология ғылымдары” сериясы таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген. Алғашқы есепке қою кезіндегі нөмірі мен мерзімі № 674, 18.05.1999 ж. Тіркелу куәлігі 10.04.2015 жылғы № 15194-Ж.

Бас редактор

Қурманбаева Д.Т., PhD, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0009-0001-1789-5504>, h-индекс – 1

Жауапты редактор

Кәрібаева Б.Е., Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0003-3970-1560>, h-индекс – 2

Редакция алқасының мүшелері

Құнанбаева С.С., филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА-ның академигі, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0003-4643-4069>, h-индекс – 7

Загидуллина А.А., филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932>, h-индекс – 2

Мизамхан Б.С., филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Сәтенова С.К., филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0002-5959-6887>, h-индекс – 4

Дүйсекова К.К., филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0001-9230-3348>, h-индекс – 3

Темірболат А.Б., филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0009-0004-2946-2046>, h-индекс – 5

Мирзоева Л.Ю., филология ғылымдарының докторы, профессор, СДУ Университеті, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0003-4174-9897>, h-индекс – 2

Орлова Н.В., филология ғылымдарының докторы, профессор, Ф.М.Достоевский атындағы ОмМУ, Омск, Ресей <https://orcid.org/0000-0003-1761-4765>, h-индекс – 3

Карасик В.И., филология ғылымдарының докторы, профессор, А.С.Пушкин атындағы орыс тілі мемлекеттік институты, Мәскеу, Ресей <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317>, h-индекс – 4

Энгберг Ян, PhD, профессор, Орхусс университеті, Орхус, Дания <https://orcid.org/0000-0003-0660-7260>, h-индекс – 11

Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол-Каролина, Калифорния, АҚШ <https://orcid.org/0000-0002-9461-2002>, h-индекс – 2

Шығарушы редактор

Амангожаева Е.Б., жетекші маман, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТЕУ, Алматы, Қазақстан

© Научный журнал “Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ имени Абылай хана серия “Филологические науки” Акционерного общества “Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана” зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Номер и дата первичной постановки на учет №674, 18.05.1999г. Регистрационное свидетельство № 15194-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

Курманбаева Д.Т., PhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0009-0001-1789-5504>, h-индекс – 1

Ответственный редактор

Карибаева Б.Е., RPhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0003-3970-1560> h-индекс – 2

Члены редакционной коллегии

Кунабанбаева С.С., доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0003-4643-4069> h-индекс – 7

Загидуллина А.А., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932> h-индекс – 2

Мизамхан Б., кандидат филологических наук, доцент КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Сатенова С.К., доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Гумилева, Астана, Казахстан h-индекс – 4

Дуйсекова К.К., доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Гумилева, Астана, Казахстан <https://orcid.org/0000-0001-9230-3348> h-индекс – 3

Темирболат А.Б., ., доктор филологических наук, профессор, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0009-0004-2946-2046> h-индекс – 5

Мирзоева Л.Ю., доктор филологических наук, профессор, Университет СДУ, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0003-4174-9897> h-индекс – 2

Орлова Н.В., доктор филологических наук, профессор, ОмГУ имени Ф.М.Достоевского, Омск, Россия <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=7102251366> h-индекс – 5

Карасик В.И., доктор филологических наук, профессор, Государственный институт русского языка имени А.С. Пушкина, Москва, Россия <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317> h-индекс – 4

Энгберг Ян, PhD, профессор, Орхусский университет, Орхус, Дания <https://orcid.org/0000-0003-0660-7260> h-индекс – 11

Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол-Каролина, Калифорния, США <https://orcid.org/0000-0002-9461-2002> h-индекс – 2

Выпускающий редактор

Амангожаева Е.Б., введущий специалист КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

© Scientific Journal “Bulletin of Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages”. Series “Philological Sciences” of JSC “Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages” is registered in the Communication, Informatization and Information Committee of the Ministry on Investment and Development, Republic of Kazakhstan. Number and date of first registration №674, from 18.05.1999. Certificate N 15194 – G, 10.04.2015.

Editor-in-Chief

Kurmanbayeva D.T., PhD, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0009-0001-1789-5504>, h-index – 1

Executive Editor

Karibayeva B.E., PhD, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0003-3970-1560>, h-index – 2

Editorial board members

Kunanbayeva S.S., Doctor of Philological Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the RK, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0003-4643-4069>, h-index – 7

Zagidullina A.A., Doctor of Philological Sciences, Professor, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932>, h-index – 2

Mizamkhan B., Candidate of Philological Sciences, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Satenova S.K., Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0002-5959-6887>, h-index – 4

Duysekova K.K., Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0001-9230-3348>, h-index – 3

Temirbolat A.B., Doctor of Philological Sciences, Professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0009-0004-2946-2046>, h-index – 5

Mirzoyeva L.Yu., Doctor of Philological Sciences, Professor, SDU University, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0003-4174-9897>, h-index – 2

Orlova N.V., Doctor of Philological Sciences, Professor, Dostoevsky Omsk State University, Omsk, Russia <https://orcid.org/0000-0003-1761-4765>, h-index – 5

Karasik V.I., Doctor of Philological Sciences, Professor, Pushkin State Russian Language Institute, Moscow, Russia <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317>, h-index – 4

Jan Engberg, PhD, Professor, Aarhus University, Aarhus, Denmark <https://orcid.org/0000-0003-0660-7260>, h-index – 11

Anna Oldfield, PhD, Professor, Costol-Carolina, California, USA <https://orcid.org/0000-0002-9461-2002>, h-index – 2

Commissioning Editor

Amangozhaeva E.B., , leading specialist of KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan

МАЗМҰНЫ. СОДЕРЖАНИЕ. CONTENTS.

1 Бөлім. ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 1. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Part 1. CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

Ажибекова М. Е., Сагидолда Г., Ченгел Касапоглу Х. Қожа Ахмет Ясауидің «Хикметтеріндегі» Мәдени Лексиканың Тарихи Қабаттары	13-27
Ажибекова М.Е., Сагидолда Г., Ченгел Касапоглу Х. Исторические слои культурной лексики в «Хикметах» Ходжи Ахмеда Ясави	13-27
Azhibekova M.E.¹, Sagidolda G. ², Cengel Kasapoglu H. Historical layers of cultural vocabulary in «Hikmet» by Khoja Ahmed Yasawi	13-27
Азылбекова Г.О., Акылбекова А.К., Худиева С.Р. Оценочные пословицы русского, немецкого и английского языков с гендерным компонентом	28-42
Азылбекова Г.О., Акылбекова А.К., Худиева С.Р. Орыс, неміс және ағылшын тілдерінің гендірлік компоненті бар бағалаушы мақал-мәттер	28-42
Azylbekova G., Akylbekova A., Khudiyeva S. Evaluative proverbs of Russian, German and English languages with a gender component	28-42
Akishev T.B., Kazybekova U.M., de Lasala Porta S. Integrating software and programming tools in linguistic and social science research in Kazakhstan	43-53
Акишев Т.Б., Қазыбекова Ұ.М., де Ласала Порта С. Қазақстанда тіл білімі және әлеуметтік ғылымдар саласындағы зерттеулерге бағдарламалық жасақтама мен бағдарламалау құралдарын интеграциялау	43-53
Акишев Т.Б., Казыбекова У.М., де Ласала Порта С. Интеграция программного обеспечения и инструментов программирования в лингвистические и социально-гуманитарные исследования в Казахстане	43-53
Barmenkulova A. S. Lexicographization of ethno-cultural units of the national corpus	54-66
Барменкулова А.С. Этномәдени бірліктерді ұлттық корпуста лексикографиялау	54-66
Барменкулова А.С. Лексикографирование этнокультурных единиц в национальном корпусе	54-66
Daulet M., Tleuberdyev B.M., Makulbek A.B. The mythonymic image of the universe in the Kazakh and English languages	67-80
Даулет М., Тлеубердиев Б.М., Мақұлбек А.Б. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі ғаламның мифонимиялық бейнесі	67-80

Даулет М., Тлеубердиев Б.М., Мақұлбек А.Б. Мифонимический образ мира на казахском и английском языках	67-80
Zholmyrzayeva D. K., Abdikadyrova A.K., Bektemirova S. B., Kızılcık A. The English effect: how media titles and anglicisms shape Kazakh youth perceptions of language and culture	81-91
Жолмырзаева Д.Қ., Әбдіқадырова А.Қ., Бектемирова С.Б., Қызылджық А. Ағылшын тілінің әсері: бақ тақырыпаттары мен англицизмдер қазақ жастарының тілі мен мәдениетті қабылдауын қалыптастыру	81-91
Жолмырзаева Д.Қ., Әбдіқадырова А.Қ., Бектемирова С.Б., Қызылджық А. Влияние английского: как заголовки сми и англицизмы формируют восприятие языка и культуры казахской молодежи	81-91
Искакова Г.Ж., Таңсықбай Ә.Қ., Төлеутаева А.Г., Шарипов Р.Х. Ж. Аймауытовтың «Ақбілек» романында «қорқыныш» пен «қорғансыздық» концептілерінің вербализациялануы	92-107
Искакова Г.Ж., Тансықбай А.К., Төлеутаева А.Г., Шарипов Р.Х. Вербализация концептов «страх» и «уязвимость» в романе «Ақбилек» Ж. Аймаутова	92-107
Iskakova G.Zh., Tangsyqbai A.Q., Toleutaeva A.G., Sharipov R.H. Verbalization of the concepts of «fear» and «vulnerability» in Zh. Aimaurov's Aqbilek	92-107
Kabdulova K.L., Bayandina S. Zh., Isenbaeva G. R. Representation of the linguocultureme “man” in the Kazakh, Russian, and English worldview (based on proverbs and sayings)	108-124
Қабдолова Қ.Л., Баяндина С.Ж., Исенбаева Г. Р. «Ер Адам» лингвомәдени бірлігінің қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде әлемнің тілдік бейнесіндегі көрінісі (мәтел мен нақыл сөздер негізінде)	108-124
Кабдулова К.Л., Баяндина С.Ж., Исенбаева Г. Р. Репрезентация лингвокультураны <i>мужчина</i> в казахской, русской и английской языковой картине мира (на примере пословиц и поговорок)	108-124
Камешева Ю.О., Жумабекова Б.К., Мекежанова А.Б., Оспанова Ж.З. Лексические хеджи в дискурсе американских ток-шоу	125-138
Камешева Ю.О., Жумабекова Б.К., Мекежанова А.Б., Оспанова Ж.З. Американдық ток-шоулардың дискурсындағы лексикалық хедждер	125-138
Kamesheva Yu.O., Zhumabekova B.K., Mekezhanova A.B., Ospanova Zh.Z. Lexical hedges in American talk show discourse	125-138
Kapalbek B.S., Orazkhan N.N. The History of the Kazakh primer	139-152
Қапалбек Б.С., Оразхан Н.Н. Қазақ әліппесінің тарихы	139-152
Капалбек Б.С., Оразхан Н.Н. История казахского букваря	139-152

Karayeva B. Z., Meirbekov A. K., Taspolatov B. T. Environmental transformations and their impact on place-name evolution: a comparative linguistic analysis of English and Kazakh geographical nomenclature	153-170
Караева Б.Ж., Мейрбеков А.К., Тасполатов Б.Т. Қоршаған ортаның өзгеруі және олардың жер-су атауларының эволюциясына әсері: ағылшын және қазақ географиялық номенклатурасын салыстырмалы лингвистикалық талдау	153-170
Караева Б. Ж., Мейрбеков А. К., Тасполатов Б. Т. Изменения окружающей среды и их влияние на эволюцию топонимов: сравнительный лингвистический анализ английской и казахской географической номенклатуры	153-170
Kenzhebulatova D.T., Sholakhova A. A., Bublikova O.V., Mukhamadiyev K. S. Analysis of professional discourse as the main component of the linguistic personality of IT specialists	171-186
Кенжебулатова Д.Т., Шолахова А.А., Бубликова О.В. Мухамадиев Х.С. IT-мамандардың тілдік тұлғасының негізгі құрамдас бөлігі ретінде кәсіби дискурсты талдау	171-186
Кенжебулатова Д.Т., Шолахова А.А., Бубликова О.В. Мухамадиев Х.С. Анализ профессионального дискурса как главной составляющей языковой личности IT-специалистов	171-186
Куркимбаева А.М., Базарова Д.А., Сеитимбетова С.Д., Мухаметжанова К.С. Подкасттардың медиа дискурс жанры ретіндегі сипаттамасы	187-199
Куркимбаева А.М., Базарова Д.А., Сеитимбетова С.Д., Мухаметжанова К.С. Особенности подкастов как жанра медиадискурса	187-199
Kurkimbayeva A.M., Bazarova D.A., Seitimbetova S.D., Mukhametzhanova K.S. Peculiarities of podcasts as a media discourse genre	187-199
Кыдырмолдина Э.Т., Карбозова Б.Д., Рыспанова Ә.Ә., Сөйлемез О. Ағылшын тілі нумератив фразеологизмдеріндегі лингвомәдени таным	200-212
Кыдырмолдина Э.Т., Карбозова Б.Д. , Рыспанова А.А., Сөйлемез О. Лингвистическая природа нумеративных фразеологизмов в английском языке	200-212
Kydyrmoldina E.T., Karbozova B.D., Ryspanova A.A., Soylemez O. Linguistic nature of numerative phraseological units in the English language	200-212
Makatova A. A., Absadyk A. A. Reflection of Kazakh folklore in the newspaper Birlik Tuy	213-230
Макатова А. А., Әбсадық А. А. Бірлік Туы газетіндегі қазақ фольклорының көрінісі	213-230

Макатова А.А., Абсадык А. А. Отражение казахского фольклора в газете Бирлик Туы	213-230
Малбақов М., Сейдамағ Ә. М.Бекчурин оқу құралының құрылымы мен сөз құрамы туралы	231-246
Малбақов М., Сейдамағ А. О структуре и составе слов учебного пособия М. Бекчурина	231-246
Malbakov M., Seidamat A. On the structure and composition of words in M. Bekchurin's textbook	231-246
Миров М.О., Садуақас Н.Ә., Сайылов Г.А., Шохаяева К. Н. Қ.Жұбановтың стильдік танымы	247-261
Миров М.О., Садуақас Н.Ә., Сайылов Г.А., Шохаяева К. Н. Стилистическое познание К. Жубанова	247-261
Mirov M.O., Sadouakas N.Ә., Sayylov G.A., Shokhaeva K. N. Stylistic cognition of K. Zhubanov	247-261
Mutalip A. A., Balkhimbekova P. Zh. Joy and sorrow in the Russian And English language worldview	262-271
Мүтәліп А.Ә., Балхимбекова П.Ж. Орыс және ағылшын тілі дүниетанымдағы қуаныш пен қайғы	262-271
Муталип А. А., Балхимбекова П. Ж. Радость и печаль в мировоззрении в русском и английском языках	262-271
Мырзабаева Б.Д., Алкебаева Д.А. Қазақ тіл білімінде «сөз» ұғымы мен қызметінің зерттелуі	272-285
Мырзабаева Б.Д., Алкебаева Д.А. Изучение понятия и функций «речи» в казахском языкознании	272-285
Myrzabayeva B.D., Alkebayeva D.A. Studying the concept and function of «speech» in Kazakh linguistics	272-285
Ongarbayeva M.S., Tayeva R.M., Alimbayeva A.T. Meteorological metaphor as a reflection of cognitive and cultural models	286-299
Оңғарбаева М.С., Таева Р.М., Алимбаева А.Т. Метеорологиялық метафораның когнитивтік және мәдени модельдердің көрінісі	286-299
Оңғарбаева М.С., Таева Р.М., Алимбаева А.Т. Метеорологическая метафора как отражение когнитивных и культурных моделей	286-299
Oraztayeva Zh.K. The language of age in proverbs: assessing the contribution of traditional sayings to ageism	300-314
Оразтаева Ж.К. Мақал-мәтелдердегі жасқа қатысты тіл: дәстүрлі сөздердің эйджизмге қосқан үлесін бағалау	300-314
Оразтаева Ж.К. Язык возраста в пословицах: оценка вклада традиционных изречений в эйджизм	300-314
Pak R., Orazakynkyzy F. Lexico-semantic and phonetic features of English borrowings in modern Chinese language	315-329
Пак Р., Оразақынқызы Ф. Қазіргі қытай тіліндегі ағылшын кірме сөздердің лексика-семантикалық және фонетикалық ерекшеліктері	315-329

Пак Р., Оразақынқызы Ф. Лексико-семантические и фонетические особенности английских заимствований в современном китайском языке	315-329
Сартбаева Э.К., Жұмағұлова Б.С., Исмаилова Ф.Е. Көркем-әдеби дискурстағы қала бейнесін зерттеудің заманауи тәсілдері	330-345
Сартбаева Э.К., Жұмағұлова Б.С., Исмаилова Ф.Е. Современные подходы к исследованию образа города в художественно-литературном дискурсе	330-345
Sartbayeva E.K., Zhumagulova B.S., Ismailova F.E. Modern approaches to the study of the image of the city in artistic and literary discourse	330-345
Сәрсекке Г.Ә. Сигнал зат есімдер: академиялық қазақ тілінің корпусы негізінде зерттеу	346-359
Сарсеке Г.А. Сигнальные существительные: исследование на основе корпуса академического казахского языка	346-359
Sarseke G.A. Signal nouns: a study based on the corpus of academic Kazakh language	346-359
Snabekova M.M., Atabayeva M.S., Nurtaeva A.B. Cosmonyms – in the frame of traditional Kazakh culture	360-371
Снабекова М.М., Атабаева М.С., Нуртаева А.Б. Космонимдік атаулар - қазақтың дәстүрлі мәдениеті арнасында	360-371
Снабекова М.М., Атабаева М.С., Нуртаева А.Б. Космонимы в рамках традиционной казахской культуры	360-371
Sopieva B.A., Aldabergenova A.A., Ospanova Zh.T. Kazakhstan's media discourse in the linguo-cognitive aspect	372-386
Сопиева Б.А., Алдабергенова А.А., Оспанова Ж.Т. Қазақстанның медиадискурсы лингво-когнитивтік аспект аясында	372-386
Сопиева Б.А., Алдабергенова А.А., Оспанова Ж.Т. Медиадискурс Казахстана в лингвокогнитивном аспекте рассмотрения	372-386
Taubayev Zh.T. The semantics of eponymous phraseological units in the English language	387-399
Таубаев Ж.Т. Ағылшын тіліндегі эпонимдік фразеологиялық бірліктердің семантикасы	387-399
Таубаев Ж.Т. Семантика эпонимических фразеологизмов в английском языке	387-399
Шумейко Н.Е., Нурсултанқызы Ж. Номинализация признаков русском языке (на материале цветообозначения)	400-411
Шумейко Н.Е., Нұрсұлтанқызы Ж. Орыс тіліндегі белгінің номинализациясы (түс атаулары негізінде)	400-411
Shumeyko N.E., Nursultankyzy Zh. Nominalization of an attribute in the Russian language (based on color terminology)	400-411

2 БӨЛІМ. АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ

САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

РАЗДЕЛ 2. ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА

PART 2. RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

- Zhussupova A.U., Serikbaeva U.B., Manapbayeva Zh.Zh., Zhaparova A.Zh.** Literary text as a source of national and cultural information and its translation specifics412-427
- Жүсіпова А.Ө., Серікбаева Ұ.Б., Манапбаева Ж.Ж., Жапарова А.Ж.** Көркем мәтін – ұлттық-мәдени ақпарат көзі және оны аударудың ерекшеліктері412-427
- Жусупова А.У., Серикбаева У.Б., Манапбаева Ж.Ж., Жапарова А.Ж.** Художественный текст как источник национально-культурной информации и особенности его перевода412-427
- Mizamkhan B., Dyusseimbina G., Yezmakhunova A.** Translating the untranslatable in Kazakh fairy tales: Human vs AI428-442
- Мизамхан Б., Дюсембина Г., Езмахунова А.** Қазақ ертегілеріндегі баламасыз лексиканы аудару: Кәсіби Аудармашы vs ЖИ428-442
- Мизамхан Б., Дюсембина Г., Езмахунова А.** Перевод Непереводимого В Казахских Сказках: Профессиональный Переводчик vs ИИ428-442
- Шарыпова А.С., Калибекулы Т.** Эллипсис как стратегия снижения когнитивной нагрузки в синхронном переводе с китайского на русский язык443-457
- Шарыпова А.С., Калибекулы Т.** Қытай тілінен орыс тіліне синхронды аудармада когнитивтік жүктемені азайту стратегиясы ретінде эллипсис қолдану443-457
- Sharypova A.S., Kalibekuly T.** Ellipsis as a strategy for reducing cognitive load in simultaneous interpreting from Chinese into Russian.....443-457

3 БӨЛІМ. ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҒЫ ҒЫЛЫМИ-

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

РАЗДЕЛ 3. НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

PART 3. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

- Akkaliyeva A.F., Kraskov A.S.** Verbs as semantic markers in literary texts: a linguistic approach to critical thinking458-475
- Аққалиева А.Ф., Красков А.С.** Әдеби мәтіндегі етістіктер семантикалық маркерлер ретінде: сыни ойлауды дамытудағы лингвистикалық тәсіл458-475
- Аққалиева А.Ф., Красков А.С.** Глаголы как семантические маркеры в художественных текстах: лингвистический подход к критическому мышлению458-475

Kopbay A. K., Abilmansur A.K., Zhusubalina Zh.M., Toibekova B.A. Linguistic and philological dimensions of content and language integrated learning in multidisciplinary education	476-492
Көпбай А.К., Әбілмансұр Ә.Қ., Жусубалина Ж.М., Тойбекова Б.А. Пәнаралық білім берудегі мазмұн мен тілді кіріктіріп оқытудың лингвистикалық және филологиялық қырлары.....	476-492
Копбай А. К., Абилмансур А. К., Жусубалина Ж. М., Тойбекова Б. А. Лингвистические и филологические измерения предметно-языкового интегрированного обучения в междисциплинарном образовании	476-492

4 БӨЛІМ. ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ РАЗДЕЛ 4. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

PART 4. LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

Әділбекова Ж.Б. Мұхтар Әуезов пен Эрнест Хемингуэй прозасындағы көркемдік сабақтастық	493-508
Адилбекова Ж.Б. Художественное созвучие в прозе Мухтара Ауэзова и Эрнеста Хемингуэя	493-508
Adilbekova Z B. Aesthetic continuity in the prose of Mukhtar Auezov and Ernest Hemingway	493-508
Алтыбаева С.М., Сыздықбаев Н.А. Метатекстовые структуры в аспекте нарратологии, литературной герменевтики и когнитивистики	509-521
Алтыбаева С. М., Сыздықбаев Н.А. Нарратология, әдеби герменевтика аспектісіндегі метатекстік құрылымдар және когнитивистика	509-521
Altybayeva S.M., Syzdykbayev N.A. Metatextual structures in the aspect of narratology, literary hermeneutics and cognitive science	509-521
Зубенко Я.В., Нефедова Л.А. Феминность и культурные особенности женского нарратива в немецко- и русскоязычных современных литературных текстах	522-540
Зубенко Я.В., Нефедова Л.А. Әйелдік және мәдени ерекшеліктері әйелдер нарративті да неміс - орыс тілділердің қазіргі заманғы әдеби мәтіндерде	522-540
Zubenko Ya.V., Nefedova L.A. Femininity and cultural features of female narrative in German and Russian contemporary literary texts	522-540
Capitain Jürgen. America, often only a place in the mind (a close analysis of the first chapter of Richard Brautigan's 'novel' Trout Fishing in America)	541-556
Капитайн Юрген. Америка, көбінесе тек санада ғана бар орын (Ричард Броутиганның «Trout Fishing in America» атты «романының» бірінші тарауына мұқият талдау)	541-556

Капитайн Юрген. Америка, нередко существующая лишь в сознании (детальный анализ первой главы «романа» Ричарда Бротигана «Trout Fishing in America»	541-556
Маткеримова Р.А., Калиева А.К. Геопозтика и проблема аутентичности в романе «Всполохи» Абиша Кекилбаева	557-570
Маткеримова Р.А., Калиева А.К. Әбіш Кекилбаевтың «Елең - Алаң» романындағы геопозтика және теңтүпнұсқалылық мәселесі.....	557-570
Matkerimova R.A. , Kaliyeva A.K. Geopoetics and the problem of authenticity in Abish Kekilbayev's novel «At Dawn» («Vspolokhi»)	557-570
Nasirdinov B.P., Omarov N.K., Umirzakov S.D. Folklore character of creativity of representatives of the Kazygurt-Karatau regional literary school	571-590
Насирдинов Б.П., Омаров Н.К. , Умирзаков С.Д. Қазығұрт-Қаратау аймақтық әдебиет мектебі өкілдері шығармаларының фольклорлық сипаты	571-590
Насирдинов Б.П., Омаров Н.К., Умирзаков С.Д. Фольклорный характер творчества представителей Казыгуртско-Каратауской региональной литературной школы	571-590
Серікжанова М.С., Сейсенбиева Э.С., Умерджанова Ж.Т. Бұқаралық әдебиеттің жанрлық түрлері мен ерекшеліктері	591-605
Серікжанова М.С., Сейсенбиева Э.С., Умирджанова Ж.Т. Жанровые виды и особенности массовой литературы	591-605
Serikzhanova M.S., Seisenbieva E.S., Umirdzhanova Zh.T. Genre types and features of mass literature	591-605
Умирбаев А.С., Кушкимбаева А.С., Абдрахманова Ж.М. Қазақ және шетел әдебиетіндегі «авторлық коллизия» ұғымының зерттелуі	606-621
Умирбаев А.С., Кушкимбаева А.С., Абдрахманова Ж.М. Изучение понятия «авторская коллизия» в казахской и зарубежной литературе	606-621
Umirbayev A.S., Kushkimbayeva A.S., Abdrakhmanova Zh.M. Investigation of the concept of “authorial collision” in Kazakh and foreign literature	606-621
Утешова А.А. Қазіргі қазақ прозасындағы микрожанрлар: психологиялық және мистикалық бағыт	622-634
Утешова А.А. Микрожанры в современной казахской прозе: психологическое и мистическое направление	622-634
Uteshova A.A. Microgenres in contemporary Kazakh prose psychological and mystical trends	622-634

1 БӨЛІМ.
ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
РАЗДЕЛ 1.
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
PART 1.
CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

ӘОЖ 811.512.122

ГТАХР 16.21.07

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.001>

**ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИДІҢ «ХИКМЕТТЕРІНДЕГІ»
МӘДЕНИ ЛЕКСИКАНЫҢ ТАРИХИ ҚАБАТТАРЫ**

*Ажибекова М. Е.¹, Сагидолда Г.², Ченгел Хулия Касапоглу³

*^{1,2}Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан

³Қажы Байрам Вели университеті, Анкара, Түркия

Аңдатпа. Қожа Ахмет Ясауи «Хикметтері» түркі халықтарының рухани мұраларының аса құнды үлгілерінің бірі болып табылады және мәдени лексиканы зерттеуде маңызды дереккөз ретінде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – тілдік үдерістер нәтижесінде сөз мағынасының кеңеюі мен тарылуының сөздік құрамға әсерін айқындау, сондай-ақ мәдени лексиканы байытудың негізгі көздерін ғылыми тұрғыдан дәлелдеу. Бұл тұрғыда Самарқанд (Залеман) транскрипцияланған қолжазба нұсқасы негізге алынып, тілдік қабаттардың ерекшеліктері мен олардың мәдени лексикаға ықпалы қарастырылады.

Мақаланың өзектілігі – тілдің сөздік құрамына енетін бірліктердің тарихи кезеңдерде семантикалық өзгерістерге ұшырап, актив пен пассив қолданыс арасында ауысып отыруы, сондай-ақ араб, парсы және түркілік қабаттардың өзара ықпалдастығы арқылы мәдени лексиканың байытылуы. Бұл үдерістерді нақты тілдік деректермен дәйектеу қазіргі тіл білімінде маңызды мәселе болып табылады.

Зерттеу барысында сипаттау, тарихи-салыстырмалы, лингвистикалық және филологиялық-деректанулық әдістер қолданылады. Ясауи қолданысындағы араб, парсы сөздері сараланып, олардың дыбыстық, сөзжасамдық және семантикалық ерекшеліктері талданады. Сонымен қатар, «кірме сөздер», «варваризмдер», «аэлогизм», «неолексизм» сияқты терминдерге назар аударылып, олардың мәдени лексикадағы орны айқындалады.

Мақаланың құндылығы мына тұжырымдармен байланысты: біріншіден, Ясауи шығармаларының тілін дұрыс тану үшін қолжазбалар

мен басылымдарды жеке-жеке қарастырудың қажеттігі; екіншіден, сөздік құрамның дамуына ықпал ететін тілдік бірліктерді саралап, олардың қызметін нақтылау; үшіншіден, араб-парсы кірме қабатының төл түркілік негізбен диалогта дамып, тарихи семантикалық өзгерістер арқылы жаңа мағынаға ие болуы.

Зерттеу нәтижелері Ясауи шығармаларындағы мәдени лексиканың тілдік қабаттардағы үлесін айқындап, теориялық тұрғыдан тереңдетіп қана қоймай, практикалық маңызын да арттырады.

Тірек сөздер: Ясауи, Диуани хикмет, Самарқанд (Залеман қолжазбасы), мәдени лексика, түркілік қабат, тілдік қабат, араб және парсы тілдік қабаты, сөздік қор, сөздің құрамы, тілдік жад

Кіріспе

Өркениетті қоғамға ұмтылған кезеңде әр халық өз танымының тарихи қабаттарына ден қоя отырып тарих қойнауларының сырын ашуды, мәні мен мазмұнын, текстологиясын зерттеп, руханиятына тамшыдай үлестерін қосуда. Осы игі іске үлес қосу мақсатында орта ғасырдың көрнекті өкілі Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикметін»/«Хикметтерін» зерттеушілердің ғылыми ортадағы орны біртіндеп қалыптасып, дамып келеді. Десек те, Ясауи мұрасының тілін, поэтикасын талдап, арнайы жазылған монографиялық зерттеулер қазақ ғылымында жоқтың қасы, осы кемшіліктің орнын толтыруға арналған Р.Сыздықованың 2014 жылы жарияланған «Ясауи «Хикметтерінің» тілі» көп томдық шығармалар жинағын атап көрсетуге болады. Біздің мақаламызда осы көп томдық шығармалар жинағының 7-томында Ясауи «Хикметтері» тілінің лексикасына арналған бөліміндегі пікірлерді негізге ала отырып, басқа ясауитанушылардың мәліметтері салыстырылады.

Тіл ешқашан ештеңені ұмытпайтынын еске ала отырып, қазіргі уақытта ұмыт бола бастаған сөздердің жаңаша мазмұнмен сөз мағынасын кеңейтуге әсер ететін фактор ретінде біршама тілдік деректер мен дәйектер келтіруге болады. Сөздік құрамды байытатын факторлардың бірі ретінде кірме сөздердің қызметін Ясауидің «Хикметтерінен» алынған үзінділермен және тілдік деректермен дәлелдейді. Белсенді қолданыстағы атаулардың шығу тегіне зер салсақ, олардың ұлт жадына енуі кірме сөздердің белгілі тарихи оқиғалармен ұштасып, ғылыми тілдік тұрғыдан түсіндірілетінін байқаймыз.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеу жұмысында тарихи-салыстырмалы, когнитивті-семантикалық, лингвистикалық, этимологиялық және мәдени талдау әдістері, әдеби-тілдік талдау әдістері қолданылды. Тілдік қабаттарға байланысты статистикалық зерттеу материалдары басшылыққа алынады. Жұмыстың негізгі мақсаты – «Хикметтердегі» қолданған мәдени лексика арқылы тарихи қабаттардың орта ғасырларда тілдік қорға қосқан үлесін көрсету. Мәдени

лексика құрамындағы араб, парсы және түркі тектес кірме сөздердің тарихи-лингвистикалық тұрғыдан тілдік қорға қосқан үлесін анықтау. Дереккөз ретінде ғалым Р.Сыздықованың «Ясауи «Хикметтерінің тілі» мен Самарқанд қолжазбаның (Залеман) нұсқасы негізге алынған.

Нәтижелер

Ясауи «Хикметтері» бізге жеткен қолжазбалар бойынша басым көпшілігі XIX ғасырдың жазбалары екені белгілі. Ясауи «Хикметтерінің» тілін талдап, тілдік тұрғыда бағамдау үшін қолжазбалары мен басылымдарды, литографиялық нұсқаларын жеке-жеке қарастыру қажет екенін және басты ашып анықтайтын мәселе «Хикметтердің» авторы кімге тиесілі екенін анықтауды көздейді ғалым А.К. Боровков. К.Г.Залеман, М.П.Мелиоранский, Ф.Көпрүлү атап өткеніндей, Ясауи мұрасының қолжазбалардағы хикметтердің барлығы Ясауидікі емес, басқа авторлардікі (шәкірттерінікі) де бар екенін алға тартады [1]. Міне осыны ажыратып алсақ, Ясауи мұрасы деп танылған хикметтердің лексика-фразеологиялық, грамматикалық және көркемдік сипатын зерттеп-тану мақсаты тұрмақ [2, 35 б.]. Жазылған қолжазбалардың уақыт өткен сайын әр көшіруші қолтаңбасы әр кезеңнің мәдени-рухани ахуалына қарай немесе әртүрлі жағдаяттардың, тапсырмалардың негізінде кейбір шумақтардың қысқартылуы кейде қолжазба беттерінің рет санын көрсету мақсатында қолданылған амалды ескерген жөн, т.б. жағдайларды есептегенде қолжазбаның түрліше болуы – заңдылық. Бұл жұмыстың мақсаты арқылы қолжазбаларды кім қалдырды, қандай уақытта, қандай мақсатпен жазба қалдырған, қай өңірдің көшірушісі екеніне, жазу стиліне көңіл бөлу, салыстырудың негізінде қолжазбаны таңдап әрі қарай зерттеу оң нәтиже бермек. Р. Сыздықтың «Ясауи «Хикметтерінің» тілі» деп аталатын іргелі зерттеуі қазақ тілінің орта ғасырлық кезеңіне қатысты ғылыми зерттеулердің фактологиялық материалдар ресурсын толықтырған, ясауитанудың басым бағыттарын айқындаған теориялық құндылығы мен практикалық маңызы орасан зор, әлемдік ясауитануға қосқан сүбелі үлес деп білеміз [3, 68 б.]. Зерттеушілердің бағамдауына сүйеніп, Р. Сыздықованың еңбегін негізге алдық. Осы талаптарды назарда ұстаған ғалым осы еңбекті жазарда осы тілдерді жақсы білетін маман ретінде емес, әртүрлі зерттеулерді, сөздіктердегі мәліметтерді пайдалану негізінде жүргізген ізденістердің нәтижесі екенін ескертеді. Ғалым Р. Сыздықова өз еңбегінде бірқатар тұжырымдар жасап, зерттеу нысанына қатысты нақты міндеттер ұсынады. Ясауидің «Хикметтеріндегі» лексикалық қорды зерттеудің басты бағыттарына келесілер кіреді: біріншіден, сөздердің шығу тегіне қарай оларды түркі, араб және парсы тілдік негіздерге жіктеу; екіншіден, ортағасырлық кезеңге тән көнерген сөздерді анықтау және сол архаикалық қабат ішінен түркі тілдерінің ең көне элементтерін табу; үшіншіден, сөздердің қолданылу жиілігін талдау; төртіншіден, ең күрделі әрі маңыздысы – лексикалық бірліктердің ескерткіш мәтінінде қолданылған

мағыналық реңктерін айқындау; бесіншіден, олардың стильдік қызметін сипаттау [2, 68 б.]. Мақала авторлары сөздердің шығу тегіне қарай оларды түркі, араб және парсы тілдік негіздерге жіктеу мәселесін қарастырып, Ясауи «Хикметтерінің» лексикалық-генетикалық қабаты түркі, парсы және араб элементтерінің ықпалымен пайда болған тілдік материалдар арқылы көрсетеді.

Ал, Қарахан дәуірі ескерткіштерінің сөздігін құрастырған түрік ғалымы Эмек Үшенмез «Диуани хикметте» жалпы 2208 сөз барын, оның 957-сі түркизм, 763-і арабизм, 588-і парсизм деп көрсетеді. Бұл келтірілген деректерге сүйеніп, Э.Үшенмез туркизмдердің саны едеуір көп екені байқалатынын айтады. Ал діни терминдердің ену кезеңі исламға дейін орын ала бастағаны туралы деректер мен материалдар жеткілікті екенін алға тартады [4, 258 б.]. Эмек Үшенмездің жоғарыда келтірген пікірімен келісуге толық негіз бар, қазақ тіліндегі араб, парсы тілдерінің ықпалы арқылы енген сөздер ислам діні келгенге дейін қолданыста болды.

Ал Ясауидің стильдік қолданысын салғастырмалы рухани үндестікте Блейк поэзиясымен салыстырған зерттеушілер адам болмысының мәнін, терең рухани құндылықтарын ортақ сәйкестікте жеткізуіне дәйектер келтіреді. Ясауи қолданған кірме сөздер тек діни терминдер ғана емес, сонымен қатар поэтикалық стильді қалыптастырушы элементтер ретінде қарастырылады. Бұл кірме қабаттардың тек лексикалық емес, эстетикалық қызметін де айқындайды [5]. Ясауи поэзиясындағы кірме қабаттар оның шығармаларына тек мағыналық тереңдік емес, сонымен бірге көркемдік үйлесім мен мәдени көпқырлылық сипат береді.

Талқылау

Зерттеуші С.Өтебеков Қожа Ахмет Ясауи «Хикметтеріндегі» қолданылған сөздердің тілдік қабаттарына арнайы тоқталып, жиырмадан астам тілдік бірліктерге талдау жүргізеді. Ғалым Р. Сыздықова «Диуани хикметтің» Самарқанд нұсқасының (қазіргі Санкт-Петербургте сақтаулы) лексикалық құрамына талдау жасап, төрт хикметтің мәтінінде жалпы 1017 сөз қолданылғанын, олардың 573-і түркі тектес, ал 444-і араб және парсы тілдерінен енгендігін көрсетеді. Осы деректерге сүйене отырып, ғалым Ясауи шығармаларындағы лексиканың шамамен жартысына жуығы – 44,8 пайызы араб-парсылық элементтерден тұратынын атап өтеді [2, 70 б.]. Ясауи шығармаларының тілін дұрыс тану үшін ең алдымен қолжазбалар мен басылымдарды жеке-жеке қарастырудың қажеттігі айқындалып, осы негізде сөздік құрамдықалыптастыратын тілдік бірліктердің қызметі мен араб-парсы кірме қабатының төл түркілік негізбен тарихи семантикалық өзгерістер арқылы жаңа мағынаға ие болуына мән берілу керектігін ғалым Р.Сыздықова өз еңбегінде атап көрсетеді. Р. Сыздықова Самарқанд қолжазбасындағы түркі сөздерінің құрамын талдай отырып, оның түркілік қабатының негізін қыпшақтық және оғыздық элементтер құрайтынын көрсетеді. Жеке сөздердің

орфографиялық тұлғалық варианттары қыпшақ-оғыз тілдік қатарларына тән фонетикалық-графикалық ерекшеліктермен айқындалады. Мысалы: кішіг (кіші), көзү йашлығ (көзі жасты), кейін/соңра, т.б. «Диуани хикметте» түркізмдердің саны біршама көп екені байқалады. Алайда жалпы кірме сөздерді бірге бағаласақ, ескерткіштің сөздік қорының 61% кірме сөз екенін де көру қиын емес [6, 182 б.]. Ясауитанушыларға жақсы таныс төрт нұсқадан бөлек, С.Өтебеков қарастырған «Диуани хикметтің» Көкшетау нұсқасының сөздік қоры 1804 сөзден тұрады. Бұл нұсқадан түркілік, араб, парсылық деп үшке бөліп қарастырғанда түркілік қабаттың біршама алда екенін байқатады. Нақтылағанда, ескерткіш тілінде 775 түркізм, 682 арабизм, 347 парсизм бар. Кірме сөздердің жалпы көлемін ескергенде, түркілік қабаттың үлесі 57%-ға дейін жететіні айқындалады [7, 42 б.]. Бұл көрсеткіш Ясауи дәуірінде тілдік қордың мәдени және рухани ықпалдастық арқылы байып, түркілік қабаттың қыпшақ-оғыз негізінде дамығанын дәлелдейді. Демек, «Хикметтер» тек әдеби мұра ғана емес, сонымен бірге орта ғасырлардағы тілдік үдерістерді, кірме лексиканың мәдениетке ықпалын айқындайтын маңызды дереккөз болып табылады.

«Хикметтердің» мәтінін талдау барысында түркілік элементтің елеулі үлеске ие екенін көрсетеді. Тіл - жанды құбылыс, тілімізге енген сөздер актив қолданысқа еніп, кейіннен әртүрлі жағдаяттың салдарынан, идеологиялық саясат, ұлттық сана, ұлттық код, тілдік жадқа байланысты кейбір тілдік бірліктер бастапқы мағынасы тарылуына, не болмаса керісінше әсер етіп сөз мағынасының ауысуына да әкеліп жатады. Мәселен, «халал» сөзі баламасы «адал» бола тұрса да, қазіргі таңда тілдік қолданысымызда «Халал ет», «халал дәмхана», «халал даму», «халал йогурт», «халал дәрі», т.б. тіркестер «халал» сөзінің актив қолданысқа енгенін көрсетуде. «Халал» сөзінің орнына баламасы «адал» сөзінің қолданысы тарылуда. Сондай-ақ, «ифтар» сөзі тілімізде баламасы «ауызашар» бола тұрса да, кейбір дінді уағыздаушы немесе араб тіліне әуесқойлар «ифтар» деп қолданады. Бірақ бұл «халал» деңгейінде орнығып алмаған.

Йамғур өлгүн қоймады, يامغور ولگان قويمادی

Ифтар уақты болды-йә. №71.4-б. افطار وقت بولدى يه

«Хикметтерде» бірден көзге түсетін «Хақ» сөзі, баламасы «Алла», «Жаратқан», «Құдай» сөздерімен салыстырғанда «Хақ» сөзі орта ғасырда Алланың есімі ретінде актив қолданыста болған. Қазіргі қазақ тілінде бұл сөз негізінен діни мәтіндерде, теологиялық еңбектерде және діни уағыздарда кездеседі. Әдеби немесе күнделікті тілде «Хақ» сирек қолданылады, көбіне поэтикалық немесе діни стильде ғана сақталған. «Алла» – қазіргі діни мәтіндерде ең жиі қолданылатын атау. Ол исламдық дәстүрмен тікелей байланысты. «Құдай» – әдеби қазақ тілінде де, ауызекі сөйлеуде де кеңінен қолданылады. Бұл сөз тек діни мәтіндермен шектелмей, жалпы әдебиетте, мақал-мәтелдерде, тұрмыстық қолданыста да бар («Құдай сақтасын», «Құдай біледі»). «Жаратқан» – поэтикалық және діни стильде

кездеседі, бірақ «Алла» мен «Құдайға» қарағанда сирек. Семантикалық тұрғыдан «Алла», «Құдай», «Хақ» сөздері Алланың есімін білдіреді. Бірақ қолданыс аясы әртүрлі: «Алла» – діни мәтіндерде, «Құдай» – әдеби және тұрмыстық тілде жиі қолданылады. Ал «Алла» атауы діни дискурста ең жиі қолданылатын нормаға айналса, «Құдай» сөзі әдеби тілде де, ауызекі сөйлеуде де кең таралған жалпыұлттық қолданысқа ие. «Жаратқан» лексемасы поэтикалық және діни стильде кездескенімен, қолданыс жиілігі жағынан алдыңғы атаулардан төмен. «Хақ» сөзінің екінші семантикалық тармағы – «құқық», «ақы» мағынасы – қазіргі тілде шектеулі түрде ғана сақталып, көбіне «хақым бар/жоқ», «хақысы кету» сияқты тұрақты тіркестер құрамында қолданылады. Бұл қолданыс теологиялық мағынадан бөлек, құқықтық-әлеуметтік мәнге ие.

Кейін Хақ Расулы мәңә бақты/ сәлем қылдым 101a. *گڭ بين حق رسول* едім
білімін *مانگا باقتی سلام قیلدی*

Зәрра ғафил болмас болұр/ғафил болмас Хақ. 101a. *نزه غافل بولماس بولور غافل*
بولماس حق

Қылұр Хақ өләрде иманыдын жүдә қылұр. 17a *قیلور حق اولارده ایمانییین جدا قیلور*

Хаққа йетті құлақ салғын хас уммәт. 17 б. *حققا یاتتی قولاق سالغین خس امت*

Әдеби тілде сөз мағынасының кеңеюіне ықпал ететін негізгі факторлардың бірі – өзге тілдерден енген сөздердің орнығуы. Алайда бұл үдеріс тек кірме сөздермен шектелмейді. Сөздік құрамның дамуына ішкі тілдік заңдылықтар (семантикалық өзгерістер, сөзжасамдық тәсілдер), әлеуметтік-мәдени ықпалдар (қоғамдық-саяси өзгерістер, ғылым мен техника дамуы, аударма әдебиет), сондай-ақ тарихи факторлар да әсер етеді. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ әдеби тілінде сөздік қордың неологизмдермен толығуы М. Балақаев еңбектерінде қарастырылса, басқа ғалымдар сөз мағынасының кеңеюін ішкі және сыртқы факторлардың өзара байланысы арқылы түсіндіреді. Қазақ тіліндегі сөздік қорға енген кірме сөздердің басым көпшілігін араб, парсы және орыс тілдерінен енген сөздер деп көрсетеді [8, 371 б.]. Қ. Алдашева қазақ тіліндегі жаңа сөздердің пайда болуы, олардың ғылыми тұрғыда сипатталуы және жүйеленуі мәселелерін қарастырады. Жаңа сөздер мен кірме сөздердің байланысы, жүйеленуі, қазіргі қазақ тіл біліміндегі сабақтастығы, мәселен «мәдениет», «ғылым», «қоғам» сияқты араб, парсы кірме терминдері әдеби тілде орнығып қалғанын айтады [9]. Тілімізге енген кірме сөздер тек түбір сөздер ғана емес, сөз тұлғалары, қосымшалар да жаңа сөз жасап сөз мағынасының кеңеюіне ықпал еткен. Бұған Ясауи «Хикметтеріндегі» «бей» префиксі мен «дур», аффиксінің, «бірлә» шылауының белсенді қолданылуын айтуға болды. Мәселен,

Ей би хабар ей би хабар шәрмәндә и рузы азәл, №42 *ای بیخبر ای بیخبر*
شرمندہ روزازل

Һәм күйдүрді кәсәл қылды бимаз болдұм. №61 *هر گویدور دوردی کسل قیلدی بیماد*
بولدوم

ظراب طريقت يوللارى دور 48 а. *тураб тариқат йоллары дүр қаттығ* аззаб 48 а. قاتتىغ عذاب

يغليب يتتى گوب روايت شرّ 58 а. *йығылыб йетті көп риуайат шари ат дүр*. 58 а. اتدور

صدقينگ بيرله الله ديگيل مقبول بولسون. 54 б. *сидқың бірлә Алла дегіл мақбул болсұн*. 54 б. ار ميش موليم سيني رنج و محنت بيرله. 73 б. *ерміш мәулім сәні рәнж-у михнәт бірлә*. 73 б. طانگ اتقونچا ينگراب چيقسام دردى بيرله, *Таң атқұнча иңрәб чықсам дәрдi бірлә*, بيرله, قول هو الله سبحان الله وردى بيرله, *Құл һуа Алла Субхан Алла уирдi бірлә*, قارا يوزوم توقراغ قيلسام كارد بيرله. №3. *Қара йузум тофрағ қылсам кәрдi бірлә*, №3.

Семантикалық кеңею мен морфологиялық бейімделу ғылыми тұрғыдан нақты көрсетіледі. Кірме элементтер қазақ тілінде тек түбір деңгейінде ғана емес, сөз тұлғалары мен қосымшалар арқылы да жаңа сөздер жасап, сөз мағынасының кеңеюіне ықпал етеді. «Бей» префиксі «h» дыбысының араб тілінің ықпалы екені айқын, осыдан кейінгі ақындардың тілінде бұл нұсқаның қолданылуы үрдіске айналды. Абай, Ахмет ақындардың тіліндегі «һәм», «һәр» қолданысын сөзімізге дәйек бола алады. «Дүр» қосымшасы қазіргі қазақ тіліне тән емес қосымшалардың қатарына жатады. «Көне түрік тілінде сөйлем немесе сөзге «дүр» қосымшасы қосылып, оған, нақтылық, сенімдік, кәмілдік, мағына үстелгені белгілі. Бұл форма XX ғасырдың басына дейін қолданылып келді, әсіресе шағатай немесе ескі жазба тілімен жазылған шығармаларда едәуір көп кездесті» [10, 165 б.]. Ш.Құрманбайұлы мен М.Әділовтің нұсқауы бойынша, өткен ғасырдың басына дейін қолданыста болғанын атап өтеді. «Бей» префиксінің «би» нұсқасында қолданылғанын көреміз және бұл қазіргі қолданыста да «бишара», «бимарал», т.б. жалғасып келеді. Ясауи тілінде «би» сөзі сөзден бөлек жазылған, қазіргі қолданыста бұл қосымшаның мағынасы көмескіленіп, қосымша мән үстейді. «Бірлә» қосымшасы Ясауи хикметтерінде жиі қолданылған, ол сөзден бөлек жазылған. Бұл «бірлә» тұлғасының «бірлән» нұсқасы қазақ әдеби тілімізде Абайдың қолданысына дейін жалғасып келді. Бірлә – бірлән – білән – мілән – мелән – менен – мен осы тұлғаға өзгерген, «бірлә» тұлғасы «мен» тұлғасының көне формасы саналады.

Б.Әбілқасымов «дүр»-дің XIX ғасырдың аяғына дейін ресми хаттарда, баспасөз беттерінде жиі қолданылғанын айтады [10, 167 б.]. Ал Р.Сыздықова қосымшаның ертерек уақыттарда қолданылғанын ескеріп, қазіргі тілімізде қолданыстан шыққанын тілге тиек етеді. Кейбір мысалда «ды/дi» түріне дейін қысқарғанын ескертеді. Севортян «-дүр» қосымшасының қазіргі түрік тілдерінен оғыз тілдерінде (түрік, түрікмен, әзербайжан, гагауз) кең қолданылатынын көрсетеді [11, 168 б.]. Қарап отырсақ, тілдік қабаттар арқылы араб және парсы тілдерінен тек лексикалық бірліктер ғана емес, олардың кейбір префикстері мен аффикстері де енген.

Әлемдік ғылымда араб, парсы тілдерінен енген сөздердің барлығын кейде «неологизм» деп топшылайтындар да бар. Мәселе етіп қозғағалы отырған норма және нормалану дәрежесі, сөздік құрамға қосылу мүмкіндігі әртүрлі сипатта болатындығын аңғарған ғалым Р.Сыздықова

оларға «тілдегі жаңалықтар» немесе «тілдік жаңалық» деген нақты атау береді. Ғалымның пікірінше, тілдегі жаңа қолданыстарды алдымен «неологизм», «аэлогизм» және «неолексизм» қатарларына жіктеп алғаннан кейін талдау қажет. Аэлогизм қатарын құрайтындары – байырғы сөздердің жаңа мағынаны иеленуі (көзқаман), ал неолексизм – сирек қолданыстағы, қазіргі нормативті сөздіктерге енгізілмеген, «қайта тірілген» сөздердің жаңа мағынаға ие болуы [11].

Р.Сыздықова араб, парсы кірме сөздерін «неологизм» деп жалпылап атаудың ғылыми тұрғыдан дәл емес екенін көрсетеді. Сөз мағынасының жаңа мағынаға ие болуы мәселесі семантикалық жаңару мен сөздік құрамға қосылу мүмкіндігін айқындап отыр. Ж.Жақыпов төл сөздерді ығыстыру, сөз мағынасының кеңеюі мен тараюына әкелетін бұл қатардың қолданылуы уақытша болуы мүмкін деген пікірді айтады. Ол жаңа қолданыстардың (неологизм, аэлогизм, неолексизм) төл сөздерді ығыстыруы мүмкін екенін ескертеді [12]. Жаңа сөзді ығыстыруға «варваризмдер» әсер ететінін айтады. Варваризм грек тілінен аударғанда «barbarismos» жат елдік дегенді білдіреді. Ол – белгілі бір тілге басқа, бөтен тілдерден енген, толық қалыптаса қоймаған сөздер немесе сөз тіркестері және белгілі бір елдің салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тұрмыс-жайын, олардың өзіндік ерекшеліктерін айқын көрсету үшін қолданылатын кірме сөздер [13, 5 б.]. Варваризмдер, әдетте, тіл шұбарлаумен байланысты болады да, сөз мәдениеті үшін теріс құбылыс болып есептеледі. Варваризмдер де, дақ сөздер де бірреттік, уақытша пайдаланылатын сөздер, сонымен қатар өзге тілдегі сөздерді қолданар кезінде, әсіресе өлең жолдарында өзіндік қолданыс, даралану, экзотикалық мәнде де кездеседі. Оны мәтін адресатына қабылдату мақсатында «дақ сөздерді» қолдану үнемдігі орын алатынын айтады. Осындай баламалар Ясауи «Хикметтерінің» мәтінінен кездесетін мәдени лексиканың қатары өте көп, әрбіреуі – жеке-жеке тілдік таным тұрғысынан талдауды қажет ететін тілдік бірліктер.

Діни дастандардағы жаттілдік дақ сөздердің көбі араб, парсы тілдерінен алынған. Сондай-ақ дақ сөздердің экзотикалық мәнде қолданылғаны да бар. Тіліміздегі, әсіресе жырларда қолданылған «бөтен» тілдің сөздері көзге оқшау көрінеді және уақытша сөз екені айқын. Сондықтан оларды жаттілдік дақ сөздер деп қарау жөн [12, 5 б.]. А.Б.Жиекбаева діни дастандардағы жаттілдік сөздердің басым көпшілігі араб, парсы тілдерінен алынғанын және олар зат пен табиғат құбылыстарына байланысты енгенін, ал халқымыздың дүниені тану әлемінде қалыптасқан стереотип деңгейінде орын алмағанын және қолданылуы уақытша деп көрсетеді [14]. Терминологиялық нормаларға сәйкес эмоционалды-экспрессивті реңкі бар «дақ сөздер» атауының орнына бейтарап ғылыми атау қолданған дұрыс.

Қоғам дамуының барысында көптеген сөздердің мағыналары кеңейіп, үстеме мағынаға ие болуы – лексиканы дамытудың өнімді жолдарының бірі. Осы өнімділікке мысал «Хикметтерден» «үшбу» сөзінің мағынасына қызығушылық туды. «Үшбу» сөзінің Алаш зиялыларының арасында құпия

хат жазғанда, «өзіңнен үшбу хат күтем» деген тіркесінен таныс болған осы «үшбу» концепті ретінде қарастырылу керек. «Үшбу» сөзіне Адырна сайтында мынадай түсінік берілген. Үшбу – «осы, осынау» мағынасына ие. Үшбу пәле, үшбу ер, үшбу күн, үшбу сөз, үшбу түні, үшбу заман, үшбу іс, үшбу жай, үшбу жол, үшбу уақыт, үшбу қисса, үшбу пәни, т.б. тіркестер кездеседі [15]. Үшбу хаттар — бұл майдан хаттары. Хатты осылай буу дәстүрі екінші дүниежүзілік соғыс кезінде қалыптасты. Майданның қиын жағдайында қағаздың өзі тапшы болған уақытта конверт пен мөрді іздеп табу тіпті мүмкін болмады, сондықтан почтаның «мобильді» нұсқасы ойлап табылды. Хат жазу үшін қағаз орамасы, тіпті темекі қорабы да пайдаланылды. Хаттың арнайы конвертке салынбай, үш буылуының тағы бір себебі – жауынгерлер жазған әрбір хаттың әскери цензураның тексеруінен өтуінде еді.

«Үш жүздің биінен қалған үшбу хат», «Үшбу қазақтың үш жүз би атанған баяны», «Үшбу хат» айдары, «Жас дарынға үшбу хат», «Марғұлан Боранбайдың түрмеден жолдаған үшбу хаты», «Жауынгер жаршысындай үшбу хаттар», [15] т.б. «үшбу» танымымен байланысты қолданыстар белсенді болып келеді. Қазақ-орыс сөздігінде үшбу лексемасы «книжн. сей, данный», ал үшбу хат тіркесі «сие письмо» деп аударылған. Бұл аудармалар сөздің негізгі мағынасы — «осы, бұл» деген сілтеу мәнін дәл беретінін байқатады. Алайда қазіргі тілдік қолданыста «үшбу» лексемасы тарихи сипаттағы стильдік реңкке ие болып, көбіне дәстүрлі жазба және публицистикалық атаулар құрамында кездеседі. Сонымен қатар, «Үшбу тапсырма» деген оқу үдерісінде де активті қолданысқа ие. Эссе жазу, хат жазу тапсырмаларын беретін кезде осы сөзбен бірге қолдану жиілеп келеді. Бастапқы мағынасы сілтеу есімдігі қызметінде болса, кейіннен саяси-әлеуметтік жағдайға байланысты алаш зиялыларының кезінде құпия хат қызметінде актив қолданысқа енген. «Үшбу» сөзі орта ғасыр жазба тілінде актив қолданыста болып, кейін пассив қорға ауысқан; семантикалық жаңару (аэлогизм) нәтижесінде «құпия хат, жасырын хат» мағыналарын иеленіп, қазіргі қолданыста контекстуалды түрде қайта жанданды. «Ифтар», «Хақ» сияқты лексемалардың қазіргі қолданысы мақсатқа, стильге және басымдылыққа (діни, публицистикалық, әдеби) байланысты вариативті түрде іске асады.

Бұл тілдік құбылыстардың орын алуына байланысты тек сөз мағынасының кеңеюіне дерек болатын мысалдарды келтірдік. Сөз құрамын байытушы факторлар деп топшылауға болады. Ясауи «Хикметтерінде» белсенді қолданылған араб, парсы тілдерінен енген бірді-екілі бірліктердің қазіргі уақытта қолданыста өзгеру сатысына біршама тоқталдық.

Қорытынды

Кірме сөздердің нақты үлесі жөніндегі көрсеткіштер зерттеушілер арасында бірдей емес, өйткені олар қолданған дереккөздер мен жіктеу

әдістері әртүрлі. Соған қарамастан, араб және парсы тілдік элементтері Ясауи дәуіріндегі терминологиялық өрістің қалыптасуына шешуші ықпал еткені анық. Бұл олардың тек лексикалық емес, мәдени-рухани мәнге де ие екенін дәлелдейді. Рухани, этномәдени және әлеуметтік-мәдени лексика арқылы тілдік қабаттардың өзара ықпалдастығын көрсете отырып, тарихи динамика мен қолданылу аясының өзгерісін (актив-пассив) дәлелдеуге көңіл аудардық. Төл түркі қабаты мәтіннің құрылымдық өзегін құрайды; араб-парсы қабаты діни-терминологиялық және символикалық өрістерді тұрақтандырғанымен, жалпы салмақта төл қабаттан басым емес, семантикалық жаңару механизмдері (аэлогизм, неолексизм) қабатаралық қозғалысты қамтамасыз етеді.

Түркі тілдерінде араб-парсы тілдік кірме қабаты тарихи ықпалдастық нәтижесінде кең таралып, ортақ тілдік қор ретінде орныққан. Ясауи мәтіндері осы құбылыстың нақты көрінісін көрсетіп, кірме элементтердің діни ғана емес, поэтикалық-эстетикалық қызмет атқарғанын дәлелдейді.

Сөздік құрамның толығыуы мен сөздік қордың кеңеюіне ықпал ететін негізгі факторлардың бірі – қоғамның тарихи дамуы. Тілдегі әртүрлі қабаттар осы дамудың ізін жаңа ұғым атауларының пайда болуы, яғни жаңа сөздердің жасалуы немесе бұрыннан бар сөздердің мағынасының кеңеюі арқылы көрсетеді. Олар әр кезде тілге енеді, қажетінше лексикалық мәні түбегейлі не болмаса экспрессивті сипатына сәйкес құбылып, аэлогизм арқылы жұмсалады. Ясауи «Хикметтеріндегі» лексикалық және морфологиялық бірліктерді талдау ортағасырлық түркі жазба дәстүрінің тілдік ерекшеліктерін көрсетеді. «Хақ», «Алла», «Құдай», «Жаратқан» сияқты діни атаулардың стильдік-қолданымдық жіктелуі, «бей/би», «дүр», «бірлә» тәрізді көне грамматикалық элементтердің тарихи қызметі, сондай-ақ «үшбу» сияқты лексемалардың семантикалық жаңаруы – Ясауи тілінің қазіргі қазақ тілімен сабақтастығын дәлелдейтін негізгі нәтижелер. Араб-парсы кірме қабатының терминологиялық өріс қалыптастырудағы рөлі де зерттеу барысында айқындалды.

Тіл – динамикалық жүйе, сөздердің қолданыс жиілігі қоғамдық қажеттілікке сай іріктеліп, стандарт пен дискурстық практика арқылы нормаланады. Жаңа сөздердің жасалуына және лексикалық қордың кеңеюіне тілдік қабаттар (төл және кірме) дерек көзі ретінде қызмет етіп, семантикалық өзгерістер мен аэлогизм арқылы тұрақты немесе экспрессивті мәндерге ие болады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Боровков А.К. Очерки по истории узбекского языка (определение языка хикматов Ахмада Ясеви) // Советское Востоковедение. V часть. – Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1948. – С. 229–250.

[2] Сыздықова Р. Ясауи «Хикметтерінің» тілі. Көп томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 2014. – 664 б.

[3] Сагидолда Г., Фазылжанова А. Ясауитану және Р.Сыздықтың «Ясауи хикметтерінің тілі» зерттеуінің маңызы // Tiltanym. – 2022. – № 4 (88). – Б. 61–69. DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2022-4-61-69>

[4] Ölmez M. Türkçede dini tabirler üzerine // Türk Dilleri Araştırmaları. – 2005. – Sayı: 15. – S. 213–218.

[5] Сулейменова Ж.А., Алдабергенова А.А., Ыылдыз Н.А. Ясауи мен Блейк шығармаларындағы рухани тақырыптар мен поэтикалық стильді салыстырмалы талдау // Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. – 2024. – Т. 73, №2. – Б. 123–135. DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.029>

[6] Өтебеков С. «Диуани хикметтегі» діни терминдердің түркілік қабаты (Көкшетау нұсқасының негізінде) // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2021. – № 3 (121). – Б. 39–56. – DOI: <https://doi.org/10.47526/habarshy.v3i121.733>

[7] Üşenmez E. Türkçe İlk Kur'an Tercümelelerinden Özbekistan Nüshası. – İstanbul: Çalış Ofset Matbaacılık Ltd. Şti., 2013. – 576 s.

[8] Балақаев М.Б. Қазақ әдеби тілі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2007. – 472 б.

[9] Алдашева Қ. Қазақ тіл біліміндегі жаңа сөздердің зерттелуі және жүйеленуі // Termincom.kz. – 2018-09-25. <https://termincom.kz/>

[10] Құрманбайұлы Ш., Әділов М.Е. Абай тіліндегі көнерген сөздердің тарихи-салыстырмалы сөздігі. – 2024. – 416 б.

[11] Сыздық Р. Қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар: Ғылыми танымдық зерттеу. – Алматы: Арыс, 2009. – 272 б.

[12] Кәрібай Қ., Жақыпов Ж. Қазақ діни дастандарындағы дақ сөздер // Ш. Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2024. – № 1. – Б. 100–109. – DOI: <https://doi.org/10.59102/kufil/2024/iss1pp100-109>

[13] Сарекенова Қ.Қ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы. – Астана, 2010. – 152 б.

[14] Zhakupov Z. et al. Language and Cultural Codes in Ahmed Yasawi's Diwani Hikmet: A Linguacultural Study // Eurasian Journal of Applied Linguistics. – 2023. – Т. 9. – № 3. – С. 238–246.

[15] Майдан хаты неге үш бүктелген? // Syrboyi.kz. – 23.05.2023. <https://search.app/FUwi9XP6PeTESEXU7>

REFERENCES

[1] Borovkov A.K. Ocherki po istorii uzbekskogo yazyka (opredelenie yazyka hikmatov Ahmada Yasevi) [Essays on the history of the Uzbek language (definition of the language of Hikmats by Ahmad Yassawi)] // Sovetskoe vostokovedenie. – M., 1948. – No. 5. – S. 229–250. [in Rus.]

[2] Syzdykova R. Yasauı «Hikmetterinin» tili. Kop tomdyk shygharmalar zhınaghy [The language of Yasawi's "Wisdom". A collection of multi-volume works]. – Almaty, 2014. – 664 b. [in Kaz.]

[3] Sagidolda G., Fazylzhanova A. Yasauitanu zhane R. Syzdyqtyn "Yasauı

hikmetterinin tili” zertteuinin manyzy [Yasawi studies and the significance of R. Syzdyk’s work “The Language of Yasawi Hikmets”] // Tiltanym. – 2022. – No. 4 (88). – B. 61–69. DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2022-4-61-69> [in Kaz.]

[4] Ölmez M. Türkçede dini tabirler üzerine [On religious expressions in Turkish] // Türk Dilleri Araştırmaları. – 2005. – Sayı: 15. – P. 213–218. [in Turk.]

[5] Suleimenova Zh. A., Aldabergenova A. A., Yildyz N. A. Yasau men Bleik shygharmalaryndagy rukhani taqyryptar men poetikalyq stiildi salystyrmaly taldau // Abilai Khan atyndagy KazKhKZhaneATU Khabarshysy. Filologiiа gylymdary seriasy. – 2024. – T. 73, №2. – B. 123–135. DOI: 10.48371/PHILS.2024.73.2.029. [in Kaz.]

[6] Otebekov S. «Diwani hikmettegi» dini terminderdin turkilik kabaty (Kokshetau nusqasynyn negizinde) [The Turkic layer of religious terms in “Diwani Hikmet” (based on the Kokshetau version)] // Yasau universitetinin habarshysy. – 2021. – No. 3 (121). – P. 39–56. – DOI: <https://doi.org/10.47526/habarshy.v3i121.733> [in Kaz.]

[7] Üşenmez E. Türkçe İlk Kur’an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası [The Uzbekistan Manuscript of the First Turkish Translations of the Qur’an]. – İstanbul: Çalış Ofset Matbaacılık Ltd. Şti., 2013. – 576 p. [in Turk.]

[8] Balakaev M.B. Kazakh adebi tili [Kazakh literary language] // Kazahskij literaturnyj yazık. – Almaty: Daik-Press, 2007. – 472 b. [in Kaz.]

[9] Aldasheva K. Kazakh til bilimindegi zhana sozderdin zerttelui zhane zhuyelenui [Study and systematization of new words in Kazakh linguistics]. – 2018. <https://termincom.kz/> [in Kaz.]

[10] Kurmanbaiuly Sh., Adilov M.E. Abai tilindegi konergen sozderdin tarikhy-salystyrmaly sozdigi [Historical and comparative dictionary of archaic words in the Abai language]. – 2024. – 416 b. [in Kaz.]

[11] Syzdyk R. Kazakh tilindegi eskilikter men zhanalyktar. Gylymi tanymdyk zertteu [Old and new in the Kazakh language. Scientific-cognitive research]. – Almaty: Arys, 2009. – 272 b. [in Kaz.]

[12] Karibai K., Zhakypov Zh. Kazakh dini dastandardagy daq sozder [Stigmatized words in Kazakh religious epics] // Sh. Ualikhanov atyndagy KU habarshysy. Filologiya seriyasy. – 2024. – No. 1. – B. 100–109. DOI: <https://doi.org/10.59102/kufil/2024/iss1pp100-109> [in Kaz.]

[13] Sarekenova K.K. Kazirgi kazakh tilinin leksikologiyasy [Lexicology of the modern Kazakh language]. – Astana, 2010. – 152 b. [in Kaz.]

[14] Zhakupov Z. et al. Language and Cultural Codes in Ahmed Yasawi’s Diwani Hikmet: A Linguacultural Study // Eurasian Journal of Applied Linguistics. – 2023. – Vol. 9. – No. 3. – P. 238–246.

[15] Majdan haty nege ush buktelgen? [Why was the Maidan letter folded in three?] // Syrboyi.kz. – 2023. <https://search.app/FUwi9XP6PeTESEXU7> [in Kaz.]

ИСТОРИЧЕСКИЕ СЛОИ КУЛЬТУРНОЙ ЛЕКСИКИ В «ХИКМЕТАХ» ХОДЖИ АХМЕДА ЯСАВИ

*Ажибекова М.Е.¹, Сагидолда Г.², Ченгел Касапоглу Х.³

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева
Астана, Казахстан

³Университет Хаджи Байрам Вели, Анкара, Турция

Аннотация. «Хикметы» Ходжи Ахмеда Ясави являются одним из наиболее ценных образцов духовного наследия тюркских народов и рассматриваются как важный источник в изучении культурной лексики. Цель исследования-выявить влияние расширения и сужения значения слова в результате языковых процессов на словарный состав, а также научно обосновать основные источники обогащения культурной лексики. В этом контексте за основу берется расшифрованная рукописная версия Самарканда (Залемана), рассматриваются особенности языковых слоев и их влияние на культурную лексику.

Актуальность статьи заключается в том, что единицы, входящие в словарный запас языка, претерпевают семантические изменения в исторические периоды, чередуются между активным и пассивным употреблением, а также обогащаются культурной лексикой через взаимодействие арабского, персидского и тюркского слоев. Сопоставление этих процессов с фактическими языковыми данными является важной проблемой в современной лингвистике.

В исследовании используются описательные, историко-сравнительные, лингвистические и филолого-источниковедческие методы. Арабские, персидские слова в употреблении Ясави дифференцируются, анализируются их звуковые, словообразовательные и семантические особенности. Кроме того, акцентируется внимание на таких терминах, как» заимствованные слова «варварства», «аэлогизм», «неолексизм» и определяется их место в культурной лексике

Ценность статьи связана со следующими выводами: во-первых, необходимость индивидуального рассмотрения рукописей и публикаций для правильного распознавания языка произведений Ясави; во-вторых, дифференциация языковых единиц, способствующих развитию словарного состава, и уточнение их деятельности; в-третьих, развитие арабо-персидского языка в диалоге с тюркской основой и обретение нового значения через исторические семантические изменения.

Результаты исследования выявили вклад культурной лексики в языковые слои в произведениях Ясави и не только углубили теоретическую, но и повысили практическую значимость.

Ключевые слова: Ясави, Дивани хикмет, Самарканд (рукопись Залемана), культурная лексика, тюркский слой, арабский и персидский языковой слой, словарный запас, актив, пассивное использование, языковая память

HISTORICAL LAYERS OF CULTURAL VOCABULARY IN «HIKMET» BY KHOJA AHMED YASAWI

*Azhibekova M.E.¹, Sagidolda G.², Cengel Kasapoglu H.³

^{*1,2} L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³Haji Bayram University, Ankara, Turkey

Abstract. Khoja Ahmed Yasawi's "Wisdom" is one of the most valuable examples of the spiritual heritage of the Turkic peoples and is considered as an important source in the study of cultural vocabulary. The purpose of the study is to identify the influence of the expansion and narrowing of the meaning of words on the vocabulary as a result of linguistic processes, as well as to scientifically substantiate the main sources of enrichment of cultural vocabulary. In this context, the Samarkand (Zaleman) transcribed handwritten version is taken as a basis and the features of the language layers and their influence on the cultural vocabulary are considered.

The relevance of the article is that the units included in the vocabulary of the language undergo semantic changes in historical periods, alternating between active and passive use, as well as the enrichment of cultural vocabulary through the interaction of the Arabic, Persian and Turkic layers. Quoting these processes with specific language data is an important issue in modern linguistics.

In the course of the study, descriptive, historical-comparative, linguistic and philological-source-scientific methods are used. Arabic and Persian words in yassawi use are differentiated, their sound, word formation and semantic features are analyzed. In addition, attention is paid to such terms as "intrusive words", "barbarism", "aelogism", "neolexism", and their place in the cultural lexicon is determined

The value of the article is related to the following conclusions: firstly, for the correct recognition of the language of Yassawi's works, it is necessary to consider manuscripts and publications separately; secondly, to differentiate and clarify the functions of language units that contribute to the development of vocabulary; thirdly, the development of the Arab-Persian layer in dialogue with the original Turkic basis and acquire a new meaning through historical semantic changes.

The results of the study reveal the contribution of cultural vocabulary in Yassawi's works in the language layers, deepen not only theoretically, but also increase its practical significance.

Keywords: Yasawi, Diwani Hikmet, Samarkand (Zaleman manuscript), cultural vocabulary, Turkic layer, language layer, Arabic and Persian language layer, vocabulary, word composition, language memory

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 30.06.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет:

Ажибекова Маржан Ермектаевна – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0000-9695-0569>, e-mail: marzhanermektai@mail.ru

Сагидолда Гульгайша – филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-4811-9743>, e-mail: asem963@mail.ru

Ченгел Хулия Касапоглу – филология ғылымдарының докторы, профессор, Қажы Байрам Уәли университеті, Анкара, Түркия, <https://orcid.org/0000-0002-0574-8750>, e-mail: hcengel2001@yahoo.com

Информация об авторах:

Ажибекова Маржан Ермектаевна – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0000-9695-0569>, e-mail: marzhanermektai@mail.ru

Сагидолда Гульгайша – доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-4811-9743>, e-mail: asem963@mail.ru

Ченгел Хулия Касапоглу – доктор филологических наук, профессор, Университет Хаджи Байрам Вали, Анкара, Турция, <https://orcid.org/0000-0002-0574-8750>, e-mail: hcengel2001@yahoo.com

Information about the authors:

Azhibekova Marzhan Ermektayevna – doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0000-9695-0569>, e-mail: marzhanermektai@mail.ru

Sagidolda Gulgaisha – Doctor of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-4811-9743>, e-mail: asem963@mail.ru

Cengel Hulia Kasapoglu – Doctor of Philology, Professor, Haji Bayram University, Ankara, Turkey, <https://orcid.org/0000-0002-0574-8750>, e-mail: hcengel2001@yahoo.com

УДК 81'33 (06)

МРНТИ 16.21.61

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.002>

ОЦЕНОЧНЫЕ ПОСЛОВИЦЫ РУССКОГО, НЕМЕЦКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ С ГЕНДЕРНЫМ КОМПОНЕНТОМ

*Азылбекова Г.О.¹, Акылбекова А.К.², Худиева С.Р.³

*^{1,3}Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан

²Павлодарский педагогический университет имени Өлкей Марғұлан
Павлодар, Казахстан

Аннотация. В данной статье затрагивается тема изменения гендерных стереотипов в языке и культуре через призму пословиц и поговорок в русском, английском и немецком языках. Актуальность исследования связана с рассмотрением устоявшихся представлений о мужчинах и женщинах через язык и их динамичное изменение, что дает возможность объективно воспринимать гендерные роли в контексте современной социальной практики. Цель статьи — анализ изменений роли мужчин и женщин в языке и культуре через призму пословиц и поговорок на русском, английском и немецком языках. Статья исследует, как поведенческие стереотипы трансформируются в языке и как эти изменения влияют на восприятие ролей мужчин и женщин в разных культурах. Изложение методологии исследования, включая такие лингвистические методы, как семантический, синтаксический и прагматический анализ, помогает понять подход к анализу пословиц. Это дает возможность осмыслить, как исследуемые стереотипы трансформируются в языке. Обзор результатов анализа пословиц на русском, немецком и английском языках демонстрирует широкий спектр гендерных стереотипов. Описано, как одинаковые шаблоны поведения могут проявляться в разных языках, но при этом влиять на восприятие роли мужчин и женщин в обществе. В статье выделяются как позитивные, так и негативные суждения, с которыми сталкиваются женщины, и сравниваются с восприятием мужских ролей, что представляет особую ценность для социолингвистического анализа. Введение новых тенденций, таких как гендерно-нейтральный язык, в современном обществе становится ключевым аспектом в борьбе за равенство и уважение полов.

Ключевые слова: оценочные высказывания, пословицы, гендер, средства выражения оценки, лингвокультура, межкультурная коммуникация, лингвокультурология, стереотип

Введение

Изучение гендера приобретает особую актуальность в контексте современных изменений в обществе. За последние десятилетия произошли значительные изменения в его восприятии и роли в культурном и социальном контекстах. Это связано с развитием исследований, включающих в себя

как традиционные, так и новые подходы к анализу нормативных моделей маскулинности и фемининности. Несмотря на значительный научный вклад, до сих пор остаются нерешенными вопросы, касающиеся изменения ролевых стереотипов в языке и культуре, а также появления новых форм их репрезентации в современном самопредставлении. Важно отметить, что термин «гендер», заимствованный из английского языка, в отечественной научной традиции трактуется как социально обусловленное распределение ролей, что иногда осложняет его однозначное понимание и использование. Данная проблема подчеркивает важность дальнейших исследований, направленных на разработку теоретических и практических аспектов гендерных изучений в контексте языка. Объектом данного исследования служат стереотипы мужских и женских ролей, отраженные в языке через пословицы и современные устойчивые выражения. Предметом анализа являются изменения этих представлений в языке и культуре русско-, англо- и немецкоязычных сообществ.

Цель работы – выявить, каким образом социальные роли проявляются в языке и как трансформируются их традиционные и современные выражения. Задачи включают: 1) анализ существующих стереотипных представлений о мужском и женском поведении в языке; 2) исследование изменений в оценочных высказываниях, связанных с гендером; 3) выявление новых тенденций и форм репрезентации гендера в языке. Для достижения поставленной цели используются методы сопоставительного анализа и контент-анализа, которые позволят выявить связи между изменениями в социокультурных аспектах и языковых структурах. Гипотезой работы является предположение о появлении в языке новых форм выражения ролевых отношений, отражающих изменения в социальных и культурных отношениях.

Работа имеет теоретическую значимость для дальнейшего исследования социальных ролей и практическую значимость для лексикологии, социолингвистики и лингвокультурологии. Обзор литературы охватывает как фундаментальные работы, так и новейшие исследования в области гендерных исследований.

Описание материалов и методов

В исследовании проанализировано 240 пословиц: 100 на английском, 70 на русском и 70 на немецком языках. Отбор материала проводился по принципу семантической релевантности, т.е. в исследовательский корпус включались пословицы, в которых явно или имплицитно отражены представления о мужчинах и женщинах, их качествах, поведении и социальных ролях. Источниками фактического материала послужили следующие ресурсы:

– русские пословицы были отобраны из современного русско-английского словаря пословиц и поговорок [1] и тематического словаря Жаныбаевой Н.Т. [2];

– основным источником немецких пословиц послужило издание *Deutsches Sprichwörter-Lexikon* К. Ф. В. Вандера (1867–1880), представляющее наиболее полное собрание паремиологического фонда немецкого языка [3]. Для уточнения семантики, актуального употребления и культурного контекста использовались справочные издания Л. Рериха [4] и Х. Шеманна [5];

– по английской паремиологии привлекался *The Oxford Dictionary of Proverbs*, подготовленный Дж. Спиком [6]. Дополнительно для уточнения вариантов и частотности употребления применялось издание *Little Oxford Dictionary of Proverbs* под ред. Э. Ноулз [7].

Для анализа оценочных высказываний в отобранных пословицах и поговорках применялись как общие методы исследования, так и специальные лингвистические методы, среди них:

а) описательный метод для характеристики и оценки языковых фактов, что помогает детально охарактеризовать особенности анализируемых пословиц;

б) лингвистическое наблюдение для извлечения необходимых языковых единиц из контекста;

в) лингвистическое сравнение позволяет сравнить пословицы, выявить сходства и различия в гендерных оценках;

г) семантический, синтаксический и прагматический анализ при изучении значений, структуры и использования гендерных выражений в пословицах, что позволяет глубже понять частотность гендерных выражений в выбранных языках.

Методологическая основа исследования опирается на труды ученых, занимающихся изучением оценочных высказываний, таких как Е. М. Вольф [8], Н. Д. Арутюнова [9], а также авторов, работающих в области гендерной лингвистики, в том числе А. В. Кириловой [10], М. Томской [11], Дж. Коутс [12], Р. Смит [13] и др.

Методология исследования позволяет провести комплексный и системный анализ понимания того, как исследуемые стереотипы выражаются и изменяются в языке разных культур.

Результаты

Как подчеркивают Елубай А.М., Бирай Н., «поскольку образ женщины в паремиологической картине мира является универсальным явлением и краеугольным камнем человеческого бытия, воплощенным в картине мира любого народа, пословицы и поговорки в этих языках имеют некоторое общее в описании места женщины в обществе, ее роли в семье, ее позитивно-негативного поведения» [14, с. 62].

Обратимся к пословицам и поговоркам в русском языке. К пословицам, выражающим негативную оценку женского характера, относятся: *Лукавой бабы и в ступе не истолчешь; Ехал бы прямо, да жена*

упряма; Злая жена сведет с ума; Злая жена - та же змея; Волос длинный, ум короткий; Длинные стежки, ленивые девушки. В данных пословицах женщины изображаются как злые жены, болтливые и ленивые, хитрые и упрямые. Для описания женщин используются такие прилагательные, как *злая, лукавая, упрямая и ленивая*. Все эти оценки абсолютны, то есть в большинстве случаев основаны на стереотипах. Такие слова, как *баба* и *змея*, имеющие негативную коннотацию, также являются эвалуативными ярлыками. Оценочные высказывания служат для формирования стереотипов о негативных характеристиках женщин.

В пословицах встречаются и положительные характеристики. Например, *Женский ум лучше всяких дум; Умная жена делает мужа разумным; Нет лучшей дружки, чем родная матушка; Красивые жены создают красивые законы; У красивой женщины оружие всегда при себе*. В них содержится образ умной и красивой женщины. Имплицитные суждения, такие как *Ум женщины лучше всякой мысли*, показывают их оценочный характер. Таким образом, можно сделать вывод, что женщина изображена болтливой, красивой, злой, мудрой.

В немецком языке пословицы, содержащие гендерные оценочные характеристики представлены рядом примеров пословиц с положительной оценкой женщин: *Die Frau ist zu Hause am schönsten* (Женщина красивее всего дома); *Schöne Weiber machen schöne Sitten* (Красивые женщины создают красивые обычаи); *Eine schöne Frau hat ihre Waffen bei sich* (Красивая женщина имеет при себе свое оружие); *Eine gute Frau ist des Goldes wert* (Хорошая женщина на вес золота); *Eine kluge Frau macht den Mann vernünftig* (Мудрая женщина делает мужчину разумным). Положительная оценка выражается с помощью таких прилагательных, как *am schönsten* (самая красивая), *klug* (мудрая) и *gut* (хорошая), что создает образ красивой и доброй женщины.

Пословицы с отрицательным компонентом: *Lange Fädchen, faule Mädchen* (Длинные нитки, ленивые девушки); *Die Weiber haben langes Haar und kurzen Sinn* (У женщин длинные волосы и короткий ум) выражают негативное отношение к объекту оценки – женщинам, представляя их как ленивых и глупых. Кроме того, слово *Weib* (баба) имеет в указанной пословице отрицательную коннотацию.

К оценочным пословицам английского языка с положительной характеристикой женщин относятся: *A cheerful wife is a joy of life* (Веселая жена – радость жизни); *A woman's wit is a great thing* (Женский ум – великая вещь), в которых используются оценочные прилагательные *веселая* и *женский*. Прилагательное *веселая* подразумевает, что замужняя женщина должна быть счастливой и жизнерадостной, оно имеет положительное эмоционально-оценочное значение. И наоборот, такие пословицы, как *Women have long hair and short brains* (У женщин длинные волосы, а ум короткий); *A woman wavers like the wind* (Женщина колеблется, как ветер); *A woman's tongue wags*

like a tail (Женский язык виляет, как хвост), рисуют картину непостоянной, болтливой и глупой женщины. В ходе сопоставительного анализа материала, представленного в *Oxford Dictionary of Proverbs* [6] и *Little Oxford Dictionary of Proverbs* [7], было установлено, что английские пословицы, включающие образ женщины, чаще имеют оценочный характер. Английские пословицы содержат больше гендерных оценочных высказываний о женщинах, чем о мужчинах. Распределение английских пословиц по гендерным категориям и оценочной направленности представлено в таблице 1.

Таблица 1. Частотное распределение гендерных оценок в английских пословицах

Категория пословицы	Кол-во	Доля (%)	Оценка женщин	Оценка мужчин
О женщинах	40	40	Негативная: 22 (55%) Нейтральная: 10 (25%) Позитивная: 8 (20%)	
О мужчинах	30	30		Негативная: 6 (20%) Нейтральная: 14 (47%) Позитивная: 10 (33%)
О взаимоотношениях / браке	30	30	10 (33%)	8 (27%)

Выражение *a woman's wit* косвенно оценивает умственные способности и проницательность женщин, предполагая, что им свойственна определённая форма житейской мудрости. *A wise woman* (мудрая женщина) используется преимущественно по отношению к женщинам и реже имеет мужской эквивалент в пословичном фонде. Такие пословицы, как *Women are wiser in mischief than men* (Женщины мудрее в озорстве, чем мужчины), характеризуют женщину, ее способность принимать решения в сложных ситуациях и находить выходы из них. Многие английские пословицы и поговорки представляют женщину, прежде всего, как хранительницу домашнего очага, акцентируя внимание на качествах, которыми должна обладать *хорошая жена*. Пословица *Maidens must be mild and meek, swift to hear and slow to speak* (Девушки должны быть скромными и кроткими, быстро слушать и медленно говорить) отражает традиционное представление о нормативном поведении девушек и задаёт образ *идеальной* женщины, соответствующей ожиданиям общества. Согласно этой пословице, девушка должна знать свое место, быть мягкой и кроткой, не агрессивной и уметь слушать. Таким образом, можно сделать вывод, что женщины положительно оцениваются как радостные, мудрые, кроткие и добродетельные.

Анализу подверглись пословицы, содержащие критические высказывания о мужчинах. В русском языке есть пословицы с положительной оценкой мужчин: *Всякому молодцу ремесло к лицу*; *В августе мужику три заботы: и косить, и пахать, и сеять*; *Мужик с дороги не свернет*; *Настоящий мужик всегда найдет выход*; *Мужик – не тот, кто много говорит, а тот, кто много делает* и др. Анализируя данные паремии, мы приходим к выводу, что мужчина в них изображается трудолюбивым и добродушным, умелым и статным. Многие пословицы о мужчинах связаны с темой трудолюбия. Как утверждает Дж. Коутс, «мужчины избегают разговоров на личные темы и предпочитают обсуждать такие вопросы, как текущие события, работа, путешествия и спорт» [12, с. 116].

В пословицах немецкого языка встречается как положительная, так отрицательная оценка мужского характера. В них объединены понятия *мужчина* и *человек*: *Ein Mann, ein Wort* (Мужчина – слово); *Zorn ist ein Mann, Sanftmut ist eine Frau* (Гнев – мужчина, мягкость – женщина). Мужчина считается человеком слова, если он его держит, что подразумевает честность и благородство. *Ein Mann, der zornig wird, sieht den Wald vor lauter Bäumen nicht* (Мужчина, который становится злым, не видит леса из-за деревьев) – мужчина в гневе теряет способность мыслить трезво, принимать здравые решения, сосредоточиваясь на мелких, незначительных деталях. Жан Бодрийяр пишет: «Обилие образов всегда направлено на то, чтобы помешать людям обратиться к реальности, заблокировать их сознание в состоянии мечтательной удовлетворенности» [15, с. 192].

В английском языке лексема *man* обладает как узкоспецифическим значением *мужчина*, так и более общим значением *человек* или *личность*. Это создает трудности при фильтрации пословиц по гендерному признаку, поскольку значительная часть пословиц включает компонент *man* в значении *человек*, *персона*, а не *мужчина*. Например, пословицы *Man proposes, God disposes* (Человек предполагает, Бог располагает); *No man is an island* (Человек не остров); *What is right for one man may not be right for another* (То, что верно для одного человека, может быть неправильным для другого) являются гендерно-нейтральными.

Men make houses, women make homes (Мужчины делают дома, женщины создают очаг) не содержит прямой оценки характера мужчин, но подразумеваемое качество, что мужчины строят дома, предполагает, что мужчина воспринимается как глава семьи). *Boys will be boys* (Мальчики будут мальчиками) предполагает, что оценочный ярлык *мальчики* уже имеет определенные качества, ожидаемые от мальчиков. Многие паремиологические единицы, характеризующие мужчин, содержат компонент *женщина*, в основном относящийся к семье, дому и укладу через сравнение, либо через связь между мужчинами и женщинами. Таким образом, в большинстве пословиц мужчины оцениваются по их роли в семейной жизни (хороший/плохой муж). Можно сделать вывод,

что в английских пословицах мужчины изображаются как главы семейств, кормильцы, имеющие тесную связь с женщинами и женами. Приведем несколько примеров: *The man is the head of the house* (Мужчина — глава семьи) эта пословица подчеркивает традиционную роль мужчины как лидера в семье, который несет ответственность за принятие решений. *A man's home is his castle* (Дом мужчины — его крепость), мужчина в этой пословице изображен как защитник своей семьи и жилища. *Behind every great man, there is a great woman* (За каждым великим мужчиной стоит великая женщина) — эта пословица признает роль женщины, поддерживающей своего мужа, при этом мужчина сохраняет свою позицию как лидер и кормилец. *The man is the breadwinner* (Мужчина — это кормилец) — пословица, подчеркивающая традиционную роль мужчины, зарабатывающего деньги для семьи. Дж. Коутс, рассуждая о мужчинах, подчеркивает, что «мужчины сдержанны в общении, стремятся получить информацию, избегая ненужных деталей, и контролируют и доминируют в разговоре» [12, с. 155]. Следует отметить, что в большинстве пословиц, содержащих оценочные единицы, характеризуется женщина, что, вероятно, связано с более частой оценкой качеств и навыков женщин по сравнению с мужчинами. Мы считаем, что частотное упоминание женщин в пословицах обусловлено историческими, культурными и социальными условиями. Исторически женщина воспринималась через призму своей роли в семье и обществе, т.е. ее основная роль заключалась в ведении домашнего хозяйства, воспитании детей и поддержании моральных норм в обществе. Поэтому многие пословицы и поговорки фокусировались именно на этих аспектах жизни женщин. В традиционных культурах они часто подвергались более строгому моральному контролю, чем мужчины, что, в свою очередь, проявлялось в высказываниях, касающихся их поведения, честности, добродетели или семейных обязанностей, которые стали распространенными темами для пословиц.

Анализ показывает, что современные пословицы тяготеют к более равному и позитивному представлению гендера. Так, в русских пословицах появляются нейтральные по гендеру высказывания, показывающие уважение к личному выбору и самостоятельности личности: на работе спрашивай не пол, а умения; равный с равным и в делах, и в мыслях, т. е. наблюдается формирование устойчивых выражений, оценивающих личность по способностям.

Пословицы немецкого языка проявляют тенденцию к устранению однозначно негативных оценок женщин и укреплению равенства в бытовых и профессиональных ролях: *Gleich und gleich gesellt sich gern* (Похожее к похожему тянется — часто интерпретируется как равноправие в партнерских отношениях); *Jeder ist seines Glücks Schmied* (Каждый сам кузнец своего счастья — подчеркивает индивидуальную ответственность без гендерного акцента); *Männer und Frauen sind gleichermaßen fähig* (Женщины и мужчины одинаково способны — современная позитивная оценка гендерного равенства).

Современные английские пословицы отражают тенденцию к признанию гендерного равенства и уважения к личному выбору. Например: *Well-behaved women seldom make history* (Хорошо воспитанные женщины редко делают историю); *A woman is like a tea bag; you never know how strong she is until you put her in hot water* (Женщина как чайный пакетик: ты не узнаешь, как она сильна, пока не положишь её в горячую воду); *Behind every great woman is herself* (За каждой великой женщиной стоит она сама); *A woman's intuition is often better than a man's logic* (Женская интуиция часто лучше мужской логики); *Women hold up half the sky* (Женщины держат половину неба) и др.

Для выявления отражения гендерных характеристик в пословицах трёх языков был проведён количественный анализ корпусов русских, немецких и английских пословиц. Анализ включал классификацию пословиц по ключевым характеристикам поведения (мудрость, красота, трудолюбие, болтливость, хитрость, сила, самостоятельность) и подсчёт частоты их встречаемости. Таблица 2 демонстрирует распределение пословиц по выбранным характеристикам. Данные позволяют выявить как традиционные, стереотипные оценки, так и современные тенденции, отражающие признание равенства полов и уважение к индивидуальному выбору. На основе представленных данных можно проследить, какие характеристики наиболее часто фиксируются в пословицах каждой языковой группы, а также сравнить акценты, придаваемые различным гендерным ролям в традиционных и современных культурных контекстах.

Таблица 2. Распределение характеристик поведения в пословицах русского, немецкого и английского языков

Характеристика	Русский язык	Немецкий язык	Английский язык	Комментарий
Мудрость	14	17	20	Позитивная оценка интеллекта и рассудительности
Красота	12	9	15	Чаще встречается в пословицах о женщинах
Трудолюбие	14	20	13	Позитивная оценка женских и мужских ролей
Болтливость	7	5	11	Чаще негативная оценка женщин
Хитрость	12	8	14	Стереотипная негативная черта женщин
Сила	8	6	10	Чаще характеристика мужчин
Самостоятельность	3	5	17	Современная тенденция с положительной характеристикой

Таблица демонстрирует, что характеристики *мудрость* и *трудолюбие* сохраняют позитивную оценку во всех трёх языках. *Красота*, *болтливость* и *хитрость* чаще связаны с женщинами, *сила* — с мужчинами. Примечательно,

что *самостоятельность* наиболее выражена в английских пословицах, отражая современную тенденцию к признанию гендерного равенства. В целом, данные показывают сохранение традиционных стереотипов при одновременном проявлении современных тенденций.

Обсуждение

Полученные результаты подтверждают, что гендерные представления, зафиксированные в пословицах русского, немецкого и английского языков, обладают устойчивой стереотипизирующей направленностью. Образ женщины в пословицах преимущественно конструируется через оценочные характеристики, фиксирующие не только внешние признаки (красоту), но и поведенческие качества (мудрость, покорность, болтливость, лень). При этом русская и английская паремииологические традиции демонстрируют высокую частотность негативно окрашенных характеристик, тогда как немецкий материал показывает более сбалансированное распределение положительных и отрицательных оценок.

Характерно, что женщина в пословицах чаще выступает объектом оценки, тогда как мужчина — носителем социальной роли (кормилец, глава семьи, защитник). Такая дифференциация отражает патриархальные модели общественного устройства, в которых женская идентичность соотнесена преимущественно с домашним пространством и нравственно-регулятивной функцией, а мужская — с деятельностью, производством и принятием решений. Сопоставление показало, что оценка женщин носит преимущественно моральный характер, тогда как оценка мужчин — функционально-социальный.

Количественное распределение характеристик (табл. 2) демонстрирует устойчивость традиционных категорий: *мудрость* и *трудолюбие* сохраняют положительную оценку во всех трех языках, в то время как *болтливость* и *хитрость* преимущественно контекстуализуются как негативные признаки, соотносимые с женским образом. Характеристика *самостоятельность* в наибольшей степени представлена в английском материале, что может свидетельствовать о более ранней институционализации идей гендерного равноправия в англоязычной культуре.

Однако важно отметить, что наряду с традиционными стереотипами в корпусе обнаружены выражения, отражающие современные представления о гендерном равенстве. За последние годы произошли значительные изменения в восприятии гендера в языке.

Полученные нами результаты подтверждают, что репрезентация гендера в языке носит динамический характер и отражает изменения в социокультурных установках. Новейшие русские, немецкие и английские пословицы фиксируют отход от жестких нормативных предписаний и акцентируют индивидуальный выбор, личную ответственность и равенство возможностей, что отражает изменение социокультурных моделей

взаимодействия полов. Особенно значимо увеличивается частотность характеристики *самостоятельность* в английских пословицах, что отражает тенденцию к признанию субъектности женщины в обществе: *Women hold up half the sky* (Женщины держат половину неба); *Behind every great woman is herself* (За каждой успешной женщиной стоит она сама). Эти данные позволяют говорить не только о сохранении, но и о постепенной трансформации гендерных представлений в направлении равноправия. Таким образом, наблюдается сосуществование традиционного стереотипного ядра и современного переосмысленного слоя, ориентированного на ценности равноправия и субъектности личности.

Важно отметить, что выбранные для данной работы методы позволяют подробно исследовать оценочные высказывания с точки зрения их культурного контекста и традиций. Однако использование альтернативных подходов может расширить горизонты исследования и предложить новые идеи для изучения гендерных стереотипов и их изменений в языке.

Заключение

Проведённый сопоставительный анализ русских, немецких и английских пословиц позволил понять, что паремиологический материал по-прежнему отражает устойчивые гендерные стереотипы, формирующие традиционные представления о мужских и женских социальных ролях. Во всех трёх языках женщина чаще характеризуется через эмоционально-оценочные качества, нередко с отрицательной коннотацией, тогда как образ мужчины связан преимущественно с социальной деятельностью, рациональностью и авторитетом. Это подтверждает глубинную культурную фиксированность гендерных ролей, передающуюся через язык на протяжении поколений.

Вместе с тем мы заметили, что современные пословицы часто контрастируют с традиционными представлениями, которые могут быть более ограниченными и стереотипными. Наиболее выраженная стереотипизация женского образа наблюдается в английском материале, тогда как русские и немецкие пословицы показывают более широкий спектр нейтральных и положительных характеристик. Данный факт подтверждает зависимость языковой репрезентации гендера от историко-культурного контекста и уровня социальной трансформации общества.

Особый интерес представляют зафиксированные пословицы нового типа, в которых акцент переносится с предписанных гендерных ролей на индивидуальные качества личности — трудолюбие, самостоятельность, ответственность. Это свидетельствует о постепенной переоценке гендерных моделей и переходе от патриархальной системы ценностей к более гибкому и вариативному пониманию социальной идентичности.

Таким образом, результаты исследования позволяют заключить, что паремиологический фонд одновременно сохраняет традиционные

культурные нормы и отражает происходящие в обществе изменения. Пословицы продолжают выполнять функцию культурной памяти, но при этом становятся индикатором социальной динамики, фиксируя движение в сторону признания равной роли мужчины и женщины в обществе.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Margulis A. A., Kholodnaya M. A. Russian-English Dictionary of Proverbs and Sayings. – Moscow: Astrel, 2008. – 512 p.
- [2] Жаныбаева Н. Т. Русские пословицы и поговорки: тематический словарь. – Алматы: Қазақ университеті, 2023. – 268 с.
- [3] Wander K. F. W. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. In 5 Bänden. – Leipzig: F. A. Brockhaus, 1867–1880.
- [4] Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. – Freiburg–Basel–Wien: Herder, 1991. – 1032 S.
- [5] Schemann H. Deutsches Wörterbuch der sprichwörtlichen Redensarten. – München: Beck, 1993. – 654 S.
- [6] Speake J. (Ed.). The Oxford Dictionary of Proverbs. 6th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 408 p.
- [7] Knowles E. (Ed.). Little Oxford Dictionary of Proverbs. 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 350 p.
- [8] Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
- [9] Арутюнова Н. Д. Дискурс. – М.: Наука, 1990. – 203 с.
- [10] Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Academia, 2005. – 208 с.
- [11] Томская М. Язык и гендер: соотношение, репрезентация, концепты. – СПб.: Издательство СПбГУ, 2013. – 410 с.
- [12] Coates J. Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language. 3rd ed. – London: Routledge, 2015. – 304 p.
- [13] Smith R. L. Gender Representation in Modern English Proverbs // English Language and Literature Studies. – 2021. – Vol. 11, № 1. – P. 45–62.
- [14] Елубай А. М., Бирай Н. Образ женщины в тюркском мире и его выражение в пословицах // Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Филологические науки». – 2023. – № 3 (70). – С. 54–65.
- [15] Бодрийяр Ж. Система вещей / Ред. Алексеев Н. – М.: Рипол Классик, 2022. – 324 с.

REFERENCES

- [1] Margulis A. A., & Kholodnaya M. A. Russian-English Dictionary of Proverbs and Sayings. – Moscow: Astrel, 2008. – 512 p.
- [2] Zhanybaeva N. T. Russkie poslovicey i pogovorki: tematiceskij slovar' [Russian Proverbs and Sayings: Thematic Dictionary]. – Almaty: Kazak universiteti, 2023. – 268 s. [in Rus.]

- [3] Wander K. F. W. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. 5 vols. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1867–1880.
- [4] Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. – Freiburg–Basel–Vienna: Herder, 1991. – 1032 p.
- [5] Schemann H. Deutsches Wörterbuch der sprichwörtlichen Redensarten. – Munich: Beck, 1993. – 654 p.
- [6] Speake J. (Ed.). The Oxford Dictionary of Proverbs. 6th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 408 p.
- [7] Knowles E. (Ed.). Little Oxford Dictionary of Proverbs. 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 350 p.
- [8] Vol'f E. M. Funkcional'naya semantika ochenki [Functional Semantics of Evaluation]. – M.: Editorial URSS, 2002. – 280 s. [in Rus.]
- [9] Arutyunova N. D. Diskurs [Discourse]. – M.: Nauka, 1990. – 203 s. [in Rus.]
- [10] Kirilina A. V. Gender: lingvisticheskie aspekty [Gender: Linguistic Aspects]. – M.: Academia, 2005. – 208 s. [in Rus.]
- [11] Tomskaya M. Yazyk i gender: sootnoshenie, reprezentaciya, koncepty [Language and Gender: Correlation, Representation, Concepts]. – SPb.: Izdatel'stvo SPbGU, 2013. – 410 s. [in Rus.]
- [12] Coates J. Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language. 3rd ed. – London: Routledge, 2015. – 304 p.
- [13] Smith R. L. Gender Representation in Modern English Proverbs // English Language and Literature Studies. – 2021. – Vol. 11, No. 1. – Pp. 45–62.
- [14] Elubaj A. M., Biraj N. Obraz zhenshchiny v tyurkskom mire i ego vyrazhenie v poslovicah [The Image of Woman in the Turkic World and Its Expression in Proverbs] // Izvestiya KazUMOiMYa im. Abylay hana. Seriya «Filologicheskie nauki». – 2023. – № 3 (70). – S. 54–65. [in Rus.]
- [15] Bodriyyar Zh. Sistema veshchej [The System of Objects] / Red. Alekseev N. – M.: Ripol Klassik, 2022. – 324 s. [in Rus.]

ОРЫС, НЕМІС ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНІҢ ГЕНДІРЛІК КОМПОНЕНТІ БАР БАҒАЛАУШЫ МАҚАЛ-МӘТТЕР

*Азылбекова Г.О.¹, Акылбекова А.К.², Худиева С.Р.³

*^{1,3}Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан

²Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
Павлодар, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада орыс, ағылшын және неміс тілдеріндегі мақал-мәтелдер призмасы арқылы тіл мен мәдениеттегі гендерлік стереотиптерді өзгерту тақырыбы қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі тіл арқылы гендерлік стереотиптерді және олардың динамикалық өзгеруін қарастырумен байланысты, бұл қазіргі әлеуметтік тәжірибе контекстінде гендерлік рөлдерді объективті түрде қабылдауға мүмкіндік береді. Мақаланың мақсаты – орыс,

ағылшын және неміс тілдеріндегі мақал-мәтелдер призмасы арқылы тіл мен мәдениеттегі гендерлік стереотиптердің өзгеруін талдау. Мақалада гендерлік стереотиптердің тілде қалай өзгеретіні және бұл өзгерістер әртүрлі мәдениеттердегі ерлер мен әйелдердің рөлдерін қабылдауға қалай әсер ететіні зерттеледі. Зерттеу әдістемесін, оның ішінде лингвистикалық бақылау мен салыстыру, семантикалық, синтаксистік және прагматикалық талдау сияқты лингвистикалық әдістерді ұсыну мақал-мәтелдерді талдау тәсілін нақты түсінуге көмектеседі. Бұл гендерлік стереотиптердің тілде қалай өзгеретінін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Орыс, неміс және ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдерді талдау нәтижелеріне шолу гендерлік стереотиптердің кең ауқымын көрсетеді. Ол бір стереотиптердің әртүрлі тілдерде қалай көрінетінін сипаттайды, бірақ бәрібір мәдениеттегі ерлер мен әйелдердің рөлін қабылдауға әсер етеді. Мақалада әйелдер бетпелбет келетін оң және теріс стереотиптерге тоқталып, оларды ерлер рөлдерін қабылдаумен салыстырады, бұл әлеуметтік лингвистикалық талдау үшін ерекше құнды болып табылады. Зерттеу нәтижелерін талқылау сонымен қатар гендерлік стереотиптер контекстіндегі әлеуметтік-мәдени өзгерістерді есепке алудың маңыздылығын ашады және феминистік лингвистика және әлеуметтік лингвистика сияқты жаңа көзқарастардың тілдегі гендерлік қабылдауды өзгертудегі маңыздылығын көрсетеді. Қазіргі қоғамда гендерлік бейтарап тіл сияқты жаңа тенденцияларды енгізу теңдік пен барлық жыныстарды құрметтеу үшін күрестің негізгі аспектісіне айналууда. Жұмыстың лингвистика мен мәдениеттанудағы гендерлік зерттеулер туралы түсінігін кеңейту үшін теориялық маңызы бар, сонымен қатар әлеуметтік лингвистика мен лексикология саласындағы одан әрі зерттеулер үшін практикалық маңызы бар.

Тірек сөздер: бағалау тұжырымдары, мақал-мәтелдер, жыныс, бағалауды білдіру құралдары, тіл мәдениеті, мәдениаралық коммуникация, лингвомәдени тану, стереотип

EVALUATIVE PROVERBS OF RUSSIAN, GERMAN AND ENGLISH LANGUAGES WITH A GENDER COMPONENT

*Azylbekova G.¹, Akylbekova A.², Khudiyeva S.³

*^{1,3}Torayghyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

²Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan
Pavlodar, Kazakhstan

Abstract. This article addresses the topic of changing gender stereotypes in language and culture through the prism of proverbs and sayings in Russian, English, and German. The relevance of the study is related to the examination of established ideas about men and women through language and their dynamic change, which makes it possible to objectively perceive gender roles in the context of contemporary social practice. The purpose of the article is to analyze changes in the roles of men and women in language and culture through the prism of

proverbs and sayings in Russian, English, and German. The article examines how gender stereotypes are transformed in language and how these changes affect the perception of the roles of men and women in different cultures. The presentation of the research methodology, including linguistic methods such as semantic, syntactic, and pragmatic analysis, helps to understand the approach to analyzing proverbs. This makes it possible to comprehend how stereotypes based on gender are transformed in language. A review of the results of the analysis of proverbs in Russian, German, and English demonstrates a wide range of gender stereotypes. It describes how the same patterns of behavior can manifest themselves in different languages, but at the same time influence the perception of the roles of men and women in culture. The article highlights both positive and negative judgments faced by women and compares them with perceptions of male roles, which is particularly valuable for sociolinguistic analysis. The introduction of new trends, such as gender-neutral language, in modern society is becoming a key aspect in the fight for gender equality and respect.

Keywords: evaluative statements, proverbs, gender, means of expressing evaluation, linguoculture, intercultural communication, linguoculturology, stereotype

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 09.03.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет:

Азылбекова Гуля Олжабаевна – филология ғылымдарының кандидаты (Ресей), лингвистика магистрі, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-0737-0680>, e-mail: gulja_az@mail.ru

Акылбекова Адемау Каиргельдиновна – «Шет тілі: екі шет тілі» мамандығы бойынша докторант, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0008-3308-4569>, e-mail: ademaу07@bk.ru

Худиева Севда Рамизовна – PhD докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-8420-8850>, e-mail: sevdakhudiyeva@mail.ru

Информация об авторах:

Азылбекова Гуля Олжабаевна – кандидат филологических наук (Россия), магистр лингвистики, Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-0737-0680>, e-mail: gulja_az@mail.ru

Акылбекова Адемау Каиргельдиновна – докторант по специальности «Иностранный язык: два иностранных языка», Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0008-3308-4569>, e-mail: ademaу07@bk.ru

Худиева Севда Рамизовна – доктор PhD, ассоциированный профессор (доцент), Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-8420-8850>, e-mail: sevdakhudiyeva@mail.ru

Information about the authors:

Azylbekova Gulia Olzhabaevna – PhD in Philology (Russia), Master of Linguistics, Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-0737-0680>, e-mail: gulja_az@mail.ru

Akylbekova Ademau Kaigeldinovna – doctoral student in «Foreign language: two foreign languages», Pavlodar pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0008-3308-4569>, e-mail: ademau07@bk.ru

Khudiyeva Sevda Ramizovna – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-8420-8850>, e-mail: sevdakhudiyeva@mail.ru

UDC 811.1'33

IRSTI 16.31.02

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.003>

INTEGRATING SOFTWARE AND PROGRAMMING TOOLS IN LINGUISTIC AND SOCIAL SCIENCE RESEARCH IN KAZAKHSTAN

Akishev T.B.¹, *Kazybekova U.M.², de Lasala Porta S.³

¹, *^{2,3}KIMEP University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. When integrated into linguistic and social science research, digital data analysis tools help scholars explore linguistic and social science data, improving their understanding of complex theoretical concepts and their real-world applications. While these tools are commonly used by researchers at leading institutions abroad, Kazakhstani linguistic and social science studies are generally considered more theory-driven and less practice-oriented. The adoption of these tools by local researchers and institutions can help bridge the gap between theory and practice and provide them with useful, relevant, and competitive knowledge and skills. To help address these limitations, this paper presents an overview of a selection of digital tools that includes both software and programming resources. The tools presented have a scientific foundation, as they are generally used for digital data analysis and visualization in linguistics and social science research. Relying on this scientific basis, this study presents the general and specific characteristics of these digital tools and the ways in which they can be integrated into linguistics and social science-focused studies. In conclusion, the main contribution that this study makes to theory and practice is that it provides highly applicable and relevant suggestions for the improvement of these scientific components in a local context.

Keywords: research, linguistics, social sciences, philosophy, software, programming, tools, data analysis, visualization

Introduction

As the scientific study of language, linguistics examines the different aspects of language, including its sound system (phonetics and phonology), word formation patterns (morphology), word order and sentence structure (syntax), meaning (semantics), and contextual interpretation (pragmatics). The use of language in various social contexts and settings is also of interest to linguists. The acquisition of language is another important area of linguistic research. Finally, linguists seek to understand how language developed historically and how it is evolving in the present. These and many other topics are studied in terms of the various branches of linguistics. Closely connected with the humanities and social sciences, this field combines both theoretical analyses and practical approaches to understand the complex nature of language.

The social sciences include various types of disciplines: anthropology, sociology, psychology, economics, political science, geography, history, and communication studies. These various fields seek to explain the specificities

of human behavior, social hierarchies, and cultural processes. Like the social sciences, some branches of philosophy, such as philosophical anthropology, political philosophy, and ethics, focus on the study of human beings and society; however, while the social sciences tend to rely more on quantitative and scientific methods, philosophy emphasizes cultural interpretation, values and conceptual understanding. The goals of philosophy typically include the development of critical thinking skills, aesthetic appreciation, and historical understanding.

Research methods in linguistics and the social sciences differ widely. However, they all include both qualitative approaches, such as, for instance, ethnographic observation, interviewing, and discourse analysis, and quantitative techniques like experiments, surveys, and statistical analyses. Recently, these fields have started to incorporate more computational and data-driven methods. For example, both linguistics and the social sciences use tools such as the programming language Python for data analysis. In linguistics, software like *#LancsBox X* and *TreeForm* is commonly used to analyze language data, while social science research often employs *NVivo* and *MAXQDA* for qualitative analysis and *SPSS* for statistical analysis.

In Western higher education institutions, researchers typically engage with both theoretical constructs and their practical, real-world applications. It is common for linguistics and social science programs to introduce them to specialized, research-based software tools and programming languages to help them analyze and visualize data. The integration of these digital tools is crucial for ensuring that they acquire the most relevant, useful, modern, and competitive knowledge.

In Kazakhstan, linguistics and social science research and education tends to prioritize theory-related discussions. There is typically little opportunity for scholars to practice and develop analytical skills in terms of data analysis procedures focusing on the exploration of theoretical concepts in various practical contexts. Integrating theory with practice is crucial because it allows them to engage in active learning.

The main purpose of this study is to provide an overview of selected software and programming tools that can be adapted by Kazakhstani researchers interested in linguistics and the social sciences. Importantly, this paper focuses more on the benefits of applying these tools to enhance the analysis and understanding of linguistic and social science data than on a purely theoretical discussion that would draw insight from contemporary research methodologies.

Materials and methods

This paper contains a presentation of research-based digital tools related to linguistics and the social sciences. These tools, including both software and programming-based resources, are commonly used by researchers and institutions abroad. The linguistics disciplines discussed here include morphology and syntax, corpus linguistics, and computational linguistics. The social science disciplines include political science, psychology, sociology, economics, anthropology, geography, history, philosophy, and communication studies.

Importantly, for the purposes of this study, we draw no strict demarcation

between software and programming tools. All the software tools mentioned in this paper are based on a programming language and incorporate one or more programming-based language analysis procedures. For us, the main difference lies in usability: software tools are user-friendly applications with graphical interfaces, while programming tools are procedures that experienced users can implement themselves, typically within a programming environment without relying on a simplified GUI. Furthermore, while software tools described here may be more accessible, the programming-based ones invite scholars to master certain aspects of a programming language in order to be able to perform more advanced analytical procedures and directly control their data analysis process.

Results and discussion

This section presents our findings along with their interpretation. We describe analytical tools used in linguistics and the social sciences. The linguistics tools discussed here were integrated into the first author's research practice. For the social sciences, we decided to include a more extensive collection of tools, without limiting the selection to those used in research by the co-authors of this paper.

1. Tools used in linguistic research

The procedures and tools described below were applied in research, including the following subfields of linguistics: *Morphology and Syntax*, *Corpus Linguistics*, and *Computational Linguistics*. Some of the procedures described below naturally overlap. This is because a lot of advanced analytical procedures are based on standard tasks performed in terms of morphosyntactic analysis. The discussion below presents each tool only once in order to avoid redundancy.

(1) Morphology and Syntax

In morphosyntactic analysis, a wide variety of tools are available. They focus on lemmatization, morphological tagging, recognition of inflectional and derivational patterns, part-of-speech tagging, dependency parsing, and other analytical procedures [1]. The following example illustrates the use of the Google Colab programming environment for one of these procedures, dependency parsing.

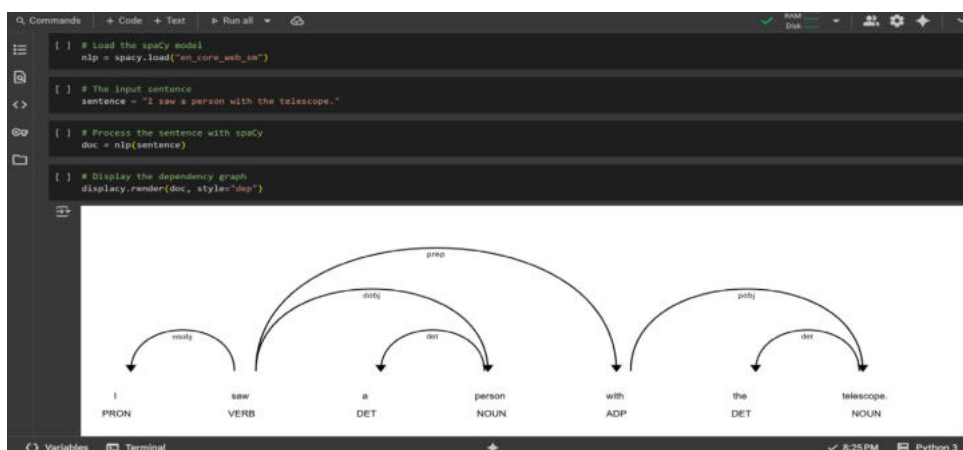

Figure 1 – Dependency parsing in *Google Colab*

In generative syntax, a popular software tool for data analysis and visualization is *TreeForm*, which helps researchers create syntax trees [2]. Online syntax tree generators are also available, offering various capabilities.

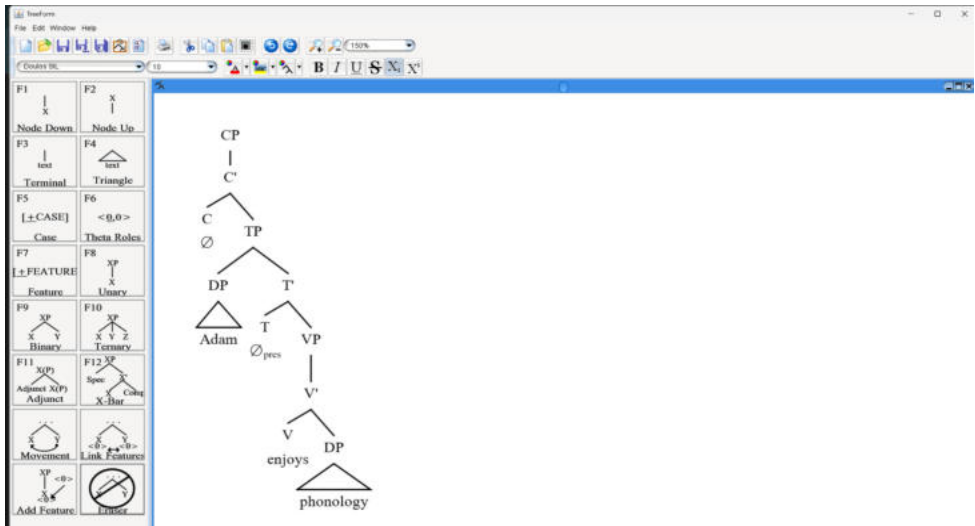

Figure 2 – Syntax tree created using *TreeForm*

(2) Corpus Linguistics

In corpus linguistics, tools like *#LancsBox X* tools are frequently used. Such tools allow researchers to do corpus compilation, querying, data elicitation, analysis, and visualization [3]. An example of such analytical procedures is given below, namely collocation analysis.

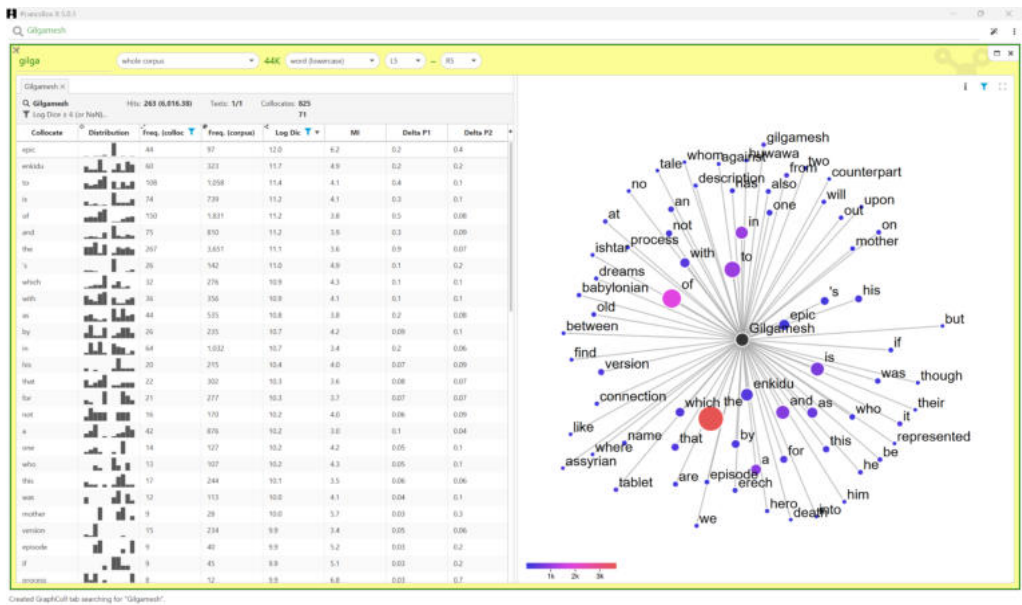
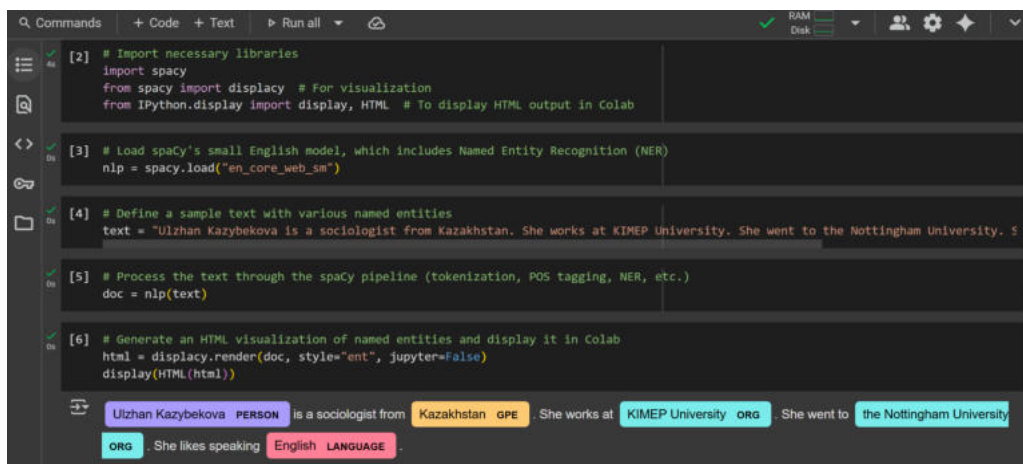

Figure 3 – Collocation analysis in *#LancsBox X*

(3) Computational Linguistics

This subfield is where Python is more frequently used, and researchers work with it in a programming environment, such as, for example, Google Colab, PyCharm Community Edition, or Python IDLE. These programming environments offer various levels of accessibility and user-friendliness. Programming is used here to carry out advanced analytical procedures, such as sentiment analysis, named entity recognition, as well as those previously mentioned in relation to morphosyntax. Python libraries that are frequently used include spaCy and NLTK. They are popular tools for Natural Language Processing (NLP).


```
[2] # Import necessary libraries
import spacy
from spacy import displacy # For visualization
from IPython.display import display, HTML # To display HTML output in Colab

[3] # Load spaCy's small English model, which includes Named Entity Recognition (NER)
nlp = spacy.load("en_core_web_sm")

[4] # Define a sample text with various named entities
text = "Ulzhan Kazybekova is a sociologist from Kazakhstan. She works at KIMEP University. She went to the Nottingham University. She likes speaking English."

[5] # Process the text through the spaCy pipeline (tokenization, POS tagging, NER, etc.)
doc = nlp(text)

[6] # Generate an HTML visualization of named entities and display it in Colab
html = displacy.render(doc, style="ent", jupyter=False)
display(HTML(html))
```

Ulzhan Kazybekova PERSON is a sociologist from Kazakhstan GPE . She works at KIMEP University ORG . She went to the Nottingham University ORG . She likes speaking English LANGUAGE .

Figure 4 – Named entity recognition analysis using *spaCy* in Google Colab

In conclusion, the above-mentioned digital tools support a wide range of linguistic data analysis and visualization tasks. Mastering them equips researchers with important analytical skills and makes them competitive specialists in the field.

2. Tools used in social science research

In this section, instead of providing visualizations for the use of some of the tools below, the focus is on discussing them. As they are often employed in social science research for data analysis, these tools are recognized by researchers worldwide. They are used to illustrate how data from surveys and interviews could be analyzed and interpreted by scholars in their learning and research endeavours. The first example is *NVivo* which is a software tool that enables researchers to manage and analyze different types of data, like text, audio/video and photos. It is also used to organize, code and explore the data obtained from interviews and surveys and to visualize relationships within the data by thematic coding [4]. The second one is *MAXQDA*, which is a widely used software tool that helps to analyze all the data collected in the context of empirical social research. It provides tools for organizing, coding, analyzing and visualizing

data from various sources, e.g. interviews, focus groups, documents, video and audio recordings and is particularly helpful to explore social concepts [5]. And, the next example is *SPSS* which is widely used for statistical analysis in social sciences research that enables it to manage and analyze large amounts of datasets. Particularly, statistical analysis is useful because it allows scholars to conduct research, read and evaluate journal articles, and to enhance their analytical and critical thinking skills [6].

Notably, there are various data analysis techniques that are used in social sciences research. First, for qualitative analysis that focus on non-numeric data, such as interviews or surveys, software tools such as NVivo, MAXQDA, or Atlas.ti are utilized for coding, managing and analyzing data in order to obtain in-depth understanding about social concepts. Second, data mining techniques are used to get information from large datasets with software tools such as IBM SPSS Modeler, RapidMiner, or Weka that cluster, analyze and predict modeling algorithms about valuable patterns and information in social science research. Third, network analysis is one of the popular methods to study the relationships between networks by utilizing software tools, e.g. Gephi, Pajek, or UCINET that provide features to measure network centrality and analyze the dynamics of networks in the society. For multivariate analysis that is useful when analyzing data with multiple variables, statistical software tools, such as SPSS, SAS, R, STATA, and SmartPLS are used by social science researchers to conduct factor analysis and structural equation modeling effectively [7]. In addition, *OBSIDIAN* is a very useful tool for philosophical anthropology, political philosophy and epistemology in general, which organizes knowledge using plain text notes. It allows the scholar to view multiple notes at once, create mind maps, diagrams, and interactive graphs. It enables users to cross-reference information, clarify ideas, and search content based on specific criteria. It offers a visual and comprehensive way to connect and structure various types of information [8].

To conclude, the above-mentioned digital tools are commonly used to manage and analyze various types of data in social sciences. Being able to handle such software tools enables scholars to enhance their practical, analytical and problem-solving skills, which are very crucial in today's age of advanced technologies.

Software and programming tools can be used for various purposes in research. Today's world is characterized by the availability of a variety of content, which means that traditional learning methods are no longer applicable. Specific actions must be taken to enhance educational activities that will replace ineffective methods and instead to use the new and advanced ways of learning methods in educational institutions. [9].

Pedagogical methodologies related to the use of software and programming tools are of paramount importance in the educational process. Modern pedagogical software tools enhance effectiveness and boost interest in learning in several ways [10]. First, visualization capabilities give the opportunity to use animations,

graphics and simulations to explain complex concepts in an easier way. Second, interactivity promotes active involvement and makes individual work possible. Third, adaptability permits presenting learning materials that match the needs and skills of each scholar. And, finally, it saves time for researchers during the preparation and carrying out their studies [10].

Also, the types of pedagogical software tools can be grouped by multimedia tools to explain the content of the lesson via Google Slides or PowerPoint; interactive educational platforms, like Moodle, Google Classroom, Edmodo effectively aid to manage the educational process; virtual and augmented reality enables the interactive view of the lesson content; software models and simulations with special programs designed to teach specific science subjects and use of online learning tools, e.g. YouTube tutorials, electronic books and distance learning platforms in the learning process [10].

Technology contributes significantly to innovation growth in learning, since digital tools allow researchers to implement various methods [11]. In addition, advanced technologies such as AI and virtual reality strengthen engagement by making learning experiences fascinating and unique. So, the role of Artificial Intelligence (AI) is very important in social science research, since AI tools are used for analysis, simulations and interactive learning, e.g. demographic data; social dynamics enable scholars to learn about social changes [12]. AI is also a useful tool in translation and translation studies [13].

Furthermore, with the AI tool of virtual and augmented reality researchers can get familiar with their desired content based on the visual scenarios, which make their learning and analysis more concrete. As a result, using AI technologies not only brings positive influence on their analytical skills development but also promotes critical thinking skills [12, p.112]. In relation to social sciences, using AI tools provides a positive impact due to opportunities to analyze complex and dynamic social concepts and problem-solving skills. However, the huge challenges for AI in the research process are infrastructure availability, the privacy of data security and the replacement of researchers by increased role of the AI tools [12, p.120].

Conclusion

Our findings highlight the importance of integrating innovative practice-oriented software and programming tools in research focused on linguistics and the sciences. If integrated by researchers, these tools can contribute to developing their analytical skills, helping them apply their theoretical knowledge to solving practical problems.

This study contributes to the development of linguistics and social science research methodologies in Kazakhstan by demonstrating how software and programming tools can enhance the learning and scientific components of these disciplines.

The main limitation of this study is its focus on a limited set of software

and programming tools that we have found most useful and usable for linguistics and social science research. Our selection of these tools was informed by recent research in these fields, recommendations from international colleagues, and our own experience of using these tools in academic work.

In the future, a wider range of tools can be explored and tested across different scientific and educational contexts to evaluate their applicability and effectiveness more systematically. The findings of this study can inform further research in this direction focusing on the application of digital data analysis tools in linguistics, the social sciences, and other related disciplines.

REFERENCES

- [1] Holgado C. G., & Vergez-Couret M. Empowering low-resource regional languages with lexicons: A comparative study of NLP tools for morphosyntactic analysis // Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation. – 2024. – P. 5747-5756.
- [2] Derrick D., & Archambault D. TreeForm: Explaining and exploring grammar through syntax trees // Literary and linguistic computing. –2010. – №25(1). – P. 53-66.
- [3] Brezina, V. & Platt, W. #LancsBox X [software]. Lancaster University. – 2025. lancsbox.lancs.ac.uk.
- [4] Mortelmans D. Doing Qualitative Data Analysis with NVivo. Springer. – 2025. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/96073>
- [5] Kuckartz U., & Rädiker S. Analyzing Qualitative Data with MAXQDA Text, Audio, and Video. Springer. – 2019. – 290 p.
- [6] Karamurugan S., & Govindarajan B. “Statistical Package for the Social Science” // International Journal of Business and Economics Research (IJBER). – 2022. – № 8(4). – P. 616-618.
- [7] William F. K. A. My Data Are Ready, How Do I Analyze Them: Navigating Data Analysis in Social Science Research // International Journal of Scientific Research and Management (IJSRM). – 2022. – № 12(03). – P. 1730-1741.
- [8] Fraga F., Poggi M., Casanova M., & Leme L. Creating automatic connections for personal knowledge management // SN Computer Science. – 2024. – № 5. doi.org/10.1007/s42979-024-02876-4
- [9] Azad N. H. An Introduction to the Use of Software and Its Impact in Educational Systems // International Journal of Advanced Studies in Humanities and Social Science. – 2024. –№13(4). – Pp. 264-272.
- [10] Khalikova N. M. Effective Use of Modern Pedagogical Software Tools in the course of the lesson // Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions. – 2024. – № 2(12). – Pp. 114-116.
- [11] Malgazhdarova D. A., & Kenzhetaeva G. K. Teaching foreign language grammar through the communicative game-based project «Aengime» among

students. Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series: Philological Sciences. – 2024. – №4(75). doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75.025

[12] Prasetya S.P. Artificial Intelligence in Social Sciences Education Presents New Challenges and Opportunities. Proceedings of the 4th International Conference on Social Sciences and Law (ICSSL 2024) // Advances in Social Science, Education and Humanities Research 87. –2024. doi.org/10.2991/978-2-38476-303-0_12

[13] Smagulova A. S., Muratbek N. M., & Rakhimbaeva R. M. The impact of artificial intelligence on translation: Current state and future prospects // Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series: Philological Sciences. – 2025. – №76(1). doi.org/10.48371/PHILS.2025.1.76.029

ҚАЗАҚСТАНДА ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРГЕ БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ЖАСАҚТАМА МЕН БАҒДАРЛАМАЛАУ ҚҰРАЛДАРЫН ИНТЕГРАЦИЯЛАУ

Акишев Т.Б.¹, *Қазыбекова Ұ.М.², де Ласала Порта С.³

^{1, *,2,3}КИМЭП Университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Тіл білімі мен әлеуметтік ғылымдар саласындағы зерттеулерге цифрлық деректерді талдау құралдарын енгізу зерттеушілерге күрделі теориялық ұғымдарды және олардың шынайы өмірдегі қолданысын тереңірек түсінуге көмектеседі. Бұл құралдар шетелдің алдыңғы қатарлы оқу орындарындағы зерттеушілер тарапынан кеңінен қолданылып жүргенімен, Қазақстандағы лингвистика және әлеуметтік ғылымдар саласындағы зерттеулер әдетте теорияға негізделген, ал практикалық бағыт әлсіз деп бағаланады. Жергілікті зерттеушілер мен мекемелердің бұл құралдарды қолдануы теория мен практиканың арасындағы алшақтықты азайтып, бәсекеге қабілетті әрі өзекті білім мен дағдыларды ұсына алады. Осы шектеулерді жою мақсатында бұл мақалада бағдарламалық жасақтама мен бағдарламалау ресурстарын қамтитын бірқатар цифрлық құралдарға шолу ұсынылады. Ұсынылған құралдар лингвистика мен әлеуметтік ғылымдардағы цифрлық деректерді талдау мен визуализациялау үшін ғылыми негізде жасалған. Осы ғылыми негізге сүйене отырып, зерттеу бұл құралдардың жалпы және нақты сипаттамаларын, сондай-ақ оларды лингвистика мен әлеуметтік ғылымдарға бағытталған зерттеулерге енгізу жолдарын ұсынады. Қорытындысында, бұл зерттеудің теория мен тәжірибеге қосқан негізгі үлесі — жергілікті контексте бұл ғылыми құрамдастарды жетілдіруге арналған қолданбалы және өзекті ұсыныстар беруі.

Тірек сөздер: зерттеулер, лингвистика, әлеуметтік ғылымдар, философия, бағдарламалық жасақтама, бағдарламалау, құралдар, деректерді талдау, визуализация

**ИНТЕГРАЦИЯ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
И ИНСТРУМЕНТОВ ПРОГРАММИРОВАНИЯ В
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ**

Акишев Т.Б.¹, *Казыбекова У.М.², де Ласала Порта С.³

^{1, *2,3} Университет КИМЭП, Алматы, Казахстан

Аннотация. Интеграция цифровых инструментов анализа данных в лингвистические и социально-гуманитарные исследования помогает ученым глубже изучать языковые и социологические данные, способствуя лучшему пониманию сложных теоретических концепций и их практического применения. Несмотря на то, что такие инструменты активно используются исследователями в ведущих зарубежных учреждениях, казахстанская лингвистика и социальные науки, как правило, остаются более теоретически ориентированными и менее практико-ориентированными. Применение этих инструментов местными исследователями и учреждениями может помочь сократить разрыв между теорией и практикой, предоставив актуальные, полезные и конкурентоспособные знания и навыки. Для устранения этих ограничений данная статья предлагает обзор ряда цифровых инструментов, включающих как программное обеспечение, так и ресурсы для программирования. Представленные инструменты имеют научную основу, поскольку широко используются для анализа и визуализации данных в лингвистике и социальных науках. Основываясь на этой научной базе, в исследовании описываются как общие, так и специфические характеристики этих цифровых инструментов, а также способы их интеграции в исследования, ориентированные на лингвистику и социальные науки. В заключение, основным вкладом этого исследования в теорию и практику является предложение практически применимых и актуальных рекомендаций по совершенствованию этих научных компонентов в локальном контексте.

Ключевые слова: исследования, лингвистика, социальные науки, философия, программное обеспечение, программирование, инструменты, анализ данных, визуализация

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 26.08.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about the authors:

Timur Akishev – Assistant Professor, Doctor of Philosophy (PhD), KIMEP University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-3684-5500>, e-mail: t.akishev@kimep.kz

Ulzhan Kazybekova – Assistant Professor, Doctor of Philosophy (PhD),

KIMEP University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0008-8698-4659>, e-mail: u.kazybekova@kimep.kz

Santiago de Lasala Porta – Assistant Professor, Doctor of Philosophy (PhD), KIMEP University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0001-0308-1083>, e-mail: s.porta@kimep.kz

Авторлар туралы мәлімет:

Акишев Тимур Ботаұлы – ассистент-профессор, философия докторы (PhD), КИМЭП Университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-3684-5500>, e-mail: t.akishev@kimep.kz

Қазыбекова Ұлжан Мұратқызы – ассистент-профессор, философия докторы (PhD), КИМЭП Университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0008-8698-4659>, e-mail: u.kazybekova@kimep.kz

Сантьяго де Ласала Порта – ассистент-профессор, философия докторы (PhD), КИМЭП Университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0001-0308-1083>, e-mail: s.porta@kimep.kz

Информация об авторах:

Акишев Тимур Ботаевич – ассистент-профессор, доктор философии (PhD), Университет КИМЭП, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-3684-5500>, e-mail: t.akishev@kimep.kz

Қазыбекова Ұлжан Муратовна – ассистент-профессор, доктор философии (PhD), Университет КИМЭП, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0008-8698-4659>, e-mail: u.kazybekova@kimep.kz

Сантьяго де Ласала Порта – ассистент-профессор, доктор философии (PhD), КИМЭП Университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0001-0308-1083>, e-mail: s.porta@kimep.kz

UDC 811.512.122'1

IRSTI 16.31

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.004>

LEXICOGRAPHIZATION OF ETHNO-CULTURAL UNITS OF THE NATIONAL CORPUS

*Barmenkulova A. S.¹

*¹ al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article addresses the issue of lexicographing ethnocultural units in accordance with the national corpus of the Kazakh language. It focuses on the ethnocultural values – worldview-related, spiritual-material, and sociocultural – preserved in the language and shaped by the historical and social development of the Kazakh people, their way of life, traditions, and interaction with their natural surroundings. This research is relevant within the framework of the modern anthropocentric paradigm, which also seeks to reveal the functional significance of the native language. The study aims to systematize ethnocultural units in the Kazakh language and substantiate their representation in the national corpus from a scientific and methodological perspective.

The research employs descriptive, comparative-historical, structural-semantic, and corpus-linguistic methods. The main focus and challenge of the study lie in systematizing ethnocultural units within the structure of the national linguistic corpus, identifying their semantic characteristics, and exploring ways to preserve and utilize these units in digital format.

The scientific and practical significance of the research is that the accumulation of ethnocultural units in the national corpus of the Kazakh language and the elucidation of their semantic structure contribute to expanding the body of linguistic knowledge. In this regard, the cultural and spiritual attributes of traditional Kazakh items such as *kebezhe* (a wooden chest), *qazan* (a large cauldron), and *torsyq* (a leather flask) can be understood through ethnocultural units. The study's findings and conclusions involve the collection and semantic analysis of ethnocultural units, as well as their preparation for integration into the corpus database. Furthermore, these units have been incorporated into the theoretical framework of an ethnocultural subcorpus.

The theoretical and practical significance of the research lies in its contribution to ethnolinguistic and linguocultural studies within Kazakh linguistics, based on the national corpus of the Kazakh language. The findings enhance the cognitive potential of linguistic units and emphasize the role of language in reflecting national culture and identity. This issue is particularly important for the development of the national corpus of the Kazakh language as a comprehensive cognitive information resource and an advanced linguistic technology aligned with contemporary paradigms.

Keywords: National corpus of the Kazakh language, ethnocultural units, anthropocentric paradigm, automatization, dictionary, cultural-semantic meaning, lexicography, cultural-semantic subcorpus

Introduction

The article's central focus is the introduction of ethnocultural units into the National Corpus of the Kazakh language. The classification of ethnocultural units and the analysis of the names of subject cultures are also explored while justifying the need for their inclusion in the corpus. Ethnocultural units are linguistic symbols with a significant cumulative role in preserving the Kazakh national language, traditions, worldview, and spiritual culture, ultimately representing the national identity. Therefore, an essential matter is the transmission of Kazakh images of the world through ethnocultural units to the modern generation. Consequently, it is our responsibility to imbue the present generation with our national values and bring the National Fund of Knowledge to future generations. There is a pressing need to establish national corpus for linguistic and linguodidactic studies. The Kazakh national corpus serves as an effective and informative tool that preserves and transfers national-cultural units across generations. This article focuses on the lexicographic methods for incorporating ethnocultural elements into the Kazakh national corpus.

Nowadays in Russian and foreign linguistics, a direction called corpus linguistics is developing. The aim of corpus linguistics is the study of speech patterns in the material of large volumes of text (corpus), pre-processed, labelled and systematized in electronic form. The difference between such text corpora and simple electronic libraries is that in them, with the help of special programs, it is possible to search for fragments of necessary texts according to given parameters, and further generalize and analyse the obtained data. The search itself takes only a short time, measured in seconds.

The extensive advancement of contemporary computer technologies and software has sparked the attention of researchers towards corpus linguistics, resulting in remarkable prospects for information acquisition and processing. In the past, scholars were obligated to spend numerous months and years manually retrieving essential data from libraries; yet currently, this information is readily accessible within a few minutes with the click of a button. However, the potential benefits of such information capabilities must be considered alongside significant challenges. The most pressing among these is the prevalence of overwhelming amounts of data. The advent of the Internet has undoubtedly made accessing information easier, faster, and more affordable. However, it has also brought about a new challenge – navigating the vast sea of data to locate credible and relevant information. We believe that V.P. Zakharov's definition provides the most comprehensive understanding of the “corpus” concept. The corpus, as defined by the researcher, is a comprehensive collection of linguistic data that is sizeable, electronically stored, structured, labelled and designed to tackle specific linguistic objectives [1]. In general, this definition can be characterized as functional, as it centers on the linguistic aspects of organized text collections. Thus, the definition of “corpus” varies in the following ways: firstly, a corpus typically comprises numerous texts in electronic form such as those found on the Internet

or discs. Secondly, linguistic data must be labelled to facilitate its analysis for linguistic purposes. Finally, following the analysis, there should be an option to distribute the linguistic material obtained according to its genre, year of creation, and subject matter, but solely on a statistical basis. Kazakhstan's spiritual and cognitive progress highlights the need to establish the National Corpus of the Kazakh language. It is worth noting that the establishment of national corpora in foreign linguistics began in the 1960s, while in Russian linguistics, it started in the 1980s. Only in recent years has the field of Kazakh linguistics begun to place greater emphasis on the use of corpus linguistics. Professor A. Zhubanov highlighted the importance of corpus linguistics in the Kazakh language, making him a pioneer in this field. According to scholarship, corpus linguistics, as a unique area of Kazakh linguistics, enables Kazakh journalists to access ample practical material, competently locate the requisite linguistic data, and suitably process it. This article presents a fresh perspective on empirical techniques that ensure the legitimacy and dependability of research on the Kazakh language. Furthermore, it assists in integrating pertinent linguistic data into academic discussion [2, p. 5-6]. A dictionary is a valuable repository of language resources. The lexicon ought to comprise figurative words that have impacted society and are present in a publicly accessible dictionary. The vocabulary and phraseological wealth presented in dictionaries not only represent linguistic heritage and treasures, but they also hold meaning for all members of society. This information reflects the centuries-old worldview of our people and their relationships with nature, as well as their expertise in mastering natural resources. As such, it can collectively contribute to the material and spiritual wealth of our ethnocultural units. The representation of national identity among diverse ethnocultural groups reveals a unique language attribute that continuously evolves to incorporate present-day values and circumstances. It encompasses the revitalization and modification of concepts, substance, terminology, aesthetics, layout, pedagogical strategies, and ambitions over time. The transfer of ethnocultural units in explanatory dictionaries of the Kazakh language is not consistently implemented, and therefore, the communication of national values to dictionary users requires further refinement. The development of methods and techniques for the lexicography of ethnocultural units in Kazakh is crucial. This issue pertains to the lexicography of ethnocultural units in the National Corpus of the Kazakh Language. It is essential to investigate and distinguish the techniques used to incorporate ethnocultural components into the national corpora worldwide. Furthermore, this exploration will spotlight the methods of lexicography of ethnocultural units within the semantic structure of the Kazakh language by generalizing linguistic units with ethnocultural connotations in the explanatory dictionary.

Methods and materials

The study of lexical units has advanced notably within the field of linguistics. Techniques such as accumulation and grouping (classification) are employed

to gather ethnocultural units in the Kazakh language. Explanatory dictionaries utilise descriptive, synonymic, pictorial, and illustrative methods to ascertain the lexicons of ethnocultural units. The integration of ethnocultural elements into the National Corpus is achieved through the use of coding, modelling, and algorithmic programming procedures.

Results

From this perspective, the current corpus provides information coverage in the cultural studies.

The dictionary-lexical set of language vocabulary, social group dialects, and the works of writers hold significant cultural and spiritual roles in our society.

A dictionary is a reference work that offers alphabetical explanations of word meanings, phrases, and idioms [3]. Since ancient times, dictionaries have been instrumental in interpreting foreign languages. Their use dates back to the 5th century BC in Greece, the 12th century BC in India, and the 13th century in Russia. The first dictionary of Turkic people was authored by Mahmut Kashgari in the 11th century and is known as «Divani lugat-at-Turk» Later, multilingual or bilingual dictionaries were created. For example, when analysing the contrast between Arabic-Persian and Turkic-Mongolian terminology, there are various significant studies to take into account. Initially, Zamakhshari's «Muqaddi mat al-adab» dictionary from the 12th century provides useful insights. Furthermore, Abu Hayyan's «Kitab al-idrak Li Lisan al-adab» grammar and collection of words from the 14th century offer valuable information. Furthermore, the «Bugat al-Mushtak» dictionary by Jamal al-Din from the 15th century, which focuses on the translation between Arabic and Kipchak, is of great significance. This is followed by the work of P. M. Melioransky, entitled «An Arab Philologist on the Turkish Language».

The extensive range of dictionaries is broadly classified into encyclopaedic dictionaries of a linguistic, philological, and reference nature. Dictionaries function as socially significant tools that provide normative guidance on the meaning and usage of words. Their purview includes theoretical and practical applications of vocabulary methodology and language learning technology in lexicography. Encyclopaedic dictionaries contain concepts, sources, or subjects related to a specific field, while alphabetical linguistic dictionaries aim to clarify particular linguistic vocabulary and phraseology. These dictionaries are produced when the language is fully established, the language culture is mature, and there is a requirement for a standard definition of the vocabulary.

The scholars listed above – I. Kenesbaev, M. Balakaev, G. Musabaev, A. Iskakov, K. Akhtanov, R. Syzdyk, A. Kaidar, Sh. Sarybaev, U. Aitbaevich, B. Kaliev, K. Husain and M. Malbakov – have significantly advanced the field of Kazakh linguistics, particularly in the area of lexicography.

The cultural and spiritual heritage of a nation is its invaluable wealth. Because of the concepts of human cognition, the real world is best expressed through collaboration. The lexical and cultural semantics of words arise from

people's memory, encompassing their diverse and figurative meanings that facilitate language communication. It is undeniable that the quantitative nature and diverse semantic possibilities of a word, transforming it into a cultural subject, entail a noble duty for every representative of a nation. The Kazakh language, along with other global languages, is in no way inferior in terms of vocabulary and dictionary composition. For the first time, a two-volume Explanatory Dictionary of the Kazakh language has been published. In 1999, the initial edition of the Explanatory Dictionary of the Kazakh language was released as a single «Dictionary of the Kazakh language», which summarised the people's vocabulary. The National Dictionary functions as a cultural and linguistic reference to standardise the language by presenting a comprehensive lexicon. The socio-cultural role of spoken language has been strengthened. The «Dictionary of the Kazakh Literary Language», recently published, is the most comprehensive explanatory dictionary of the Turkic language. The dictionary is of substantial quality, as it covers spiritual, cultural, and educational content, with pertinent updates from the latest academic research [4]. Based on the fifteen-volume «dictionary of the Kazakh literary language», a one-volume «Kazakh dictionary» has been published [5]. It is imperative to review and expand the lexicon to improve the vocabulary within the dictionary. Linguistic dictionaries come in various types, such as monolingual, multilingual, and translation dictionaries. Translation dictionaries play a critical role in second language education. Language learners need to learn not only individual vocabulary but also culturally significant terms and their corresponding translations.

An explanatory dictionary records individual words in a register, explaining their formation and revealing their cultural connotations with relevant examples. Therefore, learners of the Kazakh language can fully appreciate the cultural significance of each word. To enable this opportunity for language learners, the first step should be to create an explanatory dictionary of cultural words in this language. This should take priority over translation dictionaries. To achieve our objective, we will develop a comprehensive glossary of cultural terms. Furthermore, we intend to incorporate ethnocultural concepts into the cultural database at a future date.

Lexicographic research is necessary firstly for dictionary compilation and secondly for both discriminative and applied linguistics. For example, before conducting a study, it is required to find out what information lexicographers need. For example, the authors' main request when compiling the Academic Interpretative Dictionary of the Russian Language necessitated the search for the following information:

- a new word that appeared in specific periods;
- an initial form of the word;
- examples (quotations) revealing words with known meanings;
- to find an example of meanings not given in the dictionary;
- new examples that are given to a meaning;
- new types of lexical and syntactic combinations;

- new phraseological phrases;
- new scientific explanation of special terms [6].

Lexicographic patterns exhibit systemic interrelations. For instance, conventional methods identify clusters of similar words, while corpus-based lexicographic analyses illustrate the usage of related words in multiple situations and contexts.

In the field of traditional lexicography, the distribution of lexicographic information based on lexico-semantic and cultural-semantic categories of ethnocultural units possesses distinctive features in automated lexicography. Crucial to these matters is an examination of algorithmic and logical factors in programme creation, along with the exclusive use of data stored in computer memory. Automating the Kazakh language in lexicography can improve vocabulary technology. The lexicons found in the corpus enable lexicographers to enhance their provision of essential language materials and information for users conducting language searches.

D. Baibera, S. Conrad, R. Reppen's Book «Corpus Linguistics. Investigation language structure and use» [7]. (further – Corpus Linguistics). The researcher, working through a corpus approach, separately examines the six main problems facing lexicographers:

1. What meanings are associated with a specific word?
2. What is the frequency of use of a particular word compared to the frequency of other words adjacent to it?
3. What are the non-linguistic models of a given word (about case, historical periods, dialects, etc.)
4. What words are usually found together with a given word, and how to use their combination in different registers is coordinated in the sequence.
5. How are the meanings and types of word usage coordinated?
6. How are synonymous words used and how are they used in their place in different contexts? [8].

The objective side of lexicography research using a corpus approach lies in the derivation of a set of concordances that broadly illustrate a given word's usage in the corpus. From these concordance lists (KWICs), it is possible to extract various meanings associated with the word in different contexts.

The primary objective of corpus creation is to simplify the research work of technicians in such fields. For instance, a corpus represents not only a complex field of inquiry but also a potentially consequential discovery.

The scale of the concordance in the corpus will be considerable and may thus generate a wealth of data. In extensive corpuses, the number of concordances could run into several thousand pages, with one instance possibly accommodating hundreds of concordances [9].

Discussion

Ethnocultural units are preserved much more along phrasal word

combinations than in individual words. So, since the corpus is one of the sources of information that represents our culture, it must be understood how important it turns out to include such phrases in abundance in the Corpus. These updates in the Corps are revealed in the practice of lexicography, and they are transmitted in the Corps from beginning to end in a single system. Thus, a stable model of the lexicography of ethno-cultural units was developed. In the corps, this model is useful for distinguishing the lexicography of ethno-cultural units. For example, in the Corps, ethnocultural units are given the following interpretation:

1. The National Corps of the Kazakh Language is compiling a database of source texts in Excel to transfer to the Ethno-Cultural Units Corpus.

2. The texts of the ethno-cultural units collected in Excel are then processed for inclusion into the main database.

3. The ethnographic units collected through the Excel program have been integrated into the main database and linked to the cultural and semantic corpus.

4. Ethnographic units are designated in the corpus with the label (ethn.).

5. The lexical meaning of each ethnographic unit is explained in the corpus.

6. The corpus reveals and categorizes the culture and semantics of each ethnographic unit.

7. The Corpus includes examples of ethno-cultural units taken from works of fiction.

8. Ethnocultural units are discussed in proverbs and sayings, which are recorded in the Corpus.

9. The Corpus provides phraseological phrases relating to ethno-cultural units.

10. The Corpus offers illustrative materials that depict ethno-cultural units.

11. The culture and semantics of buildings are explored through the Corpus.

12. Search work for each designation is improved as part of this study.

We will provide a corpus of ethno-cultural units, offering the examples as follows.

In the Kazakh perspective, a plethora of ethnocultural units encompasses a wide range of proverbs, sayings, tales and rituals. It is stated that the cauldron holds significant cultural importance for the Kazakh people. For instance, the

Cauldron ethn., which is cast from bronze, copper, or iron, is utilized for cooking purposes.

The Kazakhs have long revered the black cauldron. Each member of the family, whose pot was always close to the fire, nailed it to the source of energy. A boiler house was built at the place of residence. In nomadic circles, it was specially designed for a cauldron made of dense linen felt so that it would not break. A worthy vessel that survived the country's famine. In times of war, many children survived by hiding under the kettle. This pot is used to cook almost all the dishes on the table. Cooking kurt, boursaki (pastry), making irimshik (cheese), meat soup and many others are cooked in a black pot. The pot is placed in a three-legged hearth or hearthstone. There is a saying «Black pot, yellow boy condition»

that goes back to ancient times. When they say, «When the cauldron shakes, the blessing hums», many thoughts come to mind. The Cauldron was considered the source of life, the blessing of the homeland. On a difficult day, the Black Cauldron did not throw the old man out. He believed that «prosperity is our happiness». When the girl married, her parents gave her all their possessions, but not the Black Cauldron. The Kazakh never gave the Black Cauldron as a gift. The Cauldron could be used temporarily when the neighbors gave a feast, but after using the Cauldron they put food in it and the container was not left empty [10, p. 454].

1. on most of the earthly hearths a cauldron is boiling, white foam is boiling, and abundant meat is boiling [11, p. 454].

2. in every hearth a hundred small earthly hearths are boiling, a cauldron is boiling, and the cauldron is boiling abundant flesh [12, p. 454].

3. The old woman alone washed the cauldron, filled it with water and put the meat in [13, p. 25-26]. Examples of fiction that use the cauldron are given.

Cauldron is the source of life, a symbol of the beginning of creation. With such symbolic concepts as Cauldron, there are regular turns of words in our language that refer to Cauldron, which shows that proverbs and sayings have a place in people's lives. For example, «a cauldron of satiety - no worries». Fire «cauldron other sadness separate» fire another homeland other; black cauldron-symbol of unity, peace of the country: one cauldron drank; stirring up enmity, two cauldrons drank into one house. These symbols and signs are cultural and linguistic representations of Cauldron in the consciousness of the nation. The country is the well-being, the prosperity, the world of people.

1. If you say I will put on Allah,

Let it be Azan.

If you say that you will put on man,

Let it be a cauldron.

3. A spoon clatters out of the broken cauldron.

Since ancient times, the concept of Cauldron, the sacred, has had great significance. It is a superstition of our people, which is only good.

Chest ethn. A box for storing utensils. Ethnographic works note that in the description of each of them, its shape was square, with the only difference being that the height of the four thresholds was increased by 10-15 cm from the main post [10, p. 454]. Ethnographic data about the chest play an important role in the everyday life of this product. These characteristics of the product are reflected in phraseological expressions. For example: Chest belly, wide belly – 1) the most common alternative to courts in oral literature; 2) used in fiction as an equivalent of rich people who came thick, stocky.

Chest, belly, striped chest – in the oral literature of the twentieth century and works on modern historical themes were used judge, mayor. In the rich language of our country there are a lot of proverbs and sayings that indicate the special place of the breast, emphasise it and accurately convey the knot of ninety words. There is a group of proverbs about daughters-in-law, such as «a

good daughter-in-law is a daughter-in-law, a bad daughter-in-law is death», «a daughter-in-law is not a bad person, but a bad place», «a good daughter-in-law is like your daughter, a bad groom is like your son». He went into the kitchen, put the chest down and the earth began to lay the table: – Shaltik has been sighing all day, snoring, snuffling, can't sleep! – Amina giggles [14, p. 197].

Waterskin is an ethnomedical drinking vessel known as «kymyz», typically crafted from the neck leather of camels, deer, and bulls. Waterskins are typically made from the hides of camels, horses, and cows, as well as camel necks. The waterskin is crafted by sewing together hump, horn, and camel neck skin.

Since shepherds always have their drinks with them, they are referred to as soul waterskin carriers. The horn exterior is adorned with an array of decorations. The vessel, adorned with intricate carvings, is referred to as a leather container for liquids. The bevelled hides are then stacked on top of one another, and their edges are sutured with copper or thick thread. Both sides of the vessel are intricately drawn upon using the «perch» (button) tool. A small «ear» was extracted from the neck, affixed with a rivet, and punctured with a small round hole where a complete ribbon was attached. She adorned herself with a braid of ribbon. After completing the waterskin, it undergoes a process of drying, sanding, washing, and cleaning. The leather water container was subsequently dried, coated with oil, treated with ghee smoke, and utilized for producing liquor.

When the chicken, which had been placed in a container, was boiled and cooked, it became entangled and packed together, like people gathering at twilight in a crowded space. The container was intentionally carried out of the village in a vessel tied to the shoulder, and the individuals poured honey kymyz as they chatted [15, p. 454].

«On a bad horse, to fatten its withers, one does not tie a waterskin», «A bad man runs out of cattle, next to his neighbour he will not pull up» He who has happiness settled in his head and his reputation raised, is in the habit of looking at others with contempt, keeping away from them, and taking to the skies. Such a person, for example, gets very fat and does not tie a waterskin to the horse that uses it, but, judging from the shock, he runs out of cattle, begins to get caught, is jealous of the bad man, and keeps others out of the neighbourhood.

The National Corpus provides extensive opportunities, particularly for scholars in correspondence, to conduct a thorough investigation into the cultural semantics of this language. Thanks to the significant advancement in computer technology, manual work is now greatly facilitated, and data can be effortlessly entered and retrieved. Thus, a language that aims to decipher the evolution of language and its direction can provide valuable insights to researchers.

The National Corpus allows for diverse scientific investigations.

It enables a comprehensive analysis of the lively expressions of Kazakh material culture, which are adeptly utilised in daily life, based on research conducted within the National Corpus system.

Conclusion

Language Corpus has a great potential for application in all aspects of linguistics, including education, compiling diverse dictionaries (such as frequency, explanatory, regional, phraseological, ethnographic, etc.), and producing educational materials and translations.

Since ethnocultural linguistic units are embedded in a computer database within language corpus, operating under a control system, it is feasible to acquire knowledge of such units from corpus materials. The transference of ethnocultural linguistic units in the corpus holds significant importance. One of the most intricate projects encompassing various texts is the creation of a corpus of ethnocultural linguistic units.

There are currently no entries for ethnocultural units within any corpus. In our future research, it is essential to consider methods for integrating ethnocultural vocabulary into the Kazakh National Corpus. This study aims to introduce ethnocultural terminology into the National Corpus of the Kazakh language. Theoretical issues regarding lexicography and corpus research in the Kazakh language have been explored extensively, with particular emphasis on the lexicography of ethnocultural terms.

REFERENCES

- [1] Zakharov V.P. Korpusnaja lingvistika: Uchebno-metod, posobie [Corpus linguistics: Educational method, manual]. – SPb., 2005. – 48 s. [in Rus.]
- [2] Zhubanov A.K. Principy avtomatizacii morfologijacheskoj razmetki tekstov Nacional'nogo korpusa kazahskogo jazyka (NKKJa) [Principles of automation of morphological markup of texts of the National Corpus of the Kazakh Language] // Materialy Mezhdunarodnyj nauchno-prakticheskoy konferencii «kontrastivnye issledovanija i prikladnaja lingvistika» 29-30 oktjabrja 2014 goda v Minskom gosudarstvennom lingvisticheskom universitete. – Minsk. – 4 komp.s. [in Rus.]
- [3] Malbaqov M. Bır tıldı tüsındırme sözdıktıñ qırylymdyq negızderı [Structural foundations of a monolingual Explanatory Dictionary]. – Almaty, 2002. – 368 b. [in Kaz.]
- [4] Qazaq ädebi tılınıñ sözdıgı [Dictionary of the Kazakh literary language]. On bes tomdyq. 1-tom. – Almaty, 2011. – 752 b. [in Kaz.]
- [5] Qazaq sözdıgı [Kazakh dictionary]. (Qazaq tılınıñ birtomdyq ülken tüsındırme sözdıgı) – Almaty: «Däur» baspasy, 2013. – 1488 b. [in Kaz.]
- [6] Grishina E.A, Savchuk S.O. Nacional'nyj korpus ruskogo jazyka kak instrument dlja izuchenija variativnosti grammaticheskikh norm [National corpus of the Russian language as a tool for studying the variability of grammatical norms] // Trudy mezhdunarodnyj konferencii «Korpusnaja lingvistika – 2008» 6-10 oktjabrja 2008 g. – SPb., 2008. – S. 161-19-69. [in Rus.]
- [7] Zhubanov A. O koncepcii po sozdaniju nacional'nogo korpusa kazahskogo jazyka (NKKJa) [On the concept of creating a national corpus of

the Kazakh language] // «Kontrastivnye issledovaniya i prikladnaya lingvistika: materialy mezhdunar. Nauch. Konf. – Minsk: MGLU, 2015. – 227 s. [in Rus.]

[8] Zhanabekova A. Rol' lingvisticheskoy annotatsii na opyte sozdaniya nacional'nogo korpusa kazahskogo jazyka [The role of linguistic annotation on the experience of creating a national corpus of the Kazakh language] // Sbornik: «Problemy sovremennoj prikladnoj lingvistiki» (otvetstvennyj – A.V. Zubov). – Minsk: MGLU, 2013. dekabrja. – S. 2012-216. [in Rus.]

[9] Jūbanov A. Qazaq leksikografiasynyñ («Tıl – qazyna» atty elektrondyq bazasy jaiynda [About the electronic base of Kazakh lexicography (“Tıl – kazyna”)] //Elektrondy-aqparattyq keñistiktegi qazaq tılı: terminologia jäne tıl мәдениеті. QR Bılım jäne Gylym ministrlyğı Gylym komitetitınıñ A.Baitürsynūly atyndaғы Tıl bılımı instituty üymdastyrған respublikalyq ğylymi-teorialyq konferensia materialdary. – Astana 2009. [in Kaz.]

[10] Qazaq etnografialyq kategorialar, űğymdar men ataularynyñ дәstürlı jüiesı. Ensiklopedia [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names]. 1-tom. – Almaty: 2011. – 738 b. [in Kaz.]

[11] Tolybaev Q. «Äset» [Aset].– Almaty: 2011. – 197 b. [in Kaz.]

[12] Jünisov S. «Şyğarmalary» [Works]. – Almaty, 2011. – 33 b. [in Kaz.]

[13] Mailin B. «Ait künderi» [Ait festivities]. – Almaty, 2011. – 17-18 b. [in Kaz.]

[14] Müstafin Ğ. «Köz körgen» [Koz korgen]. – Almaty, 2011. – 10-12 b. [in Kaz.]

[15] Tarazi Ä. «Qüiryqty jüldyz» [Comet]. – Almaty, 2011. – 25-26 b. [in Kaz.]

ЭТНОМӘДЕНИ БІРЛІКТЕРДІ ҰЛТТЫҚ КОРПУСТА ЛЕКСИКОГРАФИЯЛАУ

*Барменкулова А.С.¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақала этномәдени бірліктерді қазақ тілінің ұлттық корпусына сай лексикографиялау мәселесіне арналған. Қазақ халқының тұрмыс кешкен ортасына, қоршаған табиғатына сай қалыптасып, тілде сақталған өзіндік тарихи-әлеуметтік даму ерекшеліктері мен өмір-тіршілігіне, тұрмыс-салты мен дәстүрлеріне байланысты дүниетанымдық, рухани-материалдық, этномәдени құндылықтарын зерттеу заманауи антропоэзектік парадигма аясында өзектеледі. Сондай-ақ осы парадигма аясында ана тілінің қолданыстық функцияларының мәнін ашу көзделеді. Зерттеудің мақсаты – қазақ тіліндегі этномәдени бірліктерді жүйелеп, олардың ұлттық корпуста көрініс табуын ғылыми-әдіснамалық тұрғыдан негіздеу. Зерттеу әдістері – сипаттамалық, салыстырмалы-тарихи, құрылымдық-семантикалық, корпус-лингвистикалық әдістер қолданылды. Зерттеудің басты бағыттары және проблемасы – ұлттық тілдік корпустың құрылымында этномәдени бірліктерді жүйелеу, олардың семантикалық

ерекшеліктерін анықтау және осы бірліктерді цифрлық форматта сақтау мен пайдалану жолдарын қарастыру.

Зерттеудің ғылыми және практикалық маңызы – этномәдени бірліктердің қазақ тілінің ұлттық корпусында жинақталып, олардың мағыналық құрылымын ашу арқылы тілдік білім қорының кеңеюі. Осыған орай жинақталған этномәдени, рухани сипаттағы кебеже, қазан, торсық сияқты мәдени бұйымдардың ұлттық сипаты мен менталды ерекшеліктерін, мәдениеті мен руханиятын этномәдени бірліктер арқылы тани аламыз. Зерттеудің нәтижелері мен қорытындысында этномәдени бірліктер жинақталып, олардың мәдени-семантикалық мағыналары ашылады, сондай-ақ корпусық базаға енгізуге дайындалды. Сонымен қатар, этномәдени бірліктер этномәдени ішкорпустың теориялық мәселелері ретінде толықтырылды. Зерттеу нәтижелерінің теориялық және практикалық маңызы – алынған нәтижелер қазақ тілінің ұлттық корпусы негізінде қазақ тіл біліміндегі этнолингвистикалық, лингвомәденитанымдық зерттеулерді толықтыруға және тілдік бірліктердің танымдық әлеуетін арттыруға бағытталады. Бұл мәселе тіл арқылы ұлт мәдениетін (болмысын) қазіргі жаңа парадигмаға сай лингвистиканың кешенді танымдық ақпарат көзі, озық технологиясы ретінде қазақ тілінің ұлттық корпусын дамытуға өзінің үлесін қосуымен де маңызды.

Тірек сөз: Қазақ тілінің ұлттық корпусы, этномәдени бірліктер, антропоэлектік парадигма, автоматтандыру, сөздік, мәдени-семантикалық мағына, лекикография, мәдени-семантикалық ішкорпус

ЛЕКСИКОГРАФИРОВАНИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ЕДИНИЦ В НАЦИОНАЛЬНОМ КОРПУСЕ

*Барменкулова А.С.¹

*¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. Статья посвящена проблеме лексикографизации этнокультурных единиц в соответствии с национальным корпусом казахского языка. В рамках антропоцентрической парадигмы актуализируется исследование сохранившихся в языке своеобразных историко-социальных особенностей развития казахского народа, сформировавшихся в соответствии с местами его проживания и окружающей средой, а также познавательных, духовно-материальных и этнокультурных ценностей, связанных с его жизнедеятельностью, бытом и традициями. Также в рамках этой парадигмы предполагается раскрытие смысла употребительных функций родного языка. Цель исследования – систематизировать этнокультурные единицы казахского языка и обосновать их присутствие в национальном корпусе с научно-методической точки зрения. Методы исследования: описательный, сравнительно-исторический, структурно-семантический, корпус-лингвистический. Основные направления и проблема исследования –

систематизация этнокультурных единиц в составе национального корпуса, определение их семантических особенностей и рассмотрение путей сохранения и использования данных единиц в цифровом формате.

Научная и практическая значимость исследования – расширение языкового фонда знаний путем сбора этнокультурных единиц в составе национального корпуса и раскрытия их смысловой структуры. В связи с этим этнокультурные и духовные особенности таких культурных предметов, как кебеже, казан, торсык, а также их национальная специфика и ментальные характеристики могут быть осмыслены через этнокультурные единицы. В ходе исследования были систематизированы этнокультурные единицы, раскрыты их культурно-семантические значения. Этнокультурные единицы подготовлены для включения в корпусную базу. Помимо этого, были дополнены теоретические аспекты этнокультурного подкорпуса. Теоретическая и практическая значимость результатов исследования заключается в том, что полученные данные направлены на дополнение этнолингвистических и лингвокультурологических исследований в казахском языкознании на основе Национального корпуса казахского языка, а также на усиление познавательного потенциала языковых единиц. Этот вопрос также важен своим вкладом в развитие Национального корпуса казахского языка как комплексного когнитивного источника информации и передовой технологии, соответствующей новой парадигме осмысления национальной культуры (идентичности) через язык.

Ключевые слова: Национальный корпус казахского языка, этнокультурные единицы, антропоцентрическая парадигма, автоматизация, словарь, культурно-семантическое значение, лексикография, культурно-семантический подкорпус

Мақала түсті / Статъя поступила / Received: 16.04.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about the author:

Barmenkulova Aida Serikhanovna – PhD student of al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-1471-5846>, e-mail: bs.aida@mail.ru

Автор туралы мәлімет:

Барменқұлова Аида Серікханқызы (корреспондент автор) – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-1471-5846>, e-mail: bs.aida@mail.ru

Информация об авторе:

Барменкулова Аида Серикхановна – докторант PhD Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-1471-5846>, e-mail: bs.aida@mail.ru

UDC 81'373.21

IRSTI 16.21.31

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.005>

THE MYTHONYMIC IMAGE OF THE UNIVERSE IN THE KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

*Daulet M.¹, Tleuberdyev B.M.², Makulbek A.B.³

*^{1,2}NJSC «M.Auezov South Kazakhstan University»

Shymkent, Kazakhstan

³NJSC «South Kazakhstan Pedagogical University named after Ozbekali

Zhanibekov», Shymkent, Kazakhstan

Abstract. This article examines the linguocultural, cognitive, and onomastic nature of cosmonyms - mythological names related to celestial bodies in the Kazakh and English languages on a comparative-analytical basis. The relevance of the study lies in the need to reveal the place and significance of cosmological models in modern linguistics, which are formed in the worldview of humanity through the interaction of myth and language. The main goal of the work is to determine the mythological semantics, cultural conceptual field, and cognitive representation of cosmonyms such as «sky», «star», «sun», and «month» in both languages.

The article uses the methods of cognitive linguistics, mytholinguistics, and comparative onomastics to analyze the mechanisms of formation and national-cultural content of cosmonyms in the language. As a scientific-theoretical basis, world and domestic mythological, linguocultural, and onomastic studies were used.

The study revealed that cosmonyms in the Kazakh and English languages are not just a naming system, but a semiotic code that reflects the people's mythical model of the world, passed down from generation to generation. The mythical structure of space and time, the model of the three worlds and the names of sacred directions and constellations all contribute to determining cognitive features.

This study contributes to considering cosmonyms as a linguocultural phenomenon, describing the symbolic foundations of the national worldview. From a practical point of view, the study's results can be applied in the fields of language, intercultural communication, translation studies, and ethnolinguistic education.

Keywords: mythonym, star name, anthropomorphism, mytholinguistics, image of the universe, comparative onomastics, cognitive model, national worldview

Introduction

It is known that the understanding and worldview of any people about the world originates from mythical consciousness. This perception of the universe

has been passed down to later generations through various language patterns and symbolic signs. One of them is mythonyms, that is, proper names with mythical content. These names, especially those formed in relation to celestial bodies (such as the Sun, Moon, and the stars), serve as the basis for determining the cognitive and cultural-cognitive systems of each ethnic group. The mythical images of the Kazakh and English peoples regarding celestial bodies share similarities and their distinct characteristics.

Both nations perceived the Moon and Sun in human form (anthropomorphism), and the stars as animals, heroes, and sometimes even spirits. This is a result of their worldview and symbolic perception of nature.

The study examines the linguocultural, cognitive, structural, and semantic features of mythonyms in Kazakh and English. In particular, the names of the stars - Сүмбіле, Үшарқап, Үркеп, and Жетіқарақшы as well as their equivalents in English mythology - Sirius, Orion, Pleiades, Ursa Major - were analyzed for their symbolic meaning, cultural content, and mythological plot similarities.

The aim of this article is to explore the relationship between language and cognition, as well as the similarities and differences in their world-describing models, through mythological images in the cognition of Kazakh and English speakers. This work aims to contribute to the fields of mytholinguistics, comparative onomastics, and intercultural communication.

Methods and materials

The primary materials of the study consisted of mythological texts in Kazakh and English, folklore data, onomastic names and related scientific and theoretical literature. Kazakh mythonyms were mainly derived from the works of S. Kondybay, S. Kaskabasov, T. Zhanuzak, K. Rysbergen, Kh. Abishev, and from samples of oral literature. The corpus of English-language mythonyms was compiled based on English folklore data including ancient British, Scandinavian and Celtic mythologies, as well as the works of researchers.

The scientific research used cognitive onomastics and mytholinguistics methods. Linguistic and conceptual analysis was conducted to determine the semantic field and semantic structure of mythonyms. At the same time, mythonyms were considered as mental units in the conceptual structure of the language. As B. Akberdieva observes, understanding the relationship between language and cognition requires treating mythological cognition as a structured phenomenon combining logical reasoning, linguistic content, psychological interpretation, and poetic imagery [1, p. 5].

The study was aimed at determining the relationship of the concepts of «space», «time», «motion», and «anthropomorphism» in the description of the mythonymic space. These spatial models were studied based on universal concepts (space, cause and effect, number, quality, etc.) that form the mythological image of the universe [1, p. 14]. As S.E. Kerimbaeva noted, the representation of the image of the universe in the language is fully characterized not only by common nouns, but also by proper nouns [2].

Additionally, using the comparative-typological method, the similarities and differences between Kazakh and English mythonyms were analyzed, and their symbolic meaning and cultural context were determined.

Results and discussion

It is known that the mythological (and in general, mythical-mythological) image of the universe in the consciousness of the Kazakh people originated in the ancient Turkic (or, more precisely, Dei-Turkic (Kondybay S.) era.

According to folklorist S. Kaskabasov, Kazakh cosmogonic narratives – particularly the widespread stories of the flood and Mount Kazykurt – preserve the notion that the world initially existed as boundless water, from which the earth and sky later emerged as distinct realms [3, p. 84].

Such a cosmogonic model is not unique to the Turkic worldview. Similar concepts about the initial formation of the universe are also found in mythological systems in English-speaking culture. For example, in Scandinavian mythology, the universe was initially in a state of chaos called **Ginnungagap**, which is a semiotic and structurally parallel concept to the concept of «топан су» in Kazakh myths. From that chaos, the first living beings emerge from the union of two sources: fire and ice. The universe is then structured through a cosmic tree known as Yggdrasil. This structure is also three-level: Asgard (the world of the celestials), Midgard (the home of humanity), Helheim (the underworld) [4].

According to the Kultegin monument, after the creation of heaven and earth, humankind was brought into existence to inhabit the space between these two realms (Western page 1) [The Kazakh translation of the Kultegin text is given in S. Karzhaubai's monograph «Орхон мұралары» [5, p. 75]. If we compare this sentence with the excerpt from the myth about Kazygurt mentioned above, we can see their similarity.

We notice from the sentence in the Kultegin inscription: the top of the universe is the sky in the form of God, in the middle is humanity, and the bottom (underlayer) is the baran (black) earth.

Thus, according to the mythological concept of the ancient Turkic era, space is two-layered from a horizontal and vertical perspective: the top is the «көк Тәңір» (sky), the bottom is the earth, but if we compare the people created in the middle to another layer (because they also probably walked in the same space - flatness), the mythical space would be three-layered.

In the mythology of the peoples of Siberia and Central Asia, a three-dimensional (trichotomy) model of the universe has been known since the Paleolithic era [6, p. 207-208]. The mythical concept of three different worlds - «аспан, жер, жер асты» - also existed among the Kazakh people. Sh. Valikhanov mentioned a folk belief that the sky, earth, and underworld were distinguished by the way people wore a belt in each realm: «There is a country in the sky. People there pull the belt around their necks, we live in the middle, on earth, so we tie the belt around our waists, and people under the earth tie the belt around their

feet». M.M. Snabekova links Valikhanov's description to the national-cultural understanding of space in Kazakh cosmology. She points out that the cosmonym «аспан» conveys both mythological and cultural meanings, and argues that its comparative analysis in Kazakh and English enriches linguistic as well as cultural competence.

And if we describe the concept of the sky, that is, the mythonymic manifestation of the concept of «аспан», there are a number of cosmonyms and astronyms that express this world linguistically, at the onomastic level. Linguomental complexes-concepts related to these cosmonyms have been formed in Kazakh knowledge for centuries. And the myths that reflect those linguomental, cognitive concepts are mainly mythical texts, therefore, in order to understand the cognitive meanings of certain mythonyms, it is worth citing mythical texts.

The images of the Sun and the Moon are recognized as one of the earliest mythological objects in the sky, and in various cultures they were characterized by signs characteristic of humanity and acquired an anthropomorphic character. In the Kazakh mythological worldview, the Moon is depicted as a «apy» (beauty), the Sun as a «күйеу» (husband), and in some versions of the legend, they are depicted as «егіз қыздар» (twin girls). Such anthropomorphization is a traditional mythopoetic way of understanding space and natural objects by likening them to human nature.

This feature is also widely observed in the English-language mythological and literary tradition. For example, in William Shakespeare's tragedy «Romeo and Juliet», the Moon is described as a symbol of instability, changeable character, and the character Juliet uses the Moon as an antonym for the stability of feelings, saying: «inconstant moon». This is evidence of the personification of the Moon through the acquisition of emotional, behavioral characteristics, that is, its elevation to a full-fledged poetic image [8].

In addition, in English folklore plots, the image of the Moon is depicted as a character capable of independent action. In particular, in the folk tale «The Man in the Moon», the Moon, trying to save humanity from the mysterious forces threatening in the dark, falls to the ground and gets stuck in a swamp. Here, the image of the Moon is depicted as a living, thinking, acting subject, and is entrusted with a moral mission. In this character, the Moon plays the role of not only an astronomical body, but also an archaic image carrying a metaphorical and cultural-symbolic load [9].

Based on the above examples, the anthropomorphization of the images of the Moon and the Sun in the Kazakh and English mythological space is one of the models of mythical cognition that provides a metaphysical and ethical representation of the universe. This indicates that in the mythical consciousness of each people, it is a universal phenomenon of giving not only physical, but also spiritual-human significance to natural phenomena and cosmic objects. Through the images of the Moon and the Sun, the poetic, symbolic content of the

mythological world is reflected in both cultures, and cosmic space is connected with the inner spiritual world of man.

1. In Kazakh folklore, the Sun and the Moon are portrayed as lovers in the sky. Their paths never coincide, since one moves by day and the other by night. Their yearning and sorrow are explained through natural phenomena: clouds and snow represent their grief, rain symbolizes their tears, while eclipses are seen as moments when their passionate longing overwhelms them [10, p. 12].

2. Another legend tells of the Sun and the Moon as twin sisters, where the Moon considered more beautiful. Because of jealousy, the Sun left a scar on her sister's face. Since then, the Moon is believed to hide when near the Sun, but to reveal her full brightness when apart, which the myth symbolically connects with the phases of the Moon [11, p. 75].

In English folklore, the image of the Moon is not only an astronomical object, but also characterized by the qualities inherent in human nature, and is seen as a symbol of goodness and compassion. One of them is the ancient legend called «The Buried Moon». According to legend, the Moon fell to earth with the aim of helping people, and after dark, she found herself in a swamp. Dark forces capture her. However, thanks to the faith and unity of people, she regains her place - the sky. These motifs are consonant with the gentle, radiant, longing image of the Moon in Kazakh mythology. In Kazakh lore, the Moon is also perceived not only as a natural phenomenon, but also as a spiritual being. Here, the Moon is depicted as a protector and spiritual guide, connecting with the inner world of a person. These similarities in the two cultures reveal the universal nature of the understanding of the universe, the deep spiritual connection between man and nature.

According to the cited mythological legends, the celestial bodies - the Moon and the Sun - are presented in human form, anthropomorphized. The mythological image of the universe is presented and recognized in an anthropomorphic form - identified with the body, soul, spirit of man. In most cases, man himself is presented in myths in the form of a certain animal, or vice versa, an animal in the form of a man. Such isomorphism is observed between animate and inanimate objects.

S. Kondybay notes that over the past seven to eight millennia, the Moon has been depicted in a variety of symbolic forms. Archaeological and mythological evidence suggests that the Moon has taken on a variety of symbolic forms at different times. In the Paleolithic and early Neolithic, it was often associated with horned animals such as deer or antelope. By the 8th–6th millennium BC, this image had evolved into a horned cow or bull. Later, between the 5th and 3rd millennia BC, along with anthropomorphic representations of the Moon, horned serpents or dragons appear. By the 3rd and 2nd millennia BC, the Moon was also depicted as a simple horned figure. In later mythological traditions, she was depicted in human form, often as an elderly woman or a young girl, reflecting the process of mythification.

The sun and some stars have gone through similar transformations» [12, p. 24].

In Kazakh mythological knowledge, stars are also depicted in the form of people, animals, beasts, and birds. For example, there is the following myth about the star Kambar: «Since Kambar is on the path of the moon, it intersects with the Moon every month. First, the Moon intersects with Kambar's mustache, on the second day it intersects with the spine of the mouth, then with the bile duct, and then with the tail. «I will inform those who do not know, but if they walk knowingly, I will destroy them», said Kambar» [10, p.15-16].

The Kazakhs carefully monitored the movement of the star Kambar in the sky. During the conjunction of the Moon and Kambar, one should not travel against it. There was also a popular belief that when the Moon and the Star Kambar intersect, a huge spark would be thrown into the world, and that spark would fall on the head of a sinner and kill him. The conjunction lasted three days, that is, the Moon would pass through all the stars of Kambar during this period. Travelers who waited for the conjunction of the Moon and the Moon, refusing to travel and delaying, continued to travel, saying that the Moon had passed through Kambar on the second day [13, p. 111]. Such cognitive-mental concepts were formed in the Kazakh (Turkic, Dei-Turkic) knowledge of the sky and astral bodies located in the celestial space.

The symbols of the above-mentioned beliefs, which arose and developed within the framework of mythical knowledge, are also reflected in the Kazakh epic. For example, in the poem «Kyz Zhibek», Tolegen prays to Kambar, guardian of lakes and roads, asking for divine mercy and protection [14, p. 53].

According to the concept given by S. Kondybay, «some stars have experienced such periods (бұғы, бөкен, марал, бұқа, жылан, тұлпар, кемпір, қыз (deer, antelope, stag, bull, snake, steed, old woman, girl, etc.))», we see that the name of the star of Kambar is the same as that of the horse deity (пипи) Kambar.

In the space of the night sky, stars are among the mythical objects that are anthropomorphic to the image of a beast, man, bird or animal. In Kazakh mythology, the stars «Сүмбіле, Үшарқар, Жетіқарақшы, Үрке» are clear examples of this trend, while in European tradition there were legends of a similar nature. Most of these legends entered the English mythical consciousness through ancient Greek and Roman legends.

Table 1. Comparative nature of mythical images related to stars in Kazakh and English mythology

Star name	Kazakh myth	English myth
Сүмбіле - Sirius	The stars at the feet of the Үшарқар sniper are his dog, the Сүмбіле star with a white tuft is the bright eyes of this huge Arlan (dominant wolf).	The companion of the hunter Orion, which is part of the constellation Canis Major (Big Dog), the star of Sirius, is a dog.

The mythonymic image of the universe in the Kazakh and English languages

Үшарқап - Orion	The hunters used to live on earth. They did not give the birds or the animals a day. The angry argali (арқап) complained to the god in heaven. Therefore, the god pulled both the hunters and the argali into the sky. That is how they were punished. Three hunters sit under the argali. This is how the Үшарқап star got its name.	Orion is a giant Hunter, a character distinguished by the art of hunting, however, punished due to his arrogance and contempt for Mother Nature. In one version of the legend, Orion brags, saying that he will finish killing all the Beast, and for this word, Geya will raise him up to the sky as a star and make him a part of the universe.
Жетіқарақшы - The Great Bear or The Big Dipper / Ursa Major	Six of the seven the Жетіқарақшы stars are thieves. The seventh, the smallest, is the queen who lives in the middle of these six thieves and robbers. The queen is going to marry the star that is closest to her.	Known by the name of the Great Bear or the Big Dipper / Ursa Major, this constellation is given in the image of Thieves or fugitives. There is a concept that thieves were caught in a robbery and ascended into the sky as stars. This legend absorbs instructive and didactic content through the transfer of Basques (robbers) or punished sinners to the heavenly expanses.
Үркеп – Ursa Minor	The leader of the group of seven robbers, Қыранқарақшы, has kidnapped Үлпілдел, the daughter of Urker, and is constantly on the run. He is trying to save his daughter and is chasing her.	Constellation Ursa Minor (Little Bear) preserved in the image of mythical characters - Callisto and his son Arcas. According to legend, in order to survive jealousy, Zeus turns Callisto into a bear. When his son Arcas tries to threaten his mother during the hunt, Zeus intervenes in the situation and takes them both to heaven. As a result, Callisto became the constellation Ursa Major, and Arcas became the constellation Ursa Minor. These constellations are entrenched in the mythological consciousness as a symbol of family drama and reunification.

The above-mentioned mythological legends and stories depict stars and constellations formed by stars in the form of beasts, animals, and humans. In contrast, the sky and celestial bodies are depicted as living beings, anthropomorphic, and zoomorphic. Behind this depiction of the sky and celestial bodies lie layers of other mythologies and deep structures of various cults. In contrast, it would not be enough to say that in the onomastic mythical image of the universe we observe only a mirror image of the external, extra-linguistic universe, the world, because in this image we need to see the cognition and attitude of a person, an ethnos, towards that universe. Then, in the linguistic image of the universe, the intuition of perceiving existence through language is recorded, the linguistic expression of cognition is reflected.

From a linguistic point of view, the concept of a linguistic picture of the world can be understood as the way each community perceives and organizes reality through its language. In this sense, language does not simply name objects, but shapes a worldview, offering its speakers a particular prism through which they interpret the universe.

The mythonymic image of the universe is a linguomental structure that reflects its essence, its system of knowledge and cognition through mythonyms, which are formed from different layers of knowledge and mythology. At the same time, the mythological image of the universe is not a linguistic image of knowledge that was formed at one time and remained frozen in its original form, but a diachronic structure that was constantly changing, formed and changed over many centuries, and absorbed the influence of various cults.

For example, Serikbol Kondybai distinguishes three chronological layers in celestial mythology: an early stage linked to hunting and gathering, a second phase reflecting agricultural and pastoral life, and a later period corresponding to historical time [12, p. 15].

Each of these periods has its own characteristics and peculiarities - we can assume that these differences lie in the types of economy: hunting, gathering, agriculture, animal husbandry, etc., as well as in various cults that corresponded to that time or continued to exist. Of course, each era has its own mythonymic image of the universe we are considering, it is clear that there are mythical concepts, linguistic manifestations, and linguistic units that depict the linguistic image of the universe at that time. For example, in the Stone Age, the hunting era called by S. Kondybay, when the edge of the tundra plateau reached the Kazakh steppe and the Black Sea coast, the main food of hunting communities and tribes was deer, argali, and maral.

S. Kondybai points out that in Stone Age cosmology, animals – particularly the deer played a dual role: they were both essential prey and revered totems. These creatures were elevated into the sky in mythical imagination and identified with constellations. Consequently, star names reflected familiar fauna, and the myths of that period centered on the hunter and the animals he pursued [12, pp. 15–16].

Mifastronyms «Үшарқар, Сүмбіле, Таразы, Көгалдай», etc. as S. Kondybai shows, are a «linguomental reflection of the ancient times of hunting, fishing, and gathering».

«Үшарқар» sniper, that is, the Hunter, the «Сүмбіле» star was the bright eye of the «Үшарқар» sniper dog (Arlan), the Libra star was also the famous sniper» [11, p. 16-17].

And now, the content of the mythical stories about «Жетіқарақшы, Үрке» the origin of mythoastronomy and the era of his cognitive personality is the era of agriculture and animal husbandry. To help us reach this conclusion, let us cite the following two mythical stories: «Urker was once a worm. He was trampled and trampled by a camel's foot, and when the camel took a breath, it was the turn of the cow. The worm came out from between the cow's cloven hooves and pulled it into the sky. From then on, it was winter».

«Үрке» (Ursa Minor)

After «Үрке» landed, he would lie down on the ground and push out the green grass. The more «Үрке» lay on the ground, the more comfortable it was

for the animals. The horses, camels, cows, sheep, and goats agreed to step on «Үркеп» with their hooves instead of letting him go up into the air. When it was his turn, the goat would look away, and «Үркеп» would tear open his hooves and fly up into the air. If it weren't for the goat's agility, Urker would always lie down on the ground, always munching on grass, and the animals would never be without food [10, p. 20].

In S. Kondybai's interpretation, the Neolithic worldview projected familiar aspects of pastoral life onto the cosmos. Celestial bodies were identified with domestic animals, reflecting the significance of herding in everyday existence. Even later Kazakh fairy tales preserve this connection, as the shepherd Тазша and his cattle stand as mythological counterparts of the Moon, the Sun, and the stars. This demonstrates how mythological cosmology evolved hand in hand with economic and cultural change [12, p. 19].

The multi-layered mythological meanings in Kazakh star names (for example, *Темірқазық, Ақбозат, Көкбозат, Қыз, Жігіт, Үркеп, Жетіқарақшы, Шолпан*) illustrate how cosmological knowledge was shaped in different historical contexts. S. Kondybai emphasizes that “celestial mythology” is inseparable from the general mythological system of a people. Its structures overlap with other mythological domains, which makes any attempt at isolating this category only conditional [12, pp. 14–15].

According to researcher S.E. Kerimbaeva, Kazakh folk cosmonyms contain various stage, layered, and heterogeneous (originally alien, individual) intuitions - the most important of which are comprehensive, all-encompassing anthropomorphism and animism [2, p. 13].

In the mythonymic image of the universe, the mythonym, or rather the mythotheonym, denoting the upper (top) layer is «Тәңір». In the Old Turkic language, the word «Тәңір» was used in four meanings: 1. sky; 2. God; 3. Godliness; 4. ruler, lord. Among the Old Turks, «Тәңір» (Tengriism) must have been an ancient religion that spread its wings as a monotheistic belief in one God. The upper layer (көк, аспан) in the structure of the universe was considered sacred, because at that level, «Тәңір» ruled the lower, underworlds, and carried out his command. That is why the phraseologisms that have survived to this day: «Тәңір жарылқасын» or «көк соқсын» can serve as evidence and evidence of ancient faith.

In the worldview of the ancient Turks and later the Kazakhs, the mythical cosmos was not limited to the three-level model; other variations also existed. In the linguistic tradition, expressions such as «*жеті қат көк, жеті ғалам*» (“seven layers of sky and seven universes”) convey the idea of a multi-layered universe. This imagery is also echoed in Kazakh poetic texts, where the vastness of the seven worlds is associated with human voice, kinship, and destiny:

*Жеті ғалам астында,
Дауысың кетті алысқа,
Өзіңнен өрнек жайылды,*

Жақынға туған қалысқа.

These lines demonstrate how cosmological representations are woven into poetic language, reinforcing the mythological vision of the universe within the cultural memory.

According to N. Ualiyuly, the number seven in the mythological concept of the seven universes represents the seven main directions. They are the four corners of the world: sunrise, sunset, north, south, and in the vertical model, the sky is the upper universe, the earth is the middle universe, and the underworld is the lower universe [15, p.106].

Accordingly, the horizontal representation of the mythical cosmos is constructed on the principle of spatial opposition, where the center is set against the periphery. The main indicators in this modeling are the middle (navel, center) and four sides (directions): «right» - «left», «front» - «back», «north» - «south», «west» - «east». That is why the horizontal model is often depicted in the form of four corners (square, square, quadrilateral) and a circle. The horizontal structure of the universe is characterized by a circle or four corners, distinguished by its quaternary classification. In most cases, the horizontal model is presented as a model of the middle world - the world of people, although it should not be forgotten that it is also a model of the universe.

Conclusion

Comparative-linguistic and mythological study of the mythonymic image of the universe in the Kazakh and English languages made it possible to reveal the linguistic and cultural representation of the structure of space in the mythical consciousness. The common and divergent facets in the mythical cognition of the two peoples were described at the cognitive-culturological level, and the National features of the image of the universe were identified through the system of mythonyms.

As the research revealed, cosmonyms and mythastronyms formed in the Kazakh linguistic consciousness not only describe space objects, but also express the worldview, economic and cultural type, historical and mythological experience of the people. For example, such star names as «Үшарқар, Сүмбіле, Жетіқарақшы, Үрке» are based on legends and stories closely related to hunting, herding and household cults. These myths clearly show that the Kazakh people perceived the celestial space as a living world, imagined stars and constellations in anthropomorphic and zoomorphic images.

Mythonyms in English, especially systems under the influence of Greco-Roman and Scandinavian, are intertwined with metaphysical and ethical cognition, describing celestial bodies in the image of gods, heroes and punished persons. Through such myths, the Star space acquires an educational, instructive meaning. A common feature – in both cultures, the three-layer model of celestial space (sky-earth – underground) and the principle of anthropocentrism-is reflected in the tendency to give the stars a characteristic feature of man.

Understanding the mythonymic image of the universe is an effective way to delve into the historical memory and cognitive world of a nation through language. From this perspective, the study of the mythonym system is an important source for the sciences of onomastics, linguocultural studies, and mytholinguistics. In the future, research in this area can serve as a basis for considering the pragmatic function of mythonyms, their role in social discourse, and their transformation in modern linguistic consciousness.

REFERENCES

- [1] Aqberdieva B.K. Leksika-frazeologialyq jüiedegı miftık-tanymdyq qūrylymdar [Mythological-cognitive structures in the lexical and phraseological system]: filol. ğyl. kand. dis. avtoref. – Almaty, 2000. – 27 b. [in Kaz].
- [2] Kerimbaeva S.E. Onomasticheskaia eksplikasia mifologicheskoi modeli mira v kazakhskom iazyke [Onomastic explication of the mythological model of the world in the Kazakh language]: avtoref. dis... kand. filol. nauk. – Almaty, 2004. – 27 s. [in Rus].
- [3] Qasqabasov S. Qazaqtyñ halyq prozasy [Kazakh folk prose]. – Almaty: Jazuşy, 1984. – 289 b. [in Kaz].
- [4] Crossley-Holland K. The Penguin Book of Norse Myths: Gods of the Vikings. – London: Penguin UK, 1997. – 320 p.
- [5] Qarjaubai S. Orhon mūralary [The Orkhon heritage]. 1 kitap. – Astana: Sanat, 2003. – 278 b. [in Kaz].
- [6] Meletinskii E.M. Poetika mifa [The poetics of myth]. – Moscow: Nauka, 1976. – 327 s. [in Rus].
- [7] Snabekova M.M. Qazaq jāne aġylshyn tilderindegi «Aspan» kosmonimining lingvomādeni semantikasy jaıynda [On the Linguocultural Semantics of the Cosmonym “Aspan” in the Kazakh and English Languages] // Khabarshysy. Filologiiā ġylymdary (Philological Sciences). – 2024. – №3(74). <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/621/267> DOI: 10.48371/PHILS.2024.3.74.016. 21.07.2025. [in Kaz].
- [8] Paster G.K. Romeo and Juliet. Essay. – New York: Simon & Schuster, 2011. – 368 p. – ISBN: 9781451621709.
- [9] Briggs K.M. British Folk Tales and Legends: A Sampler. – Oxford: Oxford University Press, 1977. – 240 p.
- [10] Qazaqtyñ miftık āñġimeleri [Kazakh mythological tales]. – Almaty: Ğylym, 2002. – 320 b. [in Kaz].
- [11] Qondybai S. Arġyqazaq mifologiasy [Proto-Kazakh mythology]. Bırınşı kitap. – Almaty: Daik-Press, 2004. – 512 b. [in Kaz].
- [12] Qondybai S. Arġyqazaq mifologiasy [Proto-Kazakh mythology]. Ekinşı kitap. – Almaty: Daik-Press, 2004. – 415 b. [in Kaz].
- [13] Äbişev H. Aspan syry [The secret of the sky]. – Almaty: Qazaqstan, 1966. – 260 b. [in Kaz].
- [14] Qyz Jibek [Kyz Zhibek]. – Almaty: Jalyn, 1985. – 228 b. [in Kaz].

[15] Uäliev N. Jūmbaq jetiler [The mysterious seven[// Jalyn. – Almaty, 1988. – №3. – B. 105-106. [in Kaz].

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ҒАЛАМНЫҢ МИФОНИМИЯЛЫҚ БЕЙНЕСІ

*Даулет М.¹, Тлеубердиев Б.М.², Мақұлбек А.Б.³

^{1,2}ҰАҚ «М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті»

Шымкент, Қазақстан

³ҰАҚ «Өзбекәлі Жәнібеков атындағы

Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті»

Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ және ағылшын тілдеріндегі аспан шырақтарына қатысты мифологиялық атаулар – космонимдердің лингвомәдени, танымдық және ономастикалық табиғаты салыстырмалы-талдамалық негізде қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі – адамзаттың дүниетанымдық санасында миф пен тілдің өзара байланысы арқылы қалыптасатын космологиялық модельдердің қазіргі лингвистикадағы орны мен маңызын ашу қажеттілігінде. Жұмыстың негізгі мақсаты – екі тілдегі «аспан», «жұлдыз», «күн», «ай» тәрізді космонимдердің мифологиялық семантикасын, мәдени концептілік өрісін, танымдық репрезентациясын айқындау.

Мақалада когнитивтік лингвистика, мифолингвистика, салыстырмалы ономастика әдістері пайдаланылып, тілдегі космонимдердің пайда болу тетіктері мен ұлттық-мәдени мазмұны талданады. Ғылыми-теориялық база ретінде әлемдік және отандық мифологиялық, лингвомәдени, ономастикалық зерттеулерге сүйенілді.

Зерттеу нәтижесінде қазақ және ағылшын тілдеріндегі космонимдер тек атау жүйесі ғана емес, халықтың әлем туралы мифтік моделін бейнелейтін, ұрпақтан-ұрпаққа жеткен семиотикалық код екені анықталды. Кеңістік пен уақыттың мифтік құрылымы, үш әлем моделі, сакральді бағыттар мен шоқжұлдыз атаулары танымдық ерекшеліктерді айқындайды.

Бұл зерттеу космонимдерді лингвомәдени феномен ретінде қарастыруға, ұлттық дүниетанымның символдық негіздерін сипаттауға үлес қосады. Практикалық тұрғыдан зерттеу нәтижелері тіл, мәдениетаралық коммуникация, аударматану және этнолингвистикалық білім беру салаларында қолдануға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: мифоним, жұлдыздық атау, антропоморфизм, мифолингвистика, ғалам бейнесі, салыстырмалы ономастика, когнитивтік модель, ұлттық дүниетаным

**МИФОНИМИЧЕСКИЙ ОБРАЗ МИРА НА КАЗАХСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

*Даулет М.¹, Тлеубердиев Б.М.², Макулбек А.Б.³

^{1,2}НАО «Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова»

Шымкент, Казахстан

³НАО «Южно-Казахстанский педагогический университет

имени Озбекали Жанибекова»

Шымкент, Казахстан

Аннотация. В данной статье на сравнительно-аналитической основе исследуется лингвокультурная, когнитивная и ономастическая природа космонимов – мифологических наименований небесных тел в казахском и английском языках. Актуальность исследования обусловлена необходимостью раскрытия места и значения космологических моделей в современной лингвистике, которые формируются в мировоззрении человечества посредством взаимодействия мифа и языка. Основная цель работы – определение мифологической семантики, культурного концептополя и когнитивной репрезентации таких космонимов, как «небо», «звезда», «солнце», «месяц» в обоих языках.

В статье с использованием методов когнитивной лингвистики, мифолингвистики и сравнительной ономастики анализируются механизмы формирования и национально-культурное содержание космонимов в языке. В качестве научно-теоретической базы использованы мировые и отечественные мифологические, лингвокультурологические и ономастические исследования.

В ходе исследования было выявлено, что космонимы в казахском и английском языках – это не просто система наименований, а семиотический код, отражающий мифическую модель мира народа, передаваемую из поколения в поколение. Мифическая структура пространства и времени, модель трёх миров, названия сакральных направлений и созвездий определяют когнитивные особенности.

Данное исследование способствует рассмотрению космонимов как лингвокультурного феномена, описывающего символические основы национального мировоззрения. С практической точки зрения, результаты исследования позволяют использовать их в области языка, межкультурной коммуникации, переводоведения и этнолингвистического образования.

Ключевые слова: мифоним, звездное имя, антропоморфизм, мифолингвистика, образ вселенной, сравнительная ономастика, когнитивная модель, национальное мировоззрение

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 13.09.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about the authors:

Daulet Meruyert – PhD student, NJSC «M.Auezov South Kazakhstan University», e-mail: <https://orcid.org/0009-0001-1647-6623>, meruyertdaulet@gmail.com

Tleuberdiyev Bolatbek Makulbekovich – Doctor of Philology, Professor, NJSC «M.Auezov South Kazakhstan University», Shymkent, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-8568-0874>, e-mail: tleuberdiyev_bolatbek@mail.ru

Makulbek Azamat Bolatbekuly – Candidate of Philology, NJSC «South Kazakhstan Pedagogical University named after Ozbekali Zhanibekov», Shymkent, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-9593-863X>, e-mail: azeke_k.f.n@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Даулет Меруерт – PhD докторант, «М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті» ҰАҚ, <https://orcid.org/0009-0001-1647-6623>, meruyertdaulet@gmail.com

Тлеубердиев Болатбек Макулбекович – филология ғылымдарының докторы, профессор, «М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті» ҰАҚ, Шымкент, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-8568-0874>, e-mail: tleuberdiyev_bolatbek@mail.ru

Макулбек Азамат Болатбекұлы - филология ғылымдарының кандидаты, «Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті», Шымкент, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-9593-863X>, e-mail: azeke_k.f.n@mail.ru

Информация об авторах:

Даулет Меруерт – PhD докторант, НАО «Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова», <https://orcid.org/0009-0001-1647-6623>, meruyertdaulet@gmail.com

Тлеубердиев Болатбек Макулбекович – доктор филологических наук, профессор, НАО «Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова», Шымкент, Казахстан, e-mail: <https://orcid.org/0000-0001-8568-0874>, e-mail: tleuberdiyev_bolatbek@mail.ru

Макулбек Азамат Болатбекулы - кандидат филологических наук, «Южно-Казахстанский педагогический университет имени Озбекали Жанибекова», Шымкент, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-9593-863X>, e-mail: azeke_k.f.n@mail.ru

UDC 800

IRSTI 16.21.23

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.006>

THE ENGLISH EFFECT: HOW MEDIA TITLES AND ANGLICISMS SHAPE KAZAKH YOUTH PERCEPTIONS OF LANGUAGE AND CULTURE

*Zholmyrzayeva D. K.¹, Abdikadyrova A.K.², Bektemirova S. B.³, Kızılcık A.⁴

*^{1,2,3} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

⁴Istanbul University, Istanbul, Turkey

Abstract. This study examines the growing influence of English as a global language on non-English-speaking societies, focusing on Kazakhstan. In the era of globalization, the widespread presence of English-language media titles and anglicisms in Kazakhstani media has significantly affected youth linguistic practices, cultural values, and identity. The research aims to determine how such media titles and the use of anglicisms shape Kazakh youth's perceptions of their language, identity, and culture, as well as the extent to which English influences their linguistic habits, cultural orientations, and attitudes toward globalization. A mixed-methods approach was applied, combining a quantitative survey of 35 participants aged 28–33 and qualitative interviews with 15 respondents. The survey explored exposure to English-language media, frequency of anglicism usage, and attitudes toward cultural identity, while interviews provided deeper insights into personal experiences. A content analysis of television programs, online news, and social media platforms was conducted to identify trends in the use of English in Kazakhstani media. The findings contribute to sociolinguistics and cultural studies by showing the dual role of English as a tool for global integration and as a factor influencing national language preservation. The study's implications can guide policymakers, educators, and media professionals in balancing international openness with the protection of Kazakh linguistic and cultural heritage.

Keywords: language choice, media effects, Kazakh media, borrowings, code-switching, anglicisms, communication, titles

Introduction

In recent decades, the English language has acquired the status of a global means of communication, exerting a significant influence on the cultures and linguistic systems of countries where it is not a native language. For Kazakhstan, situated at the crossroads of cultural and linguistic flows, this trend is particularly evident in the sphere of mass communication and media. The spread of English-language media headlines and anglicisms in Kazakhstani media not only reflects the processes of globalization but also shapes new linguistic habits, cultural orientations, and identity frameworks among young people.

The problem addressed in this study lies in the insufficient research into

how English-language media elements—particularly headlines and anglicisms—affect the way Kazakh youth perceive their own language and culture [1].

In short, considering the comprehensiveness and the vastness of the English language's integration into Kazakh daily life, this research asks the question, "What are the cultural and linguistic effects of media titles on Kazakh youth?" To clarify, the term "media titles" refers to the onscreen labels associated with films and television shows, subtitles, e-titles, or dubbed language segments. The research draws primarily on studies produced by the media and communication research community and the predominantly British interests in screen studies and TV translation, and uses this tradition to suggest that translating or substituting English media titles into Kazakh or Russian can have a meaningful but polarizing effect on society. In other words, the use of English titles and anglicisms can serve as a powerful form of soft power, strengthening the cultural and political ties between Kazakhs and the Anglophone world. Conversely, this title dissemination might lead to the normalization of English and the devaluation of Russian and Kazakh as state languages [2].

Existing research mainly focuses on general issues of language globalization or on the analysis of anglicisms within specific genres, while paying little attention to the relationship between media language, cultural identity, and the social attitudes of the young generation in the post-Soviet context [3].

The novelty of this work lies in the fact that it is the first to examine English-language headlines and anglicisms in Kazakhstani media as an integrated factor influencing the linguistic behavior, cultural preferences, and self-identification of young people aged 18–30.

The aim of the study is to determine how English-language media headlines and anglicisms influence Kazakh youth's perceptions of their own language, cultural affiliation, and identity.

To achieve this aim, the following objectives have been set:

- to analyze the prevalence and forms of English-language headlines and anglicisms in Kazakhstani media (television, online news, social networks).
- to study the level of young people's exposure to English-language media and the frequency of anglicism use in everyday speech.
- to identify young people's attitudes toward the English language as an element of cultural and linguistic identity.
- to compare the quantitative data from the survey and the qualitative results of the interviews for a comprehensive understanding of media language influence.
- to develop recommendations for balancing international openness with the preservation of the Kazakh language in the context of globalization.

The practical significance of the study is that its results can be used in the development of state language policy, in educational programs, and in media content strategies aimed at supporting multilingualism and cultural diversity [4].

In both intercultural communication and media studies, the cultural influence

of media products is a well-summarized area. Viewers, listeners, and readers in many countries take their cues from media about the ways of life and core values of both the publishers of the media content and the countries in which that content was created. In the sphere of television influence, effects theorists argue that mass media influence how audiences perceive reality. Digital communication technologies have had a sharper effect on media industries, generating intense competition, declining audience ratings, and loss of advertising revenues derived from traditional media, enabling globalization and American homogenization. For creators of culture, media remains a powerful force of cultural influence. The presentation of English as a means to achieve cultural capital and social integration, one of the goals of the attitudes of modern Kazakhstan youth, perpetuates the perceived prestige of English and of things English, romanticizing contemporary UK life and the characters and lifestyles seen in UK television college dramas. Media seem to provide Kazakhstani youth with only 1% with no alternative romantic representations, messages, and standards, upholding much earlier theories that suggest media influence on adolescents' social influences and cognition. In the global world, Western global popular culture concepts feed a socio-cultural trend involving the directions of both Anglophone global expansion and new multicultural regulation frames, turning on universalism. Thus, the popularity of the global English text, essentially showing Western lifestyles and cultural attributes, can create and promote a strong perception of the strength and attractiveness of the content. The analysis of the title reflects numerous factors that have affected the development of this belief; the present paper investigates these problematic concepts by studying the normative representations [5].

Language borrowing, or specifically integrating words from one language into another, is a natural part of linguistic evolution. Lexical influence between Kazakh, Turkish, and English, albeit minor, is found in both basic vocabulary and sectoral terminology. Borrowings are realized both as sound and as meaning interchange, making them lexical and semantic categories of borrowing. English borrowings from various areas of knowledge have been absorbed into Kazakh through all the channels of borrowing, connecting up with the loans that came from other languages earlier and producing a special semantic system of loans. Characteristics of loans and the borrowing process, that is a transition stage when loans are integrated into a language, show two components of the loan: the form and the content, revealing a unity and interdependence of formal and semantic means of the borrowed word noun formation in the process of achieving a semantic system and general lexico-semantic structure. Changes in quantity are a prerequisite fact in granting the meanings to loans, diversifying the meanings and polymorphism of loanwords, especially in terminology and in different spheres of science [6].

Materials and methods

To examine the impact of English-language headlines and anglicisms on

Kazakh youth's perceptions of language and culture, a mixed-methods approach was employed, combining quantitative and qualitative methods. This choice made it possible to obtain both statistically generalizable data and an in-depth understanding of individual perceptions.

In the quantitative part of the study, 35 respondents aged 28–33 participated, corresponding to the sociological criteria for the youth age group. This age range was chosen because it is the period during which stable language habits are formed and active professional and cultural socialization takes place. Respondents represented as the PhD students of Linguistics at Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan.

Both men and women were included in the survey, with approximately equal gender distribution.

Data collection methods.

Survey — conducted online using Google Forms. The questionnaire contained 25 questions (20 closed-ended and 5 open-ended) in the following blocks:

- frequency of exposure to English-language media (television, films, music, social networks);
- frequency of anglicism use in oral and written speech;
- attitudes toward English-language media headlines;
- perception of the influence of English on cultural identity.

Questions were adapted from questionnaires used in international studies on the impact of globalization on the linguistic environment (e.g., Ramasubramanian & Banjo, 2020), taking into account the Kazakhstani context.

Semi-structured interviews — conducted with 15 participants selected from among the survey respondents through purposive sampling to cover diverse linguistic and cultural profiles. Interviews lasted from 30 to 45 minutes and included questions about personal language habits, experiences interacting with English-language media, and perceptions of cultural change associated with the English language.

Content analysis — covered materials from January 2023 to June 2024. The sample included:

- 10 popular Kazakhstani television programs,
- 15 online news portals,
- 20 active public social media accounts (Instagram, TikTok, YouTube).

The analysis was carried out according to the following criteria: presence of English-language headlines, frequency and type of anglicisms (lexical borrowings, hybrid forms, calques), thematic affiliation, and usage context. The counting of anglicisms was conducted manually and then verified using AntConc software.

Data analysis methods:

- Quantitative data were analyzed using descriptive statistics (means, percentages, standard deviations) and correlation analysis to identify relationships between media exposure and attitudes toward the English language.

- Qualitative interview data underwent thematic coding, identifying three main themes: perception of English as a marker of status, as a threat to national identity, and as a tool for global integration. Coding was performed manually, followed by intercoder reliability verification (Cohen's Kappa).

Participants were informed about the purpose of the study, gave consent to participate, and were assured of the anonymity and confidentiality of their data.

Results and discussions

Media plays an incredibly powerful role in shaping consciousness and beliefs, particularly among teenagers. Academics and educators widely acknowledge that media are the number one influence over what teenagers consider to be the cultural, ethical, and political norms. Youth culture, teenage slang, and ethnic identity are formed largely by the media. Media have also been affirmed as being the predominant method by which language is learned. To understand the English effect, we aimed to determine how teenagers conceptualize the English language, in what ways their perceptions relate to those of the broader Kazakh culture, and what mechanisms could explain such thinking. This section explains how we went about studying these experiences and relations.

Our research was conducted among the PhD students of Linguistics at Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan. Research of this nature seeks to understand how young people within a local culture perceive concepts such as the English Effect at a particular point in time. As such, a qualitative approach was taken. The method that underpinned this qualitative study was that of the interview. Semi-structured interviews were chosen as the preferred way to obtain the necessary depth in an efficient manner. These interviews happened over a five-week period in the spring of 2024. The use of interviews facilitated temporal and dynamic relations of culture and language as a living and changing system. They allowed the interviewed Kazakh youths to express their views on the English effect. These expressions would have been difficult to capture using tools more commonly associated with linguistic analysis that take in texts or mediums such as print or digital. The goal of interviewing was therefore to elicit their social relations and interpretative concepts associated with those aspects of their shared culture – language, ethnicity, region, and school program; things that young people understand in relation to social life and expressions, language in use.

Our research project involves three groups and crosses three data types, which gives us a diversity of perspectives: language experts, program managers, and participants. Unlike researchers inclined to delve into truly 'hard' forms of media content, our focus was on specific textual elements that we suspected would have a bearing on the ethnic, language, and cultural angle we are interested in. Our data source is the project database. The programs used to build the database aimed to emulate the development of a web spider that indexes sites and retrieves specific text-based content from online media and entails operational

stage content analysis to obtain some quantifiable measures. The database is essentially a gallery of articles. After reducing our corpus to this mass of articles, we subjected it to subsequent rounds of content analysis.

The research findings are presented according to three main data sources: survey, interviews, and content analysis.

1. Survey

Among the 60 respondents:

- 78% reported that they regularly (at least three times a week) encounter English-language headlines in the media.

- 64% admitted to using anglicisms in everyday speech, with 32% doing so “very often.”

- 54% stated that they associate English with “prestige and modernity,” 27% with “a necessity for professional growth,” and 19% with “a threat to national identity.” - 46% indicated that they prefer media headlines to be in English or to contain English elements, 36% favored full translation into Kazakh, and 18% preferred the Russian version.

2. Interviews

In 15 semi-structured interviews, three recurring themes emerged:

- **English as a status symbol.** “When there are English words in news or advertisements, it gives the impression that the product or event is of world-class quality” (participant, 29 years old).

- **Concerns about the Kazakh language.** “Too much English on social media — and young people will start forgetting Kazakh words” (participant, 35 years old).

- **Pragmatic perception of English.** “For working with foreigners, English is simply essential — this is not about fashion, it’s about a career” (participant, 32 years old).

3. Content analysis

Analysis of 45 media sources (television, online portals, social media) revealed:

- 63% of headlines in the entertainment segment contained English-language elements.

- In the news segment — 28%, in the educational segment — 19%.

- The most frequent anglicisms: *challenge, trend, online, event, update, streaming*.

- In Instagram and TikTok, the share of English-language headlines and captions reached 72%.

We employed a three-part methodological approach to data collection. First, the participants in our study were asked to create a list of words and phrases that they would associate with English media. This was a typed list, created in the course of normal class instruction time, in response to prompts such as “What words and phrases come to mind when you read, watch, or listen to music in English?” and “What do you think about? What are you inspired or interested in?” Second, they then

individually participated in one-on-one, semi-structured interviews to reflect on their own written and spoken language use, and on the other possibilities to communicate in English. Finally, participants were asked to conduct a Free Associations Test, after having filled out a brief questionnaire about class content, whether English was taught through English media in the form of media-based instruction, and to specify their favorite English language television programs, films, and music, and to report their likes or dislikes of the language used and the acting, plots, music styles, and lyrics. With the Free Association Test, 100 stimulus words were presented one at a time in the center of the laptop screen, and the participants typed as a written response to each word any English word that came to mind that was relevant to each stimulus. During the data analysis process, the boundaries between the three parts became blurry, as expressed in the results section.

The results confirm that the English language has become a notable element of Kazakhstan's media landscape and plays an active role in shaping the linguistic worldview of young people.

First, the high level of contact with English-language headlines (78% of respondents) indicates the sustained presence of English in the informational space. This aligns with the conclusions of Ramasubramanian & Banjo (2020) that regular media exposure shapes language habits regardless of formal instruction.

Second, the positive association of English with prestige (54% of respondents) reflects the phenomenon of linguistic capital (Bourdieu), where proficiency in English functions as a social resource.

At the same time, nearly one-fifth of participants (19%) perceive English as a threat to national identity, echoing concerns noted in Kazakhstani studies [7].

The interviews showed that perceptions of English are ambivalent: for some, it is a symbol of success and career opportunities, while for others, it is a factor in linguistic displacement.

Content analysis revealed significant penetration of English elements in entertainment media (63%) and especially in social media (72%), indicating the dominance of global media discourse in informal communication [8].

These findings suggest that language and media policy in Kazakhstan should take into account both integrative and protective measures:

- supporting multilingualism in the media;
- encouraging creative use of the Kazakh language in the digital space;
- consciously integrating English into educational and professional contexts without displacing the national language.

Conclusion

The study has shown that the English language and English-language headlines in Kazakhstani media play a dual role:

- on the one hand, they contribute to global integration and provide young people with new opportunities for professional and cultural development;

- on the other hand, they raise concerns about the preservation and development of the Kazakh language as a key marker of national identity.

Main findings:

- The majority of respondents (78%) regularly encounter English-language headlines, confirming the sustained presence of English in the media.

- More than half of respondents (54%) associate English with prestige and modernity; however, nearly one-fifth (19%) perceive it as a threat to linguistic and cultural distinctiveness.

- Content analysis revealed a high proportion of English elements in entertainment media (63%) and in social networks (72%), which amplifies the influence of global media discourse on the youth audience.

Practical significance of this study lies in the fact that its findings can be applied in the development of balanced language policies, educational programs, and media strategies aimed at harmonizing international openness with the preservation of the national language.

Prospects for further research include expanding the sample, examining the long-term dynamics of English-language influence on youth, and comparing the situation in Kazakhstan with that of other post-Soviet countries.

REFERENCES

[1] Akishev T. Morphosemantic Integration of-ING Anglicisms into Russian and Kazakh in the Context of Trilingual Code-Switching. – 2023. – 25 p.

[2] Gerwens S. F. Anglicisms–Nein Danke? Quantitative and qualitative analysis of the occurrence and usage of English loanwords in contemporary German(y). – 2023. – 30 p.

[3] Yessimova, M., & Tazhina, Z. (2021). Media influence on language choice among Kazakhstani youth. *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL*, 4(187), 45–53.

[4] Moscardini A. O., Strachan R., & Vlasova T. The role of universities in modern society. *Studies in Higher Education*. – 2022. - Volume 47. – 11 p.

[5] Ramasubramanian S. & Banjo, O. O. Critical media effects framework: Bridging critical cultural communication and media effects through power, intersectionality, context, and agency // *Journal of Communication*. – 2020. – 22 p.

[6] Malikov K., & Alshayeva A. Linguistic features of borrowed words in the modern Kazakh language // *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. – 2023. – Volume 3. – 19 p.

[7] Zharkynbekova, S., & Nurzhanova, A. English borrowings in Kazakhstani online media: Cultural and linguistic perspectives // *Central Asian Journal of Philology*. – 2022. – № 14(2). – Pp78–90.

[8] Dubbelink S. I., Herrando C., & Constantinides, E. Social media marketing as a branding strategy in extraordinary times: Lessons from the COVID-19 pandemic // *Sustainability*. – 2021. – 15 p.

**АҒЫЛШЫН ТІЛІНІҢ ӘСЕРІ: БАҚ ТАҚЫРЫПАТТАРЫ
МЕН АНГЛИЦИЗМДЕР ҚАЗАҚ ЖАСТАРЫНЫҢ ТІЛІ МЕН
МӘДЕНИЕТТІ ҚАБЫЛДАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

* Жолмырзаева Д.Қ.¹, Әбдіқадырова А.Қ.², Бектемирова С. Б.³,
Қызылджық А.⁴

^{*1,2,3} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

⁴Стамбул Университеті, Стамбул, Түркия

Аңдатпа. Бұл зерттеу ағылшын тілінің жаһандық тіл ретіндегі ықпалының, әсіресе Қазақстандағы ағылшын тілді емес қоғамдарға әсерін қарастырады. Жаһандану дәуірінде қазақ медиасында ағылшын тіліндегі тақырыптар мен англицизмдердің кеңінен қолданылуы жастардың тілдік әдеттеріне, мәдени құндылықтарына және өзіндік бірегейлігіне айтарлықтай ықпал етті. Зерттеу мақсаты – ағылшын тіліндегі БАҚ атаулары мен англицизмдерді қолданудың қазақ жастарының тіліне, болмысына және мәдениетіне әсерін, сондай-ақ ағылшын тілінің олардың тілдік дағдыларына, мәдени бағдарларына және жаһандануға деген көзқарасына қаншалықты ықпал ететінін анықтау. Зерттеу барысында аралас әдіс қолданылды: 28–33 жас аралығындағы 35 қатысушыға сауалнама жүргізіліп, 15 респондентпен тереңдетілген сұхбат алынды. Сауалнама ағылшын тіліндегі медиаға әсер ету деңгейін, англицизмдерді қолдану жиілігін және мәдени сәйкестікке деген көзқарасты анықтады, ал сұхбаттар жеке тәжірибе туралы толық мәлімет берді. Сонымен қатар, телебағдарламаларға, онлайн жаңалықтарға және әлеуметтік желілерге контент-талдау жүргізіліп, қазақ медиасында ағылшын тілін қолдану үрдістері анықталды. Зерттеу нәтижелері ағылшын тілінің екіжақты рөлін көрсетеді: бір жағынан – жаһандық интеграция құралы, екінші жағынан – ұлттық тілді сақтауға әсер ететін фактор. Бұл қорытындылар саясаткерлерге, педагогтарға және медиа мамандарына халықаралық ашықтықты қазақ тілдік және мәдени мұрасын қорғаумен үйлестіру жолдарын анықтауда көмек бола алады.

Тірек сөздер: тіл таңдау, медиа әсерлері, қазақ медиасы, кірме сөздер, кодты ауыстыру, англицизмдер, коммуникация, тақырыптар

**ВЛИЯНИЕ АНГЛИЙСКОГО: КАК ЗАГОЛОВКИ СМИ И
АНГЛИЦИЗМЫ ФОРМИРУЮТ ВОСПРИЯТИЕ ЯЗЫКА И
КУЛЬТУРЫ КАЗАХСКОЙ МОЛОДЕЖЬЮ**

*Жолмырзаева Д.Қ.¹, Әбдіқадырова А.Қ.², Бектемирова С.Б.³, Қызылджық А.⁴

^{*1,2,3} Казахский Национальный университет им. аль-Фараби

Алматы, Казахстан

⁴Стамбульский Университет, Стамбул, Турция

Аннотация. Данная статья посвящена растущему влиянию английского языка как глобального на неанглоязычные общества, в частности на Казахстан. В эпоху глобализации широкое распространение англоязычных

заголовков СМИ и англицизмов в казахстанских медиа заметно влияет на языковые практики, культурные ценности и идентичность молодежи. Цель исследования – выявить, каким образом такие заголовки и использование англицизмов формируют восприятие казахской молодежью своего языка, культурной принадлежности и идентичности, а также определить степень влияния английского языка на их языковые привычки, культурные ориентиры и отношение к глобализации. В работе применён смешанный метод: проведён опрос 35 участников в возрасте 28–33 лет и 15 углублённых интервью. Опрос выявил уровень контакта с англоязычными медиа, частоту употребления англицизмов и отношение к культурной идентичности, а интервью позволили глубже понять личный опыт респондентов. Проведён контент-анализ телевизионных программ, онлайн-новостей и социальных сетей с целью выявления тенденций в употреблении английского языка в казахстанских медиа. Результаты показывают двойственную роль английского: с одной стороны, это инструмент глобальной интеграции, с другой – фактор, влияющий на сохранение национального языка. Полученные выводы могут быть полезны политикам, педагогам и специалистам СМИ при поиске баланса между международной открытостью и защитой казахского языкового и культурного наследия.

Ключевые слова: выбор языка, медиа-эффекты, казахстанские медиа, заимствования, переключение кода, англицизмы, коммуникация, заголовки

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 01.02.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about the authors:

Zholmyrzayeva Dana Kazbekkyzy – PhD doctorate, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0006-4650-541X>, e-mail: zholmyrzayeva@mail.ru

Abdikadyrova Aigerim Kairatkyzy – PhD doctorate, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0008-7437-9101>, e-mail: aikona959@gmail.com

Bektemirova Saule Bekmukhamedovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0008-3676-2441>, e-mail: saule.bektemirova77@gmail.com

Kızılçık Abdullah – PhD, Professor, Istanbul University, Istanbul, Turkey, <https://orcid.org/0000-0002-7503-215X>, e-mail: kizila@istanbul.edu.tr

Авторлар туралы мәлімет:

Жолмырзаева Дана Қазбекқызы – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0006-4650-541X>, e-mail: zholmyrzayeva@mail.ru

Әбдіқадырова Айгерім Қайратқызы – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0008-7437-9101>, e-mail: aikona959@gmail.com

Бектемирова Сауле Бекмухамедовна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0008-3676-2441>, e-mail: saule.bektemirova77@gmail.com

Қызылджық Абдуллах – PhD, профессор, Стамбул университеті Стамбул, <https://orcid.org/0000-0002-7503-215X>, e-mail: kizila@istanbul.edu.tr

Информация об авторах:

Жолмырзаева Дана Қазбекқызы – PhD докторант, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0006-4650-541X>, e-mail: zholmyrzayeva@mail.ru

Әбдіқадырова Айгерім Қайратқызы – PhD докторант, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0008-7437-9101>, e-mail: aikona959@gmail.com

Бектемирова Сауле Бекмухамедовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0008-3676-2441>, e-mail: saule.bektemirova77@gmail.com

Қызылджық Абдуллах – PhD, профессор, Стамбульский университет Стамбул, Турция, <https://orcid.org/0000-0002-7503-215X>, e-mail: kizila@istanbul.edu.tr

ӘОЖ 81.26

ГТАХР 16.21.33

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.007>

Ж. АЙМАУЫТОВТЫҢ «АҚБІЛЕК» РОМАНЫНДА «ҚОРҚЫНЫШ» ПЕН «ҚОРҒАНСЫЗДЫҚ» КОНЦЕПТІЛЕРІНІҢ ВЕРБАЛИЗАЦИЯЛАНУЫ

Искакова Г.Ж.¹, *Таңсықбай Ә.Қ.², Төлеутаева А.Ғ.³, Шарипов Р.Х.⁴

^{1,*2,3,4}Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

Көкшетау, Қазақстан

Аңдатпа. Адамдағы психикалық процестердің тіл арқылы білдірілуін зерттеу – тіл біліміндегі өзекті бағыттардың бірі. Бұл тұрғыда жеке тұлғаның ішкі дүниесін және оның шындыққа қатынасын көрсететін эмоционалдық концептілерді зерделеу ерекше маңызға ие. Олардың ішінде «Қорқыныш» концептісі ерекше орын алады, өйткені ол қауіп-қатер, зорлық-зомбылық, белгісіздік және әлеуметтік тұрақсыздық жағдайында туындайтын негізгі, әмбебап эмоциялардың бірі болып табылады.

Бұл зерттеудің өзектілігі көркем мәтіндегі қорқыныштың вербализациясының тілдік механизмдерін анықтау және сипаттау, рөлін түсіну қажеттілігімен анықталады. Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы – осындай зерттеу үшін құнды материал. Бұл қазақ прозасындағы психологизм әдісі белсенді қолданылып, кейіпкердің ішкі жан дүниесі эмоционалды-танымдық күйлер арқылы ашылатын алғашқы туындылардың бірі. Бұл роман аясындағы «Қорқыныш» пен «Қорғансыздық» концептілерін зерттеу қазақ әдеби дәстүрі жайлы түсінікті байытып қана қоймай, көркемдік дискурстың лингвокогнитивтік талдауының дамуына үлес қосады.

Аталған мақалада «Қорқыныш», «Қорғансыздық» эмоционалдық концептілерінің аталмыш романда вербализациялануы когнитивтік-дискурсивті талдау тұрғысынан қарастырылады. Зерттеуде когнитивтік-дискурсивті, контекстік, семантикалық, статистикалық талдауды қамтитын зерттеу әдістерінің кешені қолданылған.

Талдау нәтижесінде қорқыныштың «маза кету/ діріл», «қорқыныш», «шошу/ қорқу», «мазасыздық», «қорғансыздық» сияқты субконцептілері ажыратылып, олардың тілдік бейнелеу ерекшеліктері көрсетілген. Мәтіндегі қорқыныштың вербализациясы эксплицитті және имплицитті тілдік құралдар жүйесі арқылы жүзеге асатыны анықталған.

«Қорқыныш» концептісіне тән лексемалардың сандық үстемдігіне қарамастан, шығарманың мағыналық-сюжеттік қабатын құрайтын негізгі концепт ретінде «Қорғансыздық» танылды. Бұл контексттегі қорғансыздық эмоционалдық күй ретінде ғана емес, сонымен қатар бүкіл мәтін бойынша кейіпкердің мінез-құлқын анықтайтын экзистенциалды тәжірибе ретінде көрінеді.

Ұсынылған зерттеу XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті шығармаларын концептуалды талдауға қатысты дерек қорын байытады. Зерттеу нәтижелерін түрлі тілдер мен мәдениеттердегі эмоционалдық концептілердің вербализациясын зерттеуге байланысты пәнаралық және салыстырмалы жұмыстарда қолдануға болады.

Тірек сөздер: концепт, вербализация, қорқыныш, қорғансыздық, «Ақбілек» романы, психологизм, үрей, лексика

Кіріспе

Тіл білімінде эмоциялардың тіл арқылы қалай көрінетінін және тілдік құралдардың эмоционалдық күйлерді қалай жеткізетінін зерттеудің дәстүрі қалыптасқан. Тілдік зерттеулерді эмоцияның психологиялық негіздерінен оқшаулау мүмкін емес. Психологиялық тұрғыдан алғанда эмоционалдық күйлер адамның мінез-құлқы мен қабылдауымен және қоршаған әлеммен әрекеттесуімен байланысында қарастырылады [1, 152-153 бб.].

Көркем әдебиет автордың дүниетанымын, эмоциясын, мәдени болмысын білдіретін концептілер жүйесіне негізделеді. Концепт дегеніміз – этномәдени санада сақталған, белгілі бір ұлттың ұрпақтан-ұрпаққа берілетін ықшам әрі терең мағыналы шындық болмыс, ұлттық мәдени құндылықтары жөніндегі сан ғасырлық түсінігін білдіретін құрылым [2, 15 б.]. Концепт теориясы қазақ тіл білімінде Н. Уәли, Ж. Манкеева, Г. Смағұлова, Қ. Жаманбаева, А. Ислам, Г. Сағидолда, Э. Оразалиева, Б. Нұрдәулетова, Г. Снасапова, Г. Шоқым, Э. Буранкулова, Б. Мұратбек т.б. зерттеушілердің еңбектерінде жан-жақты қарастырылған [3, 290 б.]. Концептінің басты белгілерінің бірі – оның мәдени реңкінің болуы. Сондықтан ол ұлттық ерекше дүниетанымды түсінуде басты компонент болып саналады [4, 37 б.]. Кейіпкердің (және қоғамның) ішкі жан-дүниесін көркем бейнелеуде психологизм әдісін шебер қолданған қаламгерлердің алғашқысы болып психология саласында кәсіби дайындығы бар Жүсіпбек Аймауытовты атауымызға болады. Оқиғаларды суреттеуге психологиялық тұрғыдан қараған автордың қаламынан 1927 жылы «Ақбілек» романы шықты. Тіл, сана, көркем ойлау тоғысқан роман концептілерді жан-жақты лингвокогнитивтік тұрғыдан зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл тұрғыда адамның ішкі дүниесін және оның сыртқы шындыққа деген жауабын көрсететін эмоционалды концептілер ерекше мәнге ие.

Экзистенциалды және әлеуметтік тұрақсыздық жағдайында айқын көрінетін негізгі эмоциялардың бірі – қорқыныш. Оның тілдік көрінісі адамның, кейіпкердің эмоционалдық күйін реконструкциялаумен қатар, аталған сезімнің мәдени-ұлттық концептуализациясының ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Қорқыныш дегеніміз – бір нәрседен жүрексініп сескенгенде, шошынғанда пайда болатын сезім; қауіп-қатер, үрей; индивидтің биологиялық не әлеуметтік тіршілігіне қатерлі жағдаяттарда туындайтын эмоция [5,

93-94 бб.]. Сезім мен эмоционалдық күйдің, атап айтқанда, «Қорқыныш» концептісінің вербализациялануы мәселесін қарастыруға көшпес бұрын, күрделі эмоционалды психикалық күй ретіндегі қорқыныштың кейбір когнитивтік-психологиялық аспектілерін қарастырған жөн.

Э.К. Изардтың ұсынған дифференциалды эмоциялар теориясы бойынша, адам алаңдауының қарқындылығына қарай эмоцияның үш түрі бар: таңғалу-шошу, қорқыныш-үрей, қызығушылық-қобалжу [6, 245 б.]. Ғалымның пікірінше, өзінің қарқындылығы бойынша қорқыныш алдын ала сезіну, сенімсіздік, қорғансыздық ретінде бастан кешіріледі. Адам бойында қауіпсіздік жеткіліксіздігі, қауіп-қатер мен келе жатқан бақытсыздық сезімі пайда болады [6, 260 б.]. Сондай-ақ қорқыныш жек көру, агрессия, ауырсыну сияқты әртүрлі эмоциялармен, яғни жағымсыз эмоциялармен немесе сүйіспеншілік, қызығушылық, таңдану сияқты жағымды эмоциялармен қосақталып жүруі мүмкін [7, 10 б.].

Қорқыныштың түрлі жіктелуі бар: 1) каузациясына (себеп-салдарлыққа) байланысты сыртқы және ішкі қорқыныш, ал нормаға сәйкес-сәйкессіздігіне қарай табиғи және патологиялық қорқыныш; 2) ұзақтық критерийі бойынша қорқыныш қысқа мерзімді күй – үрей және қорқыныш (қорқақтық, жүрексіздік деп аталатын тұрақты сипаттағы қорқыныш); 3) қарқындылық дәрежесі бойынша қорқыныш шошу/ үрку/ зәресі ұшудан (әлсіз қорқыныш) зобалаң/ топалаң/ үрейге (эмоцияның ең күшті дәрежесі) дейін ауысуы мүмкін [7, 9 б.].

Әртүрлі лексемалар мен лексемалардың әртүрлі лексика-семантикалық нұсқалары негізгі концептінің әртүрлі белгілерін вербалдандырады. Негізгі лексемалар мен синонимдерді талдау негізінде әлемнің тілдік бейнесіндегі «Қорқыныш» концептісінің өзегін келесідей көрсетуге болады:

- адам қорқып, үрейленгенде пайда болатын сезім;
- биологиялық немесе әлеуметтік қауіп жағдайында пайда болатын эмоция;

- қорқыныш адамды сақтайды, қауіп туралы ескертеді;
- қорқыныш адамның әлеуметтік дамуында әсер ету әдістерінің бірі ретінде, мысалы, жазалаудың негізгі факторы ретінде қарастырылады.

Қоғамда адам айыпталудан қорқады және айыпталу қорқынышы адамның мінез-құлқын реттейтін фактор болып табылады [8, 155 б.]. Демек қарастырылып отырған «Қорқыныш» концепциясы когнитивті-аффективті менталды құбылыс ретінде адамның басынан өткеретін қорқыныш, үрей, қобалжу т.б. сияқты бірқатар ілеспе эмоционалдық күйлерді қамтиды, олар тілдің барлық деңгейінде вербалды анықтала алады және қорқыныш концептісінің атауыштық өрісінің кеңейтілген жүйесін құрайды деп тұжырымдауға болады.

И.В. Карасик концептіні тілдік объективтендірудің таңбалау, білдіру және сипаттау сияқты үш жолын ажыратады. Таңбалау – ұғынылатын шындықтың фрагментіне ат, ерекше белгі беру. Концептіні білдіру – оның

мазмұнын тікелей немесе жанама түрде көрсететін тілдік және тілдік емес құралдардың бүкіл жиынтығы. Концептінің сипатталуы ол атаудың мағынасын түсіндіруге арналған арнайы зерттеу процедураларын қамтиды [9, 110-111 бб.]. Бұл әдістердің барлығы концептінің атауыштық өрісін қалыптастыруға бірдей қатыса алады.

З.Д. Попова мен И.А. Стернин концептінің атауыштық өрісін құрайтын және сол арқылы оның вербалдану құралы ретінде әрекет ететін тілдік құралдарды барынша нақты анықтайды. Олар: 1) концептінің тікелей атаулары; 2) концептінің туынды атаулары; 3) концепт атауларына сабақтас сөздер қызметін атқаратын лексикалық бірліктер; 4) симилярлар; 5) контекстік синонимдер; 6) окказионалды жеке-авторлық атаулар; 7) концептінің тікелей атауларына синонимдес тұрақты сөз тіркестері; 8) фразеологиялық тіркестер, 9) паремиялар (мақал-мәтелдер, афоризмдер); 10) метафоралық атаулар; 11) кілт сөзбен тұрақты салыстырулар; 12) концептілердің жекелеген белгілерін көрсететін еркін тіркестер [10, 69-71 бб.].

Көне орыс жазба ескерткіштеріндегі «Қорқыныш» концептісін грек әдебиетіндегі баламасымен салыстыра зерттеген С.А. Борисова бұл эмоцияның күрделі әрі көне, қорқыныш уәжіне қарай түрлі болатынын айтады. Мәселен, құдірет иесі, құпия мекен алдындағы қорқыныш жайлы: «фрікңө-қорқыныш – күрделі, көп қабатты эмоция. Бұл эмоцияны «Жития Василия Нового» шығармасында жұмақ бейнесі оятады», – деп жазады [11, 211 б.].

«Қорқыныш» тақырыбы жекелеген авторлардың шығармашылығында негізгі орын ала алады. Мысалы, Х.Л. Арройо-Барригете Г.П. Лавкрафттың шығармаларына статистикалық-мазмұндық талдау жасап, қорқыныш оның шығармаларының тақырыптық және бейнелік-семантикалық құрылымын анықтайтын негізгі ұғым ретінде қызмет ететінін анықтайды. Қорқыныш пен қайғы ұғымдары тығыз байланыста болып, үмітсіздік сезімін тудырады [12, 1 б.].

Осылайша, қорқыныш әдебиетте әртүрлі тілдік құралдармен берілуі мүмкін және күрделі эмоционалды құбылыс болып табылады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Қорқыныш дүниежүзілік әдебиеттегі орталық тақырыптардың бірі болып табылады, өйткені бұл сезім өзін-өзі сақтау, өмір сүру және бейімделу сынды адамның негізгі инстинкттерімен тығыз байланысты. Ғасырлар бойы жазушылар қорқыныш тақырыбын адамның ішкі әлемін, оның сыртқы және ішкі қауіп-қатер алдындағы осалдығын ашып көрсету тәсілі, сондай-ақ психологиялық шиеленіс пен драманы күшейтетін көркем құрал ретінде қолданды. Әдеби туындылар қорқыныш арқылы жеке эмоционалдық реакцияларды ғана емес, сонымен қатар ұжымдық әлеуметтік, тарихи және мәдени жарақаттарды көрсетеді. Сондай шығармалардың бірі –

Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы [13]. Бұл романда қорқыныш тақырыбы маңызды орын алып, кейіпкердің психологиялық портретін ашуда, сондай-ақ XX ғасырдың басына тән әлеуметтік сілкіністерді көрсетуде басты элемент қызметін атқарады. Қазақ әдебиетінде «Ақбілек» алғашқы психологиялық роман болып танылғандықтан, мәтін қорқыныш концептісінің вербализациясын талдау үшін негізгі материал ретінде таңдалды. Ішкі монологтарды пайдалану, кейіпкердің эмоционалдық күйін, сондай-ақ сыртқы және ішкі күйзелістерге психологиялық реакцияларын егжей-тегжейлі сипаттау романды көркемдік дискурстағы эмоционалдық лексиканы және қорқыныштың концептуалды үлгілерін когнитивтік-лингвистикалық зерттеудің құнды дереккөзіне айналдырады.

Зерттеуде когнитивтік-дискурсивті және контекстік талдау, тілдік бірліктерді семантикалық және статистикалық талдау әдістері қолданылды. Әдістер кешенін қолдану мәтіндегі қорқыныштың тілдік бейнеленуінің ерекшеліктерін анықтауға, оның концептуалды мазмұнын зерделеуге және романның баяндау құрылымында оның даму динамикасын қадағалауға мүмкіндік берді.

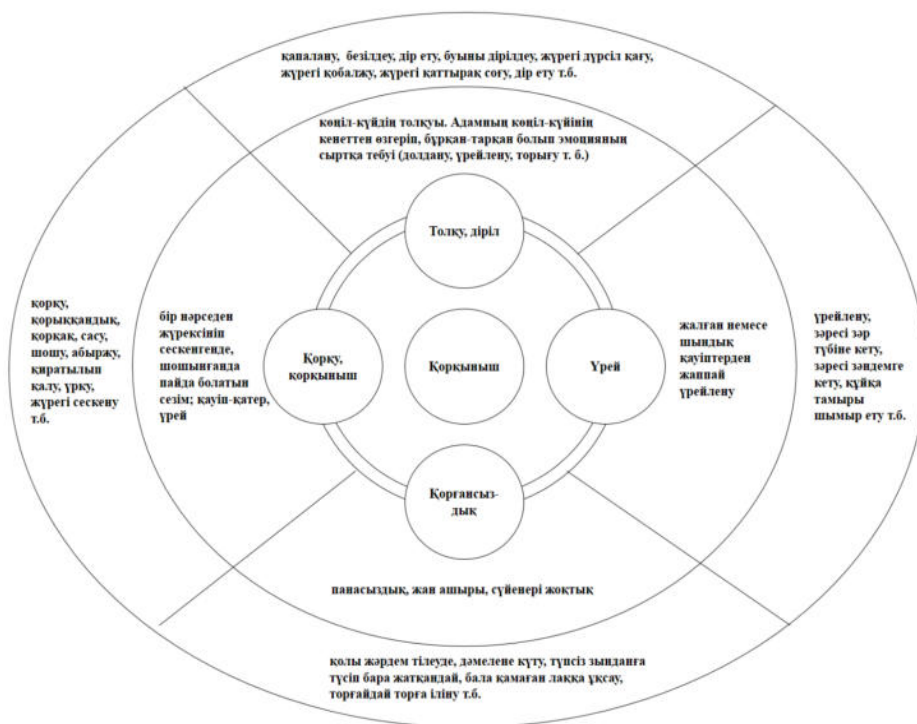
Нәтижелер мен талқылаулар

«Қорқыныш» концептісінің моделі – «толқу/ діріл», «қорқыныш», «шошу/ қорқу», «қорғансыздық» сияқты субконцепцияларды біріктіретін күрделі когнитивтік құрылым. Роман мәтініндегі «толқу/ діріл» субконцептісі келесі лексикалық бірліктер арқылы беріледі: *қапалану* (қапаста қапаланып) [13, 19 б.], *безілдеу* (шаңқ етіп безілдеп) [13, 34 б.], *дір ету* [13, 35 б.], *имену* [13, 57 б.], *қыбыржып*, *қобдилану* (Бекболат қыбыржып, қобдиланып, Жылтырға қарай берді) [13, 59 б.], *буыны дірілдеу* [13, 117 б.] т.б. Қорқыныш концептісінің құрамдас бөлігі ретінде діріл, негізінен, кейіпкерлердің физиологиялық күйін сипаттау арқылы жеткізіледі. Діріл ішкі шиеленіске, кенеттен қауіпке немесе психологиялық соққыға дененің реакциясы ретінде сипатталады. Мұндай сипаттамаларға қимыл-қозғалыс етістіктері, дененің еріксіз қимылдарының белгілері, салқындық пен шиеленістің сенсорлық сезімдері жатады. Мысалы: «*дір етпеген жүрек қалмады*» [13, 28 б.], «*жүрегі су ете түсті*» [13, 132 б.], «*көзі бажырайып, үріккен тайлақша ожсырая қалды*» [13, 132 б.], «*дір-дір етем*» [13, 146 б.], «*денем шым ете түсті*» [13, 146 б.], «*жүрегім дүрсілдеп барады*» [13, 146 б.], «*жүрегі болар-болмас бүлк ете түсті*» [13, 177 б.] т.с.с. Бұл авторға кейіпкердің эмоционалдық күйін сенімді түрде жеткізуге және оқырмандағы эмпатия әсерін күшейтуге мүмкіндік береді.

Қорқу [13, 12 б.], *сасу* [13, 14 б.], *шошу* [13, 15 б.], *абыржу* [13, 13 б.], *қиратылып қалу* [13, 13 б.], *қорқынышты көріну* [13, 25 б.], *ұрқу* [13, 32 б.], *қорыққандық* [13, 32 б.] т.б. сияқты лексикалық бірліктер «қорқу/ қорқыныш» субконцептін жеткізеді. Аталған субконцепт қорқыныш концептісінің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады

және «Ақбілек» романында белсенді түрде белгіленеді. Көбінесе бұл эмоция басты кейіпкер – Ақбілек бойында туындайды. Әртүрлі зорлық-зомбылық, белгісіздік және әлеуметтік оқшаулану жағдайында оның тұрақты психоэмоционалды фонына айналады. Мәтінде берілген бүкіл эмоционалдық спектрді қарастыратын болсақ, қорқыныш сезімі басым болады. Бұл кейіпкердің ішкі драмасын да, әңгіме өрбіген тарихи және әлеуметтік-мәдени контексттің жалпы шиеленісін де көрсетеді.

Сондай-ақ қорқыныш концептісінің құрылымындағы маңызды субконцепт ретінде «үрей», «дүрбелеңді» атап өтуімізге болады. Бұл эмоциялар сыртқы қысым жағдайында қалған басты кейіпкердің ішкі күйзелісі мен тұрақсыздығын көрсетеді. Ақбілек мінез-құлықтың тұрақты үлгісін таңдай алмайды, өйткені тап болған эмоционалдық күйзеліс ішкі факторларға қарағанда сыртқы факторларға байланысты туындап жатады. Атап айтқанда, бірінші кезекте – басқа кейіпкерлердің тарапынан көрсетілген физикалық және психологиялық зорлық-зомбылық. Осылайша, үрей мен дүрбелең жәбірленушінің бейнесін нығайта отырып, әлеуметтік және мәдени дағдарыс жағдайында әйелдердің қорғансыздығына баса назар аударады. Сонымен, қорқыныштың негізгі субконцептілерін және олардың мәтінде вербализациялануын келесідей көрсетуге болады (1-сызба):

Сызба 1 – «Ақбілек» романында «Қорқыныш» концептісінің вербализациялануы

«Қорқыныш» концептісін білдіретін фразеологизмдерге, синтагмаларға келесі мысалдарды келтіруге болады: *жүрегі зырқ ете түсу* [13, 9 б.], *ажал шықыр еткендей* [13, 9 б.], *құйқа тамыры шымыр ету* [13, 9 б.], *өлгенше қорқу* [13, 13 б.], *қызыл көзді пәле келе жатқандай* [13, 17 б.], *зәресі зәндемге кету* [13, 18 б.], *жүрегі сескену* [13, 19 б.], *көзі шарасынан шығу* [13, 28 б.], *жан шіркін көзге елестеп өту* [13, 20 б.], *тұла бойы шымыр ете түсу* [13, 25 б.], *дір етпеген жүрек қалмау* [13, 28 б.], *су жүрек болып қалу* [13, 28 б.], *жүрегі қысылып, өкпесі аузына тығылу* [13, 34 б.], *сұм жүрегі әлденені сезгендей болу* [13, 34 б.], *өне бойы қалшылдау* [13, 34 б.], *батылы бармау* [13, 36 б.], *қорыққанға қос көріну* [13, 36 б.], *жүрегі қобалжу* [13, 85 б.], *аяқ астынан аю шыға келгендей шошу* [13, 139 б.], *жүрегі су ете түсу* [13, 145 б.], *зәре зәр түбіне кету* [13, 147 б.] т.б. Романда ұсынылған көптеген фразеологиялық бірліктердің құрамында соматизмдер (дене мүше атаулары) бар. Бұл шынайы өмірде қорқыныш дененің физиологиялық реакциялары арқылы көрінетінімен түсіндіріледі, ал тіл адам тәжірибесінің көрінісі ретінде бұл құбылысты тұрақты тіркестерде тіркейді. Қазақ фразеологизмдерінде жиі кездесетін соматизмдердің бірі – *жүрек*. Мысалы: «*жүрегі зырқ ете түсті*» [13, 9 б.], «*жүрегі сескенейін деді*» [13, 19-20 б.], «*жүрегі аузына тығылып*» [13, 32 б.], «*жүрегі қысылып*» [13, 34 б.], «*жүрегінің астыңғы жағындағы бір нәзік қыл үзіліп кете жаздағандай болды*» [13, 57 б.] т.б. сияқты тілдік қолданыстар кенет үрейді, жүрек соғысын, есеңгіреткен күйді метафоралық түрде береді. Сонымен, көркемдік дискурстағы қорқынышты вербализациялауда соматизмдердің қолданылуы қабылдаудың тәндік және эмоционалдық деңгейлері арасындағы тығыз байланысты көрсетеді.

«Ақбілек» романындағы қорқыныш пен үрей кейіпкердің ішкі басынан кешкен оқиғалары немесе соматизмдері бар фразеологиялық бірліктер арқылы ғана емес, сонымен қатар табиғатты суреттеу, кейіпкердің кеңістіктік позициясы арқылы беріледі. Көркем мәтінде пейзаж мен қоршаған орта көбінесе эмоционалды күйдің айқын белгісі ретінде әрекет етеді. Жабық, шектеулі кеңістік (апан, қараңғы дала, қос, тау арасы) жаттықты, қауіпті бейнелейді және алаңдаушылық сезімін арттырады. «Ақбілек» романындағы қорқыныш сезімін вербализациялаудың ең бір жарқын эпизодының бірі – үш ақ сарбаздың ауылға шабуылы кезінде бас кейіпкердің апанда тығылған сәті. «Қолдары сылқ ете түсті, аяғы тайғанап кетті, сырғанап түпсіз зынданға түсіп бара жатқандай көрінді.<...> Апан көр сияқтанды. <...> Ақбілек бала қамаған лаққа ұқсап, апанды айнала жүгіріп, өкпесін соққан торғайдай торға ілінді» [13, 9-10 бб.]. Бұл үзіндіде апан физикалық пана ретінде ғана емес, сонымен қатар үмітсіздік, оқшаулану және эмоционалды паралич метафорасы ретінде қызмет атқарады. Кеңістік символдық мәнге ие болады: ол жабық, қараңғы, одан шығу қиын. Апан кейіпкердің ішкі түрмесі сияқты психикалық қорқыныш, қорғансыздық күйін көрсетеді. Кейіпкер сыртқы әлемде не болып жатқанын өз көзімен

көрмейді, оған еш әсер ете алмайды және оның қорқынышы белгісіздіктен күшейеді: ол тек тыңдауға, қауіпті хабарлайтын дыбыстарды тыңдауға мәжбүр болады. Осылайша шектеулі кеңістік, сенсорлық оқшаулану және дене реакциялары арқылы Ж. Аймауытов психологизм әдістерін пайдалана отырып, кейіпкердің басынан кешкен оқиғаларын барынша қанық суреттейді. Бұл кейіпкер санасындағы қорқыныштың эмоционалдық моделін реконструкциялаумен қатар, эмпатияны оятуға мүмкіндік береді.

«Ақбілек» романында кейіпкерге қасқырлар шабуыл жасайтын эпизод бар. Қауіпті жағдайда жалғыз қалған бас кейіпкер отпен қорғанады. А. Ахметованың пікірінше, бұндағы қасқырлар – елес: «Автор осы тұста екі тіршілік иесіне қорқыныш тудыратын деректі және дерексіз затты сәтті, үйлестіре және салыстыру арқылы көрсетеді. Сонда адамды қараңғы кеңістікте және жалғыз қалғанда қорқыныш сезімі билейді, ал аң(дар) керісінше жарықтан қорқады» [13]. Қорқыныш ақиқатпен байланысын жоғалту шегінде аффект күйіне айналады. Қасқырлармен шайқас шынымен болып жатыр ма, әлде стресстен, психикалық соққыдан туындаған галлюцинация ма – оқырманға нақты жауап берілмейді. Автор сананың бұлыңғыр, шекаралық күйін бұлдыр бейнелер, үзік-үзік сипаттамалар арқылы жеткізеді. Қазақ тіл әлемінде қасқыр қой, қоян, ит образдарымен қатар келгенде «жақсылық» пен «жамандық» дихотомиясын құрайды, сондай-ақ қасқыр бейнесі жағымсыз, негативті әрекетпен байланыстырылады [14, 77 б.]. Қазақ мәдениетінде қасқырды кездестіру көбінесе жалғыздық, даладағы шарасыздық, көмек ала алмау сияқты құбылыстармен байланысты. Сол себепті бір ұя қасқырдың шабуылы сипатталған сәтте «Қорғансыздық» концептісі де беріледі.

«Ақбілек» романында лексика-семантикалық құралдармен қатар, «Қорқыныш» концептісі синтаксистік деңгейде, атап айтқанда «<баяндауыш> деп, <баяндауыш>» түріндегі құрылым арқылы белсенді түрде вербалданады. Бұл құрылым іс-әрекеттің қорқыныш немесе үрей әсерінен жасалатынын көрсете отырып, іс-әрекет сәтіндегі кейіпкердің ішкі күйін жеткізу қызметін атқарады. Мысалы: «не болар екен деп, арт жағында тұрғанда...» [13, 20 б.], «Сорлы қызымды өлтіріп тастады ма, әлде не қылды?... деп, әкесі не ғып жаны шыдап отыр екен?...» [13, 22 б.], «маскара боп жүрмейін деп, сығырайып бара жатқан көздерін ашып алады» [13, 40 б.], «... бір жерімнен мүлт кете ме деп, сақтанушы еді» [13, 95 б.] т.б. Көбінесе «қорқу» мағыналы етістіктер қатар келеді.

Қорқыныш дәрменсіздікті тудырады, шарасыздық қорқынышты күшейтеді, сондықтан «Қорқыныш» пен «Қорғансыздық» концептілерінде лексикалық қабаттасу жиі байқалады. «Қорқыныш» пен «Қорғансыздық» ұғымдарының тілдік номинацияларын дербес лексика-семантикалық топтар ретінде қарастыратын болсақ, «Ақбілек» романында қорқыныш концептісінің сандық және сапалық жағынан айқын басым екенін атап өтуге болады (1-кесте).

Кесте 1. «Қорқыныш» пен «Қорғансыздық» концептілерін сипаттайтын лексикалық бірліктер

«Қорқыныш»		«Қорғансыздық»	
қорқу	22	сорлы	21
сасу	17	байғұс	17
шошу	12	екі көзі мөлдіреу	7
ұрку	8	бұғу	7
үрейлену	7	амалсыз	4
сасқалақтау	4	қорлану	3
елегізу	3	жетім	2
сескену	2	жападан жалғыз	1
зәресі жоқ	2	жетімдік	1
тайсалу	2	бейшара	1
көзі шарасынан шығу	2	ар-ұяты төгілу	1
қауіптену	2	адамшылығы жойылу	1
жүрегі аузына тығылу	2	жыламсырап жүру	1
үрейлі	2	қорғансыздық	1
жүрегі дүрсілдеу	2	қорғансыз	1
қорқақтық	1	шарасыз	1
қорқынышты көріну	1	дәрмен жоқ	1
қорқақ	1	лажсыз	1
абыржу	1	ырқына көну	1
жүрексіну	1	көп ит анталаған бұралқы күшіктей	1
өкпесі аузына тығылу	1	торға түскен қаршығадай	1
жүрегі қобалжу	1	бала қамаған лаққа ұқсау	1
зәресі кету	1	өкпесін соққан торғайдай торға іліну	1
зәре зәр түбіне кету	1	адасқан қаздай	1
зәресі зәндемге кету	1	жапанда жалғыз қалған	1
қауіпсіну	1		
жүрегі қаттырақ соғу	1		
жүрегі алып-ұшу	1		
жүрегі дүрсіл қағу	1		
жүрегі су ете түсу	1		
жүрегі лүпілдеу	1		
жүрегі зырқ ете түсу	1		
жүрегі дүрсілдеу	1		
зәресі зәндемге кету	1		
құйқа тамыры шымыр ету	1		
жүрексіну	1		
жүрек дүрсілі	1		
батылы бармау	1		
айбыну	1		
қалишып қалу	1		
дір ету	1		
су жүрек болу	1		

Қорқынышты сипаттайтын лексикалық бірліктер көп тіркелген. Мәселен, түбір негізінде қорқ- етістігі жатқан 25 сөз қолданылған.

Қорғансыздық түсінігі кейіпкердің әрекетке қабілетсіздігі, ерік-жігерінің жоғалуы, жағдайға бағыну сынды контекстік белгілер арқылы вербалданады. Осылайша «Қорқыныш» концептісі басым болып көрінеді, ал қорғансыздық қорқыныштың кең когнитивтік құрылымына енгізілген семантикалық құрамдас компонент ретінде әрекет етеді. Бұл жиілік жан-жақты сипаттауды және көркем мәтінде тұрақты тілдік таңбалануды талап ететін динамикалық және ұзаққа созылған эмоция ретіндегі қорқыныштың табиғатымен түсіндіріледі. Автор психологизм әдістерін қолдана отырып, осы күйді егжей-тегжейлі сипаттауға тырысады. Нәтижесінде мәтінде қорқынышты білдіретін лексикалық бірліктер көп қолданылады. Дегенмен романды концептуалды-сюжеттік тұтастық ретінде алсақ, «Қорғансыздық» концептісінің орны мен рөлі жоғары екені аңғарылады. Басты кейіпкер қорқынышқа бой беріп, сыртқы жағдайларға үнемі бағыну жағдайында болады, оларға қарсы тұра алмайды. Шарасыздық экзистенциалды күй ретінде мәтіннің өн бойында көрініс береді, кейіпкерді зорлық-зомбылық, оқшаулану және элеуметтік шектеулер жағдайында пассивті фигураға айналдырады. Романның соңында ғана белсенділікке қарай бетбұрыс байқалады (Ақбілектің білім алып, сауаттылығын жоғарлатуы; жаңа мәдени парадигманы қабылдауы; жеке өміріне қатысты шешімдерді қабылдай бастауы т.с.с.), бірақ шығарма мәтінінің басым бөлігінде қорғансыздық күйі кейіпкердің эмоционалдық және танымдық динамикасын анықтайды.

Қорыта айтқанда, Ж. Аймауытовтың «Ақбілек» романы – ХХ ғасырдағы қазақ әдебиетіндегі қорқыныш тақырыбы терең тұлғалық, сонымен бірге ұжымдық түсінік алған алғашқы көркем шығармалардың бірі. Мәтіндегі қорқыныштың вербалдануы эксплицитті және имплицитті тілдік құралдар жүйесі арқылы жүзеге асады. Эксплицитті құралдар («қорқынышты» білдіретін лексикалық бірліктер) кейіпкердің эмоционалдық күйін тікелей көрсетеді; имплицитті (метафоралар, табиғаттың суреттемелері, психологизм әдістері, синтаксистік конструкциялар) үрей, белгісіздік және ішкі шиеленіс атмосферасын құрай отырып, қорқыныштың күрделі және терең бейнесін жасайды.

Қорытынды

Жүргізілген талдау Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романында «Қорқыныш» концептісінің басты орын алатынын, баяндаудың эмоционалдық фоны болуымен қатар, бас кейіпкердің психологиялық портретін қалыптастырудағы негізгі элемент қызметін атқаратынын көрсетті. Бұл концептінің вербалдануы кең ауқымды тілдік құралдар арқылы жүзеге асады, атап айтқанда: лексикалық бірліктер, синтаксистік құрылымдар, психологизм элементтері, табиғат пен кеңістік символизмі. Қорқыныш уақыт өте келе жалғасатын, қарқындылығы өзгертін және кейіпкердің мінез-құлқы мен қабылдауына әсер ететін эмоция ретінде көрініс табады.

«Ақбілек» романындағы «Қорқыныш» күрделі когнитивтік-эмоционалдық концепция ретінде беріліп, оның ішінде бірқатар субконцептілер (қорқыныш, үрей, діріл, қорғансыздық) әр түрлі тілдік, баяндау құралдары арқылы белгіленеді. Роман мәтінінде қорқыныш күйін білдіретін тілдік бірліктердің молдығы оқиға желісінің ерекшелігіне байланысты. Басты кейіпкері қорғансыз әйел (Ақбілек) көзқарасы әңгіменің эмоционалдық әсерін күшейтеді. Әлеуметтік-мәдени дағдарыс жағдайында әйелдің осалдығы, әрекет ету қабілетінің жоқтығы, үнемі зорлық-зомбылық объектісі позициясында болуы – мұның бәрі қорқыныштың кейіпкердің ішкі әлемін дамытудың іргелі механизміне, демек, бүкіл шығарманың негізгі концептілерінің біріне айналдырады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала 2025-2027 жылдарға арналған АР27511079 «Қазақ тілін оқытудың жаңа тенденциялары: көркем мәтіндерді бейімдеу қағидаттары және танымдық комикстер құрастыру әдіснамасын зерттеу» атты ҚРҒЖБМ гранттық қаржыландыруымен жүзеге асырып жатқан жоба аясында жазылған.

ӘДЕБИЕТ

[1] Кожухметова А.С. К вопросу о сопоставлении репрезентаций метафорических (суб)моделей в разных языках (на примере модели «эмоция – живое существо») // Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Филологические науки». – 2025. – № 2 (77). – С. 151-167.

[2] Ислам А. Тіл мен ойлаудың екі жақты бірлігі танымдық ғылымында // Тілтаным. – 2003. – № 2. – Б. 70-74.

[3] Шоқым Г.Т., Буранкулова Ә.Т., Мұратбек Б.Қ. «Қыз» гендерлік концептісінің этномәдени ерекшеліктері (қазақ, башқұрт, татар тілдері материалдары негізінде) // Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – 2024. – № 4 (75). – Б. 289-304.

[4] Шахманова Г.Ш. Концепт – когнитивтік лингвистиканың негізгі бірлігі // Ш. Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2022. – № 1. – Б. 36-42.

[5] Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / Құраст.: М. Малбақов, Н. Оңғарбаева, А. Үдербаев. – Т. 10. Қ-М. – Алматы: Арыс, 2009. – 750 б.

[6] Ryspayeva D., Akhmetova G., Kairat G., Iskakova G., Aidana A. lexical means of nomination of the emotional concept «fear» in Kazakh and English languages // Proceedings of ADVED 2021 – 7th International Conference on Advances in Education 18-19 October, 2021. – 2021. – P. 153-158.

[7] Изард Э.К. Эмоции человека. – Москва: Издательство Московского университета, 1980. – 440 с.

[8] Кириллова Н.В. Концептуализация страха в разноструктурных

языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Н.В. Кириллова. – Чебоксары: Чуваш. гос. ун-т им. И.Н. Ульянова, 2007. – 30 с.

[9] Карасик В.И. Языковый круг: личность, концепты, дискурс: монография. – 2-е изд. – Москва: Гнозис, 2004. – 390 с.

[10] Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – Москва: АСТ, Восток-Запад, 2007. – 315 с.

[11] Борсиова С.А. Страшный рай «Жития Василия Нового» // *Studia Litterarum*. – 2022. – Vol. 7 №1. – С. 202-215.

[12] Arroyo-Barrigüete J.L. Sentiment analysis of Lovecraft's fiction writings // *Heliyon*. – 2023. – №9. – P. 1-12.

[13] Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. – Екінші том. Романдары. – Алматы: Жібек жолы, 2003. – 312 б.

[14] Ахметова А. «Ақбілек» романы – қазақ әдебиетінің ренессанс кезеңінің көрінісі // Әдебиет порталы. – 23 мамыр, 2023. https://adebiportal.kz/kz/news/view/aqbilek-romany-qazaq-adebietinin-renessans-kezeninin-korinisi_24633 25.06.2025

[15] Ordabekova Kh., Tulepova S., Zholshayeva M., Kurkebayev K. The Concept «Wolf» in Kazakh Language: Traditional Conceptualisations // *Journal of Language and Cultural Education*. – 2022. – № 10 (2). – P. 73-83.

REFERENCES

[1] Kozhahmetova A.S. K voprosu o sopostavlenii reprezentacij metaforicheskikh (sub)modelej v raznyh yazykah (na primere modeli «emociya – zhivoe sushchestvo») [On the issue of comparing representations of metaphorical (sub)models in different languages (using the example of the «emotion – living being» model)] // *Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series «Philological sciences»*. – 2025. – № 2 (77). – S. 151-167. [in Rus.]

[2] Islam A. Til men ojlaudyng eki zhaqty birligi tanymdyq gylymynda [The two-way unity of language and thought in cognitive science] // *Tiltanym*. – 2003. – № 2. – B. 70-74. [in Kaz.]

[3] Shokym G.T., Burankulova E.T., Muratbek B.K. «Qyz» genderlik konceptisining etnomadeni erekshelekteri (qazaq, bashqurt, tatar tilderi materialdary negizinde) [Ethnocultural features of the gender concept «kyz» (based on the Kazakh, Bashkir, Tatar languages)] // *Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series «Philological sciences»*. – № 4 (75). – B. 289-304. [in Kaz.]

[4] Shahmanova G.Sh. Konsept – kognitivtik lingvistikaning negizgi birligi [Concept as the basic unit of cognitive linguistics] // Sh. Ualihanov atyndagy KU habarshysy. Filologiya seriyasy. – 2022. – № 1. – B. 36-42. [in Kaz.]

[5] Qazaq adebi tilining sozdigi: on bes tomdyq [Dictionary of the Kazakh literary language: fifteen volumes] / M. Malbaqov, N. Ongarbaeva, A. Yderbaev. – Vol. 10. Q-M. – Almaty: Arys, 2009. – 750 p. [in Kaz.]

[6] Ryspayeva D., Akhmetova G., Kairat G., Iskakova G., Aidana A. lexical means of nomination of the emotional concept «fear» in Kazakh and English languages // Proceedings of ADVED 2021 – 7th International Conference on Advances in Education 18-19 October, 2021. – 2021. – P. 153-158.

[7] Izard E.K. Emocii cheloveka [Human emotions]. – Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1980. – 440 s. [in Rus.]

[8] Kirillova N.V. Konceptualizaciya straha v raznostrukturnykh yazykah: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.20 [Conceptualization of fear in languages with different structures: author's abstract. diss. ... candidate of philological sciences] / N.V. Kirillova. – Cheboksary: Chuvash. gos. un-t im. I.N. Ul'yanova, 2007. – 30 s. [in Rus.]

[9] Karasik V.I. Yazykovyj krug: lichnost', koncepty, diskurs: monografiya [Language circle: personality, concepts, discourse: monograph]. – Vol. 2. – Moscow: Gnozis, 2004. – 390 s. [in Rus.]

[10] Popova Z.D., Sternin I.A. Kognitivnaya lingvistika [Cognitive linguistics]. – Moskva: AST, Vostok-Zapad, 2007. – 315 s. [in Rus.]

[11] Borisova S.A. Strashnyj raj «Zhitiya Vasiliya Novogo» [The Terrible Paradise of the «Zhitie Vasiliya Novogo»] // Studia Litterarum. – 2022. – Vol. 7 №1. – S. 202-215. [in Rus.]

[12] Arroyo-Barrigüete J.L. Sentiment analysis of Lovecraft's fiction writings // Heliyon. – 2023. – №9. – P. 1-12.

[13] Ajmauytov Zh. Bes tomdyq shygarmalar zhinagy [A collection of five volumes]. – Vol. 2. Romandary [Novels]. – Almaty: Zhibek zholy, 2003. – 312 b. [in Kaz.]

[14] Ahmetova A. «Aqbilek» romany – qazaq adebietining renessans kezengining korinisi [The novel «Akbilek» is a reflection of the Renaissance period of Kazakh literature] // Adebiet portaly. – 23 мамыр, 2023. https://adebiportal.kz/kz/news/view/aqbilek-romany-qazaq-adebietinin-renessans-kezeninin-korinisi__24633 25.06.2025 [in Kaz.]

[15] Ordabekova Kh., Tulepova S., Zholshayeva M., Kurkebayev K. The Concept «Wolf» in Kazakh Language: Traditional Conceptualisations // Journal of Language and Cultural Education. – 2022. – № 10 (2). – P. 73-83.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТОВ «СТРАХ» И «УЯЗВИМОСТЬ» В РОМАНЕ «АКБИЛЕК» Ж. АЙМАУТОВА

Искакова Г.Ж.¹, *Тансықбай А.К.², Төлеутаева А.Ғ.³, Шарипов Р.Х.⁴

^{1,*2,3,4} Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова
Кокшетау, Казахстан

Аннотация. Изучение проявления психических процессов человека посредством языка – одно из актуальных направлений в лингвистике. В этом контексте особое значение приобретает изучение эмоциональных концептов, отражающих внутренний мир личности и её отношение к действительности.

Среди них особое место занимает концепт «Страх», поскольку он является одной из основных, универсальных эмоций, возникающих в ситуациях опасности, насилия, неопределённости и социальной нестабильности.

Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью выявления и описания языковых механизмов вербализации страха и определение его роли в художественном тексте. Роман Жусупбек Аймаутова «Ақбілек» представляет собой ценный материал для такого исследования. Это одно из первых произведений в казахской прозе, где активно используется метод психологизма, раскрывающий внутренний мир героя через эмоционально-когнитивные состояния. Изучение концептов «Страх» и «Уязвимость» в рамках данного романа не только обогащает понимание казахской литературной традиции, но и способствует развитию лингвокогнитивного анализа художественного дискурса. В данной статье рассматривается вербализация эмоциональных концептов «Страх» и «Уязвимость» в романе с точки зрения когнитивно-дискурсивного анализа. В исследовании использовался комплекс методов, включающий когнитивно-дискурсивный, контекстуальный, семантический и статистический анализ.

В результате анализа были выделены такие субконцепты страха, как «тревога/ волнение», «страх», «шок/испуг», «тревога» и «уязвимость», и показаны их лингвистические особенности. Установлено, что вербализация страха в тексте осуществляется посредством системы эксплицитных и имплицитных языковых средств.

Несмотря на численное доминирование лексем, присущих концепту «Страх», «Уязвимость» была признана основным концептом, формирующим семантический и сюжетный пласт произведения. Уязвимость в данном контексте проявляется не только как эмоциональное состояние, но и как экзистенциальное переживание, определяющее поведение персонажа на протяжении всего текста.

Предлагаемое исследование обогащает базу данных по концептуальному анализу произведений казахской литературы начала XX века. Результаты исследования могут быть использованы в междисциплинарных и сопоставительных работах, связанных с изучением вербализации эмоциональных концептов в разных языках и культурах.

Ключевые слова: концепт, вербализация, страх, уязвимость, роман «Ақбілек», психологизм, тревога, лексика

VERBALIZATION OF THE CONCEPTS OF «FEAR» AND «VULNERABILITY» IN ZH. AIMAUTOV'S AQBILEK

Iskakova G.Zh.¹, *Tangsyqbaev A.Q.², Toleutaeva A.G.³, Sharipov R.H.⁴

^{1,*2,3,4} Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

Abstract. The study of the manifestation of human mental processes through language is one of the current areas of linguistic research. In this context,

the study of emotional concepts that reflect the inner world of the individual and their attitude toward reality is of particular importance. Among these, the concept of fear occupies a special place, as it represents one of the basic and universal emotions that arise in situations of danger, violence, uncertainty, and social instability. The relevance of this study lies in the need to identify and describe the linguistic mechanisms of the verbalization of fear and to determine its role in a literary text. Zhusupbek Aimaurov's novel «Aqbilek» provides valuable material for such a study. It is one of the first works in Kazakh prose in which the method of psychologism is actively employed, revealing the inner world of the protagonist through emotional and cognitive states.

This article examines the verbalization of the emotional concepts of fear and vulnerability in the novel from the perspective of cognitive-discursive analysis. The study applies a set of methods, including cognitive-discursive, contextual, semantic, and statistical analysis.

The analysis identified subconcepts of fear, including anxiety, shock, unease, and vulnerability, and showed that their verbalization is achieved through explicit and implicit linguistic means.

Despite the numerical dominance of lexemes associated with the concept of fear, vulnerability was recognized as the central concept shaping the semantic and narrative structure of the work. In this context, vulnerability manifests itself not only as an emotional state but also as an existential experience that determines the character's behavior throughout the text.

The present study expands the database on the conceptual analysis of early twentieth-century Kazakh literary works. Its findings can be applied in interdisciplinary and comparative research on the verbalization of emotional concepts across languages and cultures.

Keywords: concept, verbalization, fear, vulnerability, the novel «Aqbilek», psychologism, anxiety, lexis

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 08.09.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет:

Искакова Гулгул Женисовна – PhD, қауымдастырылған профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-8631-7169>, e-mail: g.ristina@mail.ru

Таңсықбай Әділет Қыдырбекұлы – PhD, лектор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-9929-1685>, e-mail: adilet_2_97@mail.ru

Төлеутаева Аия Ғабитқызы – магистрант, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан, e-mail: aiyastudent@mail.ru

Шарипов Рустем Хасенович – педагогика ғылымдарының магистрі, лектор ассистенті, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университет,

Көкшетау, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0000-1189-7499>, e-mail: ruseni78@mail.ru

Информация об авторах:

Искакова Гулгул Женисовна – PhD, ассоциированный профессор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-8631-7169>, e-mail: g.ristina@mail.ru

Тансыкбай Адилет Кыдырбекулы – PhD, лектор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-9929-1685>, e-mail: adilet_2_97@mail.ru

Толеутаева Аия Габиткызы – магистрант, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан, e-mail: aiyastudent@mail.ru

Шарипов Рустем Хасенович – магистр педагогических наук, ассистент лектора, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, <https://orcid.org/0009-0000-1189-7499>, e-mail: ruseni78@mail.ru

Information about the authors:

Iskakova Gulgul Zhenisovna – PhD, Associate Professor, Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0002-8631-7169>, e-mail: g.ristina@mail.ru

Tangsyqbai Adilet Qydyrbekuly – PhD, Lecturer, Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-9929-1685>, e-mail: adilet_2_97@mail.ru

Toleutaeva Aiya Gabitqyzy – master’s student, Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan, e-mail: aiyastudent@mail.ru

Sharipov Rustem Khasenovich – Master of Pedagogical Sciences, Assistant Lecturer, Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0000-1189-7499>, e-mail: ruseni78@mail.ru

UDC 81'2

IRSTI 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.008>

**REPRESENTATION OF THE LINGUOCULTUREME "MAN" IN THE
KAZAKH, RUSSIAN, AND ENGLISH WORLDVIEW
(BASED ON PROVERBS AND SAYINGS)**

Kabdulova K.L.¹, *Bayandina S. Zh.², Isenbaeva G. R.³

^{1, *2,3}Kazakh Ablai Khan University of International

Relations and World Languages

Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article explores how the concept of 'man' (i.e., an adult male person) is represented in the linguistic consciousness of various ethnic groups. In traditional Kazakh, Russian, and English proverbs, the figure of the man holds a central role, reflecting each culture's social norms and values. Proverbs and sayings frequently depict the man as the head of the household, a protector, and a provider – responsible for the well-being and security of both family and nation. The study analyzes linguistic material from the aforementioned cultures, with particular attention to culturally significant traits such as wisdom, courage, and diligence.

A comparative analysis of how the male role is embedded in the linguistic worldview of different cultures offers valuable insights for scholars interested in the relationship between language and culture.

The relevance and originality of this research stem from the limited comparative study of how the concept of 'man' is represented in linguistic units, as well as the distinct national characteristics reflected in Kazakh, Russian, and English paremias as elements of ethnolinguistic worldviews.

The aim of the article is to identify both commonalities and differences in the interpretation of cultural context through proverbs and sayings, which have been transmitted across generations and serve as a rich resource of cultural heritage.

The methodological foundation draws on theoretical works by both international and Kazakhstani scholars. The analyzed material was sourced from lexicographic publications and works of fiction.

The study employs descriptive and comparative methods, along with componential analysis of the semantics of linguistic units.

Theoretical and practical significance lies in the potential application of the findings to the advancement of integrated linguistic disciplines such as linguoculturology, country-specific linguistics, cognitive linguistics, and comparative typology. The practical insights may also be useful in language instruction and student-led research.

Keywords: paremia, proverbs and sayings, ethnos, linguistic consciousness, linguistic worldview, linguoculturology, country-specific linguistics, intercultural communication, comparative typology, social roles

Introduction

For speakers of a different linguoculture, the perception of linguistic units is often imprecise, primarily due to discrepancies in the linguocultural experience of different ethnic groups. From this perspective, comparative country-specific linguistics finds particular value in the study of multilingual paremiography – proverbs and sayings as carriers of culture-specific knowledge – especially when analyzed in comparison with the native language of learners.

The study of proverbs and sayings within the framework of paremiology is especially relevant, as these expressions represent complex mental constructs embedded in diverse linguistic forms. This article focuses on materials from the Kazakh, Russian, and English languages, where the structure, semantics, and internal relationships of paremic units have evolved over time, reflecting shifts in linguistic and cultural realities. Lexical units specific to a given culture often encode its foundational social and historical values.

In contemporary linguistics, interest in paremiological expressions has grown significantly within anthropocentric fields such as linguoculturology, psycholinguistics, cognitive linguistics, country-specific linguistics, intercultural communication, and gender linguistics. This article approaches these linguistic units from a linguocultural perspective.

Materials and methods

The linguistic material for this study was drawn from lexicographic sources and works of fiction. A substantial body of data was collected across three languages, primarily sourced from various types of dictionaries. The following key sources were used for analysis: Kazakh Proverbs and Sayings (2008:24); Russian Proverbs and Sayings (2009), compiled by K.G. Bersenyeva, Moscow: Tsentrpoligraf, 383 pages; and S.G. Akhmetova’s English-Kazakh-Russian Phraseological Dictionary (Almaty: Mektep, 2017, 424 p.), among others.

The study employed the following methods: the descriptive method, the comparative method, and componential analysis of the semantics of linguistic units.

Results and discussion

It is well established that the linguistic units of a given people are reflected in their linguistic consciousness and linguistic worldview. Linguistic consciousness serves to systematize and generalize linguistic reality; in its active form, it constitutes verbal thinking. Scholarly interpretations of linguistic consciousness reveal varying perspectives on its nature:

1) From the standpoint of the ‘world image,’ linguistic consciousness is mediated by meanings—arising from the view of language as a unity of communication and generalization, and from the recognition that meaning exists in both referential (object-based) and verbal forms;

2) Linguistic consciousness is also understood as one level within the broader structure of an individual’s worldview – specifically, as a communicatively optimized scheme for organizing the world;

3) Finally, linguistic consciousness is regarded as a mechanism for the formation, storage, and processing of linguistic signs along with their associated meanings, rules of combination and use, and human attitudes toward these signs – including value judgments and language ideologies.

Within this framework, metalinguistic knowledge is treated as an integral part of linguistic consciousness [1].

For the contemporary individual, the linguistic worldview precedes and shapes the conceptual one, as it is through language that people comprehend both the world around them and their own identity. Language functions as a repository of sociohistorical experience – both universal and nationally specific. This dynamic is inherently dual in nature:

1) The conditions of life and the surrounding material environment influence human consciousness and behavior, which is reflected in language, particularly in its semantics and grammatical structures;

2) Individuals perceive the world primarily through the structures of their native language, which in turn shapes cognitive patterns and behavioral norms [1].

Although the objective world is shared by all peoples, it is structured and interpreted differently across languages. These differences arise from culturally distinct perceptions of reality, resulting in a diversity of linguistic representations and the formation of unique worldviews shaped by national identity and value-based conceptualizations of the world. The development of such specific worldviews – and their corresponding linguistic worldviews – is determined by the sociogeographic landscape and the territorial conditions in which an ethnos resides [2, p. 255].

As N.V. Dmitryuk observes, the natural and social environment in which human activity unfolds, along with the artifacts inherited from previous generations, constitute the fundamental context for action. In the culturally varied ways different peoples perform similar tasks, both universal and regionally specific sociohistorical experiences are realized. The world of objects cannot be uniformly experienced, as the qualitative diversity of national cultures necessarily shapes how it is perceived and conceptualized [3].

The study of linguistic units from a linguocultural perspective has been the focus of numerous works by scholars both internationally and locally, including V.V. Vorobyov, E.M. Vereshchagin, V.G. Kostomarov, V.A. Maslova, V.V. Krasnykh, S.G. Vorkachev, A. Almetova, B. Momynova, Zh. Yesenalyeva, among others.

Within the framework of linguoculturology, proverbs and sayings constitute a significant object of scholarly inquiry due to their capacity to encapsulate and transmit culture-specific meanings. The present study investigates the linguistic representation of the concept '*man*', focusing specifically on its realization within the paremial systems of Kazakh, Russian, and English linguistic and cultural traditions.

V.V. Vorobyov defines the linguocultural concept (linguocultureme) as a complex, multi-level unit that embodies a dialectical unity of linguistic and extralinguistic (i.e., conceptual or referential) content [4].

The lexeme ‘man’ (i.e., an adult male person), as a component of the gender dichotomy man/woman, holds a dominant semantic role within the linguistic consciousness of various ethnocultural groups.

In Kazakh, Russian, and English, numerous proverbs and sayings can be found whose meanings are directly linked to the lexeme ‘man’. For example: *Жігім ерлігін мақтан тұтса да, ол туралы үндемейді. Ал тәтті сөйлейтін адам шайқасқа жарамайды / A batyr keeps silent about his deeds, even if he is proud of them. But the one who speaks too smoothly is no fit for battle* [5].

In many Kazakh proverbs, the figure of the man is evaluated positively as: *Елді қорғайтын – ерлер / Men defend the country. Еркек – үйдің егесі, Әйел – үйдің иегесі – The man is the master of the house; the woman is the nail that holds it together*. At the same time, this representation of reality is framed through an evaluative lens that contrasts the concepts of ‘good’ and ‘bad’. Consider the following expressions: 1. A man speaks once; a woman speaks a hundred times. 2. *Еркекті бұзатын екі құмарлық: әйел мен арақ – Two passions destroy a man: a woman and vodka*. 3. *Күліп сөйлеген еркектен сақта, көз жасымен сөйлеген әйелден сақта – Beware the man who speaks with a smile; fear the woman who speaks through tears*.

These examples illustrate the moral and cultural judgments encoded in paremias and reflect gender-based expectations and values assigned to men within traditional Kazakh linguistic consciousness.

Historically, men have occupied a dominant position in society, a fact reflected in numerous proverbial expressions. For example: *A man is the head, but the woman turns it / Еркек – бас, әйел – мойын / Мужчина – голова, женщина-шея*.

Such proverbs emphasize the secondary role of women in traditional social hierarchies. Consider also: *женщина без мужа – конь без узды / күйеуі жоқ әйел – тізгіңсіз атпен тең*. English proverbs similarly attribute the source of misfortune to women: *There was never a conflict without a woman. No war without a woman. Women are the root of all evil*.

The Russian paremiological tradition also contains numerous unflattering depictions of women: *A woman has long hair and short wit. A woman is wise only in hindsight. Give a woman freedom, and she'll ride off on her own. A hen is no bird; a woman is no human*.

As researchers have noted, the predominance of negative portrayals of women in proverbs may be explained by a broader tendency in human conceptualization: that which is perceived as ‘positive’ is treated as normative and, therefore, is less frequently encoded in language, while ‘negative’ traits are marked and more likely to be verbalized, functioning as deviations from the ideal [6].

Across cultures, proverbial and paremiological expressions clearly reflect the social roles attributed to men. These are systematized in Table 1 below.

Table 1. Representation of the Social Roles of Men in Proverbs and Sayings

Social Roles of the Linguocultural Concept "Man"		Proverbs and Sayings in Kazakh Linguistic Consciousness	Proverbs and Sayings in Russian Linguistic Consciousness	Proverbs and Sayings in English Linguistic Consciousness
Father, Head of the Family		Әке – асқап тау / Father is a high mountain. Interpretation: The father is a source of support and protection for the family, a symbol of strength and reliability. Әке көрген оқ жонар / Raised by a father, he will shape arrows. Әкен өлсе – өлсін, әкенді көрген өлмесін / If the father has died, let the one who knew him live on Домыслы отца – о сыне, помыслы сына – в степи / A father's thoughts are about the son; a son's thoughts are scattered in the steppe. Әкенің қадірін – әке болғанда білерсің / You will know the value of a father only when you become one. Who has never been a father does not know the worth of a father.	На свете всё найдёшь, кроме отца и матери / You can find anything in this world – except another father or mother. Без отца – сын шалун, без матери – дочь / Without a father, the son becomes unruly; without a mother, the daughter is lost. Не тот отец, кто родил, а тот, кто вспоил, вскормил да добру научил / He is not a father who simply begets a child, but the one who nurtures, feeds, and teaches goodness. Отец наказывает, отец и хвалит / A father punishes, and a father praises. Бог до людей, а отец до детей / God is to people what a father is to children В дороге и отец сыну товарищ / On the road, even a father becomes his son's companion	A father is a son's first hero and a daughter's first love. Interpretation: The figure of the father holds deep importance for children from an early age. What the father does, the son follows. Interpretation: Children imitate their fathers; therefore, personal examples matter. Eng: A house without a father is like a body without a soul Kaz: Әкесіз үй – жетім үй. Rus: Дом без отца – что телега без колеса.

Protector		Ер жігіт ел үшін туады, ел үшін өледі / A true man is born for his people and dies for his people. Ер – елдің қорғаны / A man is the shield of the nation. Ер екі рет өлмейді, батыр бір рет өледі / A man does not die twice; a hero dies only once. Ер еңбегімен, ел ерлігімен / A man is known by his labor, a nation by its heroes. Ер терісін көрпе қылып, ел намысын желбіретеді / He makes a blanket of his own skin and raises the banner of the nation’s honor. Ерді ер қылатын – ел / It is the people who make a man a Man. Ерді елі сыйлайды, елді ер сыйлайды / The man honors his people, and the people honor the man.	Умелый боец везде молодец / A skilled fighter is a good man anywhere. Солдатское дело — воевать храбро и умело / A soldier’s duty is to fight bravely and skillfully. Солдат скуп на слово, добр на дело / A soldier is sparing with words but generous in deeds. Солдата к славе ведут учение и труд / A soldier is led to glory by training and hard work.	The strength of a father is in his silence. Kaz: Әке – сөз емес, іс адамы. Rus: Сила отца – в молчаливой заботе. A man’s home is his castle. Kaz: Ер адам үшін үйі – өз қамалы. Rus: Дом мужчины – его крепость. One father is more than a hundred schoolmasters.
-------------------------	--	--	---	--

Provider		<i>Бір әке 10 баланы асырайды, 10 бала 1 әке асырай алмайды / One father can provide for ten children, but ten children cannot provide for one father.</i>	Один отец кормит сорок сыновей, сорок сыновей не могут прокормить одного отца / <i>One father feeds forty sons, but forty sons cannot feed one father</i> О т ц а - м а т ь кормить да долги платить / <i>To care for one's father and mother—and to pay off debts—are life's obligations</i>	A father is a banker provided The strength of a father is in his silence.by nature.
Mentor		Әкеден – ақыл, анадан – мейір / From the father comes wisdom, from the mother—kindness. Әкем маған ат берді, далақта да шап деді. My father gave me a horse and said: Ride it into the steppe Ата өнері – балаға мұра – Искусство отца – сыну наследие / The father's craft is the son's inheritance.	За что отец, за то и детки / What the father stands for, so do the children Отец рыбак – и дети в воду смотрят / If the father is a fisherman, the children stare into the water. Один отец значит больше, чем сто учителей / One father is worth more than a hundred teachers Отец наказывает, отец и хвалит / A father both punishes and praises Строгость учителя лучше ласки отца / The teacher's severity is better than the father's affection. У отца научишься ездить верхом, у матери – кроить / From the father you learn to ride, from the mother to sew.	One father is more than a hundred schoolmasters. Kaz: Бір әкенің берген т ә р б и е с і н жүз мектеп бере алмас. Rus: Сотня школ не сможет дать образования, которое дает один отец. Fathers plant the seeds of character in their children. Kaz: Әке – балаға ұстаз. Rus: Отец сеет характер в детях.

Representation of the word ‘father’ in proverbs and sayings. The study offers a detailed examination of the lexeme ‘*father*’ within the structure of proverbs and sayings. We identified a number of proverbs and sayings centered on the figure of the father – expressions that portray him not only as the giver of life, but also as an unparalleled mentor, a source of guidance and support throughout one’s life. In the traditional cultures of all peoples, the father occupies a position of particular significance, a fact clearly reflected in the proverbial heritage of diverse linguistic communities. These expressions convey enduring truths about the father’s role in human life, emphasizing his wisdom, patience, and love.

Table 2. Axiological Characterization of Father–Son Relations in Proverbs and Sayings

	Positive Evaluation	Negative Evaluation
F a t h e r – S o n Relations in Kazakh Linguistic Consciousness	1. <i>Әкеге қарап ұл өсер, шешені көріп қыз өсер / The son grows up watching his father; the daughter grows up watching her mother.</i> 2. <i>Әкесі құрдастың баласы құрдас / If the fathers are peers, their children grow up as equals.</i> 3. <i>Жақсы әке – жаман балаға қырық жылдық ризық / A good father’s name sustains a wayward son for forty years.</i> 4. <i>Сайына қарай саласы, әкесіне қарай баласы / As the river is, so are its sources; as the father is, so is the son.</i> 5. <i>Аттан тай озады, атадан бала озады / The colt outruns the stallion; the son surpasses the father.</i>	1. <i>Әкесі сыйламаған кісіні баласы сыйламайды / The one who doesn’t respect his father won’t be respected by his own children.</i> 2. <i>Сойқанды әкеден – сотқар ұл туады / From a monstrous father comes a hooligan son..</i> 3. <i>Жаман бала – жаман әке үшін берілген жаза / A bad son is punishment for a bad father.</i> 4. <i>Баланың шешесі өгей болса, тұған әкесі де өгей боп кетеді / If a child’s mother is a stepmother, even the real father becomes like a stepfather.</i> 6. <i>Әкесі қоңыз атанғанның баласы доңыз атанады / If the father is called a beetle, the son will be called a pig.</i>
F a t h e r – S o n Relations in Russian Linguistic Consciousness	Каков отец, таков и сын / Like father, like son. Сын мой, а ум у него свой / He’s my son, but his mind is his own. Будь не только сыном своего отца, но и своего народа / Be a son not only to your father, but to your people too. Где хороший отец, там и сын молодец / Where there’s a good father, there’s a good son. Слава сына – отцу отрада / A son’s glory is a father’s joy [7].	<i>В глупом сыне и отец не волен / Even a wise father can’t help a foolish son.</i> Глупому сыну и родной отец ума не пришьет / Even a father can’t sew sense into a fool’s head. Из-за плохого сына бранят и отца / A bad son brings blame to his father. Добрый сын – отцу радость, а худой – печаль / A good son brings joy; a bad one brings sorrow. Чужой сын дурак – смех, а свой сын дурак – смерть / Another man’s foolish son is funny; your own is a tragedy. От худого дитяти у отца голова седеет / A bad child makes a father’s hair turn gray.

F a t h e r – S o n Relations in English Linguistic Consciousness	1.A father's words are seeds, a son's deeds are the flowers. 2. Where a father leads with heart, a son will never part. 3.A father's silence is louder than a stranger's shout.	Eng: A bad father has bad children. Kaz: Әке қандай болса, бала сондай. Rus: У плохого отца и дети непутёвые.
--	---	---

Proverbs about men are more than mere expressions; they serve as a source of wisdom and inspiration. They remind us that the father is the provider, a true friend, and a mentor, and also underscore the enduring importance of parental care. Each of these proverbs functions as a cultural reminder of the depth of paternal love and encourages respectful attitudes toward one's father, as well as the establishment of one's own family grounded in love, respect, and mutual understanding.

The analysis of these proverbs and sayings reveals that the linguocultural concept *father* is traditionally conceptualized within the linguistic worldview of various ethnolinguistic groups as a kind, familiar, intimate, and even sacred figure. A significant number of proverbs affirm the father (*әке – отец – father*) as an enduring life value – portrayed as provider, guardian, and educator.

In Kazakh linguistic consciousness, the concept of *father* is embedded in the paired expression *ama-ана* (parents). Proverbs and sayings often emphasize the **shared parental role** in childrearing, while also allowing for a degree of differentiation between maternal and paternal functions.

In Kazakh culture, the term *ata* refers to an elderly man who has earned deep respect and holds a position of honor as the patriarch of an extended family. Such a figure carries high social status and plays a crucial role in both family and communal life. The concept of *ata* reflects the cultural legacy of reverence for elder generations—a value deeply rooted in the Kazakh worldview and shaped over centuries of historical development.

Particularly esteemed is the role of the *ata* as a generational link—a figure often perceived as the “grandfather-creator” or ancestral founder of humanity. This is reflected in expressions such as:

Атаның жүгі – атанның жүгі – The father's burden is as heavy as a camel's load. Another widely known saying, *Ата – балаға сынышы* – The father is a judge of his children, emphasizes the unique responsibility placed on the father within the family structure. Traditional Kazakh culture places great importance on the personal example set by parents, based on the belief that *the son imitates the father, and the daughter follows the mother or as the father is, so is the son*.

Fatherhood is regarded as a fundamental social value and a natural expression of the human need for continuity across generations. Kazakh paremias offer numerous and varied representations of this role. For example, the saying *Ama – асқар* may depicts the father as an ‘*unscalable mountain*’ – a figure of strength, authority, and permanence. In another extended metaphor, *Ана – бауырындағы бұлақ, бала – жағасындағы құрақ*, the mother is described as

a spring at the mountain's base, while the children are reeds growing by the riverbank—illustrating the interdependence and continuity between generations.

In both Kazakh and Russian cultural traditions, children are taught from an early age – primarily through parental example – to show deep respect for elders, particularly for the father and grandfather, whose wisdom and life experience are held in high regard. This value is expressed in the Kazakh proverb: *Ата-анаңды сыйласаң, көп жасарсың, сыйламасаң жан қинарсың* *If you honor your parents, you will live a long life; if you do not, you will bring suffering upon yourself.*

The development of a child's personality is shaped directly by the father's influence. The father is expected to foster independence and encourage the emergence of personal opinions in the boy as he grows into manhood. Particularly important is the cultivation of one essential trait: a future man's ability to take responsibility for his words and actions. This value is consistently reflected across cultural traditions in proverbial discourse. Russian sayings emphasize persistence and completion of one's duties: *A real man reaches his goal*, and *Finish what you start*. In English-language paremias, similar ideals appear in expressions such as: *Business before pleasure*, *Practice makes perfect*, *Never put off until tomorrow what you can do today*, *If a job is worth doing, it is worth doing well*, *Actions speak louder than words* [8].

The ideal man is traditionally viewed as a provider, breadwinner, and head of the household – his authority unquestioned. In Kazakh society, it remains common for elders to ask not for a young man's name, but for the name of his father and grandfather. Identity is measured by lineage, and one's ancestry is considered a reflection of one's worth. To uphold the honor of his family name, a young man is expected to be not only brave, but also generous, kind-hearted, and firm in his decisions – particularly those that define manhood.

Life experience continues to affirm that children raised with active paternal involvement—especially sons and daughters who were brought up under the direct influence of their fathers – tend to be more successful. In particular, girls raised with paternal presence are often better able to navigate social and professional environments, build stable lives, and advance in their careers. These outcomes support the view that paternal involvement has a long-term impact on a child's development, leaving a lasting imprint on their personal competencies and social adaptability. Such insights are reflected in proverbs that reinforce the formative role of the father: 1. *What the father does, the son follows*. Interpretation - Children imitate the behavior of their fathers; personal example is essential. 2. A father's words are seeds; a son's deeds are the flowers.

Representation of the linguocultural concept ‘man’ in proverbs and sayings by age. The group of lexical items used to *refer to a man in relation to age* includes expressions that contrast along the semantic axis of ‘young’ versus ‘old.’ Based on this opposition, the lexicon can be divided into two synonymous series. Within this category, we observed a marked predominance of terms designating

elderly men – such as *ақсақал*, *қарт*, *қария*, and *шал*. These lexemes, however, reflect different evaluative meanings and sociocultural associations. For example, *шал* typically refers to an older man who is depicted in a negative light: someone who can no longer care for himself, who leads a careless life, is naturally indolent, avoids labor, and shows indifference to his surroundings.

In contrast, the terms *қарт* and *қария* denote elders who, while often concerned primarily with their immediate environment and material well-being, may also embody wisdom and dignity. This distinction is reflected in the Kazakh proverbs: *Ақылды қария – ағып тұрған дария – A wise elder is a flowing river. Жақсы адам қартайса, Жазып қойған хаттай – When a good man grows old, he is like a written letter.* These cultural perceptions are echoed in English-language proverbs that attribute enduring symbolic and emotional value to elder figures: 1. Grandfather's hands write stories time never erases. 2. The beard of a grandfather holds the winds of wisdom. 3. A youth runs on dreams, an elder walk on truths. 4. Grandfather's laugh is a lullaby time never forgets.

The third category of male figures includes the *aqsqaals* – elders who are marked by greater self-awareness, sociability, and education. These individuals are distinguished by concern for their immediate circle, as well as by a broader moral responsibility toward the wider community. The term *aqsqaal*, translated literally from Kazakh as ‘white-bearded,’ symbolizes seniority, wisdom, and communal reverence. In Kazakh culture, honoring white hair – an emblem of age and life experience – has long been considered a fundamental value. A well-known proverb affirms this cultural norm: *Үлкенді сыйласаң, болашақ күндерінде сыйын көресін – If you respect the elder today, you will be respected in your own days to come.*

Importantly, such respect is not contingent on kinship or familiarity – one honors an *aqsqaal* regardless of family ties. Upon the arrival of an elder, younger members of the community rise to greet him, offer a place of honor in the home, and provide assistance in all matters. As expressed proverbially: When the grey-haired arrives – let him eat; when the young arrive – there is work to be done.

Younger generations regard *aqsqaals* as bearers of folk wisdom and living witnesses to the passage of time. Their social authority is not questioned, and their words carry the weight of moral instruction. Proverbs such as *Кәпіре – құрмет, балаға – міндет. To the elder – honor, to the youth – duty* and *Кәпіре құрмет – жасқа – ізет – Respect for the old, deference from the young* codify this worldview.

In practice, elders are frequently consulted for advice, and their blessings and guidance are sought during major life events. A Kazakh saying encapsulates this respect: If there is a high hill near your home, you have a saddled horse; if there is an elder in your house, you have a sage.

The beginning of any new endeavor traditionally involves the blessing of an *aqsqaal*, and visitors from afar consider it a duty to pay their respects.

In raising their children, the people of the Steppe developed a corpus of

instructional maxims passed from generation to generation, forming an oral code of ethical upbringing: Жастың тілегі, қарттың батасы қабыл – The wish of the young and the blessing of the elder are both fulfilled. Proverbs such as A youth thinks of play, an elder of responsibility; The wisdom spoken by elders is never wrong; Where there is an aqsaqal, there is a book of wisdom reaffirm the didactic function of paremiological tradition. Even emotionally and symbolically charged expressions – such as The humble home of a father is dearer than a stranger’s palace and A bud blooms where it takes root; a young man thrives where he is born – emphasize belonging, rootedness, and the enduring value of cultural and familial continuity [5].

The fourth category includes figures known as *abyz* – venerated elders who devote their thoughts not merely to personal matters, but to the fate of the people and the future of the nation. As expressed in the Kazakh proverb: *Қартайсаң да өлімді ойлама, еліңді ойла* – *Even in old age, do not think of death – think of your country’s well-being*. In Kazakh tradition, wisdom is believed to reside primarily in the older generation, particularly in the *abyz*. Their mental clarity and moral insight are captured in expressions such as: *A wise elder is a full-flowing river* *The elder’s word is a remedy*.

These elders consistently remind others that human beings are born to pursue fulfillment and moral purpose. They advise: *Атаның ұлы болма, Адамның ұлы бол* – *Do not be merely your father’s son – be a son of the people*. This value system emphasizes intellect as the defining quality of a man: *Еркектің көркі – ақылында* – *A man’s beauty lies in his mind*. Another proverb affirms the ethical principle of reciprocity: *Атаңа не қылсаң, алдына сол келеді* – *What you do to your father will come back to you*. The nobility of a child is understood through filial piety: *Баланың асыл болғаны – ата-анасын сыйлағаны* – *A child’s true virtue lies in honoring their parents*. *Амалы сөз – баталы сөз* *A wise word is a blessed word*.

The concept of man is represented in the Kazakh language through a wide range of nominative lexical units, which points to the significance of this concept for native speakers at the present historical stage.

The findings of this study suggest certain evolutionary tendencies in the conceptualization of man within Russian and English linguocultures. Two interrelated trends can be observed:

- a) a tendency toward a reduction in the number of lexical units used to verbalize the concept of man;
- b) a tendency toward a semantic dissociation between language and speech within linguistic consciousness.

These patterns appear to reflect a shift in the Russian and English linguistic worldviews toward greater alignment with a scientific worldview. Additionally, researchers have noted that English proverbs often emphasize rational financial behavior and individualism [9].

Conclusion

This study has confirmed that language functions as a means of communication and a tool for understanding the surrounding world, and also as a vital mechanism for recording, preserving, and transmitting national cultural traditions to future generations. Kazakh speech, in particular, is inseparable from proverbs and sayings – works of folk wisdom and compact expressions that may carry both literal and figurative meaning, or purely figurative meaning, while remaining grammatically complete and syntactically self-contained. As a well-known Kazakh proverb states, *Speech without proverbs is like food without salt*. Just as a meal without salt is bland, so too is speech devoid of proverbial richness. Kazakh proverbs reflect both the broader domain of cultural norms and collective life, as well as the intimate sphere of everyday existence – domestic roles, kinship structures, and interpersonal relationships. Each proverb bears the accumulated authority of generations that shaped and transmitted it. Accordingly, proverbs do not engage in debate or persuasion; rather, they assert or reject with conviction, grounded in the cultural presumption that their content embodies shared and unquestioned truths.

Those familiar with Kazakh culture recognize the historically elevated status of the spoken word. The capacity to speak with precision, restraint, and rhetorical force has long been esteemed, and even today, individuals regarded as masters of language continue to occupy positions of cultural respect. The traditional orators – *biis* – were historically capable of resolving inter-clan conflicts and adjudicating complex disputes through the delivery of a single, well-formulated phrase. Proverbs and sayings, by virtue of their brevity, structural economy, and semantic density, have been preserved in collective memory and transmitted across generations. These expressions encapsulate both historical experience and the aesthetic and ethical orientations of the Kazakh people. Reverence for elders, the remembrance of ancestors, and the safeguarding of tradition remain integral to Kazakh cultural identity, and proverbial discourse functions as a vehicle through which these values are articulated.

Far from being ornamental, proverbs serve concrete rhetorical purposes: they frame judgments, convey moral instruction, critique behavior, and clarify social norms. Their deployment enriches speech not only stylistically, but conceptually – enabling speakers to reference shared cultural knowledge while efficiently characterizing people, actions, or events.

In analyzing the linguocultural concept of ‘*man*’ through proverbs and sayings, it becomes evident that paremias, as culturally inscribed linguistic units, frequently convey connotative meanings that invoke culturally specific imagery—meanings which may be opaque or inaccessible to speakers from other linguistic traditions.

The representation of ‘*man*’ in paremias is organized along several core dimensions: age, occupation, social standing, kinship roles, marital status, relationships with women, personality traits, and patterns of behavior [7].

In this context, paremias function not merely as tools of everyday communication or social alignment, but as potent carriers of cultural memory. They articulate and preserve the normative frameworks and ethical orientations of successive generations.

However, translating paremias across cultures presents considerable challenges. In many cases, their meanings are anchored in context-specific associations that resist equivalence in the target language. Where such associations are eliminated or replaced, the semantic depth and expressive force of the original expression are often diminished.

Thus, language emerges not only as a medium of communication and a tool for interpreting the external world, but also as a crucial instrument for recording, preserving, and transmitting national cultural traditions across generations. In this role, language functions not simply as a universal mechanism of social interaction and individual adaptation, but as a vital conduit of cultural heritage – bridging the accumulated social and cultural experience of successive generations.

REFERENCES

- [1] Zalevskaya A.A. Vvedeniye v psikholingvistiku [Introduction to psycholinguistics.]. – M.: RGGU, 1999. –347 s. [in Rus.]
- [2] Maslova V.A. Kognitivnaya lingvistika [Cognitive linguistics.]. – Minsk: TetraSistems. 2004. –256 s. [in Rus.]
- [3] Dmitryuk N.V. Formy sushchestvovaniya i funktsionirovaniya soznaniya v negemogennoy lingvokul'turnoy srede [Forms of existence and functioning of consciousness in a non-hemogenic linguocultural environment.]. – M. 2000. – 445 s. [in Rus.]
- [4] Vorobyev V.V. Lingvokul'turologiya (teoriya i metody) [Linguocultural studies (theory and methods)]. – M.: RUDN, 1997. –331 s. [in Rus.]
- [5] Kazakhskiye pogovorki i poslovitsy [Kazakh proverbs and sayings]. – 2008. – 24 s. [in Rus.]
- [6] Antologiya kontseptov [Anthology of concepts]/ pod redaktsiyey V.I.Karasika, I.A. Sternina. – M.: Gnozis, 2007. – 512 s. [in Rus.]
- [7] Russkiye poslovitsy i pogovorki [Russian proverbs and sayings]. Sost. Bersen'yeva K.G. – M.: Tsentrpoligrad, 2009. – 383 s. [in Rus.]
- [8] Akhmetova S.G. Anglo-kazakhsko-russkiy frazeologicheskiy slovar' [English-Kazakh-Russian phraseological dictionary]. – Almaty:Mektep, 2017.– 424 s. [in Rus.]
- [9] Slambekova G.B., Sarbassova A.E., Erzhanova G.A. A comparative analysis of English and Kazakh proverbs in cognitive and pragmatic aspects // Bulletin of Ablaihan KazUIRandWL. Series “Philological Sciences”. – 2025. – No. 1 (76). – Pp. 294-310. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.1.76.020>

«ЕР АДАМ» ЛИНГВОМӘДЕНИ БІРЛІГІНІҢ ҚАЗАҚ, ОРЫС ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕ ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІНДЕГІ КӨРІНІСІ (МӘТЕЛ МЕН НАҚЫЛ СӨЗДЕР НЕГІЗІНДЕ)

Қабдолова Қ.Л.¹, *Баяндина С.Ж.², Исенбаева Г. Р.³

^{1, *2,3} Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада әртүрлі этностардың тілдік санасында «ер адам» ұғымының бейнелену ерекшеліктері қарастырылады. Дәстүрлі қазақ, орыс және ағылшын халықтарының мақал-мәтелдерінде ер адамның рөлі басты орындардың бірін алады, бұл осы халықтардың мәдени және әлеуметтік нормаларын бейнелейді. Мақал-мәтелдерде ер адам көбінесе отбасының басшысы, қорғаушысы және асыраушысы, отбасының негізгі мүшесі ретінде сипатталады, ол жақындарының және елінің амандығы мен қауіпсіздігіне жауапты. Мақалада аталған халықтардың тілдік материалдары талданып, әсіресе даналық, батырлық және еңбекқорлық сияқты қасиеттерге ерекше назар аударылады.

Адамның әлемнің тілдік бейнесінде ер адам рөлінің мазмұнын зерттеу, салыстырмалы аспектіде тіл мен мәдениеттің өзара байланысы мәселесінде анықталып, көптеген мамандар үшін қызығушылық тудыратыны сөзсіз.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі мен ғылыми жаңалығы – «ер адам» ұғымының тілдік бірліктердегі түсінігін қалыптастырудың салыстырмалы тұрғыда жеткіліксіз зерттелуінде, сондай-ақ қазақ, орыс және ағылшын халықтарының мақал-мәтелдерін этностардың әлемнің тілдік бейнесінің құрамдас бөлігі ретінде ұлттық ерекшеліктер тұрғысынан қарастыру қажеттілігінде болып отыр.

Осы мақаланың мақсаты — әртүрлі этностардың тілдік санасында мәдени контексті мақал-мәтелдер арқылы талдаудағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көрсету. Бұл мақал-мәтелдер ұрпақтан ұрпаққа беріліп, ұлттық мәдениетке қайталанбас әрі баға жетпес үлес қосып келеді.

Мақаланың әдістемелік негізін осы мәселеге байланысты шетелдік және қазақстандық ғалымдардың теориялық еңбектері құрайды. Талдауға арналған тілдік материал лексикографиялық еңбектерден, көркем әдебиеттерден алынған. Мақалада сипаттамалық, салыстырмалы әдістер мен тілдік бірліктер семантикасына компоненттік талдау әдісі қолданылды.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы алынған нәтижелердің лингвомәдениеттану, елтанулық лингвистика, когнитивтік лингвистика, тілдердің салыстырмалы типологиясы сияқты интеграциялық лингвистикалық ғылымдар теориясын дамытуда қолданылуымен ерекшеленеді. Ал практикалық нәтижелер тілдерді оқыту үдерісінде, білім алушылардың ғылыми-зерттеу жұмыстарында пайдалануға болады.

Тірек сөздер: паремия, мақал-мәтелдер, этнос, тілдік сана, тілдік әлем бейнесі, лингвомәдениеттану, елтанулық лингвистика, мәдениетаралық коммуникация, салыстырмалы типология, әлеуметтік рөлдер

**РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕМЫ МУЖЧИНА
В КАЗАХСКОЙ, РУССКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ
КАРТИНЕ МИРА (НА ПРИМЕРЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК)**

Кабдулова К.Л.¹, *Баяндина С.Ж.², Исенбаева Г. Р.³

^{1, *2,3}Казахский университет международных отношений и
мировых языков имени Абылай хана
Алматы, Казахстан

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению специфики репрезентации понятия «мужчина» в языковом сознании разных этносов. В традиционных казахских, русских и английских пословицах роль мужчины занимает одно из центральных мест, отражая культурные и социальные нормы этих народов. Мужчина зачастую отражается в пословицах и поговорках как глава семьи, защитник и кормилец, главный член семьи, который несет ответственность за благополучие и безопасность своих близких и страны. В статье проведен анализ языкового материала названных народов, в которых особое внимание уделяется таким качествам, как мудрость, мужество и трудолюбие.

Несомненно, исследование содержания роли мужчин, зафиксированный в языковой картине мира людей, в сопоставительном аспекте представляет интерес для многих специалистов, интересующихся проблемой взаимосвязи языка и культуры.

Актуальность и научная новизна выбранной темы исследования обусловлена недостаточной изученностью репрезентации понятия «мужчина» в языковых единицах в сопоставительном аспекте, а также национальной спецификой казахской, русской и английской паремии как компонента языковой картины этносов.

Цель данной статьи показать сходства и различия в языковом сознании различных этносов в интерпретации культурного контекста через пословицы и поговорки, которые веками передавались из поколения в поколение, создавая неповторимый бесценный вклад в национальную культуру.

Методологическую основу статьи составляют теоретические работы зарубежных и казахстанских ученых по данной проблеме. Языковой материал для анализа извлечен из лексикографических работ, художественной литературы. В статье использованы методы: описательный, сопоставительный методы, компонентный анализ семантики языковых единиц.

Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в применимости полученных результатов в развитии теории интегрированных лингвистических наук, таких как лингвокультурология, лингвострановедение, когнитивная лингвистика, сопоставительная типология языков, а практические результаты можно использовать в практике преподавания языков, в научно-исследовательских работах обучающихся.

Ключевые слова: паремия, пословицы и поговорки, этнос, языковое сознание, языковая картина мира, лингвокультурология, лингвострановедение, межкультурная коммуникация, сопоставительная типология, социальные роли

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 29.07.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about the authors:

Kabdulova Karlygash Lekеровна – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Theoretical and Applied Linguistics of the Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, e-mail: radugakkl@mail.ru

Bayandina Saule Zhumazhanovna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Theoretical and Applied Linguistics, the Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0004-5001-2111>, e-mail: bayandina2004@mail.ru

Isenbaeva Gulnar Rakhmetullaevna – lecturer of the Department of International Law of the Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, e-mail: gissenbayeva2011@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Қабдулова Қарлығаш Лекерқызы – педагогика ғылымдарының докторы, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің теориялық және қолданбалы тіл білімі кафедрасының профессоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: radugakkl@mail.ru

Баяндина Сәуле Жұмажанқызы – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің теориялық және қолданбалы тіл білімі кафедрасының меңгерушісі. , Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0004-5001-2111>, e-mail: bayandina2004@mail.ru

Исенбаева Гүлнар Рахметоллақызы – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің халықаралық құқық кафедрасының оқытушысы, Алматы, Қазақстан, e-mail: gissenbayeva2011@mail.ru

Информация об авторах:

Кабдулова Карлыгаш Лекеровна – доктор педагогических наук, профессор кафедры теоретического и прикладного языковедения Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: _radugakkl@mail.ru

Баяндина Сауле Жумажановна – доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой теоретического и прикладного языковедения Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0004-5001-2111>, e-mail: bayandina2004@mail.ru

Исенбаева Гульнар Рахметуллаевна – преподаватель кафедры международного права Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: gissenbayeva2011@mail.ru

УДК 808.5

МРНТИ 16.21.61

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.009>

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ХЕДЖИ В ДИСКУРСЕ АМЕРИКАНСКИХ ТОК-ШОУ

*Камешева Ю.О.¹, Жумабекова Б.К.², Мекежанова А.Б.³, Оспанова Ж.З.⁴

*^{1, 3, 4} Павлодарский педагогический университет им. Элкей Марғұлан

Павлодар, Казахстан

²Торайгыров университет

Павлодар, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются лексические средства хеджирования в дискурсе американских ток-шоу, таких как “Jimmy Kimmel Live!”. Лексические хеджи, являющиеся важным компонентом речевых стратегий, играют ключевую роль в создании успешного взаимодействия, смягчая категоричность утверждений и повышая уровень вежливости. Исследование включает анализ скриптов эпизодов ток-шоу, выделение основных видов лексических единиц хеджирования и их функций, а также их влияние на эффективность коммуникации.

Цель исследования заключается в выявлении функциональных и структурных характеристик лексических хеджей, а также их роли в реализации позитивной вежливости. Основные идеи работы связаны с изучением механизмов использования хеджей для достижения эффективной коммуникации в условиях динамичного дискурса ток-шоу.

Научная значимость работы состоит в дополнении теоретической базы в области лингвистической прагматики за счет новых данных о речевых стратегиях в ток-шоу. Практическая значимость заключается в применении результатов для обучения иностранным языкам, разработки методик преподавания и перевода.

Методология исследования включает лингвистическое описание, скрытое наблюдение и контекстуальный анализ, что позволило выделить и классифицировать лексические хеджи. Смешанный подход, сочетающий качественные и количественные методы, обеспечил всесторонний анализ материала.

Результаты показывают, что наиболее частотными лексическими хеджами в дискурсе ток-шоу являются “you know”, “kind of”, “well”, “I mean”, “just”, “like” и другие. Эти выражения выполняют функции смягчения утверждений, поддержания позитивной вежливости и снижения категоричности высказываний. Их стратегическое использование ведущими и гостями ток-шоу способствует созданию дружелюбной и непринужденной атмосферы. Полученные данные могут быть использованы для разработки учебных материалов, направленных на обучение стратегическому использованию хеджирования, и будут полезны филологам, переводчикам, преподавателям иностранных языков и лингвистам, интересующимся коммуникацией в телевизионных форматах.

Ключевые слова: лексические хеджи, хеджирование, дискурс, ток-шоу, медиадискурс, коммуникация, вежливость, речевые стратегии

Введение

В современном обществе телевизионные ток-шоу играют значительную роль в формировании лингвокультурного пространства. Одним из важных языковых аспектов, оказывающих влияние на коммуникацию в данных форматах, являются лексические хеджи. Эти лингвистические элементы выполняют роль коммуникативных стратегий, с помощью которых высказывание приобретает менее категоричный характер.

Дискурс ток-шоу достаточно актуален для исследования лингвистических хеджей, поскольку предоставляет отличную платформу для наблюдения и анализа спонтанной коммуникации. В этой динамичной обстановке участники ток-шоу используют лексические хеджи как стратегические лингвистические средства, предоставляя понимание того, как функционирует хеджинг в реальном времени. Несценарный характер ток-шоу позволяет провести аутентичное исследование использования языка, получая ценные данные для понимания коммуникативно-прагматических функций лексических хеджей.

Данная статья посвящена анализу лексических хеджей в дискурсе американских ток-шоу, с целью выявить их функциональные и структурные особенности.

Описание материалов и методов

Теоретическую базу для анализа лексических хеджей в данном исследовании предоставляет фундаментальный труд ученых П. Брауна и С. Левинсона [1] о реализации позитивной вежливости. Данная работа является классическим исследованием в области лингвистической прагматики, посвященной вопросам вежливости в языке. Основные концепции, предложенные Брауном и Левинсоном, описывают универсальные элементы вежливости в языке, включая использование лексических хеджей. Эти понятия могут быть ключевыми для понимания того, как лексические хеджи функционируют в дискурсе американских ток-шоу.

Вместе с тем, мы обращаемся к исследованию Д. Лакоффа [2], который предоставил фундаментальное понимание лексических хеджей. В лингвистике термин “хеджирование” был впервые представлен данным американским когнитивным лингвистом. Работа Д. Лакоффа открыла новые перспективы для исследования роли хеджирования в лингвистике и предоставила структурную базу для понимания использования хеджей в коммуникации. Она продолжает широко цитироваться и считается классикой в области лингвистики.

Эти теоретические основы позволят нам проанализировать особенности использования лексических хеджей в дискурсе американских ток-шоу и раскрыть их роль в контексте эффективных коммуникативных стратегий.

Для данного исследования были отобраны эпизоды ток-шоу “Jimmy Kimmel Live!”, создателем и ведущим которого является Джимми Киммел. Это ток-шоу является одним из широко известных американских вечерних ток-шоу. Программа славится своими интервью со знаменитостями, комедийными сегментами и разнообразными форматами развлечений. Все отобранные эпизоды доступны на официальном канале “Jimmy Kimmel Live!” на платформе YouTube [3].

Что касается методов, нами были использованы метод лингвистического описания, метод скрытого наблюдения и метод контекстуального анализа для выявления и описания случаев использования лексических хеджей как ведущим, так и гостями ток-шоу. Нами был проведен всесторонний анализ, охватывающий как качественные, так и количественные аспекты, обработки хеджированных высказываний и их контекстуальных проявлений.

Данные методы позволили нам не только выделить типы и частоту использования лексических хеджей в дискурсе ток-шоу, но также проанализировать контекстуальные особенности их применения. Комбинированный подход к анализу обеспечивает более глубокое понимание того, как лексические хеджи функционируют в контексте исследуемого дискурса.

Результаты

Анализ эпизодов ток-шоу “Jimmy Kimmel Live!” не только выявил разнообразие лексических хеджей, используемых участниками данного ток-шоу, но и позволил провести их систематизацию. Результаты исследования демонстрируют частоту использования лексических хеджей, контекстуальные вариации и коммуникативно-прагматические функции этих выражений в дискурсе американских ток-шоу, расширяя понимание стратегического использования лексических хеджей в данном медийном формате.

На основе анализа эпизодов ток-шоу выявлены различные лексические выражения, призванные ослабить утверждения и придать беседе более осторожный характер. Подобные лексические средства могут быть классифицированы следующим образом:

1) Филлеры, включающие в себя выражения “*you know*”, “*kind of*”, “*well*”, “*um*”, “*I mean*”, “*just*”, “*yeah*”, “*like*”, “*so*”. В соответствии с классификацией В. Намсараева [4], эти выражения представляют собой лексические хеджи, функционирующие в качестве “заполнителей” в беседе.

2) Хеджи-адапторы, такие как “*a little bit*” и “*a bit*”, как определено Э. Принсом [5], используются для ослабления высказываний и придания им более умеренного оттенка.

3) Модальные глаголы, такие как “*could*”, “*must*”, “*might*”, “*may*”, проявляют себя в эпизодах ток-шоу как лексические хеджи, призванные выразить возможность или неопределенность.

4) Лексические хеджи типа *“I guess”, “I think”, “I suppose”, “I believe”, “It seems like”* относятся к группе хеджей-эпистемических глаголов, согласно классификации В. Намсараева.

5) Хедж-наречие *“probably”* также выступает в роли лексического хеджа, описывая вероятность в контексте рассматриваемых эпизодов.

Наиболее часто используемые лексические хеджи в исследуемых эпизодах американского ток-шоу являются хеджи *“you know”, “I mean”, “like”, “well”* и *“kind of”*.

Общее количество лексических хеджей, обнаруженных в анализируемых выпусках американского ток-шоу, составляет 68. Результаты представлены в таблице 1.

Таблица 1. Количество встречаемости лексических хеджей в американском ток-шоу (Jimmy Kimmel Live!)

№	Лексический хедж	Количество встречаемости в анализируемых эпизодах ток-шоу	Процент использования лексического хеджа от общего количества хеджей
1	Like	13	20,6%
2	You know	8	12,7%
3	Well	6	9,5%
4	Kind of	6	9,5%
5	So	5	7,9%
6	I mean	5	7,9%
7	Um	5	7,9%
8	Yeah	4	6,3%
9	Just	3	4,8%
10	Probably	2	3,2%
11	I guess	2	3,2%
12	Feel like	2	3,2%
13	I suppose	1	1,6%
14	A bit	1	1,6%
15	A little bit	1	1,6%
16	Could	1	1,6%
17	Might	1	1,6%
18	I see	1	1,6%
19	Normally	1	1,6%
20	It seems like	1	1,6%

Все лексические хеджи, которые были выявлены и описаны в анализируемых эпизодах американского ток-шоу “Jimmy Kimmel Live!”, можно проиллюстрировать на круговой диаграмме ниже (см. круговую диаграмму 1):

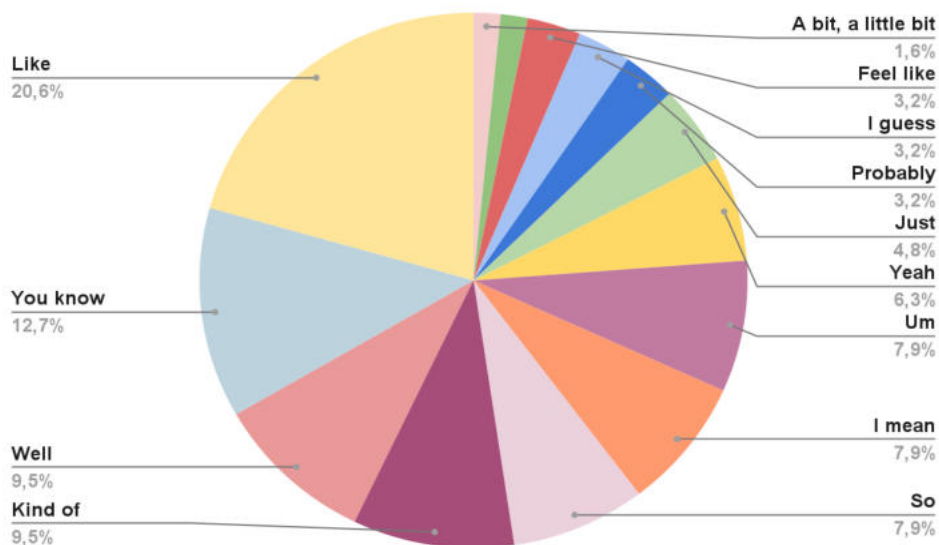

Рисунок 1 – Визуальное отображение количества встречаемости лексических хеджей в американском ток-шоу (Jimmy Kimmel Live!)

Обсуждение

В рамках исследования нами были выявлены и проанализированы наиболее актуальные и часто используемые лексические хеджи в контексте американских ток-шоу. В данной научной статье представлен анализ эпизодов, извлеченных из выпусков ток-шоу “Jimmy Kimmel Live!”. Общая продолжительность звучания записи составила 43 минуты 8 секунд. В анализе участвовали выпуски с известной певицей Мэрайей Кэри [6], актрисой и обладательницей премии “Оскар” Октавией Спенсер [7], и американской комедианткой и актрисой Кэти Гриффин [8]. Примеры использования лексических хеджей отражены в следующих эпизодах:

Эпизод 1

Host: Are you always up late because you are insomniac, *right*? (Вы всегда ложитесь спать поздно, потому что страдаете бессонницей, *верно*?)

Guest: I'm *a bit of* an insomniac, *yeah*. (Я *немного* страдаю бессонницей, *да*).

В первом эпизоде были выявлены три лексических хеджа: “right”, “a bit of” и “yeah”.

Хедж “right”, в данном случае, по значению совпадает с типом хеджей “tag questions” (“aren’t you?”, “isn’t it?”, etc.) (с англ. “не так ли?”). При помощи данного лексического средства высказывание воспринимается не как факт, а как предположение, даже если говорящий уверен в его достоверности. По нашему мнению, ведущий использует хедж “right”

с целью сохранения “лица” как своего, так и собеседника. В этом случае происходит реализация *позитивной вежливости*, что очень важно для процесса общения, для успешной коммуникации.

В своем ответе Мэрайя Кэри использует два хеджа – “a bit of”(1) и “yeah”(2), где первый осуществляет прагматическую функцию понижения тона (downtoner) и смягчает высказывание, а второй – выражает согласие и подтверждает достоверность высказывания соответственно. По итогу ответ звучит не так категорично, как звучал бы без использования стратегии хеджирования (Я страдаю бессонницей).

Употребление вышеназванных лексических средств реализуют такую коммуникативную стратегию, как реализация позитивной вежливости. Они направлены на сближение коммуникантов, на желание быть понятым.

Эпизод 2

Host: It's number one *every single* year now.. the whole December.. year after year, after year, after year..and that's..(pause) That's *kind of* bananas, *like*, *right*? (Сейчас эта песня – номер один каждый год... весь декабрь... год за годом, за годом, за годом... и это... (пауза) это *что-то вроде* сумасшествия, *верно*?)

В тексте присутствуют лексические хеджи, которые могут влиять на восприятие высказывания и придавать определенные оттенки речи: хедж “every single” (year) подчеркивает постоянство и регулярность события, делая высказывание более убедительным. В дополнении можно отметить, что слова “now” и “the whole December” указывают на актуальность высказывания, придавая ему акцент.

В данном эпизоде “kind of” служит лексическим хеджем, смягчающим утверждение и придающим ему менее категоричный характер. Слово “bananas” в данном контексте используется в непрямом значении и передает эмоциональный оттенок, добавляя выражению индивидуальность. Хедж “like” часто используется для подчеркивания неопределенности и разговорного характера высказывания.

Таким образом, автор высказывания использует лексические хеджи для придания своим словам убедительности, акцентирования внимания на постоянстве происходящего, а также для придания выражению неформального и эмоционального характера. Где необходимо, смягчает категоричность, чтобы снизить потенциальную угрозу для позитивного лица слушателя.

Эпизод 3

Guest: That's the first Christmas song I ever wrote and I never was *like* oh, this is going to be, *you know*, this type of results was going to happen. I *just* wanted it to sound like a classic. (Это первая рождественская песня, которую я когда-либо написала, и я никогда не думала, *типа*, о, вот это будут, *ну вы знаете*, произойдут такие результаты. Я *просто* хотела, чтобы она звучала как классика)

Host: It is a classic. It is. (Это классика. Так и есть)

Guest: Now, *I guess*. But I didn't want it to be *like*.. this sounds *like* this year or that year. I *just* wanted it to be, *kind of*, timeless. (Теперь, я *полагаю*. Но я не хотела, чтобы она была *tuna*... звучала *tuna* как в этом году или в том году. Я *просто* хотела, чтобы песня была, *своего рода*, вне времени)

Проанализируем коммуникативно-прагматические особенности данного эпизода, фокусируясь на лексических хеджах:

- Фраза "you know" употребляется как стратегия лексического хеджирования для того, чтобы смягчить утверждение и сделать его менее формальным. Данный хедж также может выражать некоторую неопределенность или неуверенность в точности передачи мысли.

- В данном контексте слово "just" служит лексическим хеджем, указывая на простоту и непринужденность автора по отношению к своему желанию. Также стоит отметить, что в следующей фразе ведущего "It is a classic. It is." второе утверждение "It is" подчеркивает уверенность в том, что песня стала классикой. Повторение утверждения усиливает этот эффект, а также может служить выражением одобрения или восхищения.

- В предложении "I just wanted it to be, kind of, timeless" фраза "kind of" употребляется как лексический хедж, чтобы добавить оттенок приблизительности к слову "timeless". Певица хотела, чтобы песня звучала как вневременная классика, и использует хеджирование, чтобы избежать строгого утверждения.

- Эпистемический глагол с личным местоимением первого лица единственного числа "I guess" в данном диалогическом сегменте проявляет стремление к выражению относительности и неопределенности в отношении заявленных утверждений. Этот хедж придает высказываниям более осторожный характер, отражая осведомленность автора относительно возможности ошибочной интерпретации данных.

Использование вышеупомянутых лексических средств хеджинга в данном эпизоде позволяет выразить неопределенность и осторожность, простоту и приблизительность, делая высказывания, в итоге, более доступными и вежливыми.

Эпизод 4

H: Do your kids like this song? (Вашим детям нравится эта песня?)

G: *I mean*, I don't even speak for them, but I hope so. (*Я имею в виду*, я даже не говорю за них, но я на это надеюсь)

H: *Yeah, It's like* our kids don't even like us singing in the car, never mind, *uh, you know*, it's, *kind of*, it bothers for some reasons. (*Да*, нашим детям даже не нравится, что мы поем в машине, неважно, *ну, вы знаете*, это как бы раздражает по каким-то причинам)

G: Really. *Well*, I listen to them singing. (Действительно. *Ну*, я слушаю, как они поют)

В данном фрагменте выявлены и проанализированы следующие лексические средства хеджинга:

Личное местоимение с эпистемическим глаголом “I mean” в начале высказывания служит лексическим хеджем и подчеркивает, что говорящий не утверждает категорично, а скорее выражает свои мысли или чувства. Также фраза “but I hope so” (но я на это надеюсь) добавляет выражению оптимизма, при этом не делая высказывание окончательным и неоспоримым.

Лексический хедж “It’s like” придает утверждению разговорный характер и подразумевает аналогию или схожесть с чем-то. Хеджи “you know” и “kind of”, как и в предыдущих эпизодах, служат для смягчения пропозиции.

В предложении “Really. Well, I listen to them singing” слово “really” может интерпретироваться как лексический хедж, выражающий согласие. Также, использование хеджа “well” в начале фразы может указывать на переход к новой точке зрения или же на добавление собственного опыта в разговор, как в данном контексте.

Таким образом, в представленном эпизоде ток-шоу, лексических хеджи употребляются с целью снижения категоричности высказывания, придания беседе разговорного характера, создавая тем самым атмосферу вежливости в рамках дискурса.

Эпизод 5

H: Did you celebrate Halloween last night? (Вы праздновали Хэллоуин вчера вечером?)

G: *Well, the thing is* I’m normally working, so.. I *kind of* don’t know what to expect with Halloween. (Ну, дело в том, что я обычно работаю, так что.. Я отчасти не знаю, чего ожидать от Хэллоуина)

В контексте данного эпизода нами были выявлены следующие лексические хеджи:

- Использование “Well” в начале высказывания (“Well, the thing is...”) является лексическим хеджем, который придает утверждению менее категоричный и более разговорный характер. Это также может сигнализировать о введении новой точки зрения или объяснении сложной ситуации.

- Фраза “the thing is” также является лексическим хеджем в данном контексте. Используя “the thing is” говорящий подчеркивает, что существует какое-то объяснение или контекст, который он собирается предоставить. Этот хедж добавляет элемент уточнения, а также указывает на то, что ответ может быть несколько сложным или требует дополнительного разъяснения. Таким образом, “the thing is” в данном контексте выполняет функцию введения и объяснения, делая высказывание менее категоричным и более разговорным.

- Употребление “so” в контексте ответа (“so... I kind of don’t know what to

expect with Halloween”) также можно рассматривать как лексический хедж. В данном случае, “so” выполняет функцию мягкого перехода к следующей части высказывания, предваряя описание ситуации или объяснение.

- Во фразе “I kind of don’t know what to expect with Halloween” лексический хедж “*kind of*” используется для смягчения утверждения, добавляя оценочный оттенок и указывая на ограниченную осведомленность говорящего по поводу Хэллоуина.

Эти лексические хеджи помогают гостю ток-шоу выразить свою точку зрения, при этом также проявлять вежливость и сглаживать прямые утверждения, что характерно для разговорного стиля в подобных ситуациях. Они также способствуют созданию более дружелюбной атмосферы в рамках диалога. В данном случае происходит реализация позитивной вежливости, что очень важно для процесса общения, для успешной коммуникации.

Заключение

Таким образом, в результате проведенного исследования лексических средств хеджирования в контексте американских ток-шоу выявлено и описано пять видов лексических хеджей. Наиболее частотными оказались лексические хеджи-филеры (“you know”, “kind of”, “well”, “um”, “I mean”, “just”, “yeah”, “like”, “so”), далее следуют хеджи-адапторы (“a little bit” и “a bit”), модальные глаголы (“could”, “must”, “might”, “may”), хедж-эпистемические глаголы (“I guess”, “I think”, “I suppose”, “I believe”, “It seems like”) и хеджи-наречия (“probably”).

В данном исследовании представлен всесторонний анализ использования лексических хеджей в дискурсе американских ток-шоу. Анализ выявил спектр наиболее встречаемых лексических хеджей, таких как “you know”, “I mean”, “like”, “well” и “kind of”, которые в совокупности доминировали в исследуемом дискурсе, частота встречаемости варьировалась от 1,6% до 20,6%. Эти результаты подчеркивают, что данные хеджи являются ключевыми элементами в формировании коммуникативной стратегии в рамках данного дискурса.

Определены функции вышеназванных лексических средств, используемых коммуникантами ток-шоу.

Хеджирование, как прагматическая стратегия имеет цель смягчить речь, делая успешной взаимодействие коммуникантов.

Лексические средства хеджирования играют важную роль в телевизионном дискурсе, где они является средством эффективного взаимодействия коммуникантов, для снижения прямоты и категоричности высказывания, реализации позитивной вежливости в целях осуществления успешной коммуникации.

Во всех рассмотренных эпизодах представлено множественное использование хеджей, что служит, по нашему мнению, для повышения вежливости, что также ведет к бесконфликтности коммуникации.

В заключение, данная статья не только расширяет наше теоретическое понимание лексических хеджей, но также предоставляет практический взгляд на их использование в реальных условиях коммуникации. Полученные результаты могут служить основой для дальнейших исследований в области лингвистики телевизионного дискурса, языковых стратегий и коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language usage. – London: Routledge, 2011. – P.283-304.
- [2] Lakoff G. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts // Journal of Philosophical Logic. – 1973. – № 2(4). – P.458-508.
- [3] Official YouTube Channel of “Jimmy Kimmel Live!” talk show. <https://www.youtube.com/@JimmyKimmelLive>. 01.11.2025
- [4] Namsaraev V. Hedging in Russian academic writing in sociological texts. Hedging and discourse. – Walter de Gruyter-Berlin-New York, 1997. – P.64-79.
- [5] Prince E. et al. On hedging in physician-physician discourse. – Norwood/ New Jersey: Ablex, 1982. – P.83-97.
- [6] The episode of “Jimmy Kimmel Live!” talk show with Mariah Carey. <https://www.youtube.com/watch?v=zy9IFt2NU28>. 01.11.2025
- [7] The episode of “Jimmy Kimmel Live!” talk show with Octavia Spencer. <https://www.youtube.com/watch?v=b6xYm9QY55c>. 01.11.2025
- [8] The episode of “Jimmy Kimmel Live!” talk show with Kathy Griffin. https://www.youtube.com/watch?v=hLWh_HRB7gg. 01.11.2025
- [9] Rosanti E., Jaelani A. The use of lexical hedges in spoken language by female and male students // English journal. – 2016. – № 9(1). – P.29-39.
- [10] Ормаханова Е. Н. Особенности жанров телевизионного дискурса // Вестник КазНУ. Серия журналистики. – 2015. – № 2(37). – С.530-533.
- [11] Ормаханова Е. Н. Телевизионный дискурс как часть дискурса массмедиа // Вестник КазНУ. Серия журналистики. – 2016. – № 1(39). – С.205-208.
- [12] Ақабаева М.О., Абикенова Г.Т., Абикенова Г.Т. Медиакоммуникацияның лингвистикалық мәселелері // Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы, Филология ғылымдары сериясы. – 2022. – №1(64). – Б.21-34.
- [13] Нурмаганбетова А.А., Монгилева Н.В. Коммуникативные стратегии в политических интервью (на материале интервью с Джо Байденом) // «Известия» КазУМОиМЯ им. Абылай хана, серия «Филологические науки». – 2023. – №3(70). – С.200-213.

REFERENCES

- [1] Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language usage. – London: Routledge, 2011. – P.283-304.

[2] Lakoff G. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts // Journal of Philosophical Logic. – 1973. – № 2(4). – P.458-508.

[3] Official YouTube Channel of “Jimmy Kimmel Live!” talk show. <https://www.youtube.com/@JimmyKimmelLive>. 01.11.2025

[4] Namsaraev V. Hedging in Russian academic writing in sociological texts. Hedging and discourse. – Walter de Gruyter-Berlin-New York, 1997. – P.64-79.

[5] Prince E. et al. On hedging in physician-physician discourse. – Norwood/ New Jersey: Ablex, 1982. – P.83-97.

[6] The episode of “Jimmy Kimmel Live!” talk show with Mariah Carey. <https://www.youtube.com/watch?v=zy9IFt2NU28>. 01.11.2025

[7] The episode of “Jimmy Kimmel Live!” talk show with Octavia Spencer. <https://www.youtube.com/watch?v=b6xYm9QY55c>. 01.11.2025

[8] The episode of “Jimmy Kimmel Live!” talk show with Kathy Griffin. https://www.youtube.com/watch?v=hLWh_HRB7gg. 01.11.2025

[9] Rosanti E., Jaelani A. The use of lexical hedges in spoken language by female and male students // English journal. – 2016. – № 9(1). – P.29-39.

[10] Ormakhanova E. N. Osobennosti zhanrov televisionnogo diskursa [Features of genres of television discourse] // Vestnik KazNU. Seriya zhurnalistiki. – 2015. – № 2(37). – S.530-533. [in Rus.]

[11] Ormakhanova E. N. Televizionnyi diskurs kak chast’ diskursa massmedia [Television discourse as part of mass media discourse] // Vestnik KazNU. Seriya zhurnalistiki. – 2016. – № 1(39). – S.205-208. [in Rus.]

[12] Aqabaeva M.O., Abikenova G.T., Abikenova G.T. Mediakommunikatsiyanı lingvistikalyq мәseleleri [Linguistic Issues of Media Communication] // Abylai han atyndaǵy QazHQjäneÄTU Habarşysy, Filologia ğylymdary seriasy. – 2022. – №1(64). – B.21-34. [in Kaz.]

[13] Nurmaganbetova A.A., Mongileva N.V. Kommunikativnye strategii v politicheskikh interv’yu (na materiale interv’yu s Dzho Baidenom) [Communication strategies in political interviews (based on an interview with Joe Biden)] // «Izvestiya» KazUMOiMYa im. Ablai khana, seriya «Filologicheskie nauki». – 2023. – №3(70). – S.200-213. [in Rus.]

АМЕРИКАНДЫҚ ТОК-ШОУЛАРДЫҢ ДИСКУРСЫНДАҒЫ ЛЕКСИКАЛЫҚ ХЕДЖДЕР

*Камешева Ю.О.¹, Жумабекова Б.К.², Мекежанова А.Б.³, Оспанова Ж.З.⁴

^{*1,3,4}Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
Павлодар, Қазақстан

²Торайғыров университеті Павлодар, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада «Jimmy Kimmel Live!» сияқты америкалық ток-шоулар дискурсында қолданылатын лексикалық хедждеу құралдары қарастырылады. Лексикалық хедждер сөйлеу стратегияларының маңызды

құрамдас бөлігі болып табылады және мәлімдемелердің категориялылығын жұмсарту мен сыпайылық деңгейін арттыру арқылы табысты өзара әрекеттесуді қамтамасыз етуде басты рөл атқарады. Зерттеу ток-шоулар эпизодтарының сценарийлерін талдауды, лексикалық хедждеу бірліктерінің негізгі түрлері мен олардың функцияларын анықтауды, сондай-ақ олардың коммуникация тиімділігіне әсерін талдауды қамтиды.

Зерттеудің мақсаты – лексикалық хедждердің функционалдық және құрылымдық сипаттамаларын, сондай-ақ олардың сыпайылықты жүзеге асырудағы рөлін анықтау. Жұмыстың негізгі идеялары ток-шоулардың динамикалық дискурсы жағдайында тиімді коммуникацияға қол жеткізу үшін хедждерді қолдану механизмдерін зерттеуге бағытталған.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы – ток-шоулардағы сөйлеу стратегиялары туралы жаңа деректерді ұсына отырып, лингвистикалық прагматика саласындағы теориялық базаны толықтыруда. Практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелерін шет тілдерін оқыту, оқыту әдістерін әзірлеу және аударма салаларында қолдануға болады.

Зерттеу әдіснамасы лексикалық хедждерді анықтап, жіктеуге мүмкіндік берген лингвистикалық сипаттаманы, жасырын бақылауды және контекстуалдық талдауды қамтиды. Сапалық және сандық әдістерді біріктіретін аралас тәсіл материалды жан-жақты талдауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері бойынша ток-шоу дискурсындағы ең жиі кездесетін лексикалық хедждер – “you know”, “kind of”, “well”, “I mean”, “just”, “like” және басқалар. Бұл сөз тіркестері мәлімдемелерді жұмсарту, сыпайылықты сақтау және категориялылықты төмендету функцияларын атқарады. Оларды ток-шоудың жүргізушілері мен қонақтары стратегиялық түрде қолдану арқылы достық және еркін атмосфера құрылады. Алынған деректер хедждеуді стратегиялық қолдануды үйретуге бағытталған оқу материалдарын әзірлеуге пайдаланылуы мүмкін және ток-шоулар форматының коммуникациялық стратегияларына қызығушылық танытатын филологтар, аудармашылар, шет тілі оқытушылары мен лингвистер үшін пайдалы болады.

Тірек сөздер: лексикалық хедждер, хедждеу, дискурс, ток-шоу, медиадискурс, коммуникация, сыпайылық, сөйлеу стратегиялары

LEXICAL HEDGES IN AMERICAN TALK SHOW DISCOURSE

*Kamesheva Yu.O.¹, Zhumabekova B.K.², Mekezhanova A.B.³, Ospanova Zh.Z.⁴

^{*1,3, 4}Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan

Pavlodar, Kazakhstan

²Toraighyrov University Pavlodar, Kazakhstan

Abstract. The article examines lexical hedging devices in the discourse of American talk shows, such as “Jimmy Kimmel Live!”. Lexical hedges, being an essential component of speech strategies, play a key role in fostering successful

interaction by mitigating categorical statements and enhancing politeness. The study includes an analysis of talk show episode scripts, identification of the main types of lexical hedging units and their functions, as well as their impact on communication effectiveness.

The purpose of the study is to identify the functional and structural characteristics of lexical hedges and their role in implementing positive politeness. The central ideas of the research focus on exploring the mechanisms of hedge usage to achieve effective communication in the dynamic discourse of talk shows.

The academic significance of the study lies in enriching the theoretical framework of linguistic pragmatics by providing new data on speech strategies in talk shows. The practical significance consists in applying the results for foreign language teaching, developing teaching methodologies, and translation practices.

The research methodology includes linguistic description, covert observation, and contextual analysis, which allowed for identifying and classifying lexical hedges. A mixed approach combining qualitative and quantitative methods ensured a comprehensive analysis of the material.

The results indicate that the most frequent lexical hedges in talk show discourse are “you know,” “kind of,” “well,” “I mean,” “just,” “like,” and others. These expressions perform functions such as mitigating statements, maintaining positive politeness, and reducing categoricity. Their strategic use by hosts and guests contributes to creating a friendly and relaxed atmosphere. The findings can be utilized to develop educational materials aimed at teaching strategic hedge use in speech and will be valuable to philologists, translators, foreign language instructors, and linguists interested in communication strategies within the television talk show format.

Keywords: lexical hedges, hedging, discourse, talk shows, media discourse, communication, politeness, speech strategies

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 09.03.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет:

Камешева Юлия Олеговна – педагогика ғылымдарының магистрі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан, e-mail: yuliya.kamesheva@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5856-2597>

Жумабекова Бейбытнур Капаровна – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Торайғыров университет, Павлодар, Қазақстан, e-mail: beibitnur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3327-0931>

Мекежанова Асель Бисембаева – PhD, қауымдастырылған профессор, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,

Камешева Ю.О., Жумабекова Б.К., Мекежанова А.Б., Оспанова Ж.З.

Павлодар, Қазақстан, e-mail: brunettie@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-7812-7327>

Оспанова Жанар Зарубековна – филология магистрі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан, e-mail: janara_kz@mail.ru, [/https://orcid.org/0009-0006-4157-2920](https://orcid.org/0009-0006-4157-2920)

Информация об авторах:

Камешева Юлия Олеговна – магистр педагогических наук, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан, e-mail: yuliya.kamesheva@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5856-2597>

Жумабекова Бейбытнур Капаровна – кандидат филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан, e-mail: beibitnur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3327-0931>

Мекежанова Асель Бисембаева – PhD, ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан, e-mail: brunettie@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-7812-7327>

Оспанова Жанар Зарубековна – магистр филологии, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан, e-mail: janara_kz@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-4157-2920>

Information about the authors:

Kamesheva Yuliya – Master of Pedagogical Sciences, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: yuliya.kamesheva@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5856-2597>

Zhumabekova Beibytur – Candidate of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: beibitnur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3327-0931>

Mekezhanova Assel – PhD, Associate Professor, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: brunettie@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-7812-7327>

Ospanova Zhanar – Master of Philology, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: janara_kz@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-4157-2920>

UDC 800

IRSTI 16.01.45

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.010>

THE HISTORY OF THE KAZAKH PRIMER

* Kapalbek B.S.¹, Orazkhan N.N.²

¹ State Language Development Institute, Almaty, Kazakhstan

² UIB, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This study explores the historical development of Kazakh primers and examines the linguistic and pedagogical foundations of Akhmet Baitursynuly's reformed Arabic-based Kazakh alphabet. Through a comparative historical analysis of early primers and educational materials, the research identifies the methodological limitations of pre-Baitursynuly literacy approaches and demonstrates the scientific consistency of his phonetic system, which accurately reflects the structural properties of the Kazakh language. The study further traces the evolution of primer design throughout the twentieth century, emphasizing that later attempts did not fully reproduce the systematic and pedagogically grounded model established in Baitursynuly's *Alippe*.

The aim of the research is to analyse the historical trajectory of Kazakh primer development, compare literacy-teaching models before and after Baitursynuly, and substantiate the continuing relevance of his alphabet and instructional methodology for contemporary primary education. The findings show that Baitursynuly's script reform – based on a rigorous analysis of Kazakh phonetics, morphology, and orthographic principles – formed a linguistically coherent and pedagogically effective foundation for early literacy.

The study concludes that integrating Baitursynuly's phonetic principles and instructional strategies into current literacy programmes may considerably enhance functional literacy outcomes in primary schools. The theoretical significance of the research lies in demonstrating the importance of scientifically grounded alphabets and structured language instruction in literacy development, providing insights for aligning Kazakh language education with internationally recognised pedagogical standards.

Data and methods. The research employs retrospective, comparative-historical, linguistic, and descriptive methods, supported by the analysis of archival materials and early educational texts.

Keywords: Kazakh alphabet, Akhmet Baitursynuly, primary education, Arabic script, phonetic method, literacy instruction, interdisciplinary, integration

Introduction

The history of writing, particularly the development of Kazakh writing, requires comprehensive investigation. Although closely related within the context of early literacy, the concepts of *alipbi* (alphabet) and *alippe* (primer) are not identical: the former refers to a system of graphic symbols, while the latter

denotes a textbook designed for teaching initial reading and writing skills. For a long period in Kazakh history, literacy was based on the Arabic script. In the 19th and early 20th centuries, education in the Kazakh steppe developed along two primary pathways – madrasahs and Russian-Kazakh schools – each employing different script traditions, Arabic and Russian respectively. Early publications by the prominent educator Y. Altynsarin, including *Kazakh Chrestomatiya* [1], *The Primary Resource for Teaching the Russian Language to Kazakhs* [2], *A Step Towards Wisdom, ABC for Students of Primary Russian-Kazakh Schools* [3], and A. V. Vasiliev's *Primer for Kyrgyz Schools* [4], were printed using the Russian alphabet. However, these systems did not fully represent the phonetic structure of the Kazakh language.

Akhmet Baitursynuly precisely determined the inventory of Kazakh sounds and identified the symbols required to represent them. He undertook a systematic analysis of the linguistic and methodological foundations of alphabet design, emphasising that language operates according to objective rules. As he noted, natural phenomena follow predictable laws, and linguistic systems similarly exhibit internal consistency. For example, in Kazakh phonology, guttural and fricative sounds do not co-occur within a single word – an illustration of the language's inherent structure. Drawing on distinctions traditionally made between phonetics, morphology, and syntax, Baitursynuly highlighted that phonetics concerns the organisation and interaction of sounds within words. His work therefore established a scientifically grounded framework for developing an alphabet suited to Kazakh phonetics.

During this period, several scholars attempted to create Kazakh-language textbooks using the Arabic script. Their materials included M. Nurbayev's *Alphabet* [6], Z. Ergalyuly's *Kazakh Alphabet* [7], M. Maldybaev and Zh. Andamasov's *Newest Kazakh Alphabet* [8], K. Syrgalin's *Kazakh Alphabet Book* [9], and similar resources. These works marked early efforts to systematise Kazakh literacy instruction, though their practical use remained limited. In contrast, the primer developed by A. Baitursynuly – distinguished by its linguistic accuracy and methodological clarity – proved significantly more effective and became widely adopted in Kazakh schools.

The aim of this study is to investigate the historical development of Kazakh primers, to compare pre-Baitursynuly and post-Baitursynuly models of literacy instruction, and to substantiate the enduring scientific value of Akhmet Baitursynuly's alphabet as a linguistically appropriate writing system and an effective pedagogical instrument for early literacy. To achieve this aim, the study undertakes the following tasks: (1) analysing historical sources and early educational materials related to Kazakh primers; (2) examining the linguistic foundations and phonetic principles underlying Baitursynuly's alphabet reform; (3) comparing his primer with other primers used in the 19th–20th centuries; (4) identifying methodological features that contributed to the effectiveness of his instructional framework; and (5) assessing the contemporary relevance of his phonetic and pedagogical principles for primary education.

Materials and methods

A retrospective method was employed to examine the educational activities and instructional programmes of A. Baitursynuly within their historical and sociolinguistic context. Before the publication of his primer, various educational resources had appeared in the Kazakh steppe; therefore, a comparative approach was used to analyse and evaluate these materials.

The study began with a linguistic examination of sources related to the history of Kazakh primers, including the works of Russian scholars such as P. M. Melioransky, V. V. Katarinsky, N. I. Ilminsky, V. V. Radlov, and S. E. Malov, as well as the literacy-related contributions of Ybyrai Altynsarin. Using the historical-comparative method, the research identified the structural and methodological features that distinguished Baitursynuly's *Alippe* from earlier primers.

Since the national teacher refined his primer with each edition, all seven editions published between 1912 and 1925 were treated as research material. Each version was subjected to linguistic and methodological analysis to reveal the evolution of its pedagogical structure and scientific grounding.

Furthermore, Baitursynuly's articles on primary education published in the *Kazakh* newspaper were collected and systematised. Their linguistic and methodological insights were analysed using a synchronic-descriptive approach. The teaching techniques described in these works were compared with contemporary pedagogical practices to assess their relevance to modern education.

Finally, the study employed methods of data collection, textual analysis, and historical interpretation to examine educational materials produced before and after Baitursynuly's alphabet reform. This made it possible to identify continuity and shifts in approaches to Kazakh literacy instruction.

Results

The study showed that A. Baitursynuly's *Alippe* (Primer), which he continuously refined through multiple editions, demonstrates a higher degree of linguistic accuracy and methodological coherence compared with many primers developed during the Soviet and post-independence periods.

The findings indicate that the teaching methods proposed by Baitursynuly align closely with contemporary pedagogical principles and, in several respects, exhibit methodological strengths. This is largely due to the fact that his techniques for introducing letters and sounds are directly grounded in the natural phonetic structure of the Kazakh language.

The research also demonstrates that Baitursynuly systematically adapted the Arabic script to accommodate Kazakh phonetics by removing symbols that did not correspond to Kazakh sounds and introducing new letters for phonemes absent in Arabic. Moreover, he developed an orthographic system consistent with the rules of vowel harmony – particularly the contrast between front and back vowels – which form a fundamental principle of Kazakh phonology.

The study further identified Baitursynuly's pedagogical principles for primary-school instruction. He maintained that only foundational subjects should be taught at the primary level. The analysis suggests that merging several disciplines – such as *Alippe* (Primer), *Ana Tili* (Mother Tongue), and *Kazakh Tili* (Kazakh Language) – into a single integrated course, as is currently practiced, may introduce methodological difficulties.

The findings also highlight the potential value of reintroducing Baitursynuly's "phonetic exercise" method into modern educational programmes. This approach enables young learners to distinguish phonemes more accurately, thereby supporting more effective acquisition of reading and writing skills.

Overall, the study suggests that incorporating Baitursynuly's *Alippe*, his phonetic-exercise approach, and a functionally organised set of primary-level subjects into the curriculum could enhance learners' understanding of the natural structure of the Kazakh language and may lead to improved literacy outcomes.

Discussion

Akhmet Baitursynuly began his educational work by developing a reformed Kazakh alphabet based on the Arabic script rather than the Russian-based writing system. This decision was shaped not only by linguistic considerations but also by the longstanding use of the Arabic script among many Turkic communities. In his 1914 article "Primary School," published in the *Kazakh* newspaper, he critically evaluated the state of elementary education. In his view, neither type of school functioning at the time – traditional madrasahs or Russian-Kazakh institutions – could be regarded as fully effective. Traditional schools lacked structured curricula, sufficient resources, and organisational stability. Although Russian-language schools possessed better material conditions, they were perceived by the local population as instruments of cultural assimilation. Consequently, their initiatives often met resistance, as many feared that such schools would contribute to the erosion of the Kazakh language and the gradual loss of the Arabic-based Kazakh writing tradition.

Baitursynuly also highlighted the problematic practice of encouraging Kazakh children to read in Russian before gaining literacy in their native language. He criticised the use of Russian-script Kazakh texts as a transitional step toward Russian literacy, arguing that this approach risked weakening children's linguistic foundation in Kazakh. He stressed that, according to the Tsar's decree of 14 June, individuals of non-Russian origin were required to receive the first two years of schooling in their native language. Based on this principle, he insisted that primary education for Kazakh children must be conducted in Kazakh to ensure the preservation and continuity of the national language.

For this reason, Baitursynuly argued that continued use of the Arabic script was more pedagogically appropriate for early Kazakh literacy. Replacing a writing system deeply embedded in cultural and religious practice, he asserted, would be socially and educationally difficult. Instead, he proposed adapting

the existing Arabic *harf* (letter) system to Kazakh phonetics. The central task, therefore, was to determine how the script could be modified while preserving its structural integrity and ensuring that it accurately represented the phonological characteristics of Kazakh.

Consequently, Baitursynuly reformed the Arabic-based script to bring it into full correspondence with Kazakh phonology. He removed letters that did not represent Kazakh sounds, introduced modified and additional symbols for phonemes absent in Arabic, and developed an orthographic system grounded in the principle of vowel harmony – specifically the contrast between front and back vowels – which constitutes a core feature of the Kazakh language.

The scientific basis of his alphabet rested on a phonetic analysis of Kazakh sounds and the written symbols (Arabic *harf*) used to represent them. According to Baitursynuly, the Kazakh language consists of 24 primary phonemes: five vowels, seventeen consonants, and two semivowels. Among these, the consonants **қ** and **ғ** function exclusively as back consonants, while **к** and **р** serve as front consonants. The vowel **е** also patterns with front elements. The remaining nineteen sounds may occur in either front or back positions, depending on the harmonic structure of the word [5].

Drawing on this analysis, Baitursynuly developed a reformed Kazakh national script, later referred to as the *Baitursynuly script* in scholarly literature. His system consisted of 24 principal letters adapted specifically to Kazakh phonological requirements. He subsequently produced a primer introducing and explaining the use of this script. The primer was first published in 1912 in Orynbor. For the introductory section, he selected the poem Tartu, which begins with the line “Children, this path begins with wisdom.” The phrase “*Bi ismi-illahi-rahmani-rahim*” from the Qur’an appears in the upper right corner of the first page.

The Kazakh letters were presented in a systematic instructional sequence, each accompanied by its written symbol, its conventional name, and a brief explanatory note for teachers. The learning materials in the primer were organised into short, accessible units designed to align with children’s developmental stages and facilitate gradual mastery of reading and writing skills.

In 1924 and 1931, Russian linguists referred to this revised Kazakh script as “Baitursunov’s graphics” and “Baitursunov’s alphabet,” acknowledging it as one of the most systematically structured and linguistically consistent writing systems among the Turkic scripts. In his study “*The Main Forms of the Graphic Revolution in Turkic Scripts of the USSR*,” Professor E. D. Polivanov described Baitursynuly’s reform of the Arabic script as “remarkable.” Similarly, the fifth edition of the *Literary Encyclopaedia*, published in Moscow in 1931, characterised the Kazakh (Baitursynuly) alphabet as a well-developed and exemplary writing system according to Russian scholars.

Akhmet Baitursynuly’s alphabet, widely referred to in educational practice as the “Teaching Tool,” was reissued seven times from 1912 to 1925 and served

as a primary instructional resource for many years. With each new edition, he revised and expanded the *Alippe*, refining both its linguistic content and its pedagogical organisation.

In the fourth edition, a section titled “Symbols of Sounds in Other Languages” followed the presentation of twenty-four letters representing twenty-eight Kazakh sounds. This section explained twelve Arabic letters that were excluded from the Kazakh script and introduced auxiliary Arabic signs such as *harakat*, *sukun*, *tanwīn*, and *hamza*. By the seventh edition, however, this section had been replaced with a new chapter titled “Sound Symbols Borrowed for Words from Other Languages into Kazakh,” in which only four letters – x, h, f, and š – were taught, as these were deemed necessary for representing loanwords. All auxiliary Arabic signs (*harakat*, *sukun*, *tanwīn*, *hamza*) were completely removed. In Baitursynuly’s orthographic system, the Kazakh sound ш (š) was written with the Persian letter چ (che), while the Arabic ش (sh) was reserved for Arabic and Persian loanwords such as *shahar*, *shifa*, *sharbat*. Likewise, the letters خ / ح were used in words such as *haji*, *hakim*, *hukim*, *hayuan*, *hayran*, and ف (f) appeared in loanwords such as *ofat*, *fayda*, *farman*, *saf*, *fakir*. The symbol h was used in words such as *gawhar*, *jauhar*, *hawa*, *hesh*, *har*, *khan*, *khaharman*, as well as in interjections like *ah* and *uh*.

A comparison of the fourth and seventh editions of the *Alippe* reveals several notable orthographic modifications. In the fourth edition, the letter ҫ appears as the eleventh letter taught, whereas in the seventh edition it is replaced by the symbol y, which was assigned the corresponding phonetic function. Accordingly, lexical items such as *aruu*, *azuu*, *tabuu*, *tanuu*, *ayuu*, *bayuu*, *tayuu* in the fourth edition were revised to *aru*, *azu*, *tabu*, *tanu*, *ayu*, *bayu*, *tayu* in the seventh edition.

Baitursynuly also adhered to the principle that the vowels ы and і may be omitted in writing when they occur in the first syllable or when they precede a final stop consonant. This orthographic feature appears consistently in both editions. For example, the forms *арқ*, *азқ*, *қанқ*, *алтн*, *салқн*, *жртқ*, *жл*, *жлы*, *жлқы*, *үйдң*, *дәрм* in the fourth edition correspond to *арқ*, *қазқ*, *қабқ*, *балиқ*, *ырм*, *шлм*, *інм*, *тс*, *ісм* in the seventh edition [12]. These patterns illustrate that Baitursynuly’s *Alippe* retained elements of the structural logic of Arabic orthography while being fully adapted to the phonetic system of the Kazakh language.

After 1929, Baitursynuly’s works were prohibited, and his instructional system was removed from official educational use. Nevertheless, the need to provide Kazakh children with literacy instruction led to the creation of several new primers. Following Baitursynuly’s alphabetic model, Telzhan Shonanov’s *News* and Moldagali Zholdybaev’s *New Channel* were produced using his script. Later, a young scholar trained at the Leningrad Institute of Oriental Studies – who would later become an academician – authored another *Alippe* that was widely used in Kazakh schools throughout the 1930s and 1940s. The primer by N. Mirshanov and M. Torezhanov, published afterwards, reflected the ideological

requirements of the Soviet era and served as a means of incorporating communist political instruction into the curriculum.

The publication of a new alphabet in 1967 by Z. Torezhanova, M. Torezhanova, and M. Zhubanova was prompted by a policy change that reduced the literacy instruction period from six months to three. This primer was closely aligned with the phonetic nature of the Kazakh language and remained in use until the introduction of a new generation of materials in 1997.

In 1984, the decision to begin schooling for six-year-old children across the Soviet Union required the development of a new series of primers. The alphabet prepared by Sh. Auelbaev was designed for one full year of literacy instruction, yet it remained in use for only two academic years. Because the primer did not sufficiently account for the developmental and psychological characteristics of six-year-old learners and introduced grammatical concepts prematurely, it led to observable challenges in early literacy instruction. As a result, in 1986 a revised version of the alphabet was produced by an expanded team of authors (Sh. Auelbaev, M. Zhubanova, M. Torzhanova, Z. Aitenova). Although this edition met the formal requirements of the state curriculum, it nonetheless presented several pedagogical limitations.

The primer authored by M. Zhubanova, which won the national competition organised by the Ministry of Education, was implemented during the 1992-1993 academic year. It was designed to support children's cognitive and linguistic development, with particular emphasis on broadening their cognitive horizons. Its content was organised according to didactic principles, thematic coherence, and narrative structure. The primer remained widely used until the introduction of new instructional materials in 1997. At the same time, the fundamental purpose of the alphabet is to foster foundational reading and writing skills.

In 1995, the duration of the literacy period in primary schools was reduced from one year to six months under the new curriculum. A new alphabet was introduced, authored by Sh. Auelbaev, A. Nauryzbaeva, R. Kzгутtynova, and A. Kulazhanova. This primer aimed to familiarise young learners with Kazakh cultural values and national perspectives from an early stage, thereby promoting ethical and cultural development. Another edition of the *Alippe* was published in 2008 and reissued in 2012.

It is evident that numerous primers and alphabet systems have been introduced over the past decades. Recent developments, however, reflect a renewed interest in the alphabetic principles established by A. Baitursynuly and their gradual reintegration into instructional practice. In contemporary curricula, Kazakh schools have moved away from the earlier structure in which *Alippe* (Alphabet) and *Ana Tili* (Mother Tongue) functioned as separate subjects. Instead, these components were merged into a single course titled *Literacy*, a practice that continued from the Soviet period, where the alphabet was taught in the first semester and the mother-tongue course followed in the second [13]. From a pedagogical standpoint, however, treating these subjects as independent

components from the beginning of the academic year is more effective, particularly because early language instruction relies heavily on auditory comprehension and the gradual development of phonemic awareness.

During the period of the distinguished educator Akhmet Baitursynuly, the function of the primer was articulated clearly: “Its task is to teach children to read and write.” The *Alippe* was therefore designed to introduce letters, develop handwriting skills, and build the ability to comprehend written text. For this reason, its vocabulary was intentionally limited and structured. Although children may demonstrate strong oral communication abilities, the process of acquiring reading and writing skills progresses differently and often requires more time.

The duration needed to master letter recognition varies by writing system. In English, the complex relationship between orthography and pronunciation tends to slow decoding processes, while logographic systems such as Chinese require the memorization of characters that carry independent semantic meaning. The Russian writing system also contains numerous positional variations, including 48 contextual categories associated with its six vowel phonemes [14].

Kazakh, by contrast, demonstrates considerably greater phonological regularity. Owing to its consistent phoneme-grapheme correspondence and the stable behaviour of its 28 sounds (9 vowels and 19 consonants) regardless of word position, the acquisition of reading skills in Kazakh tends to be more efficient. Historical data indicate that, when taught through Baitursynuly’s alphabet, children could acquire basic letter recognition within a relatively short period—approximately four weeks [15]. In the current Russian-based Kazakh alphabet, which consists of 42 characters, this process requires more instructional time; nevertheless, most students complete alphabet learning by the end of the calendar year.

All instructional resources and textbooks created by the national teacher are systematic, coherent, and methodologically interconnected. Although numerous primers and methodological guides have been produced in the post-Baitursynuly period, a fully integrated pedagogical system comparable to his has not yet been achieved. More recent pedagogical attempts include the *Bayanshy* manual, designed specifically for teachers and focused on the phonetic features of the Kazakh language, as well as the *Language Readers* programme, which integrates speaking, reading, and writing skills. Nevertheless, even with these innovations, contemporary instructional practice has not produced a methodological framework equal in coherence and consistency to that developed by Baitursynuly.

One of the earliest known methodological manuals written by Akhan for Kazakh teachers consisted of a single printed booklet published in Kazan in 1920. Drawing on fourteen years of teaching experience, he provided practical guidance for schoolteachers on implementing the *usul-i savtiya* (phonetic method), a system that responded to the educational needs of the time. The manual included explanations such as “The sounds of the Kazakh language and their corresponding written symbols” and “Exercises in phonetic practice.” Later, the Kyzylorda publishing house released a two-part instructional guide titled

Language–Melhar (the first part published in 1928, 46 pages; the second in 1929, 90 pages). The preface to this work emphasised the need for an instructional tool that differed from earlier materials in both structure and pedagogical approach and that met the emerging requirements of modern education.

In current instructional practice, teaching the Kazakh language does not always clearly differentiate between its spoken and written forms. As a result, many students experience difficulty distinguishing letters from the sounds they represent and tend to pronounce words according to their graphic appearance rather than their actual phonetic form. This divergence between orthographic conventions and real speech was systematically addressed in Baitursynuly's two-part work *Language Notes* and *Textbook*. In these publications, he used short, precise guiding questions to help learners recognise the distinction between sound and letter, such as:

- Does the written letter correspond directly to the sound?
- Which element is perceived visually and which auditorily?
- Are phonetically similar sounds represented by similar letters?

Through such practical questions, Baitursynuly underscored the central role of sound in language and demonstrated the pedagogical necessity of teaching children to hear, identify, and differentiate phonemes before introducing orthographic forms.

Baitursynuly emphasised that mastery of writing is fundamentally dependent on the ability to perceive, distinguish, and classify the sounds of a language. Learners must develop the skill to associate each letter with its corresponding sound, recognise frequently used letters, and identify written symbols by their conventional names.

At the same time, contemporary education increasingly follows the principle of linking “theory and practice,” encouraging a transition from older modes of instruction to more experience-based and modern pedagogical approaches. In his article “*Baulu School*,” Baitursynuly described this approach as a form of “live education,” contrasting it with what he referred to as “dead education.” In his view, knowledge acquired through direct sensory engagement is more vivid and memorable than information gained through superficial reading. The instructional method known as *baulu*, which immerses the child in meaningful real-world activities, surpasses other methods in vitality and educational effectiveness. Essentially, *baulu* refers not simply to delivering instruction, but to ensuring that the child actively participates in authentic experiences.

In modern educational theory, this concept corresponds closely to what is now termed functional education. Baitursynuly maintained that knowledge which truly enlightens the learner must be experiential in nature. From his perspective, primary school constitutes the foundation for all subsequent learning, providing the essential skills and core competencies that every individual needs.

Conclusion

The study demonstrates that the development of Kazakh primers followed

a long and complex historical trajectory, during which numerous attempts to adapt Arabic and Russian scripts did not fully succeed in representing the phonetic structure of the Kazakh language. The analysis confirms that Akhmet Baitursynuly's alphabet was among the first writing systems to accurately reflect the natural phonological properties of Kazakh and to introduce a scientifically grounded approach to literacy instruction.

The findings indicate that Baitursynuly's reform of the Arabic script extended far beyond graphic modification and was rooted in a comprehensive linguistic analysis of Kazakh phonetics, morphology, and syntax. His Alippe, refined across multiple editions, demonstrated significant methodological strengths compared with other primers of the period. These included the alignment of sound-letter correspondence with vowel harmony principles, the elimination of non-functional symbols, and the introduction of phonetic exercises that facilitated accurate and efficient reading acquisition.

The comparative analysis of pre- and post-Baitursynuly educational materials shows that earlier primers did not achieve the same level of linguistic precision, pedagogical coherence, or systematic organisation found in Baitursynuly's system. Furthermore, the study confirms that key elements of his literacy methodology – particularly phonetic analysis, graded text design, and functional language practice – continue to hold relevance for contemporary primary education.

Based on the collected evidence, it can be concluded that Akhmet Baitursynuly is the principal architect of the scientifically grounded Kazakh alphabet, and his Alippe remains one of the most effective and linguistically adequate primers in the history of Kazakh literacy. Despite the development of numerous subsequent primers, none have demonstrated a comparable level of conceptual coherence, linguistic accuracy, and pedagogical value, underscoring the lasting significance of Baitursynuly's contribution to modern Kazakh language teaching.

Қаржыландыру туралы ақпарат

The article was written within the framework of grant funding for scientific and/or scientific-technical projects for 2025–2027. The research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (AP26104267).

ӘДЕБИЕТ

- [1] Алтынсарин Ы. Қазақ хрестоматиясы. – Орынбор, 1864. – 76 б.
- [2] Алтынсарин Ы. Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы. – Орынбор, 1871. – 89 б.
- [3] Алекторов А.Е. К мудрости ступенька. Азбука для учеников начальных русско-казахских школ. – Москва, 1891. – 98 б.
- [4] Васильев А.В. Букварь для киргизских школ. – Казань, 1912. – 95 стр.

- [5] Байтұрсынов А. Тіл тағылымы // Қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері. – Алматы: «Ана тілі», 1992. – 444 б.
- [6] Нұрбаев М. Әліппесі. – Уфа, 1910. – 31 б.
- [7] Ерғалиұлы З. Қазақ әліппесі. – Қазан, 1910. – 36 б.
- [8] Аңдамасов Ж. Қазақша ең жаңа әліппесі. – Қазан, 1912. – 32 б.
- [9] Сырғалин К. Қазақша әліппе кітабы. – Қазан, 1913. – 27 б.
- [10] Байтұрсынов А. Оқу құралы. – Орынбор, 1912. – 39 б.
- [11] Байтұрсынұлы А. Бастауыш мектеп. – Орынбор: «Қазақ» газеті, 1914. – №62 (17 май).
- [12] Ахмет Байтұрсынұлының «Әліппесі». <https://abai.kz/post/98357> 30.09.2019
- [13] Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің, таңдау курстарының және факультативтердің үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013619> 12.04.2021
- [14] Жүнісбек Ә. Қазақ тіл білімінің мәселелері. - Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2018. – 368 б.
- [15] Шонанов Т. Ахмет Байтұрсунович Байтұрсунов в области народного просвещения и литературы // Қазақ ССР Мемлекеттік Орталық архивінен алынды: 1934. №544 қор, 1-тізбе, – 104 б.

REFERENCES

- [1] Altynsarin Y. Qazaq hrestomatiyası [Kazakh anthology]. – Orynbor, 1864. – 76 b. [in Kaz.]
- [2] Altynsarin Y. Qazaqtarğa orys tılın üiretudiñ bastauyş qūraly [Elementary means of teaching Kazakhs the Russian language]. – Orynbor, 1871. – 89 b. [in Kaz.]
- [3] Alektorov A.E. K mudrosti stupenka. Azbuka dlä uchenikov nachälnyh russko-kazahskih şkol [There is a step towards wisdom. ABC for students of primary Russian-Kazakh schools]. – Moskva, 1891. [in Rus.] – 98 b.
- [4] Vasilev A.V. Bukvăr dlä kirgizskih şkol [A primer for Kyrgyz schools]. – Kazän, 1912. – 95 s. [in Rus.]
- [5] Baitürsynov A. Tıl tağylımy // Qazaq tılı men oqu-ağartuğa qatysty eñbekteri [Language lessons / / works on the Kazakh language and education]. – Almaty: «Ana tılı», 1992. – 444 b. [in Kaz.]
- [6] Nūrbaev M. Älippinesi [Alphabet]. – Ufa, 1910. – 31 b. [in Kaz.]
- [7] Erğaliūly Z. Qazaq älippinesi [Kazakh alphabet]. – Qazan, 1910. – 36 b.[in Kaz.]
- [8] Añdamasov J. Qazaqşa eñ jaña älippinesi [New Kazakh alphabet]. – Qazan, 1912. – 32 b. [in Kaz.]
- [9] Syrğalin K. Qazaqşa älippe kitabı [Kazakh alphabet book]. – Qazan, 1913. – 27 b. [in Kaz.]
- [10] Baitürsynov A. Oqu qūraly [Training manual]. – Orynbor, 1912. [in Kaz.] – 39 b.

[11] Baitürsynұлы A. Bastauyş mektep [Primary school]. – Orynbor: «Kazak» gazeti, 1914. - №62 (17 mai). [in Kaz.]

[12] Ahmet Baitürsynұлының «Älippesi» [“The Alphabet” By Akhmet Baitursynuly]. [Elektrondy resurs 30.09.2019] <https://abai.kz/post/98357> [in Kaz.]

[13] Jalpy bilim beru üiymdaryna arnalğan jalpy bilim beretin pänderdiñ, tañdau kurstarynyñ jäne fakültativterdiñ ülgilik oqu bağdarlamalaryn bekıtu turaly [On approval of standard curricula of general education disciplines, elective courses and electives for general education organizations]. 12.04.2021 <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013619> 12.04.2021 [in Kaz.]

[14] Jünısbek Ä. Qazaq tıl biliminiñ мәseleleri [Problems of Kazakh linguistics]. -Almaty: «Abzal-Aı» baspasy, 2018. – 368 b. [in Kaz.]

[15] Şonanov T. Ahmet Baitursunovich Baitursunov v oblasti narodnogo prosveşeniya i literatury [Akhmet Baitursunovich Baitursunov in the field of public education and literature] // Qazaq SSR Memlekettik Ortalyq arhivinen alyndy: 1934. №544 qor, 1-tızbe, – 104 b. [in Rus.]

ҚАЗАҚ ӘЛІППЕСІНІҢ ТАРИХЫ

*Қапалбек Б.С.¹, Оразхан Н.Н.²

¹Мемлекеттік тілді дамыту институты, Алматы, Қазақстан

²Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл зерттеу қазақ әліппелерінің тарихи қалыптасуын талдап, Ахмет Байтұрсынұлы реформалаған араб графикасына негізделген қазақ әліпбиінің тілдік және педагогикалық негіздерін қарастырады. Ерте кезеңдегі әліппелер мен оқу құралдарына жасалған салыстырмалы-тарихи талдау pre-Байтұрсынұлы кезеңіндегі сауат ашу тәсілдерінің әдістемелік шектеулерін анықтап, Байтұрсынұлы жасаған фонетикалық жүйенің ғылыми үйлесімділігін және қазақ тілінің құрылымдық табиғатын дәл бейнелейтінін көрсетеді. Сонымен қатар зерттеу XX ғасыр бойындағы әліппе құрастыру эволюциясын сипаттап, кейінгі жасалған оқулықтардың Байтұрсынұлының «Әліппесінде» орныққан жүйелілік пен педагогикалық негізді толық қайталай алмағанын айқындайды.

Зерттеудің мақсаты – қазақ әліппелерінің тарихи даму жолын талдау, Байтұрсынұлына дейінгі және одан кейінгі сауат ашу үлгілерін салыстыру, сондай-ақ оның әліпбиі мен оқыту әдістемесінің қазіргі бастауыш білім беру үшін маңызын ғылыми түрде негіздеу. Зерттеу нәтижелері Байтұрсынұлы реформалаған жазу жүйесінің қазақ тілінің фонетикасы, морфологиясы және орфографиялық құрылымын терең талдауға сүйене отырып қалыптасқанын және ерте сауат ашу үшін тілдік тұрғыдан да, педагогикалық тұрғыдан да тиімді іргетас болғанын көрсетеді.

Зерттеу қорытындысы бойынша, Байтұрсынұлының фонетикалық қағидаттарын және оқыту стратегияларын қазіргі сауат ашу бағдарламаларына

енгізу бастауыш мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын елеулі түрде арттыра алады. Зерттеудің теориялық маңызы – ғылыми негізделген әліпбилер мен құрылымды тілдік оқытудың сауат ашудағы рөлін айқындау және қазақ тілін оқытуды халықаралық деңгейде мойындалған педагогикалық стандарттармен үйлестіруге мүмкіндік беруінде.

Деректер мен әдістер. Зерттеу барысында ретроспективтік, салыстырмалы-тарихи, лингвистикалық және сипаттамалық әдістер қолданылды. Талдау архивтік материалдар мен алғашқы оқу құралдарына негізделді.

Тірек сөздер: қазақ әліпбиі, Ахмет Байтұрсынұлы, бастауыш білім, араб жазуы, фонетикалық әдіс, сауат ашу, пәнаралық, кіріктіру

ИСТОРИЯ КАЗАХСКОГО БУКВАРЯ

*Капалбек Б.С.¹, Оразхан Н.Н.²

^{*1}Институт развития государственного языка
Алматы, Казахстан

²Университет Международного Бизнеса имени Кенжегали Сагадиева
Алматы, Казахстан

Аннотация. В исследовании рассматривается историческое развитие казахских букварей и анализируются лингвистические и педагогические основы реформированного казахского алфавита Ахмета Байтурсынулы, созданного на базе арабской графики. Сравнительно-исторический анализ ранних букварей и учебных материалов выявил методологические ограничения дореформенных моделей обучения грамоте и показал научную целостность фонетической системы Байтурсынулы, которая точно отражает структурные особенности казахского языка. Кроме того, исследование прослеживает эволюцию букварей на протяжении XX века и подчёркивает, что последующие попытки не смогли в полной мере воспроизвести системность и педагогическую обоснованность, заложенные в «Әліппе» Байтурсынулы.

Цель исследования – проанализировать историческую траекторию развития казахских букварей, сравнить модели обучения грамоте до и после Байтурсынулы, а также обосновать актуальность его алфавита и методики преподавания для современного начального образования. Результаты показывают, что реформа письма, проведённая Байтурсынулы, основанная на строгом анализе фонетики, морфологии и орфографических принципов казахского языка, создала лингвистически согласованную и педагогически эффективную основу для раннего обучения грамоте.

В заключение подчёркивается, что интеграция фонетических принципов и методических приёмов Байтурсынулы в современные программы обучения чтению и письму может значительно повысить показатели функциональной грамотности учащихся начальной школы. Теоретическая значимость исследования заключается в демонстрации

важности научно обоснованных алфавитов и структурированного обучения языку для формирования грамотности, а также в предложении ориентиров для согласования казахского языкового образования с международно признанными педагогическими стандартами.

Данные и методы. В исследовании использованы ретроспективный, сравнительно-исторический, лингвистический и описательный методы, а также анализ архивных материалов и ранних учебных текстов.

Ключевые слова: казахский алфавит, Ахмет Байтурсынулы, начальное образование, арабская графика, фонетический метод, обучение грамоте, междисциплинарный, интеграция

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 30.06.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы ақпарат:

Қапалбек Бижомарт Сейсенбекұлы – филология ғылымдарының кандидаты, Мемлекеттік тілді дамыту институттың атқарушы директоры, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-0679-1304>, e-mail: zhomart_til@mail.ru

Оразхан Назерке Нұрботақызы – PhD Докторант, К.Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-0239-9919>, e-mail: nazerke.orazkhan@mail.ru

Информация об авторах:

Капалбек Бижомарт Сейсенбекулы – кандидат филологических наук, исполнительный директор Института развития государственного языка, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-0679-1304>, e-mail: zhomart_til@mail.ru

Оразхан Назерке Нурботақызы – PhD докторант, старший преподаватель Международного университета бизнеса имени К. Сағадиева, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-0239-9919>, e-mail: nazerke.orazkhan@mail.ru

Information about the authors:

Kapalbek Bizhomart Seisenbekuly – Candidate of Philological Sciences, Executive Director of the Institute for the Development of the State Language, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-0679-1304>, e-mail: zhomart_til@mail.ru

Orazkhan Nazerke Nurbotakyzy – PhD Doctoral Student, Senior Lecturer at the K. Sagadiev International University of Business, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-0239-9919>, e-mail: nazerke.orazkhan@mail.ru

UDC 81'373.23:911.3(410+574):502.3

ISRTI 06.71.35, 21.31.17, 06.61.27

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.011>

**ENVIRONMENTAL TRANSFORMATIONS AND THEIR IMPACT
ON PLACE-NAME EVOLUTION: A COMPARATIVE LINGUISTIC
ANALYSIS OF ENGLISH AND KAZAKH GEOGRAPHICAL
NOMENCLATURE**

***Karayeva B. Z.¹, Meirbekov A. K.², Taspolatov B. T.³**

***^{1,3} South Kazakhstan University named after M.Auezov, Shymkent, Kazakhstan**

² International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan

Abstract. Revealing the relationships between climate change and environmental shifts is extremely important for preserving the cultural identity of countries. The purpose of the presented study was to analyse the impact of environmental changes on toponymy in England and Kazakhstan. The paper emphasizes the relevance of toponyms as vital elements of cultural heritage. The methods used in the paper were based on an interdisciplinary approach. Several cartographic and linguistic databases were used as data source. These databases provided reliable geographical and linguistic information for comparative analysis.

To study the relationship between environmental changes and changes in toponymy, the paper combined linguistic, ecological and cultural analyses. The results showed that a comparative analysis between England and Kazakhstan made it possible to identify thematic groups for studying common features and differences in the evolution of toponymy under the influence of both natural and anthropogenic factors. The analysis of the relevant literature has demonstrated how these changes can lead to the change or disappearance of existing toponyms. The results of this study must expand the understanding of toponyms as cultural markers that dynamically respond to environmental transformations. The study emphasizes the scientific novelty of comparing the toponymy of two different countries. It also offers recommendations for the preservation of this heritage. The need for further interdisciplinary research to study the consequences of environmental changes for cultural identity and memory is emphasized.

Keywords: topographical territorialisation, ecotoponymy, culture preservation, political strategies, linguistic landscape, Kazakh toponyms, English toponyms, history

Introduction

The study of geographical names is carried out within the field of toponymy. It expands the understanding of the natural, historical and cultural features of different countries, names, regions. In turn, toponymy is complete information about landscapes, ecosystems, cultural traditions and historical narratives of peoples. Toponyms act not just as a scientific unit, but as a centre of collective memory and identity.

The environment is constantly transforming. Climate change, land use, natural disasters actively affect the development of toponymy. This area of research is particularly relevant, as it describes the formation, evolution, and sometimes obsolescence of toponyms.

Ecotoponymy in this work is used in the perspective of comparative analysis on the example of English and Kazakh toponyms. Toponymy analysis has the potential to determine the impact of specific environmental phenomena: sea level rise or desertification. Such environmental changes adjust the names of the affected regions.

Toponymy is the academic discipline that investigates the origin, meaning, and evolution of geographical names. Interdisciplinarity in this matter is likely to encompass the genesis, structure, meaning and development of place denominations. Interdisciplinary connections between natural sciences, including geography and ecology, and humanities, such as history, ethnography and linguistics, are crucial. The relevant literature mostly analyzes the cultural-historical meaning of toponyms. This aspect reveals markers of transformations both in the natural environment and in human society. Undoubtedly, such transformations have a great impact on the landscape and on the field of toponymy (for example, the disappearance of lakes leads to the loss of the nomenclature associated with them; the emergence of new urban settlements gives rise to new toponyms). The reviewed studies [1] have demonstrated how toponymy is related to the natural conditions of specific regions, as they reflect the natural characteristics of the terrain, such as rivers, mountains and forests. Every, even a minor change, has a major impact on the nomenclature of toponyms. Other studies show that climate change and environmental disasters cause the complete disappearance or change of geographical objects. All these phenomena are reflected in the field of toponymy [2]. Similar works describe the role of environmental change in the formation of toponyms. Scientists describe regions that have experienced climatic challenges [3]. Other articles also emphasize the role of toponyms in cultural memory and identity. Scientists emphasize their importance in the context of environmental and social transformations [3]. The linguistic and cultural comparative aspect is a strong methodology for analyzing interregional patterns in toponym changes [4].

Other article by suggests strategies for preserving linguistic heritage in environmentally vulnerable regions. Scientists offer a basis for practical recommendations from the presented study [5].

The scientific novelty of the proposed article is based on a comparative approach. It allowed us to identify common patterns and unique differences in the way environmental transformations affect place names in these countries. The synthesis of insights from historical, cultural, and environmental perspectives should deepen the understanding of place names as dynamic markers of cultural memory and environmental adaptation. Taking into account the existing gaps in translation studies, this article emphasises the role of place names in reflecting environmental change and preserving cultural heritage.

Accordingly, the purpose of this article is to analyse the impact of environmental change on the toponymy of England and Kazakhstan. The paper focuses on identifying common patterns and unique differences. The objectives of the study are:

- Investigate the theoretical frameworks linking ecological changes to toponymy.

- Analyze specific instances of toponymic changes in England and Kazakhstan driven by ecological factors.

- Examine the cultural and historical significance of toponyms in the context of environmental change.

- Develop strategies and recommendations for the preservation of toponymic heritage in a changing ecological landscape.

This topic is very relevant, but comparative studies are limited. Current related research is mostly focused on the local impact of environmental changes on place names, paying little attention to cross-cultural comparisons. The interaction between natural and anthropogenic factors in shaping the evolution of place names is also insufficiently studied. In fact, all these articles have no practical application for the strategy of place name preservation in the face of environmental challenges.

The analysis of literature concerning the impact of climate change and anthropogenic factors on toponymy in England and Kazakhstan highlights several important aspects that facilitate an understanding of how natural and social changes influence culture and identity through place names. In this context, scientific works examine historical changes in place names resulting from climate change [6]. Research conducted in Scotland indicates that names associated with glacial and snow formations, such as Glencoe, may gradually disappear or alter in meaning due to the retreat of glaciers. Similar changes can be observed in Kazakhstan. Toponyms related to natural landscapes that are undergoing transformations due to climatic influences are investigated [7].

Materials and methods

The study was grounded in an interdisciplinary approach that integrated linguistic, ecological, and cultural analyses. The primary objective of this research was to examine the relationship between environmental changes and alterations in toponymy, with a focus on comparing two regions – England and Kazakhstan – that possess distinct cultural, historical, and ecological contexts yet encounter similar environmental challenges, such as climate change, urbanization, and ecosystem degradation.

Description of Tools, Analytical Methods, and Data. This paper analyses cartographic materials and geographical dictionaries to identify place names and their temporal changes, using modern and historical maps, as well as geographical dictionaries. This approach allowed us to investigate the relationship between changes in the natural environment and the formation and

transformation of toponyms. Information was collected from historical materials, archival documents and sources containing data on the origin and evolution of geographical names under the influence of environmental factors. The study also examines climatic and ecological reports reflecting the state of the environment in England and Kazakhstan. These sources provide information on climatic changes, urbanization processes and other environmental challenges that could have affected toponymy.

To confirm the results, a linguistic analysis of toponyms was carried out. Geographical names were studied in terms of their origin, meaning and linguistic characteristics, which included etymological analysis, as well as analysis of phonetic and morphological features.

This analysis allowed us to identify the relationship between changes in place names and environmental transformations in the studied countries. The work also examines the impact of these changes on the cultural heritage and identity of local communities. The analysis showed how environmental factors influence collective memory and cultural identity.

Data Sources and Inclusion and Exclusion Criteria. A wide range of information resources was used to conduct the study. The main sources were cartographic archives, as well as map collections from state and university funds, which contained important geographical data. In addition, materials from the national archives of England and Kazakhstan, museum exhibitions and library funds were analyzed. Special attention was paid to reports from government agencies and international environmental organizations, such as the UN and WHO, which provided the necessary information on environmental changes.

Linguistic databases played a significant role in the study, allowing us to study linguistic aspects in the context of geography. In particular, data on toponyms, both modern and historical, were processed to provide a deep understanding of the chosen topic. The use of various sources allowed for a detailed and multi-vector analysis.

To support the comparative analysis, this study utilized several cartographic and linguistic databases previously employed in other research works. These sources, used in the studies by Kakabayev (2023), Haigh (2022), Dmitriyev (2024), Ballantyne (2019), and Chlachula (2020), provided a reliable foundation for spatial and linguistic analysis.

Cartographic data sources included the *National Atlas of the Republic of Kazakhstan* (2020), *Ordnance Survey Open Data* (2019), *HydroGIS Kazakhstan Dataset* and *UNDP Climate Maps* (2023), *GeoJournal GIS Data* for Northern Kazakhstan regions (2024), and *Geological and Geographical Maps of East Kazakhstan* (2020). These sources provided detailed information for spatial toponymic mapping, including relief, hydrology, and geomorphological structures.

Linguistic and cultural sources included the *Linguocultural Dictionary of Kazakh Toponyms* (2024), the *State Catalogue of Geographical Names of the*

Republic of Kazakhstan (2024), and the *Kazakh Language National Corpus* (2024). These databases allowed for the identification and semantic classification of toponyms within their cultural and historical contexts.

Thus, the use of cartographic and linguistic materials previously applied by these authors strengthened the methodological foundation of this study and ensured the reliability of spatial and cultural data.

Geographical names recorded over the past two centuries have made it possible to reflect the historical and cultural dynamics of regions. Toponyms are a kind of reflection of natural conditions, historical events and cultural influences. Data from historical sources on environmental changes, studied within the selected territories, contributed to a holistic view of the changes in these regions. In particular, the analysis included an assessment of climate change, land use changes and biological resource diversity, which made it possible to assess the impact of both natural phenomena and human activities on ecosystems.

These transformations showed the relationship between environmental changes and cultural characteristics of communities. It was found that adaptation to new environmental conditions is reflected in the linguistic practice of the local population, which modifies its names in accordance with changes in reality. The analysis of these processes helped to reveal how ecosystems affect the cultural identity and linguistic traditions of communities over time.

The study was conducted systematically. Sources that did not contain relevant information on toponymy or environmental changes, as well as those that went beyond the time limits of the study (more than 200 years ago), were eliminated. Materials that did not have scientific justification or were insufficiently verified were not used.

This structured approach ensured a clear understanding of the methodology, tools, and data sources used in this study. The comprehensive methodology contributed to an organized and reliable research process.

Results

Today, humanity is confronted with large-scale environmental challenges, so preserving and understanding place-name traditions is becoming increasingly important for preserving historical memory and strengthening the sense of belonging in communities.

Natural and anthropogenic environmental changes have a profound impact on cultural and linguistic systems, including toponymy, the science of place names. In recent years, climate change, urbanisation and ecosystem degradation have accelerated the transformation of natural landscapes and human settlements. This has led to changes in place names that reflect these changes. Related contemporary research is actively studying place names in local contexts. However, a comparative analysis of environmentally-induced changes in different geographical and cultural regions remains insufficiently studied. The present study fills this gap by examining the impact of environmental change on

the place names of England and Kazakhstan, two regions with different linguistic, cultural and environmental histories.

Ecological Changes and Their Impact on Kazakh Toponymy. Kazakhstan is characterized by a harsh climate. The country faces serious environmental challenges, including desertification, shrinking water bodies, degradation of steppe ecosystems, and climate change [8]. The work provided data on the environmental changes observed in Kazakhstan and their corresponding impact on toponymy. Table 1 demonstrates the main environmental challenges, notable examples of affected toponyms, and the observed changes in cultural meaning.

Table 1. Ecological Changes and Their Impact on Kazakh Toponymy

Ecological Issue	Notable Examples	Changes in Toponyms
Karaqum (“black sand”)	Desertification	Emergence of names reflecting desert
Desiccation of water bodies	Lake Karakil, Zhamankol	Loss of relevance for «kol» (lake)
Ecosystem degradation	Zhusan (wormwood)	Loss of relevance for flora-related names
Disappearance of fishing villages	Balyk-shy (“fisherman”)	Loss of cultural significance

Source: authors’ own development.

We see that as ecosystems degrade, traditional names have lost their cultural identity and connection to the natural features they once described.

Changes in English Toponymy Due to Ecological Issues. Table 2 shows the environmental problems of England, and their impact on toponymy. Powerful environmental changes have resulted in changes in toponyms.

Table 2. Ecological Changes and Their Impact on English Toponymy

Ecological Issue	Notable Examples	Changes in Toponyms
Coastal erosion	Dunwich (lost coastal town)	Preservation of historical names
River modifications	River Fleet (culverted)	Urban names derived from original rivers
Deforestation	Sherwood Forest	Names persist despite loss of forests
Urban expansion	Fleet Street (hidden river)	Emergence of urbanized names

Source: authors’ own development.

The shifts described demonstrate the irreversible processes of urbanization and environmental degradation in England. This has led to a complex evolution of place names that reflects both historical significance and contemporary realities.

Comparative Analysis of Toponymic Changes in Kazakhstan and England. A comparative review of similarities and differences in toponymic changes in Table 3 demonstrates environmental factors in Kazakhstan and England.

Table 3. Comparative Analysis of Toponymic Changes

Aspect	Kazakhstan	England
Dominant Ecological Issues	Desertification, water body desiccation	Coastal erosion, urban expansion
Type of Toponymic Changes	Loss of traditional names	Urbanized names alongside historical preservation
Cultural Significance	Strong ties to nomadic traditions	Reflection of agricultural and urban history
New Toponyms	Reflecting ecological initiatives	Associated with environmental restoration

Source: authors’ own development.

Environmental transformations and their impact on place-name evolution:

Examples of the cultural consequences of toponymic changes in both regions are provided. They highlight the influence of environmental factors on cultural identity.

Emergence of New Toponyms Reflecting Environmental Initiatives. New place names that have emerged in both Kazakhstan and England because of environmental awareness and initiatives aimed at conservation and sustainable development are listed in Table 4.

Table 4. New Toponyms Associated with Environmental Initiatives

Country	New Toponyms	Context
Kazakhstan	Baikonur Ecopark	Focus on conservation and research
	Altai National Park	Protection of biodiversity
England	Greenway	Urban green spaces
	Floodgate Lane	Flood protection initiatives
	Wildlife Reserve	Preservation of biological diversity

Source: authors' own development.

The results of the work show that new toponyms reflect the growth of environmental awareness in both Kazakhstan and England. They illustrate the response of society to environmental challenges. The analysis showed significant environmental changes in both Kazakhstan and England, which lead to changes in toponymy. Of course, these changes affect the cultural meaning of toponyms and emphasize the evolution of the relationship between human societies and their environment. Important for maintaining cultural identity and historical continuity amidst these environmental transformations is the preservation and documentation of toponyms.

Studies focus on the issue of toponym disappearance due to ecosystem degradation. The researchers describe a case involving the Aral Sea, where many names associated with water bodies have vanished as a result of the sea's desiccation and the disappearance of rivers. Authors compare this phenomenon to analogous changes in England, where the drying up of rivers and lakes has also led to the loss of traditional names [9].

In other works, changes in toponymy resulting from anthropogenic ecological transformations, particularly in the context of urbanisation and industrialisation are analysed [10]. In this regard, it is worth noting that in the United Kingdom, new toponyms associated with industrial sites have emerged as evidence of changes in land use, whereas in Kazakhstan, changes in names during the Soviet period reflect the new functions of industrial zones.

The impact of changes in natural landscapes on toponymy is also actively analysed. It should be added that the degradation of steppes in Kazakhstan and deforestation in England have resulted in alterations to names associated with natural features, reflecting a deeper interaction between nature and cultural identity [11].

Religious and cultural changes are also a consequence of ecological

transformations. Sacred toponyms linked to natural features may undergo modifications due to changes in environmental conditions, which in turn affects people's perceptions of these places [12]. Scientists concentrate on the evolution of place names in the context of climate change and population migration [13]. Climate change can lead to migration, which in turn contributes to the emergence of new toponyms or the alteration of old ones. This phenomenon is significant in studying not only contemporary but also historical transformations in culture.

Thus, these research trajectories underscore how global climate changes and local ecological factors influence toponymy in England and Kazakhstan. A comparative analysis of examples from both countries will provide deeper insights into how natural and anthropogenic changes shape cultural heritage, as expressed through place names.

However, there is a lack of comparative studies examining this process in different cultural and geographical contexts, such as England and Kazakhstan. There are studies dedicated to individual aspects of toponym changes under the influence of ecological factors, but a comparative analysis between England and Kazakhstan in this context has not been conducted. This research aims to fill this gap.

Discussion

Therefore, the aim of the proposed study was to analyze the impact of environmental change on the toponymy of England and Kazakhstan. The work focuses on identifying common patterns and unique differences. Linguistic markers (toponyms) encompass cultural, historical and ecological narratives, making them integral to understanding the interaction between human activity and ecological transformation. In this context, Izduygu and Geren postulate that one of the most prominent illustrations of ecological catastrophe is the drying up of the Aral Sea. The depletion of the Aral Sea is evidence of an ecological catastrophe. It had a strong impact on toponymy. In the 1960s, there was a significant diversion of water from the Amu Darya and Syr Darya rivers. This was done for irrigation purposes and led to a reduction in the area of the sea by more than 90% [14]. This transformation has led to the erosion of sea-related place names or a modification of their meanings. For instance, the city of Aral, deriving its name from the Kazakh word for "island", was formerly associated with the islands in the sea. In contemporary times, while the name persists, it has largely lost its geographical significance. Similarly, the village of Balyk-shy, meaning "fisherman", situated along the coastline, has lost its original connotation, as fishing activities in the region have ceased.

Thus, the disconnection between the toponym and its corresponding natural feature diminishes its cultural significance. In a similar study, authors describe that numerous small lakes within the steppes of Kazakhstan have vanished as a consequence of climate change and the intensive exploitation of water resources, particularly in regions such as Akmola and Kostanay. Authors give example the

Lake Karakil, known as “black lake”, has nearly completely dried up, resulting in the loss of its ecological function and cultural importance. Names incorporating the element “kol”, meaning “lake”, are becoming obsolete or losing their relevance; for instance, Zhamankol, translating to “bad lake”, is now entirely dry. In these areas, new names have emerged that reflect the processes of desertification, such as Karaqum, meaning “black sand”, which signifies the transition from aquatic environments to arid landscapes.

The introduction of new toponyms that denote these transformations, such as Saryshil, meaning “yellow desert”, documents the degradation of the ecosystem. The desertification of the steppes also impacts toponyms associated with local flora and fauna. Place names containing elements like “dala” (steppe) and “zhusan” (wormwood) lose their relevance as the corresponding ecosystems deteriorate. The emergence of new ecological conditions gives rise to toponyms that reflect alterations in the landscape, for example, names incorporating “qum” (sand) in regions subject to desertification, such as Qyzylqum, which translates to “red sand.” The Qyzylqum desert in southern Kazakhstan is expanding due to climatic changes and anthropogenic factors, including deforestation and overgrazing.

Kazakh authors state that as a macrotoponym, Qyzylqum increasingly becomes associated with the growing desert areas. The emergence of microtoponyms featuring elements such as “qum” (“sand”) or “shöl” (“desert”), exemplified by Sholdala (“desert steppe”), records a significant change in the landscape. The toponyms of Kazakhstan possess profound cultural and historical significance, reflecting the traditional nomadic lifestyle and the intrinsic connection to nature. The alteration or disappearance of these names impacts cultural identity and the historical memory of the populace. Kazakh place names frequently embody traditional nomadic practices, denoting pastures, seasonal encampments, or locations tied to natural resources. The loss or transformation of these identifiers significantly affects cultural identity. For instance, names associated with flora, such as “Zhusan” (wormwood), become irrelevant due to the degradation of steppe ecosystems, while local names tied to water sources, such as Aqbulak (“white spring”), vanish as a result of the drainage of these resources.

Similarly, England grapples with ecological challenges, including coastal erosion, river desiccation, and ecosystem degradation. Climate change has precipitated a rise in sea levels and an increase in flooding events. A pertinent example is the River Fleet in London, which has been enclosed in a culvert and is now concealed beneath the surface. Nevertheless, toponyms such as Fleet Street endure, albeit detached from their original geographical referents. Toponyms containing elements like “wood” or “forest” reflect the historical presence of woodlands that have been progressively deforested or converted to agricultural land.

In terms with the presented paper, other authors postulate that England, new toponyms reflecting ecological initiatives and the restoration of natural

landscapes are also emerging, such as “Greenway” or “Eco-Park”, which signify the growing environmental consciousness within society. English toponyms encapsulate historical and cultural narratives, illustrating agricultural traditions and a connection to nature. The ongoing erosion of England’s coastline, exacerbated by climate change and rising sea levels, presents a significant concern. A noteworthy case is the coastal town of Dunwich, which was once a thriving port but has been entirely lost to erosion, resulting in its status as an underwater ruin. The name persists solely in historical records. The erosion has also given rise to new toponyms in the region, particularly those associated with protective structures, such as “Sea Wall”.

The loss of historical settlement names contributes to the erosion of cultural memory, while new toponyms signify changes in the landscape and humanity’s adaptive responses to these transformations. Many rivers in England have been redirected into underground canals as a consequence of urban expansion and infrastructure development. Despite this, their names have been retained within the urban toponymy. The River Fleet, now concealed within a culvert, continues to exist in the form of Fleet Street, which is associated with the legacy of British journalism. Historical names endure as cultural antiquities, notwithstanding the loss of their physical connection to the original geographical features.

Urbanization has prompted the emergence of new place names that reflect contemporary functions of the territory, such as “Greenway” or “Eco-Park”. The deforestation of England for agricultural and urban development has led to the disappearance of significant woodlands, impacting toponyms. Names incorporating elements such as “wood” or “forest” have persisted, despite the corresponding natural features vanishing, exemplified by Sherwood Forest, which is historically linked to the legend of Robin Hood but now occupies only a fraction of its original expanse. The restoration of natural areas stimulates the emergence of new toponyms associated with environmental initiatives, such as “Wildlife Reserve”. Changes in river levels and an increase in flooding incidents in England have implications for toponymy, particularly in low-lying regions. Names like “Water Meadow” endure, despite the evolving landscape, while new place names related to modern water management projects, such as “Flood Barrier”, are emerging.

Toponymic evolution plays a significant role in preserving the cultural identity and historical memory of nations. In Kazakhstan, for example, Lake Balkhash, though not entirely desiccated, has experienced reduced water levels and altered mineralization, significantly impacting its surrounding ecosystem. Such changes influence place names tied to fishing and aquatic features, potentially leading to their obsolescence or modification. Similarly, the disappearance of small lakes in the steppe regions has resulted in the loss of toponyms incorporating the term “köl” (lake). The encroachment of deserts has prompted the emergence of new names containing elements like “qum” (sand) and “shöl” (desert), reflecting the evolving landscape.

In this context Duck state that ecological degradation has also led to population displacement, with abandoned villages losing their associated toponyms. Conversely, newly established settlements often bear names signifying hope or new beginnings, such as “Zhanaturmys” (“New Life”) and “Bakytty” (“Happy”). Coastal erosion in England has similarly caused the loss of land and disappearance of historically significant villages, such as Dunwich, once a major port. Although these toponyms persist in historical records, they no longer correspond to inhabited locations. Agricultural transformations, such as the removal of hedgerows for large-scale farming, have diminished the prevalence of names featuring “hedge” or “hawthorn”, thereby altering the cultural landscape.

In terms of the given paper, the linguistic comparison of English and Kazakh toponyms under the impact of environmental change has shown common and distinctive features. In two countries, the loss of the link between a place name and a disappeared natural feature, such as lakes in Kazakhstan or rivers and forests in England, indicates a major environmental transformation. In the article, Gill and his colleagues describe new place names emerging to reflect environmental initiatives or changes, such as ‘Eco Park’ in England or ‘Imtibe’ in Kazakhstan. Historical names, such as Fleet Street in England or Aral in Kazakhstan, have survived despite the disappearance of their associated monuments. However, the two countries have different ecologies and climates. Desertification and water degradation dominate in Kazakhstan. And in England, urbanisation and coastal erosion are more noticeable. Kazakh place names tend to emphasise natural features and traditional ways of life. English place names reflect the history of settlement and economic activity.

Urbanization has had a profound influence on toponymic evolution in both countries [8]. In English cities, natural toponyms are often changed to names that reflect historical events, political trends, or the names of prominent figures. For example, names such as “Hill” or “Ford” lose their original meaning due to the disappearance of the corresponding natural objects. In Kazakhstan, the process of urbanization and the development of the agricultural sector also affects the change of toponyms, which gradually move away from agricultural or pastoral associations to urban or industrial ones. However, the natural context remains rooted in many names, such as Karatau (“Black Mountains”) or Kazal (from the name of the Kazal River). Ecological changes cause not only the transformation of natural objects, but also the adaptation of linguistic constructions in toponymy. English names often contain natural descriptors such as “river”, “forest” or “swamp”, while Kazakh place names retain links to regional characteristics, although their meanings change due to environmental factors.

Globalization and climate change have accelerated the pace of change in ecotoponymy, as urbanization and industrialization processes have replaced traditional names. However, the preservation of ecotoponyms is key to preserving cultural heritage and creating environmental awareness. In modern England,

examples of such new names include “Floodgate Lane”, which reflects flood protection measures, and “Solar Park Road”, which is associated with renewable energy. In Kazakhstan, environmentally oriented names such as “Baikonur Reserve” and “Eco-Aul” symbolize the desire for sustainable development and nature conservation.

Preserving toponymic heritage and raising environmental and cultural awareness are priorities. This requires the creation of integrated databases that document the origin, meaning and historical context of toponyms. It is also important to include toponymy in educational programs. The use of interactive maps that illustrate name changes will help to engage the public through information campaigns and seminars. It is especially important to highlight the historical and environmental aspects behind specific toponyms. Thanks to a multidisciplinary approach that combines cultural, educational and technological efforts, England and Kazakhstan can not only preserve their toponymic traditions, but also ensure the continuity of cultural identity and historical memory.

Theoretical and applied problems of toponymy, such as accumulation of geographical names of Kazakhstan, their regulation, restoration of historical names, publication of regional dictionaries of names, are one of the most difficult problems of Kazakh linguistics. Consideration of the toponymy of a specific territory requires a clear definition of the boundaries of the territory under study. Determining the area under study requires caution both when collecting material and when conducting linguistic analysis [15].

Limitations of the study. Despite the effectiveness and evidence-based nature of the paper, it has several limitations that may affect the completeness of the data. The limited geographical area may limit the generalizability of the results to regions with different ecological and cultural contexts. The next is the time constraint. The data for the last 200 years may miss significant earlier toponymic changes. There were some discrepancies in the data in the paper. This may also cause problems, as the larger historical records of England contrast with the limited resources in Kazakhstan. The interdisciplinary approach of the study and the peculiarities of translation may have led to some distortions in the linguistic data. The focus only on environmental influences, climate change and urbanization may have left socio-political and economic factors out of consideration. The identified limitations emphasize the importance of cautious interpretation of the results and the need for further research to analyze the evolution of toponyms in different contexts in more depth.

Conclusion

The study revealed a significant impact of environmental changes on the formation of toponymy in England and Kazakhstan. The work focuses on geographical names as cultural symbols that reflect the relationship between humanity and its environment. The results obtained demonstrate both common features and differences between these two countries. For Kazakhstan, the impact

of desertification and water resource depletion is characteristic, while in England the main factors are coastal erosion and urbanization. Despite the difference in environmental challenges, both countries face the need to preserve their toponymic heritage in the face of modern changes.

Toponyms act as carriers of cultural and historical memory, but they are under threat of loss or modification due to the impact of environmental changes. At the same time, these transformations open up new opportunities for rethinking cultural heritage. Documenting and researching toponyms can not only preserve their meaning, but also contribute to a better understanding of environmental changes affecting landscapes.

Ecotoponymy, the science of the relationship between toponymy and ecological processes, helps to trace how geographical names respond to environmental changes and contributes to a better understanding of these relationships. Analysis of the impact of environmental changes on toponyms using the examples of Kazakhstan and England showed the complexity of the relationship between humanity and nature. Changes in climate and landscape, environmental problems (drying of the Aral Sea, shallowing and desertification of rivers in Kazakhstan) led to a change in the meaning of toponyms or their loss. In England, rising sea levels, drying up of rivers and urbanization led to a loss of relevance of toponyms associated with natural objects. Transformation of the steppe ecosystem and desertification in Kazakhstan led to a change in toponyms associated with traditional steppe objects. Accordingly, these data demonstrate that this study effectively achieved its main goal – to analyze the impact of environmental changes on the toponymy of England and Kazakhstan. It highlighted how deforestation, urbanization, industrialization, and climate change contribute to the decline of natural landscape-related place names and the emergence of human-centric toponyms. The study underscored the cultural and historical significance of toponyms, revealing how their evolution reflects ecological transformations and societal adaptations. Examples from both countries illustrated the role of toponyms in raising environmental awareness and preserving cultural identity.

Despite these achievements, gaps remain, particularly regarding the broader applicability of findings to other regions, the long-term historical evolution of toponyms, and the inclusion of local community perspectives.

Recommendations for Future Research could include diverse regions to explore whether similar patterns of toponymic change occur in other ecological and cultural contexts. It is perspective investigating toponymic evolution beyond the past 200 years to capture deeper historical transformations. It will be useful to incorporate perspectives from local communities and stakeholders to enrich the understanding of the cultural significance and interpretation of toponyms as well as examine socio-political, economic, and migratory influences on toponymic changes alongside ecological factors.

Use GIS and digital mapping tools to visualize and analyze toponymic

evolution dynamically and foster collaboration between linguists, geographers, historians, and ecologists to address interdisciplinary complexities is also effective.

Future studies should build on these recommendations to enhance the understanding of ecotoponymy and its implications for cultural heritage, environmental policy, and community identity.

REFERENCES

- [1] Kakabayev A., Yessenzholov B., Khussainov A., Rodrigo-Illarri J., Rodrigo-Clavero M. E., Kyzdarbekova G., Dankina G. The impact of climate change on the water systems of the Yesil River Basin in Northern Kazakhstan // Sustainability. – 2023. – №. 22. – B. 263-273. <https://doi.org/10.3390/su152215745> [in Kaz.]
- [2] Haigh I. D., Dornbusch U., Brown J., Lyddon C., Nicholls R. J., Penning-Roswell E., Sayers P. Climate change impacts on coastal flooding relevant to the UK and Ireland // MCCIP Science Review. – 2022. – P.1–18. https://www.mccip.org.uk/sites/default/files/202211/Coastal%20Flooding%20Formatted_updated%20and%20returned%20by%20authors.pdf
- [3] Turekeldiyeva R., Kurmanbayev R., Idrisheva Z., Korogod N., Kenzhegali S., Bukunova A., Daniyarova M. Ecological monitoring of the biodiversity sustainability in the regions of Southern Kazakhstan during observed drought // Caspian Journal of Environmental Sciences. – 2024. – №. 5. – P. 1215–1222. https://cjes.guilan.ac.ir/article_8339.html
- [4] Williams C. C., Chawla L. Environmental identity formation in nonformal environmental education programs // Environmental Education Research. – 2015. – №. 7. – P. 978–1001. <https://doi.org/10.1080/13504622.2015.1055553>
- [5] Rysbergen K., Uali N., Fazylzhanova A., Kuderinova K. Linguistic explication of rational and irrational knowledge types in the content of toponyms (on the material of the linguocultural dictionary) // Open Linguistics. – 2024. – №1. – P. 97–105. <https://doi.org/10.1515/opli-2024-0031>
- [6] Ainabek A., Abdualiuly B., Molgazhdarov K., Artymbayeva B., Aubakirova A., Zhuanyshpaeva S. Effects of language learning strategies on teaching toponyms and folk geography terms in Kazakh and Nogai languages // Journal of Ethnic and Cultural Studies. – 2024. – № 2. –B.140–163. <https://doi.org/10.29333/ejecs/2071>. [in Kaz.]
- [7] Ismailov A. A., Omarbaeva L. K. Ecological problems in the Republic of Kazakhstan and the ways of solving them // World Science. – 2018. – № 2. – P. 63–65. <https://cyberleninka.ru/article/n/ecological-problems-in-the-republic-of-kazakhstan-and-the-ways-of-solving-them>
- [8] Dmitriyev P. S., Fomin I. A., Sabieva Y. V., Kakimova M. E., Sannikova M. V. Assessment of the possibilities of using sacred sites and the natural and recreational potential of the north Kazakhstan region for the formation of tourist

Environmental transformations and their impact on place-name evolution:
routes // GeoJournal of Tourism and Geosites. – 2024. – № 2. – P. 821–830.
<https://doi.org/10.30892/gtg.542spl06-1257>

[9] Ballantyne C. K. Scotland's mountain landscapes: A geomorphological perspective. Liverpool: Liverpool University Press, 2019. – P.58-66.

[10] Chlachula J. Geoheritage of East Kazakhstan // Geoheritage. – 2020. – № 4. – P.158-169. <https://doi.org/10.1007/s12371-020-00514>

[11] Yeginbayeva A. Y., Saparov K. T., Abdullina A. G., Shakhantayeva Z. R. Geographical problems of unification of the toponymic system of Kazakhstan // Geography and Water Resources. – 2024. – № 2. – P. 134–142. <https://cyberleninka.ru/article/n/geographical-problems-of-unification-of-the-toponymic-system-of-kazakhstan>

[12] Díaz S., Settele J., Brondizio E. S., Ngo H. T., Agard J., Arneth A., Balvanera P. Pervasive human-driven decline of life on Earth points to the need for transformative change // Science. – 2019. – № 6471. Article eaax3100. <https://doi.org/10.1126/science.aax3100>

[13] Bender B. Introduction // In: Landscape. Routledge, – 2024. – P. 1–18. <https://doi.org/10.4324/9781003575269-1>

[14] Nawyn S., He L., Chen J., Axelrod M., Irfan F., Ahmed F. S., Walker M. A. Mapping the Future of Migration and Climate Change Science // International Migration Review. – 2024. – P. 46–52. <https://doi.org/10.1177/01979183241272470>

[15] Bekenova G. Sh. Semantics of hydronyms of the northern region of Kazakhstan // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Philological Sciences”. – 2022. – №3. – P. 10–25. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2022.66.3.001>

ҚОРШАҒАН ОРТАНЫҢ ӨЗГЕРУІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖЕР- СУ АТАУЛАРЫНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫНА ӘСЕРІ: АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ НОМЕНКЛАТУРАСЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

*Қараева Б.Ж.¹, Мейрбеков А.К.², Тасполатов Б.Т.³

*^{1,3} М.Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті
Шымкент, Қазақстан

²Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан, Қазақстан

Аңдатпа. Климаттың өзгеруі мен экологиялық ауытқулар арасында өзара байланысты анықтау – елдердің мәдени ерекшелігін сақтау үшін аса маңызды. Ұсынылған зерттеудің мақсаты – экологиялық өзгерістердің Англия мен Қазақстан топонимиясына әсерін талдау болып табылады. Зерттеуде топонимдердің мәдени мұраның негізгі элементтері ретінде ерекше маңыздылығы атап өтіледі. Мақалада қолданылған әдістер пәнаралық тәсілге негізделген. Дерек көзі ретінде бірнеше картографиялық

және лингвистикалық дерекқорлар пайдаланылды. Бұл дерекқорлар салыстырмалы талдау жүргізу үшін сенімді географиялық және тілдік ақпарат ұсынды.

Қоршаған ортаның өзгерістері мен топонимиядағы өзгерістердің өзара байланысын зерттеу үшін мақалада лингвистикалық, экологиялық және мәдени талдаулар біріктірілді. Нәтижелер Англия мен Қазақстан арасындағы салыстырмалы талдау табиғи және антропогендік факторлардың әсерінен топонимия эволюциясындағы ортақ ерекшеліктер мен айырмашылықтарды зерттеуге арналған тақырыптық топтарды айқындауға мүмкіндік бергенін көрсетті. Қатысты әдебиеттерді талдау осы өзгерістердің бар топонимдердің өзгеруіне немесе жойылуына қалай әкелуі мүмкін екенін көрсетті. Бұл зерттеудің нәтижелері қоршаған ортадағы өзгерістерге серпінді түрде әсер ететін мәдени белгілер ретінде топонимдерді түсінуді кеңейтуі тиіс. Зерттеу екі түрлі елдің топонимиясын салыстырудың ғылыми жаңалығын айқындайды. Сондай-ақ бұл мұраларды сақтау бойынша ұсыныстар да беріледі. Қоршаған ортаның өзгерістерінің мәдени бірегейлік пен жадына тигізетін салдарын зерделеу үшін пәнаралық зерттеулерді одан әрі жүргізудің қажеттілігі атап өтіледі.

Тірек сөздер: топографиялық аумақтандыру, экотопонимика, мәдениетті сақтау, саяси стратегиялар, лингвистикалық ландшафт, қазақ топонимдері, ағылшын топонимдері, тарих

ИЗМЕНЕНИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭВОЛЮЦИЮ ТОПОНИМОВ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКОЙ И КАЗАХСКОЙ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ НОМЕНКЛАТУРЫ

*Караева Б. Ж.¹, Мейрбеков А. К.², Тасполатов Б. Т.³

*^{1,3}Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова
Шымкент, Казахстан

²Международный университет туризма и гостеприимства
Туркестан, Казахстан

Аннотация. Выявление взаимосвязи между изменением климата и экологическими сдвигами имеет решающее значение для сохранения культурной идентичности стран. Цель представленного исследования – проанализировать влияние экологических изменений на топонимию Англии и Казахстана. В статье подчеркивается актуальность топонимов как важнейших элементов культурного наследия. Методы, использованные в исследовании, основывались на междисциплинарном подходе. В качестве источников данных использовались несколько картографических и лингвистических баз данных. Эти базы данных предоставили надёжную географическую и лингвистическую информацию для сравнительного анализа.

Для изучения взаимосвязи между изменениями окружающей среды и изменениями в топонимике в работе были объединены лингвистические, экологические и культурологические анализы. Результаты показали, что сравнительный анализ Англии и Казахстана позволил выделить тематические группы для изучения общих черт и различий в эволюции топонимов под влиянием как природных, так и антропогенных факторов. Анализ соответствующей литературы показал, как эти изменения могут приводить к изменению или исчезновению существующих топонимов. Результаты данного исследования должны расширить понимание топонимов как культурных маркеров, которые динамично реагируют на трансформации окружающей среды. В исследовании подчеркивается научная новизна сравнения топонимики двух разных стран. Также даны рекомендации по сохранению этого наследия. Акцентируется необходимость дальнейших междисциплинарных исследований для изучения последствий изменений окружающей среды для культурной идентичности и памяти.

Ключевые слова: топографическая территориализация, экотопонимия, сохранение культуры, политические стратегии, лингвистический ландшафт, казахские топонимы, английские топонимы, история

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 01.05.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Информация об авторах:

Караева Балнур Жанаевна – докторант, кафедра филологии, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова, Казахстан, Шымкент, e-mail: balnurkarayeva5@gmail.com, <https://orcid.org/0009-3405-5345>

Мейрбеков Акылбек Кайратбекович – доктор философии, ассоциированный профессор, декан, кафедра языкознания, Международный университет туризма и гостеприимства, Казахстан, Туркестан, e-mail: a.meirbekov@iuth.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-9439-0614>

Тасполатов Бакыт Тохполатович – доцент, заведующий кафедрой казахского языка и литературы, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова, Казахстан, Шымкент, e-mail: taspolatov71@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6480-2155>

Авторлар туралы мәлімет:

Қараева Балнұр Жанабайқызы – докторант, филология кафедрасы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент, e-mail: balnurkarayeva5@gmail.com, <https://orcid.org/0009-3405-5345>

Меирбеков Ақылбек Қайратбекұлы – PhD, қауымдастырылған профессор, декан, тіл білімі кафедрасы, Туризм және қонақжайлылық халықаралық университеті, Қазақстан, Түркістан, e-mail: a.meirbekov@iuth.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-9439-0614>

Тасполатов Бақыт Тоқполович – доцент, қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының меңгерушісі, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент, e-mail: taspolatov71@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6480-2155>

Information about the authors:

Balnur Karayeva Zhanabayevna – doctorate student, Department of Philology, South Kazakhstan University named after M.Auezov, Kazakhstan, Shymkent, e-mail: balnurkarayeva5@gmail.com, <https://orcid.org/0009-3405-5345>

Meirbekov Akylbek Kairatbekovich – PhD, Associate Professor, Director, Department of Scientific Language, International University of Tourism and Hospitality, Kazakhstan, Turkestan, e-mail: a.meirbekov@iuth.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-9439-0614>

Taspolatov Bakyt Tohpolatovich – Assistant Professor, Head of the Department of Kazakh Language and Literature, South Kazakhstan University named after M.Auezov, Kazakhstan, Shymkent, e-mail: taspolatov71@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6480-2155>

UDC 81'27

IRSTI 16.21.61

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.012>

**ANALYSIS OF PROFESSIONAL DISCOURSE AS THE MAIN
COMPONENT OF THE LINGUISTIC PERSONALITY OF IT
SPECIALISTS**

***Kenzhebulatova D.T.¹, Sholakhova A. A.², Bublikova O.V.³
Mukhamadiyev K. S.⁴**

***¹al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan**

^{2,4}K. I. Satpayev Kazakh National Technical University, Almaty, Kazakhstan

³International Information Technology University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. In the context of the development of the modern world and information technology, studying the professional discourse of a linguistic personality in the sphere of information technology (IT) of IT specialists is relevant. This research addresses the importance of understanding the differences in language features among IT specialists based on the use of content analysis. The authors of the research focus on how professional discourse affects the formation of professional linguistic personality in the IT sphere. The aim of the research is to analyze the professional discourse of IT specialists, which may contribute to the development of understanding and efficiency of work in this field. In order to achieve this aim, the authors set tasks to study the types of professional discourse and to analyze examples of professional discourse of specialists in the IT sphere.

Scientific novelty of the research consists in the consideration and study of professional discourse as the main component of a linguistic personality of specialists in the IT sphere. The theoretical significance of the research lies in the fact that the results obtained are of high interest in modern linguistics.

The research covers not only aspects of the importance of communication skills and interaction in the professional sphere but also an understanding of the linguistic features of specialists in the IT sphere. The practical significance lies in the systematization of professional communication of IT specialists in their professional activities. The authors of the article present the results of the study, including an analysis of the discourse among IT specialists, obtained as a result of the analysis, which enriches the understanding of influence of linguistic features on professional activity in this area.

In the course of the study, the following methods are used by the authors: observation, linguistic and content analysis, and the descriptive method.

Keywords: professional discourse, IT specialist, linguistic personality, linguistic units, technical discourse, technical documentation, source code, chats, forums and blogs

Introduction

Information technology specialists (IT specialists) play a huge role in

the era of digitalization, since a globalized society cannot exist and develop without specialists in this field. IT specialists are connected with the creation and development of innovative problems, performing basic functions in the information technology (IT) sphere. They are unique individuals who have their own linguistic peculiarities and various types of discourse in society. In order to study these linguistic and communicative features, discourse analysis can be applied.

Discourse analysis can be used in formal studies, but it can also be used for critical analysis of texts (for example, diaries, interviews, transcripts of documents) to identify their features. Understanding discourse implies a “textual” approach to study. Chris Boyce described aspects of text, discourse, genre, and other concepts. The study of contradictory discourses in the text gives the opportunity to correlate the local to the global. He believes that the social network, cultural and professional world is overflowing with texts, and professional and social practices, in which professional activity is embedded, function through discourse, which is also an integral part of these practices [1, p.110].

The professional discourse of IT specialists is diverse and includes many genres and forms, each of which plays an important role in daily work and communication in the IT sphere. Professional discourse supports professional identity by discussing the results of the study based on development and studies conducted by individual specialists and departments. Thus, support for presentation-based actions can be considered as the basis for texts, even if this concept has not been used in texts. The support for professionalism was considered an important factor of professional identity. The texts were descriptive in nature [2, p.262].

The following are the main genres and forms of professional discourse typical for the IT sphere: technical documentation, source code, e-mail, chats, forums, blogs, presentations, and performances.

Technical documentation is one of the most important and widespread genres of professional discourse in the sphere of IT specialists. It includes a wide range of documents designed to describe and explain various aspects of the operation of software, hardware, and technological systems. The main types of technical documentation include technical specifications, user manuals, installation and configuration guides, as well as API and SDK documentation.

“Technical discourse emerged as the first semantic content, which describes the formation of professional identity. Considered from a socio-historical point of view, technical discourse emphasized the importance of responding to changes in the professional environment” [2, p.260].

The source code and comments on it form an important part of the professional discourse of IT specialists. Code is the main means of expressing the logic and functionality of software, and comments serve to clarify and explain individual code sections, making it more understandable and maintainable. “The source code is the text of a program written in one of the programming languages that can be executed by a computer to perform specified functions” [3, p.1].

E-mail and chats are important communication tools for IT specialists. They are used to share information, discuss tasks, make decisions, and coordinate work between colleagues and teams. The format and structure of the email include the subject of the letter, greeting, main message, conclusion, and signature. The mail subject should be brief and reflect the essence of the message so that the recipient can immediately understand the point of the discussion [4, p.55].

In his work, Martin Warren analyzed individual examples of direct quotes made by IT specialists in their emails. This study shows why it is indeed necessary to often use direct quotes. It turned out that almost all direct quotes are examples of how authors cut and paste sections of computer code into their emails: to satisfy colleagues' requests for computer code or to help authors illustrate the functions they perform. It is clear that only a direct quotation is appropriate in an area where a single error in computer code can lead to all sorts of problems, while in other areas, preliminary texts are sufficient to fulfill many communication goals, whereas direct quotations exceed the level of specificity necessary for a communicative purpose [5, p.17].

Chats are a fast and convenient way to communicate in real time, which makes them indispensable in the daily work of IT specialists. The features of chat communication include the brevity and promptness of messages, the use of channels and topics to structure communication, as well as the use of emotional markers and emojis to soften the tone of messages and expression of emotions [6, p.662].

Presentations and performances play an important role in the professional IT sphere, which makes it possible to effectively transmit knowledge, demonstrate achievements, and exchange ideas. They are used in a variety of contexts, including technical conferences, internal meetings, training, and product promotion.

Forums and blogs play a crucial role in the professional activities of IT specialists, serving as platforms for the exchange of methods, experiences, and ideas. These online resources have recently helped IT specialists solve complex problems and develop professional skills. Forums are online platforms where users can create discussion topics and participate in discussions [7, p.84]. They are especially popular among these specialists, as they allow them to find solutions to technical problems, share experiences, and discuss the latest technologies.

The discourse of the community of practitioners is also shaped by larger discourse systems that are reproduced in the micro-context of the community. Their ability to successfully participate in different social settings and roles depends on their ability to use different identities and knowledge of related discourses for different purposes and at different times [8, p.2].

It is worth noting that the professional discourse of engineering psychology is full of semantically heterogeneous linguistic units; these are terms that make up the semantic center of this thematic area, professionalism, nomenclature, as well as a common and scientific dictionary, including an explanation of specialized professional fragments of activity. Therefore, the researcher proposes to study

the denotative content and pragmatics of professional discourse, analyzing terminological fragments in diachrony and synchrony by the method of continuous multidirectional fragmentation in order to create a full understanding of the chosen field. In this case, it makes it possible to identify the features of information structuring in scientific discourse/text and describe its many cognitive, semantic and pragmatic properties [9, p.60].

In the modern world, information technology plays a key role in the development of all fields of activity, which requires high standards of professional communication from specialists. The professional discourse of IT specialists is a complex and multi-level communication system that includes genres such as technical documentation, source code, email, chats, presentations, blogs, and forums. Each of these genres contributes to the formation of the linguistic personality of specialists, defining their professional identity and ways of interacting in the work environment.

It is important to note that the study of professional discourse is relevant due to the need to study how types of professional discourse may affect a linguistic personality and its development in society. It is known that the skills and knowledge of IT specialists act as the main components of success, but it is worth noting that the characteristic features of professional discourse are of great importance.

This research is aimed at analyzing the professional discourse of specialists in the IT sphere with the purpose of identifying its key characteristics and their impact on the effectiveness of work and communication in a professional environment. The main objectives of this research include, firstly, examining the research of other scientists on professional discourse. Secondly, identifying the main types of discourse. Thirdly, analyzing the peculiarities of various types of professional discourse in the IT sphere. Fourthly, to determine the influence of professional discourse on the development of IT specialists. The abovementioned objectives will help to achieve the main aim of the study, in other words, to comprehensively analyze the types of discourse of IT specialists.

The research devoted to the analysis of the professional discourse of IT specialists will let us not only understand their linguistic features better but also model a professional linguistic personality. This research aims to contribute to the increase of knowledge about the diversity of discourse in the IT sphere and provide recommendations for successful work in this rapidly developing industry.

Methods and materials

In the course of the study such methods as the content and linguistic analysis, as well as an observation method were used. Content analysis allowed us to identify key structural and linguistic features of professional discourse texts such as technical documentation, source code, comments, and correspondence. Linguistic analysis includes the study of syntax, semantics, and pragmatics of language constructions used in various genres of discourse of IT specialists.

Observation method was applied to analyze the dynamics of real-time professional interactions in chats and forums and explore the use of language tools in the context of teamwork.

The research proceeded in the following stages:

1) determination of key genres of professional discourse of IT specialists: analysis of existing literature and materials related to professional communication in the IT sphere;

2) empirical data collection: selecting examples of technical documentation, source code with comments, emails, and chats for analysis;

3) analysis of technical documentation, source code, email, chats, presentations, blogs, and forums.

Results and discussion

Technical documentation.

The example of technical documentation. Let's consider the example from the programming – API documentation for working with web services. This example describes the application programming interface (API) for interacting with our web service. The API allows developers to integrate their applications with our services, providing access to various functions and data.

API review

API provides the following basic functions:

- user authentication
- account management
- access to user data
- processing requests and responses

User authentication

To use the API, you must complete the authentication process. Use the POST method on /auth/login to get the access token. Request Example:

POST /auth/login

Request Parameters:

```
{  
  "username": "kdt@iitu.edu.com",  
  "password": "Qwerty123"  
}
```

Sample response:

```
{  
  "token": "abcdef0123456789"  
}
```

Account Management

API methods for account management include creating, updating, and deleting users. Sample request to create a new account:

POST /users

Request Parameters:

```
{
  "username": "newkdt",
  "email": "newkdt@iitu.edu.com",
  "password": "newQwerty123"
}
Sample response:
{
  "id": "12345",
  "username": "newkdt",
  "email": "newkdt@iitu.edu.com",
  "created_at": "2024-01-26T12:34:56Z"
}
```

Technical documentation plays a key role in ensuring the successful use, development, and integration of technologies. Its high-quality compilation requires a careful approach to the structure, language, and provision of information, which makes it accessible and useful for a wide range of specialists.

The API and SDK documentation is intended for developers and describes application programming interfaces (API) and software development toolkits (SDK). API and SDK documentation helps developers integrate their applications with other systems and use provided functions.

Technical documentation must be clearly structured and organized to ensure easy navigation and search for information. Technical documentation requires the precise use of terms and definitions accepted in a particular sphere. Graphs, diagrams, charts, and illustrations are often used to explain complex concepts and processes. Visual elements help to better assimilate information and make documentation more visually appealing [10, p.28].

Source code and comments.

Examples of programming languages include Python, Java, C++, JavaScript, and many others. Each language has its own syntactic rules and peculiarities, but the overall goal remains the same: to create efficient, functional and maintainable software.

Python source code example:

```
def calculate_area(radius):
    """
```

```
    The function for calculating the area of a circle along a given radius.
```

```
    :param radius: circle radius
```

```
    :return: the area of a circle
```

```
    """
```

```
    import math
```

```
    return math.pi * radius ** 2
```

```
# Example of using the function
```

```
print(calculate_area(5))
```

Comments help developers and other project participants understand

the structure and logic of the code, making it easier to maintain and modify it. Comments can be single-line or multi-line.

Single-line comments usually start with the # character in Python or // in Java and other languages:

```
# This is a single-line comment
total = price * quantity # Calculating the total cost
```

Multiline comments are used for more detailed explanations and can span multiple lines. In Python, multiline comments are usually enclosed in triple quotes “""" ... """”:

```
"""
This function takes the radius of a circle and returns its area.
The formula used: area =  $\pi$  * radius^2
"""

def calculate_area(radius):
    import math
    return math.pi * radius ** 2
```

Comments contribute to code documentation, which is especially important for major projects where the participation of several participants is required, as well as for long-term software maintenance. “Comment, as a type of secondary communicative action, covers many varieties that are specific to particular types of discourse” [11, p. 38].

The role of comments in professional discourse:

- comments are used to explain complex or non-standard solutions made when writing a code;
- comments improve readability, allowing to understand the structure and functionality of the program faster and easier;
- comments serve as documentation, which greatly helps new developers who have joined the project to quickly get up to speed.

Email and chats.

Email and chats play a key role in coordinating work and managing projects. Emails are often used to send important updates and reports, while chats provide prompt resolution of issues and real-time information exchange. Examples of emails and chats are given in the Table 1 below.

Table 1. Examples of e-mails and chats

Message examples	Translation
Здравствуйте. В 5 задании необходимо использовать EXCEPT, а в 6 – INTERSECT (нельзя писать stud_id=teach_id, т.к. это атрибуты с разными значениями). Завтра на занятии мы обсудим правильные ответы. (e-mail)	Hello. In task 5 you need to use EXCEPT, and in task 6 – INTERSECT (you can't write stud_id=teach_id, because these are attributes with different values). Tomorrow in class we will discuss the correct answers. (e-mail)

Как стать ИТ-специалистом Получить специальность в сфере ИТ технологий можно несколькими способами: - самостоятельное обучение. Для этого можно использовать уроки, размещенные на Ютуб, курсы на торрентах, сливы курсов и книги; - также полезно найти профессионала, который будет вам помогать, отвечать на ваши вопросы, рассказывать, что вам нужно изучать, на что обратить внимание. Такой ментор поможет значительно сократить время обучения. Это сложный путь, но надежный и бесплатный. (https://t.me/tproger)	How to become an IT specialist There are several ways to get a specialty in the IT sphere: - self-study. For this, you can use lessons posted on YouTube, courses on torrents, and leaks of different courses and books; - it is also useful to find an IT specialist who will help you, answer your questions, tell you what you need to study, things you need to pay attention to. Such a mentor will help significantly reduce the training time. This is a difficult way, but reliable and free. (https://t.me/tproger)
Найдена уязвимость в цепочках поставок PHP-репозиториях Packagist Уязвимость CVE-2022-24828 (8,8 балла по шкале CVSS) позволяла полностью охватить контроль над Packagist. Проблема представляет собой баг внедрения команд, и тесно связана с другой похожей ошибкой в Composer (CVE-2021-29472), которая была обнаружена в апреле 2021 года и исправлена не совсем корректно. (https://t.me/phpGeeksJunior)	Vulnerability in Packagist PHP Repository in Supply Chains has been found Vulnerability CVE-2022-24828 (8.8 points on CVSS scale) allowed full control over Packagist. The issue is a bug of command implementation, and it is closely related to another similar bug in Composer (CVE-2021-29472), which was discovered in April 2021 and was not fixed correctly. (https://t.me/phpGeeksJunior)
Читал как-то, что в глубинах документации жс указано подобное. Типа даже примитивам выделяется место в памяти, вот наши let и const также просто ссылаются на это место. Только let и const каждый на свое. Вроде ничего не перепутал. (https://t.me/gogolang)	I read that something similar is stated in the depths of the JS documentation. A place in memory is allocated even to primitives, and our <i>let</i> and <i>const</i> also simply refer to this place. Only let and const each refer to their own place. It seems I have confused nothing. (https://t.me/gogolang)

Email and chats play a key role in coordinating work and managing projects. Emails are often used to send important updates and reports, while chats provide prompt solutions of issues and real-time information exchange. These communication tools also facilitate knowledge sharing and training within the team, allow to quickly get advice or consultation from colleagues, and send detailed instructions and manuals.

Forums and blogs.

Examples of popular forums: <https://www.cyberforum.ru/>, <https://www.opennet.ru/>, <https://goforum.info/>, <https://dropcode.ru/forum/golang>, <https://php.24forum.ru/> and others. These forums are one of the largest forums for programmers, where answers to questions about various programming languages and technologies can be found. They provide a platform with many sections dedicated to various aspects of IT and programming, where it is possible to participate in discussions and share experiences.

Examples of popular blogs: [@cto.let](#), [@benoka.bai](#), [@tech.bakery](#), [@eniiarov](#), [@raushine](#), [@voitixler](#), [@aibolat.kulatay](#), [@maxat.kadyrov](#), [@timurbektur](#). These bloggers publish articles on their pages on various topics, including IT and programming.

Forums of IT specialist are professional communities that promote professional development, where specialists exchange information, knowledge, and skills and help solve technical problems. In the forums, they can leave comments, tips, reviews, and ratings to highlight more useful and informative messages.

Blogs provide a platform for publishing articles, reviews, guides, and opinions. IT specialists often blog in order to share their experiences, research, and findings with a wide audience. Blogs allow bloggers to express their thoughts and ideas in a personal style, which makes the content lively and more interesting for followers. Blogs can publish detailed articles, guides, and educational materials that help readers better understand complex topics and develop their skills.

Forums and blogs perform several important functions in the professional activities of IT specialists. They facilitate the exchange of knowledge and experience between professionals, which helps solve complex technical problems and improve skills. This helps not only to strengthen professional ties but also to maintain the relevance of knowledge and skills in the rapidly developing field of information technology [7, p.86].

Presentations and performances.

Presentations can be classified into different types depending on their purpose and audience [12, p.8]:

- technical presentations are designed to demonstrate complex technical concepts, new technologies or research results. Such presentations are often held at conferences, workshops, and technical meetings. They require a deep understanding of the topic and the ability to explain complex ideas in plain language;

- training presentations are used to teach employees new skills or technologies. Such presentations may include step-by-step instructions, demonstrations, and interactive elements so that the audience can better absorb the material;

- sales and marketing presentations are aimed at promoting the company's products or services. They often include feature reviews, benefits, and unique offers designed to attract potential customers or partners.

The results of the research have shown that IT specialists use a high level of formalization and specialized terminology in technical documentation. For instance, the source code and comments have revealed structural features that improve the readability and software support. Moreover, e-mail and chats play a key role in prompt communication and knowledge sharing, while forums and blogs contribute to professional development and the exchange of experience in the IT-community. All these aspects represent the formation of communicative competence, which includes the ability to use specialized terminology, linguistic features, along with proficiency in speech strategies and tactics. Communicative competence is the ability to correctly and accurately express one's thoughts, which involves finding the most appropriate and suitable means for a given

communication situation. For example, the use of certain speech strategies and tactics for effective communication. Altaieva A.Sh. believes that a person's speech is their calling card, demonstrating their erudition, intelligence, and upbringing [13, p.59].

Typical speech strategies and tactics. In the professional discourse of IT specialists, various speech strategies and tactics are used to ensure effective communication, problem solving, and goal achievement. Let's consider each of them in detail.

Table 2. Speech strategies and tactics

Speech strategies and tactics	Examples
Clarity and accuracy	When writing technical documentation, it is important to clearly define used terms and concepts so that all project participants have a common understanding.
Brevity and promptness	When discussing tasks in a chat, the team can quickly exchange short messages, indicating the main points and actions to be taken.
Contextual explanation	A comment in the code may explain why a particular decision was made or how a particular function works.
Using visual tools	Presentations often use slides with graphs and diagrams that visually illustrate key points and data, making them more visually appealing and understandable to the audience.
Emotional neutrality and professionalism	When discussing technical issues in writing, it is important to use neutral language and avoid expressions that may be misinterpreted or cause negative emotions.
Feedback and clarifications	After completing the work stage, the team can hold a discussion where each participant shares their observations and suggestions for improving the process.
Adaptation of communication style	When communicating with colleagues from different countries, it is important to take into account their cultural characteristics and avoid using specific idioms or jargon that may be incomprehensible or misinterpreted.
Collaborative problem solving	In case of a complex technical problem, the team can gather for a brainstorming session, where each participant offers their ideas and solutions, which helps to find the best way to solve it.

Typical speech strategies and tactics in the professional discourse of IT specialists are aimed at ensuring clarity, accuracy, and effectiveness of communication. The above-mentioned strategies and tactics contribute to successful and productive work in a high-tech and dynamic information technology environment [14, p.132]. The study has shown that each genre of professional discourse has its own peculiarities that reflect the requirements of the professional sphere and tasks.

Conclusion

Thus, the analysis of the professional discourse of IT specialists gives us the opportunity to make the following conclusion:

1) professional discourse of IT specialists impacts significantly on the formation of a linguistic personality;

2) genres and forms of communication, such as technical documentation, source code and comments, e-mail, chats, as well as presentations and speeches, form a unique professional culture based on clarity, accuracy, and structured expression of thoughts, which contribute to the successful implementation of professional tasks and coordination of work in a team. Each genre has its own peculiarities:

- the source code and comments are an integral part of the professional discourse of IT specialists. High-quality comments significantly improve readability, maintainability, and code understanding, which is essential for teamwork and long-term project support;

- e-mail and chats play a key role in the professional communication of IT specialists. They ensure the prompt exchange of information, coordination of work and maintenance of interaction within the team and with external stakeholders;

- presentations and performances are important tools for the professional activity of IT specialists. They help not only to share knowledge and demonstrate achievements, but also to build professional relationships, both within the team and with external partners.

In conclusion, it must be noted that the analysis of the professional discourse of IT specialists represents a significant step towards a broader understanding of their specific linguistic features. Firstly, this research contributes to the comprehension of the professional linguistic personality, revealing its unique features and cognitive-discursive mechanisms. Secondly, thanks to the data obtained, it becomes possible to model a professional linguistic personality, which is important for both practical and theoretical purposes.

The essence of the above is that the professional linguistic personality of an IT specialist is characterized by cognitive flexibility, aimed at specific results and high technical awareness, which creates a unique and useful image for interaction in a professional environment.

REFERENCES

[1] Boyes C. Discourse analysis and personal/professional development // *Radiography* 10, 2004. – Pp. 110 -117. doi:10.1016/j.radi.2004.02.003

[2] Niemi A., Paasivaara L. Meaning contents of radiographers' professional identity as illustrated in a professional journal – A discourse analytical approach // *Radiography* 13, 2007. – Pp. 258-264. doi:10.1016/j.radi.2006.03.009

[3] Fadeev S.G. Zhiznennyj cikl ishodnogo koda programmnoho obespechenija [The life cycle of the software source code] // *Sovremennye problemy nauki i obrazovanija*. № 6. 2014. <https://science-education.ru/ru/article/view?Id=16167> [in Rus.]

[4] Rudneva O.V., Grizljuk L.V., Ermakovskaja E. A. Rechevye strategii i taktiki v professional'noj kommunikacii [Speech strategies and tactics in professional communication] – Surgut: RIO SurGPU, 2023. – 111s. [in Rus.]

[5] Warren M. “Just spoke to . . .”: The types and directionality of intertextuality in professional discourse // *English for Specific Purposes*. 32. 2013. – Pp. 12–24. <http://dx.doi.org/10.1016/j.esp.2012.07.001>

[6] Kitova E. B. Obshhenie v internet-srede i «universal’nyj jazyk» jemozdi [Communication in the Internet environment and the “universal language” of emojis] // *Voprosy teorii i praktiki zhurnalistiki*. T. 5. № 4. 2016. – S. 654–664. [in Rus.]

[7] Akaev D. V. Internet-soobshhestva: mesto i rol’ v politicheskom processe sociuma [Online communities: their place and role in the political process of society]: avtoreferat dis. ... kandidata sociologicheskikh nauk: 23.00.02 / Akaev Dmitrij Valer’evich; [Mesto zashhity: Povolzh. akad. gos. sluzhby]. - Saratov, 2009. – 264 s. [in Rus.]

[8] Zakaria M. H. Professional Discourse Community of Teachers through Critical Classroom Analysis within Teacher Education // *The 8th International Language for Specific Purposes (LSP) Seminar - Aligning Theoretical Knowledge with Professional Practice*. // *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 66. – 2012. – Pp. 2-7. doi: 10.1016/j.sbspro.2012.11.241

[9] Klyostera A., Galichb G. The Fragmentation of Professional Discourse // *XV International Conference “Linguistic and Cultural Studies: Traditions and Innovations”*, LKTI. November 2015, Tomsk, Russia. – 2015. – Pp. 9-11. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.10.027

[10] Ermolaeva Zh. E., Gerasimova I. N., Lapuhova O. V. Infografika kak sposob vizualizacii uchebnoj informacii [Infographics as a way to visualize educational information] // *Nauchno-metodicheskij jelektronnyj zhurnal «Koncept»*. – 2014. – № 11. – S. 26–30. [in Rus.]

[11] Karasik V.I. Commentary as a type of communicative action // *Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL Series “Philological sciences”*. – 2024. № 2 (73). – Pp. 112-124. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.008>

[12] Kuchinskij V.F. Predstavlenie informacii kak jelement professional’noj kul’tury [Presentation of information as an element of professional culture]: ucheb. posobie. – SPb: NIU ITMO, 2012. – 91 s. [in Rus.]

[13] Altaieva A.Sh. Rechevaja kul’tura i kommunikativnaja kompetencija bilingva [Speech Culture and Communicative Competence of a Bilingual] // *Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL Series “Philological sciences”*. – 2021. № 4 (63). – S. 51-62. DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.004 [in Rus.]

[14] Rahmathuzhaev A. A. Kul’tura professional’noj rechi sovremennogo itspecialista [Culture of professional speech of a modern IT specialist] / 59-ja nauchnaja konferencija aspirantov, magistrantov i studentov BGUIR, 2023. – S. 132-133. [in Rus.]

ІТ-МАМАНДАРДЫҢ ТІЛДІК ТҰЛҒАСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕ КӘСІБИ ДИСКУРСЫ ТАЛДАУ

*Кенжебулатова Д.Т.¹, Шолахова А.А.², Бубликова О.В.³ Мухамадиев Х.С.⁴

^{*1} әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

^{2,4} Қ. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті,
Алматы, Қазақстан

³ Халықаралық Ақпараттық Технологиялар Университеті,
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Қазіргі заманның дамуы мен ақпараттандыру жағдайында ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (ІТ мамандары) саласындағы тілдік тұлғаның кәсіби дискурсын зерттеу өзекті мәселе болып табылады. Бұл зерттеу мазмұнды талдауды қолдану арқылы ақпараттық технологиялар мамандары арасындағы тілдік айырмашылықтарды түсінудің маңыздылығын қарастырады. Осыған байланысты мақала авторлары кәсіби дискурстың ақпараттық технологиялар саласындағы кәсіби тілдік тұлғаның қалыптасуына қалай әсер ететініне назар аударады. Зерттеудің мақсаты – осы саладағы жұмыстың түсінігі мен тиімділігін дамытуға ықпал ете алатын ІТ мамандарының кәсіби дискурсын талдау. Зерттеудің мақсатына жету үшін авторлар кәсіби дискурс түрлерін зерттеу және ақпараттық технологиялар саласындағы мамандардың кәсіби дискурс мысалдарын талдау сияқты міндеттер қойды. Ғылыми жаңалық кәсіби дискурсты ақпараттық технологиялар саласындағы мамандардың тілдік тұлғасының негізгі құрамдас бөлігі ретінде қарастыру және зерттеу болып табылады.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы алынған нәтижелердің қазіргі тіл білімінде қызығушылық тудыруда. Бұл зерттеу кәсіби саладағы қарым-қатынас дағдылары мен өзара әрекеттесу маңыздылығының аспектілерін ғана емес, сонымен қатар ақпараттық технологиялар саласындағы мамандардың тілдік сипаттамаларын түсінуді қамтиды. Кәсіби қызметтің лингвистикалық аспектілерін қарастыру ІТ мамандарының жобалармен жұмыс істеу, оның ішінде топта жұмыс істеу шеңберінде кәсіби қарым-қатынасын жүйелеуде зерттеудің практикалық құндылығы бар. Мақала авторлары осы саладағы кәсіби қызметке тілдік сипаттамалардың әсері туралы түсінікті байытатын талдау нәтижесінде алынған ІТ мамандары арасындағы дискурсты талдауды қамтитын зерттеу нәтижелерін ұсынады.

Зерттеу барысында авторлар келесі әдістерді қолданды: бақылау, лингвистикалық және мазмұндық талдау, сипаттау әдісі.

Тірек сөздер: кәсіби дискурс, ІТ маманы, тілдік тұлға, тілдік бірліктер, техникалық дискурс, техникалық құжаттама, бастапқы код, чаттар, форумдар және блогтар

АНАЛИЗ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ДИСКУРСА КАК ГЛАВНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ ИТ-СПЕЦИАЛИСТОВ

* Кенжебулатова Д.Т.¹, Шолахова А.А.², Бубликова О.В.³ Мухамадиев Х.С.⁴

^{*1}Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

^{2,4}Казахский Национальный технический университет
имени К. И. Сатпаева, Алматы, Казахстан

²Международный Университет Информационных технологий
Алматы, Казахстан

Аннотация. В условиях развития современного мира и информатизации изучение профессионального дискурса языковой личности в области информационно-коммуникационных технологий (ИТ-специалистов) является актуальным. Данное исследование обращается к важности понимания различий языковых особенностей среди ИТ-специалистов на основе использования контент анализа. Авторы исследования акцентируют внимание на том, как профессиональный дискурс влияет на формирование профессиональной языковой личности в сфере информационных технологий. Целью исследования является анализ профессионального дискурса ИТ-специалистов, что может способствовать развитию понимания и эффективности работы в данной области. Для достижения цели авторами поставлены такие задачи, как изучить виды профессионального дискурса, проанализировать примеры профессионального дискурса специалистов в области информационных технологий. Научная новизна заключается в рассмотрении и исследовании профессионального дискурса как главной составляющей языковой личности специалистов в области информационных технологий.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что полученные результаты представляют интерес в современной лингвистике. Данное исследование охватывает не только аспекты важности коммуникативных навыков и взаимодействия в профессиональной сфере, но и понимания языковых особенностей специалистов в области информационных технологий. Практическая значимость статьи заключается в систематизации профессиональной коммуникации ИТ специалистов в профессиональной деятельности. Авторы статьи представляют результаты исследования, включая анализ дискурса среди ИТ-специалистов, полученные в результате анализа, что обогащает понимание влияния языковых особенностей на профессиональную деятельность в данной сфере.

В ходе проведенного исследования авторами использованы методы: наблюдение, лингвистический и контент анализ, описательный метод.

Ключевые слова: профессиональный дискурс, ИТ-специалист, языковая личность, языковые единицы, технический дискурс, техническая документация, исходный код, чаты, форумы и блоги

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 15.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about authors:

Kenzhebulatova Dinara Tleukhanova – Master of Arts in Humanities sciences. PhD student of the Farabi University, senior lecturer Satbayev University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-9498-8886>, e-mail: Kenzhebulatova.di@gmail.com

Sholakhova Aizhana Abdugaliyevna – Candidate of Philological Sciences, associate professor of the Department “Foreign languages”, Satbayev University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0001-5974-3672>, e-mail: sholakhova_a@mail.ru,

Bublikova Oxana – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of languages, International University of Information Technology, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-8296-4879>, e-mail: o.bublikova@iitu.edu.kz

Mukhamadiyev Khafizdin Sikhuatovich – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, K. I. Satpayev Kazakh National Technical University, Almaty, Kazakhstan

Информация об авторах:

Кенжебулатова Динара Тлеухановна – магистр гуманитарных наук, докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби, старший преподаватель КазННТУ имени К.И.Сатпаева, Алматы, Казахстан. <https://orcid.org/0000-0002-9498-8886>, E e-mail: Kenzhebulatova.di@gmail.com

Шолахова Айжана Абдугалиевна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, КазННТУ имени К.И.Сатпаева, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0001-5974-3672>, e-mail: sholakhova_a@mail.ru <https://orcid.org/my-orcid?orcid=https://orcid.org/0009-0001-5974-3672>

Бубликова Оксана Васильевна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-8296-4879>, e-mail: o.bublikova@iitu.edu.kz

Мухамадиев Хафиздин Сихуатович – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, КазННТУ имени К.И.Сатпаева, Алматы, Казахстан

Авторлар туралы ақпарат:

Кенжебулатова Динара Тлеуханова – гуманитарлық ғылымдар магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты, Қ. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-9498-8886>, e-mail: Kenzhebulatova.di@gmail.com

Шолахова Айжана Абдугалиевна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қ. Сәтбаев атындағы Қазақ

Kenzhebulatova D.T., Sholakhova A. A., Bublikova O.V., Mukhamadiyev K. S.
ұлттық техникалық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0001-5974-3672>, e-mail: sholakhova_a@mail.ru

Бубликова Оксана Васильевна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ақпараттық технологиялар халықаралық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-8296-4879>, e-mail: o.bublikova@iitu.edu.kz

Мухамадиев Хафиздин Сихуатович – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті, Алматы, Қазақстан

ӨОЖ 81'42

ГТАХР 16.21.61

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.013>

ПОДКАСТТАРДЫҢ МЕДИА ДИСКУРС ЖАНРЫ РЕТІНДЕГІ СИПАТТАМАСЫ

*Құркимбаева А.М.¹, Базарова Д.А.², Сеитимбетова С.Д.³, Мухаметжанова К.С.⁴

*¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастыр және әлем тілдері
университеті, Алматы, Қазақстан

^{2,3} Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

⁴ №1 Алматы қазақ гуманитарлық-педагогикалық колледжі
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Подкасттар заманауи медиа-коммуникация жанры. Подкасттар әртүрлі дискурс аясында қолданылатын және талданатын тілдік құралға айналды. Ұсынылған мақалада қазақ тіліндегі «Zamandas» подкасттарының дискурсивті сипаты, яғни олардың құрылымдық, прагматикалық және коммуникативтік ерекшеліктері қарастырылды. *Зерттеу жұмысының мақсаты* – подкаст дискурсының тілдік, прагматикалық және интерактивтік ерекшеліктерін анықтап, оны медиадискурстың дербес түрі ретінде сипаттау және адресант пен адресаттар арасындағы дискурс құраушы параметрлерін анықтау. *Зерттеу әдістері* ретінде дискурстық талдау, контенттік талдау, прагматикалық интерпретация әдістері қолданылды. Подкаст мәтіндеріндегі сөйлеу стратегиялары, коммуникативтік ниеттер мен тыңдарманмен байланыс тәсілдері талданды. *Зерттеу нәтижесінде* «Zamandas» подкастының қырық эпизоды жеті тақырыптық бағытқа топтастырылды. *Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен құндылығы* подкасттардың Қазақстан медиакөністігінде қалыптасқан дискурсивті сипаты алғаш рет айқындалып, Zamandas подкасттарын талдау барысында, оның дискурс құраушы алты параметрі анықталды. *Зерттеу жұмысының теориялық маңыздылығы* – подкаст дискурсын медиа-лингвистикалық және прагмалингвистикалық тұрғыдан зерттеу арқылы заманауи коммуникациядағы жаңа тілдік формалардың табиғатын түсіндірумен айқындалады. *Зерттеу жұмысының практикалық маңыздылығы* – зерттеу нәтижелерін «Медиа дискурс», «Медиа-аударма: контентті талдау және локализациялау» және «Салалық аударма» секілді пәндер аясында оқу материалдары ретінде қолдануға болады. Сонымен қатар, практикалық сабақтарда подкасттарды тіл үйрету, медиа сауаттылық пен коммуникация мәдениетін қалыптастыруда тиімді құрал ретінде қолдану мүмкіндіктерімен негізделеді. Қорытындыда зерттеу нысаны болған *Zamandas Podcast* қазіргі таңда қазақ тіліндегі ең қарқынды дамып келе жатқан подкасттардың бірі екендігі бес фактор арқылы дәлелденді. Зерттеу нәтижелері подкаст-дискурсын одан әрі қарастыруға теориялық негіз бола алады.

Тірек сөздер: подкаст, дискурс, медиамәтін, отандық контент, билингвалды коммуникация, мақсатты аудитория, прагматикалық әсер, сөйлеу стратегиясы

Кіріспе

Цифрлық технологиялар мен интернеттің дамуы қазіргі қоғамда ақпарат алмасудың жаңа формаларын тудырды. Соның ішінде подкасттар ерекше орын алады. Подкаст – жаңа медианың құрамдас бөлігі ретінде отандық ақпараттық кеңістікте жаңадан қалыптасып келе жатқанымен, өзіндік ерекшелігі мен айтар ойы бар медиаформат ретінде таныла бастады. Подкаст – бұл интернет кеңістігінде аудиоформатта таралатын, белгілі бір тақырыпқа арналған пікір, ақпарат немесе әңгіме. Оның басты ерекшелігі – еркін форматта сөйлеу, бейресми стиль мен тыңдаушымен тікелей қатынас орнату мүмкіндігі. Подкасттар қазіргі заманғы медиадискурстың бір бөлігіне айналды. Алғашқы подкасттар 2000-жылдардың басында пайда болғанымен, соңғы онжылдықта бұл формат кең танымалдыққа ие болды. «Подкаст» терминін 2004 жылы журналист Бен Хаммерсли Apple iPod құрылғыларында аудио файлдарды тасымалдау және сақтау тәсілі ретінде ойлап тапты.

Дискурс ұғымы тілді тек құрылымдық жүйе ретінде емес, қолданылу контекстінде, яғни қарым-қатынас барысында зерттеуге мүмкіндік береді. Подкасттарда дискурс – тек тілдік бірліктер жиынтығы емес, ол белгілі бір мағына, ұстаным, идеология мен интенцияны жеткізу құралы десек те болады. Бүгінгі күні подкастар әсіресе жастар арасында танымалдыққа ие. Подкасттар ғылымды талқылау үшін де танымал форумға айналууда. Мысалы, Ресей ғылым академиясының тіл білімі институты 2023-жылдан бастап «Глагольная группа» атты лингвистикалық подкасттарын жүргізіп келеді.

Кембридждің онлайн сөздігіне сәйкес, podcast (iPod + broadcast) термині дербес компьютер немесе MP3 плеерға жүктеуге болатын желіде сандық түрде сақталған радиобағдарламаны білдіреді [1]. Бүгінгі медиакеңістікте подкасттардың бейнеформаттағы түрлері де кездеседі, мұндай форматта дыбыстық қатар спикерлердің бейнесімен қатар ұсынылады.

Б.Филлипстің пікірінше, подкаст – сандық аудио файл, яғни онлайн платформаға жүктеліп және жаһандық деңгейде адресаттар бөлісе алатын контент [2].

2025 жылғы подкаст индексі бойынша подкасттардың саны 4561211-ға жетті [3]. Подкасттар адресанттар мен адресаттар пікірлері, идеялары, оқиғалары және өмірлік тәжірибелерімен бөлісуге мүмкіндік беретін медиа платформаның ажырамас бөлігіне айналды.

Подкасттардың ерекшелігі – тыңдаушымен дербес қарым-қатынас орнатуында. Подкастерлер өз аудиториясымен сөйлескендей әсер қалдырады, бұл тыңдаушыда сенімділік пен эмоционалды байланыс тудырады. Подкасттардағы дискурс – бұл сөйлеуші мен тыңдаушы

арасындағы динамикалық, көпқабатты қарым-қатынас. Ол тек тілдік құралдармен ғана емес, сонымен қатар **интонация, үзіліс, эмоция, және паралингвистикалық** элементтермен де жеткізіледі.

Подкасттар радиохабарлардан мынадай ерекшелікке ие: олар кейін тыңдау үшін қолжетімді, яғни адресат медиаөнімді тұтыну уақыты мен орнын өзі еркін таңдай алады. Бұл трансформация коммуникативтік үдеріс қатысушыларының өзара қатынасын қайта қарастыруға, медиаөнімдердің сипаттамаларын жаңаша пайымдауға және коммуникацияның табиғатын өзгертуге алып келетін жаңа дискурсивтік ортаны қалыптастырады. Мұндай жағдайда адресаттардың ықпал ету мүмкіндіктері едәуір кеңейеді. Мысалы, олар аудиоматериалдың ойнату жылдамдығын реттей алады, подкастқа бірнеше мәрте қайта орала алады, жүктеп алуға, пікір қалдыруға, контентпен бөлісуге, сондай-ақ тыңдауды өзге әрекеттермен қатар атқаруға мүмкіндік алады.

Мақсатты аудиторияның талғамына қарай медиа кеңістікте орналасқан подкасттарды келесідей тақырыптық топтарға бөлуге болады: бизнес подкасттар, білім саласына арналған подкасттар, танымдық подкасттар, спорт және гендерлік тақырыпқа арналған подкасттар және т.б. Бұл дискурсивті тәжірибенің болашағы оның динамикалық өсуімен дәлелденеді. 2020 жылдан бастап Қазақстандағы подкаст индустриясында айтарлықтай өсім байқалады.

Подкасттар формасына байланысты сұхбат-подкаст және монолог-подкаст түрінде ұйымдастырылады. Зерттеу барысында подкасттардың мақсатты аудиториясын тіл мамандары, филология мамандығының студенттері, журналистер, әдебиет пәнінің мұғалімдері, студенттер құрайтындығы белгілі болды.

Подкасттар педагогика және лингвистика саласында ғалымдардың зерттеу нысанына айналып үлгерді. Мысалы, Е.В. Сажина, Г.З. Бейсембаева сынды отандық ғалымдар подкасттардағы нейротехнология терминологиясының лексикалық және семантикалық ерекшеліктерін зерттеп, талдаған ғылыми мақалалары жарияланды [4].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеу материалы ретінде YouTube тұғырнамасында орналасқан отандық Zamandas podcast алынды. Қарастырып отырған подкасттың 40 эпизоды зерттеу материалымызға арқау болды. Подкасттарды талдау барысында дискурсивті талдау әдісі және прагмалингвистикалық талдау әдісі қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ профессоры А.Ислам бастаған жас ғалымдар қазақ және ағылшын тілдеріндегі «өмір» ұғымының лингвомәдени және когнитивтік ерекшеліктерін салыстырмалы тұрғыдан талдады. Зерттеу нәтижесінде екі мәдениетте де өмір ұғымының ортақ және «ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ» сериясы No. 4 (79) 2025

ұлттық дүниетанымға сай айырмашылық белгілері айқындалды. Қазақ мәдениетінде өмір табиғатпен үйлесім мен тағдырға мойынсұнумен, ал ағылшын мәдениетінде жеке табыспен ерік еркіндігімен сипатталатындығын анықтаған [5]. Зерттеу жұмысының нысаны болып отырған Zamandas подкасты сұхбат берушілердің өмірге, тағдырға, еңбек пен табысқа қатысты ой-пікірлері қазақ мәдениетіне тән табиғатпен үйлесім, рухани ізденіс және өмірді ұжымдық тұрғыда қабылдау сияқты дүниетанымдық ерекшеліктерді айқын көрсетеді. Осы тұрғыдан Zamandas подкасты қазіргі медиакеңістіктегі өмір концептісінің ұлттық мазмұнын ашып, оны жаңа замандағы қазақ қоғамының құндылықтар жүйесімен сабақтастыра бейнелейтін маңызды дискурсивтік алаң ретінде бағаланады.

Отандық зерттеушілер Салжанова Л.Е., Бактиярова Р.М. медиакеңістіктің дискурсивтік тұлғаның қалыптасуына ықпалын зерттей отырып, дискурсты объективті шындықты пайымдау мен түсіндіру үдерісінде пайдаланылатын ұлттық-мәдени конструкциялардың үлгісі ретінде қарастыруға болады деген қорытындыға келген [6]. Медиадискурсты талдау тек тілдік құбылыс ретінде ғана емес, сонымен бірге ұлттық сана мен мәдени болмысты қалыптастырушы әлеуметтік-прагматикалық фактор ретінде зерттеу өзекті болып табылады.

Осы тұрғыдан алғанда, подкаст форматындағы медиадискурс дискурсивтік тұлғаның қалыптасуында ерекше орын алады. Подкасттар әңгімелеу мен диалогтық қарым-қатынасқа негізделгендіктен, олар қатысушылардың тілдік таңдауы, интонациялық өрнектері мен коммуникативтік стратегиялары арқылы жеке және ұжымдық дүниетанымды бейнелейді. Подкаст кеңістігінде қалыптасатын дискурсивтік тұлға аудиториямен тікелей байланыс орнатып, өз көзқарасын мәдени және әлеуметтік контекст аясында жеткізу арқылы ұлттық-мәдени құндылықтарды жаңғыртады. Демек, подкаст дискурсы медиакеңістіктің бір тармағы ретінде тіл мен мәдениеттің өзара ықпалдастығын көрсететін, тұлғаның әлеуметтік рөлін айқындайтын және ұлттық дискурстық үлгілерді қайта өндіретін маңызды коммуникациялық алаң болып табылады.

Зерттеу барысында Zamandas Podcast эпизодтарын келесідей жеті тақырыптық бағытқа топтастырылды:

- Мәдениет және өнер – 15 эпизод (Айсәуле Бакытбек-Қайдарова: әкесі туралы, шоу-бизнестегі балалық шағы және медиадағы мансабы, Moldanazar және Zamandas: 5 жылдан кейін, Alem және Вероника Жангалова: махаббат дискурсы және т.б.);

- Қоғам және гендер / психология / мәдени сын – 8 эпизод (Арзан психологтар: ұлттық мінез, психологиялық дискурс, Айнура Ильясова: ата-ана, гендер, Ләйлә Сұлтанқызы: әйел бақыты);

- *Спорт және мотивация* – 6 эпизод (Еркебұлан Токтар — спорт және мотивация, Зарина Дияс – табандылық, Айтым Жакупов — мотивация және күре);

- *Медиа, журналистика және қоғам* – 5 эпизод (Гульмира Арыстанбекова – пікірталас мәдениеті, Адиль Лиян — медиа және журналистика, Біржан Ашим — блогинг және мәдениет);

- *Бизнес, технология және инновация* – 4 эпизод (Арсен Томский (inDrive) – цифрлық экономика, Алексей Ли – Ticketon, Aviata, Arbuz, Higgsfield AI – инновация);

- *Экология және азаматтық жауапкершілік* – 2 эпизод (Алексей Сибирский — экология, Қазақстанға АЭС қажет пе?» – қоғам және экология);

- *Мәдени зерттеу және аймақтық контекст* – 1 эпизод (Эльёр Немат – Орталық Азия документалистикасы).

Г.В Ануфриева подкасттың технологиялық және коммуникативті сипаттамаларына сүйене отырып, оның дискурс құраушы параметрлерін келесідей алты бағытқа сүйене отырып анықтайды: 1) жалпы ақпарат (медиа өндірістің ерекшеліктері, дизайны, таралымы және шығарылу жиілігі); 2) мақсаты мен міндеттері; 3) композициясы; 4) жанрлық сипаттамалар; 5) мақсатты аудитория; 6) коммуникативті тиімділік [7]. Ғалымның осы жіктеуін басшылыққа ала отырып отандық Zamandas podcast медиа материалдарын талдаймыз.

Жалпы ақпарат: медиа өндірісінің ерекшеліктері, дизайны, таралымы және шығарылым жиілігі.

«Zamandas Podcast» – қазіргі қазақ қоғамындағы өзекті әлеуметтік, мәдени және жеке мәселелерді ашық талқылайтын подкаст жобасы. Подкаст 2021 жылдан бастап тұрақты түрде шығып келеді және 140-қа жуық эпизоды бар. Жобаның жүргізушісі – Қанат Бейсекеев, яғни авторлық подкаст, YouTube медиа платформасында орналасқан. Қанат Бейсекеевтің платформасына тіркелген адресаттар саны – 368000. Аталмыш подкаст форматы бойынша ашық пікірталас пен сұхбат түрінде құрылады. Подкаст аптасына бір рет шығады. Подкасттардың ұзақтығы – 1 сағат 45 минуттан 2 сағат 30 минут аралығында. Подкасттар әрдайым өзекті тақырыптармен толығып отырады. Аталмыш подкаст қаралымы – 171459. Адресаттар подкаст бойынша 872 пікір қалдырған.

Мақсаты мен міндеттері: «Zamandas» подкастары – қазіргі қазақстандық қоғамдағы мәдени, әлеуметтік, экономикалық және технологиялық үдерістерді талдауға бағытталған медиа жоба. Бұл подкастардың негізгі мақсаты – түрлі сала өкілдерінің (өнер, бизнес, спорт, медиа, ғылым және қоғам қайраткерлерінің) тәжірибесі мен көзқарастары арқылы тыңдарманға заманауи өмірдің көпқырлы бейнесін ұсыну.

Подкастың басты міндеттерінің бірі – қоғамдағы өзекті тақырыптарды ашық талқылау арқылы қоғамдық пікір қалыптастыру және сындарлы диалог мәдениетін дамыту. «Zamandas» жобасы мәдениет пен тұлға, медиа мен қоғам, дәстүр мен жаңашылдық арасындағы байланыстарды саралай отырып, тыңдарманның сыни ойлау қабілетін арттыруды көздейді.

Сонымен қатар, бұл подкастардың ақпараттық және тәрбиелік миссиясы бар: тыңдарманды кәсіби және тұлғалық дамуға ынталандыру, әлеуметтік жауапкершілік пен азаматтық белсенділікті дәріптеу. Жобаның құрылымдық ерекшелігі – әр эпизодтың нақты тақырыпқа арналуы және оны сол саланың сарапшысы немесе қатысушысы арқылы ашып көрсетуінде.

Композициясы: Әр подкаст эпизоды бірнеше негізгі элементтерден тұрады: атауы, мазмұнының қысқаша сипаттамасы, кейде маңызды сілтемелер мен байланыс деректері, сондай-ақ шағын қосымша түсіндірме. Подкастер мен тыңдарман арасындағы әңгіме нақты құрылымға негізделіп, жүйелі түрде өрбиді.

Мысалы, «Әйел бақыты / Ләйлә Сұлтанқызы Замандаста» подкасты (14.09.2024 ж.) композициясы бойынша келесідей бөлімдерге бөлінеді:

1) «Ләйла Сұлтанқызы – қазақ тіліндегі әндердің ротациялануы үшін күрес»;

2) «Қазақтілді контенттің шетелдік контентпен теңесуі»;

3) «Әйел бақыты» бағдарламасы арқылы қазақ қоғамында әйелдердің әлеуметтік мәселелерін ашық талқылау дәстүрі қалыптасып, бұрын тыйым салынған тақырыптарды көтеруге мүмкіндік туған уақыт»;

4) «Мариям» қайырымдылық қоры»;

5) «Батырхан Шукеновпен кездескен журналистік жолы және оның мұрасын, шығармашылық жолының бүкіл ұрпаққа ықпалы».

Жанрлық сипаттамасы: Zamandas – тұлғалық сұхбат пен қоғамдық талдауға негізделген интервьюлік-публицистикалық жанрдағы подкаст. Өйткені әр эпизод нақты кейіпкермен сұхбат түрінде өтеді. Бұл подкасттың басты ерекшелігі – танымал тұлғалармен, сарапшылармен және шығармашылық өкілдерімен еркін форматтағы сұхбат жүргізу арқылы қоғамдық, мәдени және жеке тәжірибелік тақырыптарды талдау.

Подкастта дискурс қоғам белсенділері, журналистер, кәсіпкерлер, блогерлер, өнер иелері және жастар өкілдері арасында өрбиді. Коммуниканттар көбіне өз өмірлік тәжірибелерін, көзқарастарын және әлеуметтік мәселелерге қатысты ойларын ортаға салады. Эпизодтар мен мазмұндық ерекшеліктерге шолу барысында «Қазақ қоғамындағы феминизм» эпизодында гендерлік зорлық, экономикалық теңдік, қоғамдағы әйел рөлдері туралы өзекті сұрақтар көтерілсе, «ORDA дәуірінің соңы» – музыкалық индустрия, топтың тарихы, өнер мен мәдениеттің трансформациясы мәселелеріне тоқталса, «Нұрлан Коянбаев: Қазақ комедиясының аңызы» эпизодында – өнер саласындағы жетістік, әзіл мәдениеті, шығармашылық жол талқыланды.

Мақсатты аудитория: подкаст бойынша қалдырған пікірлерді талдау барысында, мақсатты аудиторияның басым бөлігі жастар және соның ішінде әйел адамдар екені белгілі болды. Сонымен қатар, медиасауаттылыққа қызығатын және мәдениет пен қоғамға белсенді қатысы бар аудитория.

Коммуникативті тиімділік: Авторлар қолданған интерактивті

бағдарлама форматы Замандас подкастына тіркелген адресаттар және тыңдармандармен өзара байланыс орнатудың тиімді тетігін қамтамасыз етеді. Ләйлә Сұлтанқызының қатысуымен ұйымдастырылған подкасттың диалогтық форматынан мысал келтірсек, Диалог екі тілде, яғни орыс және қазақ тілінде өрбиді. Жүргізуші Ержан Алдабергенов алғашқы сұрақты орыс тілінде қояды:

Ержан Алдабергенов: Вы сегодня чувствуете себя свободно здесь с нами?

Ләйлә Сұлтанқызы: Ия.

Ержан Алдабергенов: Классно. Хорошо. Я потому что чуточку настраиваюсь

Ләйлә Сұлтанқызы: Неге? Неге? Жок, ешқандай не емес.

Қайрат Бейсекеев: Сколько лет уже на телевидении?

Ләйлә Сұлтанқызы: Мен 94-те КазГУ-ға түстім. 94-те түскен болсам, ол кезде он алтыдамын. Шымкенттен мектеп бітіріп келдім ғой. Сөйтіп халықаралық бөлімге журналистикаға түстім. 97-98-жылдары ғой деймін алғаш рет студентпіз ғой, ақша керек бәрімізге. Қиын кез, оның үстіне перестройкадан кейін. Одан кейін тенгенің пайда болған кезі. Ақшаның құнсызданып жатқан кезі. Жұмыс іздедім. Қайда жұмысқа орналасуға болады. Тіпті, жарайды жұмысқа орналаспай-ақ қояйыншы, практика өтейінші дедім. Біздің ойымызда стандартты дүние ғой. Бірінші практика өтесің, одан кейін сені жарты ставкаға алады, кейін бір ставкаға алады. Кәдімгідей бір сценарий секілді. Сөйтіп сұрастыра келсем. Шахар деген бір теле-радио компания ашылыпты. Өзім топ-томпақпын, барып есігін тоқылдатамын ғой. Тоқылдатсам бір әдемі тәте, келіншек отыр. Маған қарағанының өзі қандай. Қазақтың қыздары сондай болуға болады ма деп ойладым. Мен кішкене жабайылау едім ғой. Оның үстіне Шымкенттен келгенмін. Менің орысшам жоқ. Алматының қыздары бәрі неше түрлі сырға тағады. Менде бір жаман комплекс болды. Сонда ойладым адам болуым үшін, чтобы они со мной считались, мені елеп-ескеру үшін мен обязательно жұмысқа тұруым керек, ақша табуым керек, но сондай ой болды. Сөйтіп Шахардың есігін тоқылдатсам, кіріңіз деді. Тарсылдап әңгіме айтып жатырмын. Менің атым мынандай, менің қолымнан мынау келеді, мынау келеді. Мені практикаға алыңыздаршы дедім [8].

Адресант пен адресат арасындағы дискурсты талдау барысында, сұхбат еркін форматта өткізілген. Подкастта ресми стиль қолданылмаған, ауызекі сөйлеу элементтері басым. Мысалы, қысқарған сөйлемдер, диалогтық құрылым, сұрақ-жауап түріндегі репликалар басым. Жалпы зерттеп отырған подкасттың ұзақтығы – 2 сағат 7 минут. Подкастта билингвалды қолданыс орын алады. Кейбір терминдер мен ұғымдар орыс тілінде беріледі, бұл жастар дискурсына тән ерекшелік. Жүргізуші сұхбат бойы сұрақтардың басым бөлігін орыс тілінде қойғанымен, Ләйлә Сұлтанқызы барлық сауалдарға қазақ тілінде жауап берді. Дегенмен, сұхбат

арасында орыс тіліндегі тілдік бірліктерді қолдану кездеседі. Мысалы, *чтобы они со мной считались, прямой эфир жүргізетінмін, коммерческий радиостанцияда қазақша сөйлеу бір бөлек, біздің радиостанция софт, ну общем 2000-жылдары,еще старалась каждый день кünde бір қазақша ән қоюға және т.б.*

Дискурстық бағыты – әйел рөлі, отбасы құндылығы. Қарапайым және эмоционалды лексика жиі кездеседі (мысалы: шын айтсам, иә ғой, расында).

Прагматикалық деңгейде қарастырып отырған подкасттың негізгі прагматикалық мақсаты – тыңдарманмен ашық, тең дәрежеде коммуникация орнату. Сұхбат беруші тілдік тұлғалар өз пікірін дәлелдеу үшін өмірлік мысалдар, жеке тәжірибе және эмоционалды аргументацияны пайдаланатыны анықталды. Қонақтар арасындағы диалог сенімділік пен ашықтыққа негізделеді, бұл тыңдарманмен байланыс орнатуға мүмкіндік береді.

Қарастырып отырған подкаст бойынша адресаттардың пікірлерінен мысал келтіруді жөн көрдік.

а) @nurbolkulmaganbetov772

Таза қазақ тілінің мәртебесің көтеретін тұлға 🌸 ана тілімізді осылай сөйлеу қажет.

ә) @mmir_b

Жігіттер бұл бір керемет шығарылым болды, бітпесе екен деп тыңдап отырдым. Ләйлә ханымның адами құндылығы, кәсібилігі айтқан әрбір сөзінен білініп тұрдығой. Соңына қарай әпке мен іні арасындағы әңгіме атмосферасына ұласқаны қатты ұнады. Осылай үлкен буыннан қонақ шақыру жоспарда болса Жанар Айжанованы ұсынар едім және бұл ойыммен көпшілік келіседі деп ойлаймын.

б) @Дария Алипбаева

Ләйля Сұлтанқызы өте парасатты, көркіне ақылы сай биік тұлға. Жігіттер бүгінгі қонағыңыз үшін көп рахмет. Керемет эфир болды. Қанат қазақ тілінде де жақсы сөйледі, тырысты. Мач лав💖 [8].

«Zamandas Podcast» тыңдармандарының пікірлерін прагматикалық және тілдік тұрғыдан талдау олардың ұлттық сана мен тіл мәдениетіне деген жоғары жауапкершілігін көрсетеді. Пікірлердің мазмұнында қатысушылардың подкаст қонақтары мен жүргізушілеріне деген құрметі, қазақ тілінің мәртебесін көтеруге бағытталған оң көзқарасы және мәдениетаралық пікір алмасуға ұмтылысы айқын байқалады. Тілдік жағынан бұл пікірлер бейресми, ауызекі сипатта жазылғанымен, бағалауыш лексика, эмоционалды реңкті сөздер мен эмодзилер арқылы жылы, шынайы қарым-қатынас орнатады. Эмодзи (🌸) прагматикалық тұрғыдан эмоциялық қолдау мен қуаныш интонациясын білдіреді. Сонымен қатар ағылшын тілінен енген элементтердің (мысалы, «мач лав») қолданылуы қазіргі қазақ медиадискурсының тілдік динамикасы мен гибриді сипатын дәлелдейді. Жалпы алғанда, бұл пікірлер «Zamandas Podcast»-тың тек ақпараттық

жоба ғана емес, сонымен бірге ұлттық тіл мен мәдени құндылықтарды жаңғыртатын интерактивті коммуникациялық алаңға айналғанын көрсетеді.

Қорытынды

Zamandas Podcast – қазақтілді медиакеңістікте жастар аудиториясына бағытталған маңызды коммуникациялық платформа. Ол әлеуметтік тақырыптарды ашық талқылау арқылы пікір алуандығын қалыптастырып, медиамәдениетті дамытуға үлес қосады.

Лингвистикалық тұрғыдан алғанда, подкаст ауызекі сөйлеу стилі мен билингвалды дискурстың заманауи үлгісін көрсетеді. «Zamandas Podcast» бүгінде қазақ тіліндегі ең қарқынды дамып келе жатқан подкасттардың бірі ретінде ерекшеленеді. Бұл құбылысты бірнеше факторлар дәлелдейді.

Біріншіден, подкаст аудиториясының кеңеюі байқалады. Жоба YouTube, Spotify және Apple Podcasts сияқты платформаларда тұрақты тыңдармандар қауымын қалыптастырып, жастар мен медиаға қызығушылығы бар аудитория арасында кең танымалдыққа ие болды.

Екіншіден, «Zamandas Podcast» мазмұнының өзектілігімен ерекшеленеді, онда тұлғалық даму, мәдениет, феминизм, ұлттық сана, бизнес, шығармашылық және әлеуметтік жауапкершілік секілді қоғамның маңызды тақырыптары ашық талқыланады.

Үшіншіден, жоба қазақ тіліндегі медиакеңістіктің дамуына елеулі үлес қосып, тілдің заманауи форматтағы қолданысын арттыруға, жастардың сөйлеу мәдениеті мен пікір білдіру еркіндігін жетілдіруге ықпал етуде.

Төртіншіден, подкасттың коммуникативтік жаңашылдығы жүргізуші мен қонақ арасындағы ашық әрі шынайы диалог арқылы тыңдарманмен сенімді байланыс орнатуынан көрініс табады. Сондай ақ, «Zamandas Podcast» көпқырлы дискурстық алаң ретінде тек ақпарат жеткізуші құрал ғана емес, сонымен бірге мәдени рефлексия мен азаматтық ой кеңістігінің маңызды элементіне айналып отыр. Жалпы алғанда, бұл жоба қазақ тіліндегі жаңа медианың табысты үлгісі ретінде ұлттық дискурстың дамуына және қазіргі қоғамдағы пікір айту мәдениетінің қалыптасуына елеулі серпін беріп отыр.

ӘДЕБИЕТ

[1]Cambridge Online Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-russian/podcast> 06.10.2025

[2]Phillips B. Student-Produced Podcasts in Language Learning — Exploring Student Perceptions of Podcast Activities / B. Phillips // IAFOR Journal of Education. – 2017. – № 5(3). – P. 157–171.

[3]The Podcast Index, 2025. <https://podcastindex.org/> 14.10.2025

[4]Sazhina E.V., Yeleuzhanova A.K., Beysembaeva G.Z, Duisengazy S.M. Lexical and semantic analysis of the neurotechnology terminology in podcasts // Bulletin of Shokan Ualikhanov Kokshetau University Philological Series. – 2025. – № 1. – P. 150–166.

Куркимбаева А.М., Базарова Д.А., Сеитимбетова С.Д., Мухаметжанова К.С.

[5]Islam A., Karibayeva B., Kurmanbayeva D., Sopieva B., Muratova Zh., Aldasheva K. Specificity of the Concept “Life” in the Kazakh and English Linguacultures // Theory & Practice in Language Studies (TPLS). – 2025. – Vol 15. – Issue 6. – P 1817.

[6]Салжанова Л.Е., Бактиярова Р.М. Медиакөңістіктің дискурсивті тұлғаны қалыптастыруға әсері // Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. – 2024. – № 1 (72). – Б. 219–230.

[7]Ануфриева Г.В. Подкасты как новая дискурсивная практика русскоязычных масс-медиа // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2022. – Том 15. – Выпуск 10. –С. 3197–3201.

[8]Zamandas. Әйел бақыты. Ләйлә Сұлтанқызы. <https://www.youtube.com/watch?v=UFyBNo8D6qk&t=513s> 11.10.2024.

REFERENCES

[1]Cambridge Online Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-russian/podcast> 06.10.2025

[2]Phillips B. Student-Produced Podcasts in Language Learning — Exploring Student Perceptions of Podcast Activities / B. Phillips // IAFOR Journal of Education. – 2017. – № 5(3). – P. 157–171.

[3]The Podcast Index, 2025. <https://podcastindex.org/> 14.10.2025

[4]Sazhina E.V., Yeleuzhanova A.K., Beysembaeva G.Z, Duisengazy S.M. Lexical and semantic analysis of the neurotechnology terminology in podcasts // Bulletin of Shokan Ualikhanov Kokshetau University Philological Series. – 2025. – № 1. – P. 150–166.

[5]Islam A., Karibayeva B., Kurmanbayeva D., Sopieva B., Muratova Zh., Aldasheva K. Specificity of the Concept “Life” in the Kazakh and English Linguacultures // Theory & Practice in Language Studies (TPLS). – 2025. – Vol 15. – Issue 6. –P 1817.

[6]Salzhanova L.E., Baktiyarova R.M. Mediakөңістіктің diskursivti tulǵanı qalıptastırwǵa әseri [The influence of the media space on the formation of a discursive personality] // Ablai khan atındaǵı QazXQ және ÄTW Khabarshısı. Filologiya ǵılımdarı seriyası. – 2024. – № 1 (72). – P. 219–230. [in Kaz.]

[7]Anufrieva G.V. Podkasty kak novaya diskursivnaya praktika russkoyazychnykh mass-media [Podcasts as a new discursive practice of Russian-language mass media] // Philological sciences. Theory and practice. – 2022. – Volume 15. – Issue 10. – S. 3197–3201. [in Rus.]

[8]Zamandas. Äyel baqıtı. Läylä Sultanqızı. [Women’s happiness. Leila Sultankuzy]. <https://www.youtube.com/watch?v=UFyBNo8D6qk&t=513s> 11.10.2024 [in Kaz.]

ОСОБЕННОСТИ ПОДКАСТОВ КАК ЖАНРА МЕДИАДИСКУРСА

*Куркимбаева А.М.¹, Базарова Д.А.², Сеитимбетова С.Д.³, Мухаметжанова К.С.⁴

^{*1}Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

²Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан

³Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан

⁴Алматинский гуманитарно-педагогический колледж №1
Алматы, Казахстан

Аннотация. Подкасты представляют собой современный жанр медиакommunikации и выступают в качестве языкового инструмента, используемого и анализируемого в различных дискурсивных контекстах. В представленной статье рассматривается дискурсивная природа казахоязычного подкаста «*Zamandas*», включая его структурные, прагматические и коммуникативные особенности. *Цель исследования* заключается в выявлении лингвистических, прагматических и интерактивных характеристик подкаст-дискурса, в определении его как самостоятельного типа медиадискурса, а также в описании параметров, формирующих коммуникацию между адресантом и адресатом. В качестве основных *методов исследования* использованы дискурс-анализ, контент-анализ и прагматическая интерпретация. Проанализированы речевые стратегии, коммуникативные интенции и способы взаимодействия с аудиторией в текстах подкастов. В результате исследования сорок эпизодов подкаста «*Zamandas*» были сгруппированы по семи тематическим направлениям. *Научная новизна и ценность* работы состоит в том, что впервые выявлена дискурсивная природа подкастов в казахстанском медиапространстве; в ходе анализа подкаста «*Zamandas*» определены шесть дискурсообразующих параметров. *Теоретическая значимость исследования* заключается в объяснении природы новых языковых форм современной коммуникации через изучение подкаст-дискурса с медиалингвистических и прагматических позиций. *Практическая значимость исследования* определяется возможностью использования его результатов в учебном процессе при преподавании дисциплин «*Медиадискурс*», «*Перевод медиа: контент-анализ и локализация*» и «*Отраслевой перевод*». Кроме того, показаны перспективы применения подкастов в качестве эффективного инструмента обучения языку, развития медиаграмотности и формирования культуры коммуникации. *В заключение* отмечается, что на основании пяти факторов подкаст «*Zamandas*», выступивший объектом исследования, в настоящее время является одним из наиболее динамично развивающихся казахоязычных подкастов. Полученные результаты могут служить теоретической основой для дальнейшего изучения подкаст-дискурса.

Ключевые слова: подкаст, дискурс, медиатекст, отечественный контент, билингвальная коммуникация, целевая аудитория, прагматический эффект, речевая стратегия

PECULIARITIES OF PODCASTS AS A MEDIA DISCOURSE GENRE

* Kurkimbayeva A.M.¹, Bazarova D.A.², Seitimbetova S.D.³,
Mukhametzhanova K.S.⁴

^{*1}Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World
Languages, Almaty, Kazakhstan

²Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

³Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

⁴Almaty Kazakh humanitarian- pedagogical college №1, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Podcasts are a modern genre of media communication and serve as a linguistic tool used and analysed in various discursive contexts. This article examines the discursive nature of the Kazakh-language podcast *Zamandas*, including its structural, pragmatic and communicative features. *The aim of the study* is to identify the linguistic, pragmatic and interactive characteristics of podcast discourse, to define it as an independent type of media discourse, and to describe the parameters that shape communication between the sender and the recipient. The main *research methods* used are discourse analysis, content analysis and pragmatic interpretation. The study analyzes speech strategies, communicative intentions, and methods of audience interaction in podcast texts. As a result of the study, forty episodes of the *Zamandas* podcast were grouped into seven thematic areas. *The scientific novelty and value* of the work lies in the fact that the discursive nature of podcasts in the Kazakhstani media space has been revealed for the first time. During the analysis of the *Zamandas* podcast, six discourse-forming parameters were identified. *The theoretical significance of the study* lies in explaining the nature of new linguistic forms of modern communication through the study of podcast discourse from a media-linguistic and pragmatic perspective. *The practical significance of the study* is determined by the possibility of using its results in the educational process when teaching the disciplines “Media Discourse”, “Media Translation: Content Analysis and Localisation”, and “Field Translation”. In addition, the study demonstrates the potential of podcasts as an effective tool for language teaching, the development of media literacy, and the fostering of communicative culture. *In conclusion*, the study identifies *Zamandas* as one of the most rapidly developing Kazakh-language podcasts, as evidenced by five key factors. The findings may serve as a theoretical basis for further research on podcast discourse.

Keywords: podcast, discourse, media text, domestic content, bilingual communication, target audience, pragmatic effect, speech strategy

Мақала түсті / Статъя поступила / Received: 15.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет:

Қурқимбаева Айжан Муратовна – PhD, қауымдастырылған профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастыр және әлем тілдері

университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-2075-3427>, e-mail: aizhan--k@mail.ru

Базарова Динара Аскарровна – Аударма ісі магистрі, Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-0429-5320?lang=ru>, e-mail: Bazarova_Dinara85@mail.ru

Сеитимбетова Салтанат Дурмекбаевна – Педагогика ғылымдарының магистрі, сеньор лектор, Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-4632-2200>, e-mail: saltanat_gold@mail.ru

Мухаметжанова Карлығаш Сейткаримовна – №1 Алматы қазақ гуманитарлық-педагогикалық колледжі, педагог-сарапшы, ағылшын тілі пәнінің оқытушысы., Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0005-3777-328X>, e-mail: mukhametzhanova_69@mail.ru

Информация об авторах:

Куркимбаева Айжан Муратовна – PhD, ассоциированный профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-2075-3427>, e-mail: aizhan--k@mail.ru

Базарова Динара Аскарровна – магистр переводческого дела, Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-0429-5320?lang=ru>, e-mail: Bazarova_Dinara85@mail.ru

Сеитимбетова Салтанат Дурмекбаевна – магистр педагогики, сеньор лектор, Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-4632-2200>, e-mail: saltanat_gold@mail.ru

Мухаметжанова Карлығаш Сейткаримовна – Алматинский казахский гуманитарно-педагогический колледж № 1, педагог-эксперт, преподаватель английского языка, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0005-3777-328X>, e-mail: mukhametzhanova_69@mail.ru

Information about the authors:

Kurkimbayeva Aizhan Muratovna – PhD, Associate Professor, Kazakh Abylai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-2075-3427>, e-mail: aizhan--k@mail.ru

Bazarova Dinara Askarovna – MA in Translation Studies, Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-0429-5320?lang=ru>, e-mail: Bazarova_Dinara85@mail.ru

Seitimbetova Saltanat Durmekbaevna – Master of Pedagogy, senior lecturer, Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-4632-2200>, e-mail: saltanat_gold@mail.ru

Mukhametzhanova Karlygash Seitkarimovna – Almaty Kazakh Humanitarian and Pedagogical College No. 1, expert teacher, English language teacher, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0005-3777-328X>, e-mail: mukhametzhanova_69@mail.ru

ӘОЖ 81

ГТАХР 16.21.49

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.014>

АҒЫЛШЫН ТІЛІ НУМЕРАТИВ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНДЕГІ ЛИНГВОМӘДЕНИ ТАНЫМ

*Қыдырмолдина Э.Т.¹, Карбозова Б.Д.², Рыспанова Ә.Ә.³, Сөйлемез О.⁴

*^{1,2}Қ. И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті
Алматы, Қазақстан

³С.Ж. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан

⁴Университет Кастамону, Кастамону, Түркия

Аңдатпа. Тұрақты сөз тіркестері ұлттың мәдениетін, тұрмыстық қалпын, дәстүрі мен салтын, әдеті мен ғұрпын, дүниетаным сонылығын айқындайтын тіл білімінің ерекше саласы. Қазіргі тіл білімінде тұрақты сөз тіркестерінің лингвомәдени сипатын ашу аса маңызды. Мақаланың кіріспе бөлімінде сан компонентті тұрақты сөз тіркестерін зерттеудің маңызы туралы айтылған. Зерттеудің мақсаты – ағылшын тұрақты сөз тіркестерінің лингвомәдени сипатын ашу, ағылшын тіліндегі бір саны мен он саны аралығындағы сандар ұйытқы болған фразеологизмдердің жағымды және жағымсыздық коннотациясы, көркемділігі мен метафоралық ерекшеліктерін айқындау. Зерттеу жұмысының мақсатына жету барысында бірнеше ғылыми бағыттар, яғни киелі мағынаға ие лексемалардың қолданылу жиілігі, лексика-семантикалық мазмұны мен стильдік реңктері зерттелді. Фраземалардың лингвомәдени статусы анықталып, жағымды және жағымсыз коннотациялары, метафоралығы мен образдылығы бағаланып, ағылшын тілі идиомаларының функционалды-семантикалық өрістері арасындағы ассоциативті байланыстар ажыратылды. Әрбір тіл білімінде тұрақты сөз тіркестерінің тарихы мен әлеуметтік табиғатын, мәдени және діни табиғатын ашу үшін лингвомәдени әдісі жүзеге асатыны белгілі. Сондай-ақ, зерттеудің әдіснамасы лексика-семантикалық әдіске негізделді. Мақалада дүниенің фразеологиялық суретіндегі фразеологиялық бірліктердің баламалылығы және лакуналардың қалыптасу мәселесі қарастырылды. Зерттеу нәтижесінде ағылшын тіліндегі елу жеті сан компонентті тұрақты сөз тіркестері талданды. Соның ішінде, отыз екі тұрақты сөз тіркесі жағымды мәнде, жиырма бес тұрақты сөз тіркесінің жағымсыз мәнде қолданылатыны анықталды. Мақаланың зерттеу объектісі-лексикографияда жұмсалынатын және лингвомәдениеттануда зерттелінетін сан компонентті лексемалы тұрақты сөз тіркестері. Зерттеу жұмысында ағылшын тіліндегі сан компонентті фразеологизмдер, оның ішінде бірден онға дейінгі тұрақты сөз тіркестері сипатталынып, семантикалық мәні ашылып, лингвомәдени талдау негізінде зерттелінді. Зерттеу жұмысының ғылыми және практикалық маңызын өзге тілдерді салыстыра-салғастыра зерттеуде, тұрақты сөз тіркестерінің лингвомәдени тұрқын қалыптастыру

мен лингвокультуремаларды даралауда, аударма саласында пайдалануға болады. Мақаланың құндылығы – ағылшын тіліндегі фразеологизмдердің лингвомәдени, ұлттық ерекшеліктері, фразеологизмдер қорының жағымды-жағымсыздық мәнде қолданылуы мен таным деңгейінде саралануы болып табылады.

Тірек сөздер: сан, киелі ұғым, ұлттық ерекшелік, фразеологизм, жағымды, жағымсыз, коннотация, жиілік

Кіріспе

Сандар жүйесі кез-келген ұлттың дүниетанымының көрінісі мен белгісі. Сан компоненттерімен ұшырасатын фразеологизмдерге халықтың наным-сенімдері, салт-дәстүрі, әлемді тануы мен қабылдауы, аңыз-әңгімелер мен мифтер, ақындар мен жыраулардың, би-шешен, суырып салма адамдардың айтқандары негіз болған. «Сан жүйесіндегі тұрақты тіркестердің ұзақ дәуір барысында алдымен еркін тіркес ретінде, одан этнофразеологизмге айналу үрдісінде мағына жағынан дамып, өзгеріске түсіп, әр дәуірдегі халықтың ой-санасына сай нақты өмір шындығынан көруі байқалады. Кейбір сан есім ұйытқы болған тіркестердің бұл күндегі қолданылуы, яғни беретін мағынасы мен ертеректегі қолданысы бірдей еместігі байқалады» [1, 28 б.]. Осыған байланысты тұрақты сөз тіркестерінің негізі еркін сөз тіркестерінен бастау алатынын қолдаған зерттеуші Ә.Хазимова: «Тұрақты сөз тіркестерін зерттеудегі басты назар аударатын тұс-олардың еркін тіркес негізінде пайда болуы. Қазір тұрақты тіркестердің еркін тіркес түріндегі бастапқы мотивтері бұрынғы салт-дәстүр, наным-сенім, өнермен бірге көмексіленіп кеткен. Солардың мағыналарын ұлттық мәдени негіздерге сүйене отырып, фразеологиялық мағына болып қалыптасуын ашып көрсету басты мақсат» [2, 37 б.] – дейді.

Осылайша, тұрақты сөз тіркестері сан мыңдаған жылдарды басынан өткере отырып, еркін сөз тіркесі іспетінен тұрақтылық сипат алып, бүтін күйінше жұмсалуды дәрежесіне дейін көтеріледі. Ә.Қайдардың айтуы бойынша, «фразеологизмдерді зерттеуде этнолингвистика үшін ең қиын мәселе – олардың ауыс мағынасында қолданылу мотивтерін түсіндіру» [3, 303 б.].

Коммуникативті тіл білімі үшін фразеологизмдердің лингвомәдени сипаты мен тілдік актілерде қалыптасқан тұрақты сөз тіркестерінің мол қорын зерттеу – аса күрделі әрі маңызды мәселе. Фразеологизмдердің лингвомәдени сипаты түрлі экстралингвистикалық факторлар негізінде жасалынады. Қолданыс барысында ұлттың тілдік қуатын, менталитетін, өзге тілдермен байланысын белгілейді. Жаһандану дәуірінде қандай да бір тілді үйрену мен меңгеру сол тілдің мәдени, тарихи, әлеуметтік болмысын зерттеу мен айқындаудан бастау алады. Лингвомәдениет архетип, ассоциация, концепт, шаблоннан құралатындықтан тілдік қолданыс пен кез-келген мәтіндегі аталған компоненттерді ажырата білу мен анықтай алу аса маңызды мәселе болып табылады. Мәдени код пен сандық атаулардың

ассоциативті байланысын құру – жаңа лексемалар мен тілдік шаблондарды меңгеру үшін өте қажет.

Сандар ежелгі заманнан бері киелі ұғымға телінген. «Под компонентом *числительное* мы понимаем часть речи, характеризующаяся обозначением отвлеченных чисел или количества предметов и их порядка по счету, почти полным отсутствием категорий рода и числа и особыми формами склонения и словообразования, и способностью сочетаться в качестве количественного определителя только с именами существительными» [4,142 б.]. Тұрақты сөз тіркесінің құрамында тұрақталған сан есім өзінің сандық мәнінен түбегейлі айырылады, абстрактіленіп, өте аз мөлшерді немесе тым көп мөлшерді білдіреді, тіпті мүлдем сан мағынасын көрсетпейді. Мақаладағы фразеологизм терминін анықтауда А.В. Куниннің анықтамасына сүйенеміз: «*Фразеологизмы* — это устойчивые сочетания слов с осложненной семантикой, не образующиеся по порождающим структурно-семантическим моделям переменных сочетаний» [5,85 б.].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Мақаланың методологиялық базасы лексико-семантикалық, лингвомәдени талдауға негізделген. Лингвистикалық зерттеу жүргізу үшін қажетті бұл талдаулар мәдени, тарихи, әлеуметтік (экстралингвалды), тілдік форма (интралингвальді) сияқты факторларды зерттеуге бағытталған әдістермен қатар жүргізілді. Аталған факторлардың ағылшын тілі тұрақты сөз тіркестерінің көркемдігі мен құрылымына, мағынасына тікелей әсер етері даусыз.

Ағылшын тұрақты сөз тіркестерінің тарихи, әлеуметтік, мәдени, діни табиғатын талдау үшін лингвомәдени әдіс қолданылды. Ұлттың мәдени кодын зерттеу киелі сандар мен жиі қолданылатын сандарды айқындаудан басталды. Семантикалық трансформация мен өзге лексемалар мен сандар арасындағы ассоциациялық байланыстарды зерттеуде лексико-семантикалық әдіс қолданылды. Әрбір сан жағымды-жағымсыздық коннотациясында, мағынаның семантикалық мазмұнында (адами қасиет, іс-қимылды бағалау, құбылыс) зерттелді.

Зерттеу жұмысының нәтижесінде мынындай параметрлер талданды: киелі сандар, түрлі сан компоненттерінің қолданылу жиілігі, жағымды-жағымсыз коннотация.

Бұл жұмыстың теориялық негізіне ағылшын тіліндегі фразеологиялық трансформациялардың ұлттық ерекшеліктері туралы қытай, ағылшын, неміс ғалымдарының зерттеулері алынды. Фраземалар мен идиомаларды зерттеу үшін негізгі фразеологиялық бірліктер жинақтаған *The free dictionary by Farlex* атты ағылшын фразеологиялық бірліктерінің сөздігі мен батыс зерттеушілерінің ағылшын тілінің тұрақты сөз тіркестеріне қатысты зерттеу еңбектері басшылыққа алынып, лексикографиялық дереккөз ретінде пайдаланылды.

Нәтижелер мен талқылау

Лингвомәдениеттану әлеуметтік, тарихи және мәдени факторлармен анықталатын тіл мен ұғымдар (рәміздер, бейнелер) арасындағы байланыстарды зерттейді. Әрбір халықтың дүниесінің фразеологиялық бейнесі негізгі ұлттық құндылықтарға негізделеді және метафоралық, бейнелік, құрылымдық, лексика-семантикалық түрлендірулер арқылы мағыналардың импликация механизмдеріне құрылады. Сыртқы оқиғаларды, құбылыстарды және оларға деген қатынасты бейнелеу (экстралингвизм) лингвистикалық құралдарды пайдалана отырып, интралингвалдық деңгейде көрінеді.

«In any language, the characteristic associated with human behavior or emotion continues to be compared with various phenomena, animals, objects, nature, plants and even colors» [6, 336 б.] - дей келе автор ағылшын тіліндегі фразеологизмдердің аң, зат, табиғат, тіпті түс пен өсімдіктер арқылы жасалатынын баса айтады. Бұған қоса ағылшын тілінде санмен жасалған тұрақты сөз тіркестердің де аса молынан ұшырасатынын байқаймыз. Ағылшын тіліндегі тұрақты сөз тіркестеріндегі «one» компоненті «ең мықты» мағынасында қолданылады: «public enemy number one» (қоғамда өзі немесе іс-әрекеті ұнамайтын адам), біреуді немесе бірнәрсені жағымды жағынан сипаттау үшін қолданылады, «one-horse race» (жарыстың басынан-ақ кімнің жеңетіні анық), «go one better than» (бұрын жасалғаннан жақсырақ орындау), «be/get one up on somebody» (елеулі артықшылығы бар), «first past the post» (сайланған кезде дауыс беру жүйесін пайдалану). «First» лексемасы: «first thing early in the morning and first things first» (тым ерте уақыт) мағынасында қолданылуы мүмкін» [7, 28 б.].

Сондай-ақ, ағылшын тілінде «one» саны жағымсыз лингвомәдени танымды да көрсетеді, яғни мас адамды белгілеу үшін қолданылады, «down in one» (бір стақан алкогольді тоқтаусыз ішетін адам), «have one too many» (алкогольді тым көп ішу), «one for the road» (іс-шарадан кетер алдында алкоголь ішу).

«Two» саны бірліктің бұзылуын көрсетеді, екі компоненті бар фразеологиялық бірліктер біріне-бірі қарама-қарсы іс-әрекетті білдіреді: «two (double) edged sword» (жағымды да, теріс те нәтиже әкелуі мүмкін әрекет түрі), «two-way street» (екі тараптың да көмегі қажет болатын жағдай), «two sides of a shield» (бір құбылыстың салдары болып табылатын мәселе немесе жағдайлар арасындағы тығыз байланысты көрсетеді), «it takes two to tango» (екі тарапқа да жауапкершілік жүктеледі). Адамдар, оқиғалар, құбылыстар арасындағы ұқсастықтарды белгілеу үшін де қолданылады: «like two peas in a pod», «two sides of a shield».

«Two» лексемасы бар фразеологиялық бірліктердің жағымды семантикасының берілу жолдары мынандай: «no two ways about it» сенім білдіру), «stand on (one's) own two feet» (өзін-өзі қамтамасыз ету). Бейтарап және позитивті ассоциациялардан өзге, ақымақ адамды сипаттау үшін

«thick as two (short) planks and two sandwiches short of a picnic» идиомасы қолданылады, ал мас адамды сипаттау үшін: «two (or three) sheets to (or in) the wind». Жағымсыз мағыналары: «lesser of two evils» (жаман нәрсе), «of two minds» (шешілмеген мәселе, екі ойлы) [8,39].

Ағылшын тілінде «three» компонентті фразеологизмдердің саны тым аз, бұл сан ағылшын тілінің лингвистикалық мәдениетінде киелі мағына үстемейтіндігімен түсіндіріледі. Дегенмен, жағымды мағынадағы санаулы фразеологиялық бірліктердің құрамында жұмсалады: «three musketeers» (құндылықтары сәйкес келетін жолдастар), «third time lucky» (жолы болу), «three cheers for» (риза болу), «queer as a three-dollar bill» (ерекше дүние), «three-alarm fire» (қызықты дүние туралы), «three cheers» (қолдау,мақтау), «three hots and a cot» (үш мезгіл тамақтандыратын орын) [8, 65 б.].

Ағылшын тіліндегі тұрақты сөз тіркестерінде «four» лексемасы да сирек кездеседі. «To the four winds» фразема полисемантикалық қасиетімен ерекшеленеді:

- 1) әлемнің төрт бұрышына шашылу;
- 2) сынып кету,өзін-өзі жоғалту;
- 3) алыс жақта болу;

Кеңістіктік мағыналы фразеологизмдер де зат пен нысананың қашықтығын белгілейді: «four corners of the earth», «four sheets in the wind», «the four corners of the earth», «the four corners of the world».Аталған сандық компонент жағымды,жағымсыз фраземаларда да ұшырасады:«firing on all (four) cylinders» (барша күшін салу), «four-leaf clover» (жетістікке жету), «scattered to the four winds»[8,78].

Ағылшын фразеологизмдеріндегі «five» саны кей қолданыстарда соматизмдермен жасалынып, тілдік қолданыста молынан ұшырасыды :«give me five» адамның жағдаятқа разы еместігін көрсетеді, «five-finger discount» тұрақты сөз тіркесі дүкендердегі ұрлықты бейнелейді. «Fifth column» фраземасы жағымсыз коннотацияда қолданылып, «соғыс кезеңіндегі жауға қарсы ұйымдасқан адамдар тобын» сипаттайды. Сонымен қатар, «The phrase *take five* is an idiom that means to take a short break, usually for five minutes. Its origin can be traced back to the world of jazz music. The expression is closely associated with the jazz saxophonist Paul Desmond and his composition «Take Five», which was recorded by the Dave Brubeck Quartet in 1959» [9, 89 б.].

«Six» компонентіне негізделген тұрақты сөз тіркестерінде жағымсыз мән,теріс мағына басымдық танытады:«at sixes and sevens» (заңсыздық), «hit (or knock) someone for six» (қирату мақсатында әрекет ету), «six feet under» (қайтыс болған және жерленген), «the deep six» (біреуді теңізге жерлеу), «six of the best» (баланы жазалау), «handbags at six paces» (келіспеушілікті сипаттау). Сондай-ақ ,жағымды семантикалық вариация да кездеседі: «six in one, (and) half a dozen in the other» (ұсынылған нұсқалардың бәрі жақсы).

«Seven» саны жағымды коннотацияға негізделеді:«seven-three» (жақсы тілек, қайырымдылық таныту),«in seventh heaven» (жақсы көңіл-

күйде болу), «seven-league boots» (тез жүре алу мүмкіндігі), негативті импликация: «seven-day wonder» (қысқа уақытқа қызығушылық тудыратын адам не құбылыс), «seven-year itch» (жұбайын өзгерту ниеті), «behind seven locks» (өте жақсы жасырылған).

Құрамында «eight» саны бар тұрақты сөз тіркестері әдетте жағымсыз семантикалық мағынада қолданылады: «one over (the) eight» (қатты мас болу), «two and eight» (жайсыз көңіл-күй), «behind the eight ball» (ыңғайсыз жағдайда болу), бейтарап коннотациялар да кездеседі: «eight ways from Sunday» (бар күшімен, жан-жақты).

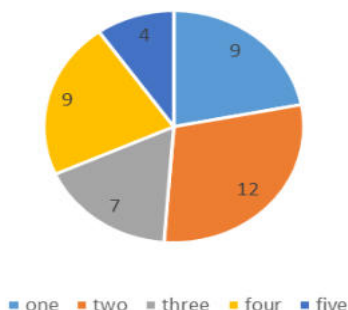
Ағылшын тілінде «nine» санымен жасалған фразеологизмдер аса жиі кездеседі: «nine to five» (күндізгі жұмыс уақыты). Бұл санның лингвомәдени табиғаты аса жағымды коннотацияға негізделеді: «be as right as ninepence» (дені сау болу), «dressed to the nines» (өте жақсы киінген), «nine lives» (сәттілік). «On cloud nine» тіркесі «in seventh heaven» идиомасымен синонимдес болып, аса рахат сезімде болу мағынасын білдіреді.

Сондай-ақ жағымсыз реңк үстейтін «nine day wonder» (тез жалықтыратын зат немесе адам), «no more than nine pence in the shilling» (ой-санасы кедей адам), «nine-to-five attitude» (өз орнында қалуға құлықсыз қызметкердің жұмысқа деген көзқарасы) мен «nine times out of ten» идиомасы қандай да бір іс – қимылдың жиі орындалуын, аяқталмауын білдіреді.

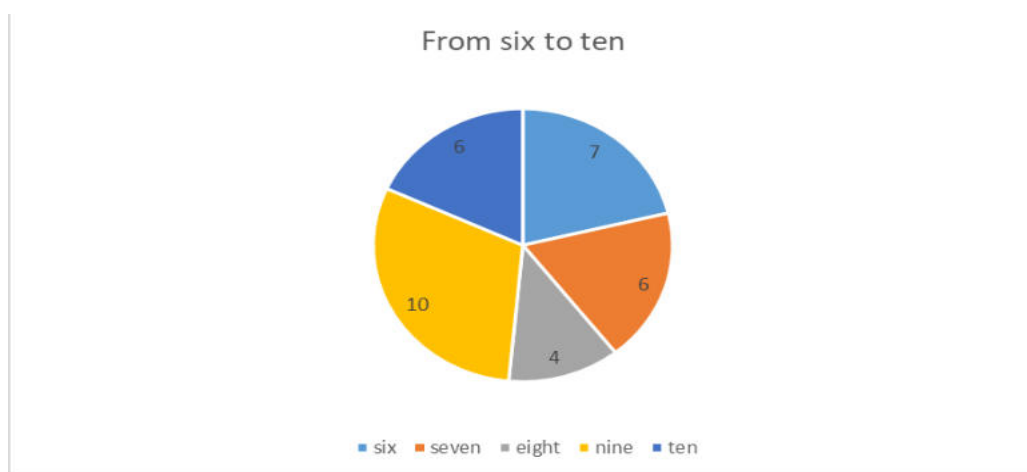
«Ten» мынандай тұрақты сөз тіркестерінде қолданылады: «count to ten» (өзін – өзі ұстауды сипаттайды, яғни онға дейін санап, өзін-өзі сабырға шақыру), «it's handbags at ten paces» (пікірталас пен төбелеске байланысты сарказмға негізделген сөз тіркесі), «ten-spot» (бәрінің көңілінен шығу мүкін емес), «ten to one» (жақсы нәрсеге мүмкіндік), «take ten» (үзіліс алу), «ten rounds of shit in a five-pound bag» (бір нәрсенің толып, арнасынан асып кетуі).

Төмендегі суреттегі диаграммалар бойынша мақалада талданған бірден онға дейінгі сан компонентті ағылшын фразеологизмдерінің үлесін көреміз (1, 2 суреттер):

From one to five

Сурет 1 – Бірден беске дейінгі сан компонентті ағылшын фразеологизмдерінің сандық үлесі

Сурет 2 – Алтыдан онға дейінгі сан компонентті ағылшын фразеологизмдерінің сандық үлесі

Суреттерде берілген диаграммалардың негізінде ағылшын тілінде кездесетін бірден онға дейінгі сан компонентті фразеологизмдердің қолданылу үлесін көреміз. Яғни, зерттеу барысында кездестірген one компоненті арқылы кездесетін фразеологизмдердің саны тоғыз, two компоненті арқылы кездесетін фразеологизмдердің саны он екі, three компоненті арқылы кездесетін фразеологизмдердің саны жеті, four компоненті арқылы кездесетін фразеологизмдердің саны тоғыз, five компоненті арқылы кездесетін фразеологизмдердің саны төрт, six компоненті арқылы кездесетін фразеологизмдердің саны жеті, seven компоненті арқылы кездесетін фразеологизмдердің саны алты, eight компоненті арқылы кездесетін фразеологизмдердің саны төрт, nine компоненті арқылы кездесетін фразеологизмдердің саны он, ten компоненті арқылы кездесетін фразеологизмдердің саны алты тұрақты тіркесті құрап отыр. Деректер Oxford dictionary of idioms [10], The free dictionary by Farlex атты ағылшын тілінің фразеологиялық бірліктер сөздігінен жинақталды. Нәтижесінде ағылшын тіліндегі бірден онға дейінгі фразеологизмдердің сандық үлесі есептелініп, диаграммаға салынды. Зерттеу жұмысы бойынша диаграмма арқылы сан компонентті фразеологизмдердің сандық үлесі мен қолданылу жиілігін, яғни қай санның фразеологизмдер құрамында жиі немесе сирек қолданылатынын байқай аламыз.

Сонымен қатар, ағылшын тіліндегі «дюжина», «миллион», «жүз», «мың» лексемалары әлемнің контрастын (молшылық-кедейлік, табыс-жеңіліс) береді. «A dime a dozen» (арзан немесе көп), «a million miles away» (шоғырланбаған), «bat a thousand» (өте табысты болу), «hundred-to-one/million-to-one chance/shot» (табысқа жетуге мүмкіндік жоқ), «hundred/thousand and one» (белгісіздік) мағыналарында қолданылады.

Қорытынды

Сандар әлеміне деген қызығушылық, сандар бойында жасырынған құпияларды шешу-сол ұлт менталитетінің, табиғаты мен танымының сырын ашуға жол ашады. Сандар әлемінде жасырынған деректер мен тың дүниелерді зерттеп,тереңіне үңілу арқылы ұлттық ерекшеліктер айқындалып, лингвомәдени интерпретация жүзеге асады.

«Phraseology is the greatest treasury and the enduring value of any language. It, like a mirror, reflects the history and centuries-old experience of the labor and spiritual activities of the people and their moral values. Phraseology reflects the world of feelings, images, assessments of this or that people, it is most directly connected with the culture of speech production»[11, 222 б.].Ал ағылшын халқының наным-сенімі мен салт- дәстүрінде көптеп кездесетін сан компонентті тұрақты тіркестері этностың болмысынан хабар береді. Г.Н.Смағұлова: «Қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарға этнос тұрғысынан баға беру, сипаттау арқылы сол ұлттың ұлттық менталитетін, көзқарасын, дүниетанымын аңғартады» [12,148 б.] – дейді. Ұлттық дүниетанымның сыры мен ерекшеліктері ұлт тілі арқылы танылатыны белгілі, ұлттың материалдық тұрмысы, айналасы, рухани көзқарасы тілдегі тұрақты сөз тіркестерінде жасырынғаны анық. Мақаланың зерттеу нысаны болып отырған фразеологиялық бірліктердің коннотациясын анықтау сөйлеушінің сөйлеу субъектісіне қатынасын білдіруге мүмкіндік беретін тілдің эмоционалды-бағалаушы компонентін зерттеу үшін жүргізіледі. Жағымды және жағымсыз коннотацияларды талдау мен іріктеу сол тілде ойлап, сол тілді тұтынатын ұлттың мәдени ерекшеліктерін түсінуге, зерттеленетін тілдегі стереотиптерді анықтауға және олардың әлемді эмоционалды қабылдауын көрсетуге көмектеседі. Жағымды және жағымсыз коннотациядағы фразеологиялық бірліктер ой мен сөзге бейнелеу, экспрессивтілік қосу үшін қолданылады. Жағымды немесе жағымсыз мағынада қолданылатын сан компоненттерін іріктеп, санын шығару жалпы қарастырылып отырған тілдің лингвомәдени танымы мен сипатын зерттеу үшін аса маңызды.

«Cultural life is a complex whole, including knowledge, belief, art, morals, law, and custom. And people, as members of the society, get the ability and habits» [13, 468 б.] – дейді Tylor. Қорыта келгенде, мақала арқылы ағылшын тіліндегі сан компонентті фразеологизмдер, оның ішінде бірден онға дейінгі тұрақты сөз тіркестері сипатталынып, семантикалық мәні ашылып, лингвомәдениеттану пәні аясында зерттеуге ұмтылыс жасалды. Мақаланың зерттеу мақсатын ашып, қойылған міндеттерге жету жолында лингво-семантикалық ,лингвомәдени талдау тәсілі қолданылды. Зерттеу нәтижесінде ағылшын тіліндегі елу жеті тұрақты сөз тіркесі зерттелініп, жиырма бес фразеологизмнің жағымсыз мәнде, отыз екі фразеологизмнің жағымды мәнде қолданылатыны белгілі болды. Ағылшын тіліндегі сан компонентті фразеологизмдердің лингвомәдени, ұлттық ерекшеліктерін, жағымды-жағымсыздық коннотациясын ашуға талпыныс жасалынды.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Қасымова С. Сан компонентті мақал-мәтелдердің ұлттық – мәдени негізі: фил.ғыл. к. дәрежесі үшін диссертациясы. – Астана, 2010. – 28 б.
- [2] Хазимова Ә. Қазақ фразеологизмдерінің ұлттық-мәдени деректері: фил.ғыл.канд. ғыл. канд. дисс. – Алматы, 2002. – 37 б.
- [3] Қайдаров Ә.Т. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 303 б.
- [4] Розенталь Д., Голуб И. Русский язык. – М. 2003. – 142 б.
- [5] Кунин А., Курс фразеологии современного английского языка : Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – Москва: Высш. шк. ; Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996. – 85 б.
- [6] Халым Б., Смагулова Г.Н., Абуова А.Т. Қазақ және ағылшын тілдерінде адамның жағымсыз мінезін сипаттайтын фразеологиялық тіркестер // Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ Хабаршысы . “Филология ғылымдары ” сериясы. – 2023. – No 4 (71). – 336 б.
- [7] Pukaliak M. V. Idioms with Numbers in Modern English // Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. – 2018. – № 33 (2). – Pp. 97-100.
- [8] The free dictionary: <https://idioms.thefreedictionary.com/lesser+of+two+evils> 07.02.2025
- [9] Wikipedia. «Take five»: <https://www.npr.org/2010/12/07/131810829/dave-brubecks-time-out-a-rarity-transcending-jazz> 12.08.2024
- [10] Oxford dictionary of idioms by Judith Siefring, second edition. – 2004.
- [11] Kalybayeva K., Odanova S., Tymbolova A., Erchozhina S., Musayeva G. Cognitive linguistic analyses of the phraseological units in modern linguistics // XLinguae. – 2020. – V. 13 (2). – 222 p .
- [12] Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. – Алматы, 1998. – 148 б.
- [13] Tylor E. B. Primitive culture. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 468p

REFERENCES

- [1] Qasymova S. San komponentti maqal-mätelderdñ ülttyq – mädeni negızı [The national-cultural basis of proverbs with a numerical component]: fil. ğyl. k. дәrejesi üşin disertasiy. –Astana, 2010 . – 28 и. [in Kaz.]
- [2] Hazimova Ä. Qazaq frazeologizmderniñ ülttyq-mädeni derekteri [National and cultural data of Kazakh phraseologisms]Ж fil. ğyl.kand. ğyl. kand. diss. – Almaty, 2002 . – 37 b.[in Kaz.]
- [3] Qaidarov Ä.T. Qazaq tılınñ özeıtı mäseleleri [Current issues of the Kazakh language]. –Almaty: Ana tılı, 1998. – 303 b. [in Kaz.]
- [4] Rozentäl D., Golub İ. Ruski iazyk [Russian language]. – М. 2003. –142 s. [in Rus.]

[5] Kunin A. Kurs frazeologii sovremennogo angliiskogo iazyka [Course of phraseology of modern English language]: Ucheb. dlä in-tov i fak. inostr. iaz.]. – Moskva : Vyssh. shk. ; Dubna : Izd. sentr “Feniks”, 1996. – 85 p. [in Rus.]

[6] Khalyim B. Smagulova G.N., Abuova A.T. Kazakh and English phraseological units describing negative character of a person // Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series “Philological Sciences”. – 2023. – No 4 (71). – P. 336.

[7] Pukaliak M. V. Idioms with Numbers in Modern English // Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. – 2018. – № 33 (2). – Pp. 97-100.

[8] The free dictionary: <https://idioms.thefreedictionary.com/lesser+of+two+evils> 07.02.2025

[9] Wikipedia. «Take five»: <https://www.npr.org/2010/12/07/131810829/dave-brubecks-time-out-a-rarity-transcending-jazz> 12.08.2024

[10] Oxford dictionary of idioms by Judith Siefring, second edition. – 2004.

[11] Kalybayeva K, Odanova S., Tymbolova A., Erchozhina S., Musayeva G. Cognitive linguistic analyses of the phraseological units in modern linguistics // XLinguae. – 2020. – V. 13 (2). – 222 p.

[12] Smağūlova G. Mağynalas frazeologizmderdıñ ūlttyq-mädeni aspektıleri [National and cultural aspects of meaningful phraseological units]. – Almaty, 1998. – 148 b. [in Kaz.]

[13] Tylor E. B. Primitive culture. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 468p.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА НУМЕРАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

*Кыдырмолдина Э.Т.¹, Карбозова Б.Д.², Рыспанова А.А.³, Сойлемез О.⁴

*^{1,2}КазНІТУ имени К.И.Сатпаева, Алматы, Казахстан

³КазНМУ им. С.Д.Асфендиярова, Алматы, Казахстан

⁴Кастамону университеті, Кастамону Түркия

Аннотация. В современном языкознании очень важно раскрыть лингвокультурологическую природу устойчивых словосочетаний. Фразеологизмы представляют собой особую отрасль языкознания, определяющую культуру народа, быт, традиции, обычаи, нравы, мировоззрение. Целью исследования является выявление лингвистических и культурных особенностей английских устойчивых фразеологизмов, выявление положительных и отрицательных коннотаций, образности и метафоричности фразеологических единиц, инспирированных числами от одного до десяти в английском языке. При достижении цели исследовательской работы изучалось несколько научных направлений, а именно: частотность употребления лексем с сакральным значением,

их лексико-семантическое наполнение, стилистические нюансы. В статье определены положительные и отрицательные коннотации, художественные и метафорические особенности фразеологизмов, вдохновленных числами от одного до десяти, в английском языке. Изучены частотность употребления, лексико-семантическое содержание и стилистические оттенки лексем, имеющих сакральное значение. Определен лингвокультурный статус идиом, оценены положительные и отрицательные коннотации, метафорический и образный смысл, выделены ассоциативные связи между функционально-семантическими полями английских идиом. Рассмотрен вопрос эквивалентности фразеологизмов и образования лакун во фразеологической картине мира. В статье проанализированы пятьдесят семь устойчивых словосочетаний с числовыми компонентами в английском языке, из них тридцать два фразеологизмов в положительной коннотации и двадцать пять фразеологизмов в негативной коннотации. Статья может быть использована при сравнительном изучении других языков, при формировании лингвистической структуры устойчивых словосочетаний и индивидуализации лингвокультурализмов в области перевода. Цель исследовательской работы – определить лингвокультурологическую природу английских устойчивых словосочетаний, собрать количество составляющих фразеологизмов английского языка, определить их функционально-семантическое поле. Объектом исследования статьи являются многокомпонентные лексемные константные словосочетания, используемые в лексикографии и изучаемые в лингвокультурологии. В исследовательской работе были описаны числовые фразеологизмы английского языка, включающие словосочетания от одного до десяти, выявлено их смысловое значение, изучены на основе лингвокультурологического анализа фразеологизмов, на когнитивном уровне был собран и дифференцирован запас фразеологизмов, употребляемых в положительном и отрицательном значениях.

Ключевые слова: число, сакральное значение, национальный, фразеология, негатив, позитив, коннотация, частотность

LINGUISTIC NATURE OF NUMERATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE ENGLISH LANGUAGE

* Kydyrmoldina E.T.¹, Karbozova B.D.², Ryspanova A.A.³, Soylemez O.⁴

^{*1,2} KazNITU named after K. I. Satpaev, Almaty, Kazakhstan

³ Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan

⁴ Doctor of philology, Professor, Kastamonu University, Kastamonu, Turkey

Abstract. In modern linguistics, it is very important to reveal the linguacultural nature of stable phrases. Phrases represent a special branch of linguistics that determines the culture of the people, way of life, traditions, customs, morals, and worldview. The aim of the study is to identify the linguistic and cultural features of English set phraseological units, to identify positive and

negative connotations, imagery and metaphorical nature of phraseological units inspired by numbers from one to ten in the English language. In achieving the goal of the research work, several scientific directions were studied, namely: the frequency of use of lexemes with sacred meaning, their lexical and semantic content, stylistic nuances. The article identifies the positive and negative connotations, artistic and metaphorical features of phraseological units inspired by the numbers from one to ten in the English language. The frequency of use, lexical-semantic content and stylistic shades of lexemes with sacred meaning have been studied. The linguacultural status of idioms is determined, positive and negative connotations, metaphorical and figurative meaning are assessed, associative connections between the functional-semantic fields of English idioms are highlighted. The issue of the equivalence of phraseological units and the formation of gaps in the phraseological picture of the world is considered. The article analyzes fifty-seven phrases with numerical components in the English language which of thirty-two with positive connotation and twenty-five phases with negative connotation. The article can be used in the comparative study of other languages, in the formation of the linguistic structure of stable phrases and the individualization of linguoculturalisms in the field of translation. The purpose of the research work is to determine the linguacultural nature of English set phrases, collect the number of constituent phraseological units of the English language, and determine their functional-semantic field. The object of the article's research is multicomponent lexeme constant phrases used in lexicography and studied in linguaculturology.

Keywords: number, sacred meaning, national, phraseology, positive, negative, connotation, particularity

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 12.06.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет:

Кыдырмолдина Эльмира Төлеубекқызы – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің докторанты, Қ.Сәтпаев атындағы ҚазҰЗТУ, Қазақ және орыс тілдері кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0008-3437-5368>, e-mail: elmira_amangeldi@mail.ru

Карбозова Бұлбұл Дәулетханқызы – Қ.Сәтпаев атындағы ҚазҰЗТУ-нің PhD-докторы, Қазақ және орыс тілдері кафедрасының ассоц. профессоры, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-9287-5319>, e-mail: b.karbozova@satbayev.university

Рыспанова Асем Ажихановна – С.Д. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ ассистенті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0002-8474-6995>, e-mail: rysphanovasem@mail.ru

Орхан Сойлемез – Кастамону университетінің PhD докторы, профессор, Кастамону, Түркия, <https://orcid.org/0000-0001-8382-3173>, e-mail: osoylemez@kastamonu.edu.tr

Информация об авторах:

Кыдырмолдина Эльмира Толеубеккызы – докторант КазНПУ им.Абая, старший преподаватель КазНИТУ им. К. Сатпаева, кафедры Казахского и русского языков, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0008-3437-5368>, e-mail: elmira_amangeldi@mail.ru

Карбозова Булбул Давлетханкызы – доктор PhD КазНИТУ им. К. Сатпаева, ассоц. проф. кафедры Казахского и русского языков, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-9287-5319>, e-mail: b.karbozova@satbayev.university

Рыспанова Асем Ажихановна – магистр педагогических наук, ассистент КазНМУ имени С.Д. Асфендиярова, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0002-8474-6995>, e-mail: ryspanovasem@mail.ru

Орхан Сөйлемез – доктор PhD, профессор Университет Кастамону, профессор, Кастамону, Турция, <https://orcid.org/0000-0001-8382-3173>, e-mail: osoylemez@kastamonu.edu.tr

Information about the authors:

Kydyrmoldina Elmira Toleubekkyzy – Master of Philology Sciences, <https://orcid.org/0009-0008-3437-5368>, e-mail: elmira_amangeldi@mail.ru

Karbozova Bulbul Davletkhankyzy – PhD, K. Satpayev KazNRTU, Associate Professor of the Department of Kazakh and Russian Languages, <https://orcid.org/0000-0002-9287-5319>, e-mail: b.karbozova@satbayev.university

Ryspanova Assem Azhihanovna – Master of pedagogy, an assistant, S.D. Asfendiyarov KazNMU, <https://orcid.org/0009-0002-8474-6995>, e-mail: ryspanovasem@mail.ru

Orhan Soilemes – PhD, Professor of Kastamonu University, Kastamonu, Turkey, <https://orcid.org/0000-0001-8382-3173>, e-mail: osoylemez@kastamonu.edu.tr

UDC 821.512.122

IRSTI 17.71.07

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.015>

REFLECTION OF KAZAKH FOLKLORE IN THE NEWSPAPER BIRLIK TUY

***Makatova A. A.¹, Absadyk A. A.²**

***^{1,2}Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University
Kostanay, Kazakhstan**

Abstract. This article addresses the problem of publication of Kazakh folklore in the early twentieth century on the pages of periodicals. Magazines and newspapers occupy a special place in the study of Kazakh folklore. The newspaper *Birlik tuy*, which was published in the early twentieth century, was chosen as the main object of the study. The characteristic features of the issue of publishing Kazakh folklore in the newspaper *Birlik tuy* are analyzed. Based on the research conducted, the author suggests examples of folklore samples. Besides, the names of authors-collectors of folklore samples found on the pages of the newspaper are revealed. The article formulates the importance of Kazakh folklore in the scientific study of oral literature and folklore heritage of the Kazakh people through publication in periodicals.

The methodological framework of the study includes the historical method, generalization, description, systematization, and analysis of folklore materials, as well as ethnolinguistic and cognitive approaches. These combined methods make it possible to interpret folklore not only as a literary phenomenon but also as a reflection of the worldview, mentality, and cultural codes of the Kazakh people. The article examines a variety of Kazakh folklore genres published in the newspaper, including proverbs, heroic epics, and ritual folklore. It identifies the main contributors such as Kelden, Gaisa Toktybaev, Ilyas Zharmenob, and others who were instrumental in publishing folklore materials. Proverbs, a key component of Kazakh folklore, are particularly highlighted, with several examples provided from the newspaper issues. The research identifies thirty-seven proverbs, one piece of ritual folklore, and one heroic poem published in the periodical, offering a comprehensive list of authors involved in the collection and dissemination of folklore. This research contributes to a broader understanding of Kazakh folkloristics by showcasing the efforts made in the early twentieth century to preserve the cultural heritage of the Kazakh people. The influence on the preservation of the cultural heritage of the people, the development of national consciousness and national literature through the publication and study of Kazakh folklore has been proved.

Keywords: folkloristics, Kazakh folklore, newspaper *Birlik tuy*, proverbs, ritual folklore, folk heritage, heroic epic, periodicals, publication

Introduction

Publication of Kazakh folklore in periodicals is one of the actual problems

of folkloristics. In the early twentieth century, national periodicals published articles, announcements and folklore heritage related to Kazakh folklore. The newspaper under consideration *Birlik tuy* also printed samples of Kazakh folklore. The purpose of the article is to identify the names of collectors and researchers of Kazakh folklore published in the newspaper *Birlik tuy* and to summarize their folklore works. To analyze the level of study of folklore heritage published in periodicals of the early twentieth century.

Domestic folklorists have written scientific works on the direction of folklore, such as Zhusupov N.K. Kazakh folkloristics of the first half of the twentieth century [1], Ashenova A. T. Kazakh folkloristics in 1920-30s [2], Adiev P. M. Artistic activity of dialog in Kazakh folklore [3], Auesbaeva P. T. Genre of the story in Kazakh folklore [4], Rakhimbayeva G. K. Historical poem of the East-Kazakhstan region (based on previously unpublished poems) [5]. The development of foreign folkloristics was promoted by the scientific works of Ovcharenko, S. V. Genre of soviet folklore as a method of homogenization ukrainian culture of the 20th century [6], Zhusupov N., Shalabay B., Baratova M., Ibraeva Z., Lapytova Z., Mutaliev R., Abdullayeva K., Sakenov L. The kept samples of folklore: problem of the edition of Mashkhur Zhussup's folklore book [7], Boronbaev A., Kalybekov A. Comfort of national art – folklore [8], Asylbekuly S., Imangali O., Nabidullin A.S. The appearance of folklore elements in the structure of modern stories in the form of details and character [9] in which they analyzed comprehensive conclusions.

The publication of folklore in these outlets not only contributed to the preservation of the Kazakh people's cultural heritage but also played a key part in the development of national consciousness and literature. The efforts of folklore collectors and scholars during this period, such as Kelden, Gaisa Toktybaev, and Ilyas Zharmenov, were instrumental in documenting and disseminating proverbs, heroic epics, and ritual folklore.

This research enhances our understanding of the significance of periodicals in the preservation of Kazakh folklore and opens up new avenues for further scholarly exploration into the challenges and importance of studying Kazakh oral traditions.

Materials and methods

As the main research material was used the collection of the newspaper *Birlik tuy* (1917-1918). Several main methods were used to analyze the research in periodicals in the field of Kazakh folkloristics. The work of studying the list of literature by the historical method was carried out. The article used the method of generalization of folklore works, the method of description, systematization and analysis of folklore examples collected in the newspaper *Birlik tuy* [10]. The research process was carried out in several sequential stages, each employing specific scientific methods.

At the first stage, the historical method was used to analyze the socio-

cultural and intellectual context of the early twentieth century, focusing on the development of Kazakh periodicals and their role in preserving oral traditions. This stage included a literature review and examination of works by both foreign and domestic researchers, such as Karsybekova Sh.P. Ethnolinguistic principles of grouping proverbs and sayings in the Kazakh language [11, p. 15] Kaidar A. Folk wisdom [12, p. 83], Baltymova M.R. Formation of kazakh children`s folklore [13, p. 441], Segizbaiuly K. The wealth left over from the ancestor. Kazakh proverbs and sayings [14, p. 3], which provided the theoretical framework for the study.

At the second stage, the method of generalization and the descriptive method were applied to summarize and characterize the collected folklore materials published in Birlik Tuy. Each type of folklore (proverbs, heroic epics, ritual folklore) was described in terms of its thematic and stylistic features, as well as its function in Kazakh oral tradition.

At the third stage, the method of systematization and analysis was employed to classify and interpret the folklore samples. This allowed the identification of thirty-seven proverbs, one example of ritual folklore, and one heroic poem, along with the names of the authors and collectors who contributed to their publication - including Kelden, Gaisa Toktybaev, and Ilyas Zharmenov.

At the final stage, the research incorporated ethnolinguistic and cognitive approaches to deepen the interpretation of the collected data. The ethnolinguistic approach made it possible to explore how linguistic elements within proverbs and folklore reflect the worldview and values of the Kazakh people.

The cognitive approach was used to analyze the mental and conceptual structures underlying proverbs, highlighting their role as vehicles of collective cultural and moral knowledge. The integration of these methods ensured a comprehensive understanding of the ways in which Birlik Tuy contributed to the preservation, systematization, and dissemination of Kazakh folklore in the early twentieth century.

Results

The research results of the article reveal the most important aspects of Kazakh folkloristics. Samples and materials of Kazakh folklore have been widely published in periodicals and presented to the scientific community. Various samples of Kazakh folklore, including proverbs, ritual folklore, and heroic poems, were collected during the research, and their authors were identified.

The study of folklore published in Birlik tuy also brings to light the contributions of key figures such as Kelden, Ilyas Zharmenov, and Abubakir Dibaev, who were instrumental in compiling and preserving these cultural artifacts. The proverbs published in this periodical, rich in moral and philosophical lessons, exemplify the continuity of Kazakh traditions and the role of folklore in maintaining social cohesion.

Thirty-seven proverbs, one ritual folklore piece, and one heroic poem were collected from the newspaper Birlik tuy. The list of authors collecting and publishing

Kazakh folklore was compiled. These are: Kelden, Toktybaeb G., Zharmenob I., Uzakbai, Zhantalin A., M-yaar, Seidzhappar B., Orazbak, Zhusipob A., Saparbekob K. A., Bokelik balasy, Dibaeb A.

Discussion

The analysis of the proverbs and folklore samples published in *Birlik Tuy* directly contributes to understanding how early 20th-century periodicals functioned as tools for the preservation and dissemination of Kazakh oral heritage. While contributors such as Kelden and Toktybaeb played a key role in collecting and preserving folklore samples, figures like Zharmenob and Dibaeb contributed to their interpretation and dissemination, bridging oral and print traditions.

Proverbs have long been an integral part of Kazakh folklore, offering insights into the values, experiences, and philosophies of the Kazakh people. The *Birlik tuy* newspaper, published in the early 20th century, became an important medium through which these proverbs were collected, preserved, and shared with a broader audience. Proverbs belong to the small genre of folklore and carry within them profound lessons that reflect the culture, social norms, and daily lives of the people. The newspaper featured a variety of proverbs, some of which were accompanied by the names of their authors or contributors, showcasing the active role of intellectuals and community leaders in the preservation and dissemination of Kazakh culture. A close look at the newspaper's issues reveals a number of proverbs published under the guidance of prominent figures, many of whom were involved in the intellectual movements of the time, such as the Alash community. These proverbs touched on a wide range of topics, from family customs and marriage traditions to moral lessons about hard work, perseverance, and honor. Among the folklore samples published in the newspaper *Birlik tuy*, emphasis is placed on proverbs, which belong to the small genre of folklore. One of the author-publishers of Kazakh proverbs was Kelden. Below are some of the examples of proverbs and their contributions to the cultural discourse of the time.

In issue № 6:

In the article *Decisions of the General Meeting of the Kirghiz Kazakhs of Turkestan Krai* the sixteenth issue is devoted to family folklore. Issues and rules concerning traditional customs of the ancient Kazakh people related to engagement, cattle breeding, and the custom of marrying a girl are published. [10, p. 27]

The article discussed important family-related customs and the rules governing engagement, marriage, and cattle breeding. The inclusion of these topics illustrated the importance of traditional customs in Kazakh society and their connection to the values embedded in folklore. Proverbs related to these customs were essential in transmitting the rules of conduct within families and communities.

In issue № 8:

The crane takes its evil from the goose [Kaz ashuyn tyrnadan alady], Trouble does not come alone [Zhau zhagadan alganda, bori etekten alady] [10, p. 51], Marsh quail wherever you go [Kaida barsan batpyldyq bodenege], It is better to feed the hungry than to feed the satiated [Tok tatudy silamai, ashtarga bergen as artyk]» [10, p. 62].

Proverbs like these, shared in the pages of Birlik tuy, served not only as cultural markers but also as practical wisdom passed down through generations. The crane takes its evil from the goose. This proverb suggests that negative qualities or behaviors can be inherited or learned from others. The crane might symbolize someone who is perceived as virtuous or high-standing, while the goose could represent something more ordinary or even flawed. It's a cautionary reminder that the actions of others can influence one's own behavior, and even those with good intentions or characteristics can be negatively impacted by surrounding influences. In Kazakh culture, animals are often used as metaphors to convey deeper meanings about human nature. This proverb highlights the influence of one's social environment and the idea that bad habits or characteristics can be passed on, regardless of one's inherent traits or position.

Trouble does not come alone. This proverb expresses the idea that when trouble strikes, it often brings other difficulties along with it. A single problem rarely comes on its own; instead, it is often accompanied by a chain of other complications or challenges. This reflects the pragmatic worldview that many cultures, including Kazakh, share. It recognizes that life is filled with challenges, and when one misfortune occurs, it can trigger a cascade of other problems. It's an expression of resilience and preparedness, advising people to be ready for adversity in life.

Marsh quail wherever you go. This proverb suggests that no matter where you go, there will always be challenges or difficulties. It might be used to convey the idea that problems are part of the human condition and that one cannot escape them by changing locations or circumstances. It embodies the concept that difficulties are inherent to life and transcends geographical or situational changes. In the Kazakh mindset, this proverb emphasizes acceptance of hardship as a natural part of existence and encourages people to adapt and endure, no matter where they are.

It is better to feed the hungry than to feed the satiated. This proverb expresses the idea that giving to those who truly need help is more valuable than giving to those who are already well-off or satisfied. It emphasizes generosity toward those in need and highlights the moral value of prioritizing the less fortunate over those who have plenty. Generosity is highly regarded in many cultures, and this proverb aligns with values of community, empathy, and social responsibility. In the context of Kazakh culture, where hospitality and helping others are highly valued, this proverb teaches that kindness should be directed toward those who are suffering or in want.

In issue № 9:

Chewed food will not be food for a child who is teething [Tisi shykkan balaga shainap bergen as bolmaidy] [10, p. 70].

The proverb conveyed the idea that every stage of life has its own challenges, and resources must be adapted to meet them. In subsequent issues, more proverbs were collected and attributed to different individuals, underscoring the collaborative effort of Kazakh intellectuals to preserve their culture.

In issue № 10:

It should be noted that the names of people who use and publish proverbs on the pages of newspapers are different. Several key figures contributed to the preservation of Kazakh proverbs in Birlik tuy. Kelden, an author-publisher, was instrumental in publishing these folklore samples, helping to document the language and culture at a critical time. Other figures such as Ilyas Zharmenob, N. Kulzhanob, and Gaisa Toktybaeb also played vital roles in promoting the folk wisdom of the Kazakh people. Their efforts reflect the broader movement led by the Alash intellectuals and other progressive groups like the Talap community, who recognized the importance of cultural preservation for the future of the Kazakh nation.

Below is a list of proverbs and their authors collected from the pages of newspapers. Hungry, naked people are looking for a black-eyed glutton [Karny ash, zhalanash zhurt kozi karaigan tama syzedi], Even if you hit a rock, even if you hit an owl, the owl will die [Taska ursa da zhapalak oledi, zhapalakka ursada zhapalak oledi] [10, p. 76], Men's Iman is honor [Er imany namys] [10, p. 80]. Ilyas Zharmenob - you will do what you saw in your family [Uiada ne korsek, ushkanda sony ilersin] [10, p. 89].

Hungry, naked people are looking for a black-eyed glutton. This proverb suggests that people who are in need or facing hardship (hungry and naked) will look for someone who can fulfill their desires or needs, even if the person they seek may not be the most ideal or virtuous (a black-eyed glutton). In essence, when in dire circumstances, individuals often resort to seeking out any opportunity to satisfy their immediate needs, regardless of the consequences or the character of the person providing assistance. In many cultures, including Kazakh, hardship and necessity often force people to make difficult choices. This proverb reflects the desperation that people feel when they are deprived, and how such circumstances can push them toward making compromises or accepting less-than-ideal solutions. It highlights the human tendency to prioritize survival over ideals when facing dire situations.

Even if you hit a rock, even if you hit an owl, the owl will die. This proverb illustrates the inevitability of an outcome, regardless of the approach or method used to achieve it. It conveys the idea that once an event is set into motion, the result will occur regardless of external factors. For instance, whether you hit a rock or an owl, the owl will inevitably die because it is vulnerable to the impact, just as other situations have unavoidable consequences. It suggests that some

things in life cannot be changed or avoided, and that certain events are destined to happen, regardless of the actions taken. This also speaks to the inevitability of consequences, whether good or bad.

Men's Iman is honor. This proverb asserts that a man's faith (or belief system) is closely tied to his honor. Iman (faith) is seen as a core element of a person's character and morality, while namys (honor) is the societal measure of a man's integrity and respect. The proverb suggests that a man's honor is dependent on his faith, or his adherence to moral principles and values. This proverb emphasizes the connection between spiritual or moral belief and one's reputation or respect within the community. It conveys the idea that true honor comes from within, through integrity and faith.

You will do what you saw in your family. This proverb, attributed to Ilyas Zharmenov, suggests that a person is heavily influenced by their upbringing and family environment. The actions and behaviors they observe in their family will shape how they act and think in life. In other words, family life plays a crucial role in determining a person's character, habits, and worldview. The proverb emphasizes that the lessons, behaviors, and traditions a child witnesses in the family will significantly influence their future actions. It also implies that children learn by example, so the conduct of parents or guardians has a lasting impact on their development.

In issue № 11:

N. Kulzhanob - With one foot on the ground and the other in the grave [Bir aiagy zherde, bir aiagy korde] [10, p. 97], Gaisa Toktybaeb To be a defeated slave [Zhenilgenin kulym deidi] [10, p. 101], including in newspapers, e.g. Sary Arka The beginning of skill in unity, the beginning of prosperity in life [Oner aldy - birlik, yrys aldy – tirlik] [10, p. 104].

With one foot on the ground and the other in the grave. This proverb reflects the idea of being on the brink of death or facing an extremely precarious situation. It suggests that someone is in a state where they are still alive, but their life is in danger or nearly over. It can also indicate that a person is living with the burden of a very serious condition or is very close to the end of their life, whether physically or metaphorically. In Kazakh culture, this proverb might be used to describe someone who is elderly, ill, or in a desperate situation, implying a delicate balance between life and death. It conveys the notion of the fragility of life and the inevitability of death, often emphasizing the need for caution or awareness of one's mortality. It could also highlight the feeling of being stuck in a liminal state, neither fully living nor fully gone.

To be a defeated slave. This proverb suggests that someone who has been defeated or subjugated will not only be physically beaten but will also lose their sense of dignity and pride. The phrase to be a defeated slave implies complete defeat in both external and internal senses - a loss of freedom, will, and self-respect. The proverb calls attention to the deep, often invisible consequences of defeat, beyond just the physical aspect of it.

The beginning of skill in unity, the beginning of prosperity in life. This proverb emphasizes the importance of unity and cooperation as the foundation for success. It suggests that the first step toward mastering a skill is collaboration, and the first step toward prosperity in life is unity with others. The idea is that people must work together to achieve greatness, whether in developing expertise or in achieving material success. The proverb also highlights the concept that working together leads to shared prosperity, and that success is rarely a solitary endeavor. It speaks to the value placed on communal harmony and collective effort, which are often central to the success of a society or individual.

In issue № 12:

The author N. Kulzhanov used the following proverbs in order to summarize the article and as an epilogue to the work. For instance, even if his face is crooked, let the rich man's son speak [Auzy kisyk bolsa da baidyn uly soilesin], Rather than being an atan (noise person) for sixty days, it is better to be a bura (clever person) for six days [Alpys kyn atan bolqansha, alty kyn bura bol], The day of the envious is dark, the bread of the lazy is unclean [Kynshildin kyni karan, enbeksizdin dami aram] [10, p. 120], Uzakbai – A hungry boy has no time to play with a well-fed boy; a well-fed boy doesn't think he'll starve either [Ash bala tok balamen oinamaidy, Tok bala ash balany oilamaidy] [10, p. 126].

Even if his face is crooked, let the rich man's son speak. This proverb suggests that the opinions and words of a wealthy person (or someone with high social status) are often given more importance or are allowed to be heard, even if the person may not have the ideal qualities, like an appealing appearance or perfect speech. Essentially, it speaks to the influence of wealth and status in society, where people with power are often given a platform to speak, regardless of their personal shortcomings.

Rather than being an atan (noisy person) for sixty days, it is better to be a bura (clever person) for six days. This proverb suggests that it is better to be a clever, wise, or dignified person for a short time than to be someone who is noisy, chaotic or unproductive for a long time. The term atan (noisy person) represents someone who might be loud or disruptive without offering any real value, while bura (clever person) refers to someone who is wise and thoughtful. The message encourages quality over quantity - the idea that a brief period of wisdom or meaningful action is far more valuable than a long period of being loud, annoying, or ineffective. The proverb suggests that, while people might gain temporary attention through loud or chaotic behavior, true value lies in being thoughtful, intelligent, and productive, even if for a shorter period. This reflects the belief that meaningful actions and wisdom are more impactful than just creating noise or seeking attention for the sake of it.

The day of the envious is dark, the bread of the lazy is unclean. This proverb carries two messages. First, it suggests that a person who is envious will always be unhappy or troubled (the day of the envious is dark). Envy clouds the mind and leads to a life filled with negativity. Second, it speaks about the consequences

of laziness - the bread of the lazy is unclean, implying that those who do not work or make an effort will gain nothing pure or worthwhile. It stresses that the fruits of hard work are clean and valuable, while laziness leads to unfulfilled or improper outcomes. It teaches that success comes from honest labor, and envy only harms the individual who harbors it.

A hungry boy has no time to play with a well-fed boy; a well-fed boy doesn't think he'll starve either. This proverb contrasts two types of people: the one who is hungry (both literally and metaphorically) and the one who is well-fed (or satisfied). The hungry boy has no time to play because he is focused on fulfilling his immediate need for food and survival. On the other hand, the well-fed boy, being comfortable and satisfied, is not concerned with the struggles of the hungry one. This proverb highlights the disparity between those who are struggling and those who are comfortable, and how their priorities and perspectives differ.

In issue № 14:

Author unknown - But though people are in a hurry, fate is not in a hurry... [Birak zhurt asyukkanmen, tagdyr asykpaidy...] [10, p. 147], Akhmet Zhantalin - All the wealth of those who do not count [Eseptemegennin maly tygel] (10, p. 151), M-yaar - If a kulan falls into a well, a frog plays in his ear [Kulan kudykka zhygylsa, kulagynda kur baka oinaidy] [10, p. 151], If time is a fox, be a hound, catch it [Zamanyyn tylki bolsa, tazy bop shal] [10, p. 160].

But though people are in a hurry, fate is not in a hurry.... This proverb emphasizes that no matter how eager or impatient people may be, fate or destiny will unfold at its own pace. It suggests that human efforts to rush or control the course of events are futile when it comes to fate - the forces of life and destiny move in their own time, beyond human influence. This proverb highlights the inevitability of life's rhythms and cycles, suggesting acceptance of life's natural pace.

All the wealth of those who do not count. This proverb implies that those who do not plan, measure, or account for their resources or actions will ultimately lose everything. Wealth here doesn't only refer to money but can also imply time, effort, or opportunities. The idea is that without careful management and foresight, even what appears to be abundant will eventually be wasted or squandered. It teaches the importance of being thoughtful, organized, and diligent in managing one's wealth, time, or responsibilities.

If a kulan falls into a well, a frog plays in his ear. This proverb uses a metaphor to illustrate how a minor or irrelevant issue can distract from a larger, more serious one. The kulan falling into the well represents a major or urgent problem, while the frog playing in the ear symbolizes something insignificant and distracting. The message is that when something serious happens, trivial matters or distractions should not take attention away from the bigger issue.

If time is a fox, be a hound, catch it. This proverb speaks about being proactive and adaptable in order to keep up with the times or seize opportunities. It suggests that if time (or circumstances) is elusive and tricky like a fox, one

should be like a hound - fast, sharp, and determined - to catch up with it. The fox represents the fleeting, elusive nature of time, while the hound represents an individual who is quick to act and keep up with the changing world. It advises against passivity and encourages individuals to take initiative and actively engage with the world around them.

The same issue contains an article Allahu Akbar! devoted to Ait holiday, which refers to Kazakh religious folklore [9, p. 67-68]. Also, one of the lines followed by the Talap community includes the following passage regarding Kazakh folklore: «V - Lead the revival of Kazakh literature. Collect ancient exemplary Kazakh proverbs, fairy tales, poems, riddles, sayings, proverbs in the Kazakh language [10, p. 71].

This example shows that the importance of studying Kazakh folklore was emphasized as early as in the early twentieth century. Articles by Alash intellectuals and active communities such as Talap were published, all of them engaged in the dissemination and publication of the Kazakh folklore genre.

The collection and publication of Kazakh proverbs in Birlik tuy were not merely acts of cultural preservation but also part of a larger national project. The Talap community, mentioned in issue № 14, called for the revival of Kazakh literature and folklore, urging the collection of ancient Kazakh proverbs, fairy tales, poems, and riddles. This movement highlighted the importance of folklore in maintaining national identity and fostering a sense of pride among the Kazakh people.

In issue № 15:

All the bumps on the bridge go to the biggest camel [Tyienin ylkeni kopirde taiak zheidi] [10, p. 167], Better late than never [Esh ten kesh kairly] [10, p. 167].

All the bumps on the bridge go to the biggest camel. This proverb suggests that the one who bears the most responsibility or is the most important in a given situation will face the greatest difficulties or challenges. In this case, the biggest camel symbolizes the person or entity carrying the most weight, while the bumps on the bridge represent obstacles or hardships. It implies that those who take on greater responsibilities or hold more significant positions will inevitably encounter more challenges. The proverb may be used to explain why those in leadership or influential positions often face criticism, hardships, or challenges that others may not have to endure.

Better late than never. This proverb conveys the idea that it is better to do something late than not to do it at all. It encourages taking action, even if it is delayed, rather than giving up entirely. The message is that it is always better to try, even if timing isn't perfect, than to never attempt something. It teaches that any progress, even if late, is better than no progress at all.

In issue № 17:

Seidzhappar Baiseitov – There's something for everyone who walks [Zhyrgenge zhyrgem ilinedi], There's no harm in trying [Zhatyp kalgansha, atyp

kal], If you want to live, you've got to keep moving [Zamanyn tylki bolsa, tazy bop shal], You can't take the fish out of the pond without work [Arekette bereket] [10, p. 198].

There's something for everyone who walks. This proverb suggests that those who put in the effort and keep moving forward will eventually find success or something of value. Walking here symbolizes taking action and making progress, no matter how small. The idea is that if you are active and keep working towards your goals, eventually, something good will come your way. This proverb encourages people to be proactive in life and not to expect success to come without making the effort to pursue it.

There's no harm in trying. This proverb emphasizes that it is better to try and fail than to not try at all. The message is that making an attempt, even if unsuccessful, is better than regretting never having tried. The proverb encourages taking risks and stepping out of one's comfort zone, as failure is not necessarily harmful and can provide valuable lessons.

If you want to live, you've got to keep moving. This proverb suggests that in order to survive or succeed in life, one must remain active, adapt, and keep moving forward. The phrase keep moving implies both physical and metaphorical movement - a need to adapt to changing times and circumstances. The proverb highlights the importance of resilience and adaptability in life.

You can't take the fish out of the pond without work. This proverb emphasizes that nothing comes without effort. Just as you cannot catch a fish from the pond without putting in the necessary work, success or rewards require effort and hard work. It teaches that to achieve something, you must actively put in the work and not expect results to come easily or without commitment. The proverb teaches that rewards, whether they are material or personal, are the result of sustained effort and action.

In issue № 18:

Orazbak - It rained once from the sky, twice from the poplar tree [Zhanbyr bir zhausa, terek eki zhauady] [10, p. 227].

It rained once from the sky, twice from the poplar tree. This proverb suggests that even though something may happen unexpectedly or rarely (like rain from the sky), it can also happen more frequently or from a different source (like rain from the poplar tree). It implies that things can come from unexpected places or circumstances, or that one should expect the unexpected. The metaphor of rain from a tree signifies an unusual or unconventional source. It teaches flexibility and adaptability when faced with challenges.

In issue № 20:

He who cannot feed silk turns it into wool, he who cannot feed a girl turns her into a maid [Zhibekti asyrai almagan zhyn kylady, kyzdy asyrai almagan kyn kylady], Fear is great [Kop korkytady, teren batyrady] [10, p. 251].

He who cannot feed silk turns it into wool, he who cannot feed a girl turns her into a maid. This proverb suggests that people often transform or diminish

something they cannot handle. If someone cannot properly care for or appreciate something delicate (like silk or a girl), they either neglect it or reduce its value (turning silk into wool, turning a girl into a maid). It reflects the idea that inadequacy in providing or managing something can lead to a loss of its potential or worth. It speaks to the consequences of neglect and the reduction of value when something is not properly cared for.

Fear is great. This proverb suggests that fear has a powerful impact, often greater than the actual danger or threat. It implies that fear can paralyze or influence a person more significantly than the real challenges or obstacles they face.

In issue № 21:

S.Kh. – A peg made of felt pierces the ground if it is strong [Tokpagy mykty bolsa, kiiz kazyk zherge enedi] [10, p. 273], Good for us then good for our friend [Paidasy baska, bastan son doska] [10, p. 277].

A peg made of felt pierces the ground if it is strong. This proverb highlights the idea that a strong, well-made tool (like a felt peg) will have an impact or effectiveness, no matter how simple it may seem. It emphasizes that strength and quality are what determine success and effectiveness, rather than appearance or complexity.

Good for us, then good for our friend. This proverb suggests that when something benefits us, it should also benefit those around us, particularly our friends. It speaks to the idea of shared prosperity or success - when we succeed or enjoy something good, it should ideally extend to others. This proverb reflects the idea that prosperity or happiness is best when it is shared with others, especially those we care about.

In issue № 22:

A habit worse than a disease [Synyktan ozge zhugady] [10, p. 290]. This proverb suggests that harmful habits can be even more damaging than physical ailments. A bad habit, especially one that is difficult to break, can have long-term negative consequences, often more devastating than physical sickness.

In issue № 25:

Bokeylik balasi – Every era gives birth to its own people [Zamanyna karai amaly] [10, p. 344].

Every era gives birth to its own people. This proverb suggests that every generation or period produces individuals who are suited to its needs and challenges. It highlights the idea that people adapt to the times they live in, and their characteristics or abilities reflect the needs of their era. This proverb reflects the understanding that societies and cultures evolve, and so do the people who inhabit them. It speaks to the adaptability of humans and how different periods in history bring out different strengths or qualities in people.

In issue № 26:

Bokeylik balasi – You can't chase two birds with one stone [Eki kemenin kuyrygyn ustagan suga ketedi] [10, p. 361], Kaldybai Abdollin – No one lives without dying [Bireu olmei, bireu kyn kormeidi] [10, p. 371].

You can't chase two birds with one stone. This proverb means that you cannot achieve two goals or catch two opportunities at once if they require separate efforts. It teaches that trying to do too much at once can lead to failure in both areas. It teaches the value of prioritization and focus.

No one lives without dying. This proverb speaks to the inevitability of death and the transient nature of life. It emphasizes that everyone will face mortality in their own time, and in the process, challenges and hardships are a part of the human condition. This reflects the universal understanding of life's impermanence. The proverb serves as a reminder to acknowledge and accept the inevitable and to live life fully in the face of its finite nature.

In issue № 29:

A.Zhusipob – A dog gets mad, he lashes out at his master [It kutyrsa iesin kabady] [10, p. 406], Saparbekob – There are more fists on the fallen man [Zhygylgan ystine zhudirik] [10, p. 408]. Abubakir Dibaeb also published the heroic song – *Narikuly batyr* [10, p. 415-420].

A dog gets mad, he lashes out at his master. This proverb suggests that when someone who is dependent or subjugated becomes angry or upset, they may direct their frustration or aggression towards the person who has control over them - even if it is the one who provides for them or is in charge. It reflects the idea that those who feel powerless may act out against the source of their frustrations, sometimes irrationally.

There are more fists on the fallen man. This proverb means that people are more likely to criticize, harm, or take advantage of someone who is already down or in a vulnerable position. When someone is already defeated or facing hardships, others tend to add to their suffering, often through criticism or actions that worsen their condition. The metaphor of more fists suggests that when a person is already in trouble, they may face even more adversity from others. It can be a reflection on human cruelty or the lack of solidarity during difficult times, highlighting the importance of support and compassion for those who are suffering or facing adversity.

Abubakir Dibaeb is a prominent figure in the study and publication of folklore, particularly within the context of Kazakh oral traditions [10, p. 415-420]. The heroic song *Narikuly batyr*, published by Dibaeb, is a prime example of the type of oral epic that he helped preserve.

The publication of proverbs in *Birlik tuy* played a pivotal role in the preservation of Kazakh folklore and the strengthening of cultural identity during a time of profound social change. Figures like Kelden, Ilyas Zharmenob, and others contributed to the collective effort of documenting and sharing the folk wisdom of the Kazakh people. The widespread dissemination of proverbs through the newspaper was part of a broader movement led by intellectuals and communities like Alash and Talap, who recognized the power of folklore to unify and inspire the Kazakh nation.

The materials published in *Birlik Tuy* hold exceptional value for Kazakh

folkloristics as they represent one of the earliest systematic efforts to document and analyze oral traditions in the press. The newspaper functioned as both a collector's archive and a scholarly platform, bridging traditional oral culture and modern intellectual discourse of the Alash period.

Overall, the results of this study confirm the scientific importance of *Birlik Tuy* as one of the first periodicals to systematically publish and analyze samples of Kazakh folklore. The publication's role went beyond simple preservation - it contributed to the establishment of folklore studies as a field of intellectual and cultural inquiry. The collected materials reveal the interaction between oral and written traditions, the rise of scholarly interest in folk heritage, and the beginning of a new stage in the development of Kazakh folkloristics in the early twentieth century.

Conclusion

In conclusion, the findings of this article underscore the essential role of folklore in both preserving cultural heritage and shaping national consciousness. The research emphasizes the importance of periodicals such as *Birlik tuy* in safeguarding the linguistic and cultural identity of the Kazakh people, while also pointing to the ongoing relevance of folklore in modern academic discourse. The collected folklore materials offer new opportunities for further scholarly exploration and continue to serve as invaluable resources for understanding the traditions and worldview of the Kazakh people. Kazakh folkloristics, as part of the nation's cultural heritage, is a crucial branch that has preserved the life, worldview, customs, and traditions of the people for centuries.

Furthermore, this research not only identifies the individuals involved in the preservation of Kazakh folklore but also contributes to the broader academic discourse surrounding the study of Kazakh folkloristics. The integration of both domestic and international methodologies and sources allows for a comprehensive understanding of the ways in which folklore contributes to national identity and intellectual movements, such as those led by the Alash and Talap communities.

Based on the research, the collected folklore samples allow for the publication of new scientific findings and discussions on the challenges of studying Kazakh folklore.

REFERENCES

[1] Jüsıpov N. Q. XX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ фөлклортану ғылымы [Kazakh folkloristics of the first half of the twentieth century]: filol. ғыl. doctory дәрежесін алу үшін дайынд. diss. avtoreferaty: 10.01.09. – Almaty, 2006. – 47 б. [in Kaz.]

[2] Ашенова А. Т. 1920-30 жылдардағы қазақ фөлклортану ғылымы [Kazakh folkloristics in 1920-30s]: filol. ғыl. kandid. ғыl. дәрежесін алу үшін дайынд. diss. avtoreferaty: 10.01.09. – Almaty, 2010. – 24 б. [in Kaz.]

[3] Adieva P. M. Qazaq fөлkloryndaғы dialogtyñ körkemdık qyzmetı [Artistic activity of dialog in Kazakh folklore]: filol. ғыl. kandid. ғыl. дәрежесін

alu üşin daiynd. diss. avtoreferaty: 10.01.09. – Almaty, 2010. – 22 b. [in Kaz.]

[4] Äuesbaeva P. T. Qazaq fökloryndağy äñgime janry [Genre of the story in Kazakh folklore]: filol. ğyl. kandid. ğyl. дәrejesin alu üşin daiynd. diss. avtoreferaty: 10.01.09. – Almaty, 1999. – 25 b. [in Kaz.]

[5] Rahymbaeva G. Q. Şyğys Qazaqstan öñirindeğı tarihi jyrlar (büryn jarialanbağan jyrlar negızinde) [Historical poem of the East-Kazakhstan region (based on previously unpublished poems)]: filol. ğyl. kandid. дәrejesin alu üşin daiynd. diss. avtoreferaty: 10.01.09. – Almaty, 2005. – 27 b. [in Kaz.]

[6] Ovcharenko S. V. Zhanr «Radianskii folklor» iak metod gomogenizatsii ukrainškoï kulturi 20 stolittia [Genre of «soviet folklore» as a method of homogenizing ukrainian culture of the 20th century] // Culturologigal Almanac. – 2003. – № 2. – P. 269–275. [in Ukrainian]

[7] Zhuszupov N., Shalabay B., Baratova M., Ibraeva Z., Lapytova Z., Mutaliev R., Abdullayeva K., Sakenov J. The kept samples of folklore: Problem of the edition of Mashkhur Zhussup's folklore book // Journal Espacios. – 2017. – № 38 (55). – p. 4.

[8] Boronbaev A., Kalybekov A. Folklore – uluttuk onordyn korongosy [Comfort of national art – folklore] // Journal of Osh State University. Philosophy. Sociology. Political Science. – 2023. – № 2 (2). – P. 28–33. [in Kyrgyz]

[9] Asylbekuly S., Imangali O., Nabidullin A.S. The appearance of folklore elements in the structure of modern stories in the form of details and character // Journal Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series «Philological sciences». – 2024. – № 2 (73). – P. 291-308.

[10] Myrzağali A. «Birlik tuy» gazeti. 1917-1918 zhyldar [Birlik tuy newspaper. 1917-1918 years]. – Astana: «Alaşorda» qoğamdyq qory, 2023. – 436 b. [in Kaz.]

[11] Qarsybekova Ş. P. Qazaq tılındegı maqal – mätelderdı toptastyrudıñ etnolingvistikalıq prinsipteri [Ethnolinguistic principles of grouping proverbs and sayings in the Kazakh language]: filol. ğyl. kandid. ğyl. дәrejesin alu üşin daiynd. diss. avtoreferaty: 10.02.02. – Almaty, 2004. – 29 b. [in Kaz.]

[12] Qaidar Ä. Halyq danalyğy [Folk wisdom]. – Almaty: «Toğanai T» baspasy, 2004. – 560 b. [in Kaz.]

[13] Baltymova M. R. Qazaq balalar föklorynyñ qalyptasuy [Formation of kazakh children's folklore] // Abylai han atyndağy QazHQ jäne ÄTU habarşysy. Filologia seriasy. – 2024. – №1 (72). – B. 432-448. [in Kaz.]

[14] Segizbaiūly K. Babadan qalğan bailağym. Qazaq maqal-mätelderi [The wealth left over from the ancestor. Kazakh proverbs and sayings]. – Almaty: «Atamūra», 2014. – 408 b. [in Kaz.]

БІРЛІК ТУЫ ГАЗЕТІНДЕГІ ҚАЗАҚ ФОЛЬКЛОРЫНЫҢ КӨРІНІСІ

*Макатова А. А.¹, Әбсадық А. А.²

^{*1,2}А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті
Қостанай, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада XX ғасырдың басында қазақ фольклорын мерзімді басылым беттерінде жариялау мәселесі қарастырылады. Қазақ фольклорын зерттеуде журналдар мен газеттердің алатын орны ерекше. Зерттеудің негізгі нысаны ретінде XX ғасырдың басында жарық көрген «Бірлік туы» газеті таңдап алынды. Мақалада «Бірлік туы» газетінде қазақ фольклорының жариялану ерекшеліктері талданады. Зерттеу нәтижесінде автор газет беттерінде кездесетін фольклор үлгілерінен мысалдар келтіреді. Сонымен қатар фольклор үлгілерін жинақтаған автор-жинаушылардың есімдері анықталды. Мақалада қазақ халқының ауыз әдебиеті мен фольклор мұрасын ғылыми тұрғыда зерттеуде мерзімді басылымдар арқылы жариялаудың маңыздылығы айқындалады.

Зерттеудің әдістемелік негізін тарихи әдіс, жалпылау, сипаттау, жүйелеу, фольклорлық материалдарды талдау, сондай-ақ этнолингвистикалық және когнитивтік тәсілдер құрайды. Бұл әдістердің үйлесімі фольклорды тек әдеби құбылыс ретінде емес, сонымен бірге қазақ халқының дүниетанымы мен мәдени кодын бейнелейтін рухани мұра ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Мақалада газет беттерінде жарияланған қазақ фольклорының әртүрлі жанрлары – мақал-мәтелдер, батырлық жырлар және ғұрыптық фольклор қарастырылады. Негізгі үлес қосқан авторлар ретінде Келден, Ғайса Тоқтыбаев, Ілияс Жарменов және басқалар анықталды. Қазақ фольклорының маңызды бөлігі саналатын мақал-мәтелдерге ерекше назар аударылып, газет нөмірлерінен бірнеше мысал келтірілді. Зерттеу барысында газетте жарияланған отыз жеті мақал-мәтел, бір ғұрыптық фольклор үлгісі және бір батырлық жыр анықталды. Осы мәліметтер арқылы фольклорды жинау мен таратуға қатысқан авторлардың толық тізімі ұсынылды. Зерттеу XX ғасырдың басындағы қазақ халқының мәдени мұрасын сақтау, ұлттық сананы және ұлттық әдебиетті дамыту бағытында фольклорды жариялау мен зерттеудің маңызын дәлелдейді.

Тірек сөздер: фольклортану, қазақ фольклоры, Бірлік туы газеті, мақал-мәтелдер, ғұрыптық фольклор, халық мұрасы, батырлар жыры, мерзімді басылымдар, жариялану

ОТРАЖЕНИЕ КАЗАХСКОГО ФОЛЬКЛОРА В ГАЗЕТЕ БИРЛИК ТУЫ

*Макатова А.А.¹, Абсадық А. А.²

^{*1,2}Костанайский региональный университет имени А.Байтұрсынова
Костанай, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается проблема публикации казахского фольклора в начале XX века на страницах периодической печати. Журналы

и газеты занимают особое место в исследовании казахского фольклора. В качестве основного объекта исследования была выбрана газета «Бирлик туы», издававшаяся в начале XX века. Проанализированы характерные особенности публикации казахского фольклора в газете «Бирлик туы». На основе проведённого исследования автор приводит примеры фольклорных материалов, опубликованных в издании. Также выявлены имена авторов-собираателей, публиковавших фольклорные образцы на страницах газеты. В статье раскрывается значение казахского фольклора для научного изучения устной литературы и фольклорного наследия казахского народа через публикации в периодической печати.

Методологическая основа исследования включает исторический метод, обобщение, описание, систематизацию, анализ фольклорных материалов, а также этнолингвистический и когнитивный подходы. Их сочетание позволяет рассматривать фольклор не только как литературное явление, но и как отражение мировоззрения, ментальности и культурных кодов казахского народа. В статье рассматриваются различные жанры казахского фольклора, опубликованные в газете, включая пословицы, героические эпосы и обрядовый фольклор. Определены основные авторы-собираатели - Келден, Гайса Токтыбаев, Ильяс Жарменов и другие. Особое внимание уделено пословицам как важной составляющей казахского фольклора, приведены примеры из газетных выпусков. В ходе исследования установлено, что в газете были опубликованы тридцать семь пословиц, один образец обрядового фольклора и один героический эпос. Работа представляет полный перечень авторов, участвовавших в сборе и публикации фольклора. Проведённое исследование способствует более глубокому пониманию казахской фольклористики, демонстрируя усилия начала XX века по сохранению культурного наследия казахского народа. Доказано влияние публикаций фольклора на сохранение национального культурного достояния, развитие национального самосознания и литературы.

Ключевые слова: фольклористика, казахский фольклор, газета Бирлик туы, пословицы, обрядовый фольклор, народное наследие, героический эпос, периодические издания, публикации

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 06.06.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about author:

Makatova Ayagoz Arturovna – 1-year doctoral student in «Philology», Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0001-7758-4812>, e-mail: makatovaayagoz.99@mail.ru

Absadyk Almasbek Akhmetuly – Professor, Doctor of Philology, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-1657-029X>, e-mail: absadykov.aa@ksu.edu.kz

Авторлар туралы мәлімет

Макатова Аягоз Артуровна – «Филология» мамандығы 1-курс докторанты, А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0001-7758-4812>, e-mail: makatovaayagoz.99@mail.ru

Әбсадық Алмасбек Ахметұлы – профессор, филология ғылымдарының докторы, А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-1657-029X>, e-mail: absadykov.aa@ksu.edu.kz

Информация об авторах:

Макатова Аягоз Артуровна – докторант 1-курса по специальности «Филология», Костанайский региональный университет имени А.Байтұрсынова, Костанай, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0001-7758-4812>, e-mail: makatovaayagoz.99@mail.ru

Абсадық Алмасбек Ахметұлы – профессор, доктор филологических наук, Костанайский региональный университет имени А.Байтұрсынова, Костанай, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-1657-029X>, e-mail: absadykov.aa@ksu.edu.kz

ӘОЖ 80

ГТАХР 16.21.65

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.016>

М.БЕКЧУРИН ОҚУ ҚҰРАЛЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН СӨЗ ҚҰРАМЫ ТУРАЛЫ

Малбақов М.¹, *Сейдамағам Ә.²

¹, *²А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. XVIII–XX ғасырлар аралығында жарық көрген орысша-қазақша, қазақша-орысша, французша-қазақша сөздіктер мен оқу құралдарын ғылыми айналымға енгізу және олардың лексикалық құрылымын зерттеу – қазақ лексикографиясының өзекті бағыттарының бірі. Сол кезеңдегі маңызды дереккөздердің бірі – XIX ғасырдың орта шенінде М. Бекчурин құрастырған «Начальное руководство...» атты оқу құралы. Бұл еңбек тарихи лексиканы зерделеуге негіз болатын құнды материал ретінде ерекшеленеді.

Ғылыми зерттеудің мақсаты – XIX ғасырдың орта шенінде М. Бекчурин құрастырған «Начальное руководство к изучению арабского, персидского и татарского языков...» атты оқу құралының жалпы құрылымын, лексикалық құрамын және ондағы қазақ, татар, башқұрт тілдеріне ортақ әрі ерекшеленетін сөздік бірліктерді ғылыми тұрғыдан талдау.

Зерттеудің негізгі бағыты – оқу құралындағы лексиканы тақырыптық-идеографиялық негізде жіктеу арқылы тілдік материалдың тарихи-құрылымдық ерекшеліктерін анықтау. Еңбектегі лексикалық жүйе арқылы XIX ғасырдағы қазақ тілінің сөздік қоры, диалектілік және кірме қабаттар, орфографиялық белгілер мен түркі тілдерінің өзара ықпалы лингвистикалық тұрғыдан сипатталады. Сондай-ақ, тарихи кезеңдегі тіл үйрету тәсілдерін зерделеу арқылы дәуірдің тілдік-мәдени кеңістігін қалпына келтіру көзделеді.

Зерттеуде лексемаларды іріктеу, семантикалық топтау, құрылымдық сипаттама жасау, салғастырмалы-тарихи, синхронды және диахронды талдау әдістері қолданылды. Бұл тәсілдер ≈4000 лексеманың құрамын саралауға мүмкіндік берді: олардың 65 %-ы түркі, 20 %-ы араб-парсы, 10 %-ы орыс, 5 %-ы өзге текті. Сонымен қатар, қазақ пен башқұрт тілдеріндегі айырмашылықтар жұлдызшамен белгіленген 300-ден астам бірлік арқылы нақты ажыратылды.

Зерттеу нәтижесінде оқу құралының әліпби → лексика → диалог құрылымының кейінгі қазақ-орыс сөздіктерінің қалыптасуына ықпал еткені анықталды. Жұлдызша арқылы берілген айырмашылықтар қазіргі көптілді сөздіктердегі маркерлік жүйенің бастапқы үлгісі ретінде танылды. Сөз басындағы «й» графемасының жиі қолданылуы XIX ғасырдағы жазу нормаларына тән құбылыс ретінде бағаланды. Сондай-ақ, 50-ден астам диалектизм мен ауызекі және кітаби тіл элементтерінің араласуы сол кезеңдегі тілдік ахуалдың күрделілігін көрсетті.

Бұл оқу құралы түркі тілдерінің ортақ лексикалық өзегін айқындап, ұлттық ерекшеліктерді көрсетуімен ерекшеленеді. Идеографиялық жүйелеу мен маркерлік тәсіл тарихи лексикография мен салыстырмалы лексикалық картография құрастыруда әдістемелік негіз ретінде маңызды. Зерттеу тарихи лексикология мен түркология саласына нақты дереккөз ұсынады.

Тірек сөздер: сөздік, лексика, лексикография, тарихи лексикография, лексикографиялау, лексикология, тарихи лексикология, тіл тарихы, семантика

Кіріспе

Қазақ лексикографиясының XVIII-XX ғасырлар арасындағы орысша-қазақша, французша-қазақша, қазақша-орысша сөздіктер мен сөздікшелерден, сөздер тізбесінен, тілашарлардан, жолсерік тілдескіштерден, басқа да оқу құралдарынан құралатын материалдарын толық, түпкілікті зерттеу жолымен ғылыми айналымға түсіру – отандық лексикография саласының өзекті міндеттерінің бірінен саналады. Сондай маңызды дереккөздерінің бірі – XIX ғасырдың орта шенінде құрастырылған М.Бекчуриннің «Руководство» деп басталатын еңбегі. Еңбектің негізгі тілі – орыс тілі болғанымен, еңбекте араб, парсы, татар, қазақ, башқұрт тілдерінің материалдары пайдаланылады. Лексикалық материал тақырыптық топшаларға бөлініп беріледі. Татар, қазақ және башқұрт тілдеріне ортақ түркі тілдік лексика «татар тілі» топшасында келтіріледі де, ал қазақ және башқұрт тілдеріндегі өзгеше қолданымдар жұлдызшалармен белгіленіп отырады. Бұл жұмыс – Неплюев әскери училищесі мен Орынбор шекаралық комиссиясы жанындағы қазақ балаларына арналған мектеп оқушыларына арналған.

Тарихи сөздіктерді зерттеудің маңызы мен өзектілігі ең алдымен ұлттың мәдени-тілдік мұрасын толық қалпына келтіруге бағытталған. Қазақ халқының тілдік қорын тарихи тұрғыдан зерделеу арқылы ұлттық тілдің қалыптасуы мен дамуының кезеңдерін анықтауға мүмкіндік туады. Бұндай зерттеулер арқылы біз өткен дәуірлердегі қоғамның саяси, экономикалық, мәдени-әлеуметтік жағдайларына тереңірек үңіле аламыз. Себебі тарихи сөздіктер тек тілдік мәліметтерді ғана емес, сол кезеңдегі халық өмірінің әртүрлі қырларын көрсететін энциклопедиялық деректерді де қамтиды. Осыған орай, тарихи лексикография саласы зерттеуші мамандар тарапынан ұдайы зерделеніп, тілдің синхронды дамуымен сабақтастықта зерттелуі тиіс. Бүгінде тарихи сөздіктерді цифрландыру арқылы лексикография салаласындағы жаңа ізденістерге тың серпін беретін жұмыстар қарқынды жүзеге асырылуда. Оған Ю.Ю.Макаров, Л.Н.Беляева, О.Н.Камшилова, К.Б.Жумашева секілді зерттеушілердің ғылыми зерттеулері дәлел [1],[2],[3].

Тарихи лексикография саласын зерттеудің мәселелері, біріншіден, қолжазба және сирек баспа түріндегі дереккөздердің жетіспеушілігімен байланысты. Көптеген көне сөздіктер мен тілдік материалдар әлі күнге

дейін ғылыми айналымға толық еңбеген күйінде архивтерде, кітапханалар мен жеке қорларда сақталып жатыр. Сондықтан осы материалдарды жинау, жүйелеу және жариялау жұмыстарының жүйелі түрде жүргізілуі аса маңызды.

Екіншіден, тарихи сөздік қорды зерттеу арқылы қазіргі қазақ тілінің нормаларын анықтауға, тілдік өзгерістер мен даму тенденцияларын бақылауға болады. Мысалы, ортағасырлық жазба ескерткіштер мен XIX–XX ғасырлардағы сөздіктер арасындағы тілдік ерекшеліктерді салыстыра зерттеу арқылы фонетикалық, морфологиялық, семантикалық өзгерістерді нақтылауға мүмкіндік туады.

Үшіншіден, тарихи лексикографияны зерттеу – тіл тарихының хронологиясын анықтауға және тілдік қабаттардың пайда болу кезеңдерін белгілеуге септігін тигізеді. Мұндай зерттеулер лексикалық бірліктердің кірме қабаттарын, олардың басқа тілдермен тарихи қарым-қатынасын, сондай-ақ диалектілік айырмашылықтардың қалыптасу процестерін көрсетеді.

Тарихи сөздіктер мен тілдік материалдарды толыққанды ғылыми талдау арқылы ұлттық сөздік қордың байлығы мен көптүрлілігі ғылыми тұрғыдан дәлелденіп, тіл саясаты мен жоспарлау ісінде де маңызды негіз бола алады. Демек, тарихи лексикографияны дамыту – ұлттық тіл білімінің іргелі мәселелерінің бірі, әрі тілдік бірегейлігімізді сақтап, нығайтудағы басты ғылыми бағыт.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

«Начальное руководство к изучению арабского, персидского и татарского языков, с коротким объяснением существующих в Оренбургском крае наречии башкир и киргизов и с приложением к нему русско-персидско-татарских слов, разговоров и прописей» деп аталған еңбектегі қазақ тілі лексикасы тақырыптық топшаларға бөлініп беріліп отыр. Зерттеу негізінен осы тақырыптық топшалар құрамында жүргізіледі. Зерттемеде сөздер ғылыми-практикалық тұрғыдан іріктеліп, тақырыпшалар бойынша топталып, қажетті жерлерде нақты семантикалық ерекшеліктері айқындалып беріліп отырады.

Бұдан жүз алпыс бес жыл бұрын құрастырылған алғашқы оқу құралдарының құрылымы мен сөз құрамын қарастыру барысында осындай лексикография тарихына қатысты зерттеу еңбектеріндегі ғылыми тәжірибе пайдаланылып отырды. Ең алдымен, осы кезеңдегі Ресейдегі татар тілі бойынша жасалған еңбектерді қарастыратын А.Юсупованың «Самоучители татарского языка XIX века» атты зерттемесі [4], сондай-ақ, қазан төңкерісіне дейінгі кезеңдегі Ресей аумағында қызмет жасаған отандық түркітанушылардың еңбектері зерттеліп, олар бойынша жасаған биобиблиографиялық сөздік материалдары [5], қазан төңкерісіне дейінгі кезеңдегі қазақ лексикографиясы туындыларын зерттеуге арналған өз

еңбегіміздегі материалдар [6], XIX ғасыр тумасы Абай шығармаларындағы және XX ғасыр басында жазылған лексикографиялық еңбектегі [7] лексикалық материалдар пайдаланылды. Өткен тарихи кезеңдегі қазақ тілі лексикасын қазіргі қазақ тіліндегі лексикамен салыстыру, салғастыру мақсатында заманауи зерттеулер [8], т.б. мен сөздіктік материалдар (қазақ тілінің түсіндірме сөздіктері, қазақ тілінің аймақтық сөздігі) қарастырылды.

Нәтижелер және талқылау

Ресейде қазақ тілін оқыту әдіснамасын жасауда бұған дейінгі кезеңде өзге түркі тілдерінде оқытудың әдіс-тәсілдері басшылыққа алынып отырған болатын. Шындығында, «ғылым мен өнердің гүлдену дәуірі, Ресей патшалығының шығыста белсенді саясат жүргізе бастауы, оның Сібірге, Қытайға, Моңғолияға қатысты қызығушылығының артуы, Орта Азиямен байланыс орнату талаптары, Индияға бару жолдарын іздестіру, Түркиямен арадағы соғыстар, Парсы шығанағы – міне осылар Ресейде Шығысты анағұрлым терең зерттеу ісіне, Шығысты жақсы білетін мамандарды даярлау ісіне себеп болған» [4, 6 б.]. XVII-XVIII ғасырларда Ресейдің Орталық Азия және Шығыс Азия мемлекеттерімен байланыс жасауы кезінде татарлар зор қызмет атқарған. Орыс қызметіндегі татарлардың арқасында Мұсылман елдері мемлекеттерімен байланыста даяр аудармашылар кадрларымен қамтамасыз болған еді. Татар тілі біраз уақыт түркі тілдерінің бір тобына (атап айтқанда, татарларға, қазақтарға, башқұрттарға, қарақалпақтарға, ноғайларға) ортақ әдеби тіл ретінде, яғни таза бір халықтың – татарлардың тілі ретінде емес, бір топ түркі тілдердің ортақ дипломатиялық қатынастар тілі болған. XIX ғасырда татар тілі Тобыл, Томск, Орынбор, Саратов, Астрахан, Ставрополь, Симферополь гимназияларында оқытылған [5, 25 б.]. Сондай-ақ, Орынбордағы Неплюев әскери училищесінде араб, парсы және татар тілдері оқытылды. Татар тілін мұнда С.Кукляшев, Мартиниан Иванов (татар тілі хрестоматиясы мен грамматикасының авторы), Мир-Салих Бекчурин оқытқан. 1866 жылы Неплюев училищесі Орынбор әскери гимназиясына айналған. 1875 жылға шейін осында татар тілі оқытылған еді [5, 34 б.].

Қазақ даласы іс жүзінде Ресей империясының қарамағына қарай бастасымен-ақ, қазақтарға байланысты шаруаның бәрі де Сыртқы істер министрлігінен Ішкі істер министрлігіне көшкен еді. Осы кезде орыс мектептерін ашу мақсатымен елдегі оқу ісі зерттелгенде, мұсылманша ғылым-білім тарататын медресе, мектептер зиянды деп табылды. Ауылдық мектептерде балаларды оқытуда татар молдаларының әсері күшті болатын. Тіл туыстығы мен дін ортақтастығы, әдет-ғұрыптың ұқсастығы қазақ және татар халықтарын жақындастыра түсетін [6, 23 б.]. Патшалы Ресейдің отарлау саясатын жүргізушілердің бірі, Орынбор шекаралық комиссиясының бастығы В.В.Григорьев секілділер қазақтардың орыс ықпалында түпкілікті болуын, орыс мектептерінде оқып, орыс әкімшілігіне қазақ даласын басқаруға көмектесуін, тілмаштық қызмет атқаруын қалады... Сонымен, ең

алдымен қазақ даласын игеру, қазақ халқын меңгеру үшін екі тілді білетін әскери адамдар, ұсақ шенеуніктер, тілмаштар, хатшылар дайындайтын мектептер ашылды. Солардың алғашқыларының бірі болып 1850 жылы Орынбордағы шекаралық комиссия жанынан қазақ балаларына орыс тілін үйрететін мектеп ашылды... Мектепте татар тілі оқытылатын болды. Жоғарыда сөз болғандай, Орынбордағы кадет корпусында араб және парсы тілдерінен дәріс оқитын, сонымен қатар, шекаралық комиссияда тілмаштық қызмет атқаратын М.Бекчурин осы мектепте 1850 жылдан 1869 жылға дейін татар тілінен сабақ берді [6, 24-25 бб.]. Сонымен, М.Бекчурин үш жерде, атап айтқанда, Орынбордағы Неплюев кадет корпусында оқытушы, Орынбор шекаралық комиссиясында аудармашы және қазақ мектебінде оқытушы болып жұмыс жасайтын болды. Кадет корпусына да қазақ мектебіне де оқу құралы қажет болды. 1859 жылы «Начальное руководство к изучению арабского, персидского и татарского языков, с коротким объяснением существующих в Оренбургском крае наречии башкир и киргизов и с приложением к нему русско-персидско-татарских слов, разговоров и прописей» деп аталатын еңбек жарық көрді [9]. Оны құрастырушы, жоғарыда айтылған адам – Орынбор Неплюев кадет корпусындағы араб және парсы тілдерінің аға оқытушысы, сондай-ақ, Орынбор шекаралық комиссиясы жанындағы қазақ балаларына арналған мектепте татар тілінің оқытушысы болып қызмет жасайтын коллеж ассессоры Мир-Салих Бекчурин болды. Коллеж ассессоры деген шен Ресейде 1717-1917 жылдар арасында азаматтық қоғамдағы шендер туралы табелге сәйкес сегізінші кластағы қызметтік шен болған. Әскердегі майор дәрежесіне теңдес болған. Бұл шен, біріншіден, ертеректе дворян тұқымды адамдарға берілген, екіншіден, мемлекетке қажетті мамандар даярлайтын оқу орындарын тамамдаған адамдарға да берілетін болған. Бір жағынан, М.Бекчурин 1820 жылы Орынбор облысында дворян отбасында дүниеге келген болса, екінші жағынан, 1838 жылы Орынбордағы Неплюев әскери училищесін тамамдаған болатын. Яғни мемлекет мүддесін көздейтін оқу орнын бітірген. Оқу орнынан кейін бірден Орынбор шекаралық комиссиясында аудармашы болып қызметке кіріседі. Ал 1841 жылдан бастап, өзі бітірген училищеде араб, парсы және татар тілдерін оқыта бастайды. Әуелі кіші оқытушы болса, кейін аға оқытушы болады. 60-жылдардың орта тұсынан бастап, Шығыс тілдері бойынша ұстаз-бақылаушы міндеттерін де атқарады [4, 121 б.]. Неплюев әскери училищесінде 1878 жылға шейін жұмыс жасайды. Онымен қоса, жоғарыда сөз болғандай, Орынбор шекаралық комиссиясы жанындағы қазақ балаларына арналған мектепте 1850 жылдан бастап, 1869 жылға шейін татар тілінің мұғалімі болады. Сөз болып отырған оқу құралы аталған үш тіл бойынша Неплюев училищесінде және татар тілі бойынша қазақ балаларына арналған мектепте сабақ жүргізу мақсатына орай түзілген болатын. 1869 жылы Қазақ университетінің типографиясында басылып шықты.

Оқу құралы 128 беттен тұрады. Құралдың бірінші бөлігінде аталған үш тілдегі әліпбилер құрамы беріледі. Әліпбилерден соң ол әріптерді оқудың ережелері келтіріледі. Құрастырушының жазуы бойынша, татар, башқұрт, қазақ тілдеріндегі сөз, сөз тіркесі, сөйлем құрылымы, сөз мағынасы бір-біріне ұқсас келеді. Яғни, бұл кезеңде, жоғарыда сөз болғандай, татар тілінің түркі тілдерінің бір тобына (татарларға, қазақтарға, башқұрттарға, қарақалпақтарға, ноғайларға) ортақ әдеби тіл ретінде қолданыста болғаны анық. Сондықтан, келтірілген мысалдар үш тілге де ортақ болады. Ал, керісінше өзгешеліктер болған жағдайда, сөз «башқұртша», «қазақша» деген өзгеше белгілермен беріліп отырады.

Оқу құралында сөздердің берілуінен жазуға байланысты бірқатар ерекшеліктер байқалады. Мәселен, «адам денесінің бөліктері» тақырыпшасындағы «ауыз» сөзі ауызекі айтылым бойынша (اوز) берілсе [9, 22 б.], шаш сөзі ескі кітаби жазылым бойынша (صاج) беріліп кеткен [9, 22 б.]. Оқу құралындағы фонетика мен жазу ережелері бойынша қысқаша деректерден соң шағын нақыл сөздер келтіріледі:

Ескісіз жаңа болмас, жамансыз жақсы болмас.

ایسکوسزیانکغا بولماس یمانسیزیشші بولماس

Көп жасаған білмес, көп қыдырған білер

کوب یاشاکان بلماس کوب قدرغان بلور

Ананың көңілі балада, баланың көңілі далада

اناننک کونکلی بالاده بالاننک کونکلی دالاده

Ит семірсе, иесін қабар

ات سیمیرسه ایاسین قابار

[9, 17 б.].

Барлық айтылғанды қорытып, тұжырымдау мақсатында бүкіл үш тілде: арабша, парсыша, татарша шағын оқу мәтіндері келтіріледі. М.Бекчурин сандар туралы да ақпар береді. «Сипырлардың пайда болуы» атты жолда араб, парсы, татарлардың қолданатын сипырлары әуелі индустардан алынғаны жазылады. Оны олардың атауынан көруге болатындығы айтылады.

بر ۱

یکی ۲

۱وچ ۳

دورت ۴

[9, 61 б.].

Өз бетінше оқу құралының құрылымы көбінесе үш бағанда келтірілетін сөздер тізбесінен тұрады. Бірінші бағанда – орысша, екіншісінде – парсыша, үшіншісінде – түркіше. Сөздер тақырыпшалар бойынша берілген. Оқу құралында 27 тақырыптық топша бар. Лексикалық бірліктердің жалпы көлемі – 1300 сөз. Оқу құралындағы тақырыптық топшалардың атаулары мен сөз құрамы өзгеше. Сол кезеңде жарық көрген басқа оқу құралдарына ұқсамайды. Тақырыптық топшалардың атаулары орыс тілінде берілген: «Духовные слова», «Стихия», «Три царства природы»,

«Плоды», «Царство ископаемых», «Время», «Мебель», «Постель». Алайда, басқаларға ұқсамайтын «Предметы учения и классные принадлежности», «Оружие и его принадлежности», «Музыка и музыкальные инструменты», «Наименование войск», «Экипаж и конная сбруя» тәрізді топшалар да бар. Оқу құралындағы тақырыптық топшаларда келтірілген сөздер арасында негізінен ескі кітаби лексикалық қолданымдардан тұрады. Алайда, одан ерекше, ауызекі қолданымдар да ұшырасып қалады. Мысалы, туыстыққа байланысты «төте» (طوتا) және «ұл» (اول) сөздері [9, 22 б.]. «Киім-кешек» топшасында «күрте» (كرته) яғни кеудеше, «мойын жаулығы» (موين ياولعى) яғни галстук [9, 102 б.] ұшырасады. Оқу құралында ерекше киім атаулары бар: әйел жамылғысының атауы «бұрныс» (برنس), «бармақлы биялай» (بارماقلى بيبالاى), бас киім «қырпы» (قروپو), «үст киім» (үстіге киетін) (اوست كييم), «қысқы киім» (قىسقه كييم) Мата атауы ретінде өткен ғасырлардан келе жатқан, барқыт атауы ретінде араб тілінен енген «хатифа» (حقفه) [9, 104 б.] бар. Мата атауларынан тағы да «кендір» (كيندر) [9, 104 б.], «жібек» (يفك) бар.

Жоғарыда келтірілген «төте» атауын, мысалы, Батыс Қазақстанда (Ақтөбе облысы) әкесімен бірге туған ер адамға, әсіресе әкесінен кіші адамға, бірақ қалайда жасы үлкен еркек туыстарға қатысты қолдану кездеседі. Киім атауы ретіндегі «күрте», біріншіден, «Аймақтық сөздікте», сырт жейде ретінде, яғни қалың көйлек ретінде қолданылған болса, екіншіден, «ішіне мақта, жүн салып, сырып тіккен қысқа сырт киім» ретінде берілген [10, 357 б.]. Сондай-ақ, «күртеше» ретінде «кеудеге киетін қысқалау жеңсіз киім, көкірекше, кеудеше» мәнінде қолдану бар. Ауызекі тілде Қызылорда жақтағы «жас баланың бешпенті» мәнінде қолданылатын «күрті» сөзі де бар. «Мойын жаулығы» атаулық қолданым болмауы да, авторлық бейнелі қолданым болуы мүмкін. Барқыт атауы ретінде араб тілінен енген «хатифа, қатипа» атаулары қазақ сөздіктерінде жиі кездеседі. Мәселен, он бес томдық түсіндірме сөздікте қатипа – «барқыт сияқты жатық түкті тығыз тоқылған мата», төзімді, мықты мата ретінде, әйел ішігінің сыртын тыстауға, тақияларды тігуде [11, 462 б.]. Өткен ғасырларда жасалған сөздіктерде де ұшырасып қалады.

Тамақ, тағам атаулары арасында «ірімшік» (اريمچك) [9, 61 б.] сөзі де кездеседі.

Ыдыс-аяқ атауларынан: «тұз сауыты» (طوز صاوتى), «бұрыш сауыты» (صاوتى بوروج), «шанышқы» (سانچكى), «таған» (тостаған) (طاغان), «бөтелке» (كوف صاوتى), «сүт сауыты» (چلم صابى), «кофе диірмен» (كوف تكرمانى), «шылымсап» (سوت صاوتى), «бақыр қазан» (кастрөл) (باقرقزان), «таба» (طابا), «кішкене қазан» (катөлек) (كيشكنه قازان), «елек» (ايلاك), «қырғыш» (قرعچ), «келі» (كيلى), күзе (кувшин) (كوزه), «шелек» (چيلاك) [9, 124 б.]. Ыдыс-аяқ атаулары ішіндегі «таған» сөзі қазіргі қазақ тілінде негізінен тірек, тіреу, тіреуіш, аяқ мәнінде қолданылып келеді. Алайда, жоғарыда келтірілген мағынада тостаған сөзі құрамында ұшырасады. «Күзе» сөзі қазақ тілінде «қыштан жасалған құмыра» атауы ретінде қолданылады [10, 347 б.]. Демек, қолданым дұрыс.

Үй-жай атауларынан: «жататұғын бөлме» (ياتا طورغان بولمه), «аулақ бөлме, кабинет» (اولاق بولمه), шарап сақтайтын жер (винный погреб) (اچكى), «қабқа» (قابقا), «қойма» (قويمه), «есік алды, аула» (يشاك الدى), «негіз, фундамент» (نيكز), «ағаш үй» (اچاچ اوى), «тас үй» (طاش اوى), «ауы» (اوى), «үй алды» (باصقچ), «басқыш» (تيمرتوبه), «темір төбе» (اوى توباسى), «үй төбесі» (ترازه قابقاچى), «терезе қақпағы» (ترازه), «терезе» (قنкрау), «қоңырау» (اوى الدى), «терезе тесігі, форточка» (ترازه تيشكى), «босаға» (بوصاغه), «еден» (ايدان), «мұржа» (ميج), «пеш» (آچقچ), «ашқыш» (يشاك), «есік» (بولمه), «бөлме» (آط اورنى), «ат орны» (آط ازبارى), «ат азбары» (قوناق بولماسى), «қонақ бөлмесі» (ياز), «баз, погреб» (مونچه), «монша» (آزبار), «азбар, қора» (اوطلق), «оттық» (توشاك), «төсек» (پالاص), «палас» (كيز), «киіз» [9, 116-117 бб.], «шатыр» (چاطر), «жайма» (بول توشاكى) [9, 119 б.].

«Жататұғын бөлме» – жатын бөлменің ауызекі қолданымдағы варианты болса, қазіргі кабинетті «аулақ бөлме» ретінде қолдану – тосын жағдай. Сондай-ақ, форточканы «терезе тесігі» деу де даулы тәрізді көрінеді. Кілтті «ашқыш» түрінде қолдану Қазақстанның батысы мен шығысында, оңтүстігінде бар жайт [10, 89 б.]. Пешті «меш» түрінде қолдану да Қазақстанның Павлодар, Көкшетау, Семей, Шығыс Қазақстан жағында, Монғолиядағы қазақтарда, Қытай қазақтарында, Ресей қазақтарында баршылық [10, 494 б.]. «Ас-су, азық-түлік сақтайтын шұңқыр, я үй асты» деген мәндегі *баз* атауы қазіргі қазақ тілінде бар екендігі белгілі [12, 566 б.].

Еңбектегі оқу құралдарының атаулары: «тақта» (تاقتا), «темір қалам» (قالب), «қалып, модель» (صزغچ), «сызғыш» (قامش قلم), «қамыс қалам» (تيمرقلم), «мінбер» (منبر), «үш аяқ» (اوج آياق) [9, 110-111 бб.].

Қаладағы үй-жайлар атаулары: «ғимарат» (عمارات), «қала» (قلعه), «тұрым, қонақ үй» (تورم), «пошта үйі» (پوچته اويى), «қазына үйі, казначейство» (كاروان سارايى), «керуен сарай» (كتاب اويى), «кітап үйі, кітапхана» (خزينه اويى), «қарауылшы үйі» (پادشاه اويى), «падишах үйі, сарай» (دارو اويى), «дәріхана» (مناره), «мұнара» (بورام), «бұрым, паром» (كوپر), «көпір» (دارو اويى), «майдан, алаң» (ميدان), «магазин» (هغازين), «түрме» (اترمه) [9, 97-113 бб.].

«Тұрым» атауы, сірә де, қала мәніндегі «тұра» сөзімен байланысты болса керек. Мұндай мән қазақ тілінің көне сөздіктерінде ұшырасады. Қазіргі қазақ тілінде, сондай-ақ, «мекенжай, тұрақ, қоныс» мәніндегі *тұрғы* сөзі бар. «Қазына үйі» – қазіргі кезде де қолданысқа енгізуге болатын атау деп ойлаймыз. Майдан сөзінің «кең алаң» мәніндегі қолданымы тілде бар: «Әуелеп ұшқан алты қаз, Етің шекер, сорпаң бал, Атайын десем, оғым аз, Қонар болсаң жануар, Міне майдан, міне саз» (Қыз Жібек) [13, 747 б.].

Атақ-лауазым, қызмет, жұмыс атауларынан: «ақсүйек, төре» (اق), «көнші» (اويونچى), «ойыншы, музыкант» (وعظ ايتوچى), «уағыз айтушы» (سوياك), «күнші» (ياقرچى), «бақыршы» (كومسچى), «күмісші» (ايارچى), «ерші» (كونچى), «моншашы» (مورچه طازارتوچى), «мұржа тазартушы» (پيچچى), «пешші» (يزچى), «етші» (سعتچى), «сағатшы» (تكرمانچى), «дерменші» (مونچاچى), «ішкі» (اش پشروچى), «ас пісіруші» (اطوچى), «атушы» (لاچнچى), «лашыншы»

сатушы» (اچكى ساتوچى), «тәржімашы» (ترجمачى), «егінші» (ايگونچى), «сақшы, күзетші» (صاقچى), «қызметші, жалшы» (خظمتچى، بالچى), «қызметші қатын» (خظمتچى خاتون), «ас пісіруші қатын» (اش پشوروچى خاتون), «кір жуушы қатын» (كرجووچى خاتون).

Бір қызығы, аңшы мағынасында «сонаршы» (یچرانوص) сөзі қолданылған. Яғни бұл жерде, қысқы алғашқы қарда, «Қансонарда бүркітші шығады аңға, Тастан түлкі табылар аңдығанға» деп Абай жырлағандай [14, 7 б.], «қан сонарда» аңға шығушы аңшылар туралы сөз болып отыр. Крестьянин – қара шекпен (نامکي چ اراق) [9, 90 б.]. «Қара шекпен» атауы осы мағынада ескі қазақ сөздіктерінде мол ұшырасып отырады. Мәселен, 1913 жылы Т.Бокиннің құрастыруымен жарық көрген «Орысша-қазақша сөздік» атты еңбекте «қара шекпен» сөзі қолданылған еді [4]. Осы еңбекте жоғарыда атамаланып отырған, қазіргі оқырманға әбден түсінікті, кең қолданымдағы «егінші, сақшы, қызметші» тәрізді атаулармен қатар ұсынылып отырған «көнші, ерші, күмісші, бақыршы, жезші, пешші, мұржа тазартушы, моншашы, дерменші, сағатшы, етші, атушы, ас пісіруші, ішкі сатушы» тәрізді алуан түрлі нақты іс түрлерімен айналысатын адамдардың қызмет атаулары күні бүгін де қолданымға сұранып тұрған атаулар. Ол кезеңде қазіргі «хана» жұрнағының орнында «үйі» сөзі қолданымда болғандығы айқын байқалып тұр.

Ат жабдығы туралы: «арба» (آربا), «тарантас» (ازون آربا), «тегермеш» (تكرمج), «делбе» (ديلبوكه), «тізгін» (تزگن), «қамыт» (قاموط), «ыңғыршақ» (ايار), «ер» (قامجى), «шыбыртқы» (چيرقى), «қамшы» (ايار), «жабу» (يابو), «үзеңгі» (اوزانكى), «арқалық» (آرقالق), «таға» (داغا) [9, 113 б.].

Оқу құралындағы ай аттарына байланысты атаулардың бәрі де шығыс зодиак таңбалары атауларымен тікелей байланысты: «дәлу» (دلو) – қаңтар, «хут» (حوت) – ақпан, «хамал» (حمل) – наурыз, «саур» (صور) – сәуір, «жауза» (جوزا) – мамыр, «саратан» (لراطران) – маусым, «әсәд» (اسد) – шілде, «сүнбле» (سنبله) – тамыз, «мизан» (ميزان) – қыркүйек, «ақрап» (عقراپ) – қазан, «қаус» (قوس) – қараша, «жәди» (جدى) – желтоқсан [9, 87 б.]. Бұлардың бәрі де ескі кітаби тілде, ескі қазақ сөздіктерінде қолданылып келген атаулар.

Өз бетінше оқу құралының соң жағында әрқилы жағдаяттарды бейнелейтін диалогтар берілген. Олар 16 сабаққа бөлінген. Сабақтар белгілі бір құрылым бойынша жасалған. Әуелі диалог келтіріліп, содан кейін диалогта пайдаланылған сөздердің аудармасы беріледі. Сабақтардың тақырыпшалары әртүрлі: «Место жительства», «Родители», «Дом», «Торговля», «Учеба», «Языки», «Погода», «Охота», т.т.

Диалогтерде ең жиі қолданылатын сөздер пайдаланылған, диалогтер коммуникативті бағдарлы. Еңбектің соңғы беттерінде араб жазуының үлгілері берілген. Еңбектің екінші басылымы 1869 жылы жарық көрді. Оқу құралының атауы сәл де болса, өзгеріске ұшырады: «Начальное руководство к изучению арабского, персидского и татарского языков с наречиями бухарцев, башкир, киргизов и жителей Туркестана, с русско-персидско-татарскими

словами, расположенными по предметам, разговорами и прописями» [15]. Оқу құралының атауынан байқалып отырғандай, екінші басылымда парсы тілінің «бұхар айтылымы» мен «Түркістан тұрғындарының айтылымы» қосылған. Соңғы айтылымға мысалдар ретінде Тимур жорықтарымен, Еділ жағалауымен байланысты тарихтар келтірілген. Екі басылымның мәтіндері мен баяндаулары арасында айырмашылықтар баршылық. Мәселен, Харун ар-Рашид туралы, ауыл туралы баяндаулар алынып тасталса, бірқатар баяндаулар қосылған. Екінші басылымда дәйектемелік материалдың көлемі де кеңітілген. Араб жазуының әр алуан жазылым үлгілерінде мәтіндер, баяндаулар берілген. Қорытар болсақ, М.Бекчуриннің оқу құралында оның әскери училищедегі ұстаздық қызметімен байланысты тақырыптық топшалардың болуы оның өзіндік ерекшеліктерінің бастысын құрайды. Бұл оқу құралы өзінің сөздік құрамымен, оқу әдістемесінің әралуан (төтенше, ойдан алынған, аралас) әдіс-тәсілдерін қолдануымен ерекшеленеді.

Қорытынды

1. Бұл еңбек – қазақ елі мен жерін басқару мақсатында ашылған Неплюев әскери училищесіндегі оқушыларға және Орынбор шекаралық комиссиясы жанындағы қазақ балаларына арналған мектептегі оқушыларға арналып жазылған өз бетінше оқу құралы болып табылады. Құралдың басты мақсаты – оқушылардың орыс тілін меңгеруін жеңілдетіп, олардың әкімшілік қызметте тиімді қарым-қатынас жасауына ықпал ету. Осы тұрғыдан алғанда, бұл еңбек сол кездегі білім беру саясаты мен тіл үйрету практикасын көрсететін құнды тарихи-мәдени мұра ретінде маңызды.

2. Өз бетінше оқу құралы сол кезеңдегі бірыңғай жүйе бойынша түзілген: алдымен кіріспе бөлімде үйренілетін тілдердің әліпбиі ұсынылады. Одан кейін лексикалық материал тақырыптық топтарға бөлініп, әртүрлі тұрмыстық, әлеуметтік, экономикалық және саяси салаларды қамтиды. Бұдан әрі оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталған сөйлем үлгілері, диалогтар мен мәтіндер келтірілген. Осылайша, бұл құрал оқушылардың тілдік дағдыларын жүйелі әрі сатылы түрде дамытуды мақсат етеді.

3. Еңбекте сөз басында «й» әрпімен жазылатын сөздердің толық басымдыққа ие екендігі байқалады. Бұл ерекшелік сол кезеңдегі қазақ жазуының тарихи даму ерекшеліктерін, фонетикалық нормаларды және араб графикасының жергілікті қолданыс ерекшеліктерін анық көрсетеді. Мұндай жазу дәстүрінің кейінгі кезеңдегі жазу нормаларына да өз әсерін тигізгенін аңғаруға болады.

4. Оқу құралында негізінен XIX ғасырдағы актив лексика кеңінен қамтылған. Бұған қоса, ескі кітаби лексика мен күнделікті ауызекі сөйлеу тілі элементтері аралас қолданылған. Бұл құбылыс қазақ тілінің сол кездегі көпқырлы, жан-жақты сипатын танытады. Диалектілік сөздердің мол кездесуі сол кездегі тілдік ортаның жергілікті ерекшеліктерін, лексикалық вариативтілігін көрсетеді.

5. Еңбекте араб-парсы тілінен енген кірме сөздердің көптігі байқалады. Бұл сөздер көбінесе діни, әлеуметтік және әкімшілік терминологиямен байланысты болған. Сонымен қатар, оқу құралында орыс тілінен енген сөздердің де біршама қолданылғаны байқалады. Бұл – сол тарихи кезеңдегі тілдік ықпалдастықты, мәдени алмасуды және көптілді ортаның қалыптасу үдерісін айғақтайтын маңызды факт.

6. Бұл жұмыста сөздердің фонетикалық және лексикалық ерекшеліктеріне ерекше мән берілген. Дыбыстық ерекшеліктерге, орфографиялық нормаларға назар аудару арқылы тілдің табиғи қалпы сақталған. Лексикалық материал арқылы оқушылардың сөздік қорын молайту, олардың қарым-қатынас дағдыларын жетілдіру көзделген. Алайда грамматикалық материалдың аз қамтылуы оқу құралының негізгі бағыты ауызша сөйлеу дағдысын жетілдіруге арналғанын көрсетеді. Жалпы алғанда, бұл еңбектің мазмұны мен құрылымы ХІХ ғасырдағы қазақ тілінің тарихи даму ерекшеліктерін айқын көрсететін, сол кезеңнің оқу-әдістемелік талаптарына сай жасалған ерекше құнды еңбек деп тұжырым жасауға болады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала АР23488372 «Қазақ лексикографиясының тарихы: ХVІІІ-ХХ ғғ. аралығындағы қазақ сөздерінің лексикографиялануы мен қалыптануы (тарихи лексикографиялық, тарихи-семантикалық аспект)» атты гранттық қаржыландыру бойынша зерттеу шеңберінде жарияланады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Макаров Ю.Ю. Принципы и методы цифровой лексикографии // Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка. – 2024. – Т. 83. № 4. – С. 102–112.

[2] Беляева Л. Н., Камшилова О. Н. Лексикографические проблемы систем машинного перевода: на пути от буквального до нейронного // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание. – 2024. – Т. 23, № 5. – С. 6–19.

[3] Жумашева К.Б. Қазақ тіліндегі «еркек-әйел» бинарлы оппозициясының лексикографиялық репрезентациясы // Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2022. – № 1(64). – Б. 45–57.

[4] Юсупова А. Ш. Самоучители татарского языка ХІХ века (Лексика). – Казань: РИЦ «Школа», 2002. – 140 с.

[5] Кононов А. Н. Библиографический словарь отечественных тюркологов (дооктябрьский период). – М.: Наука, 1974. – 340 с.

[6] Малбақов М. Қазақ сөздіктері. – Алматы: «Ана тілі», 1995. – 112 б.

[7] Бокин Т. Русско-киргизский словарь. – Верный. 1913. – 42 с.

[8] Малбақов М., Сейітбекова А. «Хұсрау уа Шырын» материалы негізіндегі орта ғасырлық сөздіктің тарихи-лексикографиялық құндылығы // Turkic Studies Journal. – 2024. – Т. 6. – No 2. – Б.174-191.

[9] Бекчурин М. Начальное руководство к изучению арабского, персидского и татарского языков, с коротким объяснением существующих в Оренбургском крае наречий башкир и киргизов и с приложением к нему русско-персидско-татарских слов, разговоров и прописей. – Казань, 1859. – 128 с.

[10] Қазақ тілінің аймақтық сөздігі. – Алматы: «Арыс», 2005. – 824 б.

[11] Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 9-том. – Алматы: 2011. – 744 б.

[12] Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 2-том. – Алматы: 2011. – 744 б.

[13] Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 10-том. – Алматы: 2011. – 752 б.

[14] Құнанбаев А. Өлеңдер. – Алматы: Атамұра, 2002. – 224 б.

[15] Бекчурин М. Начальное руководство к изучению арабского, персидского и татарского языков с наречиями бухарцев, башкир, киргизов и жителей Туркестана, с русско-персидско-татарскими словами, расположенными по предметам, разговорами и прописями. – 2-е изд., доп. – Казань: Унив. тип., 1869. – 159 с.

REFERENCES

[1] Makarov Y. Printsipy i metody tsifrovoy leksikografii [Principles and Methods of Digital Lexicography]. Izvestiâ Rossijskoj akademii nauk. Seriâ literatury i yazyka [Bulletin of the Russian Academy of Sciences: Studies in Literature and Language]. – 2024, – Vol. 83, No. 4, – Pp. 102–112. [in Rus.]

[2] Beliaeva L.N., Kamshilova O.N. Lexicographic Problems of Machine Translation Systems: On the Way from Literal to Neural // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2. Yazykoznanie [Science Journal of Volgograd State University. Linguistics], – 2024. – vol. 23, no. 5. – S. 6-19. [in Rus.]

[3] Zhumasheva K.B. Kazak tilindegi ‘er–aiel’ binarly opozitsiasynyng leksikografialyk reprezentatsiasy [Lexicographic representation of the binary opposition “man and woman” in the Kazakh language] // Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Philology Series. –2022. – vol. 64, no. 1. – B. 45-57. [in Kaz.]

[4] Jusupova A. Sh. Samouchiteli tatarskogo jazyka XIX veka (Leksika) [A self-help guide to the Tatar language of the 19th century (Vocabulary)]. – Kazan: RIC «Shkola», 2002. – 140 s. [in Rus.]

[5] Kononov A. N. Biobibliograficheskij slovar’ otechestvennyh tjurkologov (dooktjabr’skij period) [Bio-bibliographic dictionary of Russian Turkologists (pre-October period)]. – M.: Nauka, 1974. – 340 p. [in Rus.]

[6] Malbakov M. Kazak sozdikteri [Kazakh dictionaries]. – Almaty: Ana tili, 1995. – 112 b. [in Kaz.]

[7] Bokin T. Russko-kirgizskij slovar’ [Russian-Kyrgyz dictionary]. – Vernyj. 1913. – 42 s. [in Rus.]

[8] Malbakuly M., Seitbekova A. “Khusrau ua Shyryn” materials negizindegi orta gasyrlyk sozdiktin tarikhi-lexicografiyalyk kundylygy [On the historical-lexicographic value of the medieval dictionary within the context of «Khosrow ua Shirin»]. *Turkic Studies Journal*, 6(2), 2024. – B. 174-191. [in Kaz.]

[9] Bekchurin M. Nachal'noe rukovodstvo k izucheniju arabskogo, persidskogo i tatarskogo jazykov, s korotkim objasneniem sushhestvujushhih v Orenburgskom krae narechii bashkir i kirgizov i s prilozheniem k nemu russko-persidsko-tatarskih slov, razgovorov i propisej [An initial guide to learning Arabic, Persian and Tatar languages, with a short explanation of the Bashkir and Kyrgyz dialects existing in the Orenburg Region and with an appendix to it of Russian-Persian-Tatar words, conversations and scripts]. – Kazan, 1859. – 128 s. [in Rus.]

[10] Kazak tilinin aimaktik sozdigi [Regional Dictionary of the Kazakh language]. – Almaty: Arys, 2005. – 824 b. [in Kaz.]

[11] Kazak adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. In fifteen volumes. V.9. – Almaty: 2011. – 744 b. [in Kaz.]

[12] Kazak adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. In fifteen volumes. V.2. – Almaty: 2011. – 744 b. [in Kaz.]

[13] Kazak adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. In fifteen volumes. V.10. – Almaty: 2011. – 752 b. [in Kaz.]

[14] Kunanbayev A. Olender [Poems]. – Almaty: Atamura, 2002. – 224 b. [in Kaz.]

[15] Bekchurin M. Nachal'noe rukovodstvo k izucheniju arabskogo, persidskogo i tatarskogo jazykov s narechijami buharcev, bashkir, kirgizov i zhitelej Turkestana, s s russko-persidsko-tatarskimi slovami, raspolozhennymi po predmetam, razgovorami i propisjami [An initial guide to learning Arabic, Persian and Tatar languages with the dialects of Bukharians, Bashkirs, Kirghiz and residents of Turkestan, with Russian-Persian-Tatar words arranged by subject, conversation and spelling]. – 2-e izd., dop. – Kazan: Univ. tip., 1869. – 159 s. [in Rus.]

О СТРУКТУРЕ И СОСТАВЕ СЛОВ УЧЕБНОГО ПОСОБИЯ М. БЕКЧУРИНА

Малбақов М.¹, * Сейдамат А.²

¹, ^{*2}Институт языкознания имени А.Байтурсынулы, Алматы, Казахстан

Аннотация. Цель научного исследования – лингвистический анализ общей структуры, лексического состава и общих/отличительных лексических единиц казахского, татарского и башкирского языков, представленных в учебном пособии М. Бекчурина «Начальное руководство к изучению арабского, персидского и татарского языков...», составленном в середине XIX века.

Основное направление исследования – выявление историко-структурных особенностей языкового материала посредством тематико-“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы No. 4 (79) 2025

идеографической классификации лексики данного пособия. Через лексическую систему работы рассматриваются словарный состав казахского языка XIX века, диалектные и заимствованные пласты, орфографические признаки и взаимовлияние тюркских языков. Также предполагается реконструкция языково-культурного пространства эпохи посредством анализа методов преподавания языков в тот исторический период.

В исследовании применялись методы отбора лексем, семантической группировки, структурного описания, сопоставительно-исторического, синхронного и диахронного анализа. Эти подходы позволили проанализировать состав около 4000 лексем: 65 % из них – тюркского происхождения, 20 % – арабо-персидского, 10 % – русского, 5 % – прочего. Кроме того, более 300 лексических единиц с маркировкой звёздочкой чётко отражают различия между казахским и башкирским языками.

В результате установлено, что структура пособия (алфавит → лексика → диалоги) повлияла на формирование последующих казахско-русских словарей. Различия, обозначенные с помощью звёздочки, признаны прообразом маркерных систем в современных многоязычных словарях. Частое использование графемы «й» в начале слова интерпретируется как характерная особенность орфографии XIX века. Также выявлено более 50 диалектизмов и смешение элементов разговорного и книжного стилей, что свидетельствует о сложной языковой ситуации того времени.

Это учебное пособие выделяется тем, что оно выявляет общий лексический фонд тюркских языков и в то же время отражает национальные особенности. Идеографическая систематизация и маркерный подход имеют методологическое значение для исторической лексикографии и составления сравнительной лексической картографии. Исследование предоставляет ценный источник данных для исторической лексикологии и тюркологии.

Ключевые слова: словарь, лексика, лексикография, историческая лексикография, лексикографирование, лексикология, историческая лексикология, история языка, семантика

ON THE STRUCTURE AND COMPOSITION OF WORDS IN M. BEKCHURIN'S TEXTBOOK

Malbakov M.¹, * Seidamat A.²

¹, ^{*2} A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Kazakhstan, Almaty,

Abstract. The aim of this scientific study is to conduct a linguistic analysis of the general structure, lexical composition, and shared/distinct lexical units of the Kazakh, Tatar, and Bashkir languages presented in M. Bekchurin's textbook *A Basic Guide to the Study of Arabic, Persian, and Tatar Languages*, compiled in the mid-19th century.

The main focus of the research is to identify the historical and structural features of the language material through thematic and ideographic classification

of the textbook's vocabulary. The lexical system of the work serves as a basis for examining the 19th-century Kazakh language vocabulary, including its dialectal and borrowed layers, orthographic features, and the mutual influence among Turkic languages. The study also aims to reconstruct the linguistic and cultural landscape of the era through analysis of historical language teaching methods.

The research employs methods such as lexical selection, semantic grouping, structural description, comparative-historical, synchronic, and diachronic analysis. These approaches enabled the analysis of approximately 4,000 lexical units, of which 65% are of Turkic origin, 20% of Arabic-Persian origin, 10% Russian, and 5% of other origins. In addition, more than 300 lexical units marked with an asterisk clearly illustrate differences between the Kazakh and Bashkir languages.

The study found that the structure of the textbook (alphabet → vocabulary → dialogues) influenced the formation of later Kazakh-Russian dictionaries. The asterisk-marked differences are recognized as an early model of marker systems in modern multilingual dictionaries. The frequent use of the grapheme “й” at the beginning of words is interpreted as a typical feature of 19th-century orthographic norms. Furthermore, the identification of over 50 dialectisms and the mixture of colloquial and bookish language elements reflect the complex linguistic situation of the time.

This textbook stands out for its identification of the common lexical core of the Turkic languages while also highlighting national linguistic features. The ideographic systematization and marker-based approach have methodological significance for historical lexicography and the development of comparative lexical cartography. The study provides a valuable source of data for historical lexicology and Turkology.

Keywords: dictionary, lexicon, lexicography, historic lexicography, lexicographing, lexicology, historic lexicology, history of language, semantics

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 10.07.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет

Малбақов Мырзаберген – филология ғылымдарының докторы, профессор, бас ғылыми қызметкер, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институты, Тіл тарихы және түркология бөлімі, Алматы, Қазақстан, e-mail: myrzabergen@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3352-0438>

Әсел Сейдадат – «Қазақ филологиясы» мамандығының докторанты, кіші ғылыми қызметкер, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институты, Тіл тарихы және түркология бөлімі, Алматы, Қазақстан, e-mail: assel.seidamat@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-0471-3249>

Информация об авторах:

Малбаков Мырзаберген – доктор филологических наук, профессор, Институт языкознания имени Ахмета Байтурсынова, Отдел истории языка и тюркологии, Алматы, Казахстан, e-mail: myrzabergen@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3352-0438>

Сейдадат Асель – докторант по специальности «Казахская филология», младший научный сотрудник, Институт языкознания имени Ахмета Байтурсынова, Отдел истории языка и тюркологии, Алматы, Казахстан, e-mail: assel.seidamat@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-0471-3249>

Information about the authors:

Malbakov Myrzabergen – Doctor of Philology, Professor, The Institute of Linguistics named after Akhmet Baitursunuly, Department of History of Language and Turkology, Almaty, Kazakhstan, e-mail: myrzabergen@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3352-0438>

Seidamat Assel – Doctoral student in Kazakh Philology, Junior Researcher, The Institute of Linguistics named after Akhmet Baitursunuly, Department of History of Language and Turkology, Almaty, Kazakhstan, e-mail: assel.seidamat@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-0471-3249>

ӘОЖ 81-38

ГТАХР 16.21.55

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.017>

Қ. ЖҰБАНОВТЫҢ СТИЛЬДІК ТАНЫМЫ

*Миров М.О.¹, Садуакас Н.Ә.², Сайылов Г.А.³, Шохаева К. Н.⁴

*^{1,2} Қ Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

³Әзербайжан Ғылым Академиясы, Баку, Әзербайжан

⁴ Халықаралық технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Қазақ филологиясының тұңғыш профессоры Қ.Қ.Жұбанов - тіл білімінің әр алуан саласында өзіндік із қалдырған ғұлама. Өз кезінде, ғалым мұрасын зерттеушілердің пайымынша,, ол тіл білімінің барлық саласымен де шұғылданған. Қазақ тіл білімінің ол араласпаған, я қатыспаған бірде-бір қалтарысы қалмаған. Себебі оның ғылыми мұрасынан қолды болмай аман сақталып, бізге дейін келіп жеткен еңбектерінің өзін барласақ, олар қазақ тілінің фонетикасын да, грамматикасын да, қазақ тілінің тарихын да, қазақ жазуы, оның емлесі, терминологиясы, стилистикасы, оқулығы мен методикасы, программасы – бәрі-бәрін де қамтиды. Мақаланың мақсаты ғалымның ғылыми пайымдауларын қалың бұқараға қандай шеберлікпен жеткізе білгендігін, яғни стильдік танымын бағамдау болып табылады. Ғалымның ірі публицистикалық еңбектерінің ішінде «Абай – қазақ әдебиетінің классигі», «Төңкеріс және қазақтың ұлт тілі», «Қазақ музыкасындағы күй жанрының пайда болуы жөнінен», т.б. осы кезге жетті. Мақаланың ғылыми жаңалығы - аталған зерттеулердегі сөйлем деңгейіндегі айырым қолданыстарды, жалпыхалықтық бейнелі тіркестерді саралай отырып, ғалымның төлтума сөз өрнектерін мысалдар келтіре талдауы. Ғалымның терминдік мәні бар сөздерді мақалаға тұтас енгізе салмай, оны қазақ халқының ұғымына жақындатып, өрелі де өрнекті стильмен бере білетіндігін аңғардық. Төңкеріс және қазақтың ұлт тіліне арналған ғылыми мақаласында ғалым-публицист қазақ тілінің тұтастығын, біркелкілігін сөз етіп, тіліміздің бұл қасиеті қазақ халқының ішкі-сыртқы жағдайларымен байланысты ертерек, яғни XIV-XVIII ғасыр аралығында қалыптасқанын айтады. Бұдан біз ғалымның тек лингвист-тілші ғана емес, кең тынысты филолог-шығыстанушы болғанын бағамдаймыз. Аталған мақаладағы нақты мысалдарды ала отырып, ғалымның сөз саптау үлгісі де сараланды. Зерттеу әдіснамасы ретінде алға қойған мақсат-міндеттерді шешу үшін жинақтау, салыстыру, семантикалық талдау, жүйелеу әдіс-тәсілдері қолданылды.

Мақаланың құндылығы - мазмұны мен негізгі тұжырымдарының лингвостилистика бағытындағы зерттеулерге тірек материал болатындығы. Мақаланы жоғары оқу орындарында Стилистика, Лингвомәдениеттану пәндерінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: стильдік таным, лингвостилистика, терминология, публицистикалық стиль, этимология, синкретикалық өнер, халық музыкасы, фразеология

Кіріспе

Профессор Қ.Жұбанов еңбектері арқылы тілдің стилистика саласы және оның стильдері қалыптасып, дамуына сол тұстағы алғашқы ғалымдар қатарында өз үлесін қосқаны қазіргі зерттеулердің еңбектерінде айтылып жүр. Ғалым Қ.Жұбановтың ғылыми-публицистикалық өресі биік еңбектерінің стильдік танымын зерделеуде М.О. Әуезов, А. Ысқақов, Р. Сыздық, І. Кеңесбаев, Е. Жұбанов, Ә. Меңдекеев, М. О. Миров, И. Н. Березин, Л. З. Будагов, В.В. Радлов, Вамбери, М. Қашқари, А.Н. Самойлович тәрізді ғалымдардың зерттеу еңбектері басшылыққа алынды.

Профессор Қ.Жұбанов өзінің тіл білімі мен әдебиеттану саласындағы еңбектерін жазу барысында қазақ тілі стилистика саласына да қатысты ғылыми ойларымен осы саланы қалыптастыруға үлес қосқаны туралы кезінде тіл мамандары Ғ.Мұсабаев, І. Кеңесбаев, Р. Сыздық, М. Серғалиев, Б. Әбілқасымов, т.б. өз еңбектерінде көрсетіп кеткен еді. Ғалымның стилистика, стиль түрлеріне қатысты ғылыми пайымдауларын жоғары бағалаған М.Серғалиев: «Басқа мазмұнды еңбектеріндегі сияқты, проф. Қ.Жұбанов стилист ретінде де сөздердің қолданысы мен тіл мәдениетіне қатысты елеулі жайларға арнайы назар аударып, бұл саладағы кем-кетіктердің болмауын қалайтын жанашырлық танытқан», - деп жазған еді [1, 267 б.].

Қазақстанның Ресейге қосылуын прогрестік маңызын жоғары бағалай отырып, патша үкіметінің отарлау саясатының халықты қараңғылықта тұмшалап ұстауға тырысып баққанын, қаскөй саясаттың халықтың қоғамдық ой-санасының табиғи жетілуіне көп зиян тигізгенін жете зерттеген Қ.Жұбанов 1935 жылы «Қазақ әдебиеті» газетінде «Төңкеріс және қазақтың ұлт тілі» атты мақаласын жариялады. «Ғалымның осы мақаладағы ой-қорытындылаулары өзінен жиырма жылдан астам уақыттан кейін жазылған академик А.Панкратовтың еңбектеріндегі тұжырымдарымен егіз қозыдай ұқсас екенін көргенде, Қ.Жұбановтың тарихты терең білетініне еріксіз тәнті боласыз», - дейді Ә. Меңдекеев. [2, 220 б.]

Бұл мақалада проф. Қ. Жұбанов қазақ тілінің тұтастығын, біркелкілігін, сөз етіп, тіліміздің бұл қасиеті қазақ халқының ішкі-сыртқы жағдайларымен байланысты ертерек, яғни XIV-XVIII ғасыр аралығында қалыптасқанын айтады. Тілдегі мұндай тұтастық, бір өңділік тұрмыста ұзаққа созылған тығыз қатынас болғандығын көрсетеді. Ондай тығыз қатынас болмаса, өзі көп, неше түрлі елден құралған бір халықтың тілі мұншама бірікпеген болар еді», - дейді.

Қазақ елінің басын біріктіріп, 500 жылдай ыдыратпай ұстаған негізгі факторларға ғалым төмендегілерді жатқызады:

-Шаруашылығы бірыңғай / мал шаруасы/ жерлес елдің шеттегі жаудан мал басын бірігіп қорғауы еді;

-Көшпелі мал шаруашылығы және жер мүлкінің ортақтығы адамды бір орынға арқандамай, бір-бірімен араласуына, Ертістен көшіп, Сыр құлауына, Шудан көшіп Жайық келуіне толық мүмкіндік беретін еді;

-Бір ру мен екінші ру қонысқа, басқаға таласып үздіксіз жауласып, әр жауласудың нәтижесінде үздіксіз араласып, жарасып тұратын еді [3, 27 б.].

Қ.Жұбанов осы жағдайларға байланысты қазақ тілінде диалектілік ерекшеленушіліктің жоқ екенін, қазіргі «болар-болмас жарқыншақ»диалектілік құбылыстың кейін, «Қазақтың жері кесіліп, көш жолы үзіліп, әр ру, әр ауыл, әр үй жерге арқандала» бастаған кезеңінде, пайда болғаны жайлы батыл пікір айтады. Бұл әйгілі очеркінде ғалым қазақ тілінің сом (монолитті) тіл екендігін, ондағы диалектілік жарқыншақтардың кейінгі төрт жүз жыл шамасында пайда болғанын бірінші рет айтқан еді. Бұл тоқтам осы күнгі «Қазақ диалектологиясы» деген пәннің бастауы деп тануға әбден лайық.

Аталмыш мақаланың жазылу мерзімін бажайлап қарағанда, яғни 1935 жылы Қазақстанның автономия болып құрылғанына 15 жыл болатын. Ғалым осы мерекеге байланысты ой-қорытындыларын нақты тарихи ғылыми тұрғыдан бере білген. Дәл 1935 жылы профессор Қ.Жұбанов халық ағарту ісіне сіңірген айрықша қызметтері үшін «Қазақстанның 15 жылдығы» атты құрметті белгімен наградталған.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеу барысында диахронды-синхронды тұрғыдан сипаттама, семантикалық, этнолингвистикалық, когнитивтік талдау, жүйелеу, топтастыру әдістері қолданылды. Зерттеу аясында профессор Қ. Жұбановтың қаламынан туған кейбір сөз орамдарына, халықтық сипаттағы ұғымдарға қай тұрғыда ғылыми сипат беретіні жайында нақты мысалдар жинақталып, этимологиялық түсіндірулер, этнолингвистикалық талдаулар жүргізілді.

Талқылаулар және нәтижелер

Қ.Қ.Жұбановтың «Төңкеріс және қазақтың ұлт тілі» атты мақаласында өрілетін сөз саптаулары мен өзіндік ерекшеліктерін саралай отырып, мынадай сөз тіркестерін екшеледік.

«Ел-елдің ілгері басып жұрт қатарына қосылуы мен озат шығуының адам тарихы бұрын бір-ақ жолын білуші еді. Ол қазақтың мақалымен айтқанда, «біреу өлмей, біреу күн көрмейді»-нің жолы. Өйткені бір елдің ырысы екінші елдің сорына байланысты еді [3, 59 б.]. ... *тарих сахнасынан біржолата шығып қалу...* - елдік, мемлекеттік дербестігінен айырылу деген мағынада; *көзі шалмаған кәрі заман - бейнелі қолданыс*. «Тарих кітаптарының көзі шалмаған кәрі замандардан бастап, 1917 жылға дейін бұл айтуды білмейтін суық заң еді» [3, 59 б.]. Басқыншылық саясатты түсіндіргенде ғалым былай дейді: «...

Бәрібір, бұл да осы жөнмен өзгенің өлімін тауып, өлімтігіне шығып барып, басын көтерген болатын». Ал «прогресс» деген ұғымды кестелі түрде «... өнері, өрге жүзген осы күнгі Европа», - деп береді. Саясаткерліктің әр кезеңдегі көрінісін айтқанда: «...айырмасы сол – мәймөңкөге шорқақ заман елдері қылығын қымтамай, ашық айтатын еді, бүгіндегілер бүркеншікті сүйеді», - дейді. Шеңгелін салу – басқыншылық. «...Маньчжурияға шеңгелін салғанда, мәдениет бесігі – университет, кітапханаларды өртеп жатып, Жапония «мәдениет орнатқалы жатырмын» деген [3, 59 б.]. «Баудай түсіру» – Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінде «оққа ұшу, бірі қалмай қырылу» деп берілген[4, 104 б.]. Мұнда бұл сөзді Қ.Жұбанов «қырып жою» деген мағынада қолданған. «Жазықсыз нақақ жандарды баудай түсіріп жатып: «Тәртіпсіздікті жойып жатырмын»- депті. Құрығын салу – тұзаққа түсіру. Өзіне сөйлетсең Италия да, «Абиссиниядағы құл иемденетін тағылықты құртқалы» құрығын салып жатқан болады. Азапқа белшесінен бата жүру – езгіде, қанаушылықта болу, шексіз бейнет шегу. «Рас, қай кезде де иемденушілердің «болсын» дегенінен емес, капитал қоғамының өз заманымен, азапқа белшесінен бата жүре, қайбір колония елдерінің шаруашылығы, мәдениеті бір қос көтеріліп кететіні де бар». Қанын, сөлін барынша мол сору; - отар елдің рухани да, дүниелік те игіліктерін басы-байлы иемдену өрге бастырмау – тежеу, ірі адым – прогресшілдік сұр болып сақталу – консерватизм. «Ағылшын буржуазиясының Индия жері мен елінің қанын, сөлін барынша мол сору үшін орнатқан индустриясы неше жүз жылдай өрге бастырмай, сұр болып сақталып келген жергілікті шаруашылық қалпын да, қоғам салтын да ойран қылыпты. Индия жұртына қаншама қан жұттырған, улаған опат болып басталса да, Азия көрмеген ірі адым екенін, ақыры жақсылыққа маңдайлайтынын айтады. Тырнағынан аулақ қалатын – бұғауына түспеу. Империализм дәуірінде, империалист мемлекет тырнағынан аулақ қалатын ел бола алмайтынын сезбейтін болса керек [3, 61 б.]. Жебір тап – қанаушы тап, шындығында жебір тап билеген қоғамда мәдениетті елдің мәдениеттілігінен өзге елдің көретін зияны көп. Түске кірмеу – саяси-әлеуметтік тұрғыдан танылмау, беймәлімдік «...бір елдің кейін қалуына «өзі айыпты емес те болады екен» [3, 61 б.]. Қоңсы қону – шеңдесу, қатар түзеу. Әңгіме жоғары мәдениет пен төменгі мәдениеттің қоңсы қонуында ғана емес, тап қатынастарының конкрет жағдайында екендігінде. «қазанның күйесінше жұғу» – мәдени ауыс-түйістердің сипаты. Мәдениет қазанның күйесінше жұғатын нәрсе емес. Шығандап кету – шырқау биікке көтерілу, іргесі құлау – экономикалық базистің күйреуі. Рас, Ресейге қарамастан бұрын да қазақта шығандап кеткен мәдениет жоқ еді. Бірақ патша дәуірінде сол аз мәдениеттің өзінің іргесі құлауға айналып еді. Бір тілім жерге байлану – крепостнойлық халге түсу, арқандаулы лақтай – жерге тәуелді болу, от басынан басқаны көксеу – азаматтық ой-өрісі тарылу; «... бірі мен бірінің қатынасы, кем болуы, әркім бір тілім жерге байланып, арқандаулы лақтай, сонан басқа дүниенің барын сезбейді...».

Кертартпа болмыстың негізгі тамырын құрту – прогресске ұмтылу. Сондықтан, осы ұсақ қоғам организмнің іріленуі, осы ыдыраңқылық жойылып, елдің басы қосылуы – барлық кертартпа болмыстың негізгі тамырын құрту болмақ [3, 62 б.]. *Ошақтың үш бұтына арқандау* – отбасының қайғысынан басқаны көрмеу, азаматтық құқықтан айырылу. Қазақ тұрмысына ана Индия еліндегідей шаруашылықты да, идеологияны да ошақтың үш бұтына арқандайтын жағдайлар аз емес-ті [3, 63 б.]. *Тігістері сөгілу* – қоғамдық қарым-қатынастың әлсіреуі. «Осы тығыз қатынас кейін әлсіреп, қазақ елінің бірлігі ыдырап, қоғам организмдері ұсақталып, осыған сәйкес қазақтың бұрынғы тұтас мәдениетінің тігістері сөгіліп, ұсақталып, жарықшақталып, бытырауға айналғанын көреміз [3, 63 б.]. *Ат арқасына мінері* – іске жарамды ер азаматтар. Елдің ат арқасына мінері тегісінде әскер еді [3, 64 б.]. *Шет-пұшақ* – болар-болмас мансап, қоғам өмірінің мардымсыз құбылыстары. Қоғам организмнен шет-пұшағы, ел билігі қолына тигені ауылнай болысқа таласты» [3, 65 б.]. *Арқандала бастау* – басы байлылыққа көшу. Қазақтың жері кесіліп, көш жолы үзіліп, ру, әр ауыл, әр үй жерге арқандала бастады. *Мәдениет бірлігін сөгу* – рухани ыдырау. Әр жердегі қазақ әртүрлі жағдайда жасап, мәдениет бірлігін сөуге айналды. *Үйтіп жеу* – басып алу. *Өйткені бір елді бір ел үйтіп жейтін бұрынғы заңның орнына, жаңа заң тудырған жаңа дүние пайда болды. Нәмәлтай әдебиет* – жартымсыз, болмашы ...*нәмәлтай әдебиеті қазақ тілінің бұл ауруына ем қарай алмады* [3, 65 б.]. *Тоғыта бастау* – варваризмге жол беру, тіл тазалығын сақтау. *Араб-парсы сөздерінен арашаламақ болып бастап тұрып, ақырында сол араб-парсы сөздерін олардың өздері тоғыта бастады.*

Бұл келтірілген мысалдарға көретініміз – проф. Қ.Жұбанов қазақтың халықтық тіліндегі небір шұрайлы қолданыстарға элеуметтік-саяси астар беріп, оларды ғылыми-публицистикалық айналымға енгізгені. Сол халық ұғымына етене таныс сөз орамдары арқылы ғалым тарихи, философиялық және экономикалық ұғым-түсініктердің мәнін жұртшылыққа тереңнен түсіндіре білген. Бұл кезеңде автордың қаламы мейлінше жетілген, стильдік қаламы барынша екшеленіп, алабажақ сөз саптауларды зерттеу объектісіне араластырмай, баяндайтын жайды бір қалыпты ширақ, әрі тартымды тілмен сөз етеді. Қаламының жүйріктігіне бағып, ара-тұра алаулатып-жалаулатып, публицистикадан беллетристикаға ауысып кететін, немесе орынсыз жерде қиыстырып өлендете жөнелетін кейбір әсіре қызылшылдардай емес, Қ.Жұбанов кәнігі көсемсөз иесі бола отырып, сол тілдік мәтінді ғылыми таным деңгейінен төмендетпей, әрі оқырманын да жалықтырмай қомақты да, терең элеуметтік мәселелерді ұтымды да көркем етіп, көкейге қонымды стильмен ғажайып етіп берген. Оның бұл еңбегі ғылыми публицистикалық стильдің тамаша үлгісі екені даусыз. Ғалым қолданысындағы осындай тіркестер өте қысқа әрі түсінікті, стилдік бояуы анық, ойды бейнелі, дәл жеткізуге құрылғанына көз жеткіземіз. Оның

публицистикалық мақалаларындағы ғылыми, саяси мәндегі тіркестердің сәтті құрылғандығын кезінде өз еңбегінде ғалым М.Серғалиев: «Тегінде, проф. Қ.Жұбановтың ойды нақтылы білдіру үшін сөздерді де үнемдеп, аз сөзге көп мағына сыйдыруды қолдап, жақтайтыны байқалады», - деп бағалаған [1, 265 б.]. Ғалым еңбек еткен кезеңінде «стилистика» деген атау мен арнайы пән болмаса да, осы саланың қалыптасып, стилдік түрлерінің дамуына алғашқылар қатарында Қ.Жұбановтың ерекше үлес қосқанын атап көрсетсек, Қ.Жұбанов «Төңкеріс және қазақтың ұлт тілі» деген публицистикалық бағытта жазған мақалаларында сөзді жалпы халыққа түсінікті «әдебиет тілінде» қолдану қажеттігін айтқан болатын. Бұл стилстика, стиль мәселелерімен тығыз бірліктегі тілдік атау ретінде маңызды пікір еді. Осы жөнінде «Қ.Жұбановтың зерттеулерінде «әдеби тіл» терминінің баламасы ретінде оның алғашқы «ықшамдалған» нұсқасы – «әдебиет тілі» деген тіркесім өзіне лайық мәнде лингвистикалық категория дәрежесінде қолданыс тапқан», - дейді ғалым Б.Әбілқасымов [5, 89 б.].

Профессор Қ.Жұбанов 1936 жылы «Қазақтың музыкасындағы күй жанрының пайда болуы жайлы» атты тарихи тілдік талдау беретін еңбегін жарыққа шығарды. М.Әуезов бұл еңбек туралы былай дейді: «Қазақ күйлерінің тарихы жайындағы тарихи-лингвистикалық очеркінде Құдайберген қаламы төселген шеберліктің аса бір нәзік үлгісін көрсетеді» [6, 360 б.]. Тіл, тарих деректеріне молынан сүйенген ғалым қазақ тіліндегі музыкалық аспаптар мен атаулардың этимологиялық тегін зерттей келіп, олардың тілдік қорымызда ерте заманнан келе жатқанын дәйекті дәлелдейді. Ән мен күйдің де түп төркіні бір екенін анықтап, келіп, бұл екі жанрдың бертін келе бөлінуі, қазақ халқының тарихи дамуының нәтижесі екендігіне нақты дәлелдермен көзінді жеткізеді.

Бұл еңбектің ең түйінді жері, күй жанрының бастапқы синкретикалық өнерден тарамдалып шығып, дами келе қазақ музыкасындағы симфониялық қалып алған кемелді жанр деп танытуына саяды. «Бері келе әдебиет жанрлары жетісіп, бірінен-бірі бөлініп, қарасөз әңгіме, өлеңді әңгіме, содан кейін өлең бөлек-бөлек жанр болып шыққан сияқты, күйде де жаңағы сюжетті әңгіме мен күйдің ішінен қарасөз бөлініп, әдебиетке кетіп, сөз құралып, дұрыс қосып айтылатындары ән болып шығып, түрлі дыбысты, түрлі қозғалысты суреттейтін жерлері бөлініп, күй болып кетсе керек» , - дейді Қ.Жұбанов [7, 118 б.].

Бұл байыпты зерттеудің тағы бір өзіндік құнды жағын атай отырып, ғалым Р.Сыздықова былай деген: «... автор сөз еткен объектісін жақсы біледі. Ол жөнінде көп әдебиет оқып, сан алуан пікірлерімен таныс екенін байқатады. Зерттеуші бұл ретте XIV ғасырда өткен иран музыканты Әбдіқадыр Мұрағидың «Зубдәтел Әдуар» деген кітабын талдап кетсе, екінші бір жерінде түрік музыканты Рауф Ектаның, Европа зерттеушісі Кизеветтердің, түрік музыкасын зерттеген профессор Беляев, Успенскийлердің, өзбек музыкасын зерттеген профессор Фитраттың,

Стамбул университетінің профессоры Гюперли-задениң, «Шығыс музыка гаммалары» деген кітаптың авторы профессор Оганезашвилидің пікірлерін келтіріп, олардың кейбірімен айтысып, кейбірін қоштап өтеді» [8, 54 б.].

Бұл зерттеудің келесі бір ерекшелігі сол, музыка терминдерін таза тілдік тұрғыдан талдағанда /этимологиясын ашқанда/ жалғыз қазақ тілі емес, басқа түркі-моңғол тілдерімен, тіпті араб-иран тілдерімен салыстыра отырып, көне түркі нұсқаларынан мағлұмат беріп, олардың да деректерін келтіреді. Қ.Жұбанов қазақ тіліндегі музыка терминдерінің шығу төркінін тексере келіп, осы күнгі көптеген мамандардың міндетін ерте заманда дін басылары атқарып келген дейді. «... Шамандардың алтай елінде каста деп аталатын ру бастықтары бір жағынан осы күнгі молдалар, екінші жағынан - түрлі мамандардың, дәрігерлердің, метеорологтардың, астрономдардың арғы атасы болып саналуға тиіс. Өйткені нендей өнердің бәрі де бұрын солардың қолында болған. ... Каста жоғалып ыдырай келе, бұл өнерлер жіктеліп, әрқайсысы әр түрлі мамандық болып кеткен»,- дейді ғалым [7, 117 б.].

Сол толып жатқан өнер иелерінің жалпы аты болып табылатын «бақсы» сөзінің мағыналарына ой жүгіртіп қарағанда, оның әр елде, әр кезеңде әртүрлі ұғымды білдіретін термин болып қалыптасқанын көруге болады. Профессор Есет Жұбанов ғылыми әдебиетте бұл жөнінде көптеген деректер бар екенін шолып өткен. Оның айтуынша, «Қазақ зерттеушілерінен бұл сөздің мағынасына алғаш түсінік берген адам-Шоқан Уәлиханов. Ол «Қазақ арасындағы шаман дінінің қалдықтары» дейтін мақаласында «бақсы» сөзін «шаман» дегеннің баламасы деп атап көрсетеді. «Шаман - сиқыры бар және басқалардан білімі артық адам; ол- ақын, музыкант, сәуегей, сонымен қатар, ол – дәрігер,-деп жазды Шоқан,- Қазақтар шаманды «бақсы» дейді, бұл манғұлша «ұстаз» деген сөз, ұйғырлар өздерінің сауатты адамдарына «бахши» дейді, ал түрікмендер өздерінің ақын-жыршыларын осылай деп атайды»[9, 174 б.].

Жоғарыдағы аты аталған еңбегінде проф. Қ.Жұбанов та «бақсы» сөзін музыка терминдерінің бірі ретінде қарастыра келіп, оған біршама лингвистикалық талдаулар жасайды. «Ежелгі ұйғырларда бұл сөз «оқымысты» мағынасында болған.. Стамбул университетінің әдебиет-тарих профессоры Көпіріл-Заде: «...бұл сөз де әуелде бақсы формасында еді, бертін келе, араб, иран, ұйғырларда «әнші» түріне айналып кетті» дейді... Біз мұның қай формасының бұрын болғанын сөз қылмаймыз, алғашқы әзірде екі түрдің де болуы мүмкіншілігін көрсетіп өтеміз»,- дей келіп, қазақ тіліндегі «ауруды бағу» дегенді «бақ» түбірі, немесе біреуге бір нәрсені «бағыштау» дегендегі «бақ» түбірі осы бақ сөзімен түбірлес болуы керек деген пікір айтады. Сонымен қатар, ол «бақсы» сөзінің әр кезеңдегі әртүрлі еңбектерде түрліше түсіндіріліп келгенін де ескертеді. Мысалы, «Париждегі ұйғыр-қытай сөздігінде бұл сөз «оқытушымақ» деп аударылса, Паве-де-Куртейле оны «парсыша білмейтін соттың писары (хатшы)» деп

аударған. Ал түрік жазушысы Сүлеймен Эфенди сөздігінде, сондай-ақ венгр тюркологы Вамберидің еңбектерінде «бақсыға» - әнші, ақын, музыкант деген анықтама берілген. Ноғайларда «бақсы» — музыкант, көркем өнерші мағынасында. Осы күнгі түрікмендер музыкантты «бахшы» дейді, әрі түрікмендердегі бақсы аталатын музыкант жәй өнерші музыкант қана емес, бұл өнер оларда «тұқым куалап» отырады, яғни біреуден біреу үйрену, белгілі-бір школадан өту, профессионализмі күштірек» [7, 117 б.].

Осы мәліметтерді келтіре отырып, Қ. Жұбанов «бақсы» сөзінің түрлі замандарда түрліше орындарда, әр алуан мағыналарда қолданылғандығы И. Н. Березиннің «Хан жарлықтары» [10, 110 б.] дейтін кітабында да бірсыдырғы айтылған деп атап өтеді.

Жалпы тюркологияда бұл терминге түсінік беру ісі сонау Л. З. Будагов [11 98 б.], пен В. В. Радловтан [12, 105 б.] бері қарай үзілмей келеді. Бұл сөздің этимологиясын әрегіректен іздестірген автор деп А. Н. Самойловичті атауға болады. Ол «бақсы» дегеннің түбірін санскриттен (Біквһи), болмаса қытай тілінен (ракзі) ауысқан дейді. Сонымен қатар бұл терминнің ежелгі ұйғырларда будда дінін үйретуші адам деген мағынада қолданылғанын да ескертеді [12, 131 б.].

Енді біз осы еңбектің тіліне қысқаша түрде тоқталайық. Мұнда бірден ғалымның сөз саптау шеберлігі көзге шалынады. Ол еңбегін былай бастайды: «Музыка мәдениетін күшейту ісінде халық музыкасының мұраларын тексерудің маңызы өте зор. Өйткені, болашақтағы жоғары мәдениетті музыка мен қолда бар музыка мәдениеті арасының *жібі үзілмеуі* керек. Қазақтың қалың еңбекшілеріне түсінікті, әсерлі болуы үшін жаңа музыка олардың құлағына жат болмауы керек. Жат болмау үшін өзінде бар музыкаға бір жағынан байланысты болуы керек. Бұрыннан бар музыка мұраларын жетістіріп, толықтырып, көркейтіп, көркемдік жағын күшейтіп, примитив түрлерін гармониялап, халық музыкасындағы өмірге, тіршілікке шақыртатын, ерлік, талап, жігер тудыратын элементтерін саралап алып, кертартпа, сары уайым, жасықтық туғызатын жағын жойып, осы ретпен ғана қазақ ұлтының музыкасын дамытуға болады. Халық музыкасы мұраларын зерттеудің маңызы зор болатыны осы жағынан» [7, 117 б.]. «Қазақ музыкасындағы күй жанрының пайда болуы жөніндегі» атты зерттеуде кестелі сөз орамдары мен халықтық бейнелі тіркесімдер көптеп ұшырасады. Олар мыналар: *Жібі үзілмеу* - арасы бөлінбеу /... Үйткені болашақтағы жоғары мәдениетті музыка мен қолда бар музыка мәдениеті арасының жібі үзілмеуі керек [7, 307 б.]; *Жат болмау* - табиғи етене болу; *Жат болмау үшін өзінде бар музыка бір жағынан байланысы болуы керек.*

Айырылып туған емес - өнер түрлерінің синкретизмі туралы; *Егізделіп шыққан* - екі мүшелі бинар құбылыстар. ...*бұлар әуелден айырылып туған емес, ән мен күй әуелде бір болып, бара-бара музыка мәдениеті жетісе келе, бірінен-бірі айырылып, вокзал музыка, инструментал музыка болып егізделіп шыққан* [7, 308 б.]. *Тұтынған жол* - дәстүрлі принциптер. Олай

болса, сол жоғарғы дәрежеге сол күйлерді шығаруға халық музыкасы қай жолмен жетті, қандай элементтерден құралады, осыны тексеру төменнен жоғары қарай өрлеуде халық музыкасының өзінің салған тұтынған жолын алып алуға себепкер болады. *Жанай жүру* - дәстүрлі принциптерден қол үзбеу. Музыкамызды төменгі сатыдан жоғары сатыға шығарғанда, примитив элементтерді күрделі гармонияға айналдырғандағы халық музыкасының өзі салған жолды жанай жүрсек, осы түрде дамытатын болсақ, көпшіліктің құлағына жат болмақ емес [7, 308 б.]. *Қараңғыны жарыққа шығару*- өзіндік нәрселерді біздік ету, тану. ...*тексеру* *методы* *дұрыс* болса, *бар материалды дұрыс пайдалана білсек*, бұл жөнде талай қараңғыны жарыққа шығаруға болады [7, 308 б.]. *Араласып айқасқанын тексеру*- ұлттық мәдениет арасындағы сабақтастық; ... *осы жоғарыда айтылған материалдарды топтағаннан кейін, қазақтың халық музыка шығармаларын басқа жұрттың шығармаларымен таныстырып, солармен арасындағы байланысын, бір-біріне жасаған ықпалын, бірімен-бірінің араласып айқасқанын тексеру* [7, 309 б.]. *Аулақ болу* - бой тарту; Музыкадан аулақ болудың жөні жоқ емес... [7, 311 б.]. *Кеуде жері* - шоқтығы биік жер; ...*осы заманғы мәдениеттің кеуде жерінде отырғандар...* [1, 311 б.] *Бағы қайту*-қолынан билік кету; ...*өзінің бағы қайтқан әзірде өзі жасаған мәдениеттің өз қолымен өртеуден қашпайтыны мәлім ...* [7, 311 б.] *Парсы жұртынан жүзу* - ауысу, ықпалы тию: ...*түрікпен музыкасының жетіскен болушылығын Азербайжанмен көрші болғандықтан Азербайжан елінен жүқты деп біледі. Азербайжанға парсы жұртынан жүққан деп есеп қылады.* [7, 312 б.].

Келесі бір ой орамдары бірнеше сөз тіркесімен берілген. «Олардың қарауынша, мәдениет қазанның күйесі сияқты нәрсе. Жолап кетсе жұғады да отырады. Жоламай аман тұрып өзбек музыкасын тексерген профессор Питрат...» [7, 312 б.] *Біреудің мәдениеті біреуге оңай жүға салмайды деген сөз.* Манасшылардың арқалы кереметі бар екені жайында «...олар жырлаған уақытта тоғыз қанат ақ орда шайқалып кететінін, күн дауылдатып, лақылдатып жіберетінін, табиғат оның тактісіне билеп кететінін айтады»- дейді [7, 314 б.]. *Ие қылу* - құдіреттілік, сиқырлы күш; Қазақтың өзінің түрлі күйлері, әндері жайындағы сөздерін алып қараған уақытта да музыкаға артықша ірі баға бергендігін, табиғаттан тыс күштерге ие қылып қойғанын көреміз. Ботасына қарамаған нарды күй тартып жүйесін босатып идіріп жібереді. [7, 314 б.]. *Тұзсыз жорамал* - татымсыз; ...*жорамал болғанда да барып тұрған тұзсыз жорамал* [7, 315 б.]. *Ескі оқымыстылар* - ежелгі заман ғұламалары. *Украина кобзасын ескі оқымыстылар күн шығыстан келген, түркі монғол елінен үйреніп алған, содан жүққан нәрсе деп есептейді.* *Әкеліп тастау* - кірме, сырттан келген бөгде нәрсе; XII ғасырда Шыңғыс жорығында орыс арасына монғол әкеліп тастаған, (домбыра инструменті туралы) [7, 316 б.]. *Музасы болу*- тәңірі; *Мұның бәрі де ерте кезде музыка иесі, музасы болған бір ұғымның аты* [7, 317 б.]. *Сұр болу* - көнелену,

некротизмге айналу; ...бақсылар қастасының қолында сұр болып сақталып қалған. [7, 318 б.]. *Тұқыл-тұқылын танып алу* - көне қалдықтарын, реликт; *Қамбар тартатын вариантының ішінен Ермекұлы -вариантындағы примитивті лирикалық мелодиялардың тұқыл - тұқылын танып алу қиын емес* [7, 319 б.]. *Біте қайнау* - гармониялық тұтастық; *Оның да әңгімемен біте қайнағаны* - «Ақсақ құлан», «Жошыхан» [7, 318 б.].

Қорытынды

Жарияланған бүкіл еңбектерін талдап, зерделей келе, Қ.Жұбанов шығармашылығы туралы айтқанда, оның еңбектерінің өн бойынан публицистикалық стиль мен ғылыми стильге қатысты өтетін жақындықты байқаймыз. Ғалым еңбек еткен кезеңдегі осы саладағы шығармалардың ерекшелігі туралы Р.Сыздық: «... бұл кезеңдегі публицистика тілі мен жартылай ғылыми стильге тән белгілердің бірі – аналитикалық тәсілді жиі пайдалану», - деген болатын [14, 229 б.]. Ал зерттеуші Ә.Оралбай да: «Қ.Жұбанов еңбектерінде публицистикалық стиль мен ғылыми стиль арасындағы жақындықты жоққа шығармаймыз», - деген еді [15 190 б.]. Сондықтан Қ.Жұбанов публицистикасының тілі шұрайлы көркем сөздер мен ғылыми сипаттағы баяндаулармен ерекшеленеді деп білеміз.

Жалпы, «Қазақ музыкасындағы күй жанрының пайда болуы жөнінен» атты зерттеу еңбек тіл ғылымы үшін мән-мағынасы қандай болса, музыка мамандары үшін де пайдасы мол деп ойлаймыз. Өйткені мұнда музыка жанрының пайда болу, даму бір-бірінен ажырасып, бөлектену кезеңдері сөз болады. Қ.Жұбановтың «Төңкеріс және қазақтың ұлт тілі», «Қазақ музыкасындағы күй жанрының пайда болуы жөнінен» және де аяқталмаған «Абай - қазақ әдебиетінің классигі» атты туындылары оның ғылыми публицистика саласында жазған шығармаларының биік деңгейі деп айтуға болады. Академик М. Әуезов өзінің «Ірі оқымысты» деп аталатын Қ.Жұбанов жайындағы мақаласында ғалымның қаламгерлігін аса жоғары бағалап: «Құдайберген стилі жатық, тілі орамды, мейлінше шебер жазатын адам еді. Оның публицистік қабілеті, әдебиет, мәдениет қазыналарын терең білетіндігі, ғылымның көптеген салаларымен байланысты өрісі кең, білімі, өзінің мамандығы болып кеткен тіл білімімен астасып, жігі білінбей ұштасып жататын-ды», - деп ой қорытқан [6, 358 б.]. Тұрғыласының Қ.Жұбанов қаламгерлігі туралы осы берген бағасының дәлдігін біз ғалымның публицистикалық мұраларының стильдік танымын зерделегенде айқын аңғарамыз. Қорыта айтқанда, проф.Қ.Жұбанов өзінің мақалаларында тілдің стилистика саласын дамытуға үлес қосты. Ол өзінің публицистикалық стильде жазған мақалаларында тілдің осы стилін қалыптастыруға алғашқылар қатарында ықпал етушілердің бірі болды. Оның мақалаларының өн бойынан сөзді өз орнымен, ұтымды қолдану жолын байқап қана қоймай, ойлы, мәнді мақалаларымен публицистика саласында жемісті еңбек еткенін білеміз. Сөзді өз орнымен жұмсау, стильдік бояуларды

қолдану жолдарын көрсетуі, әдеби тілде жазу, сөз мәдениетін сақтау, әр стильдің өзіндік талаптарын білуі, т.б. стилистика аясындағы мәселелерді байыпты түрде ұсына білуі ғалымның осы бағыттағы еңбектерінің жемісі деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТ

[1] Серғалиев М. Қ.Жұбанов және синтаксис пен стилистика мәселелері // Тілім менің – тінім менің: Мақалалар, баяндамалар. – Алматы: Сардар, 2013. – 253-267-б.

[2] Мендекеев Ә. Сегіз қырлы, бір сырлы // Зауал. – Алматы: Жазушы, 1991. – 220-229 б.

[3] Жұбанов Қ. Шығармалар мен естеліктер. – Алматы: Өнер, 1990. – 208 б.

[4] Кеңесбаев С.К. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977. – 712 б.

[5] Әбілқасымов Б. Әдеби тіл хақындағы ауқымды ойлар // Құдайберген Жұбанов және қазақ совет тіл білімі. – Алматы: Ғылым, 1990. – Б.88-100.

[6] Әуезов М.О. Ірі оқымысты // Жиырма томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 1985. – 20 т. – Б.358-366.

[7] Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999. – 436 б.

[8] Сыздықова Р. Ғалым-азамат: профессор Құдайберген Жұбанов туралы. – Алматы: Арыс, 2004. – 68 б.

[9] Жұбанов Е.Қ. Эпос тілінің өрнектері. – Алматы: Ғылым. 1978. – 185 б.

[10] Березин И.Н. Ханские ярлыки. I. Ярлык Токтамышша, 1850; II. Ярлык Тимур-Кутлуга. – Казань, 1851.

[11] Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. – Т. I. – СПб., 1869. – 234 с.

[12] Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. – Т. IV. – СПб., 1911. – 1445 с. Ол былай деп түсіндіреді: «Бақсы – бақшы – киргизский шаман, действующий кобузом (скрипкою) или асою (окованной железом палкою)».

[13] Самойлович А.Н. Очерки по истории туркменской литературы // Сб. «Туркмения», Т. I. – Л., 1929. – 131, 145 с.

[14] Сыздықова Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1993. – 320 б.

[15] Оралбай Ә. Құдайберген Жұбанов - публицист. – Ақтөбе: Тоғанай-Т, 2006. – 207 б.

REFERENCES

[1] Sergaliev M. Q.Zhubanov және sintaksis пен stilistika мәseleleri [Q. Zhubanov and Issues of Syntax and Stylistics] // Tilim menin – tinim menin: Maqhalalar, bayandamalar. – Almaty: Sardar, 2013. – B.253-267. [in Kaz.]

[2] Mendekeev, Ä. Segiz qyrly, bir syrly [Versatile and talented] // Zauual. – Almaty: Jazushy, 1991. – B.220-229. [in Kaz].

[3] Jūbanov Q. Şyğarmalar men estelikter [Works and memoirs]. – Almaty: Öner, 1990. – 208 b. [in Kaz].

[4] Kénesbaev S.K. Qazaq tılınıñ frazeologıyalıq sözdıǵı [Phraseological dictionary of the Kazakh language]. – Almaty: Ğylym, 1977. – 712 b. [in Kaz].

[5] Äbilqasimov B. Ädebi til haqındaǵı auqımdı oylar [Broad Reflections on the Literary Language"] // Quđaybergen Zhubanov jáne qazaq sovet til bilimi. – Almaty: Ğylym, 1990. – B.88–100. [in Kaz].

[6] Äuezov M.O. Irı oqymysty [Prominent scholar] // Jıyırma tomдық şyğarmalar jınaǵı [Collected works in twenty volumes]. – Almaty: Jazushy, 1985. – Vol. 20. – B.358 – 366. [in Kaz].

[7] Jūbanov Q. Qazaq tılı jönindeǵı zertteuler [Research on the Kazakh language]. – Almaty: Ğylym, 1999. – 436 b. [in Kaz].

[8] Syzdyqova R. Ğalym-azamat: professor Quđaybergen Zhubanov turaly [Citizen of Science: professor Quđaybergen Zhubanov]. – Almaty: Arys, 2004. – 68 s. [in Kaz].

[9] Jūbanov E.Q. Epos tılınıñ örnekterı [Patterns of epic language]. – Almaty: Ğylym, 1978. – 185 b. [in Kaz].

[10] Berezin I.N. Khanskıe yarlyki. I. Yarlyk Tokhtamysha, 1850; II. Yarlyk Timur-Kutluga [Khan's decrees. I. Tokhtamysh's decree, 1850; II. Timur-Kutlug's decree]. – Kazan, 1851. [in Rus].

[11] Budagov L.Z. Sravnitel'nyy slovar' turetsko-tatarskikh narechiy [Comparative dictionary of Turkish-Tatar dialects]. – Vol. I. – St. Petersburg, 1869. – 234 p. [in Rus].

[12] Radlov V.V. Opyt slovary tyurkskikh narechiy [An attempt at a dictionary of Turkic dialects]. – Vol. IV. – St. Petersburg, 1911. – 1445 p. He explains it as follows: “Baqsy– baqshy — Kyrgyz shaman, performing with a qobyz (violin) or asau (iron-bound stick).” [in Rus].

[13] Samoylovich A.N. Ocherki po istorii turkmenskoy literatury [Essays on the history of Turkmen literature] // Sb. “Turkmeniya”, Vol. I. – Leningrad, 1929. – Pp. 131, 145. [in Rus].

[14] Syzdyqova R. Qazaq ädebi tiliniñ tarihy [History of Kazakh literary language]. – Almaty: Ana tili, 1993. – 320 b. [in Kaz].

[15] Oralbai Ä. Quđaybergen Zhubanov – publicist [Qudaybergen Zhubanov — a publicist.]. – Aqtöbe: Toǵanai-T, 2006. – 207 b. [in Kaz].

СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ПОЗНАНИЕ К. ЖУБАНОВА

*Миров М.О.¹, Садуакас Н.Ә.², Сайылов Г.А.³, Шохаева К. Н.⁴

^{*1,2} Ақтөбинский региональный университет имени К Жубанова
Ақтобе, Қазақстан

³ Академия наук Азербайджана, Баку, Азербайджан

⁴ Международный инженерно-технологический университет
Алматы, Қазақстан

Аннотация. Первый профессор казахской филологии К. К. Жубанов был выдающимся ученым, оставившим значительный след в различных областях языкознания. По мнению исследователей его наследия, он

занимался всеми направлениями языкознания, не оставив без внимания ни одной сферы казахской лингвистики. Если обратиться к его сохранившимся трудам, можно увидеть, что они охватывают фонетику, грамматику, историю казахского языка, казахскую письменность, орфографию, терминологию, стилистику, учебники, методику преподавания и программы.

Цель данной статьи – проанализировать, с каким мастерством ученый доносил свои научные идеи до широкой публики, то есть оценить его стилистическое познание. Среди его крупных публицистических работ, дошедших до нас, – *«Абай – классик казахской литературы»*, *«Революция и национальный язык казахов»*, *«О происхождении жанра кюй в казахской музыке»*.

Научная новизна статьи заключается в исследовании отличительных стилистических конструкций, характерных образных выражений и оригинальных языковых решений ученого. Проведен анализ его авторского стиля с примерами. Также установлено, что ученый не просто вводил в текст термины, а адаптировал их к пониманию казахского народа, используя выразительный и доступный стиль.

В своей научной статье *«Революция и национальный язык казахов»* ученый-публицист подчеркивал целостность и единство казахского языка, связывая эти характеристики с внутренними и внешними историческими факторами, сложившимися в XIV–XVIII веках. Это подтверждает, что он был не только лингвистом, но и широкого профиля филологом-востоковедом.

В статье также исследуется стиль подачи материала ученым на основе конкретных примеров. Методология исследования включает такие приемы, как обобщение, сравнение, семантический анализ и систематизация.

Ценность данной работы заключается в том, что ее содержание и основные выводы могут служить опорным материалом для исследований в области лингвостилистики. Статья может быть использована в высших учебных заведениях при преподавании дисциплин *«Стилистика»* и *«Лингвокультурология»*.

Ключевые слова: стилистическое познание, лингвостилистика, терминология, публицистический стиль, этимология, синкретическое искусство, народная музыка, фразеология

STYLISTIC COGNITION OF K. ZHUBANOV

*Mirov M.O.¹, Sadouakas N.Ә.², Sayylov G.A.³, Shokhaeva K. N.⁴

*^{1,2}K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

³ Institute of Folklore, Academy of Sciences of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan

⁴International University of Engineering and Technology
Almaty, Kazakhstan

Abstract. The first professor of Kazakh philology, K. K. Zhubanov, was an outstanding scholar who left a significant mark in various fields of linguistics. According to researchers of his legacy, he was engaged in all areas of linguistic studies, leaving no aspect of Kazakh linguistics unattended. Analyzing his preserved works, one can see that they cover phonetics, grammar, the history

of the Kazakh language, Kazakh writing, orthography, terminology, stylistics, textbooks, teaching methods, and curricula.

The purpose of this article is to analyze the mastery with which the scholar conveyed his scientific ideas to the general public, i.e., to evaluate his stylistic cognition. Among his major journalistic works that have reached us are “*Abai – the Classic of Kazakh Literature*,” “*Revolution and the National Language of the Kazakhs*,” and “*On the Origin of the Kui Genre in Kazakh Music*.”

The scientific novelty of the article lies in the study of distinctive syntactic constructions, characteristic figurative expressions, and original linguistic solutions of the scholar. An analysis of his authorial style is conducted with examples. It has also been established that the scholar did not simply introduce terminology into his texts but adapted it to the understanding of the Kazakh people, using an expressive and accessible style.

In his scientific article “*Revolution and the National Language of the Kazakhs*,” the scholar-journalist emphasized the integrity and uniformity of the Kazakh language, linking these characteristics to internal and external historical factors that developed between the 14th and 18th centuries. This confirms that he was not only a linguist but also a broad-profile philologist and orientalist.

The article also explores the scholar’s style of material presentation based on specific examples. The research methodology includes techniques such as generalization, comparison, semantic analysis, and systematization.

The value of this work lies in the fact that its content and main conclusions can serve as a foundational material for research in the field of linguistic stylistics. The article can be used in higher educational institutions for teaching the subjects *Stylistics* and *Linguoculturology*.

Keywords: stylistic cognition, linguistic stylistics, terminology, journalistic style, etymology, syncretic art, folk music, phraseology

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 11.06.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет:

Миров Мұхтар Орынбасарұлы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе Өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-2269-7692>, e-mail: mirov-agu@bk.ru

Нұрбол Садуақас Абдуллаұлы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе Өңірлік университеті Ақтөбе, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-3961-368>, e-mail: sadu_ngd@mail.ru

Сайылов Галиб Амираға оглы – филология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Әзербайжан Ғылым Академиясы, Баку,

Азербайджан, <https://orcid.org/0000-0001-7435-9479>, e-mail: qalibsayilov@mail.ru

Шохаева Карлыгаш Нурлановна – PhD доктор, ассоциированный профессор Халықаралық технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-5493-2239>, e-mail: shohaeva1976@mail.ru

Информация об авторах:

Миров Мұхтар Орынбасарұлы – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан <https://orcid.org/0000-0002-2269-7692>, e-mail: mirov-agu@bk.ru

Нұрбол Сәдуақас Абдуллаұлы – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-3961-368>, e-mail: sadu_ngd@mail.ru

Сайылов Галиб Амирага оглы – доктор филологических наук, ассоциированный профессор, Академия наук Азербайджана, Баку, Азербайджан, <https://orcid.org/0000-0001-7435-9479>, e-mail: qalibsayilov@mail.ru

Шохаева Карлыгаш Нурлановна – PhD доктор, ассоциированный профессор Международный инженеро-технологический университет. Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-5493-2239>, e-mail: shohaeva1976@mail.ru

Information about the authors:

Mirov Mukhtar Orynbasaruly – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-2269-7692>, e-mail: mirov-agu@bk.ru

Nurbol Saduakas Abdullayuly – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-3961-368>, e-mail: sadu_ngd@mail.ru

Sayilov Galib Amiraga ogly – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan, <https://orcid.org/0000-0001-7435-9479>, e-mail: qalibsayilov@mail.ru

Karlygash Nurlanovna Shokhaeva – PhD, Associate Professor, International University of Engineering and Technology, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-5493-2239>, e-mail: shohaeva1976@mail.ru

UDC 800

IRSTI 16.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.018>

JOY AND SORROW IN THE RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGE WORLDVIEW

* Mutalip A. A.¹, Balkhimbekova P. ZH.²

¹al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Abstract. This article explores the national specifics of proverbs and sayings in the Russian and English language worldviews, highlighting the challenges they pose in language learning. It examines key concepts from linguoculturology and cognitology and demonstrates how emotions are constructed and expressed through language and culture. By analyzing the representation of the emotions “joy” and “sorrow” in both languages, the study offers a cross-cultural perspective on how these feelings are linguistically framed.

The research is conducted within the framework of cognitive phraseology – a modern field of linguistics focused on the relationship between language units and cognitive structures. Proverbs and idioms often reflect the historical and cultural development of a people, preserving national attitudes, stereotypes, and ideals. These fixed expressions offer valuable insight into the worldview and cultural experience of native speakers.

The main objective of this study is to identify how “joy” and “sorrow” are represented in Russian and English through words, metaphors, idioms, and proverbs. Using a comparative and descriptive-linguistic analysis method, the paper identifies both commonalities and differences in the emotional lexicon of the two languages.

Theoretically, this research contributes to linguoculturology by enhancing our understanding of emotional conceptualization across cultures. It also supports cognitive linguistic theory through analysis of metaphorical structures in emotional language. Practically, the findings are relevant to foreign language teaching, translation studies, and intercultural communication. Emphasizing culturally contextualized language use, the study promotes more effective and empathetic cross-cultural communication by revealing how emotions are shaped and conveyed differently in diverse linguistic and cultural contexts.

By bridging cultural and linguistic perspectives, the study deepens appreciation for the complex interaction between language, thought, and emotion, serving as a tool for greater intercultural understanding.

Keywords: joy, sorrow, emotion, phraseology, proverbs and sayings, linguoculturology, linguistic worldview, culture

Introduction

Proverbs and sayings as an object of scientific research are interdisciplinary

units that can be considered from historical, philosophical, psychological, pedagogical, literary and linguistic points of view. The famous folklore researcher V.P. Anikin wrote: "The historian looks for evidence of ancient times and memorable events in proverbs and sayings the lawyer values proverbs and sayings as unwritten laws of folk life, the ethnographer sees in folk sayings and apt figurative definitions and characteristics a reflection of vanished customs and orders, the philosopher tries to understand the structure of folk thinking through proverbs and sayings" [1].

The linguist examines in these sayings how all this information is recorded and transmitted from one generation to another. According to Y.P. Solodub, proverbs differ from sayings by the degree of generalization of semantics, the measure of abstraction concretization of the situation referred to in them [2].

In this regard, the paremias are of undoubted interest for the teaching methods of both native and foreign languages. They are able to awaken linguistic intuition, establish the habit of thinking in linguistic terms. Learning about the world around us, a person creates a model of this world in his mind. The world reflected in the human mind is a secondary, dependent world created as a result of cognitive, creative human activity. To characterize it in cognitive science, the concept of a "conceptual picture of the world" is used.

Along with a rich conceptual picture of the world, which is in the form of concepts and representations in the human mind, there is a parallel verbal or linguistic picture of the world, captured in the lexical and grammatical meanings of language units. The linguistic picture of the world is a product of speech-thinking activity, through which the semantic division of reality is carried out, and is unique for any language.

At the same time, reality not only finds an indirect representation in linguistic forms. It is organized in the minds of speakers according to its linguistic vision by one or another national language collective [3].

A fragment of the linguistic picture of the world, the phraseological picture of the world, can be represented as a reflection in phraseology of connections and relationships in a non - linguistic reality interpreted by a person through generalization and metaphorization. Proverbs and sayings have a tremendous impact on human behavior and thinking. To a certain extent, they reflect the spiritual world of a person, his attitude towards himself and the world around him, society, and represent the product of human knowledge of himself and the world around him.

As a subject of research, linguoculturology is a scientific field that examines the relationship of linguistic expressions used in the process of communication with the culture and mentality of the people, i.e. their mass consciousness traditions, customs, etc. paremiological units are considered as stereotypes of national consciousness, measuring and regulating the activity and behavior of both an individual and the collective as a whole [4].

From a linguistic and cultural point of view, the origin and functioning of

each proverb and saying are inextricably linked with the history of the particular nation or ethnic group, its culture, way of life, morals, etc. A paremia is a cultural text that contains relevant information: cultural schemes, backgrounds, concepts, and connotations that collectively reflect the national character of culture and a particular vision of the world.

Mastering a foreign language involves not only studying its vocabulary and grammatical rules, but also “getting used” to the linguistic picture of the world behind the statements in this language. It is necessary to learn to see everything around you through the prism of the linguistic worldview of the language being studied. To do this, foreign language teaching should focus from the very beginning on comparing two worldviews, without which differences in linguistic means become unmotivated.

The subject of our observations is the stable expressions of the Russian and English languages with a common “joy-sorrow” semantics, as well as the peculiarities of worldview or, in other words, the specific linguistic picture of the world of these peoples. The illustrative material is extracted mainly from collections of Russian and English proverbs and sayings by V.I. Dahl and I.S. Gvardiadze [5].

The field of feelings and emotions is the area where the spiritual culture of a people is most clearly manifested, and the study of lexical units that convey feelings and emotions in a language provides an opportunity to identify and evaluate the national and cultural specifics of linguistic consciousness.

English and Russian proverbs and sayings, taking shape in different historical conditions, often use different images to express the same or similar thoughts, which, in turn, reflect the different social structure and way of life of the two peoples and are often not absolute equivalents.

According to Saussure, language is a system of signs that is based on the principle of difference. In other words, words or linguistic units gain meaning through their relationship with other units in the system. Binary oppositions are one way in which these relationships are established. Each unit in the system gains meaning in relation to its opposite or other, as in the case of hot/cold, male/female, or good/evil [6].

Methods and materials

This study employed comparative and descriptive-linguistic analysis to examine the semantic, cultural, and environmental underpinnings of English and Russian paremias (proverbs and sayings). The primary goal was to identify the extralinguistic factors—including geographic, cultural, historical, and socio-psychological influences—that shape the metaphorical and semantic content of these phraseological units.

A corpus of English and Russian paremias was compiled from authoritative sources [1–4], with a focus on expressions that contain references to natural landscapes, weather phenomena, emotional states, and culturally marked

concepts. The comparative method was applied to reveal cross-linguistic and cross-cultural differences in the metaphorical representation of similar life situations and concepts.

A large number of the English proverbs and sayings considered are related to the location of Great Britain, an island country bordered by the Northern and Irish Seas and the Atlantic Ocean, and are devoted to maritime topics.: between the devil and the deep sea [2]; rats desert a sinking ship [1]; any port in a storm [2]; after a storm comes a calm [2].

In addition, English stable expressions show the dependence of weather conditions on the vagaries of these water elements.: it never rains but it pours [2]; after rain comes fair weather [2]; if there were no clouds, we should not enjoy the sun [2]; a foul morn may turn to a fair day [2].

We believe that during the period of the creation of most Russian proverbs and sayings, Russia was not yet a country where the sea played a significant role. Therefore, despite the presence of this theme [for example, you can't dry up in the depths of the sea, you can't torture your heart with grief [4], grief is not the sea: you drink to the bottom [4], those who have not been to the sea have never seen grief [4]. It is the national landscape that is reflected in Russian parodies: trouble does not walk through the forest and for people [4]; and the mountain is steep, but forgetful; and trouble is bad, but deceitful [4]; trouble is not far off [4. P. 90]; on the mountain side, on the other the sea, on the third the swamp and moss, and on the fourth — oh! [4]; you're out of grief for the river, and it's already standing on the shore [4]. Moreover, in Russian stable expressions, a large amount of water is represented negatively, which is associated with its destructive power: where there is a lot of water, there is trouble [4], the water has passed, and the trouble has passed [4]; trouble has come, water has spilled: you can not move, but you are not told to stand [4].

Stable expressions often reflect the national and cultural component of the language. V.G. Kostomarov and E.M. Vereshchagin call the linguistic meanings of proverbs and sayings that convey the national and cultural component of the language, national and cultural semantics, which is often motivated by non-equivalent and background words in the composition of paroemias [7].

So, in the English proverb, life is not all beer and skittles life is not all beer.

Russian and skittles" reflects the traditional popular pastime of a typical Englishman, which is unusual for Russian, and when comparing this phraseological unit with its Russian equivalent, to live a life is not to cross a field there is a noticeable difference in the choice of images [8].

As part of the considered paroemias of the Russian language, which have national and cultural markings, we have identified the following groups of equivalent and background words:

1) words denoting objects and phenomena of previous historical periods: woe to the poor: worse than a lapotny bast [4]; trouble comes in poods, and leaves in spools [4]; grief to grieve is not to feast [4];

2) the names of objects and phenomena of national traditional life: bear with grief: drink honey [4], it's not the trouble that there is quinoa in rye, but the trouble is like neither rye nor quinoa [4], bread with water is better than a cake with trouble [4];

3) semantically expressive words: you can see the sadness in his clear eyes, the twist in his white face [4], there was no sadness, so the devils pumped [4].

These stable expressions demonstrate their universality. «A vivid, imaginative generalization of the vast socio-historical experience of the people, their wisdom, and the reflection in them of a wide range of life phenomena characterize the content and essence of this genre of oral folk art. It is these features that underlie the similarity and often complete childhood of proverbs and sayings reflecting the concepts of work, honor, and patriotism, good and evil, about truth and lies among different peoples» [9].

Results and discussion

So, the way the language conceptualizes reality is partly universal and partly nationally specific, so native speakers of Russian and English see the world a little differently, through the prism of their languages. The national and cultural information of these peoples is reflected at the lexical level, constructing a linguistic picture of the world. We have every reason to assume that this picture is largely complemented by the paremiological level. Paroemias are directed not so much at the world as at the subject himself, i.e. they are initially created not to describe the world, but to interpret it in a cultural and national range, to express the subjective and, as a result, as a rule, the speaker's emotionally colored attitude to the world.

The comparative analysis of the conceptualization of joy and sorrow in Russian and English has revealed significant cultural and linguistic differences rooted in historical, religious, and philosophical worldviews. While both languages share a basic human understanding of these emotions, their expressions, frequency of use, and metaphorical associations diverge in meaningful ways. As shown in Table 1, the comparative analysis reveals significant differences in how emotions are framed across the two languages.

Table 1. Cultural Approaches to Joy and Sorrow in Russian and English Linguistic-Worldviews

Category	Russian Language	English Language
Value Approach	Collectivism: joy is often shared, "for everyone"; sorrow is deep, philosophical.	Individualism: joy is a personal achievement; sorrow is an emotion to be overcome.
Figurative Expressions	Joy: "the soul sings" (душа поёт), "joy in the soul" (радость на душе) Sorrow: "melancholy" (тоска), "sadness-sorrow" (грусть-печаль), "a stone on the soul" (камень на душе)	Joy: "over the moon", "on cloud nine" Sorrow: "feeling blue", "down in the dumps"
Philosophical Perception	Sorrow can be noble, purifying (Dostoevsky, Tolstoy).	Sorrow is often associated with negativity, depression; requires "positive thinking".

Joy and sorrow in the Russian And English language worldview

Category	Russian Language	English Language
Cultural Context	Joy is often connected to nature, holidays, community.	Joy is associated with success, victory, career.
Musical/Poetic Codes	Minor tones prevail, even in joyful songs; emotions are deep.	Positivity, major key, simplicity of expression. "Happy" = simple, light.

Comparative analysis of phraseological systems of different languages is crucial for the creation of a general phraseological theory, as well as for the study of specific peculiarities of each language [10].

Joy. In the English language, joy is often associated with individual achievement, personal freedom, and momentary pleasure. Collocations such as sheer joy, tears of joy, and joyride point to a spontaneous and sometimes superficial experience of happiness. Metaphorically, joy is frequently conceptualized as light, warmth, and movement upward, e.g., radiant with joy, a joyful leap, suggesting an outward, visible, and active emotional state.

Joy and enthusiasm are two excellent emotions that can motivate constructive innovation and nurture creativity. Negative emotions, such as fear or wrath, on the other hand, might cause destructive behaviour or limit creativity [11].

In contrast, the Russian word радость carries a deeper, often spiritual or communal undertone. Traditional expressions such as сердце радуется ("the heart rejoices") or радость души ("joy of the soul") emphasize internal emotional states and a connection to the soul. Joy in Russian is more often related to familial, religious, or patriotic contexts, indicating a more inward, enduring, and collective experience. The association with Orthodox Christian values further roots the concept of радость in a transcendent and moral framework.

Sorrow

Sorrow in English is commonly associated with loss, regret, or misfortune. Expressions like deep sorrow, sorrowful eyes, or a tale of sorrow frame it as a passive, burdensome emotion that is often to be endured privately. English metaphors frequently portray sorrow as a weight, darkness, or burden, e.g., heavy heart, drowning in sorrow, emphasizing the isolating and immobilizing aspects of the emotion.

In Russian, encompass a broader and sometimes more culturally significant concept. Russian sorrow is not merely an emotional response but a reflection of life's inherent struggle. Phrases like светлая печаль ("bright sorrow") illustrate a paradoxical coexistence of beauty and sadness, which is rare in English. This unique blend reflects the Russian cultural inclination to romanticize suffering and find meaning in pain, influenced by literary and religious traditions.

Cross-Cultural Implications. These findings demonstrate that while the emotions of joy and sorrow are universal, their linguistic framing reflects different worldviews. The English perspective tends to emphasize individual experience, emotional regulation, and temporal satisfaction, whereas the Russian worldview emphasizes communal bonds, emotional depth, and spiritual resonance.

These differences have implications for translation studies, intercultural communication, and emotional intelligence across cultures. They highlight the importance of considering cultural semantics and emotive connotations beyond literal translations.

Conclusion

The comparative analysis of joy and sorrow in the Russian and English language worldviews reveals deep cultural, emotional, and philosophical differences in how each society conceptualizes and expresses these fundamental human experiences. In Russian, sorrow is often portrayed with poetic depth and spiritual endurance, reflecting a cultural tendency to embrace suffering as meaningful and redemptive. Joy, though present, is often tempered by modesty or a sense of transience. In contrast, English-language expressions of joy tend to emphasize individual happiness, optimism, and external success, while sorrow is frequently framed in terms of personal struggle or emotional restraint.

These differences are evident in idioms, metaphors, and lexical choices, demonstrating how language shapes and reflects cultural values. The Russian worldview leans toward emotional intensity and collective sentiment, whereas the English worldview often prioritizes emotional control and personal resilience.

Understanding these contrasting perspectives not only enriches cross-cultural communication but also fosters greater empathy by highlighting the diverse ways in which people find meaning in both happiness and grief. Ultimately, both linguistic traditions offer valuable insights into the human condition, underscoring the universal yet culturally specific nature of joy and sorrow.

Ignorance of this layer of vocabulary makes communication difficult, hinders the act of communication, and prevents the correct perception of literary and journalistic texts. Therefore, the study of proverbs and sayings should be an integral part of the study of vocabulary and phraseology of the language as a whole. A person who wants to learn a foreign language in full should also familiarize himself with the national and cultural semantics of this language. This is facilitated by working with explanatory dictionaries, familiarization with linguistic and foreign studies information, as well as the study of various extralinguistic factors.

REFERENCES

- [1] Anikin V.P. *Mudrost' narodov. Poslovice i pogovorki narodov Vostoka* [The wisdom of the peoples. Proverbs and sayings of the peoples of the East]. – Moscow, 2012. – 518 s. [in Rus.]
- [2] Zolotova G.A. *Sintaksicheskij slovar'* [Syntactic Dictionary]. – Moscow: Nauka Publ., 1988. – 914 p. ISBN 5-02-010856-1 [in Rus.]
- [3] Kalontarov Ya.I. *Mudrost' trekh narodov* [The wisdom of three peoples]. – Dushanbe, 1989. – 215 p. ISBN 5-8362-0072-6 [in Rus.]

[4] Maslova V.A. Lingvokul'turologiya [Linguoculturology]. – Moscow, 2001. – 335 s. [in Rus.]

[5] Solodub Yu.P. K probleme razgraničeniya poslovic i pogovorok v yazykah razlichnyh tipov [On the problem of distinguishing proverbs and sayings in languages of various types]. Philological Sciences. 1994. – № 3. – S.55-71. [in Rus.]

[6] Kerimbayeva K.K., Hatice Şirin, Beisenbai A.B. Binary opposition “rich-poor” in Kazakh and English linguacultures // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Philological sciences”. – 2024. – № 3(74). – Pp.110-123. <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/1261/437>

[7] Felitsyna V.P., Prokhorov Yu.E. Russkie poslovice, pogovorki i krylatye vyrazheniya: Lingvisticheskij slovar' inostrannyh issledovanij [Russian proverbs, sayings and catch phrases: A linguistic dictionary of Foreign Studies]. – Moscow, 1988. – 498 s. [in Rus.]

[8] Kunanbaeva S.S. Konceptual'nye osnovy kognitivnoj lingvistiki v razvityh mnogojazykovyh lichnostjah [Conceptological foundations of cognitive linguistics in the development of a multilingual personality]. Uchebnoe posobie. – Almaty, 2017. – S. 18-29. [in Rus.]

[9] Bukovskaya M.V., Vyaltseva S.I., Dubyanskaya Z.I. and others. Slovar' upotrebitel'nyh anglijskih poslovic [Dictionary of Common English Proverbs]. – Moscow, 2005. – 691 s. [in Rus.]

[10] Balkhimbekova, P., Zhumay N. Semantics and Functioning of Phraseological Phrases with the Components “Create/Destroy” (создавать/разрушать) in Russian // *Bulletin of Karaganda University. Philology Series*. – 2025. – No1 (117). – P. 27-41. doi.org/10.31489/2025ph1/27-41

[11] Balkhimbekova P., Kurmanayeva A. The Create/Destroy Dichotomy: Exploring Cognitive and Structural-Semantic Aspects // *Tiltanym*. – 2024. – No4 (96). – P. 40-50. doi.org/10.55491/2411-6076-2024-4-40-50

ОРЫС ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІ ДҮНИЕТАНЫМДАҒЫ ҚУАНЫШ ПЕН ҚАЙҒЫ

* Мүтәліп А.Ә.¹, Балхимбекова П.Ж.²

^{*1}Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада орыс және ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдердің ұлттық ерекшеліктері мен олардың тіл үйренудегі күрделілігі қарастырылады. Зерттеу лингвомәдениеттану және когнитология салаларына сүйене отырып, эмоциялардың тіл мен мәдениет арқылы қалай құрылатынын және жеткізілетінін көрсетеді. «Қуаныш» пен «қайғы» сезімдерінің екі тілдегі көрінісі арқылы зерттеу эмоцияларды тілдік тұрғыдан қабылдаудың мәдениаралық қырын ұсынады.

Зерттеу когнитивті фразеология аясында жүргізіледі – бұл тілдік бірліктер мен танымдық құрылымдар арасындағы байланысты зерттейтін

қазіргі лингвистикалық бағыт. Мақал-мәтелдер мен идиомалар халықтың тарихи және мәдени дамуын көрсетіп, ұлттық көзқарастарды, стереотиптер мен идеалдарды сақтайды. Бұл тұрақты тіркестер тіл иелерінің дүниетанымы мен мәдени тәжірибесі жайлы маңызды ақпарат береді.

Зерттеудің басты мақсаты – «қуаныш» пен «қайғы» ұғымдарының орыс және ағылшын тілдерінде сөздер, метафоралар, идиомалар мен мақал-мәтелдер арқылы қалай бейнеленетінін анықтау. Салыстырмалы-талдамалы әдіс екі тілдегі эмоциялық лексиканың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ашуға мүмкіндік береді.

Теориялық жағынан бұл зерттеу эмоциялардың мәдениаралық концептуализациясын түсінуді тереңдете отырып, лингвомәдениеттану мен когнитивтік лингвистика салаларына үлес қосады. Практикалық тұрғыдан шет тілдерін оқытуда, аударма ісінде және мәдениетаралық қарым-қатынаста маңызды. Мәдени контексті ескере отырып, зерттеу эмоцияларды түрлі тілдер мен мәдениеттерде қалайша әртүрлі жеткізетінін көрсетеді және түсіністікті арттырады.

Осылайша, зерттеу тіл, ой және эмоция арасындағы күрделі өзара байланысты түсінуге көмектесетін құрал ретінде қызмет етеді.

Тірек сөздер: қуаныш, қайғы, эмоция, фразеология, мақал-мәтелдер, лингвомәдениеттану, тілдік дүниетаным, мәдениет

РАДОСТЬ И ПЕЧАЛЬ В МИРОВОЗЗРЕНИИ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

*Муталип А. А.¹, Балхимбекова П. Ж.²

*¹Казахский Национальный университет им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан

²Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва
Астана, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются национальные особенности пословиц и поговорок в русской и английской языковых картинах мира, а также трудности, которые они представляют при изучении языка. Исследование опирается на ключевые понятия лингвокультурологии и когнитологии, демонстрируя, как эмоции конструируются и выражаются через язык и культуру. На основе анализа представления эмоций «радость» и «печаль» в двух языках работа предлагает межкультурную перспективу на языковое оформление этих чувств.

Исследование проводится в рамках когнитивной фразеологии — современного направления лингвистики, изучающего связь между языковыми единицами и когнитивными структурами. Пословицы и идиомы часто отражают историческое и культурное развитие народа, сохраняя национальные установки, стереотипы и идеалы. Эти устойчивые выражения дают ценную информацию о мировоззрении и культурном опыте носителей языка.

Основная цель исследования — выявить, как понятия «радости» и «печали» представлены в русском и английском языках с помощью слов, метафор, идиом и пословиц. Сравнительно-описательный метод анализа позволяет выявить как сходства, так и различия в эмоциональной лексике двух языков.

С теоретической точки зрения работа вносит вклад в лингвокультурологию, углубляя понимание эмоциональной концептуализации в разных культурах. С практической — результаты важны для преподавания иностранных языков, переводоведения и межкультурной коммуникации. Подчёркивая значимость культурного контекста, исследование способствует более эффективному и эмпатийному межкультурному общению.

Таким образом, работа объединяет лингвистический и культурный подходы, способствуя более глубокому пониманию взаимодействия языка, мышления и эмоций.

Ключевые слова: радость, печаль, эмоция, фразеология, пословицы и поговорки; лингвокультурология, языковая картина мира, культура

*Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 30.06.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публікації / Accepted: 25.12.2025.*

Information about the authors:

Mutalip Aidana Abdibekkyzy – PhD student, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0002-4513-0610>, e-mail: aidana27111995@gmail.com

Balkhimbekova Perizat Zhanatovna – PhD, Assistant professor, L.N. Gumilyov National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-4510-8379>, e-mail: Peri_75_@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Мүтәліп Айдана Әбдібекқызы – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0002-4513-0610>, e-mail: aidana27111995@gmail.com

Балхимбекова Перизат Жанатовна – PhD доктор, доцент м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-4510-8379>, e-mail: Peri_75_@mail.ru

Информация об авторах:

Муталип Айдана Абдибекқызы – PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0002-4513-0610>, e-mail: aidana27111995@gmail.com

Балхимбекова Перизат Жанатовна – PhD доктор, и.о.доцента, Евразийский Национальный Университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-4510-8379>, e-mail: Peri_75_@mail.ru

ӨОЖ 821.512.122

ГТАХР 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.019>

ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНДЕ «СӨЗ» ҰҒЫМЫ МЕН ҚЫЗМЕТІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ

*Мырзабаева Б.Д.¹, Алкебаева Д.А.

^{*1,2}әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Қазақ лингвистикасының өзіндік даму тарихы бар. Тіл білімінде жыл өткен сайын ғылымның жаңа салалары пайда болып келеді. Қазіргі тіл біліміндегі өзекті зерттеліп жатқан саланың бірі – сөз, сөз мәдениеті. Адамның сөзін зерттеу – лингвистиканың, психологияның, биологияның, әлеуметтанудың, физиканың және т.б. салалардың тоғысуында пайда болып жатқан әр түрлі ғылымдардың өмірге келуіне ықпал етті.

Мақалада негізінен қазақ тіл біліміндегі ғалымдардың сөз бен оның қызметіне қатысты ғылыми пайымдаулары, көзқарастары, тұжырымдары қарастырылып, оның мағынасының шығуы мен тарихын табудың әдіс-тәсілдерінің, жолдарының теориялық және әдістемелік негіздері қарастырылды.

Ғылыми-зерттеудің мақсаты — қазақ тіл білімінің даму тарихында сөзге қатысты зерттеулерді талдау, сөздің мәнін, қызметін ашу, сөзтануды жан-жақты зерттеуді қолға алуды көрсету.

Зерттеу жұмысының бағыты - сөзді лингвистикалық, психологиялық, әлеуметтік, когнитивтік аспектілерде кешенді талдау арқылы психолингвистика, әлеуметтік лингвистика, когнитивті лингвистика, сөз мәдениеті, прагматистика секілді тіл ғылымдар аясында қарастыру.

Зерттеу жұмысының ғылыми маңыздылығы – қазақ тіл білімінде өзекті болып саналатын «сөз» ұғымының мәні мен қызметін ашу, сөзтану ғылымының қалыптасу және даму тарихын көрсету, осы зерттеу тұжырымдарын сөз мәдениеті, сөзтану салаларында қолдану.

Зерттеу әдіснамасы ретінде мақсатқа жету үшін мәліметтерді жинақтау, іріктеу, жүйелеу, түсіндіру, талдау, саралау әдіс-тәсілдері қолданылды.

Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері - қазақ тіл білімінің даму кезеңдерінде сөз бен оның қызметіне қатысты ғылыми тұжырымдардың да жыл өткен сайын жетіліп, терең зерттеліп, бүгінде сөзтану мен сөз мәдениетінің ғылыми-теориялық негізінің айқындалғаны анықталады. Тіл мен сөздің зерттеу салалары сараланады.

Қазіргі таңда қазақ тіл білімінің жаңа салалары бойынша зерттеулер көп. Әйтсе де ғылыми зерттеуді қажет ететін сөзтануға, әлеуметтік лингвистикаға, психолингвистикаға, сөз мәдениетіне қатысты зерттеулердің қарастырылуы және талдануы жұмыстың құндылығын көрсетеді. Мақаланы жоғары оқу орындарында «Сөзтану», «Әлеуметтік лингвистика», «Сөз мәдениеті» пәндеріне материал ретінде пайдалануға болады.

Зерттеу қорытындысының практикалық маңызы – мақалада талданған сөз бен оның қызметі туралы қазақ тіл ғылымының ғалымдарының тұжырымдарын тілдің жаңа бағыты болып саналатын сөзтану, сөз мәдениетінде қолдана алады.

Тірек сөздер: қазақ тіл білімі, сөзтану, тіл және сөз, сөз мәдениеті, сөйлеу, сөйлеу актілері, антропоорталық, сыртқы және ішкі сөз, жазбаша сөз бен ауызша сөз

Кіріспе

Жалпы тіл білімінде «сөз» ұғымы адам тілінің мәні мен қызметін, құрылымын анықтауда негізгі категориялардың бірі ретінде қарастырылады. Шетелдік лингвистер сөздің табиғаты мен атқаратын қызметін жан-жақты сипаттап, түрлі теориялық бағыттар тұрғысынан зерттеген. Ф. де Соссюр зерттеуінде тіл – әлеуметтік құбылыс, ал сөз – сол жүйенің нақты көрінісі ретінде түсіндіріліп, кейіннен бұл зерттеу сөйлеу мен дискурс туралы теориялардың қалыптасуына негіз болғанын көріп отырмыз. Р.Якобсон сөзді коммуникация актісінің негізгі компоненті ретінде сипаттап, оның құрылымдық және функционалдық қызметін айқындағаны белгілі. Ал, М.Бахтин сөзді әлеуметтік-мәдени қатынастың формасы ретінде қарастырып, оның диалогтік табиғатын ашқанын кейінгі ғалымдар зерттеулерінен көруге болады. М.Бахтиннің осы тұжырымы қазіргі антропоөзекті бағыттағы тілтануға, соның ішінде сөз лингвистикасы мен сөз мәдениетіне негіз болғаны мәлім.

Жалпы шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде «сөз» ұғымы – адам болмысының көрінісі, тілдің қызметін жүзеге асыратын коммуникативтік, когнитивтік, әлеуметтік әрекет. Осы тұжырымдар қазақ тіл біліміндегі сөзтану немесе сөз лингвистикасы бағытындағы зерттеулермен де үндес келеді.

Қазақ тіл білімінің өзіндік даму тарихы бар. Қоғам дамыған сайын ғылымның жаңа салалары пайда болады. Ғылымдағы жаңа бағыттың пайда болуына түрткі болатын дүниелер - сол ғылым туралы алғашқы ғылыми ой-пікірлер мен тұжырымдар. Қазақ тіл білімі әлемдік лингвистиканың бір бөлшегі ретінде бүгінгі таңда жаңаша даму үстінде. Қазіргі тіл ғылымындағы өзекті зерттеліп жатқан саланың бірі – сөз, сөз мәдениеті. Адамның сөзін зерттеу – лингвистиканың, психологияның, биологияның, әлеуметтанудың, физиканың және т.б. салалардың тоғысуында пайда болып жатқан әр түрлі ғылымдардың өмірге келуіне ықпалын тигізді. Сөзді зерттеу арқылы адамның, қоғамның табиғатын, болмысын, мәнін, қызметін ашу – бүгінгі қазақ тіл білімінің өзекті тақырыптарының біріне айналып отыр. Тақырыптың өзектілігі — «сөз» ұғымы мен қызметіне қатысты ғылыми көзқарастарды, тұжырымдарды қарастыру арқылы қазақ тіл біліміндегі сөз лингвистикасының тарихи даму кезеңдерін көрсету, оның ғылыми-теориялық негізін айқындау. Мақсаты — қазақ тіл біліміндегі сөздің мәнін,

қызметін ашу, сөз лингвистикасын жан-жақты зерттеп, оның ғылыми-теориялық, практикалық мәндерін айқындау. Мақсатқа сай міндеттерді атқару үшін қазақ тіл ғылымының әр кезеңдегі ғалымдарының еңбектерін жинастырып, саралап, жүйелеп, сөзге қатысты ғылыми көзқарастар мен тұжырымдарды талдап, олардың ғылыми-теориялық жағын ашу жұмыстары жүргізілді.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Қазақ тіл біліміндегі «сөз» қызметінің зерттелуін қарастыру кезінде тіл ғылымындағы ғалымдардың еңбектері жинақталып, іріктеліп, сөз лингвистикасына, сөз мәдениетіне, сөйлеуге қатысты ғылыми тұжырымдары бар материалдар сараланып, талданды. Сонымен қатар табылған материалдар тарихи тұрғыдан салыстырыла қаралды, иерархиялық жүйе сақталынды.

Сөз жайлы қазақ тіл біліміндегі XX ғасыр басындағы қазақ тіл ғылымының негізін қалаған А.Байтұрсынұлының, Алаш қайраткерлері, әрі бірі педагогикаға, екіншісі психологияға қатысты оқулық жазған М.Жұмабаев пен М.Дулатовтың оқулықтары, Қ.Жұбановтың ғылыми мақалалары жан-жақты қарастырылды.

Сонымен қатар XX ғасырдың 60-80 жылдардағы қазақ тіл білімінің зерттеушілері Ғ.Мұсабаев, Ы.Маманов, М.Балақаев, Т.Қордабаев, К.Аханов еңбектеріндегі сөз бен сөйлеуге, тіл мен сөз мәдениетіне қатысты ғылыми тұжырымдары салыстырыла талданды.

Талдау нысаны ретінде алынған сөз қызметін зерттеген ХХІ ғасырдың басындағы зерттеушілердің еңбектері де қарастырылды. Олар: Н.Уәли, Д.Алкебаева және С.Құлмановтың оқулықтары, М.Мұратованың зерттеуі мақаланың дерек көздері ретінде алынды.

Талқылау мен нәтижелер

Жалпы тіл білімі тарихында адамның сөзін зерттеу қай кезеңде де өзекті тақырып болып келеді. Тілдің пайда болып, оның даму тарихын зерттеу арқылы адамның сөзін, яғни сөйлеуді қарастырмау мүмкін емес еді. Әйтсе де, кез келген лингвистикалық теория зерттеудің, сипаттаудың бастау нүктесін тіл мен сөйлеудің біріне негізделуі тиіс. Егер олай болмаса, зерттеу о бастан-ақ жүйесіздік жолға түседі [1, 39 б.]. Мақалада сөздің, яғни сөйлеудің («сөйлеу» термині мақалада «сөз» ретінде алынған) анықтамасы, оған тән белгілер, сөзді зерттеген ғалымдардың тұжырымдары негізінде талданады. Бұл зерттеуде қазақ тіл біліміндегі сөз ғылымының зерттелуі А.Байтұрсынұлынан басталып қарастырылады. Себебі қазақ лингвистикасының зерттелуін филолог ғалымдар XX ғасыр, яғни А.Байтұрсынұлының еңбектерінен бастауды ұсынады. Ал, А.Байтұрсынұлына дейінгі қазақ лингвистикасына қатысты зерттеулер екінші тілдік бірлік ретінде қарастырылғандығын, сол үшін тілдің табиғи заңдылықтарының жан-жақты әрі жүйелі түрде зерттеуде тереңінен талдау

байыбына барудың қиын екендігін айтқан [2, 8 б.], яғни қазақ тіл білімін арнайы зерттеуге келген сол кездегі миссионер ғалымдар қаншалықты зерттеу жұмыстарын жүргізіп, өзінің ғылыми болжамдарын жасаса да, қазақ тілінің табиғи даму тарихының төл өкілі болмауына байланысты ұлттық танымға тереңінен кіре алмады дейді [3, 54 б.].

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «сөз» ұғымына екі түрлі анықтама беріледі: 1) сөйлемді құрауға қатысатын жеке ұғым атауы; 2) Сөйлеу, тіл [4, 500 б.]. Түсіндірме сөздікте «сөз» ұғымына қатысты екі нақты анықтамасы берілген. Мұнда сөйлеу мен тілді мәндес ұғымдар етіп қарастырғаны көрініп тұр. Бұдан басқа да алғашқы зерттеулердегі тіл мен сөзге берілген түсініктемелерден екеуін бір ұғым деп ойлап қалуымыз мүмкін. Десек те екеуінің арақатынасы туралы айтылған ғылыми тұжырымдар да жоқ емес.

Қазақ тіл біліміне функционалды грамматиканың енуімен бірге сөйлеуге, яғни адамның сөзін тұтастай зерттеуге ғалымдар жан-жақты көңіл бөле бастады. Тіл білімінде әр саланың өзіне қатысты нақты атаулары, терминдері бар. Қазіргі лингвистикада тіл біліміне қатысты кейбір терминдерде әлі де бірізділік кездеспейтіндігін аңғаруға болады. Мәселен функционалды грамматиканы жұмсалым, практикалық грамматика деп атап жүрсе, сөйлеуді лебіз, жұмсалым, сөз секілді түрлі ұғымдармен беріп жүр. Әр зерттеушінің терминдерге өзіндік берген дәлелдері мен негіздері де жоқ емес. Әйтсе де, жоғарыда көрсетілгендей бұл мақалада «сөйлеу» термині «сөз» ұғымымен беріледі. Мақаладағы қарастырылатын мәселе осы сөз ғылымы туралы қазақ ғалымдарының еңбектерінде кездесетін көзқарастары мен тұжырымдарын саралау болып табылады.

Қазақ тіл білімінің төл зерттеу кезеңінің өкілі А.Байтұрсынұлының тіл мен сөзге қатысты айтылған тұжырымдарынан сөз ғылымы туралы алғашқы теориялық ойларды анық көреміз. А.Байтұрсынұлы тілді адамның адами белгісінің биік шыңы және оны жұмсайтын қаруының бірі ретінде сипаттап, адамның сөзіне тән нақты екі, яғни когнитивті және коммуникация қызметтерін белгілеп беріп [4, 173 б.], тілдің жұмсалым қызметін айрықша көрсетеді де, сол кездегі заманның басты құралы жазу екенін айтып, жазудың да сөйлесудің бір тәсілі бола отырып, оның ауызша сөйлесуден артықшылығын келтіреді. Осылайша жазбаша сөйлесудің нормасы мен жүйесін белгілеп [5, 174 б.], ауызша және жазбаша сөйлеудің түрін жіктеп, екеуінің, сондай-ақ жазбаша сөйлеудің қызмет аясының кеңдігін өз еңбегінде тілдік тұрғыдан негіздеп берген. А.Байтұрсынұлының осы бір «сөйлегенде сөздің жүйесін, қисынын, келтіріп сөйлеу қандай керек болса, жазғанда да сөздің кестесін келтіріп жазу» пікірін тек орфонорма жағынан ғана қарау біржақтылық болады, екінші қырынан, яғни сөз лингвистикасы (речевая лингвистика) жағынан талдайтын болсақ, тілтанушы ғалым А.Байтұрсынұлы осы пікірі арқылы сөздің реттеуші мен бағдарламаушы қызметтерін сипаттап тұр. Ахмет Байтұрсынұлының сөзге қатысты қысқа тұжырымы «Жұмсалым грамматика негіздері» атты монографияда жан-

жақты талданған. Тілдің міндеті деп, оның ақылмен, қиялмен, көңілмен байланыстыра айтылатындығын ғалымдар түсіндіріп, тілдің ішкі мүмкіндігінің шексіздігін, ал тілдің жұмсалыу қызметінің сөйлеу (речь) арқылы жеке адамның дамытатындығын, сонымен қатар тіл мен сөйлеудің арақатынасы анық, дәл көрсетілген [1, 41-42 б.]. Демек А.Байтұрсынұлының «Тіл тағылымы» мен «Әдебиет танытқыш» еңбектерінде берілген тіл мен сөзге қатысты тұжырымдамаларын сөз ғылымының қалыптасуындағы алғашқы іргетасы деп айтсақ болады.

Жүсіпбек Аймауытұлы - тек қазақ әдебиетін қалыптастырушы ғана емес, жазушы, драматург, публицист, сондай-ақ психологияны зерттеп, сол бағытта оқулық жазған ғалым. «Психология» және «Жан жүйесі мен өнер таңдау» еңбектеріндегі тұжырымдары тек психологияда емес, психолінгвистика секілді пәнаралық байланыста қолданылып жүр. Ж.Аймауытов өзінің еңбегінде психологтың өз зерттеу нысанынан байқауға тиіс белгілерін қарастыру кезінде жалпы адамның мінезі – оның бет құбылысы, дене әрекеті, сөзі арқылы да толық танылмайтындығын айтады. Себебі беті бояма, сөзі жалған, қимылы өтірік болуы мүмкіндігін де ескертеді. Бірақ осының ішінде адамның сөзі – адамның қылығын көрсететіндігін жеткізеді [6, 53-56 б.]. Осы еңбегінде Ж.Аймауытов «сөйлеу» ұғымын «сөз» ретінде қолданып, тіпті оның орысша баламасын «речь» деп берген. Сол сияқты «Ұғым мен сөйлеу» бөлімінде Ж.Аймауытұлы ұғым мен сөздің арақатынасын, әр қайсының өзіне тән белгісі мен қызметінің ара жігін ашып, адам сөзінің дамуын айқындап береді [6, 189-192 б.]. Сонымен қатар сөз иелеріне, яғни көпшілік алдына шығатын сөйлеушілерге, яғни оқытушылар, кітап жазушылар, газетшілер, саяси шешендер, әдебиетшілер, ақындарға өз сөздерінде алдындағы сөз арнаушыларының деңгейін ескеруді айтып [6, 193 б.], сөз ғылымындағы оқытушы мен білім алушы; жазушылар, газетшілер мен оқырмандар; саяси шешендер мен халық; әдебиетшілер, ақындар мен поэзия сүйер қауым секілді әлеуметтік тілдік тұлғалар арасындағы прагматиканы көрсеткені белгілі. Ж.Аймауытұлының «Сөз бен ой бірінен-бірі айырылмайтын қайнаса біткен нәрсе. Сөз - ойдың айнасы. Ойсыз сөз - сөз болмайды...» [6, 197 б.] деген тұжырымы сөз лингвистикасындағы ойдың сөзге қатынасын, сондай-ақ сөздің ойға әсерін, ойлау арқылы ойдың сөзге ауысу процесі болып табылатындығы баяндалған.

Адам сөзін, оның мәнін, қызметін, оймен арақатынасын зерттеушілердің бірі - Мағжан Жұмабаев. М.Жұмабаев «Педагогика» атты еңбегінің «Тіл» тарауында: адам жанының жайын сыртқа шығару құралының бірінің сөз екендігі дәлелденген. Ойдың тілі – сөз деп, сөздің когнитивті белгісі сипатталады. Сондай-ақ адамзаттың қарым-қатынас құралы сөз арқылы жүзеге асатындығын білдіріп, оның коммуникациялық қызметін айқындап береді [7, 134-135 б.]. Осылайша М.Жұмабаев сөздің когнитивтік, психологиялық, лингвистикалық аспектілерін талдайды. «Жанның жайын жарыққа шығаратын және ойдың тілі – сөз» деп атап,

сөз арқылы ойды шығарсақ, керісінше, сөз арқылы ойды танитынымызды айтады. Осылайша ойлау мен сөздің арақатынасын психолінгвистикалық қырынан түсіндіріп береді. «Бала тілі» бөлімінде жалпы адам сөзінің пайда болу мен даму формасын көрсете отырып, сөздің алғашқы түрін іңгәлеу, содан кейін дыбыс шығару, ат қою деп көрсетіп, бірте-бірте адам баласы қысқарған сөздерді айтып, кейін зат есімдер, етістіктер, сын есімдермен сөйлесе бастаса, адамның физиологиясы мен психологиясы дамыған сайын сөйлем, күрделі сөйлем құру формасына өтетіндігін баяндаған [7, 137 б.]. Сол үшін баланың сөзі дұрыс әрі нақты болу үшін «бала тілінде» сөзді бұрмай, еркелетпей сөйлеудің оң әсерін түсіндіреді. Қазіргі сөзтанудағы (речеведение) немесе әлеуметтік лингвистикадағы қалыпты бала сөзін қалыптастырудағы ата-ана сөзінің (әлеуметтік статус пен отбасы атты әлеуметтік топ), мектептің (әлеуметтік топ) рөлін және ондағы мұғалім (әлеуметтік статус) сөзінің маңыздылығын айтады.

Құдайберген Жұбановтың қазақ тіл біліміне сіңірген еңбегі зор. Тілтанушы ғалымдардың барлығы дерлік өз зерттеулерінде Қ.Жұбановтың ғылыми тұжырымдарын басшылыққа алатыны белгілі. Қ.Жұбанов грамматика бөлімінде «сөз» ұғымын басқа грамматист ғалымдардан өзгеше талдайды. «Сөз деген не?» деген риторикалық сұрақтан бастап, оның екі мағынада қолданылатындығын көрсетеді. Алғашқысы, «жазылған, сөйленген сөздің бәрін де сөз дейміз» деп, адамның ауызынан шыққан тұтас бір сөзді көрсетіп, мысал келтіреді. Екіншісінде, «нәрсенің атының бір өзін ғана сөз дейміз» деп, соңғы анықтаманың грамматикаға қатысы бар деп түсінік береді [8, 31 б.]. Қ.Жұбанов сөздің ауызша және жазбаша түрін «сөз ауызекі сөйленеді, қағазға жазылады» деп ажыратып береді. Сондай-ақ сөздің осы екі түрінің әр қайсысына тән белгісін сипаттап түсіндіреді. Ауызша сөзде еркіндік барын, ал «жазулы сөзде» ауызша сөзбен салыстырғанда кеңшілік жоқ екенін айтып, тек көпшілік алдындағы сөзге жазбаша сөзге қойылатын талаптардың болатындығын жеткізеді [8, 30 б.]. Қ.Жұбанов сыртқы және ішкі сөйлеуге, ой мен сөзге анықтама берген. Сөйлеудің мақсаты – ой алмасу десе, ойдың материалын сөз деп көрсеткен.

Ғ.Мұсабаев та сөйлеу тілінің еңбектің нәтижесінде пайда болғанын айтып, «Сөздің пайда болуы» деген бөлімінде «Сөз ол баста күнделікті қоғам өмірінің қажетінің салдарынан пайда болған» деп, осы тұста сөзді «речь» [9, 84 б.] деген мағынада қолданғанын көрсетеді.

Ы.Маманов сөздің екінші үстеме мағынасын орыс тіліндегі «речь» ұғымын білдіреді дей келе, «адам көрген, білгенін, естігенін көкейіне сөз арқылы түйіп сақтайды, сөз арқылы ойлайды, сөзсіз ой жоқ» екенін түсіндіріп береді [10, 423-424 б.]. Осылайша сөз арқылы дүниені танып, ойды сөз арқылы жеткізетінімізді, коммуникациядағы сөздің қызметін ұқтырады. Ғалым Ы.Маманов шешендер сөзі, лектордың сөзіне қойылатын талаптарды айқындап берген. Сөз ғылымындағы көпшілік алдында сөйлейтін сөздің фонетикалық, орфоэпиялық нормаларын түсіндіріп, оған

қоса «просторечье» сөзін «қарапайым сөздер» деген терминмен береді [10, 418-420 б.]. Ауызша сөз түрін «сөйлеу тілі», ал жазбаша сөзді «баспасөз тілі» деп қолданған.

М.Балақаев - тіл мәдениеті саласында мол мұра қалдырған лингвист ғалымдардың бірі. Осы еңбегінде ғалым «сөз ауыздан шығып, құлаққа естіледі де, кісінің ойынан қоныс табады» [11, 34 б.] деп, сөздің айтушы мен тыңдаушыға қатысты және когнитивті қызметтерін танытады. Сонымен қатар лингвистикадағы тілдік норма мен коммуникациядағы сөйлеу нормасының арақатынасы жайлы алғашқы көзқарасты байқауға болады. Тілдік норманы тек жазуда ғана емес, сөз қолдануда да, жалпы тілдің тұтас бойында сақтау керек деп айтса да, бұл тәртіптің кейбір мәселелерде жүзеге аспайтындығын мысал арқылы дәлелдеп береді. Сөйлеу тіліндегі «жиырма» сөзін «жігірме», «жерме» деп түрліше айтылатындығын және оны мәдениетсіздік деп таниды [11, 28 б.]. Ғалым жұрт алдында сөйлеу туралы ұтымды зерттеулерін баяндай отырып, лектор сөзіне қойылатын талаптарды саралап береді [11, 49-52 б.]. Айтушы мен тыңдаушы арасындағы прагматикалық қарым-қатынас, лектордың сөзіне қойылатын фонетикалық нормалардан бастап, қолы мен түр әлпетінің қимылы, ішкі дайындық, яғни бұл ішкі сөз және т.б. талаптары – осының бәрі бүгінгі таңда көпшілік алдына шығып сөйлейтін әлеуметтік тұлғаның сөзінің көмекші құралы болып табылады.

К.Аханов өзінің «Тіл білімне кіріспе» еңбегінде тіл білімі ғылымының басты нысанының тіл және оның даму заңдылығы екенін айтып, бұл ғылымның зерттеу бағытын айқындап береді. Сонымен қатар тілдің басқа да ғылым салаларымен байланысын әр қайсысын жеке талдап, тілдің әлеуметтік және физиологиямен байланысында «речь» ұғымын «сөйлеу» деп береді [12, 20 б.]. Ал И.П.Павловтың ми мен сөйлеу әрекеті арасындағы байланыс туралы ғылыми тұжырымын аударғанда «речь» терминін «сөз» ұғымымен береді [12, 19 б.].

Ғалым Т.Қордабаевтың еңбегінен жалпы сөйлеу әрекеттерінің заңдылықтарын зерттейтін, бүгінде сөзтану ғылымы, сөз лингвистикасы деген секілді атаулармен аталып жүрген ғылым саласының бастау алған кезін талдап, әуел баста психолінгвистика болып, кейін сөйлеу әрекеттерінің теориясы туралы ғылым, информация теориясы деп аталғандығын айтып, оның басты мақсаты – хабарды беру мен хабарды алу үрдісін зерттеу екендігін көрсеткен [13, 53 б.]. Тілге анықтама беру барысында сөйлеуді де талдап, тіл мен сөйлеудің арақатынасын ажыратады. Сөйлеу актісінің күрделі құбылыс екендігін айта келе, сөйлеуді тілдің алғашқы тіршілік ету формасы деп түсіндіреді. Сөйлеудің тілдік материалдар арқылы жүзеге асады деп, оны толықтай тілдік нормаға бағынады, тәуелді деп көрсетеді. Бірақ сонымен қатар, тілді жеке адамдардың сөздері, сөйлеуі арқылы өмір сүреді деп, тілдегі бар нәрсенің сөйлеуде болатындығын, ал сөйлеудегінің тілде болмайтындығын саралап береді [13, 124-126 б.]. Т.Қордабаевты басқа

лингвист ғалымдармен салыстыра қарағанда тіл мен сөздің байланысын, айырмашылығын, тілге және сөзге тән белгілерін, қызметтерін шетелдік ғалымдардың тұжырымдарын келтіре отырып, жіті талдайтындығын байқауға болады. Ғалым «речь» ұғымын «сөйлеу» деп көрсетеді. Сөйлеуге тән индивидуалдық сипатта әлеуметтік сипаттың бар екенін дәлелдеп, сөйлеудің осы қасиетін тілге қарсы қоюдың мәні жоқ екенін көрсетеді [13, 127-128 б.].

Қазақ тіл ғылымында сөз мәдениеті (речевая культура), сөз экологиясы (лингвоэкология) бағыттары зерттеліп жатыр. Осы бағыттағы зерттеулерді қарасақ, тіл мәдениеті мен сөз мәдениетінің де ара жігі ашылып, әр ғылымның өз нысаны сараланып келеді. М.Балақаев - қазақ тілі ғылымында тіл мәдениетін қарастырған алғашқы зерттеуші. Содан кейін Р.Сыздықтың есімін ерекше айтуға болады. Ал, Н.Уәли - қазақ тіл білімінде сөз мәдениетін тіл мәдениетінен ажыратып, оның ғылыми-теориялық негіздерін айқындаған ғалым. Сонымен қатар Д.Алкебаева сөз мәдениетінің көп аспектілі сипаттарын, сөзтану ғылымының өзекті мәселелерін, олардың ұғымдары мен категорияларын қарастырған.

Н.Уәли «Сөз мәдениеті» еңбегінде тіл мен сөздің арақатынасын ашып, олардың өздеріне тән қызметтерін көрсетеді. Ғалым норманың тіл мәдениетінің өзегі екенін, норманың тілдің жүйесі мен құрылымына, заңдылығына негізделетінін еңбегінде көрсетеді. Сонымен қатар сөз мәдениетіне қойылатын талаптарды да саралап, талдайды. Осылайша сөз мәдениетінің тіл білімінің әр саласы бойынша жинақталған білім негізінде іске асатындығын анықтайды [14], сөз және тіл мәдениетінің айырмашылығын, олардың прагматикалық, қарым-қатынастық, сөз танымдық, сөз экологиясы мен әдеби аспектілерін көрсетіп береді.

Д.Алкебаева сөз мәдениетінің негізгі теориялық мәселелері сөзтану (речеведение) ғылымында айқындалатындығын айтқан. Сөз мәдениетінен бұрын зерттеуші автор сөзтану ғылымын қарастырады. Бұл ғылымның негізгі нысанын адамдардың сөзі немесе «жанды сөзі» деп алып [15, 9-13 б.], осы тұста сөзге «жоғары қабілетті тұлғаның әлеуметтік-лингвистикалық компетенциясы арқылы бір немесе бірнеше сөйлемнің жиынтық операциясынан тұратын ой, пікірі ретінде танылатын тілдің динамикалы үдерісінің өндірісі» деген анықтама беріп, сөзге тән белгілерді көрсетіп, сөз жанрлары, сөйлеу актілері, сөздің сыртқы және ішкі түрлеріне, олардың қызметтеріне жан-жақты талдау жасап, сөз лингвистикасының ғылыми-теориялық негізін айқындап береді.

Коммуникацияның ерекше құбылысы болып табылатын адам сөзін кешенді зерттеу арқылы қазақ тіл білімінде жаңа бағыт – сөз лингвистикасының мәнін ашу да бүгінгі күннің өзекті тақырыптарының біріне айналып отырғаны рас. Себебі сөз мәдениеті, әдебі, нормасы, танымы, функциясы, экологиясы және т.б. аспектілерінің барлығы тікелей сөз ғылымынан бастау алатынын тіл ғылымындағы зерттеулерден көрініп отыр.

Қорытынды

Жоғарыда қазақ тіл білімі ғылымындағы зерттеушілердің сөз немесе сөйлеуге қатысты ғылыми тұжырымдарын талдап, саралай келе, сөз лингвистикасының қалыптасу кезеңдерін көрсетуге болады. Себебі қазақ тіл ғылымында сөз немесе сөйлеу мүлдем қарастырылмаған деген сөз қисынға келмейді. Жалпы сөздің қызметін халық ауыз әдебиетінің жанрларында да кездестіруге болады. Мәселен, қазақ мақал-мәтелдерінде сөз бен тілдің қызметін, танымын айқындап беретін нақыл сөздер жетерлік. Сол сияқты қазақтың би-шешендері, жыраулар тілінде де сөз өнерінің орны айрықша. Бірақ мақалада сөйлеуге немесе сөзге қатысты алғашқы ғылыми-теориялық тұжырымдардан бастап, оның даму кезеңдерінің жүйесін сақтай отырып, ХХІ ғасырдағы сөзтану ғылымы, сөз мәдениетіне қатысты зерттеуші ғалымдардың еңбектері берілді. Қорытындылай келе, қазақ тіл білімінде «сөз» ұғымының мәнін, қызметін зерттеген ғылыми еңбектерді негізге ала отырып, сөзтану ғылымының даму кезеңдерін шамамен төмендегідей көрсетуге болады:

- ХХ ғасыр басындағы «сөз» қызметі туралы алғашқы ғылыми көзқарастар (А.Байтұрсынұлы, М.Жұмабаев, М.Дулатов, Қ.Жұбанов);

- ХХ ғасырдың 60-80 жылдардағы сөйлеу мен тілдің арақатынасы туралы ғылыми ойлар, тіл мәдениетінің ғылыми-теориялық негізінің қалануы, ғылыми көзқарастардың пайымдаулары (Ғ.Мұсабаев, Ы.Маманов, М.Балақаев, К.Аханов, Т.Қордабаев, Р.Сыздық және т.б.);

- Тәуелсіздік жылдарындағы зерттеулер: тіл мен сөз мәдениетінің зерттеу нысанының айқындалған кезі, сөз мәдениетінің жан-жақты аспектіде зерттелуі, сөз лингвистикасының зерттелуінің алғашқы ғылыми-теориялық негіздері (Д.Алкебаева, Н.Уәли және т.б.).

Бұл шағын мақалада қазақ тіл білімі ғылымындағы басқа да зерттеуші авторлардың сөзге қатысты ғылыми тұжырымдарын қарастыру мүмкіндігі тумады. Профессорлар Ә.Қайдар мен Р.Сыздық, М.Оразов, Р.Әмір және тағы да басқа зерттеушілердің еңбектерінде «сөз» тұжырымына қатысты құнды ғылыми материалдар бар. Олардың бір қатары басқа зерттеулерде берілген болатын.

Бұл мақаладасөзгеқатыстыәлідеөзектімәселелердің, пікірталастардың барына көз жеткізуге болады. Мәселен, сөз лингвистикасына қатысты «сөз» ұғымында бірізділіктің жоқтығы, яғни түрліше аталуы: сөйлеу, сөз, лебіз, жұмсалым деген секілді; сол сияқты әлі күнге дейін кейбір еңбектерде тіл мен сөзді мәндес, ұғымдас ретінде қарастырылуы; осыған орай тіл мен сөз мәдениетін де мәндес етіп қарастыруы; тілдік норма мен сөйлеу норманың ара жігінің ашылмауы; сөзтану немесе сөз лингвистикасының баяу зерттелуі және т.б.

Тәуелсіздік алғалы қазақ тіл білімін зерттеудің жаңаша әдістері, жолдары ашылды. Антропоөзекті секілді зерттеудің нәтижесінде қазақ тілі білімі ғылымында бірнеше ғылым салаларының тоғысуында пайда болған

тың бағыттар ашылды. Қазірде адамның сөзін бір ғана ғылым тұрғысынан зерттеу – оны толықтай ашу деп саналмайтын болды, керісінше, жан-жақты зерттеу жұмысын жүргізу үшін кешенді талдау қажет. Тіл ғылымы – жалпы, себебі ол басқа барлық ғылымдарда қолданылады. Қоғамдық және жаратылыстану бағыттарындағы ғылымдарды тілсіз елестету мүмкін емес. Қазақ тіл білімі де әлемдік тіл ғылымының бір бөлшегі ретінде үнемі даму үстінде.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Құлманов С. Жұмсалымды грамматика негіздері (монография-оқулық). – Алматы, «Мемлекеттік тілді дамыту институты», 2016. – 508 б.
- [2] Салқынбай А. Қазақ тіл білімі тарихы. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 220 б.
- [3] Иманқұлова С. М. Қазақ тіл білімінің зерттелу мақсаты // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2014. – № 2(148). – Б. 49-55.
- [4] Бұралқыұлы М. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Мектеп, 2008. – 680 б.
- [5] Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.
- [6] Аймауытұлы Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. – 312 б.
- [7] Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Marfu press, 2023. – 184 б.
- [8] Жұбанұлы Қ. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Абзал-Ай, 2013. – 640 б.
- [9] Мұсабаев Ғ. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2008. – 472 б.
- [10] Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2007. – 488 б.
- [11] Балақаев М. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2008. – 592 б.
- [12] Аханов К. Тіл біліміне кіріспе. – Алматы: Өлке, 2010. – 560 б.
- [13] Қордабаев Т. Жалпы тіл білімі. – Павлодар, 2010. – 234 б.
- [14] Әміржанова Н. «Тіл мәдениеті» ме, «сөз мәдениеті» ме? <https://abai.kz/post/122397>
- [15] Алкебаева Д. Сөз мәдениеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 2013 б.

REFERENCES

- [1] Qulmanov S. Zhumsalymdy grammatika negizderi (monografiya-oqulyq) [Basic grammar (monograph-textbook)]. – Almaty: Memlekettik tildi damytu instituty, 2016. - [in Kaz.]
- [2] Salqynbai A. Qazaq til bilimi tarihy [History of Kazakh linguistics]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2016. – 220 b. [in Kaz.]
- [3] Imanqulova S. M. Qazaq til biliminin zerttelu maqsaty [Purpose of the study of Kazakh linguistics] // QazUU habarshysy. Filologiya seriasy. – 2014. – № 2(148). – B. 49-55. [in Kaz.]

[4] Buralqyuly M. Qazaq tilinin tusindirme sozdigi [Explanatory Dictionary of the Kazakh language]. – Almaty: Mektep, 2008. – 680 b. [in Kaz.]

[5] Baitursynov A. Til tagylymy [Language lessons]. – Almaty: Ana tili, – 1992. – 448 b. [in Kaz.]

[6] Aimauly Zh. Psiqologia [Psychology]. – Almaty: Rauan, 1995. – 312 b. [in Kaz.]

[7] Zhumabaev M. Pedagogika [Pedagogy]. – Almaty: Marfu press, 2023. – 184 b. [in Kaz.]

[8] Zhubanuly Q. Qazaq til biliminin maseleleri [Problems of Kazakh linguistics]. – Almaty: Abzal-Ai, 2013. – 472 b. [in Kaz.]

[9] Musabaev G. Qazaq til biliminin maseleleri [Problems of Kazakh linguistics]. – Almaty: Arys, 2008. – 472 b. [in Kaz.]

[10] Mamanov Y. Qazaq til biliminin maseleleri [Problems of Kazakh linguistics]. – Almaty: Arys, 2007. – 488 b. [in Kaz.]

[11] Balaqaeu M. Qazaq til biliminin maseleleri [Problems of Kazakh linguistics]. Almaty: Arys, 2008. – 592 b. [in Kaz.]

[12] Ahanov K. Til bilimne kirispe [Introduction to linguistics]. – Almaty: Ælke, 2010. – 560 b. [in Kaz.]

[13] Qordabaev T. Zhalpy til bilimi [General Linguistics]. – Pavlodar, 2010. – 234 b. [in Kaz.]

[14] Amirzhanova N. «Til madenieti» me, «soz madenieti» me? [“Language culture” or “speech culture”?]. <https://abai.kz/post/122397> [in Kaz.]

[15] Alkebaeva D. (2013). Soz madenieti [Speech culture]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2014. – 2013 b.[in Kaz.]

ИЗУЧЕНИЕ ПОНЯТИЯ И ФУНКЦИЙ «РЕЧИ» В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

*Мырзабаева Б.Д.¹, Алкебаева Д.А.

*^{1,2}Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. Казахская лингвистика имеет собственную историю развития. Ежегодно в лингвистике зарождаются новые отрасли. Следует отметить, что одной из интенсивно изучаемых отраслей современного языкознания является речь, культура речи. Изучение человеческой речи способствовало зарождению различных наук, возникших на стыке лингвистики, психологии, биологии, социологии, физики и др.

В статье рассмотрены научные суждения, взгляды, выводы ученых в области казахского языкознания относительно речи и ее функций, рассмотрены теоретические и методологические основы способов и приемов исследования этимологии значения понятия речи.

Цель научного исследования – анализ исследований по вопросам истории развития речи в казахском языкознании, выявление сущности речи, раскрытие ее функций, всестороннее исследование проблем речеведения.

Направление исследовательской работы – рассмотрение речи в рамках языковых наук, таких как психолингвистика, социолингвистика, когнитивная лингвистика, культура речи, прагматилистика посредством комплексного анализа в лингвистическом, психологическом, социальном, когнитивном аспектах.

Научная значимость исследовательской работы заключается в раскрытии сущности и функции понятия «речь», изучение которой приобрело в настоящее время особую актуальность, рассмотрении истории развития и формирования речеведения как отрасли науки, применение результатов исследования в сфере культуры речи, речеведении.

В качестве методологии исследования для достижения цели были использованы методы и приемы сбора материала, отбора, систематизации, интерпретации, анализа, дифференциации данных.

Основные результаты исследовательской работы заключаются в том, что на протяжении развития казахского языкознания с каждым годом совершенствуются и углубляются научные выводы по проблемам речи и ее функций, в настоящее время определены научно-теоретические основы речеведения и культуры речи. Дифференцируются области языка и речи.

В современный период известно достаточно большое количество научных исследований новых отраслей казахского языкознания. Тем не менее, рассмотрение и анализ исследований по проблемам речеведения, социолингвистики, психолингвистики, культуры речи, требующих научного подхода, демонстрируют ценность данной работы. Статья может быть использована в качестве материала в процессе изучения дисциплин «Речеведение», «Социальная лингвистика», «Культура речи».

Практическая значимость работы заключается в возможности использования результатов исследования ученых в области казахского языкознания по вопросам речи и ее функций в новых направлениях, таких как речеведение, культура речи.

Ключевые слова: казахское языкознание, речеведение, язык и речь, культура речи, речь, речевой акт, антропоцентрический, внешняя и внутренняя речь, письменная и устная речь

STUDYING THE CONCEPT AND FUNCTION OF «SPEECH» IN KAZAKH LINGUISTICS

*Myrzabayeva B.D.¹, Alkebayeva D.A.²

*^{1,2}al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Kazakh linguistics has its own development history. Every year new branches of science are emerging in linguistics. One of the most topical areas of study in modern linguistics is the word, the word culture. The study of human speech has contributed to the emergence of various sciences that have come to live at the intersection of linguistics, psychology, biology, sociology, physics, etc.

The article examines the scientific views, opinions, and conclusions of
“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы No. 4 (79) 2025

scientists of Kazakh linguistics regarding the speech and its function, and the theoretical and methodological foundations of the methods and ways to find the origin and history of its meaning.

The aim of the research is to analyze research on speech in the history of the development of Kazakh linguistics, to reveal the meaning and function of speech, and to demonstrate the comprehensive study of speech.

The direction of the research work is to consider the speech in the context of such speech sciences as psycholinguistics, sociolinguistics, cognitive linguistics, speech culture, and pragmatics through a comprehensive analysis of linguistic, psychological, social, and cognitive aspects.

The scientific significance of the research work is to reveal the meaning and function of the concept “speech”, which is important in Kazakh linguistics, to show the history of formation and development of lexicology, to apply the conclusions of this research in the fields of speech science and speech culture.

In order to achieve the goal, such methods as: collecting, selecting, systematizing, explaining, analyzing, and data analysis were used as a research methodology.

The main results of the research are that during the development of Kazakh linguistics, scientific conclusions related to the speech and its function have been improved and deeply studied over the years, and today the scientific and theoretical basis of speech science and speech culture has been determined. The areas of study of language and speech are differentiated.

Currently, there are many studies on new areas of Kazakh linguistics. However, the consideration and analysis of studies related to speech science, sociolinguistics, psycholinguistics, and speech culture, which require scientific research, show the value of the work. The article can be used as material for the courses on “Speech science”, “Social linguistics” and “Speech culture” in higher educational institutions.

The practical significance of the research results is that the conclusions of Kazakh linguistic scientists about the speech and its function analyzed in the article can be used in speech science and speech culture, which are considered as a new language direction.

Keywords: Kazakh linguistics, speech science, language and speech, speech culture, speech, speech acts, anthropocentric, outer and inner speech, written and oral speech

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 16.04.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.*

Авторлар туралы мәлімет:

Мырзабаева Балмира Джунусбековна – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0001-7820-0948>, e-mail: zhaszertteushi2023@mail.ru

Алкебаева Дина Акбергеновна – филология ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-2348-4047>, e-mail: alkebaeva@mail.ru

Информация об авторах:

Мырзабаева Балмира Джунусбековна – PhD докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0009-0001-7820-0948>, e-mail: zhaszertteushi2023@mail.ru

Алкебаева Дина Акбергеновна – профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби, доктор филологических наук, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-2348-4047>, e-mail: alkebaeva@mail.ru

Information about the authors:

Balmira Myrzabayeva – PhD doctoral student at al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0001-7820-0948>, e-mail: zhaszertteushi2023@mail.ru

Dina Alkebaeva – Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-2348-4047>, e-mail: alkebaeva@mail.ru

UDC 379.151

IRSTI 14.37.27

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.020>

METEOROLOGICAL METAPHOR AS A REFLECTION OF COGNITIVE AND CULTURAL MODELS

***Ongarbayeva M.S.¹, Tayeva R.M.², Alimbayeva A.T.³**

***^{1,2,3}al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan**

Abstract. The article is an in-depth study of both traditional and modern scientific trends that contribute to the disclosure of the complex and multifaceted nature of metaphor. Metaphor as a cognitive and linguistic phenomenon plays a fundamental role in shaping human perception, language, and understanding. Over the years, scientists from various fields of knowledge, such as linguistics, psychology, cognitive science, and anthropology, have made significant efforts to analyze, classify, and systematize metaphors. These efforts are aimed at achieving a deeper understanding of the complex functions of metaphor in language, thought, and communication.

Despite numerous studies and attempts to develop a universal concept encompassing a wide range of approaches to the study of metaphor, a comprehensive theory integrating various perspectives is presented in this article. The practical significance of this work lies in its attempt to classify metaphors and analyze their functions in diverse contexts—such as literary texts, discourse structures, and everyday communication—which has laid a valuable foundation for the further development of this field. An important concept in the study of metaphors is the functional-cognitive paradigm, which serves as a key framework for understanding the dual nature of metaphor. The aim of this research is to examine meteorological metaphor not only as a means of linguistic expression but also as a cognitive mechanism that influences how people perceive, process, and interpret the surrounding world. The research methods involve the functional-cognitive approach, which considers metaphor as a link between abstract and concrete concepts, allowing the transmission of complex or unfamiliar ideas through familiar images. The obtained results and conclusions demonstrate that metaphors reflect thought processes, contribute to conceptual development and nuanced representation of abstract ideas, forming mental connections between different cognitive domains and serving as a valuable tool for expressing and shaping human experience.

Keywords: metaphor, language corpus, meteorological lexis, artifact metaphor, anthropomorphic metaphor, sociomorphic metaphor, nature-morphic metaphor, cognitive analysis, comparative analysis

Introduction

Various semes that reflect motivational features can be actualized when metaphorization occurs and underlie the formation of transfer of meaning. There

are a huge number of classification principles. To solve the set tasks in our study, we consider it necessary to turn to the cognitive analysis and structural-semantic classification, distinguishing between linguistic and artistic metaphors.

In line with Shkeeva's concept, it can be argued that adopting a synergistic approach with combining both classical and modern linguistic frameworks is a productive strategy [1].

This approach has reconceptualized metaphor not merely as a rhetorical device or linguistic expression, but as a cognitive phenomenon and a means of understanding reality [2].

E. McCormack explores metaphors as a form of cognitive processing, identifying it as an essential mental mechanism [3].

As Polyuzhin notes, the metaphor's cognitive component is linked to the representation and transmission of conceptual content, which in turn helps shape the recipient's worldview [4].

Another key perspective is the pragmatic approach, which emphasizes the impact of the speaker's personal characteristics on the selection and use of metaphor, taking into account contextual variables and the communicative goal [4].

The essence of a metaphor is determined by the universality of the nature of operating with information, namely: the infinity of information of different types, in which the subject exists, is reduced by him to limited functional blocks or information models, which, on the one hand, although they limit and simplify information flows, on the other hand, greatly facilitate the perception, processing and further transmission of information, which undoubtedly contributes to an increase in the efficiency of existence in information flows. A person perceives information only through the models of information perception that are available for each specific type of information (for example, sensory, visual, abstract, etc.), and then correlate and compare with other types of information, which inevitably creates an asymmetry in the ratio of types of information (and what lies at the heart of the metaphorization process).

Such a definition would be sufficient if it did not represent only the epistemological aspect of the metaphor, leaving significantly aside its ontological aspect. But the definition of the ontological aspect of a metaphor is more concise: a metaphor is the assimilation of novelty in the typology of activity through correlation (analogy) with already established models of activity.

Materials and methods

As we noted, a metaphor is a way of obtaining qualitatively new information. Qualitatively new information cannot be obtained analytically, that is, as a result of extracting information from an already outlined and used volume of information. It can be obtained only in a synthetic way, by using information of qualitatively different volumes of information, which requires methods of operating with information that are different from those already familiar to the subject.

It seems to ordinary consciousness that it reliably perceives objects and phenomena of the surrounding world and that this is the whole process of perception. Doubts begin to arise only when it turns out that objects and phenomena have properties that do not correspond to the visible and familiar reality. A more realistic understanding of information processes corresponds to the realization that in perception it is not the identity of information that is ontological, but the transformation of information in various kinds of abilities of the subject is ontological. Information is not perceived, but created and transformed by the subject. The erased metaphor of verbal thinking once again played its evil role in the standardization of thinking: the so often used lexical unit “perception” arbitrarily directed and directs attention to the ontological statics of mental activity, which is the methodological basis of positivism and phenomenologism. Thus, ontological dynamism and active involvement of the subject of activity remained in the background, not only as a perception of a situation, but also as a prerequisite for perception, its basis (in fact, as a basis for creating a situation).

That is, the internal form and meaning of the term “perception” emphasize mainly the idea of passive receipt of information by the subject, overshadowing or overshadowing the idea of active formation of information by the subject in the activity. In actual subject-practical and socio-communicative activities, there are partially (and for a specific individual or his type of activity to varying degrees) both passive perception of aspects of the visible or imagined situation, and active formation and transformation of these aspects. Therefore, it is not functionally and methodologically justified when creating a general theory of the subject’s activity to emphasize the subject’s passivity to the detriment of the possible assertion of the subject’s active position.

As often happens, the actual formulation of the question sometimes confuses more than the very essence of the question. However, we can answer the question more specifically, if we define more precisely what we mean in the question, namely: what do we mean by the terms “metaphor”, “subjectivity”, “objectivity”, etc. In our opinion, a metaphor is objective if it is functional. Let any metaphor be weak, not new, unsuccessful, etc., but if it had this goal, then it is functional, and, conversely, if it had novelty, brightness and originality as its goal, then it is subjective and non-functional.

In the same way, the term “metaphor” itself can be understood as different psychosemiotic categories: a model of a metaphor, a metaphor of an erased or vivid speech, metaphor or metonymy, etc.

For example, with the same formal structure of expression, a certain pictorial device will be a metaphor for the speaker if he transfers the name by similarity (as the interpenetration of concepts), and will be metonymy (for example, for the listener) if the listener will endure the same the very name by contiguity (that is, as the identification of a separate feature with the whole concept as a whole).

A certain initial meaning is transformed (semantised) by the subject’s mental activity in speech activity. We consider the nominative method of identity

as the method and the desire to name the most familiar and well-known sign the most suitable phenomenon of extra-semiotic reality as the first basic method of semiotization of thought processes. However, in a dynamic and changing world, for various subjective or objective reasons, such a name is sometimes insufficient or impossible. Due to the subjective or objective circumstances of doubts about the accuracy of the name, the circumstances of the search for the missing sign, the possibility of using several synonymous signs, the subject is forced to experiment, create new names or prove the accuracy, inappropriateness or impossibility of the name. Therefore, the second basic technique of semiotizing thought processes is allegory as a technique and aspiration to express a new meaning through an already known name. An allegory is a more complex technique of semantization, or overcoming the same word. However, due to the fact that in the typology of speech activity in different types of verbalization semiotization proceeds in different ways, the quality of the methods of the same words and allegories differs in many respects in these types.

In the ordinary type of speech thinking, in which reflection is reduced, the processes of semiotization are manifested in the actualization of the usual meanings of the language in the form of completely erased metaphors that are no longer perceived as metaphors, or in the form of partially erased linguistic metaphors. In rational or aesthetic types of speech thinking, the subject's desire to somehow nontrivially express the original habitual sensory-mental semantic space can be productively verbalized (that is, it is nontrivial to correlate sensory states with the conceptual and linguistic lexical system or it is nontrivial to use the intraform potential of the language).

In the scientific type of speech thinking, semantisation by the method of identical words is most often manifested in the form of a term (often with a living or erased metaphorical or metonymic – by similarity and contiguity – imagery, that is, with the preservation of varying degrees of imagery).

In the artistic type of speech thinking, semantisation manifests itself most often in metaphorical or metonymic allegory, that is, with various kinds of imagery with the same preservation and verification (not necessarily conscious) of proportional-logical formal relations [5, 15 p.].

Today “metaphor is one of the ways of forming terms, filling the vocabulary of the language with productive models. The fact of the formation of new terms with the help of metaphor once again testifies to the close relationship between the lexical units of the common language and the language of special purposes and the possibility of interchange of lexical units between them” [5, 25 p.]. Metaphorization is a creative way of cognizing conceptual abstractions, carried out for heuristic purposes, as well as for shaping the flow of new thoughts [6, 40 p.].

Meteorology includes many units, but in this work, we cannot list everything. Therefore, an analysis of the unit denoting the most common meteorological phenomenon was presented.

In this article, we relied on the study of collocations extracted from the

English and Kazakh language corpora, these texts help to detect meteorological vocabulary in the context [7].

Results

We turned to Roger's thesaurus and found the following word combinations... *ice box, keep on ice, ice bound, break the ice, ice wool, smooth as ice* [8].

We found the following word combinations with *мұз* (ice) in the online dictionary sozdik.kz.

...ақ қар, көк мұз, жүрегі мұз болу, көкмұз, қар төсеніп, мұз жастану, мұзға отырғызып кету, мұз жүрек, мұз көшкіні, мұз қара көк, мұзды мұхит, мұзайдын, мұзбалық, мұзбұрғы, жүрегі мұздай, мұздақтану, мұзды туман, мұзды аңғар, мұздыаяқтану, мұзсарғалдақ, мұзойнақ, мұздықаралық, мұзқурсау, мұзқашыртқы, мұзсүңгі, мұзтау, мұзхана...

Another example of solid, hard and fixed characteristics of an ice which was metaphorized into the following non-literal use [I haven't featured on the dotted line yet but *it's on ice*] (*Somerset Maugham. The Razor's Edge. Ch. VII: to be on ice келісім беру, қол алысу, сөз байласу, мәмілеге келу*, that is plans are accepted and it was decided. On the other hand it has a negative connotation, for example: [Gradually, Pu Yi came to understand that the Soviets were simply *keeping him on ice...*] (Edward Behr. The last Emperor) *қыл үстінде тұру* (to stand on the edge) to be in difficult situation [9].

We found 233 entries, 23 documents for *мұз/ice* entry for each corpus occurrences of which were given translations with explanation of metaphorical meanings in Kazakh language:

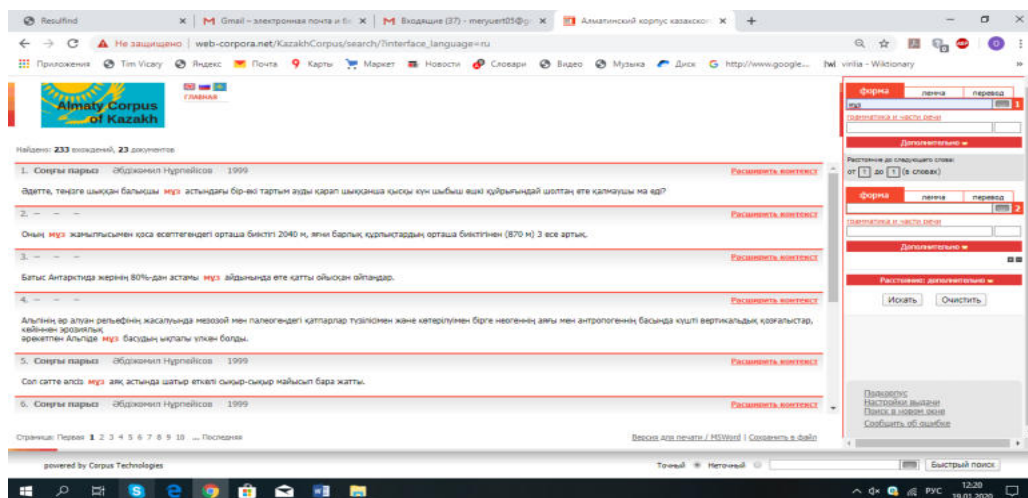

Figure 1 – Corpus occurrences for *мұз/ice* from ACKL

To analyze the direction of metaphorization we identified the following thematic groups such as:

SEMANTIC SPHERE – MENTAL WORLD retrieved from British National Corpora (BNC).

Direction of metaphorization: NAUTARFACT → HUMAN → EMOTIONAL ASPECT

[Smoke gets in your eyes, your green eyes, my *icy love*...] There is a contrast – if “your eyes” are alive, green, warm, then “my *icy love*” is: emotional coldness, inability to experience, feelings of traumatic love, frozen due to fear, pain or loss.

[...Partly a question of its size, of the intractability of the glass, of its *icy self-containment*...] – *icy self-containment* is a metaphor for emotional closeness, detachment, and inaccessibility. The adjective *icy* here does not refer to a physical state, but to interpersonal coldness, impartiality, and an inability to openly express feelings.

[...The sky was clear and glittering with *icy stars*...] “*Icy stars*” is: Cold splendor: the stars are bright, but distant and unattainable, like ice. Alienated beauty: the stars are beautiful, but do not radiate warmth, they are beautiful and indifferent. Fragility: just as ice can crack, so the stars are perceived as a vulnerable shimmer in the void.

[...The *thoughts dropped small and icy*, into the very centre of him, paralysing all his senses...] “*Icy thoughts*” = “icy thoughts”: Cold as a symbol of ruthlessness or fear.

Thoughts are anxious, painful, distant, do not bring warmth, hope or comfort. Psychological paralysis: “*icy*” thoughts literally paralyze the senses, like cold paralyzes the body. Emotional freezing: a person cannot feel – he is in shock, despair, internally numb.

[...*мұз бен қарға бауырымды басып*...] I would like to turn myself to the snow and ice in order to snuff out the flames in me, *мұзға басы* – freeze emotions, feelings, forget inner feelings (Essays M.Auezov, 1925-1929).

[...соғысқа аттанған күннен бері *мұз боп қатқан көңілі* тұңғыш рет жібіп....] For the first time since the start of the war, his iced mood melt... feelings and emotions were frozen which means. (A. Nurshaikhov, 1922-2011).

[...*мұз боп қатып жатқан жүрек* жібіді ме?] Did your ice heart melt? *мұз* – heart (“The last duty” A. Nurpeisov, 1999).

[*Қар төсеніп, мұз жастанып* дамыл алмай жүріп...] to experience torment, difficulty (lit. ice was a bed, snow was a pillow). *мұз* – difficulties (Essays M.Auezov, 1925-1929). Very similar phrase we have also, *мұз арқалап, күл төгу* – to experience difficulties, literally it is translated as to carry ice on your shoulders and an ash [10].

Examples from Kazakh corpus: [Бұлар осы жолда қар жамылып, мұз төсенді] (Мүбәрәк Сыдықов Алтын кітаптағы адам).

[Ауыл аймақ болып аузының суы құрып тыңдап татарларды *мұзға отырғызып кету* ...] (Shyragyn sonbesin) trans. Together with the village residents, I listened with pleasure to the stories about how my older brother Seilkhan left a cunning Tatar with his nose. “Together with the neighbors, I listened with pleasure to the stories about how my elder brother Seilkhan fooled

the Tatars”. *мұзға отырғызып кету*. literally: leave on the ice. To deceive. To leave a person on the bare flat place (ice), metaphorical transfer is carried out by projecting flat ice with emptiness in the bag of leave holding an empty bag English equivalent, *мұзға отырғызып кету*, literally: to put on ice. To deceive, to leave with a nose, to leave on the beans or *тақырға отырғызып кету* – literally, to put on smooth naked ice, to leave a person with nothing. *Тақыр* in Kazakh language means the empty space. This is a cracked saline bare land, a flat place where there is no grass and vegetation, it is impossible to graze livestock, *тақыр* in metaphorical meaning means *a damage, hunger or loss*.

Folk tales about the fox’s cunning are still widespread today: Kazakh folklore also tells how a fox tricks a wolf to sit on the ice, a lathered wolf pretty much shook and run into it literally freezes to the ice and dies. So, Chazimova A.Zh. in “Қазақ фразеологизмдерінің ұлттық-мәдени деректері” – National and cultural sources of Kazakh phraseology connects the origin of this metaphor with the customs of Kazakhs to hunt the wolves and other animals, where an exhausted animal literally froze in cold sweat, thereby falling into a trap. On the ice, the hunters left the bait, eating it, the wolves also became the prey of the hunters – thus, the animal was deceived [9].

SEMANTIC SPHERE – PHYSICAL WORLD

Direction of metaphorization: NATURE FACT → MAN → SOCIAL SPHERE → PHYSICAL ACTIONS

[‘The *ice wants to eat us* – men, dogs, sledges, everything...] The metaphor “The *ice wants to eat us*” is created through personification, when inanimate ice is endowed with the properties of a living predator. This emphasizes the aggressiveness and hostility of the Arctic nature, increases the existential tension and makes the narrative more expressive and disturbing.

[...She accepted the kiss with *icy disdain*, and his misery was complete...]. “Icy disdain” is built on the transfer of the physical characteristics of cold to the emotional sphere and expresses a cruel, cold, detached form of contempt, emphasizing the psycho-emotional suffering of another person.

[... a disastrous retreat in the *icy wastes* of the Russian winter could only be staved off with difficulty and at high human cost...] The landscape is presented as an active destructive force, no less cruel than the enemy on the battlefield. This technique is especially characteristic of descriptions of Napoleon’s campaign in Russia or the invasion of the fascist army, when winter became an ally of the Russians and a killer of foreigners.

[Бірінші шахтада істейді екен, *мұздай киініпті*...] (Өлжаппар Әбішев “Жас түлектер”) trans. Both were dressed with a needle – *мұздай киіну*. Spotlessly and fashionably dressed. Metaphor occurred on analogy of the nature properties of ice to glitter in the sunlights, to shine like ice on the sun. lit.: dress to shine like ice [9]. *мұздай киіну* literally, it is translated as: to dress to shine like ice. About an impeccably, fashionably dressed spick and span man. They were both spick and span.

Discussion

Мұздай means *тегіс, тұмас, мұздай киінді – тегіс киінді*, literally it means without flaws, without folds, dented clothes, metaphorical transfer is carried out using the characteristics of ice: “evenness and smoothness”. The Kazakhs were not only engaged in cattle breeding but also in fishing, so the ice completely covers the surface of the water completely, fully and without breaks, hence there are the associations.

The following metaphors were formed in a similar way: *мұздай қарулану* – to arm yourself from head to toe, fully to equip yourself with weapons, literally from the needle i.e. “completely” here to the teeth; another metaphor, *мұздай өтірік*, complete – a lie, a complete lie. Literally it is translated as the ice lie or cold lie.

Мұздай қарулану – metaphorically explicates a person as ready for attack and conflict, features “coldness of person”, its *icy attitude* to the situation. *Мұздай аман* and *мұздай қара көк* are synonymous metaphors in meaning.

There are also somatisms with component *tongue*, shape of tongue resembles in its shape with an edge that can cut the cold air. For example, *tongue* which is the mass of air and it can be cold as in *tongue of cold air* and even ice (*ice tongue*) [11].

SEMANTIC SPHERE – HUMAN

Metaphorization direction: NATURFACT → HUMAN → PHYSICAL STATE

[...*icy power* of a Nordic goddess as Club Adonis...]. This metaphor elevates the image to the level of an archetype: The woman is not just cold – she is transcendental, deified, her power is unemotional, but magnetic and untouchable.

[The sound turned my *blood to ice*...]. This is an example of intersubjective imagery, where a personal experience becomes universally understandable.

[I only saw him for a moment but my *blood seemed to freeze*...]. This metaphor is effective in artistic and linguacultural analysis as an example of a universal bodily image of strong feelings. [Яковенко да бұған *мұз көзімен* тесіле қарап тұрды...] (Әкім Тарази Шер).

To look with cold, literally: *icy eyes, ice in the eyes* – a metaphor means a contemptuous attitude, to look contemptuously, with indifference or absent, indifferent cold gaze. Yakovenko looked point-blank with his icy eyes which means to stare with frozen eyes. *Көз (eye)* is an organ of human vision. *Мұз көз – icy eye* figuratively indicates the color of the eyeball. The eye color is light blue, like ice. Metaphorical transfer is carried out on the basis of frozen “condition”, “color” – lack of activity. The following other expressions are used in Kazakh language: *көзі мұздай көк, көк көз* – blue eyes.

[Әйтпесе, құстың қанаты талатын қиянға, ақ қар көк мұзда үдере көшіп неміз бар?] (Мүбәрәк Сыдықов, ата үкімі) phrase *ақ қар, көк мұзда* in severe winter, in the coldest time of winter, in winter cold.

[...жұбайынан естігенде *төбесінен мұздай су құйғандай* сілейіп тұрып

қалды] (Қуандық Түменбаев), literally: doused with cold water, taken by surprise, shocking surprise.

A prevailing number of metaphors, associated with the use of *мұзжүрек* – ice heart, trans. icy heart means cold heart in English found in Kazakh corpus.

Ішіне мұз қату – literally to freeze an ice in a person (inside). Ice is very cold and solid hard, therefore this noun expresses the indicated associations to an even greater extent. If the relationship is “icy” or someone’s emotions/heart is “icy”, then more indifferent and unemotional they cannot be, for example, inside the heart there is the coldness, anxiety or fear, *мұз* – bears negative content, figuratively conceptualizing the feeling of anxiety, etc. For instance, [*ішінде бір мұз жатқанын* Мәди сезген секілді] (Әлжаппар Әбішев Найзағай), [*Еламанның жүрегі мұздай болды*] (Әбдіжәміл Нұрпейісов «Қан мен тер»), [*Көкірегім мұздай болды...*] here the chest is meant, the chest is restless, the cold chills.

[...соғысқа аттанған күннен бері *мұз боп қатқан көңілі* тұңғыш рет жібіп...] – since he went to war, for the first time his *mood has changed* the mood (*көңіл*) is the soul, the inner feelings of a person. The phrase *мұз боп қату* (*суу, ренжу*) – to turn into ice is used in the meaning of “resentment, cooled feelings”.

[*Қар төсеніп, мұз жастанып* дамыл алмай жүріп...] – they walked for a long time without rest, and *the ice and snow served as a bed...*] *жастану* – to lean, to find the support, base. *Төсену* – to lay something under yourself, to spread it. In this combination, the words *қар төсеніп, мұз жастану* are always used together. The overall metaphorical meaning is to “*experience the incredible difficulties*”, to overcome with them.

[...has the *heart frozen from ice thawed?*] in the above example *мұз боп қатқан көңіл* with the word *мұз* (*ice*) in a metaphorical sense means “an offense”, here – the word heart is used and *frozen heart* means the “disappointment, hatred”. *Мұз боп қатқан жүрек* – to be disappointed, to hate.

[*ішінде бір мұз жатқанын* Мәди сезген секілді], Madi seemed to feel his offense...]. The word *іш* – belly/stomach indicates the internal biological body part/structure of a person or animal, in which the intestines are located, in this case we are talking about the general internal feelings and mood of a person. The phrase *ішінде мұз жату* – there is the ice inside means “resentment”.

[Көбіне үнсіз. *Қабағында мұз, жүзінде ызғар*] Often silent. Evil/ *Қабағында мұз* (*ice on the eyelids*), sparks on the face/cheeks. The eyelid is a protruding bone, located between the eyebrow and the eye, *қабағында мұз* (*ice on the eyelid*) – means an angry mood of a person.

Examples with *frost/аяз*, [...сүйектен өтіп бара жатқан *үскірік аяз* жанын қоярға жер таптырмай қос жұдырықпен...], a nasty frost passes through the bones, *үскірік* – cold, blizzard and fierce cold, cold wind in the face. Then *үскірік аяз* – means frost-blizzards, windy frosts (*боранды, желді аяз*).

[Сол күні таңертең сақылдаған *сары аяз* еді...]. There was the long/ everlasting (*yellow*) *frost* that day in the morning, *yellow* means the color of a

ripe crop or the color of gold. It is used in conjunction with the word *frost* when describing the *prolonged, severe, cold weather*.

The word *blue* (көк) means a certain state of natural phenomena. For example: white snow, blue ice, black frost (shiny ice rink from rain, cold). *Көк соқта болды, көк соқталанды (қардың қатты еріп, қарлы су бола бастауы) – heavy snow clumping (heavy snow melt and the appearance of melted snow)*.

Conclusion

– Metaphor is a functional unit that consists of three components: cognitive, cultural and linguistic dimensions. Metaphor in cognitive aspect is a unit of thought or a mental scheme through which the conceptualization of meteorological phenomena is realized, and metaphor in linguocultural aspect is a figure of speech, loaded with national-cultural semantics and symbolic content.

– The comparative analysis of figurative meteorological lexis and phraseology of English and Kazakh languages, metaphorically motivated names of meteorological processes, allows us to identify the universal, general cultural and national-cultural-specific features for figurative reflection of ideas about the world around us.

– Kazakh language is distinguished by a rich, emotionally and expressively colored lexical fund. A special role in the expression of which is played by metaphorical and phraseological units; Kazakhs are nomads, therefore the national-cultural specificity of metaphorical processes is closely intertwined with animal husbandry, in particular with horses and other domestic animals. The use of zoomorphic images to characterize the behavior and character of a person predominates; it was also found that in Kazakh language there are many metaphorical images, associated with chromatization of natural phenomena, especially those ones that are associated with the wind;

– The analysis of the meteorological metaphor in the structural and semantic aspect in relation to meteorology has demonstrated the presence of similar actual figurative representations in the studied languages, recorded both in exact lexical and phraseological equivalents, and in figurative words and idioms that have no analogues and show the national and cultural originality in interpretation of objects from inanimate nature [12].

Analysis shows that all these phenomena are closely related to our activities and our daily life. With the help of the experience and thinking of humankind, we transfer the signs of meteorological phenomena to human life to give an emotional assessment of human activity, behavior, and properties. Analysis of the dictionary metaphor shows that it is not only a stylistic tool but also a more complex phenomenon. Metaphor is a universal concept that relates to culture, literature, reality and other areas. It is humanity's way of thinking, a tool we use to get to know the world. Metaphor lives with us and help us build the real world.

Promising in further research is the identification of the features of the creation and functioning of various types of metaphors based on the functional-cognitive paradigm.

REFERENCES

- [1] Shkieva S. M. Slovnaya sistema sovremennogo angliyskogo yazyka: sinergeticheskiy aspekt [The word system of the modern English language: synergetic aspect]. – Kiev: Kievskiy natsional'nyy lingvisticheskiy universitet, 2011. – 187 s. [in Rus.]
- [2] Baranov A. N. Metaforicheskie grani fenomena korruptsii [Metaphorical facets of the phenomenon of corruption] // Sotsial'nye nauki i sovremennost'. – 2011. – № 2. – S. 45–67. [in Rus.]
- [3] Makkormak, E. Kognitivnaya teoriya metafory [Cognitive theory of metaphor]. – Moskva: Progress, 1990. – 250 s.
- [4] Polyuzhin M. M. Funktsional'nye i kognitivnye aspekty angliyskikh slov [Functional and cognitive aspects of English words]. – Uzhgorod: Zakarpate, 2008. – 215 s. [in Rus.]
- [5] Kiseleva, S. V., Mironova, M. Yu. Metaforicheskie protsessy formirovaniya bankovskikh terminov v angliyskom yazyke [Metaphorical processes of the formation of banking terms in the English language]. Kognitivnye issledovaniya yazyka. – Moskva: Institut lingvistiki RAN, 2015. – 205 s. [in Rus.]
- [6] Kiseleva, S. V., Pankratova, S. A. I snova o metafore: kognitivno-semanticheskiy analiz: monografiya [And again, about the metaphor: cognitive-semantic analysis: monograph]. – Sankt-Peterburg: Asterion, 2013. – 150 s. [in Rus.]
- [7] Shakenova M. T., Miyatbekova Z. U., Dzhilkishieva M. S., Baimakhanbetov M. A. Primenenie metodov korpusnogo analiza v issledovanii manipulativnogo mediynogo diskursa [Application of Corpus Analysis Methods in the Study of Manipulative Media Discourse] // Vestnik KazUMOiMYA imeni Abylay khana. Seriya «Filologicheskie Nauki». – 2025. – № 1 (76). – S. 341-356 – DOI: doi.org/10.48371/PHILS.2025.1.76.023. [in Rus.]
- [8] Roget P., Davidson G. W. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. – London: Penguin Books, 2002. – 500 p.
- [9] Khazimova A.Zh. Kazakh phraseologismderinin ulttyk-madeni derekteri: philology gylymdaryn candidates gylym dairezhesin alu ushin dayindalghan dissertation abstracts [National-Cultural Data of Kazakh Phraseologisms: dissertation abstracts prepared for the degree of candidate of philological sciences] / Khazimova A.Zh. – Almaty: B.Zh., 2002. – 30 b. [in Kaz.]
- [10] Qazaq tiliniń sózjasam sózdigi. 1-bólim [Dictionary of Word Formation in the Kazakh Language. Part 1] / qurastyrgan: A. B. Salkynbai. – Almaty: Qazaq Universiteti, 2016. – 468 b. [in Kaz.]
- [11] Yarmukhamedova F. M. Angliyskaya meteorologicheskaya leksika: istochniki metaforizatsii. [English Meteorological Vocabulary: Sources of Metaphorization] // Sbornik tezisev Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii: Sovremennye problemy gidrometeorologii i ustoychivogo razvitiya Rossiyskoy Federatsii. – 2019. – S. 747-749. [in Rus.]

[12] Ongarbayeva M.S. Teaching meteorological lexis on the basis of national language corpora // XLinguae. – 2024. – Vol. 17, No. – P. 191- 199. – DOI: 10.18355/XL.2024.17.02.13

МЕТЕОРОЛОГИЯЛЫҚ МЕТАФОРАНЫҢ КОГНИТИВТІК ЖӘНЕ МӘДЕНИ МОДЕЛЬДЕРДІҢ КӨРІНІСІ

*Оңғарбаева М.С.¹, Таева Р.М.², Алимбаева А.Т.³

*^{1,2,3} аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақала метафораның күрделі әрі көпқырлы табиғатын ашуға үлес қосатын дәстүрлі және заманауи ғылыми бағыттарды терең зерттейді. Метафора когнитивтік және лингвистикалық құбылыс ретінде адам қабылдауының, тілдің және түсінудің қалыптасуында негізгі рөл атқарады. Лингвистика, психология, когнитивистика және антропология сияқты түрлі салалардың ғалымдары метафораларды талдау, классификациялау және жүйелеу үшін көптеген жылдар бойы ауқымды еңбектерін сарп етті. Бұл жұмыстар тілдегі, ойлаудағы және коммуникациядағы метафораның күрделі функцияларын тереңірек түсінуге бағытталған.

Көптеген зерттеулер мен метафораны зерттеудің кең ауқымды тәсілдерін қамтитын универсалды концепцияны жасауға талпыныстарға қарамастан, бұл мақалада әртүрлі көзқарастарды біріктіретін жан-жақты теория ұсынылған. Жұмыстың практикалық маңыздылығы — метафораларды классификациялау және олардың функцияларын әртүрлі контексттерде — көркем мәтіндерде, дискурс құрылымдарында және күнделікті қатынаста — талдау арқылы осы саланың әрі қарай дамуына құнды негіз қалауы. Метафораны зерттеудегі маңызды ұғым — оның дуалистік табиғатын түсінудің негізгі құрылымы болып табылатын функционалдық-когнитивтік парадигма. Ғылыми зерттеудің мақсаты — метеорологиялық метафораны тек тілдік өрнек ретінде ғана емес, сонымен қатар адамдардың қоршаған әлемді қабылдауына, өңдеуіне және интерпретациялауына әсер ететін когнитивтік механизм ретінде қарастыру. Зерттеу әдістеріне функционалдық-когнитивтік тәсіл кіреді, онда метафора абстрактілі және нақты идеяларды байланыстыратын көпір болып табылады, күрделі немесе таныс емес ұғымдарды таныс терминдер арқылы жеткізуге мүмкіндік береді. Алынған нәтижелер мен қорытындылар метафоралардың ойлау процестерін, концептуалдық дамуды және абстрактілі идеяларды нәзік бейнелеуді қалайша көрсететінін дәлелдейді, когнитивтік домендер арасындағы ментальдық байланыстарды айқындап, адамның тәжірибесін білдіру және қалыптастыру құралы ретінде құнды рөл атқаратынын көрсетеді.

Тірек сөздер: метафора, тілдік корпус, метеорологиялық лексика, артефакт метафорасы, антропоморфтық метафора, социоморфтық метафора, танымдық талдау, салыстырмалы талдау

МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКАЯ МЕТАФОРА КАК ОТРАЖЕНИЕ КОГНИТИВНЫХ И КУЛЬТУРНЫХ МОДЕЛЕЙ

*Онгарбаева М.С.¹, Таева Р.М.², Алимбаева А.Т.³

*^{1,2,3} Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. Статья представляет собой углубленное исследование как традиционных, так и современных научных направлений, способствующих раскрытию сложной и многогранной природы метафоры. Метафора как когнитивное и лингвистическое явление играет основополагающую роль в формировании человеческого восприятия, языка и понимания. На протяжении многих лет ученые из различных областей знаний, таких как лингвистика, психология, когнитивистика и антропология, прилагали значительные усилия для анализа, классификации и систематизации метафор. Эти усилия нацелены на достижение более глубокого понимания сложных функций метафоры в языке, мышлении и общении. Несмотря на множество исследований и попыток создать универсальную концепцию, которая бы охватывала широкий спектр подходов к изучению метафоры, всеобъемлющая теория, объединяющая различные взгляды, была изложена в данной статье. Практическая значимость работы заключается в попытке классификации метафоры и анализе их функции в разнообразных контекстах — таких как художественные тексты, структуры дискурса и повседневное общение, — которые, заложили ценную основу для дальнейшего развития этой области. Важной концепцией в исследовании метафор является функционально-когнитивная парадигма, которая служит ключевой структурой для понимания дуалистической природы метафоры. Целью исследования является изучение метеорологической метафоры не только как язык для выражения, но и как когнитивный механизм, влияющий на то, как люди воспринимают, обрабатывают и интерпретируют окружающий мир. Методы исследования включают функционально-когнитивный подход, где метафора служит связующим звеном между абстрактными и конкретными идеями, позволяя передавать сложные или незнакомые понятия через знакомые термины. Полученные результаты и выводы доказывают, как метафоры отражают мыслительные процессы, концептуальное развитие и нюансированное представление абстрактных идей, демонстрируя, ментальные связи между когнитивными доменами и становятся ценным инструментом для выражения и формирования человеческого опыта.

Ключевые слова: метафора, языковой корпус, метеорологическая лексика, артефактная метафора, антропоморфная метафора, социоморфная метафора, когнитивный анализ, сравнительный анализ

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 05.08.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about the authors:

Ongarbayeva Meruyert Syrlybayevna – corresponding author, Senior lecturer, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: trmeru16@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8704-9477>

Tayeva Roza Masimkhanovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: rozt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9887-2314>

Alimbayeva Adiliya Talasbekovna – Senior lecturer, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: alimbayeva_adiliya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5533-4284>

Информация об авторах:

Оңғарбаева Меруерт Сырлыбаевна – автор-корреспондент, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: trmeru16@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8704-9477>

Таева Роза Масимхановна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: rozt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9887-2314>

Алимбаева Адилия Таласбековна – старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-5533-4284>, e-mail: alimbayeva_adiliya@gmail.com,

Авторлар туралы мәлімет:

Оңғарбаева Меруерт Сырлыбайқызы – жауапты автор, аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: trmeru16@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8704-9477>

Таева Роза Мәсімханқызы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: rozt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9887-2314>

Әлімбаева Әділия Таласбекқызы – аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: alimbayeva_adiliya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5533-4284>

UDC 81

IRSTI 16.21.27

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.021>

THE LANGUAGE OF AGE IN PROVERBS: ASSESSING THE CONTRIBUTION OF TRADITIONAL SAYINGS TO AGEISM

*Oraztayeve Zh.K.¹

*¹al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article investigates how ageism is reflected in modern English-language proverbs and the instances in which such expressions can lead to the maintenance and normalization of age-based stereotypes in social discourse. Proverbs represent linguistic units that show cultural values and social beliefs inherited from previous generations. The primary aim of this study is to examine 90 English age-related proverbs in order to detect both direct and indirect ageist narratives and evaluate their contribution to public perceptions of ageing.

The findings suggest that the majority of these proverbs conduce to the normalization of age-based stereotypes either directly or implicitly. However, a small percentage of the proverbs reflects both neutral and anti-ageist tones. This study emphasizes the persistent influence of proverbial language in molding public views about aging and reinforces the need for further lexical analysis of historical sources to map the evolution of ageist motifs throughout different eras.

The scientific value of the study is based not only on the structured analysis of linguistic ageism by means of concrete examples but also on its language-oriented interpretation of how proverbs shape and support public perceptions of age.

The practical significance is manifested through the potential use of the results in education, media, language policy, and social discourse, aiding in the promotion of more inclusive and age-fair communication strategies. This research also provides the basis for further linguistic and sociolinguistic investigations on age-related verbal behaviour.

Keywords: proverbs, ageism, age, ageist language, social discourse, social stereotypes, linguistic bias, evaluative language

Introduction

According to W. Mieder, proverbs are not the simplest form of a verbal folklore genre in spite of their conciseness [1, p.1]. W. Mieder also emphasizes that proverbs do not appear randomly, rather, they are created by people consciously or inadvertently [1, p.9]. Although W. Mieder states that it has been challenging to define proverbs for many centuries [1, p. 2], some scholars have attempted to define it. From a sociolinguistic perspective, W. Mieder states that negative proverbs are still used these days in spite of social progress in a number of aspects, such as ethnic, religious, sexual, national, and regional tolerance. [1,

p. 138]. Recent research indicates, including contributions from a local author, that the paremiological portrayal of the world is seen as part of the linguistic worldview presented by the body of proverbs of a particular cultural group [2, p.105]. As proverbs, operate as linguistic containers for shared cultural wisdom and values, such portrayals help exist age-based biases across generations [3, p.295].

As mentioned above, proverbs are usually classified and examined from a sociolinguistic perspective, however, their contribution to the formation of societal stereotypes are rarely considered in depth. This is true in terms of age-related proverbs, which often convey ageist stereotypes, depicting old people as fragile and young people innocent or irresponsible. This phenomenon was a main motivation to conduct a research on the assistance of age-related proverbs in both challenging and resisting ageism. More precisely, this article seeks to address the following questions:

- which proverbs in contemporary discourse are related to age or aging directly or inexplicitly ;
- how these proverbs shape or strengthen age-related biases, particularly with respect to older and younger people;
- what strategies certain proverbs employ to resist or contest leading age-focused stereotypes;
- what linguistic or metaphorical devices age-related proverbs use to represent age or the aging process;
- what potential social and cultural impact of age-related proverbs on intergenerational perspectives and perceptions.

Along with academic discussions, the findings of this research may have more expansive applications. The research can contribute to the awareness about ageism in everyday language by disclosing how proverbs are capable of subtly conveying or challenging age-related stereotypes. Moreover, this study may also be useful for educators and cultural scholars whose work is devoted to texts and oral traditions, presenting them a foundation for analytically focusing on common expressions that produce an intergenerational outlook and cultural comprehension of ageing.

Methods and materials

This research studies the potential contribution of proverbs to ageism by analyzing a curated selection of contemporary English-language proverb collections. The analysis is based on the following five key sources:

1. *101 American English Proverbs* [4]
2. *The Oxford Dictionary of Proverbs* [5]
3. *Proverbs: A Handbook by Wolfgang Mieder* [1]
4. *Dictionary of Authentic American Proverbs* [6]
5. *Concise Oxford Dictionary of Proverbs* [7]

The target sources above were chosen according to the next criteria:

- First, they include a balanced representation of both American and British English proverbs, enabling cross-cultural comparison in the scope of the Anglophone world.

- Second, they represent some of the most recent influential collections in proverbial investigations, maintaining their contemporary relevance.

- Third, the chosen books provide both explanatory notes and usage context, which ensures a subtle philological and semantic analysis of each proverb with respect to age-focused biases.

The research method involves close reading, categorization of age-related content, and critical linguistic analysis to detect language patterns and thematic orientations that may overtly or subtly reinforce ageist attitudes.

In conjunction with using established scholarly definition of proverbs to orient the selection and analysis, this study employs N.Fairclough's three-dimensional framework of discourse examination as methodological model [15, p.73] to detect and investigate representations of ageism within the corpus. To be precise, the framework's concentration on the dynamic between text components, language use in context, and social usage provides an extensive interpretive approach to analyze the remaining 52 proverbs. This approach is used to identify subtle ageist elements present not only in the linguistics features of the proverbs but also in the broader social and belief systems they represent and reinforce.

A collection of 90 proverbs directly and implicitly related to age was found in the examined five sources. The proverbs were interpreted as connected to 'age-related' if they had references to age, aging, youth, old age, generational distinctions, or age-related traits. The proverbs were analyzed with respect to the potential perpetuation or subversion of age-related stereotypes.

Results and discussion

In the process of conducting this research, 90 proverbs were initially collected from various five sources. However, only 38 of those 90 proverbs had academic definitions in well-established dictionaries of the 21st century, such as *Oxford Dictionary of Proverbs* [5], *Oxford Dictionary of Phrase and Fable* (2004), *Oxford Concise Dictionary of Proverbs* [8], *McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs* [9], *Merriam-Webster Dictionary* [13], *Cambridge Dictionary* [10], *Farlex Dictionary of Idioms* [11],[12], [14]. On the basis of analysis and close reading of the academic definitions of 38 proverbs, they were categorized into four groups:

1. Proverbs that openly promote ageism
2. Proverbs that subtly promote ageism
3. Non-ageist proverbs
4. Anti-ageist proverbs

1. Proverbs that openly promote ageism are provided with their academic definitions in brackets below:

1. *You can't teach an old dog new tricks.* (Elderly people can't change their behavior or learn anything new [4, p.63]).

2. *There's no fool like an old fool.* (A foolish act seems even more foolish when performed by an older person, who should have a lot of wisdom [4, p.75]).

3. *A fool at forty is a fool indeed.* (Wisdom should come with experience, so someone reaching the age of forty should have outgrown youthful folly [5, 116 p.]).

4. *There is no fool like an old fool.* (Persisting with folly into old age is the mark of a true fool [5, p.116]).

5. *Young men may die, but old men must die.* (Young people may be killed by accidents or disease, but old people cannot avoid dying for very long, simply because they are old [9, p.779]).

6. *Act your age.* (To behave in a way suitable for someone as old as you are [10]).

7. *Young saint, old devil.* (Proverbial saying, early 15th century; meaning unnaturally good and moral behavior at an early age is likely to change in later life [8], p. 802])

8. *A young man married is a young man marred.* (A warning against marrying at too young an age, esp. before a man has had the time to establish himself in the world [5, p.355]).

9. *Never send a boy to do a man's job.* (A young or inexperienced person should not be given work beyond their capacities, saying recorded from the mid 20th century [8, p. 97]).

10. *Old enough to bleed, old enough to breed.* (If a girl has begun to menstruate, then she is old enough to have sex and get pregnant [11]).

11. *You cannot put an old head on young shoulders.* (It is unreasonable to expect a young person to behave as sensibly as an older one [5, 234 p.]).

12. *An old man is twice a child.* (Extreme old age returns a person to the dependency and mental condition of a child [5, 235p.]).

13. *Children should be seen and not heard.* (Children should not speak in the presence of adults. (Often used as a way to rebuke a child who has spoken when he or she should not.) [9, p.98]).

14. *Youth is wasted on the young.* (Young people do not appreciate all the good things about youth that they will come to desire once they are older [12]).

15. *Better be an old man's darling, than a young man's slave.* (A young woman should prefer to marry an old man who dotes on her rather than a young man who may treat her badly [9, p.43]).

The proverbs demonstrate evaluative attitude towards both older and younger people, often depicting them in stereotypical terms. For example, '*You can't teach an old dog new tricks.*' or '*There's no fool like an old fool*' portray older age as naturally unwilling to adapt or learn. Regarding other proverbs, such as '*Act your age.*' or '*A fool at forty is a fool indeed.*' support biased assumptions about maturity, suggesting that disobedience to these expectations is socially unacceptable. Another striking point is that many of these proverbs have an

authoritative tone, covertly dictating how people should behave according to their age, which reinforces strict age norms. The frequent usage and presence of such proverbs in everyday language imply that ageist expectations have penetrated cultural consciousness and fixed their existence firmly in it.

2. Subtly ageist proverbs are provided with their academic definitions in brackets below:

1. *You're only young once.* (Used to say that people should enjoy themselves while they are young [13]).

2. *The Gods send nuts to those who have no teeth.* (Opportunities or pleasures which come too late to be enjoyed [5, p.131]).

3. *Heaven protects children, sailors, and drunken men.* (Children (, sailors,) and drunk(ard)s often escape being injured in dangerous situations. (Often used to express amazement that a child, sailor, or drunk person has escaped injury.) [9, p.299]).

4. *Young folks think old folks to be fools, but old folks know young folks to be fools.* (Proverbial saying, late 16th century, asserting the value of the experience of life which come with age over youth and inexperience [8, p. 802]).

5. *If youth knew, if age could.* (Proverbial saying, early 17th century, comparing the strength and effectiveness of youth with the wisdom of age; a similar saying is recorded in French from the late 16th century [8, p. 802]).

6. *Boys will be boys.* (Boys are expected to be irresponsible or boisterous [9, p.57]).

7. *Youth must be served.* (The young should not be denied their chance [5, p.356]).

8. *The good die young.* (*Whom the gods love die young.*) (The happiest fate is to die before health and strength are lost [11, p.290]).

As opposed to the explicitly disparaging expressions in the first group, these proverbs use irony, generalizations, or commonplace conventional phrases that subtly perpetuate age-based assumptions. For instance, '*You're only young once.*' and '*The good die young.*' may seem poetic or neutral, however they suggest that youth is an ephemeral, perfect phase of life, whereas ageing is linked to degradation and moral uncertainty. The proverb '*Young folks think old folks to be fools, but old folks know young folks to be fools.*' depict the bond between younger and older generations as antagonistic, while '*Boys will be boys.*' turns a blind eye to infantile nature of the young, indicating minimized expectations. This group covers age-based biases with traditional wisdom or humor, which contributes to their repetition without criticism. As a result, these subtle ageist proverbs conduce to ageist assumptions.

3. Non-ageist proverbs are provided with their academic definitions in brackets below:

1. *Spare the rod and spoil the child.* (You should punish a child when he or she misbehaves, because if you do not, the child will grow up expecting everyone to indulge him or her [9, p.628]).

2. *Children are certain cares, but uncertain comforts.* (Emphasizing the continuing responsibility and anxiety of parenthood, as against the possible ingratitude of children; saying recorded from the mid 17th century [8 p. 140]).

3. *Age before beauty.* (A jocular and slightly rude way of encouraging someone to go ahead of oneself; a comical, teasing, and slightly grudging way of indicating that someone else should or can go first [9, p.7]).

4. *It takes a whole village to bring up a child.* (Nigerian (Igbo and Yoruba) proverb, meaning that the whole community has a role in child's development [5, p.336]).

The number of non-ageist proverbs here account for only 4 out of 37 proverbs. The majority of non-ageist proverbs are related to children and their upbringing. Although these proverbs highlight the challenges of rearing a child, they neither reinforce nor resist age-linked social biases. At first glance, 'Age before beauty' may appear to be anti-ageist; however, its academic definition given below in the table uncovers its hidden humorous interpretation, which is beyond the scope of ageism.

4. Anti-ageist proverbs are provided with their academic definitions in brackets below:

1. *You're never too old to learn.* (You can always learn something new [9, p.354]).

2. *Life begins at forty.* (By the time you are forty years old, you have enough experience and skill to do what you want to do with your life [9, p.402]).

3. *It is never late to learn.* (You can always learn something new [9, p.354]).

4. *It is never late to mend.* (It is never too late to make amends for something or to improve oneself [5, p.223]).

5. *Never too old to learn.* (We must go on learning as long as we are ignorant [5, p.224]).

6. *There's many a good tune played on an old fiddle.* (Old people can be very capable [9, p.693]).

7. *The child is the father of the man.* (People's personalities form when they are children; A person will have the same qualities as an adult that he or she had as a child. (From William Wordsworth's poem, "My Heart Leaps Up.") [9, p.98]).

8. *An old poacher makes the best gamekeeper.* (The best person to guard something is someone who knows all about how to steal it, so he or she can anticipate what thieves might do [9, p.464]).

9. *Don't teach your grandmother to suck eggs.* (Do not try to instruct someone who is more experienced than you [9, p.166]).

10. *They that live longest, see most.* (Older people have had a lot of life experiences [14]).

Notably, there are four proverbs, such as '*It is never late to learn.*', '*Never too old to learn.*' '*It is never late to learn.*' '*It is never late to mend.*', which

deliver the same message in spite of their minor lexical and structural differences. The proverbs motivate people to be willing to study, to learn something new and to explore their surroundings regardless their age. Another proverb, which promotes anti-ageist assumptions is '*Life begins at forty.*' According this proverb life does not reach its core at the age of forty; instead, it commences at forty, which indicates one can start a new life relying on the sufficient experience and knowledge acquired until forty. In terms of the anti-ageist proverbs, which reinforce the capability and sagacity of the elderly are '*There's many a good tune played on an old fiddle.*', '*An old poacher makes the best gamekeeper.*', '*Don't teach your grandmother to suck eggs.*', '*They that live longest, see most.*'. Anti-ageist proverbs exist with usage of 'a child' as well. For instance, the academic definition of '*The child is the father of the man.*' provided below suggests that human nature does not depend on age. Precisely, human nature is formed once in childhood, and remains the same throughout all phases of life, which subverts the belief about personality alterations based on age.

The rest 52 proverbs, which do not have academic definitions in scholarly dictionaries, were analyzed according Fairclough's three-dimensional discourse analysis [15, p.73]. The detailed analysis of five proverbs is provided below:

Proverb 1: *A boy cannot do a man's work.*

1. Textual analysis: the proverb contrasts *boy* and *man* to suggest that age is capable of determining ability.
2. Discursive practice: This saying is often used to support the idea that only older males can do challenging work.
3. Social practice: it demonstrates a social belief that young people are less competent, which implies an age-based bias.

Summary of inferred meaning of the proverb (Table 1).

Ageism category (Table 1).

Proverb 2: *A child that does not cry dies in the cloth it is carried in.*

1. Textual analysis: The proverb suggests that silence or passivity can be neglected, employing the portrayal of a quiet overlooked child.
2. Discursive practice: It is usually used to mean that people are expected to show physical signs, such as speaking up, to receive attention or care.
3. Social practice: The proverb shows a social assumption that physical needs must be expressed to deserve help, perpetuating subtle age-based stereotypes around dependence and communication.

Summary of inferred meaning of the proverb (Table 1).

Ageism category (Table 1).

Proverbs 3: *A man is as old as he feels, and a woman as old as she looks.*

1. Textual analysis: The proverb contrasts internal perceptions with external features of a person, using them differently to men and women.
2. Discursive practice: This proverb is used in a daily speech and media, echoing conventional gender biases about aging and value.
3. Social practice: It demonstrates and reinforces gendered ageism, where

men's ageing is judged by physical strength and women's aging is rated by appearance and societal beauty standards.

Summary of inferred meaning of the proverb (Table 1).

Ageism category (Table 1).

Proverb 4: *A mother can take care of ten children, but ten children can't take care of one mother.*

1. Textual analysis: The proverb uses repetition and numerical contrast to emphasize inequality in rearing a child.

2. Discursive practice: This saying is usually used to highlight familial responsibilities and shame neglect of elderly parents.

3. Social practice: It mirrors social norms that caring for elderly parents is a moral duty, which normalizes stereotypes of old people as vulnerable, dependent and emotionally neglected.

Summary of inferred meaning of the proverb (Table 1).

Ageism category (Table 1).

Proverb 5: *Act your age, not your IQ.*

1. Textual analysis: The sentence is imperative, which uses contrast and sarcasm to emphasize a discrepancy between a person's age and their behavior.

2. Discursive practice: It is used in informal and humorous speech to shame or mend perceived immaturity by means of exaggerated comparison.

3. Social practice: The proverb perpetuates age-related behavioral norms by indicating that one cannot fail to act their age, as it is both intellectually and socially inappropriate, which conduces to ageism and anti-individualism.

Summary of inferred meaning of the proverb (Table 1).

Ageism category (Table 1).

The analysis of the remaining proverbs is presented in the table (Table 1).

Owing to space constraints, only five proverbs are discussed in detail; the broader dataset of 52 proverbs is in the table below (Table 1).

Table 1. Proverbs with inferred meanings and ageism categories derived through discourse analysis based on Fairclough's three-dimensional discourse analysis

№	Proverb	Inferred meaning	Tentative category
	A boy cannot do a man's work.	Young people may not have the strength and skills needed for adult responsibilities.	Openly ageist
	A child that does not cry dies in the cloth it is carried in.	Children and their needs may be invisible due to their age or immaturity unless they show them with physical signs.	Subtly ageist
	A man is as old as he feels, and a woman as old as she looks.	Men are usually judged for internal perceptions, while women for youthful external features.	Openly ageist
	A mother can take care of ten children, but ten children can't take care of one mother.	Children may not be sufficiently responsible due to their age or immaturity.	Subtly ageist

	Act your age, not your IQ.	Avoid showing off intelligence or acting immaturely, instead behave strictly according to your age.	Subtly ageist
	Age gives good advice when it is no longer able to give bad example.	The elderly are usually capable of only passive influence as age limits their active contribution.	Subtly ageist
	Age is a state of mind.	Biological factors along with psychological and social dimensions contribute to the definition of age.	Anti-ageist
	Age is just a number.	Chronological age cannot define strength and skills.	Anti-ageist
	Age must have allowance.	The elderly should be respected and granted certain leniencies due to their age.	Subtly ageist
	Age weakens teeth and memory.	Age contributes to mental and physical weakness.	Openly ageist
	Better die a child at four than live and die so at four score.	The later phase of life is not worth living.	Subtly ageist
	Children and fools tell the truth.	Children are unable to filter their speech due to their lack of experience.	Subtly ageist
	Children are our future.	Children are important as the next generation.	Non-ageist (neutral)
	Children should be seen and not had.	Children's visibility is sufficient; they do not need to speak.	Openly ageist
	Don't send a boy to do a man's job.	It is beyond kid's competence to do a man's job due to their immaturity and lack of experience.	Openly ageist
	Don't send a boy to do a man's work.	It is beyond kid's competence to do a man's job due to their immaturity and lack of experience.	Openly ageist
	Father knows best.	Fathers are often considered wise and experienced.	Subtly ageist
	Hang a thief when he's young, and he'll no steal when he's old.	Youngsters are prone to wrongdoing; only strict discipline in youth can prevent potential unfavorable deeds in old age.	Openly ageist
	He lives long who lives well	The quality of life is more important than its length.	Non-ageist (neutral)
	Getting old is better than the alternative.	Although ageing is unfavorable, it is better than death.	Non- ageist
	Girls will be girls.	Young female behavior should be excused as natural due to their age and gender.	Subtly ageist
	If a family has an old person in it, it possesses a jewel.	The elderly are a great source of wisdom.	Anti-ageist
	It isn't how old you are but how old you look.	External features are more important than actual years.	Openly ageist
	It takes three generations to make a gentleman.	Moral and character improvement does not occur instantly.	Non-ageist (neutral)
	Late children, early orphans.	When parents have children late in life, those children are likely to lose their parents early when they are still young.	Subtly ageist
	Like father, like son.	Sons tend to resemble their fathers irrespective of their age.	Non-ageist (neutral)

The language of age in proverbs: assessing the contribution of traditional...

Like mother, like daughter.	Daughters tend to resemble their mothers irrespective of their age.	Non-ageist (neutral)
Little kids, little problems; big kids, big problems.	The more children grow, the more serious their issues become.	Non-ageist
Man fears time, but time fears the pyramids.	Only great monuments are immune to aging by time.	Non-ageist (neutral)
Mother knows best.	Mothers are often considered wise and experienced.	Subtly-ageist
Old age doesn't protect from folly.	Old age does not liberate from mistakes.	Subtly ageist
Old age is a state of mind.	Your internal mental perception is more important than your actual age.	Anti-ageist
Old age is better than the alternative.	Old age is better than dying young.	Anti-ageist
Old age is hell.	Old age is full of extreme suffering.	Openly ageist
Old age is not for sissies.	Old age can be unendurable.	Openly ageist
Old age sucks, but it's better than the alternative.	Irrespective of unpleasantness, old age is better than dying young.	Subtly ageist
Old man make wars, and young men pay the price.	Older leaders are usually responsible for conflicts that younger people suffer for.	Openly ageist
Old men make wars, and young men fight them.	Sometimes the cost of the lives of the young is dependent on the decisions made by the elderly.	Openly ageist
Old soldiers never die.	Older veterans are respected or remembered symbolically.	Anti-ageist
Old soldiers never die; young ones do.	War often takes the lives of young people, while the older survivors are few and remembered.	Subtly ageist
Old trees must not be transplanted.	Older people are incompetent to adapt to new environments.	Subtly ageist
One generation opens the road upon which another travels.	Older people facilitate life for the next generation.	Non-ageist (neutral)
The beard does not make the philosopher.	Neither age nor external features guarantee wisdom.	Non-ageist (neutral)
The surest sign of age is loneliness.	Social isolation is inevitable at the later life phase.	Openly ageist
The only difference between men and boys is the price of their toys.	Adult and young males differ from each other only by the cost of their interests.	Subtly ageist
There are no bad children, only bad parents.	Children's behavior is dependent on adult responsibility, not age.	Non-ageist (neutral)
There are three faithful friends: an old wife, an old dog, and ready money.	Old age is usually linked to loyalty and reliability.	Openly ageist
We get old too soon and smart too late.	Wisdom is common in old age and absent in youth.	Subtly ageist
When they are big enough, they are old enough.	Maturity is usually measured by physical size not actual age or development.	Openly ageist
Wisdom is in age.	Age is associated with experience and knowledge.	Anti-ageist

	You cannot shift an old tree without it dying.	Older people are incapable of adjusting to life changes.	Openly ageist
	Youth lives on hope, old age on remembrance.	Young people tend to look to the future, while older people frequently reflect on the past.	Openly ageist

The bar chart below presents the outcome of the analysis, which studied 90 proverbs collected from five various sources (Figure 1). As illustrated in the chart, openly ageist proverbs lead the way with 36% of the total, while subtly ageist proverbs come second at 29%. Regarding the third place, it belongs to anti-ageist proverbs, which account for 19%. In terms of non-ageist proverbs, they constitute the smallest portion, representing 17%. Overall, it can be inferred that the majority of the analyzed proverbs reinforce age-based stereotypes.

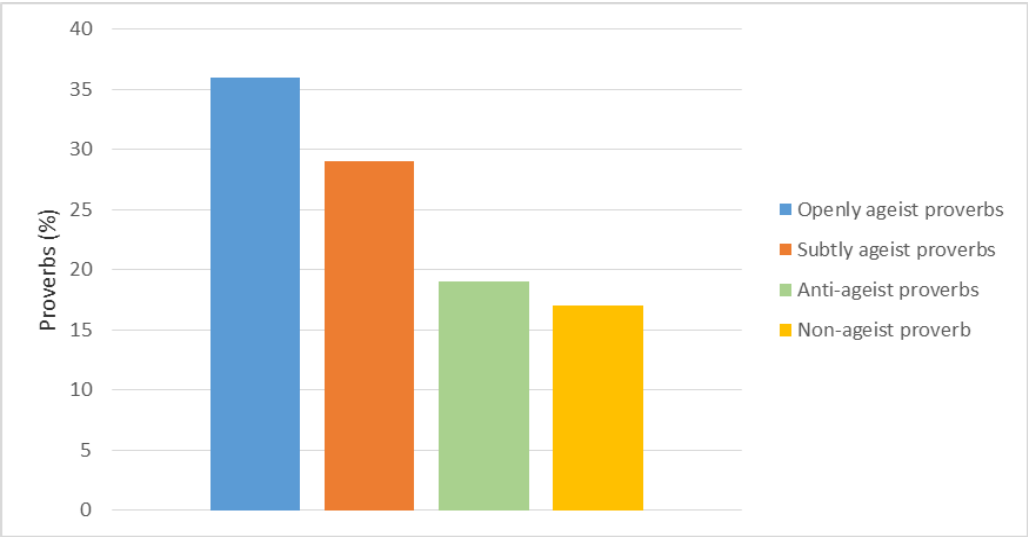

Figure 1– Distribution of Age-Related Proverb Categories

Conclusion

This study investigated 90 age-related proverbs from various five academic sources to identify their potential contribution to ageism in language. The examination divided the selected proverbs into four categories, such as openly ageist, subtly ageist, non-ageist, anti-ageist, based on their scholarly dictionary definitions and inferred meanings obtained through a socio-linguistic analysis. The analysis revealed that the majority of proverbs perpetuate age-based biases either explicitly or implicitly. Another outcome of the study is the existence of a small number of proverbs with non-ageist or anti-ageist tones.

An integrated of pair of methods – the employment of academic definitions from authoritative academic dictionaries for 38 proverbs and Fairclough’s threefold discourse analysis for the remaining 51- demonstrated effectiveness

in detecting both the linguistic and ideological traits of proverbs. This method provided with deeper comprehension of how everyday language implicitly assist to form attitudes towards age.

This study reveals the presence of ageist patterns in proverbial language focusing on modern sources, and also suggests the need for further investigation of historical collections. Future studies could target the analysis of earlier proverbs, such as those recorded in Morris Palmer Tilley's work, to delve into how age-related discourse has evolved over time.

To summarize, the findings demonstrate that the proverbs play a huge role in reflecting and shaping social norms. Their frequent usage in a daily communication enables them to influence, reinforce or challenge ageist stereotypes, stress the importance of critical engagement with language.

REFERENCES

- [1] Mieder W. Proverbs: A handbook. – Westport, CT: Greenwood Press, 2004. – 304 p.
- [2] Bochina T.G., Korshunova A.A., Zharkynbekova S.K. “Proverbs and Other Stable Sayings Show a Foreigner the Traditions and Cultures of the Russian People” // International Journal of Society, Culture and Language. – 2021. – V. 9. – № 3. – P. 101–108.
- [3] Slambekova G.B., Sarbassova A.E., Erzhanova G.A. A comparative analysis of English and Kazakh proverbs in cognitive and pragmatic aspects // Bulletin of the Ablai Khan KazUIR and WL, Series “Philological Sciences”. – 2025. – No. 1 (76). – P. 294–310.
- [4] Collis H. 101 American English proverbs. – Lincolnwood, IL: NTC Publishing Group, 1992. – 116 p.
- [5] Speake J. (ed.) The Oxford dictionary of proverbs. – 6th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 384 p.
- [6] Mieder W. Dictionary of authentic American proverbs. – New York: Berghahn Books, 2021. – 231 p.
- [7] Simpson J., Speake J. (eds.) Concise Oxford dictionary of proverbs. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 364 p.
- [8] Knowles E. (ed.) The Oxford dictionary of phrase and fable. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 805 p.
- [9] McGraw-Hill's dictionary of American idioms and phrasal verbs. – New York: McGraw-Hill, 2005. – 1080 p.
- [10] Cambridge Dictionary <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/act-age> 4.06. 2025
- [11] The Free Dictionary [Internet]. Old enough to bleed, old enough to breed // Farlex Dictionary of Idioms. – Farlex, Inc., 2015. <https://idioms.thefreedictionary.com/old+enough+to+bleed%2c+old+enough+to+breed> 4.06. 2025

[12] The Free Dictionary [Internet]. Youth is wasted on the young // Farlex Dictionary of Idioms. – Farlex, Inc., 2015. <https://idioms.thefreedictionary.com/youth+is+wasted+on+the+young> 4.06. 2025

[13] Merriam-Webster. You're only young once // Merriam-Webster. com Dictionary: <https://www.merriamwebster.com/dictionary/you%27re%20only%20young%20once> 4.06. 2025

[14] The Free Dictionary [Internet]. They that live longest see most // Farlex Dictionary of Idioms. – Farlex, Inc., 2015. <https://idioms.thefreedictionary.com/they+that+live+longest+see+most> 4.06. 2025

[15] Fairclough N. Discourse and social change. – Cambridge: Polity Press, 1992. – 259 p.

МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДЕГІ ЖАСҚА ҚАТЫСТЫ ТІЛ: ДӘСТҮРЛІ СӨЗДЕРДІҢ ЭЙДЖИЗМГЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІН БАҒАЛАУ

*Оразтаева Ж.К.¹

^{*1}әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақала қазіргі ағылшын тіліндегі мақал-мәтелдерде жас ерекшелігіне байланысты кемсітушіліктің (эйджизмнің) қалай көрініс табатынын және оның сақталу механизмдерін зерттеуге арналған. Мақал-мәтелдер – ұлттың мәдени дүниетанымын бейнелейтін, ұрпақтан-ұрпаққа берілетін тұрақты тілдік құрылымдар. Алайда олардың кейбірі бейсаналы түрде жасқа қатысты теріс көзқарастарды нығайтуы мүмкін. Осыған байланысты зерттеудің негізгі мақсаты – ағылшын тіліндегі жасқа қатысты 90 мақал-мәтелді талдап, олардың мазмұнында тілдік эйджизмнің бар-жоғын анықтау, жас ерекшелігіне байланысты стереотиптердің көрінісін көрсету.

Зерттеу әдіснамасы екі түрлі тәсілге негізделді. Бірінші кезеңде 38 мақал-мәтелдің семантикасы төмендегі бес академиялық жинақтағы анықтамалар арқылы талданды: *The Oxford Dictionary of Proverbs*, *Oxford Dictionary of Phrase and Fable*, *Oxford Concise Dictionary of Proverbs*, *McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs*, және *Dictionary of Authentic American Proverbs*. Екінші кезеңде анықтамасы жоғарыдағы академиялық жинақтарда берілмеген 52 мақал-мәтел Норман Фэрклоудың үш өлшемді дискурстық талдау үлгісі арқылы зерттелді. Бұл әдіс мәтінді құрылымдық, интерпретациялық және әлеуметтік практика тұрғысынан саралауға мүмкіндік береді.

Талдау нәтижесінде барлық мақал-мәтелдер төрт категорияға бөлінді: ашық эйджистік, жасырын эйджистік, бейтарап және анти-эйджистік. Көптеген мақал-мәтелдерде жас ерекшелігіне байланысты стереотиптердің сақталғаны анықталды. Сонымен қатар, кейбір мақал-мәтелдерде бейтарап немесе жағымды көзқарастар да байқалды.

Зерттеудің ғылыми құндылығы – тілдегі эйджизм құбылысын нақты тілдік деректер негізінде жүйелі түрде талдап қана қоймай, мақал-мәтелдер

арқылы қоғамдағы жас ерекшелігіне қатысты көзқарастардың қалыптасу үдерісін лингвистикалық тұрғыда түсіндіруінде.

Практикалық маңызы – бұл зерттеу нәтижелері білім беру, тіл саясаты, медиа тіл, әлеуметтік жарнама және қоғамдық дискурс салаларында жасқа қатысты әділетті көзқарасты қалыптастыруға бағытталған нақты ұсыныстар әзірлеуге септігін тигізеді. Сондай-ақ бұл жұмыс тіл мен қоғам арасындағы өзара байланысты түсінуге және болашақ лингвистикалық зерттеулерге негіз қалауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: мақал-мәтелдер, эйджизм, жас, эйджистік тіл, әлеуметтік дискурс, әлеуметтік стереотиптер, тілдік бейтараптық, бағалауыштық тіл

ЯЗЫК ВОЗРАСТА В ПОСЛОВИЦАХ: ОЦЕНКА ВКЛАДА ТРАДИЦИОННЫХ ИЗРЕЧЕНИЙ В ЭЙДЖИЗМ

*Оразтаева Ж.К.¹

^{*1}Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казакстан

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию того, как проявляется возрастная дискриминация (эйджизм) в современных английских пословицах и каким образом она закрепляется на уровне языка и дискурса. Пословицы представляют собой устойчивые языковые формулы, отражающие культурное мировоззрение народа. Однако часть из них может неосознанно способствовать укреплению негативных возрастных стереотипов. Цель исследования — выявить наличие открытых и скрытых эйджистских установок в английских пословицах, связанных с возрастом, и оценить их влияние на общественное восприятие старения.

Методология исследования состоит из двух этапов анализа. На первом этапе 38 пословиц были интерпретированы на основе их определений в пяти авторитетных источниках: *The Oxford Dictionary of Proverbs*, *Oxford Dictionary of Phrase and Fable*, *Oxford Concise Dictionary of Proverbs*, *McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs* и *Dictionary of Authentic American Proverbs*. На втором этапе 52 пословицы, не имеющие словарных трактовок, были проанализированы с применением трёхмерной модели критического дискурса Нормана Фэрклоу, которая учитывает текстовую структуру, интерпретационные практики и социальный контекст.

По результатам анализа все пословицы были разделены на четыре категории: открыто эйджистские, скрыто эйджистские, нейтральные и антиэйджистские. Большинство из них прямо или косвенно поддерживают возрастные стереотипы. Тем не менее, в ряде выражений прослеживаются нейтральные или позитивные возрастные образы.

Научная ценность исследования заключается не только в системном анализе языкового эйджизма на конкретных примерах, но и в лингвистическом осмыслении того, как пословицы формируют и закрепляют возрастные представления в общественном сознании.

Практическая значимость – в возможности применения полученных выводов в образовании, медиакоммуникации, социальной политике и других сферах, где важно формировать справедливое отношение к возрасту и деконструировать стереотипы. Исследование также может служить основой для дальнейших социолингвистических и филологических работ.

Ключевые слова: пословицы, эйджизм, возраст, эйджистский язык, социальный дискурс, социальные стереотипы, лингвистическая предвзятость, оценочная лексика

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 30.07.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Автор туралы мәлімет:

Оразтаева Жадыра Кайратқызы – «Шетел филологиясы (батыс тілдері)» мамандығы бойынша докторант, Филология факультеті, әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті, <https://orcid.org/0009-0008-5457-4516>, e-mail: oraztayevezhadyra@gmail.com

Информация об авторе:

Оразтаева Жадыра Кайратқызы – докторант по специальности «Иностранная филология (западные языки)», Филологический факультет, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, <https://orcid.org/0009-0008-5457-4516>, e-mail: oraztayevezhadyra@gmail.com

Information about the author:

Oraztayeve Zhadyra Kayratkyzy – doctoral student in «Foreign Philology (western languages)», Philological faculty, al-Farabi National University, <https://orcid.org/0009-0008-5457-4516>, e-mail: oraztayevezhadyra@gmail.com

UDC 811.581; 811.111

IRSTI 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.022>

LEXICO-SEMANTIC AND PHONETIC FEATURES OF ENGLISH BORROWINGS IN MODERN CHINESE LANGUAGE

***Pak R.¹, Orazakynkyzy F.²**

***^{1,2}al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan**

Abstract. This study investigates the lexical-semantic and phonetic characteristics of English loanwords in contemporary Chinese language with a focus on their adaptation within the framework of the Chinese writing system and worldview. The relevance and novelty of research on loanwords in the Chinese language lie in the growing influence of English as a global lingua franca. As a result of intensified cultural, technological, and economic exchange, an increasing number of English loanwords have entered Chinese language reflecting significant linguistic and sociolinguistic shift.

In the course of the following research, a combination of qualitative and quantitative linguistic methodologies was employed: corpus-based analysis, the principal research material utilized in this study was derived from HSK The Chinese Language Proficiency Test books, vocabulary lists, representing modern and relevant Chinese; lexical analysis: to examine the meaning, usage, and integration of loanwords into the Chinese vocabulary; phonological analysis: to investigate how English sounds were adapted to Mandarin Chinese phonology, with phonetic comparison. In the section titled "Results and Discussion", the results of the research are presented: the findings reveal an observable shift in the preferred methodology for translating loanwords. The preference has shifted towards phonetic and mixed types of translation, as opposed to lexical translations, this reflects not only evolving linguistic practices but also reveals changing cultural attitudes toward globalization and linguistic identity. This research is theoretically significant in that it advances Chinese lexical semantics and phonology: it contributes to theories of semantic shifts, lexical integration, and phonological borrowing. The practical significance of this research lies in improving translation and localisation practices, as well as supporting language teaching. Teachers of Chinese as a foreign language can now provide learners with better explanations and contextualisation of loanwords.

Keywords: loanwords, Chinese language, English language, English loanwords, word formation, translation, neologisms, vocabulary

Introduction

English, the predominant universal language of communication, is spoken by a significant proportion of the global population and plays a dominant role in various domains, including politics, international relations, science, and culture. According to statistics, in the past few decades, more than a hundred

countries recognize English as the second language, and in more than 70 countries, English is recognized as the official language. Speaking about large international organizations and corporations, more than 80 percent use English for communication, and more than 70 percent of e-mails are written in English. In the field of mass media, more than 80 percent of publications are published in English. Speaking about the status and influence of English in the PRC, at present, among the official Chinese television channels, there is only one channel entirely in English, among radio stations there is one radio station, 19 periodicals, including 10 magazines in English and 9 newspapers, and there are 9 large websites in the open access on the Chinese Internet [1].

The development of the economy and the educational sector in China has led to a significant increase in the number of individuals learning and using English. Currently, approximately 300 million people in China are engaged in English language acquisition and utilization, with this figure exhibiting ongoing growth. Indeed, English has become the second most prevalent educational language in China.

Some components and structural elements of English have gradually been integrated into the vocabulary system of modern Chinese in international communication and exchange, and have appeared in various media and people's daily lives with their unique fashion, vivid meaning and strong visual impact.

Based on the corpus of HSK 6-9, this paper analyzes the way modern Chinese borrows English loanwords, word formation characteristics, and semantic and pragmatic features, and reveals the internal language mechanism and pragmatic rationale of the development and change of modern Chinese under the influence of English as international language.

Materials and methods

In order to obtain reliable information for research purposes, the material of the 汉语水平考试 HSK test has been selected. 汉语水平考试 The HSK test is a standardized Chinese proficiency examination designed for non-native speakers. The assessment quantifies an individual's proficiency in utilizing Mandarin Chinese in various contexts, including daily life, academic pursuits, and professional environments. The HSK has gained significant international recognition as a standard metric of Chinese language proficiency across various educational institutions and professional sectors. The test is divided into six levels, ranging from HSK 1, which indicates beginner proficiency, to HSK 6, which indicates advanced proficiency. In this research study, the comprehensive examination encompasses all levels, which includes more than 6000 words. The HSK tests prioritize high-frequency words, which are essential for comprehending and expressing oneself in Mandarin in a variety of situations. Considering that the HSK test contains a set of the most commonly used words in modern Chinese and is therefore considered a reliable source of information.

The research employed a combination of qualitative and quantitative

research methodologies. A comprehensive collection of the HSK textbooks and vocabulary lists for the advanced level 6 was meticulously curated from a variety of publications: Hanban, Beijing Language University. In addition, digital versions of the textbooks were utilized, if they were available, to facilitate text analysis in research. A corpus was compiled, which included all the vocabulary and example sentences from the textbooks.

Following the collection of research material, an effort was made to identify words that demonstrated phonetic or semantic similarity to words in English. (e.g., “咖啡” [kāfēi], “coffee”, from English). Verification of the origins of suspected loanwords was also accomplished through consultation of etymological dictionaries or databases, including the 汉语外来词词典 Hanyu Wailaici Cidian [2], a dictionary of Chinese loanwords.

The following loanwords are required to adhere to the aforementioned criteria:

Phonetic Borrowings: The following are words that bear a resemblance to the source language. (e.g., “巧克力” [qiǎo kè lì], “chocolate”). **Semantic Borrowings:** This is a lexicon of words that serve to translate concepts from one language to another. (e.g., “冰箱” [bīng xiāng] “refrigerator”, which translates “ice box”). In the process of analysis, it was imperative to ensure the exclusion of false friends, it is imperative to ascertain that the words in question are authentic loanwords and not mere coincidental similarities. In the research, loanwords were categorized by their semantic field: the categorization of loanwords was conducted on the basis of their semantic content. (e.g., science, technology, food, culture etc). An analysis was conducted to ascertain the distribution of loanwords across HSK levels. The following query was posed: Are advanced levels more likely to include loanwords? In the course of the analysis, the number of loanwords in each textbook or level was counted. The percentage of loanwords relative to the total vocabulary was also calculated. An examination was conducted to determine the utilization of loanwords in example sentences or dialogues. An additional assessment was conducted to determine whether loanwords are introduced with explanations or cultural context.

Results and discussion

In the past two decades, there has been a substantial increase in the number of loanwords from English in modern Chinese, which is a significant manifestation of the profound influence of English on the Chinese language. The specific ways in which modern Chinese absorbs and borrows English loanwords are as follows:

Method of pure transliteration. Pure transliteration is a method of translating loanwords that entails replicating the sounds of the original word in the target language without considering the meaning of the characters or words used. This approach is common in languages such as Chinese, where the writing system (characters) is logographic rather than phonetic. The objective is to ensure that the loanword closely resembles the original word, despite the fact that the characters used may have unrelated or nonsensical meanings.

Pure transliteration can be defined as a borrowing method that utilizes Chinese characters with similar pronunciations to express the pronunciation of English words. In this particular translation method, Chinese characters are preserved in their phonetic form while losing their original semantic content. Most popular examples are: 拜拜 [bài bai] from English “goodbye”, 酷[kù] from English “cool”, 卡通[kǎ tōng] from English “cartoon”, 麦克风 [mài kè fēng] from English “microphone”, 摩登 [mó dēng] from English “modern”, 披萨 [pī sà] from English “pizza” [3].

An examination of the principles and practices of pure transliteration in the Chinese language. The sounds comprising the foreign word are analyzed into constituent syllables. The selection of Chinese characters is predicated on their phonetic representation, with the objective of achieving an optimal correspondence between the sounds of the original word and the written form. In the context of pure transliteration, the significance of the individual characters becomes moot. The emphasis is instead placed on the auditory aspect of the language. For example, the character 披 (pī) in 披萨 [pī sà] (“pizza”) has no inherent connection to pizza—it’s chosen purely for its sound. In contrast to homophonic transliteration, which frequently utilizes characters with positive or relevant meanings, pure transliteration does not take the meaning of the characters into account.

The following is a detailed description of the steps involved in pure transliteration. The initial step in this process is to divide the foreign word into its phonetic components. For example, “pudding” → “pu-dding” The subsequent step in the process is to identify Chinese characters that are congruent with the given characters. It is imperative to select characters whose pronunciations closely match the sounds of the foreign word. For example, “pudding” → 布丁 [bù dīng], where: 布 [bù] means “cotton cloth”, 丁 [dīng] has no particular meaning, as it’s a pictographic character. The significance of the characters is of no consequence; they are selected exclusively based on their phonetic qualities. The objective is to ensure that the transliterated word closely resembles the original word.

Method of homophonic transliteration. Homophonic transliteration involves the use of English phonetic forms and Chinese characters to convey homophonic meanings. The morphemes within Chinese language often carry specific meaning associations. The meaning of a word can generally be deduced from its morphology or connotation. In the Chinese language, characters function not only as phonetic symbols but also as vehicles for communication of meaning. In the process of transliteration, characters are selected not only for their phonetic qualities but also for their positive or relevant meanings. For example, 汉堡 [hàn bǎo], 模特儿 [mó tèr].

The globally renowned beverage known as “cola” possesses a rather intriguing interpretation in the Chinese language. The absence of a pre-existing Chinese word for “cola” can be attributed to the product’s status as a foreign import. The adoption of a new term through phonetic borrowing emerged

as the most pragmatic solution to address this linguistic gap. The word 可乐 [kělè] is a direct phonetic translation of the English word “cola.” The sounds of “kělè” closely mimic the pronunciation of “cola” in English. This is a common strategy in Chinese for borrowing foreign words, especially for brand names or products that don’t have an existing Chinese equivalent. In the Chinese language, loanwords are frequently written using characters that approximate the sound of the original word and also carry positive or relevant meanings. This phenomenon is referred to as phonosemantic matching. The characters 可 [kě] and 乐 [lè] were chosen because they have favorable meanings: 可 [kě] means “can” or “able to” 乐 [lè] means “happy” or “joy.” Together, 可乐 [kělè] can be interpreted as “can be happy” or “can bring joy”, which is a clever and appealing way to market the drink [4].

The etymology of the term “hacker” in the Chinese language is also of interest. The term 黑客 [hēikè] was coined in the 1990s as computers and the internet became more widespread in China. The Chinese word 黑客 [hēikè], meaning “hacker”, is a fascinating example of how modern Chinese adapts foreign concepts. Let’s break down its etymology and how it came to mean “hacker”: 黑 [hēi]: Means “black.” In Chinese, “black” often carries connotations of something secret, illegal, or malicious (e.g., 黑市 [hēishì], “black market”). 客 [kè] is “guest” or “visitor.” In this context, it refers to a person who interacts with a system or network. Together, 黑客 [hēikè] literally means “black guest” or “dark visitor”, which metaphorically describes someone who intrudes into systems or networks, often with malicious intent.

The decision to employ “托福” [tuōfú] as the Chinese name for the TOEFL exam constitutes a strategic instance of phonetic borrowing coupled with cultural resonance. The pronunciation of 托福 [tuōfú] bears a strong resemblance to “TOEFL”. The phrase 托福 [tuōfú] conveys a sense of gratitude and good fortune, which is congruent with the notion that successfully completing the TOEFL examination can result in academic and professional opportunities.

Method of semi-phonetic and semi-literal translation. The method of semi-phonetic and semi-literal translation is a hybrid approach to translating foreign words or phrases into Chinese. This method combines phonetic borrowing, which involves matching sounds, with literal translation, which involves matching meaning. The result is a term that is both recognizable and meaningful in the target language. This method is particularly useful for translating compound words, brand names, or technical terms.

An examination of the mechanisms of semi-phonetic and semi-literal translation is explained below: A foreign word is translated in two distinct ways. One part of the word is translated phonetically, using Chinese characters that approximate the sound of the original word. The other part of the foreign word is translated literally, using Chinese characters that convey the meaning of the original word. These two components are then combined to create a new term that is both easy to pronounce and meaningful in Chinese. 必胜客 [bìshèngkè]

, 麦当劳[màidāngláo], 维他命[wéitāmìng], 迷你裙 [mínǐ qún], 萨克斯管[sàkèsī guǎn], 桑拿浴[sāngná yù], 酒吧[jiǔbā] [2].

The literal component can incorporate culturally relevant meanings, thereby rendering the term more relatable. The combination of sound and meaning facilitates the memorization and utilization of the term. Achieving an optimal balance between phonetic and literal components can be arduous. If the components are not meticulously selected, the translation may fall short of fully capturing the original meaning or could lead to confusion. However, some concepts or sounds may not translate well, necessitating creative adaptation.

Method of imitation in translation. Imitation translation, also known as 仿译[fǎngyì], is a linguistic phenomenon that involves the translation of foreign words or phrases by emulating their structure or meaning rather than directly transliterating their sounds. Imitation translation is defined as a borrowing method that involves the translation of the internal components of English foreign words into corresponding Chinese characters. This approach frequently entails adapting the original word or phrase into the target language in a manner that feels natural and culturally appropriate.

The overall meaning of such words does not completely correspond to the literal meaning or the scope of their application is different, such as 热狗[rè gǒu] "hot dog", 蓝牙[lán yá] "bluetooth", 软件[ruǎn jiàn] "software", 超人[chāo rén] "superman", 互联网[hù lián wǎng] "internet"[5].

The mechanism of imitation translation: the foreign word or phrase is then analyzed into its constituent parts, with each component being translated literally into Chinese. For example, the English word "honeymoon" is translated as 蜜月[mì yuè], where: 蜜[mì] means "honey", 月[yuè] in Chinese is "month". Together the concept of 蜜月[mì yuè] captures the idea of a sweet, romantic period after marriage. The objective of imitation translation is to convey the meaning of the original word or phrase while ensuring its comprehensibility and relatability within the Chinese cultural context. The translated term is adapted to align with Chinese cultural and linguistic norms, thereby ensuring that it resonates naturally with native speakers [6].

The translated term is intended to convey the essence of the original word or phrase. The term is adapted to fit the target language, thereby facilitating comprehension and utilization by native speakers. The translation can incorporate cultural nuances, thus enhancing relatability. Unlike transliteration, imitation translation does not preserve the phonetic qualities of the source text. The process may require a degree of creativity to adapt to concepts that are not easily translated literally, and the selection of components is a crucial aspect that must be given careful consideration to ensure that the translation accurately captures the intended meaning.

Method of free translation. The method of free translation of loanwords is an approach to adapting foreign words or phrases into a target language. This method prioritizes conveying the meaning, concept, or function of the original

term rather than replicating its sound or structure. This method is referred to as “naturalness” in the field of linguistics. The method of free translation of loanwords is a way to ensure that the translation feels native and intuitive to speakers of that language. This is often the result of this approach.

The translation process is focused on emphasizing the fundamental concept or function of the foreign word rather than its phonetic or structural form. The translated term is adapted to align with the cultural context of the target language, ensuring it resonates with the intended audience. The translator has the autonomy to rephrase, reinterpret, or even replace the original term with a culturally equivalent equivalent. The translated term should sound as if it were originally part of the target language, without exhibiting elements that are awkward or foreign in nature: 情人节 [qíng rén jié] Valentine’s Day, 电子邮件 [diàn zǐ yóu jiàn] e-mail [7].

In the concept that the target language contains a term or phrase that already conveys the intended meaning, there is no necessity to borrow a foreign word; rather, the foreign word may be translated freely.

The following part of the article sets out to explore the features of English borrowings in Modern Chinese, with a view to understanding when and how these elements are used, in addition to the underlying reasons for their use.

Tendency to borrow loanwords for semantic purposes. A recent study of loanwords from the past two decades (with the exclusion of trademarks) reveals a gradual decline in pure transliteration words. According to the statistics from the “New Words and New Phrases Dictionary” and the “Modern Chinese New Words Dictionary”, the proportion of transliteration words among new words is less than 1.5 percent. This figure is significantly lower than the historical proportion of loanwords [8].

This phenomenon of change can be attributed, at least in part, to the inherent characteristics of Chinese as a language with a strong textual rationality. Individuals tend to leverage the semantic potential of Chinese characters and meticulously select those that best convey foreign words, demonstrating a deliberate approach to linguistic expression. This practice is further influenced by an awareness of the characteristics inherent in Chinese characters, contributing to a nuanced and considered approach to language usage. The adoption of a semantic phoneme matching model is evident, signifying that the materials in the native language are phonetically equivalent to the words in the source language and exhibit a semantic rationale connection.

Code switching and mixing. Code-switching is a prevalent and intricate sociolinguistic phenomenon. It is subject to the constraints of society, the inherent characteristics of language, and the psychological and physiological factors of both parties involved. The intensity of these constraints varies across different language contact environments.

As demonstrated in Wang Guowen’s [9] research, there is a correlation between code-switching in newspapers and the discourse genre. Code-switching,

defined as the simultaneous use of two or more languages in a single discourse, is frequently accompanied by the use of English in brackets after significant concepts or Chinese in brackets after English embedded structures. For instance, in the context of financial discourse, a considerable number of names of individuals and entities are converted into English. Conversely, within cultural and entertainment discourse, a significant proportion of names of people, songs, and movies are embedded within English structures. In the contemporary era, propelled by the advancements in science and technology and the escalating frequency of international interactions, the phenomenon of code-switching and the interplay between simple forms and rich meanings has emerged. This phenomenon can be attributed to two primary factors. Firstly, the utilization of English words provides a higher degree of convenience, aligning with the principle of pragmatic economy. Secondly, the translation and transliteration of certain foreign words often prove challenging in achieving the precise communication of the original meaning.

The characteristics of word formation of Chinese in the process of borrowing English loanwords are the increase of foreign affixes, sinicization of foreign word morphemes.

The increase of foreign affixes. Xie Yaoji (1989) conducted an analysis of the Europeanized grammatical phenomenon of modern Chinese and indicated that among the various word formation methods of modern Chinese, the affix method is most significantly influenced by Western European languages [10].

The prefixes in modern English such as super-, ultra-, extra-, over-, non-, anti-, multi-, etc., have been transformed into the corresponding prefixes of modern Chinese: 超[chāo]super-, ultra-, extra-, 过[guò] over-, 非[fēi] non-, 反对[fǎn duì] anti-, 多[duō] multi-, such as through translation and have been widely used in the media together with suffixes. A comparison of Chinese and Western languages reveals that Chinese vocabulary exhibits a paucity of real morphological characteristics and morphological changes. English and Chinese affixes differ in both number and scope of application. English affixes are more abundant and versatile than Chinese affixes. The rich affixes in English can serve as a valuable reference point for the word formation of modern Chinese, thereby accelerating the development of Chinese affixification. This phenomenon is consistent with the fundamental laws of Chinese language development, as well as the broader laws of language contact, borrowing, and evolution.

Sinicization of foreign word morphemes. A subset of words in contemporary Chinese is constituted of pure transliterations of English words, devoid of any semantic elements. However, in the course of prolonged utilization, these transliterated characters have progressively achieved autonomy, with the components that were originally devoid of semantic content being endowed with specific meanings or utilized independently or in the formation of novel words, thereby evolving into Chinese morphemes that amalgamate phonetic and semantic elements.

For example, the morpheme “的” [dí] in the transliterated word “的士 [dí

shì](taxi)” has become a morpheme in the partial form and verb-object form, which can generate “的吧, 的票, 的哥, 的姐, 的爷, 打的, 叫的, 坐的”, etc, and their semantics are all related to “taxicab”. Moreover, after extensive use, the meanings of these words have been generalized to “transportation tools” and “transportation tools” with the nature of taxis, and then generated 货的、警的、电的、摩的 etc. Similarly, the “吧” in the word 酒吧 [jiǔ bā] bar, 巴”ba” in the word 巴士[bā shì] “bus”[11].

The aforementioned words reflect the phenomenon that foreign words from English have innovatively developed Chinese vocabulary after partial phoneme transcoding, thereby demonstrating the mechanism and evolution law of the internal structure of modern Chinese vocabulary. Vocabulary innovation is an extremely important factor in language development and a manifestation of the vitality of language.

Semantic and pragmatic features of Chinese borrowing English foreign words include word meaning reduction, word meaning expansion, transformation of word meaning into praise and criticism, and use of word classes.

Word meaning reduction. Word meaning reduction is defined as the reduction of the scope of the things referred to. For example, the word “saloon” not only refers to the literary and political discussion gatherings in the upper class, but also means living room, reception, art exhibition, etc[12]. However, after entering the Chinese character system, the meaning underwent a transformation. Only the former meaning was selected, and the specific character reference requirement of “upper class” in the former meaning disappeared. In the context of foreign words, instances of word meaning reduction are comparatively infrequent. This is due to the fact that, from the vantage point of both the lexical richness of the word in question and the economic factors that influence word usage, the outcome of reduction is often the introduction of new words, which can result in an increased cognitive burden for users.

Word meaning expansion. The expansion of word meaning is characterized by the broadening of the scope to which it refers. This phenomenon is more prevalent, and the expansion of the meaning of borrowed words is typically achieved through metaphor and extension. To illustrate, in English, “fast food” denotes “quick and simple meals.” Following its borrowing from Chinese 快餐 [kuài cān] “fast food”, the two meanings of “quick” and “simple” were extracted to form a new metaphor [2]. This metaphor is used to describe cultural trends and phenomena that pursue quick success and popular short-term popularity, and do not pay attention to deep intrinsic values.

The emergence of neologisms such as “cultural fast food”, “TV fast food”, and “popular science fast food” underscores the prevalence of cultural superficiality in contemporary society. The expansion of the meaning of borrowed words serves as a hallmark of linguistic evolution and development. The emergence of this mainstream phenomenon is related to the internal self-

regulation mechanism of words based on the principle of pragmatic economy (using the least structure to express the richest content). From the perspective of social and cultural psychology, it is also closely related to people's pursuit of fashion and novel expressions.

Transformation of word meaning into praise and criticism. In the process of cultural exchange, certain neutral words in English have been adopted into Chinese and underwent a transformation, acquiring both commendatory and derogatory connotations. For instance, the word “mini” which in English merely signifies “small” has been translated into 迷你 [mí nǐ] “mini” in modern Chinese, thereby acquiring an additional, often positive, connotation. This word is frequently employed to convey images of fascination, beauty, and cuteness. In other words, such as “mini skirt”, “mini movie” “mini garden”, and “mini car”, the word has been transformed into a commendatory word that carries a certain emotional color [13]. The term “Miss”, which in English refers to a young woman, is occasionally translated into “小姐” [xiǎo jie] in modern Chinese, denoting a lover of a wealthy individual or a secretary who engages in an extramarital relationship with her superior. This term carries a derogatory connotation.

Use of word classes. The use of word classes is an important aspect of language analysis. In the English language, “OK” with 啦 [la] (fusion of the sounds 了 [le] and 啊 [a]) and thus acquiring the meanings of both words to express exclamation and interrogation) is often used as an adjective or adverb, and it is equivalent to “all right”, meaning “right”, “good”, “okay”, and “okay.” It can also be used as a verb to express the meaning of “signing the word ‘OK’” to agree. After the reform and opening up of the Chinese language, “OK” has become a fashionable daily language for some people. However, in contemporary Chinese, the scope of meaning and pragmatic usage has expanded, and the word class has undergone significant changes, far exceeding the scope of the original “OK” in English [14].

Conclusion

The influence of English, a dominant language, on modern Chinese is multifaceted, yielding both positive and negative effects. Some have expressed skepticism regarding the potential implications of this approach, particularly concerning its impact on the linguistic integrity of Chinese and its historical development. Specifically, concerns have been raised about the adoption of English loanwords and abbreviations, such as “cosplay” and “IT”, and the use of language elements like “cool” and “show” that deviate from the original Chinese meanings. These elements have been questioned in terms of their impact on the purity of the Chinese language and the potential alteration of its system.

It is hypothesized that this concern is unwarranted, as the number of foreign words borrowed from dominant languages in Chinese is limited and insufficient to exert a significant impact on the mainstream of the Chinese language and

culture. Furthermore, while English loanwords have introduced certain changes to modern Chinese, it is precisely this change that contributes to the increased cosmopolitanism and modernity of the Chinese language.

A review of the historical development of the English language reveals that it has consistently absorbed a significant number of foreign words and terms. Examples include “wok”(锅), “chowmein” (炒面) and “oolong”(乌龙) [15] among numerous others. These Chinese loanwords, among others, attest to the dynamic nature of the English language. Statistical evidence further corroborates this phenomenon, with foreign words currently accounting for approximately 80% of the English lexicon. However, this observation does not detract from the preeminent status of English as a universal language. Instead, English has garnered significant popularity due to its adaptable and inclusive nature, attracting numerous followers worldwide.

It is an established fact that no language exists in a state of self-sufficiency; rather, it can only enrich and develop through the incorporation of “foreign things” on occasion. If there is an emphasis on maintaining the purity of Chinese and a refusal to accept foreign words, this is, to some extent, a manifestation of self-containment.

Indeed, language ought to evolve in tandem with the progression of society. It should be adapted to confront the contemporary world and the demands of modernization. The emphasis should be placed on the standardization of language rather than adhering to the limited interpretation of “purity.”

REFERENCES

- [1] Nikolaeva O.V. Diskursivno-pragmaticheskaya kreativnost' v angloyazychnyh kitajskih mass-media [Discursive-pragmatic creativity in English-Language Chinese mass media] // Nauchnyi Dialog. – 2022. – № 11(2). – S.221–238. [in Rus.]
- [2] Liu Zhengdan, Gao Mingkai, Mai Yonggan, ShiYouwei Hanyu wailaici cidian [A Dictionary of Loan Words and Hybrid Words in Chinese]. – Shanghai: Shanghai cishu chubanshe Cahiers De Linguistique. – Asie Orientale. – 1984. – 422 p.
- [3] Daulet F.N. Leksiko-semanticheskie svoystva i konceptual'nye osobennosti sovremennoj kitajskoj leksiki [Lexico-semantic properties and conceptual features of modern Chinese vocabulary]. – Almaty, Kazak universiteti. – 2024. – 220 s. [in Rus.]
- [4] Liu Rufe. The influence of modern English neologisms on the Chinese vocabulary system // Journal of Wuhan University of Technology. – 2005. – Pp.86-88.
- [5] Henningsen, L. Coffee, fast food, and the desire for romantic love in contemporary China: Branding and marketing trends in popular Chinese-Language literature // The Journal of Transcultural Studies. – 2011. – №2(2). – Pp. 232–270.

[6] Akhmetbek, G., Nurzhayeva A. Qytai tılı leksikasyndaǵy belsendi kırme sözder [Loanwords in Chinese vocabulary] // KazNU Bulletin. Philology series. – 2016. – No3 (161). – B.99-101. [in Kaz.]

[7] Dossymbekova R.O., Jeldybayeva R.B., Nurzhaubek A., Ibraimova A.R. Qytai tılındegı medisina terminderiniń jasaluy jáne audaryluy [Creation and translation of Chinese medical terms] // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Pholological sciences”. – 2023. – № 4 (71). – B.265-280. [in Kaz.]

[8] Guo Hongjie. On the influence of English loanwords on Chinese word formation from the perspective of morphology // Journal of Shanghai Jiaotong University. – 2004. [in Chinese]

[9] Wang Guowen. Theory and Practice of Discourse Analysis. – Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2021. – №132(4).

[10] Xie Yaoji. Introduction to Europeanized Grammar of Modern Chinese. – Hong Kong: Guangming Publishing Company, 1989. – №56(2).

[11] Kalibekuly T. Qazırgı qytai jáne qazaqtılderindeǵı söz tırkesiniń qūrylymdyq türleri [Structural types of word combinations in modern Chinese and Kazakh languages]. – Almaty: “Polilingva” publishing house, 2021. – 172 b. [in Kaz.]

[12] Daulet F.N. Yazyk kak kul’turnyj kod nacji: vvedenie v yazykovuyu kartinu mira kitajcev [Language as a cultural code of a nation: an introduction to the Chinese linguistic picture of the world]. – Almaty: Kazak universiteti, 2024–280 s. [in Rus.]

[13] Ziyen S. Cultural analysis of transliterating loanwords in Chinese context // Journal of Central South University (Social Science). – 2012. – Pp.56-58.

[14] He Ziran, Mo Aiping. Discourse Markers and bridging phenomenon // Journal of Guangdong University of Foreign Studies. – 2002. – № (1). – Pp.1-6.

[15] Liu X., & Zhang L. On Chinese loanwords in English // Theory and Practice in Language Studies. – 2011. – №1(12).

ҚАЗІРГІ ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ АҒЫЛШЫН КІРМЕ СӨЗДЕРДІҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ФОНЕТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Пак Р.¹, Оразақынқызы Ф.²

*^{1, 2} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада қазіргі қытай тіліндегі ағылшын кірме сөздердің лексика-семантикалық және фонетикалық ерекшеліктерін, олардың қытай жазу жүйесі мен дүниетанымына бейімделуін қарастырылды. Қытай тіліндегі кірме сөздерге қатысты зерттеудің өзектілігі мен ғылыми жаңашылдығы ағылшын тілінің жаһандық лингва франка ретіндегі өсіп келе жатқан ықпалында жатыр. Мәдени, технологиялық және экономикалық

өзара әрекеттестіктің күшеюіне байланысты қытай тіліне ағылшын кірме сөздерінің саны артып, бұл елеулі лингвистикалық және әлеуметтік-лингвистикалық өзгерістерді көрсетеді. Қытай тілі мен ағылшын тілі бір-бірінен едәуір ерекшеленеді: қытай тілі әріптердің орнына иероглифтерді қолданады, бұл сөзжасам үдерістерінде айтарлықтай айырмашылықтарға әкеледі. Сондықтан жаңа ұғымдарды қытай тіліне аударғанда, қытай тілін тұтынушылардың дүниетанымын ескере отырып, семантикалық және фонетикалық өзгерістерді мұқият зерттеу қажет. Осы зерттеу барысында сапалық және сандық лингвистикалық әдістердің үйлесімі қолданылды; **корпустық талдау:** зерттеудің негізгі материалы ретінде Қытай тілі емтиханына (HSK) арналған оқу құралдарындағы заманауи және өзекті сөздік тізімдер пайдаланылды; **лексикалық талдау:** кірме сөздердің мағынасын, қолданысын және қытай тіліндегі интеграциясын зерттеу үшін; **фонологиялық талдау:** ағылшын тіліндегі дыбыстардың қытай тіліне қалай бейімделгенін фонетикалық салыстыру арқылы зерттеу. «Нәтижелер мен талқылау» бөлімінде зерттеу нәтижелері келтірілген: соңғы жылдары кірме сөздерді аудару әдістерінде айқын өзгерістер байқалады. Нақтырақ айтқанда, сөздерді аударуда фонетикалық және аралас түрлерге басымдық беріліп, бұрынғы лексикалық аудармалар шеттетілуде. Бұл тек тілдік тәжірибелердің өзгеруін ғана емес, сонымен қатар жаһандану мен тілдік бірегейлікке қатысты мәдени ұстанымдардың да өзгергенін көрсетеді. Бұл зерттеу тілдік байланыс құбылыстарын және оның лексикографияға әсерін түсінуге үлес қосады. Зерттеудің теориялық маңыздылығы-қытай тілінің лексика-семантикасы мен фонологиясын дамытуында. Зерттеу семантикалық өзгерістер, сөздік интеграция және фонологиялық кірме сөздер теорияларына үлес қосады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы-аударма және локализация тәжірибесін жетілдірумен қатар, тіл оқыту саласына қолдау көрсетуінде. Қытай тілін шет тілі ретінде оқытатын мұғалімдер енді оқушыларға кірме сөздерді түсіндіру мен оларды контексте түсіну жағынан анағұрлым тиімді көмек көрсете алады.

Тірек сөздер: кірме сөздер, қытай тілі, ағылшын тілі, ағылшын кірме сөздері, сөзжасам, аударма, неологизмдер, сөздік қор

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В СОВРЕМЕННОМ КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

***Пак Р.¹, Оразақынқызы Ф.²**

***^{1,2}Казахский национальный университет им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан**

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются лексико-семантические и фонетические особенности английских заимствований

в современном китайском языке с акцентом на их адаптацию в китайской письменности и картине мира носителей китайского языка. Актуальность и новизна исследования заимствований в китайском языке заключается в растущем влиянии английского языка как международного. В результате интенсивного культурного, технологического и экономического обмена между странами, большее количество английских заимствований вошло в современный китайский язык таким образом отражая значительный лингвистический и социолингвистический сдвиг. Китайский язык значительно отличается от английского, китайский язык использует иероглифы, а не буквы, что приводит к определенным трудностям в процессах перевода и словообразования.

В ходе исследования применялось сочетание качественных и количественных лингвистических методологий: корпусный анализ, где основной исследовательский материал, использованный в этом исследовании, был получен из книг HSK (стандартизированный квалификационный экзамен по китайскому языку), списков слов, представляющих современный и актуальный китайский язык; лексический анализ: для изучения значения, использования и интеграции заимствованных слов в китайский лексикон; фонологический анализ: для изучения того, как английские звуки были адаптированы к фонологии китайского языка, с фонетическим сравнением. В разделе под названием «Результаты и обсуждение» представлены результаты исследования, которые указывают на очевидное изменение в предпочтительной методологии перевода заимствованных слов. Предпочтение сместилось в сторону фонетических и смешанных типов перевода, нежели лексических переводов, что не только отражает развивающиеся лингвистические практики, но и показывает меняющееся культурное отношение к глобализации и языковой идентичности, исследование вносит вклад в понимание явлений языкового контакта и их последствий для лексикографии. Теоретическая значимость исследования состоит в том, что оно вносит вклад в теории семантических сдвигов, лексической интеграции и фонологического заимствования. Практическая значимость данного исследования заключается в улучшении практики перевода и локализации, а также в поддержке в преподавании китайского языка. Преподаватели китайского языка как иностранного могут предоставлять учащимся наиболее точные объяснения и контекстуализацию заимствованных слов.

Ключевые слова: заимствования, китайский язык, английский язык, английские заимствования, словообразование, перевод, неологизмы, лексикон

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 05.08.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about authors:

Pak Raissa – PhD student of the Department of Chinese studies, Faculty of Oriental studies, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0004-4006-7055>, e-mail: raisapark93@gmail.com

Orazakynkyzy Farida – PhD, Associate Professor of the Department of Chinese studies, Faculty of Oriental studies, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-3886-837X>, e-mail: faridak09@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Пак Раиса Леонидовна – докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0004-4006-7055>, e-mail: raisapark93@gmail.com

Оразақынқызы Фарида – PhD, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-3886-837X>, e-mail: faridak09@mail.ru

Информация об авторах:

Пак Раиса Леонидовна – докторант, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0004-4006-7055>, e-mail: raisapark93@gmail.com

Оразақынқызы Фарида – PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-3886-837X>, e-mail: faridak09@mail.ru

ӘОЖ 80

ГТАХР 16.21.33

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.023>

КӨРКЕМ-ӘДЕБИ ДИСКУРСТАҒЫ ҚАЛА БЕЙНЕСІН ЗЕРТТЕУДІҢ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕРІ

*Сартбаева Э.К.¹, Жұмағұлова Б.С.², Исмаилова Ф.Е.³

*^{1,2,3}Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада тақырыптың өзектілігін анықтайтын когнитивті лингвистика теориясының заманауи бағыттары саласындағы зерттеулердің болашақтағы перспективасын анықтау аспектісінде көркем-әдеби дискурстағы қала бейнесін зерттеудің әдістері мен тәсілдеріне талдау жүргізу басты мақсат етіп алынды.

Көркем әдебиеттегі урбанистік тақырыпты зерттеуге арналған көптеген еңбектерге аналитикалық шолу жасаудың нәтижесінде негізгі тәсілдер ретінде *пәнаралық, әдебиеттану, мәдениеттану, когнитивті-концептуалдық* және эмпирикалық материалды талдаудың әртүрлі әдістері мен қағидаты алынды. Анықтамалық әдіснама негізінде зерттеулер жүргізу өз өнімділігін көрсеткеніне қарамастан, автордың әлемді көркем қабылдауы мен адам қызметінің әртүрлі жақтарын көрсететін әдебиеттегі қала бейнесін кешенді феномен ретінде айқындауда бұл зерттеулерге лингвистикалық аспектіге, яғни талданған мағыналарды пішімдеудегі тілдің рөлін ашып көрсетуге жеткілікті көңіл бөлінбегендігі байқалды. СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА концептісін әртүрлі құрылымдық күрделі менталдық конструкт ретінде (радиалды құрылым, фрейм, гештальт, когнитивті матрица) және оның тілдік репрезентациясын, негізінен лексикалық деңгейде, қарастыратын когнитивті-концептуалдық тәсіл өзекті саналады. Алайда бұл тәсіл когнитивтік модельдер мен сызбаларды, сондай-ақ мағыналарды қалыптастырудағы сәйкес келетін тілдік механизмдерді тереңдете зерттеуді қажет етеді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы көркем шығармадағы СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА концептісін тілдегі әлем мен әлем туралы білімді интерпретациялау когнитивті теория аясында, сондай-ақ М.М. Бахтиннің хронотоп теориясы шеңберінде зерттеудің қажеттілігі жөніндегі түйіндеулерден көрінеді. М.М. Бахтиннің хронотоп теориясы романның ұйымдастырушылық орталығы ретінде СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА концептісінің көркем нарративтегі КЕҢІСТІК-УАҚЫТ-ОҚИҒА байланысын біріктіретін Кеңістік-Уақыт-Континуум хронотопының концептуалдық құрылымындағы кеңістік компоненті ретінде жүзеге асуын зерттеуге негіз болады.

Мақалада салыстырмалы-салғастырмалы, сыни талдау және модельдеу әдістері қолданылды.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы – хронотоп теориясы, когнитивті лингвистика, когнитивті поэтика және когнитивті

стилистика негізінде интегративті зерттеу мүмкіндіктерін көрсету және нәтижелерін академиялық мақсатта қолдану болып табылады.

Тірек сөздер: қала бейнесі, СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА концептісі, көркем дискурс, когнитивті лингвистика, әдебиеттану, лингвомәдениеттану, пәнаралық тәсіл, хронотоп, мәдениеттанулық талдау, концептуалдық талдау

Кіріспе

Қала бейнесі көркем әдеби шығармаларда жиі кездеседі. Жазушылар өз туындыларында қаланы көркем әлемнің бір бөлшегі ретінде қарастырып, оны жеке тәжірибесінің негізінде, қиялы мен шығармашылығы аясында көркем безбендейді. Әдебиетте қала тақырыбының кеңінен көрініс тапқандығына *шетелдік қаламгерлер* (Ч.Диккенс, Б.Дизраэли, У.М.Теккерей, У.Вордсворт, Дж. Китс, Д.Г.Лоуренс, С.Д.Селвон, А.К.Дойл, Дж.Голсуорси, Т.Худ, Дж.Элиот, Дж. Джойс, В. Вульф, О. де Бальзак, Э.Золя, К.Лемонье, В.Б.Ибаньес, Т.Фонтане, Ш.П.Бодлёр, Ф.Кафка, Г.Гессе), *орыс әдебиетіндегі «натуралдық мектеп» өкілдері* (Н.В. Гоголь, Н.А.Некрасов, Ф.М.Достоевский, М.Е.Салтыков), *қазіргі заманғы шетелдік жазушылар* (П. Акройд, О. Памук, И.Кальвино, П.Шнайдер, У.Кольбе, Т.Хеттхе, К.Рохас-Хаузер, Ф. Кучер, Р.Йиргель, С.Регенер, Дж. Евгенидис, Х.Мураками, С.К.Руис), *орыс жазушылары* (С.Шаргунов, Р.Сенчин, О.Славникова), сондай-ақ *қазақстандық жазушылар мен ақындардың* (Ә.Кекілбаев, Т.Әбдік, Д.Нақыпов, Т.Сәукетаев, А.Кемелбаева, О.Бөкей, Ж.Жақыпбаев, Н.Бәдіғұл, Г.Салықбай, Е.Раушанов, С.Ақсұңқарұлы, Қ.Дәулеткерей, Р.Нұрбай, С.Сағынтай) өз шығармаларында қала бейнесін түрлі қырынан суреттегендігі дәлел бола алады.

Мақаланың *мақсаты* – түрлі әдіс-тәсілдерді талдау арқылы СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА концептісінің көркем-әдеби дискурстағы жүзеге асуын зерделеу, сондай-ақ осы саладағы болашақ зерттеулердің перспективаларын анықтау болып табылады. Көркем әдебиеттегі қала бейнесін зерттеуге арналған ғылыми еңбектерді талдау нәтижесінде шетелдік, ресейлік және қазақстандық ғалымдар жұмыстарында: *пәнаралық, әдебиеттану, мәдениеттану және когнитивті-концептуалдық* сынды негізгі тәсілдер қолданғандығы айқындалды; мақалада осы тәсілдердің аналитикалық шолу жасау аясында қарастырылады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

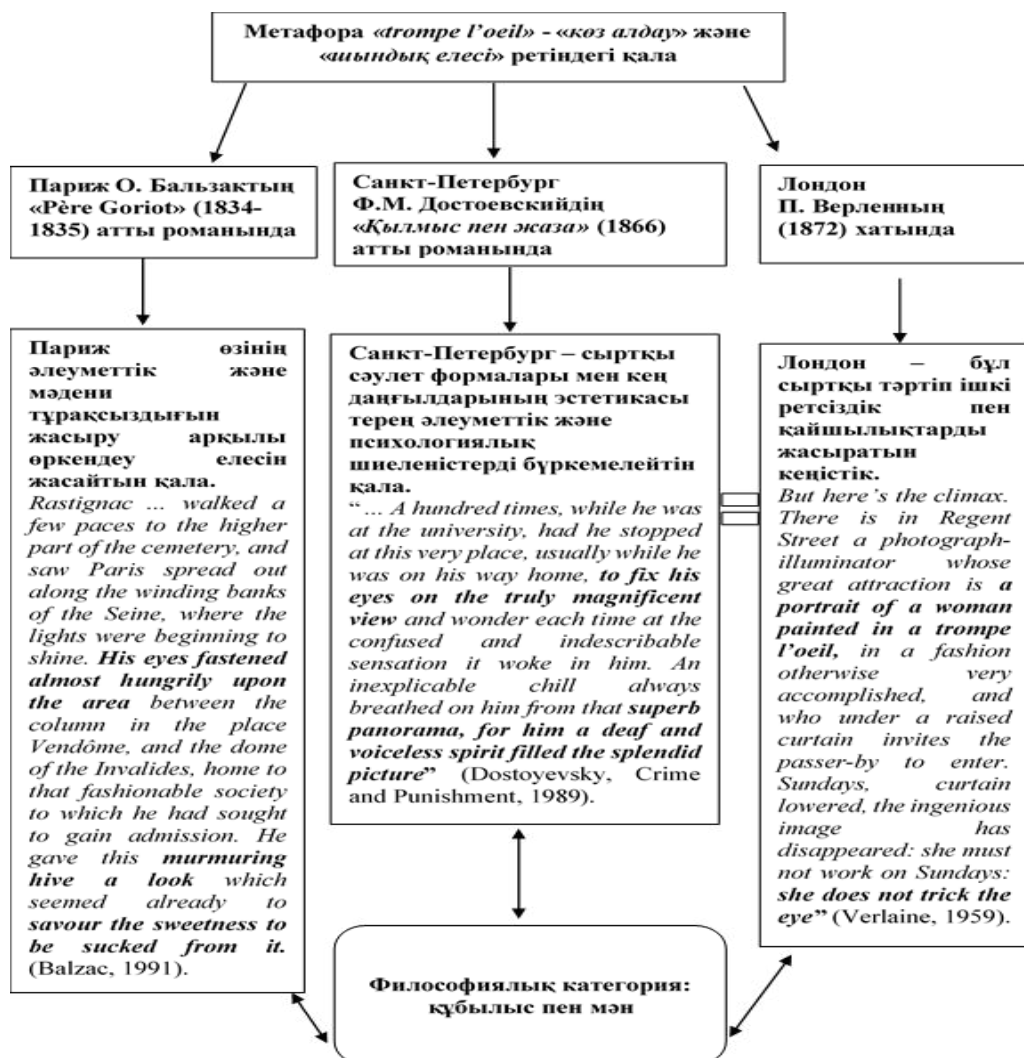
СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА концептісінің көркем шығармадағы жүзеге асырылуын зерттеу барысында салыстырмалы-салғастырмалы, сыни талдау және модельдеу әдістері қолданылды. Зерттеу материалы ретінде шетелдік, ресейлік және қазақстандық ғалымдардың көркем-әдеби дискурстағы СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА концептісі бағытындағы еңбектері алынды.

Талқылау және нәтижелер

1. Көркем-әдеби дискурстағы қала бейнесін зерттеудегі пәнаралық тәсілі.

Шетелдік ғалымдар қолданатын кең таралған тәсілдердің бірі – қала бейнесін әртүрлі мәнмәтіндерде және олардың түрлі құрамында зерттейтін пәнаралық тәсіл: *философиялық, мәдени, тарихи, әдеби, лингвистикалық, семиотикалық және нарратологиялық* аспектілер болып табылады. Соның ішінде, көркем әдебиеттегі қала бейнесінің тарихи, мәдени және әдеби аспектілері Л. Яньнің еңбегінде талданған. Зерттеуші әлем әдебиетінің астаналары: Лондон, Нью-Йорк, Париж, Дублин, Санкт-Петербург және Римді әртүрлі дәуірлер мен мәдени өзгерістердің символы ретінде қарастырады. Мысалы, Уильям Шекспир үшін Лондон – мәдени сахна болса; Чарльз Диккенс шығармаларында Лондон қараңғылықпен байланыстырылады. Нью-Йорк қаласы Драйзер, Уортон және Фицджеральд туындыларында өмірлік трагедиялар символына айналған. Бальзак пен Гюгонның Парижі әлемдік мәдениеттің символына айналып, тек француз емес, өзге елдердің жазушыларына да шабыт береді: *«Whether it's April in Paris or Paris in the fall, the French capital has inspired writers at all times of year throughout its history»* [1]. Париж қаласының бай мәдени мұрасы, көркем келбеті, әйгілі нысандары мен суретшілердің жаңашыл идеялары француз және эмигрант жазушыларға мол шығармашылық серпін сыйлады. Пушкин, Гоголь және Достоевскийдің романдарында Санкт-Петербург маңызды элемент ретінде көрінеді. Достоевскийдің «Қылмыс пен жаза» романында Санкт-Петербург кейіпкерлердің ішкі сезімдерін айқындайтын психологиялық элементке айналған. Тарихи ұлылығымен Рим көптеген жанрларға шабыт көзі болса, Дублин үмітсіздіктің символы ретінде қабылданады [2]. Л.Яньның зерттеуі айырмашылықтар қайшылығын салыстырмалы түрде зерттеуге негізделгенін бағамдадық.

Ағылшын ғалымы Дж.Тамблинг өз зерттеуінде XIX ғасыр әдебиетінде көрініс тапқан үш ірі қала: Лондон, Париж, Санкт-Петербург бейнелерін П.Верлен, О.Бальзак және Ф.М.Достоевский романдары мен поэзиясы негізінде салыстырмалы түрде қарастырады [3]. Қалалар *«trompe l'oeil»* метафорасы арқылы сипатталады, бұл француз тілінде «көз алдау» немесе *«шындық елесі»* деген мағынаны білдіреді. Осы метафора арқылы қалалардың әдеби бейнесі мен олардың оқырман санасындағы қабылдануы арасындағы шекаралар зерделенеді.

Сызба 1 – «*Trompe l'oeil*» метафорасының Лондон, Париж және Санкт-Петербург қалаларының әдеби бейнесін жасаудағы рөлі (Дж. Тамблинг зерттеуі негізінде)

Аталған мақалада Дж.Тамблинг Лондон, Париж, Санкт-Петербург қалаларының бейнелеріндегі ұқсастықтарды «*trompe l'oeil*» («көз алдау», «шындық елесі») метафорасы арқылы аналогия қағидаты негізінде анықтайды. Зерттеушінің пайымдауынша, бұл қалалардың әрқайсысы қоғамдық қабылдау мен шынайылықтың өзара қатынасына ықпал ететін кеңістік болып табылады. Мұндай манипуляциялар аталған қалаларда орын алып жатқан құбылыстарға қатысты жалған түсініктердің қалыптасуына алып келеді. Осы тұрғыда автор жалпылама философиялық категория – құбылыс пен мәннің арақатынасын ашады: аталған үш қаланың да бейнесі тұрақтылық пен үйлесімділіктің елесін тудырғанымен, шын мәнінде терең

ішкі дағдарыстары мен әлеуметтік мәселелерді бүркемелейді. Дегенмен, қала бейнесін ашуға арналған түрлі тәсілдер мен олардың үйлесімдері, сондай-ақ әдістердің кең ауқымына қарамастан, қарастырылған пәнаралық зерттеулерде лингвистикалық аспектінің жеткіліксіз бағалануы байқалады.

2. *Көркем-әдеби дискурста қала бейнесін әдебиеттану тұрғысынан зерттеу тәсілі.*

Шетелдік, ресейлік және қазақстандық ғалымдардың әдебиеттегі қала бейнесін әдебиеттану тұрғысынан зерттеу тәсілдері де нәтижелі деуге болады. Зерттеушілер Н.Х.Альсаид пен М.Такур өз еңбектерінде көркем туындылардағы Лондон бейнесіне қатысты көзқарастарды зерделейді [4,5]. Авторлар Лондон қаласының ерекшеліктерін өз шығармаларында сол заманның әдеби бағыттарына сәйкес ашады:

– *романтизм* дәуірінен бастап, жазушылар У.Вордсворт, Дж.Китс, У.Блейк табиғат, үйлесімділік пен ішкі әлем бейнесі тақырыптарын, сондай-ақ сұлулық пен пәктіктің ғайып болуы мәселесін көтереді;

– *сыншыл реализм* дәуірінде Ч.Диккенс Лондонды кедей және ластанған қала ретінде суреттеп, әлеуметтік құрылымның әділетсіздігі, әлеуметтік орта мен жеке тұлғаға әсері, күйініш, алдамшы әсерлердің жоғалуы, сондай-ақ буржуазиялық мораль мен екіжүзділіктің сыналуды баса айтылады;

– *модернизм* әдебиетінде Д.Лоуренс, В.Вульф, Дж.Оруэлл Лондонды рухани құлдырау, субъективті қабылдау және адамның ішкі әлемі бейнесі ретінде көрініс табатынын сипаттаған. Сонымен қатар, бірінші дүниежүзілік соғыс және «жоғалған ұрпақ» мәселесі, жалғыздық, жатсыну және бейберекетсіздік сияқты тақырыптар қамтылған;

– *постмодернизм* әдебиетінде С.Селвон, Н.Гейман екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Лондонды бөтен, таныс емес, сиқырлы қала ретінде бейнелеп, абсурд мәселелері мен деколонизация процесіне тап болған қала ретінде сипаттайды.

Бұл тәсілді әдебиеттану тұрғысынан сипаттауға болады, себебі ол Лондон бейнесін Англиядағы тарихи-әдеби үдеріс кезеңдері мәнмәтінде типологиялық және салыстырмалы-контрастивті әдістер арқылы бейнелеуде нәтижелілік көрсетеді. Алайда, зерттеушілерге лингвистикалық аспектіні толық ашу мүмкіндігі іске аспаған және жоғарыда аталған мағыналарды қалыптастырудағы тілдің рөлі толық ашылмаған.

Ал, қазақ жазушыларының қала бейнесін қабылдау, сипаттау ерекшеліктері М. Аманғазықызы, М. Оразбек, А. Темірболат, А. Ишанова зерттеулерінде бағамдалған.

Қала моделін талдауда әдебиеттану тәсілін қолдана отырып, кейіпкерлердің әлеуметтік және жеке дағдарыстарға тап болу мәселесі М.Аманғазықызы еңбектерінде пайымдалған [6].

Қала кейіпкерлерінің типологиясын ажыратып көрсету де ғалымдар назарынан тыс қалмаған деуге толық негіз бар [7].

А.Темірболат өз мақаласында жазушы Т.Сәукетаевтың «Мен - жындымын» шығармасындағы қаланың жалғыздық, жатсыну және ішкі дағдарыстың символдық бейнесін ашады, заманауи мегаполиске тән қасиеттерді көрсетеді [8]. А.К.Ишанова өз еңбегінде урбанистік тақырыпты зерттей отырып, дәстүрлі көшпелі қоғам мен урбанизацияланған әлемнің өзара әрекеттесуіне назар аударады, мұнда қала жауласушы және күйретуші кеңістік ретінде бейнеленеді [9]. Бұған Ж.Аймауытовтың «Әнші» атты әңгімесіндегі «Жетішатыр» (Семей) қаласының бейнесі мысал бола алады: *«Жетішатыр – жақсы қала. Қаптап жатқан қазақ. Жазы-қысы – қымыз, ойын-сауық – «кататься». Айт, той, құдалық, ат жарыс, күрес. Маскүнем, Төбелес. Үй қыдырған көлең-көлең ақ жаулық... Жаз шықса пароход, паром, желқайық, жасыл арал, қалың орман... Көкке шыққан, гүләйтсоққан, масайраған шат көңіл... Сырнай-керней... Қызық думан... Қайткенмен сергек қала»* [10]. Әңгімеде қалалық кеңістік бойкүйездік пен жеңілтектіктің және ұлттық рухтың әлсіреуін бейнелейтін әлеуметтік-мәдени символ ретінде көрініс табады. Қалалық өмір адамды рухани тұрғыдан әлсіретіп, оны ауылдық, дәстүрлі өмір салтының табиғи негіздерінен алыстататын үздіксіз ойын-сауық түрінде суреттеледі.

Қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде салыстырмалы-контрастивті әдіс айқын көрінеді: қала теріс көзқарас деңгейінен, әр түрлі аспектіде қарастырылып, дағдарыс, жатсыну кеңістігі ретінде суреттеледі және ұлттық дәстүрлер мен құндылықтарға, ауыл өміріне қарсы қойылады. Қала бейнесін әдебиетте бейнелеуге арналған көптеген көркем шығармалар урбанизация дәуірінде (1990-2000 жж.) жазылған, бұл кезең Кеңес Одағының ыдырауынан кейінгі кезеңге жатады. Осы уақытта экономикалық және әлеуметтік мәселелерге байланысты ауыл тұрғындарының қалаларға жаппай көшуі және қалалық мәдениетке бейімделуі мен ерекшеленеді.

3. Көркем-әдеби дискурстағы қала бейнесін зерттеудегі мәдениеттану тәсілі.

Қала бейнесін зерттеудегі мәдениеттану тәсілін қолданған зерттеушілердің еңбектері сан алуан. Соның ішінде, Л.Н.Набилкина өз зерттеуінде «өзіндік» және «басқа» мәдениеттердегі қаланы қабылдаудағы қарама-қайшылықтарды талдайды, қала бейнесінің гуманистік (жарқын, қуанышты, оптимистік көзқарас) және дегуманизацияланған (қараңғы, суық және жауластырушы көзқарас) екіжақты қарама-қайшылығына назар аударады [11].

4. Ресейлік және қазақстандық ғалымдардың CITY/ГОРОД/ҚАЛА концептісін көркем-әдеби дискурста зерттеудегі когнитивті-концептуалдық тәсілі.

Көптеген ресейлік және қазақстандық ғалымдар көркем-әдеби дискурстағы CITY/ГОРОД/ҚАЛА концептісінің жүзеге асырылуын зерттеуге елеулі үлес қосты. Олардың зерттеу жұмыстарында CITY/ГОРОД/ҚАЛА концептісінің әртүрлі құрылымдық типтеріне жасаған талдауы

ұсынылған: *өзек (ядро) мен периферия* теориясына негізделген радиалды құрылымның талдауы: (А.Ф.Ибраева, Е.Ю.Макеева, С.А.Голева), *фреймдік талдау* (Н.Г.Сичинава, А.С.Әділова), *фреймдік-геишальттық талдау* (В.Ю.Прокофьева), сондай-ақ *когнитивті матрицаның талдауы* (С.Қалиев және Б.С.Жұмағұлова).

Ғалымдар С.Қалиев пен Б.С.Жұмағұлова ЛОНДОН концептісін кеңістік-уақыттық лингвомәдени код арқылы зерттеп, когнитивті-матрицалық модельдеу (Н.Н.Болдырев) мен лингвомәдени кодтар жүйесін (М.В.Пименова) біріктіреді. Зерттеуде П.Акройдтың шығармасындағы ЛОНДОН концептісінің когнитивтік-матрицалық құрылымы талданады. Олар лингвомәдени кодтардың (антропоморфтық, темпоралды, вегетативтік, рухани, әлеуметтік, химиялық және т.б.) бірігуі арқылы қаланың кеңістіктік-уақыттық бейнесін ашады. Авторлар уақыттық кодқа ерекше назар аударады, онда 1) *«Measure of time»*; 2) *«Axiological aspect of time»* сияқты аспектілер талданады [12]. Бұл тәсіл әдебиеттегі қала бейнесін қабылдауда уақыт пен жадының әсерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Сонымен, CITY/ГОРОД/ҚАЛА концептісінің көркем шығармада жүзеге асырылуын зерттеудің бұл тәсілі өзекті әрі нәтижелі болып табылады, себебі ол когнитивті лингвистиканың негізгі қағидаты – тілдің когнитивті қабілет ретіндегі рөлін және оның антропоөзектілік табиғатын тілдегі әлемнің концептуализациясы мен категоризациясы үдерістері арқылы ашады. Алайда зерттеушілердің еңбектеріндегі концептуалды талдау тек концептіні тілдік тұрғыда бейнелеу құралдарын, негізінен лексикалық құралдарды ғана талдаумен шектеледі, ал когнитивтік модельдер мен сызбалар, сондай-ақ мағына түзуге қатысатын тиісті тілдік тетіктер ашылып көрсетілмейді.

Сонымен қатар, көркем-әдеби дискурстағы қала бейнесі CITY/ГОРОД/ҚАЛА концептісіне қатысты зерттеулерге жасалған аналитикалық шолу қаланың нарративтік баяндаудағы урбанистік кеңістік ретіндегі рөліне қатысты белгілі бір олқылықты айқындайды. Көтеріліп отырған мәселе тұтас көркем шығарманың хронотоптық құрылымымен байланысты. Оның шешімі бұл мақалада М.М.Бахтиннің хронотоп теориясына негізделген зерттеуді қажет етеді деп түйінделеді. Хронотоп түсінігі М.М.Бахтиннің анықтамасы бойынша *«формально-содержательная категория литературы, отражающая «слияние пространственных и временных примет в осмысленном и конкретном целом»* деп айқындалады [13, 235 б.]. Яғни, ғалым хронотоптың сюжетті қалыптастырушы, жанрды түзуші және бейнелеуші функцияларын, сондай-ақ, романның ұйымдастырушылық өзегі ретіндегі маңызын атап көрсетеді: *«Все абстрактные элементы романа – философские и социальные обобщения, идеи, анализы причин и следствий и т.п. – тяготеют к хронотопу и через него наполняются плотью и кровью, приобщаются художественной образности. Таково изобразительное значение хронотопа»* [13, 399 б.].

М.М. Бахтин теориясы аясында Н. Болдырев, Б. Жұмағұлова және Д. Құрманбаева еңбектерін ерекше атап көрсету қажет. Бұл зерттеушілер алғаш рет Кеңістік-Уақыт Континуумы ұғымын хронотоптың концептуалдық өзегі ретінде айқындаған. Ғалымдар аталмыш терминді қолдануды хронотоп құрылымын кеңейту мақсатында оған қосымша **ОҚИҒА** ұғымын енгізу арқылы негіздейді. Оқиға кеңістік пен уақыт шегінде жүзеге асатын, баяндаудың негізгі әрекеттік және мағыналық өзегін қалыптастыратын элемент ретінде түсіндіріледі. Кеңістік-Уақыт Континуумының барлық құрамдас бөліктері **концепт** ретінде қарастырылып, олардың байланысы **КЕҢІСТІК-УАҚЫТ-ОҚИҒА** арқылы сипатталады [14].

Бұл романдағы CITY/ГОРОД/ҚАЛА концептісін хронотоп теориясы аясында, нақтырақ айтқанда, Кеңістік-Уақыт-Континуум хронотопының концептуалдық құрылымында кеңістік компоненті ретінде зерттеуді жүзеге асыруға негіз бола алады. Кеңістік-Уақыт-Континуум ұғымы М.М. Бахтин ұсынған «*хронотоп*» теориясын тереңдете түсіп, уақыт пен кеңістіктің өзара байланысын, олардың тұтастығы мен оқиғалық құрылымдағы өзара тәуелділігін айқындайды.

Мұндай тәсіл аталған салада зерттеудің келешектегі мүмкіндіктерін антропоэзектілік ғылыми парадигмасы аясында когнитивті лингвистика мен когнитивті поэтиканы біріктіру арқылы ашып көрсетуге мүмкіндік береді. Тілдің антропоэзектілік табиғаты оның коммуникативті және когнитивті сияқты базалық функцияларымен қатар, *интерпретациялаушы* функциясының жүзеге асуынан айқын көрінеді. Тілдің интерпретациялаушы функциясын бөліп көрсету мен оны зерттеудің негіздемесі тілдегі әлем мен әлем туралы білімді интерпретациялау теориясынан көрініс тапқан. Ғалым Н.Н. Болдыревтің зерттеуі бойынша «языковая интерпретация это - вид познавательной активности, процесс и результат понимания и объяснения человеком мира и себя в этом мире, процесс и результат репрезентации мира, основанный, с одной стороны, на коллективных представлениях о мире, а с другой - на личном опыте взаимодействия с ним» [15]. Демек, Н.Н. Болдыревтің пікірінше, адамның қоршаған әлемді қабылдау ерекшелігі, оны тану мен түсіну нәтижелерін санада ұғыну және тілдік формада бейнелеу үрдісі тілдің интерпретациялаушы функциясымен тікелей сабақтас болып табылады.

Аталған теорияға сәйкес, біздің зерттеу нысанымызға қатысты алғанда, CITY/ГОРОД/ҚАЛА концептісі роман хронотопының құрамдас бөлігі ретінде урбанистік кеңістікті бейнелей отырып, әлем туралы білімнің іріктеу, жіктеу және бағалануы нәтижесінде тың мағыналарды қалыптастыратын жеке авторлық интерпретацияның бөлімі болып табылады. Бұл тәсіл өз кезегінде М.М.Бахтин түсінігіндегі автордың шығармашылық тұлға ретіндегі рөлін және оның мағынаны түсінудегі белсенділігін дәлелдей түседі. Сонымен қатар, зерттеушілер үшін М.М.Бахтиннің пайымдауында көрініс тапқан тілдік интерпретацияның когнитивті теориясы мен хронотоп

теориясы арасында өзара байланыс орнайды: «...всякое вступление в сферу смыслов (романа) совершается только через ворота хронотопов» [13, 406 б.].

Қорытынды

Бұл мақалада қала бейнесін сомдау және СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА концептісін көркем-әдеби дискурста жүзеге асыру мәселелеріне бағытталған зерттеулерге жасалған аналитикалық шолу арқылы *пәнаралық, әдебиеттану, мәдениеттану және когнитивті-концептуалдық тәсілдер* сынды негізгі әдістемелік тәсілдер анықталды. Сонымен бірге, бұл тақырыптық саладағы эмпирикалық материалды талдаудың түрлі әдістері: *контрастивті және типологиялық әдістер, модельдеу әдісі, концептуалдық талдау әдісі, сондай-ақ, аналогия қағидаты* қолданылған. Айта кететініміз, айқындалған әдістемеге негізделген зерттеулердің өзектілігі мен нәтижелілігі, өйткені олардың әрқайсысы көркем дискурстағы урбанистік тақырыпты дамытуға өз үлесін қосады.

Шетелдік ғалым қала бейнесін зерттеуде *пәнаралық тәсілдің* маңыздылығын атап көрсетеді. Ол *мәдени, тарихи* және *әдеби* аспектілерді түрлі үйлесімде біріктіреді. Мұндай тәсіл қала кеңістіктігін адам қызметі мен қабылдауының түрлі қырларын бейнелейтін кешенді құбылыс ретінде зерттеуге мүмкіндік береді. Дегенмен, қала бейнесін ашуға арналған түрлі тәсілдер мен олардың үйлесімдері, сондай-ақ әдістердің кең ауқымына қарамастан, қарастырылған *пәнаралық зерттеулерде лингвистикалық* аспектінің жеткіліксіз бағалануы байқалады.

Әдебиеттану тәсілі аясында зерттеушілер қала бейнесін сипаттауда әрбір әдеби бағытқа тән ортақ қағидалар мен өлшемдерді анықтайды. 1990-2000 жылдардағы қазақ прозасында қала негізінен ішкі қайшылықтар тудыратын, әлеуметтік мәселелерді бейнелейтін және ұлттық бірегейліктің қалыптасуына ықпал ететін кеңістік ретінде көрініс табады. Бұл тәсілдің тарихи-әдеби процесс кезеңдерін көркем шығармаларда ашудағы сәттілігіне қарамастан, лингвистикалық аспект зерттеушілер тарапынан жеткілікті дәрежеде қарастырылмаған және тілдің жоғарыда аталған мағыналарды қалыптастырудағы рөлі толық ашылмаған.

Қала бейнесін зерттеудегі *мәдениеттану тәсілі* оны мәдени және әлеуметтік өзара байланысын қабылдау ерекшеліктерін бейнелейтін көпқырлы мәдени құбылыс ретінде қарастырады. Бұл тәсіл қала бейнесін оның мәдени символикасы, әлеуметтік құрылымы, мәдени-тарихи контексті мен баяндалу формалары тұрғысынан зерттеуге мүмкіндік береді.

Когнитивті-концептуалдық тәсіл көркем проза мен поэзиядағы СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА концептісінің әртүрлі құрылымдық түрлерін талдау арқылы ұсынылады. Бұл бағытта ресейлік және қазақстандық ғалымдардың зерттеулерінде концептінің *өзек (ядро) пен периферия теориясына* негізделген радиалды құрылымы, *фреймдік талдау, геишальттық талдау және когнитивті матрица талдауы* қолданылған. Бұл когнитивті

лингвистиканың тілдің когнитивтік қабілет ретіндегі рөлі, яғни дүниені тіл арқылы концептуализациялау мен категоризациялау үдерістері туралы негізгі қағидасын ашады. Алайда бұл тәсіл когнитивті модельдер мен сызбаларды зерттеу құралдарын, сондай-ақ тың мағыналар қалыптастыруға қатысатын тілдік тетіктерді тереңірек зерделеуді талап етеді, зерттеу негізінен тек концептінің тілдік (негізінен лексикалық) құралдармен көрініс табуын талдаумен шектеліп қалмауы керек деп есептейміз.

Сонымен қатар, аналитикалық шолудың нәтижелері көрсеткендей, көркем шығармадағы CITY/ГОРОД/ҚАЛА концептісін талдауға арналған жоғарыда аталған тәсілдер урбанистік кеңістіктің көркем-әдеби дискурс хронотопының құрылымдық компоненті ретіндегі рөлін толық көлемде ашып көрсетпейтінін айқындайды және осы тұрғыда М.М. Бахтин ұсынған хронотоп тұжырымы әрі қарай тереңдетіп зерттеуді қажет етеді.

М.М.Бахтиннің теориясы хронотопты романның ұйымдастырушылық орталығы ретінде, оның сюжеттік, жанрлық және бейнелеу функцияларына негізделе отырып, романдағы CITY/ГОРОД/ҚАЛА концептісін хронотоп теориясы шеңберінде, нақтырақ айтқанда оны КЕҢІСТІК-УАҚЫТ-ОҚИҒА байланысын біріктіретін Кеңістік-Уақыт-Континуум хронотопының концептуалдық құрылымындағы кеңістік компоненті ретінде қарастырылады.

Сонымен қатар, бұл шолу тілдік интерпретацияның когнитивті теориясы аясында одан әрі зерттеудің перспективаларын да айқындады, ол автордың шығарманы жасаушы ретіндегі рөлін және урбанистік шындықты көркем тұрғыдан пайымдаудағы оның белсенділігін, сондай-ақ романдағы әлемді интерпретациялаудың авторлық моделіндегі бірегей кеңістіктік-уақыттық-оқиғалық компоненттің қалыптасу үдерісін ашып көрсетеді. Аталған теорияға сәйкес, біздің зерттеу нысанымызға қатысты алғанда, CITY/ГОРОД/ҚАЛА концептісі роман хронотопының құрамдас бөлігі ретінде урбанистік кеңістікті бейнелей отырып, әлем туралы білімнің іріктеу, жіктеу және бағалануы нәтижесінде тың мағыналарды қалыптастыратын жеке авторлық интерпретацияның бөлімі болып табылады. Осылайша, бұл мақала көркем-әдеби шығармада CITY/ГОРОД/ҚАЛА концептісінің жүзеге асуын хронотоп теориясы, когнитивті лингвистика, когнитивті поэтика және когнитивті стилистика аясындағы интегративті тәсіл негізінде зерттеудің болашақ бағытын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Gerrard M. (Harold Bloom Ed.). Literary Places (Paris). – Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2005. – P.18

[2] Yan L. An Analysis of the Relationship Between City and Literature in Harold Bloom's Literary Places // International Journal of English Linguistics. School of Foreign Languages, Yancheng Normal University. – 2021. – Vol. 11, No. 6. – Pp.140-143.

[3] Tambling J. *Trompe l'oeil Effects: Paris and London*, Manchester University, Synergies Royaume-Uni et Irlande n° 3 – 2010. – Pp.197-209.

[4] Alsaeed N.H. *London in the Visions of Literature*, College of Arts, Jouf University, Aljouf, Saudi Arabia // *Journal of Literature and Art Studies*. – 2021. – Vol. 11, No. 1. – Pp.13-20.

[5] Thakur M. *The City in Literature: Urban Spaces and Identities*, Assistant Professor, Faculty of Arts & Humanities, ISBM University, Gariyaband, Chhattisgarh, India, Elementary Education Online. – 2021. – Vol 20 (Issue 5). – Pp. 9374-9381.

[6] Аманғазықызы М. Қазіргі қазақ прозасындағы қала моделі және ұлттық ментальділік: философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Нұрсұлтан, 2021. – 111б.

[7] Аманғазықызы М., Оразбек М.С., Қалалық прозадағы кейіпкерлер типологиясы // Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы. “Филология Ғылымдары” сериясы. – 2025. – No. 1 (76). – Б. 478-494.

[8] Темирболат А.Б. Особенности развития казахской прозы в период независимости, // *Керуен*. – 2023. – №1, 78-том. – С.24-38.

[9] Ишанова А.К. *Урбанистическая поэтика в мировой литературе: автореф, дисс. д. филол. н.: 10.01.01*. – М.: Изд-во МГУ, 2012. – 17 с.

[10] Аймауытов Ж. «Әнші» әңгімесі. https://adebiportal.kz/kz/news/view/zusipbek-aimauytov-ansi_24355

[11] Набилкина Л.Н. *Город как культурологический феномен в русской, американской западноевропейской литературах: автореф.дис. ...д.культ.н.* – Иваново, 2014. – 54 с.

[12] Kaliev S., Zhumagulova B.S. The concept “London” as a temporal code of linguoculture in the literary and regional work of Peter Ackroyd “London: the biography” // *IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences*. 2018. – Vol. IV, Issue 10. – Pp.149-155.

[13] Бахтин М.М. *Формы времени и хронотопа в романе* // *Вопросы литературы и эстетики*. – Москва: Художественная литература, 1975. – С. 234-407.

[14] Болдырев Н.Н., Жумагулова Б.С., Курманбаева Д.Т. Когнитивные основы реализации жанровых признаков романа (на примере произведения Кадзуо Исигуро “Never Let Me Go”) // *Вопросы когнитивной лингвистики*. – 2021. – №3. – С. 5-20.

[15] Болдырев Н.Н. *Язык как интерпретирующий фактор познания* // *Интерпретация мира в языке. Коллективная монография*. – Тамбов: ТГУ, 2017. – С. 19-80.

REFERENCES

[1] Gerrard M. (Harold Bloom Ed.). *Literary Places (Paris)*. – Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2005. – P.18

[2] Yan L. *An Analysis of the Relationship Between City and Literature in Harold Bloom’s Literary Places* // *International Journal of English Linguistics*.

School of Foreign Languages, Yancheng Normal University. – 2021. – Vol. 11, No. 6. – Pp.140-143.

[3] Tambling J. Trompe l’oeil Effects: Paris and London, Manchester University, Synergies Royaume-Uni et Irlande n° 3 – 2010. – Pp.197-209.

[4] Alsaed N.H. London in the Visions of Literature, College of Arts, Jouf University, Aljouf, Saudi Arabia // Journal of Literature and Art Studies. – 2021. – Vol. 11, No. 1. – Pp.13-20.

[5] Thakur M. The City in Literature: Urban Spaces and Identities, Assistant Professor, Faculty of Arts & Humanities, ISBM University, Gariyaband, Chhattisgarh, India, Elementary Education Online. – 2021. – Vol 20 (Issue 5). – Pp. 9374-9381.

[6] Amanžazyqyzy M. Qazırgı qazaq prozasındaǵy qala modelı zhäne ülttyq mental’dılk [The Urban Model and National Mentality in Contemporary Kazakh Prose]: Filosofiya doktory (PhD) дәrezhesin alu üshın dajyndalǵan dissertaciya. – Nürsültan, 2021. – 111b. [in Kaz.]

[7] Amanžazyqyzy M., Orazbek M.S., Qalalyq prozadaǵy keıipkerler tipologiasy [Typology of Characters in Urban Prose] // Abylai han atyndaǵy QazHqJÄTU Habarşysy. “Filologia Ğylymdary” seriesy. – 2025. – No. 1 (76). – B. 478-494. [in Kaz.]

[8] Temirbolat A.B. Osobennosti razvitiya kazahskoj prozy v period nezavisimosti [Features of the Development of Kazakh Prose in the Period of Independence] // Keruen. – 2023. – №1, 78-том. – S.24-38. [in Rus.]

[9] Ishanova A.K. Urbanisticheskaya poetika v mirovoj literature [Urban Poetics in World Literature]: avtoref. diss. d. filol. n.: 10.01.01. – M.: Izd-vo MGU, 2012. – 17 s. [in Rus.]

[10] Ajmauytov ZH. «Әnshi» әңgimesi [The Story ‘The Singer’]. https://adebiportal.kz/kz/news/view/zusipbek-aimauytov-ansi__24355 [in Kaz.]

[11] Nabilkina L.N. Gorod kak kul’turologicheskij fenomen v russkoj, amerikanskoj zapadnoevropejskoj literaturah [The City as a Cultural Phenomenon in Russian, American, and Western European Literature]: avtoref dis. ... d.kul. nauk. – Иваново, 2014. – 54 с. [in Rus.]

[12] Kaliev S., Zhumagulova B.S. The concept “London” as a temporal code of linguoculture in the literary and regional work of Peter Ackroyd “London: the biography”, IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences, Vol. IV, – Issue 10, April 2018. – Pp. 149-155.

[13] Bahtin M.M. Formy vremeni i hronotopa v romane [Forms of time and chronotope in novel] // Voprosy literatury i estetiki. – M.: Hudozhestvennaya literatura, 1975. – S. 234-407. [in Rus.]

[14] Boldyrev N.N., Zhumagulova B.S., Kurmanbayeva D.T. Kognitivniye osnovy realizatsii zhanrovyykh priznakov romana (na primere proizvedeniya Kazuo Ishiguro ‘Never Let Me Go’ [Cognitive foundations of the realization of genre features of a novel (based on Kazuo Ishiguro’s novel “Never let me go”)] // Issues of cognitive linguistics. – 2021. – №3. – S. 5-20. [in Rus.]

[15] Boldyrev N.N. Yazyk kak interpretiruyushchij faktor poznaniya

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ОБРАЗА ГОРОДА В ХУДОЖЕСТВЕННО-ЛИТЕРАТУРНОМ ДИСКУРСЕ

*Сартбаева Э.К.¹, Жұмағұлова Б.С.², Исмаилова Ф.Е.³

^{*1,2,3} Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. В данной статье ставится *цель* – провести анализ существующих подходов и методов к изучению образа города в художественно-литературном дискурсе в аспекте определения дальнейших перспектив исследования в этой области в русле новейших теорий когнитивной лингвистики, что определяет *актуальность* темы статьи.

В *результате* аналитического обзора многочисленных работ, посвященных изучению урбанистической тематики в художественной литературе, в качестве основных подходов были выявлены: *междисциплинарный, литературоведческий, культурологический и когнитивно-концептуальный*, а также разнообразные методы и принципы анализа эмпирического материала. Несмотря на продуктивность исследований на основе выявленной методологии, раскрывающей образ города в литературе как комплексный феномен, отражающий различные стороны человеческой деятельности и художественного восприятия мира автором, отмечается недостаточное внимание лингвистическому аспекту в этих исследованиях, то есть раскрытию роли языка в форматировании анализируемых смыслов. Актуальным является когнитивно-концептуальный подход, который изучает концепт СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА как ментальный конструкт различной структурной сложности (радиальная структура, фрейм, гештальт, когнитивная матрица) и его языковую репрезентацию, в основном на лексическом уровне. Однако данный подход требует дальнейшего изучения инструментария когнитивных моделей и схем, а также соответствующих языковых механизмов формирования смыслов.

Научная новизна данного исследования заключается в выводе о необходимости исследования концепта СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА в художественном произведении в русле когнитивной теории интерпретации мира и знаний о мире в языке, а также в рамках теории хронотопа М.М. Бахтина. Теория М.М. Бахтина о хронотопе как об организационном центре романа дает основание для исследования реализации концепта СІТУ/ГОРОД/ҚАЛА в романе как пространственного компонента в концептуальной структуре хронотопа Пространственно-Временной-Континуум, интегрирующего ПРОСТРАНСТВО-ВРЕМЯ-СОБЫТИЕ художественного нарратива.

В статье были использованы *методы* сравнительно-сопоставительного и критического анализа, а также метод моделирования.

Теоретическая и практическая значимость исследования состоит в обосновании дальнейшей перспективы исследования в этой области на интегративной основе с позиций теории хронотопа, когнитивной лингвистики, когнитивной поэтики и когнитивной стилистики, а также в возможности использования результатов исследования в академических целях.

Ключевые слова: образ города, концепт CITY/ГОРОД/ҚАЛА, художественный дискурс, когнитивная лингвистика, литературоведение, лингвокультурология, междисциплинарный подход, хронотоп, культурологический анализ, концептуальный анализ

MODERN APPROACHES TO THE STUDY OF THE IMAGE OF THE CITY IN ARTISTIC AND LITERARY DISCOURSE

*Sartbayeva E.K.¹, Zhumagulova B.S.², Ismailova F.E.³

*^{1,2,3} Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The *purpose* of this article is to analyse contemporary approaches and methods of studying the image of the city in artistic and literary discourse in the context of determining the future prospects for research in this field in accordance with the latest theories of cognitive linguistics, which defines the *relevance* of the topic of the article.

As a *result* of analytical overview of numerous scientific studies examining urban themes in works of literary fiction, the following main approaches have been identified: *interdisciplinary, literary, linguocultural and cognitive-conceptual*, as well as various methods and principles of empirical analysis. Despite the productivity of research based upon the identified methodology exploring the image of the city in literature as a complex phenomenon, revealing the various aspects of human activity and the author's artistic perception of the world, it has been stated that such studies do not draw sufficient attention to linguistic aspect, namely the role of language in shaping the analysed meanings. The most relevant approach is the cognitive-conceptual approach, which studies the concept of the CITY/ГОРОД/ҚАЛА as a mental construct consisting of several levels of structural complexity (radial structure, frame, gestalt, cognitive matrix) and as its linguistic representation, primarily at the lexical level. However, this approach requires the further examination of an entire set of cognitive models and schemes, as well as the corresponding linguistic mechanisms of meaning formation.

The *scientific novelty* of this study lies in the necessity of examining the concept of the CITY/ГОРОД/ҚАЛА in literary works in accordance with the cognitive theory of linguistic interpretation of the world as well as M. M. Bakhtin's chronotope theory. M.M. Bakhtin's theory of the chronotope as the organizational centre of the novel provides a basis for the realization of the concept of the CITY/ГОРОД/ҚАЛА within a novel as a spatial component in

the conceptual structure of the Space-Time-Continuum chronotope, integrating the SPACE-TIME-EVENT of a literary narrative.

The article used *methods* of comparative-contrastive and critical analysis, as well as the method of modelling.

The *theoretical and practical significance* of this study lies in the substantiation of further research prospects in this field on an integrative basis, from the perspectives of chronotope theory, cognitive linguistics, cognitive poetics and cognitive stylistics, as well as in the potential of further use of the results of the study for academic purposes.

Keywords: image of the city, concept of CITY/CITY/ҚАЛА, artistic discourse, cognitive linguistics, literary studies, linguocultural studies, interdisciplinary approach, chronotope, linguocultural analysis, conceptual analysis

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 09.07.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет:

Сартбаева Элеонора Курмангалиевна – м.ф.н., докторант, аға оқытушы, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-5223-5376>, e-mail: scorpio_es@mail.ru

Жумағұлова Батима Садыковна – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-8658-2336>, e-mail: youumbs@mail.ru

Исмаилова Фатима Есмагамбетовна – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0002-7780-2418>, e-mail: fatima.ismailova176@gmail.com

Информация об авторах:

Сартбаева Элеонора Курмангалиевна – м.ф.н., докторант, старший преподаватель, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-5223-5376>, e-mail: scorpio_es@mail.ru

Жумағұлова Батима Садыковна – кандидат филологических наук, профессор, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-8658-2336>, e-mail: youumbs@mail.ru

Исмаилова Фатима Есмагамбетовна – доктор филологических наук, профессор, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0002-7780-2418>, e-mail: fatima.ismailova176@gmail.com

Information about authors:

Sartbayeva Eleonora Kurmangalievna – m.ph.s., PhD student, senior

teacher, Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-5223-5376>, e-mail: scorio_es@mail.ru

Zhumagulova Batima Sadykovna – Candidate of Philological Sciences, Professor, Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-8658-2336>, e-mail: youmbs@mail.ru

Ismailova Fatima Esmagambetovna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0002-7780-2418>, e-mail: fatima.ismailova176@gmail.com

ӨОЖ 81.811.1

ГТАХР 16.31.02

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.024>

СИГНАЛ ЗАТ ЕСІМДЕР: АКАДЕМИЯЛЫҚ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ КОРПУСЫ НЕГІЗІНДЕ ЗЕРТТЕУ

*Сәрсекке Г.Ә.¹

*¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада сигнал сөздер, соның ішінде сигнал зат есімдер қарастырылады. Сигнал беру қызметін басқа да сөз таптары атқарады, дегенмен академиялық дискурста бұл қызметте зат есімдердің көбірек жұмсалады. Сол себепті зерттеу нысанына сигнал зат есімдер іріктелді.

Зерттеудің мақсаты – қазақ тілді академиялық дискурста кездесетін сигнал зат есімдерді анықтап, олардың жұмсалыу жиіліктерін және коллокацияларын анықтау арқылы функционалдық ерекшеліктерін ашу. Сигнал сөздер, оның ішінде сигнал зат есімдер қазақ тіл білімінде жеке зерттелмеген. Біздің зерттеуіміздің маңыздылығы сонда, ол аталған құбылысты қазақ тіліндегі жазбаша академиялық мәтіндерден түзілген корпуста сүйене отырып жүргізілген алғашқы зерттеу болуында.

Зерттеу корпуста негізделген зерттеу әдісімен жүргізілді. Бұл әдіс сигнал зат есімдердің қолданылу жиіліктері мен коллокацияларын анықтауда, сондай-ақ оларға сандық және сапалық талдаулар жасауда тиімді болды. Зерттеуде AntConc корпус бағдарламалық жасақтамасы қолданылды.

Зерттеуде сигнал зат есімдердің мәтін ішіндегі логикалық байланыс пен құрылымдық бірлікті қалыптастыруда маңызды рөл атқаратыны айқындалды. Академиялық корпус негізінде сигнал зат есімдердің кездесу жиіліктері, семантикалық және функционалдық ерекшеліктері және академиялық дискурсты ұйымдастырудағы қызметтері талданды. Зерттеуде сигнал зат есімдердің коллокациялары анықталды және олар корпустан алынған мәтін мысалдарымен көрсетілді. Зерттеу нәтижесінде сигнал зат есімдердің академиялық дискурста сөйлемдер арасындағы семантикалық тұтастық пен мәтіннің когезиясын жасауда маңызды лексикалық құрал болып табылатыны дәлелденді.

Зерттеудің теориялық маңызы корпуста сүйеніп жүргізілген эмпирикалық зерттеу болып табылуында. Бұл нақты табиғи тілдің материалдарына сүйеніп тіл элементтерінің функционалдық ерекшеліктерін ашуда маңызды болып табылады. Зерттеудің теориялық және практикалық нәтижелерін академиялық дискурсты зерттеуде, академиялық тілді оқыту мен меңгертуде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: сигнал сөз, сигнал зат есім, жиілік, коллокация, академиялық корпус, академиялық дискурс, когезия, корпус лингвистикасы

Кіріспе

Қазіргі таңда академиялық дискурс құрылымын зерттеу тіл білімінің маңызды бағыттарының біріне айналды. Біз зерттейтін сигнал сөздер сол академиялық дискурс құрылымын зерттеуде ерекше назар аударатын, жеке зерттеуді қажет ететін бірліктердің қатарынан. *Сигнал сөздер* – мәтін тұтастығы мен логикалық байланысты орнатуда ерекше маңызға ие лексикалық құралдардың бірі. Бұл сөздер мәтінде жаңа ақпаратты енгізу, бұрын айтылған ойды нақтылау, мазмұнды жүйелеу сияқты қызметтер атқара отырып, жалпы ғылыми стильдің ішкі логикасын ұйымдастырады. *Сигнал* сөзі ағылшын тілінде *белгі, көрсеткіш, мәселенің бар екенін білдіретін хабар* деген мағынада қолданылады. Демек сигнал сөздер, соның ішінде біз зерттеу нысанына алған сигнал зат есімдер – мәтіндегі белгілі бір ақпараттың типі, құрылымдық ауысуы немесе логикалық байланысы жайлы оқырманға белгі беретін тілдік бірліктер. Яғни, мұндай зат есімдер автордың жаңа ойды бастайтынын, маңызды пікір немесе дәлел келтіретінін, қорытынды жасап жатқанын, мәселе көтеріп отырғанын *белгілейтін, сигнал беретін* тілдік көрсеткіштер ретінде қызмет етеді. Сигналдық қызметті абстракт зат есімдермен қатар, етістіктер, сын есімдер және үстеулер де атқара алады. Біз зерттеуімізде тек зат есімдерді ғана зерттеу нысанына алдық. Мұның себебі академиялық дискурста етістіктер, сын есімдер және үстеулерге қарағанда зат есімдер сигналдық қызметте жиі қолданылады.

Жалпы тіл білімінде мұндай зат есімдер әртүрлі терминдермен аталып, әртүрлі лингвистикалық тақырыптар аясында зерттеліп келді. Термин атауы мәселесіне келсек, зат есімдердің бұл тобын атауда жұмсалған терминдер әр алуан. Ағылшын тіліндегі кейбір зерттеулерде *general nouns* [1], *type 3 vocabulary* [2], *anaphoric nouns* [3], *advance labels* [4], *carrier nouns* [5] және *signal nouns* [6] деп берілсе, орыс тіліндегі кейбір зерттеулерде *непредметные существительные* [7] деген атауды қолданған. Бұл атаулардың әрқайсысы сигнал зат есімдердің контексте нақты мағынаға ие болуы, мәтін құрылымында бағыттаушы белгі ретінде қызмет етуі, логикалық не прагматикалық байланыс орнатуы сияқты қызметтеріне негізделіп берілген. Біз өз зерттеуімізде мұндай зат есімдерді сигнал зат есімдер деп атауды жөн санадық. Бұл терминмен атау себебіміз ағылшын тілді ғылыми зерттеулерде кеңінен жұмсалатын *сигнал зат есімдер* термині қазақ тілінің деректері негізінде аталған санаттың қызметін тануға ортақ термин болсын деген мақсат болды. Әрине, терминнің қазақ тілді ұлттық терминмен аталғанын қалаймыз және оның болашақта ұтымды баламасын ойластырамыз.

Ағылшын тіл білімінде «сигнал зат есімдер» ұғымы алғашында когезия (мәтінішілік байланыс) және дискурс маркерлері мәселелерімен тығыз байланысты қарастырыла бастаған. Кейінгі зерттеулерде олар мәтін мазмұнының құрылымдық желісін құрайтын когезиялық құрал ретінде көбірек сипатталады. Мұндай зат есімдер нақты мағынаны емес, жалпылық

мағынаны білдіріп, басым жағдайда референттік және құрылымдық қызметтерде көрінеді. Когезия құбылысы М. Халлидей мен Р. Хасанның 1976 жылғы «Ағылшын тіліндегі когезия» еңбегінде жан-жақты талданған [1]. Авторлар когезияны «мәтіннің әртүрлі бөліктері арасындағы сабақтастық құбылысы» деп қарастырады [1, 5 б.]. Осы еңбекте авторлар когезияны екі санатқа жіктейді: грамматикалық және лексикалық. Біз қарастыратын сигнал сөздерді лексикалық когезия аясында *жалпы зат есімдер* деген терминмен көрсетеді. Сөйлем мен кейінгі сөйлем арасындағы анафоралық байланыстар лексикалық когезияны жасайды. Осы когезияда жалпы зат есімдерді (ғалымдар пайдаланған термин) негізгі зат есімдер тобы (мысалы, адам есімі, факт есім, орын есімі) ішінде жалпылама сілтемесі бар зат есімдердің шағын жиынтығы ретінде сипаттайды [1, 275 б.]. Оған, мысалы, ағылшын тіліндегі *person, man, child, thing, business, move, place, question, idea* сияқты зат есімдерді жатқызады. М. Халлидей мен Р. Хасанның бұл еңбегі мағыналары контекске сілтеме берумен анықталатын жалпы зат есімдерге (сигнал зат есімдерге) алғаш назар аударып, ғылыми тұрғыдан бұл тақырыптағы зерттеуді бастап беруімен құнды. Сонымен сигнал зат есімдер дегеніміз не?

Сигнал зат есімдер деп мағыналары контекст арқылы ашылатын абстракт зат есімдер аталады. Мысалы, оған *мәселе, себеп, әдіс, қызмет, жағдай, сұрақ, тәсіл, факт, фактор, проблема, идея, қағидат, аргумент* сияқты тағы басқа зат есімдер жатады. Дж. Флауэрдью мен Р. Форест «Ағылшын тіліндегі сигнал зат есімдер» еңбегінде сигнал зат есімдерді былайша анықтайды: «сигнал зат есімдер – жеке тұрғанда мағынасы жалпылама болатын, нақты мағынасы тілдік контекст арқылы ашылатын абстракт сөздер» [6, 21 б.]. Осы еңбекте автор өзіне дейінгі жасалған зерттеулерді талдай келе, әр зерттеушінің абстракт зат есімдерді сигнал зат есімдер санатына жатқызуда әртүрлі ерекшеліктерді негізге алғанын көрсетеді. Мысалы, Э.О. Винтер логикалық немесе когезиялық қатынасты білдіретін зат есімдерге басымдық береді (*проблема, факт*, т.б.); Г. Фрэнсис ойлау немесе сөйлеу әрекетін білдіретін сөздерді басты деп санайды (*идея, аргумент*, т.б.); Х. Шмидт мағынасы балама сөздермен оңай берілмейтін абстракт зат есімдерді маңызды деп есептейді (*тұжырымдама, факт, сұрақ, принцип, мәселе* т.б.) [6, 31 б.]. Дж. Флауэрдью академиялық мәтіндердегі сигнал зат есімдердің қызметі мен дискурстық ерекшеліктерін корпуста негізделген әдіспен зерттейді [6; 8; 9]. Біз өз зерттеуімізде қазақ тіліндегі сигнал зат есімдердің қызметін академиялық мәтіндер негізінде ашуды мақсат еткендіктен, аталған ғалымның зерттеулеріне көбірек сілтеме жасайтын боламыз.

Сигнал зат есімдер академиялық дискурста маңызды лингвистикалық стратегия ретінде танылып, мәтін құрылымын ұйымдастыруда, ақпарат ағымын реттеуде және авторлық ұстанымды жеткізуде негізгі рөл атқарады. Олар тек ақпаратты білдіріп қана қоймай, мәтін құрылымын ұйымдастырушы

когезиялық құрал ретінде қолданылады. Бұл зат есімдердің негізгі қызметтері – мазмұнды жинақтап көрсету, алдыңғы немесе кейінгі ақпаратқа сілтеме жасау және идеялардың логикалық байланысын қамтамасыз ету. Сигнал зат есімдердің қызметтерін былайша көрсетуге болады:

Бірінші, ақпаратты құрылымдау қызметі. Бұл қызметте сигнал зат есімдер жаңа ақпаратты енгізу немесе бұрын айтылған ойды қорытындылау мақсатында қолданылады. Олар сөйлемдер арасындағы мағыналық көпір ретінде қызмет етіп, мәтіннің ішкі логикасын сақтауға мүмкіндік береді. М. Халлидей мен Р. Хасанның еңбегінде мұндай сөздер *лексикалық когезия* элементтері ретінде қарастырылған. Оларды мәтіннің байланыстылығын қамтамасыз ететін құралдар қатарына қосқан.

Екінші, референттік (сілтеу) қызметі. Бұл қызметті сигнал зат есімдер есімдіктермен бірге атқарады. Сигнал зат есімдер нақты бір атауды емес, жалпы ұғымды білдіретіндіктен, олар көбінесе *осы, осындай, бұл* сияқты сілтеу есімдіктерімен қатар қолданылады. Бұл олардың референттік (сілтеу) қызметін күшейтеді.

Үшінші, ақпаратты жинақтау қызметі. Сөйлемде айтылған ойды жинақтап, оқырманға түсінікті болуы үшін сигнал зат есімдер жиі қолданылады. Дж. Флауэрдью мұндай сөздердің оқырман назары мен мәтін фокусын белгілі бір мазмұнға аударуға көмектесетінін атап өткен. Бұл, әсіресе, академиялық аргументтер беруде, пікір білдіруде және талдауда аса маңызды.

Мәтінішілік байланыс пен авторлық ұстанымды жеткізудің маңызды құралы ретінде сигнал зат есімдер жалпы тіл білімінде кеңінен зерттелсе де, қазақ тіл білімінде бұл зерттелмеген тақырып болып тұр. Сигнал зат есімдердің қазақ ғылыми тіліндегі көрінісін талдау арқылы қазақ ғылыми стилінің құрылымдық ерекшеліктерін айқындауға, авторлық көзқарас пен ғылыми ой желісін білдіру тәсілдерін анықтауға болады. Біздің зерттеуіміздің мақсаты – сигнал зат есімдердің академиялық мәтіндердегі қызметтерін анықтап, олардың көмегімен ғылыми ақпараттық құрылымның қалай жасалатынын көрсету.

Сигнал зат есімдер ағылшын тіл білімінде арнайы зерттеліп, олардың академиялық дискурста маңызды рөл атқаратыны кеңінен қарастырылған. Алайда қазақ тіліндегі сигнал зат есімдердің семантикалық, синтаксистік және прагматикалық ерекшеліктері арнайы жеке қарастырылмаған. Бұл қазақ тіл білімінде мәтін лингвистикасы, когнитивтік лингвистика және дискурс теориясының тоғысуында тұрған тың әрі перспективалы зерттеу бағыты болады. Сондай-ақ қазақ тілінің академиялық дискурсын жүйелеу мен дамыту мәселесі тілдік нормаларды жетілдірумен қатар, ұлттық ғылыми ойлау жүйесін тануға жол ашады. Осы тұрғыдан алғанда сигнал зат есімдердің қолданысын академиялық корпус деректері негізінде зерттеу өзекті және ол қазіргі лингвистикадағы сандық тәсілдер мен сапалық әдістерді ұштастыратын кешенді жұмыс болмақ.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеу жұмысында корпусқа негізделген талдау әдісі қолданылды. Корпус деректері нақты, эмпирикалық тілдік материалға негізделгендіктен, зерттеу нәтижелері абстракт пайымдауларға емес, нақты деректерге сүйенеді. Корпусқа негізделген талдау әдісінің негізгі артықшылықтары оның объективтілігі, яғни корпус деректері арқылы эмпирикалық нақты нәтижелер алуға болады және үлкен көлемді деректер жиынтығын талдауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің негізгі дереккөзі ретінде өзіміз түзген Академиялық жазбаша қазақ тілінің корпусы алынды. Бұл корпус – қазақ тіліндегі академиялық жазбаша мәтіндердің электронды жиынтығы. Корпус ғылыми мақалалар, диссертациялар, баяндамалар, оқулықтар мен оқу құралдары, монография сияқты академиялық мәтін түрлерін қамтиды. Корпустағы деректерді талдау үшін *AntConc* бағдарламалық жасақтамасы қолданылды. Зерттеу деректеріне Академиялық жазбаша қазақ тілінің корпусынан Философия, Шығыстану, Теология және Археология пәндерінен әрқайсынан 100-ден, жалпы саны 400 академиялық мәтін алынды. Жалпы токен саны – 2 239 113.

Лексикалық сигнал қызметін атқарып тұрған зат есімдерді анықтау бірнеше сатылардан тұрды. Бірінші, іріктелген 400 академиялық мәтіннен *AntConc* бағдарламасының сөз жиілігі құралы арқылы ең жиі кездесетін сигнал зат есімдер анықталды. Келесі сатыда, контекстегі кілт сөз (KWIC) құралы арқылы анықталған сөздердің мәтін ішіндегі нақты қолданыстары мен контекстері талданды. Келесіде, коллокация құралы арқылы сигнал сөздермен ең жиі тіркесетін сөздер тобы анықталды. Сигнал сөздермен ең жиі тіркесетін сөздерді анықтау олардың мәтіндегі мағыналық және құрылымдық қызметін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл талдау арқылы сигнал зат есімдердің қандай лексемалармен жиі байланысатыны, қандай дискурстық контексте қолданылатыны, әрі академиялық мәтін байланысын құрудағы орны нақты көрінеді.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу барысында Академиялық қазақ тілі корпусында ең жиі қолданылатын сигнал зат есімдер қатарынан **мәселе**, **идея**, **факт**, **себеп** және **нәтиже** сөздері іріктеліп алынды. Іріктеу нәтижесін төмендегі кестеден көруге болады:

Кесте 1. Сигнал зат есімдердің кездесу жиілігі

Сигнал сөз	Жиілігі (рет)
Мәселе	824
Идея	389
Себеп	363
Нәтиже	90
Факт	57

Келесі сатыда әрбір сигнал зат есімнің сол және оң жақ контексінде жиі кездесетін сөздер анықталды. Мұндай тіркесімдер сөздердің семантикалық өрісін, мәтіндегі қызметін және құрылымдық рөлін көрсетеді. Коллокация деректері негізінде *мәселе* сөзімен өте жиі кездесіп, онымен сөз тіркесін құрайтын 10 сөз анықталды:

	Collocate	Rank	FreqLR	FreqL	FreqR	Range	Likelihood	Effect
1	өзекті	1	39	35	4	23	157.934	4.282
2	бұл	2	170	143	27	62	154.693	1.624
3	басты	3	57	50	7	32	153.856	3.230
4	күрделі	4	36	33	3	26	113.103	3.583
5	туралы	5	80	61	19	35	94.303	1.903
6	маңызды	6	51	45	6	29	82.665	2.319
7	емес	7	74	17	57	30	66.035	1.611
8	болып	8	72	18	54	32	50.430	1.398
9	мәселе	9	22	11	11	9	50.400	2.899
10	өткір	10	11	5	6	9	46.600	4.426

Сурет 1 – *Мәселе* сигнал сөзінің коллокаттары

Зерттеу нәтижесі *мәселе* сигнал зат есімінің көбінесе бағалауыштық сипаттағы сын есімдермен (*өзекті, басты, күрделі*) тіркесіп, тақырыпты танытушы лексикалық сигнал қызметін атқаратынын көрсетеді. Яғни, мұндай тіркестер оқырманға ғылыми мәтіннің мазмұндық өзегін, негізгі тартысты немесе мәселені көрсету үшін қолданылады. Сондай-ақ зерттеу нәтижесінде *мәселе* сигнал сөзімен ең жиі тіркес құрайтын сөз – *бұл* есімдігі екені анықталды. Сигнал зат есімдер *бұл, осындай, осы* есімдіктерімен қатарласа келіп, ойды жалпылап, алдыңғы контекске сілтеме жасай жұмсалады.

Сигнал зат есімдер өзінен алдыңғы контекске – мәтін бөлігіне (1) және өзінен кейінгі контекске – мәтін бөлігіне (2) сілтеме жасай жұмсалады. Бірінші жұмсалысы – анафоралық, екіншісі катафоралық деп аталады. Корпуста алынған мысалдармен көрсетсек:

(1) *Қазақстанның кейінгі қола дәуірі үшін әлі толықтай сипаттама жасалмаған. Ең басты мәселелердің қатарына олардың жаратылыстану ғылымдарының әдістері негізінде жасалған нақты мерзімдемелік кестесінің болмауы үлкен кедергі келтіруде. Бұл мәселе тек қана кейінгі қола дәуірінің жәдігерлеріне тән қасиет емес.*

(2) *Тәуелсіздік алған кезеңнен бері осы олқылықтың орнын толтыру бағытында көптеген жұмыстар атқарылғаны белгілі. Мәселе, ұлттық болмыстың бір маңызды қыры философиялық даналықта жатқандығын мойындауда болатын.*

Бұл екі мысалда сигнал зат есімдер сөйлемдер аралығында жұмсалған. Мұндай катафорлық және анафоралық қолданыстар сигнал зат есімдердің

дискурстарда жиі кездесетін түрлері болып табылады. Бұлардан басқа сигнал зат есімдердің бір сөйлем ішінде келетін түрлері және экзофоралық түрлері де бар. Осылайша, мәселе сигнал сөзі тек лексикалық мағынасы арқылы емес, коллокациялық тіркестері арқылы да ғылыми мәтіндегі логикалық құрылым мен мағыналық бағытты көрсетуде маңызды рөл атқарады.

Келесі, *идея* сигнал сөзінің коллокациясына назар аударсақ:

1	Collocate	Rank	Freq(Scale	FreqLR	FreqL	FreqR	Range	Likelihood
2	ұлттық	1	44670	125	100	25	19	470.442
3	идея	3	3890	20	10	10	9	98.070
4	абсолютті	4	970	10	7	3	4	62.648
5	туралы	5	59760	40	33	7	20	50.487
6	идеология	6	1880	9	1	8	5	42.863
7	елдік	7	780	7	6	1	1	41.932
8	материя	8	1470	8	5	3	4	40.088
9	рух	9	4520	11	4	7	6	38.234
10	жалпыұлт	17	360	4	3	1	3	25.646
11	біріктіруш	19	1070	5	4	1	2	23.575

Сурет 2 – *Идея* сигнал сөзінің коллокаттары

Зерттеу нәтижесі *идея* сигнал сөзінің академиялық мәтіндерде мынадай лексикалық қызметтерді атқаратынын көрсетті:

- бағалауыштық: *ұлттық идея, абсолюттік идея, негізгі идея* тіркестері арқылы идеяның маңыздылығы мен дәрежесі сипатталады. Бұл тіркестер тақырыптың өзекті, маңызды екенін белгілейді. Мысалы: *Егер онтологиялық мәселеге қатысты Құран идеяларын жаңғыртуға аталпынсақ, олар үш негізгі идеяға келіп тіреледі: 1) Алла – жалғыз жаратушы және болмыстың себебі; 2) дүние – Құдай жаратуының нәтижесі; 3) адамды да Құдай жаратқан, бірақ Құдайдың басқа туындыларымен салыстырғанда, оның өмірінің ерекше мақсаты бар. Бұл идеялар Құранның барлық мазмұнын қамтып жатыр, олар Мединалық кезеңге де, Меккелік кезеңге де тән және Құран мәтінінің барлық жерлерінде кездеседі.*

- сілтеу: бұл есімдігімен қатар келіп, алдыңғы контекске сілтеу арқылы мәтін ішінде сөйлемдер арасындағы логикалық байланысты орнатады. Мысалы: *1) Қазіргі зерттеулерде «Қазақстан – жалпы біздің үйіміз» деген қоғамдық ой негізі орын алуда. Дегенмен бұл идея өткен қоғамдағы ұрандарға ұқсас, негізінен саяси мәнге ие болып тұрған сияқты.*

- ақпаратты жинақтау: *идея туралы, деген идея* тіркестер алдыңғы ойды жинақтап, контекске енгізеді. Мысалы: *Мұнда жаңа жазуды үйренуші тұлғаларда тек жаңа білім ғана емес, осыған дейін де игерген білімдері бар және оларды тірек ету керек деген идея алынады.*

Сонымен, *идея* сигнал сөзі академиялық мәтінде авторлық көзқарасты, теориялық тұжырымды білдірумен қатар, оқырманға автордың ой бағытын бағдарлау, ақпаратты құрылымдау, жинақтау қызметтерін атқарады.

Сигнал зат есімдер: академиялық қазақ тілінің корпусы негізінде зерттеу

Академиялық мәтіндерде факт сигнал сөзі логикалық дәлелдеу, нақтылау және аргументтеудің құралы ретінде жиі қолданылады. Біздің зерттеуімізден алынған коллокация талдаулары (Сурет 3) осы қызметтерді айқындай түседі.

1	Collocate	Rank	Freq(Scale	FreqLR	FreqL	FreqR	Range	Likelihood	Effect
2	оқиға	1	1160	6	6	0	1	52.238	7.705
3	шежіредегі	8	820	3	3	0	1	24.033	7.205
4	семейдегі	10	110	2	0	2	2	22.440	9.518
5	бұл	14	154110	15	12	3	7	18.893	1.973
6	онтологиялық	19	2380	3	3	0	1	17.709	5.668
7	дәлелденген	20	660	2	2	0	2	15.269	6.933
8	назарын	21	730	2	2	0	2	14.869	6.788
9	психологиялық	22	10	1	1	0	1	14.711	11.978
10	екіншіден	35	4000	3	0	3	3	14.673	4.919

Сурет 3 – Факт сигнал сөзінің коллокаттары

Алынған нәтижелерден *факт* сигнал сөзінің *бұл факт, дәлелденген факт* тіркестері арқылы аргументті беру қызметін атқарып тұрғанын байқаймыз. Сондай-ақ *бұл факт* тіркесі мәтін ішінде немесе сөйлемдер арасында логикалық тұтастықты орнатып, анафоралық қызметте көрінеді. Мысалы: *Сөйтіп жаңа эффект ашылады: бос кеңістікте электромагниттік сәулеленудің (толқын) болуы және оның кеңістікте жарық жылдамдығымен сәйкестенуі Максвелді үлкен ашылымға әкелді – жарық электромагниттік толқын боп табылады. Бұл факт электромагниттік және оптикалық құбылыстардың бірлігін көрсетеді. Ахеменидтер патшалары Дарий мен оның алдындағы II Кирдің сақтар мен массагеттерге қарсы жорығы тарихи тұрғыдан дәлелденген факт болып табылады.*

Себеп сигнал сөзінің академиялық мәтіндердегі сигналдық қызметті атқару жиілігі мен тіркесімділік ерекшеліктері бойынша төмендегідей нәтижелер алынды:

	Collocate	Rank	FreqLR	FreqL	FreqR	Range	Likelihood	Effect
1	оған	1	28	24	4	12	75.184	3.219
2	басты	2	22	20	2	18	54.125	3.038
3	бірінші	3	18	10	8	6	46.907	3.157
4	себеп	3	20	10	10	4	103.450	5.125
5	әсер	5	9	8	1	3	17.956	2.650
6	болуы	6	19	7	12	15	30.628	2.312
7	болуына	6	7	7	0	6	23.126	3.713
8	бұған	6	7	7	0	7	20.221	3.386
9	болады	9	28	6	22	19	23.644	1.560
10	шығуына	10	5	5	0	5	30.578	5.821

Сурет 4 – Себеп сигнал сөзінің коллокаттары

Себеп сөзі академиялық дискурста байланыстырушы, түсіндіруші және логикалық реттілікті орнатушы қызметтерінде көрінді. Мысалы: Оған себеп флюидтер қозғалысы деген қорытынды шығарды. Оған басты себеп әлемдегі ұлттардың мәдени ерекшелігін бір арнаға тоғыстырып, ортақ құндылықтарға алып келетін жаһандық үдеріс болатын.

Бұл мысалдарда себеп сөзі эксплицитті логикалық байланысты көрсетіп, аргументтік құрылым қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Сондай-ақ оған, бұған сияқты сілтеу есімдіктерімен тіркесіп, мәтін ішіндегі референттік тұтастықты қамтамасыз етеді.

Корпус деректеріне негізделген талдау нәтиже сигнал сөзінің академиялық дискурста ақпаратты қорытындылау, логикалық түйін жасау және дәлел-байланыс білдіруші қызметтерінде көрінетінін нақты көрсетті.

	Collocate	Rank	FreqLR	FreqL	FreqR	Range	Likelihood	Effect
1	тиімді	1	8	8	0	6	43.167	5.291
2	әлдеқайда	2	7	7	0	3	49.998	6.572
3	қарағанда	3	6	6	0	2	24.001	4.247
4	нақты	4	6	5	1	6	15.560	3.146
5	теориялық	4	5	5	0	1	16.669	3.735
6	әсерге	4	5	5	0	1	57.023	9.641
7	ұтымды	4	5	5	0	1	36.333	6.664
8	оң	8	4	4	0	4	16.324	4.310
9	еш	8	4	4	0	3	19.488	4.905
10	қадамдарымен	10	2	2	0	2	22.439	9.512

Сурет 5 – Нәтиже сигнал сөзінің коллокаттары

Нәтиже сөзі академиялық дискурста мынадай қызметтер атқарады:

- сипаттау және бағалау: *тиімді нәтиже, ұтымды нәтиже, нақты нәтиже, құнды нәтиже* т.б.

- салыстыру: *әлдеқайда жақсы нәтиже, қарағанда нәтиже*, т.б.

Мысалы: *Зерттеу жұмысын жүргізу барысында герменевтикалық, компаративистикалық, салыстырмалы, индукция және дедукция, талдау, түйіндеу әдістері қолданылды. Аталған әдістер кешені арқылы зерттеу жұмысы нақты әрі құнды нәтижеге қол жеткізді.*

Мәтінде *нәтиже* сигнал сөзі өзінен алдыңғы сөйлемдерге және өзінен кейінгі сөйлемдерге сілтеме жасап, анафоралық және катафоралық байланыстар орнатады. Мысалы: *Сәл кейінірек теріс зарядталған бөлшектердің зарядың өлшеуге мүмкін болып, олардың массасы сутек атомынаның массасынан 1837 есе кіші екендігі табылды. Осындай*

нәтиже электрон ашылуының тура және сенімді дәлелі болып тұр.

Бұл әдіснамалық шарт төмендегідей **нәтижені** анықтауға көмектеседі. Таным мен дүниетаным шынымен де тығыз байланысты, бірақ бұл абстрактілі қатынас емес. Кез келген білім, ең соңында, дұрыс дүниетанымды (және одан әрі – шығармашылық дүниетанымды жүзеге асыру) қалыптастыру үшін қабылданады.

Бұл зерттеуде қазақ тіліндегі академиялық мәтіндерде жиі кездесетін сигнал сөздер, атап айтқанда *мәселе, идея, факт, себеп, нәтиже*, AntConc корпус бағдарламалық құралы арқылы талданды: аталған сигнал сөздердің жиілік сипаттамалары, коллокациялық тіркестері және дискурстық қызметтері анықталды. Зерттеудің нәтижелері бойынша мынадай қорытынды тұжырымдар жасауға болады. Академиялық дискурста сигнал зат есімдер – тек жиі қолданылатын лексемалар ғана емес, ақпаратты жинақтау, құрылымдау, мәтінді ұйымдастыру, авторлық ұстанымды таныту, аргументті ұйымдастыру сияқты жетекші қызмет атқарушы бірліктер бола алады. Алынған сигнал сөздердің коллокациялық үлгілері мен қолданылу жиіліктері олардың дискурстағы салмақты орны мен атқарар рөлін дәлелдейді. Мәтінде кездескен сигнал зат есімдердің лексикалық сигнал қызметін атқару жолдарын сипаттау – ғылыми дискурста олардың ақпарат құрылымын ұйымдастыру, мәтіннің логикалық тұтастығын сақтау және оқырман назарын маңызды бөлімдерге бағыттау рөлін түсіндіруге мүмкіндік береді. Талдауға алынған сигнал зат есімдердің академиялық дискурста атқаратын негізгі қызметтерін былайша топтастыруға болады:

Кесте 2. Сигнал зат есімдердің негізгі қызметтері

Сигнал сөз	Негізгі қызметі
Мәселе	Зерттеу өзектілігі мен зерттеу нысанын белгілеу
Идея	Авторлық тұжырым мен жаңалықты көрсету
Себеп	Себеп-салдарлық байланыс орнату
Нәтиже	Қорытынды ақпарат беру
Факт	Дәлел мен дәйектеме келтіру

Жалпы тіл білімінде жасалған зерттеулерде академиялық дискурстарда сигнал зат есімдердің есімдіктерден кейін келуі жиі кездескен. Біздің академиялық корпус деректерінде де сигнал зат есімдердің есімдіктерден, соның ішінде сілтеу есімдіктерінен кейін келуі жиі кездесті. *Бұл, осы, ол, оған, бұған* деген есімдіктер жиі қолданылған. Алынған мысалдар бойынша *бұл/осы + сигнал зат есім* үлгісінде әдетте анафоралық сигнал зат есімдер жиі қолданылған. Ал сигнал зат есімдердің катафоралық байланысы мәтінде кейін келетін ойды білдіріп, оқырман назарын алда хабарланатын ақпаратқа бағдарлайды.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу бойынша академиялық қазақ тіліндегі сигнал “ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы No. 4 (79) 2025

зат есімдердің мәтін құрылымындағы маңызды лингвистикалық стратегия екені анықталды. Бұл сөздер тек лексикалық бірліктер ғана емес, ғылыми дискурсты ұйымдастырушы әрі мәтін ішіндегі логикалық байланыстарды жасаушы маңызды тілдік құралдар болып табылады. Сигнал сөздердің жиілік көрсеткіші олардың академиялық мәтіндердегі маңыздылығы мен ақпаратты ұйымдастырудағы рөлін көрсетті. Зерттеу нәтижелері қазақ академиялық мәтіндерінде сигнал зат есімдердің жоғары прагматикалық, құрылымдық және мағыналық жүктемеге ие екенін көрсетті. Бұл сөздердің жиілігі мен colloкациясы арқылы олардың дискурстық қызметі мен ақпаратты құрылымдаудағы үлесі нақты көрінді.

Сигнал зат есімдерді танудың қандай қажеттілігі бар деген сұраққа жауапты олардың қандай мәтіндердің қандай түрлерінде жұмсалған, соған байланысты анықтау керектігін айтамыз. Егер мәтіндер түрлерін корпустарға қатыстырып алатын болсақ, жалпы корпустар мен арнайы корпустарда сигнал зат есімдердің қолданысында айырмашылықтар болуы мүмкін және мәтінді қандай мақсатта, яғни жалпы танымдық, білім беру, педагогикалық т.б. мақсаттарда, пайдалануға байланысты да өзгереді. Айталық, академиялық мәтіндердегі сигнал зат есімдерді танып білу белгілі бір академиялық ортада тілдерді үйрету мен оқытуда, яғни лингводидактикада педагогикалық мақсатта тиімді болмақ.

Қазақ тілді академиялық мәтіндерде сигнал зат есімдер ойды құрылымдауда, мазмұнды байланыстыруда және авторлық ұстанымды білдіруде маңызды қызмет атқарады. Олар мәтіннің когезиясын күшейтіп, ғылыми аргументті ұйымдастыруға ықпал етеді. Болашақта зерттеу аясын кеңейтіп, сигнал зат есімдердің қолданысын тек академиялық корпус аясында ғана емес, жалпы корпуспен де салыстырмалы түрде талдау маңызды болмақ. Сонымен қатар корпус көлемін ұлғайту және жанрлық тұрғыдан әртараптандыру арқылы сигнал сөздердің контекстік қызметін тереңірек анықтауға болады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант №AP23488585 «Цифрлық гуманитарлық ғылымдар: Академиялық қазақ тілінің корпусын әзірлеу»).

ӘДЕБИЕТ

- [1] Halliday M.A.K., Hasan, R. Cohesion in English. – London: Routledge, 1976. – 392 p.
- [2] Winter E.O. A clause-relational approach to English texts: A study of some predictive lexical items in written discourse. – Instructional science. – 1977. – 6 (1). – P. 1-92.
- [3] Francis G. Anaphoric nouns (Discourse Analysis Monograph). – Birmingham: University of Birmingham, 1986. – 114 p.

[4] Tadros A. Prediction in text (Discourse Analysis Monograph). – Birmingham: ELR, 1985. – 158 p.

[5] Ivanic R. Nouns in search of a context // International Review of Applied Linguistics. – 1991. – 29 (2). – P. 93–114.

[6] Flowerdew, J., Forest, R.W. Signalling nouns in English: A corpus-based discourse approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 306 p.

[7] Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – Москва: Наука, 1981. – 200 с.

[8] Flowerdew J. Signalling nouns in discourse // English for Specific Purposes. – 2003. – 22 (4). – P. 329–346.

[9] Flowerdew J. Use of signalling nouns in a learner corpus // International Journal of Corpus Linguistics. – 2006. – 11 (3). – P. 345–362.

REFERENCES

[1] Halliday M.A.K., Hasan, R. Cohesion in English. – London: Routledge, 1976. – 392 p.

[2] Winter E.O. A clause-relational approach to English texts: A study of some predictive lexical items in written discourse. – Instructional science. – 1977. – 6 (1). – P. 1–92.

[3] Francis G. Anaphoric nouns (Discourse Analysis Monograph). – Birmingham: University of Birmingham, 1986. – 114 p.

[4] Tadros A. Prediction in text (Discourse Analysis Monograph). – Birmingham: ELR, 1985. – 158 p.

[5] Ivanic R. Nouns in search of a context // International Review of Applied Linguistics. – 1991. – 29 (2). – P. 93–114.

[6] Flowerdew, J., Forest, R.W. Signalling nouns in English: A corpus-based discourse approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 306 p.

[7] Kubriakova E.S. Tipy iazykovykh znachenii. Semantika proizvodnogo slova [Types of linguistic meanings. Semantics of a derivative word]. – Moskva: Nauka, 1981. – 200 s. [in Rus].

[8] Flowerdew J. Signalling nouns in discourse // English for Specific Purposes. – 2003. – 22 (4). – P. 329–346.

[9] Flowerdew J. Use of signalling nouns in a learner corpus // International Journal of Corpus Linguistics. – 2006. – 11 (3). – P. 345–362.

СИГНАЛЬНЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ: ИССЛЕДОВАНИЕ НА ОСНОВЕ КОРПУСА АКАДЕМИЧЕСКОГО КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

*Сапсеке Г.А.¹

*¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются сигнальные слова, в том числе сигнальные существительные. Другие классы слов выполняют функцию сигнала, хотя в академическом дискурсе в этой функции чаще используются

существительные. Поэтому в качестве объекта исследования были выбраны сигнальные существительные.

Целью исследования является выявление сигнальных существительных, встречающихся в казахском академическом дискурсе, и выявление их функциональных особенностей путем определения их частотности употребления и коллокации. Сигнальные слова, в том числе сигнальные существительные, не было изучено в казахской лингвистике. Важность этого исследования заключается в том, что это первое исследование данного явления на основе корпуса, сформированного из письменных академических текстов на казахском языке.

Исследование проводилось с использованием корпусного метода исследования. Данный метод оказался эффективным при определении частотности употребления и коллокации сигнальных существительных, а также при проведении их количественного и качественного анализа. В исследовании использовалось программное обеспечение AntConc.

Исследование показало, что сигнальные существительные играют важную роль в формировании логических связей и структурного единства внутри текста. На основе академического корпуса анализировались частота встречаемости, семантические и функциональные особенности сигнальных существительных и их функции в организации академического дискурса. В ходе исследования были выявлены коллокации сигнальных существительных и проиллюстрированы примерами текстов, взятых из корпуса. Результаты исследования показали, что сигнальные существительные являются важным лексическим средством в создании семантической целостности между предложениями и когезии в академическом дискурсе.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что оно является эмпирическим исследованием на основе корпуса. Это важно для выявления функциональных особенностей языковых элементов на материале реального естественного языка. Теоретические и практические результаты исследования могут быть использованы при изучении академического дискурса, в преподавании и изучении академического языка.

Ключевые слова: сигнальные слова, сигнальные существительные, частотность, коллокация, академический корпус, академический дискурс, когезия, корпусная лингвистика

SIGNAL NOUNS: A STUDY BASED ON THE CORPUS OF ACADEMIC KAZAKH LANGUAGE

*Sarseke G.A.¹

*¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Abstract. The article considers signal words, including signal nouns. Other word classes perform the function of signaling, although nouns are more often used in this function in academic discourse. Therefore, signal nouns were chosen as the object of study.

The purpose of the study is to identify signal nouns found in Kazakh academic discourse and to reveal their functional features by determining their

frequency of use and collocations. Signal words, including signal nouns, have not been studied in Kazakh linguistics. The importance of our study lies in the fact that it is the first study of this phenomenon based on a corpus created from written academic texts in the Kazakh language.

The study is conducted using the corpus-based research method. This method is effective in determining the frequency of use and collocations of signal nouns, as well as in conducting quantitative and qualitative analyses of them. The AntConc corpus software is used in the study.

The study revealed that signal nouns play an important role in forming logical connections and structural unity within the text. The frequency of occurrence, semantic and functional features of signal nouns and their functions in organizing academic discourse were analyzed on the basis of the academic corpus. The study identified collocations of signal nouns and illustrated them with examples of texts taken from the corpus. The results of the study proved that signal nouns are an important lexical tool in creating semantic integrity between sentences and cohesion in academic discourse.

The theoretical significance of the study lies in the fact that it is an empirical study based on the corpus. This is important in revealing the functional features of language elements based on the materials of natural use of language. The theoretical and practical results of the study can be used in the study of academic discourse, in teaching and learning academic language.

Keywords: signal words, signal nouns, frequency, collocation, academic corpus, academic discourse, cohesion, corpus linguistics

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 10.07.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Автор туралы мәлімет:

Сәрсекке Гүлнәр Әдебиетқызы – филология (PhD) ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-1670-5131>, e-mail: sarseke_ga@enu.kz.

Информация об авторе:

Сәрсекке Гульнар Адебиетқызы – кандидат (PhD) филологических наук, доцент, ассоциированный профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-1670-5131>, e-mail: sarseke_ga@enu.kz.

Information about the author:

Gulnar Adebietkyzy Sarseke – Candidate (PhD) of Philological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-1670-5131>, e-mail: sarseke_ga@enu.kz.

ӨОЖ 81.373.22

FTAXP 16.21.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.025>

COSMONYMS IN THE FRAME OF TRADITIONAL KAZAKH CULTURE

* Snabekova M.M.¹, Atabayeva M.S.², Nurtaeva A.B.³

^{1, 2, 3}Kazakh National Women's Teacher Training University
Almaty, Kazakhstan

Abstract. The relevance of the study is due to the growing interest in the interaction of language and culture, especially in the context of onomastics. The novelty lies in the study of the influence of the Kazakh nomadic culture on the formation of the cosmonymic system of the language. Research aims to investigate and document the linguistic and cultural significance of Kazakh folk cosmonyms, focusing on their historical usage and importance in nomadic pastoral culture. Objectives: investigate cultural significance of cosmonyms in Kazakh nomadic life; explore the role of cosmonyms in the formation of phraseological units, proverbs and legends. The main conclusion of the study: Kazakh cosmonyms do not simply denote celestial bodies, but also serve as a reflection of the nomadic way of life, deep knowledge of nature and astronomical observations of the Kazakh people. They are closely related to toponymy, form phraseological units and proverbs, and part of the Kazakh culture. This research employs etymological, semantic, structural, and linguocultural approaches as its primary analytical tools. Theoretically, it contributes to a more profound insight into how language and culture interact in the formation of Kazakh cosmonyms. Practically, the outcomes of the study can be utilized in areas such as Kazakh ethnolinguistic and cultural research, as well as in the creation of specialized dictionaries and encyclopaedic resources.

Keywords: cosmonym, Kazakh traditional culture, seasonal pasture, Kazakh yurt, Kazakh folk, celestial language units, phraseological units, proverbs, onomastic space

Introduction

A history of a nation and a language is long developing phenomenon; the centuries-old achievement of each ethnic group is aimed at understanding mysterious images of the world that became an invaluable asset and wealth of each nation conveyed by its own language. History of each nation is as a storeroom of treasures that contains its own worldview, customs, traditions, language, religion, and psychology that reflect the essence of a nation. Any ethnicity and its roots are closely connected with its thousand years formulated language, culture, intellectual, and worldviews [1, p. 207]. Language plays a crucial role in preserving and passing down national heritage across generations. A.T. Kaidar refers to this cognitive and accumulative function as the "phenomenon of language" or "the

world of languages.” This concept encompasses all the fundamental characteristics of a language, including its connection to the origins of an ethnic group, its role in shaping cultural and spiritual identity, and its capacity to express individual and collective self-realization. Essentially, the phrase “the world of languages” represents countless meaningful linguistic elements and structures that reflect the identity and heritage of a specific ethnic community [2, p. 11].

National culture, in this context, is seen as a dynamic tradition—constantly evolving over centuries - yet grounded in the unique codes of behavior, traditions, customs, and moral values of a people. These elements emerge from the collective consciousness of a society. As noted by Z. K. Akhmetzhanova, contemporary scientific discourse has increasingly focused on the revival of ethnic identity, highlighting the intricate relationship between language and national culture. She describes this relationship as “culture reflected through the lens of language” [3, p. 3]. Culture is embedded in the language, therefore language is a reflection of culture, a means of expressing culture. The symbolic nature of culture can be defined through semantics of linguistic symbols.

It is known that the territory of modern Kazakhstan, along with Central Asia, has long been a bridge connecting the East and West worlds. The region consists of deserts and irrigated territories, mountains and forests, boundless steppe spaces [4, p. 138]. The main livelihood of Kazakhs, in the territory of Kazakhstan, was nomadic cattle breeding. Kazakhs, who involved in nomadic cattle breeding comprehensively studied the landscape features of the territory, especially, natural features of pasture lands. During the four seasons of the year, pasturelands had been changed according to seasons once a year, depending on the weather conditions and the conditions of livestock. In this regard, in ancient Kazakh traditional culture seasonal pastures were called as *kókteý* - spring, *jailay* - summer, *kúzdeý* - autumn, *qystay* - winter. The circular perception of the steppe and sky was associated with the ancient Saka nomadic worldview. The onomastic space, in turn, encompasses both the national cultural space and the cultural landscape.

The spatial development of the Kazakhs is manifested in the structure of the yurt, which represents the infinite meaning of a circular pattern [1, p. 212]. Along with this, the Kazakhs are accustomed not only to relief, but also to understanding the secrets of heaven and their cattle. Despite the fact that in ancient times there was a nomadic way of life, there was a traditional Kazakh tradition of seasonal cattle grazing. In this regard, a complex cultural and economic complex developed in the region, combining a settled and nomadic culture.

Ancient Kazakhs had not only a deep understanding of the environment, but also a wealth of folk knowledge about environment. It was created and stored in the natural code, in genetic code of ancestors of wise Kazakh people, who obtained knowledge from the nature itself. According to Kenzheakhmetov nomads knew about the features and secrets of their territories inside and out; they were able to find their ways at dark nights just looking at the position of stars. They were able

to find their homes during strong blizzards and winds; they predicted the weather changes by observing the behaviour of animals, birds and insects. For instance, a cat displaying restlessness or scratching wooden surfaces was taken as a signal of imminent weather shifts. Conversely, if a cat lay stretched out while sleeping, it was believed that the pleasant weather would persist. The honking of geese during the winter often indicated a mild season ahead, while geese tucking their feet beneath them suggested an incoming cold spell. Observing squirrels also served as a weather forecast: if white squirrels built their nests lower, a harsh winter was expected; if they nested higher, warmer conditions were anticipated. On days of fair weather, if squirrels stayed in their nests, it hinted that a weather disturbance was approaching soon. If a snake delayed entering hibernation in the fall, it was believed that the season would be long and warm. Additionally, when clusters of snakes or groups of insects began migrating elsewhere, people feared an approaching natural disaster such as an earthquake. One traditional belief stated that if rain began on a Friday, it might continue for an entire week [5, p. 61]. Perhaps because of such observations, people still recall the old proverb: “if it rains on Thursday it will end on Friday, however if it rains on Friday then who can stop it”. It meant that people were looking forward to favorable climate for their living conditions. Such outlooks shape people’s ways of life and their identity formation.

Famous writer, ethnographer S. Mukanov noted that nomads, shepherds, and hunters, who journeyed across the vast steppe day and night, were highly observant of the sky, attributing deep significance to its elements. He highlighted that the practice of navigating by the stars remained an integral part of herders’ everyday lives [6, p. 39]. If people are on the way day and night they determine the direction and time of a day, looking at the Temirqazyq¹ or Úrker². The Temirqazyq is a stationary star, but Úrker moves across the sky. Chokan Valikhanov emphasized the characteristics of the Temirqazyq as a “pole” due to its stable, unchanging position in the sky. He drew a parallel between the apparent motion of two stars around it and the movement of horses, which led Kazakhs to refer to them as the “great horse” and the “little horse” [7, p. 61]. The most defining trait of this “pole” star is its unwavering position. H. Abishev linked its symbolic role to the yurt - a central pillar representing strength and unity [8, p. 70]. The Temirqazyq, often viewed as the axis of the universe, was believed to guide travelers unfailingly to their destinations [2, p. 110]. It’s not just about travelling; it has a symbolic meaning that characterizes the strength of a language.

Materials and methods

The primary methods employed in this research linguistic analysis facilitated an understanding of the cultural significance of cosmonyms. Etymological

1 Temirqazyq -Pole Star

2 Úrker - Pleiades

analysis was pivotal in tracing the origins and historical development of these names, while semantic analysis focused on their meanings within Kazakh culture. Linguistic and cultural analysis (ethnolinguistic analysis) integrated these findings with insights into Kazakh traditions and worldview. The materials utilized in this study encompass cosmonyms in the Kazakh language, phraseological units, proverbs, sayings, and legends, which provided context and demonstrated the usage of cosmonyms in everyday language and cultural narratives. Lexical and phraseological units further highlighted aspects of Kazakh national spiritual culture.

Cosmonym is a component of onomastics. Human beings created the names of celestial bodies before science, and so there is a division between old, pre-telescopic names, new folk names, and scientific, codified, astronomical terms. The names of these invisible space objects in these groups are the so-called *folk astronomers*. *Folk astronomers* embrace very ancient and ancient names. These ancient names and their derived linguistic units are the subject of linguistic science. The linguistic methods of analysis are used to identify the national cultural information contained in the names. The study investigates cosmonyms within the Kazakh language, which are the proper names given to celestial bodies such as the Moon, Sun, and Stars. The youngest branch of Kazakh onomastics is proper names of celestial bodies. In linguistics, the names of celestial bodies are of two different names: cosmonym and astronomer. Such classification was made in N.V. Podolskaya's research. A researcher T. Zhanuzakov says, that due to the need of unifying the terms, the names of the Moon, the Sun, the Star and their associated materials are called cosmonyms, and the branch of the onomastics section of the linguistics that studies them is called cosmonymic [9, p. 52]. According to V.D. Bondaletov, the term cosmonym is used to refer to the names assigned to both specific points and broader spatial objects within the cosmos. He defines cosmonymy as the field of study dedicated to these celestial names and their classifications [10, p. 199].

Cosmonym is a linguistic discipline, this domain is not interested in scientific definitions of heavenly body names; it is primarily studies proper names of celestial objects whose meanings determine people's reflection on the world outlook, the way of life, traditions and customs of Kazakh people. Cosmonyms found their expressions in a language in a form of phraseological units, proverbs, sayings and legends. Meanwhile, a list of epithets and metaphors, idioms existed in Kazakh, such as *temir qazyǵy bolý*³, *temir qazyq jastaný*⁴, *ai qabaq altyn kirpik*⁵, *ai-aıdyń aty basqa*⁶, *aidan ul týdyryp, kúnnen qyz týdyryp*⁷ etc. Other lexical and phraseological units reflecting Kazakh national spiritual culture [11, p. 406] enriched this list of epithets and metaphors, proverbs and sayings.

3 *temir qazyǵy bolý* - to be a pillar

4 *temir qazyq jastaný* - to be supported by a pillar

5 *ai qabaq altyn kirpik* – to be very beautiful

6 *ai-aıdyń aty basqa* – literally it means: 'one month is different from another'

7 *aidan ul týdyryp, kúnnen qyz týdyryp* - blood out of a stone

Results

Kazakh cosmonyms are proper names of celestial bodies, and they are used and seen without any observing tools [12, p. 55]. In comparison with other fields of lexicology, folk names of cosmonyms are very few, because those names were found at early ages and many proper names were forgotten. Astronomical names tell about their ancient times.

The study of folk cosmonyms began early to define the difference between space and land, to know about the universe. Cosmonyms are of great value in the linguistic and cultural field.

Cosmonymic patterns or names of celestial bodies such as: *the Moon, the Sun, the Star, the Sky* are common astronomical objects in the world, however, each nation distinguishes the world in its own way and creates linguistic image of the world on the basis of their perception. V.A. Nikonov in his work on cosmonymy of the Volga people, noted that cosmonymy strongly supports a general principle in onomastics: names are not inherently tied to the objects they denote but are assigned by human society. These names reflect not only the characteristics of the objects but also the worldview and cultural perceptions of the name-givers [13, p. 373]. According to Nikonov, celestial objects often received names through associations with Earthly concepts. For example, hunting communities interpreted one constellation as Sagittarius, while pastoral societies imagined the sky populated with herds of horses. Everyday objects such as sledges, yurt poles, or even worn-out footwear were metaphorically projected onto the heavens - reflecting on national characteristics of a nation's perception of the world. According to K. Aronov, Kazakh folk cosmonyms are divided into semantic-thematic groups such as individual stars, group stars, constellations, zodiac, solar system, comet and meteor, space and galaxy [16]. For instance, folk names of individual star groups are: *Temirqazyq, Aqbozat*⁸, *Kókbozat*⁹, *Kúzetshi*¹⁰, *Aǵlason*¹¹, *Aıdason*¹², *Qyz*¹³, *Jigit*¹⁴, *Sulýsary*¹⁵, *Súmbile*¹⁶, *Kishisúmbile*¹⁷, *Kógaldai mergenniń kók shaqpaǵy*¹⁸, *Oq*¹⁹, *Qoishynyń końyr juldyzy*²⁰ and others (Aronov, 1992: 15-56). There are constellations such as:

8 Aqbozat - One of Ursa Minor constellation (Little Bear) (Arqan, Kókbozat)

9 Kókbozat - One of Ursa Minor constellation (Little Bear) (Aqbozat, Arqan)

10 Kúzetshi - Draco constellation

11 Aǵlason - Vega

12 Aıdason - Capella (Bosaǵa)

13 Qyz - Alcor

14 Jigit - Mizar

15 Sulýsary - Aldebaran

16 Súmbile - Sirius

17 Kishisúmbile - Procyon

18 Kógaldai mergenniń kók shaqpaǵy - Rigel

19 Oq - Betelgeuse

20 Qoishynyń końyr juldyzy - Arcturus

*Tarazy*²¹, *Shaitantarazy*²², *Úsharqar*²³, *Bosağa*²⁴, *Úrker*, *Arqan*²⁵, *Shider*²⁶, *Qyryq qaraqshy*²⁷ and others. Other groups are also classified under similar names. All these names do not always coincide with the system of astronomical science, since each nation looks at the world and designates it in its own way. These signs create traditional system of culture.

Cattle breeding takes a special place in traditional Kazakh culture. Cattle breeders took care of their cattle by themselves, these ordinary people had to be vets and astronomers as well. Among the greatest Kazakh folklore works there were many astronomical names created by shepherds and herdsmen. While herding their cattle day and night, during summer or winter seasons, they had to mind weather changes [8, p. 15]. Knowledge about stars, acquaintance with *Temirqazyq*, *Úrker*, *Úsharqar-Tarazy*²⁸, *Qusjoly*²⁹ were useful for shepherds and herdsmen who grazed cattle to the grasslands and pastures on the vast steppes of *Saryarqa*³⁰ to the wells in the deserts of *Qyzylqum*³¹ and *Betpaqdala*.³² Those stars allowed people to determine the time of the year, determine the season of moving from one place to another. Many details about the cosmonym *Úrker* (Pleiades) were found in historical works.

Úrker - is a folk name given for the astronomical constellation of zodiac Taurus. In Kazakh language and in other Turkic languages, one may find cosmonym *Úrker* (Pleiades) such as *Elek*, *Úshqaraqshy*, *Úshmergen*, *Mylytyq tútini*, *Taıǵan*, etc. [13, p. 27]. In Turkology, there are a number of researches investigating the etymology of the name *Úrker*. *Úrker* played a great role and significance in Kazakh people's daily lives. Therefore, attention should be paid to the origin of the word. According to T. Zhanuzakov, the etymology of the cosmonym *Úrker* comes from the root of the word *-el//ól*, which is preserved in Chuvash, Altai and Khakas languages. The origin of the roots *ur//ór* in the word demonstrates stages of the language development and the transition from sound *l* to sound *r*. T. Zhanuzakov connects the origin of the name *Úrker* with Kazakh people's lifestyles, therefore suggests that the root of the word *úr/ór*, related to

21 *Tarazy* - Orion constellation (*Shaitantarazy*)

22 *Shaitantarazy* (*Kishitarazy*) - Orion constellation (*Tarazy*)

23 *Úsharqar* - Orion's belt (*Úsharqar* - *Tarazy*, *Shider*)

24 *Bosağa* - *Capella* (*Aıdason*)

25 *Arqan* - One of *Ursa Minor* constellation (*Little Bear*) (*Aqbozat*, *Kókbozat*)

26 *Shider* - Orion's belt (*Úsharqar*, *Úsharqar* - *Tarazy*)

27 *Qyryq qaraqshy* - Small stars between *Capella* and *Ursa Major*

28 *Úsharqar* - *Tarazy* - Orion's belt (*Úsharqar*, *Shider*)

29 *Qusjoly* - The Milky way

30 *Saryarqa* - a part of the Kazakh uplands (Kazakh as *Saryarka*, or "yellow range") which has been designated a world heritage site by UNESCO.

31 *Qyzylqum* - Red sand in Turkic languages. It is the 15th largest desert in the world. Today it is divided between Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan

32 *Betpaqdala* - (*Hungry Steppe*) is a desert region in Kazakhstan. It is located between the lower reaches of the *Sarysu River*, the *Chu River*, and *Lake Balkhash*.

the concept of *grazing* [9, p. 61]. Specifically, the verb *ór - óru*, meaning “to graze or grazing”, further reinforces this connection. If we interpret the word, there is a plural form and the meaning of movement in its explanation. That is why the word has a figurative meaning as “*órip júru* (to be in large numbers), *óre túregelu*” (to stand up together all at once). While there is no definitive data on the number of stars in the Úrker constellation, some believe that it contains six or seven stars, while others describe it as a vast collection, so numerous that it is impossible to count, like ants. H. Abishev, in his research, notes: “When observing Úrker through binoculars, up to 200 stars can be seen. Binoculars are especially useful for observing Úrker on moonless nights” [8, p. 111]. Based on this observation, a stargazer might see up to ten clusters of Úrker with the naked eye, and up to 200 clusters with the aid of a telescope.

According to D.K. Kishibekov, people who lead a nomadic pastoral lifestyle spent about ten months a year moving from one place to another and they traveled about two thousand kilometers. In the steppes they moved from one pasture to another beginning their migration from March and stayed at winter locations for cold periods, especially in December, January and February. In the past, Úrker (the Pleiades) served as a guide for nomadic people. The Kazakh people referred to this star cluster as Úrker, which translates literally to “scattering away like frightened sheep.” In January, these bright and prominent stars were visible at the very center of the sky. As time passed, they gradually moved towards the horizon, signaling to the nomads that spring was on its way [14, p. 137]. On this ground, the meaning of the word Úrker originates from the verb “*úrku* (to be afraid or to fear)”, and the literal meaning of the verb - *úrik* means ‘fear of animals, fright and dreading’.

When animals fear from dangers they start moving to avoid it. The meaning of cosmonym Úrker describes this moment of action. From the cosmonym Úrker derives such words as *úrker + dei*, *úrker + she*. The word *úrkerdei* means something that has been gathered or amassed in one location. *Úrkergül* is a star-like pattern used in embroideries and jewelry. Watching Úrker, herdsman could determine their migration time and the season of the year.

According to Kazakh beliefs, the star Úrker (Pleiades) may be seen in the east during sunrise at the end of May, this means: “Úrker tudy, sorpa as bolady” (Pleiades appeared, there would be a lot of food) and with the arrival of summer, cattle began to gain weight. In winter, Úrker (Pleiades) could be seen from height at twilight, and in spring from the west side. In summer, mainly in July, Úrker nearly approached the Sun and at night it was not visible on the sky. People would think that “*Úrker came down to the Earth*”. It meant that summer arrived it became warmer and it was time to work in the farm. This time was also called “*Úrker kókke shyqty, Úrker kóterildi*” (Pleiades has risen up). However, nomads believed that this was a very important moment for sheep mating, so they said: “*Úrker kóterldi, qoshqar basyn kóterdi*” (Pleiades rose up and the ram raised its head) [8, p. 112]. It was impossible to see Úrker (Pleiades) on December 11th, it

meant that winter came. If Úrker (Pleiades) was seen in the early twilight, this meant that the night would be long. Thus, watching the star Úrker (Pleiades), Kazakh people had their own calendar. H. Abishev notes that for many centuries, civilizations with advanced cultures relied on the Solar calendar. Similarly, the Kazakh people tracked the movement of the Sun by observing the Úrker (Pleiades) star, which led to the development of their own Solar Calendar [8, p. 114].

Discussion

Natural or anthropogenic objects of onomastic space, proper names (mountains, rivers, springs, cities, villages, etc.) refer to toponymic names, people and names of people refer to anthroponymic names, names of celestial and cosmic bodies refer to the space system [11, p. 55]. Outer space is an integral part of the onomastic space of all nations. These systems are connected with each other. The origin and development of each proper name has its own history. Extralinguistic and linguistic factors affecting the livelihoods of people, their material and spiritual development are historical events. History is of great importance in human life, and it is influenced upon the origin of proper names. This connection began at early stages of historical development. Perhaps that is why the era and level of human knowledge are reflected in the names. The same names such as: the earth's surface, the topography of the earth, as well as the universe are closely related to each other. For example, a mountain called *Eshkiólmes* is located between the mountains *Koğaly* and *Tekeli*. This mountain is situated to the southwest of the Shubar village ... The sun rose. It leaned towards the *Eshkiólmes* mountain (S. Bakbergenov). The origin of each names of these places that were mentioned in the text such as *Eshkiólmes*, *Shubar*, *Koğaly*, *Tekeli* and others have their own significance, and the stories about some of them are preserved in folk legends. There is a legend about the mountain called *Eshkiólmes*. One day a rich man lost four or five goats on the way to the pasture. When he came back to that place next autumn, he saw his goats grazing on the slopes of the mountain. During a year the goats multiplied and there were ten of them. Upon witnessing the scene, a wealthy man and his neighbors remarked, "This is a land so fertile that even goats do not perish here." From that moment on, the mountain came to be known as *Eshkiólmes*. Later, the village was also called *Eshkiólmes* [15, p. 85]. Although the goat is prolific, it is resistant to cold. Therefore, when we hear "the place where the goats do not die", it should be referred to; the climate in the mountain is favourable. "The name *Eshkiólmes* informs shepherds about the good pastures, and amazing nature of *Mount Eshkiólmes*. *Koğaly* and *Tekeli* are also names of mountains. The names of these places were taken from the names of plants and animals that grow there [1]. These toponyms are related to folk cosmonyms.

D.K. Kishibekov explains that a nomadic cattle breeder, living in the steppes, could determine the time of year - including seasons, months, weeks, and time of

day or night — without relying on a modern calendar or watch. The nomad had a keen sense of when to migrate from winter to summer pastures and when to return. Typically, in the steppe, migrations moved from south to north. Here you need to take into account the climate distinction between a mountain zone and plain steppe. When March arrived, depending on the weather, the nomad would begin moving to the summer pastures. From June 20th to the end of July, the *Úrker* (Pleiades) constellation would disappear beyond the horizon and remain invisible for 40 days. This period, known as *shilde* (July), was considered the hottest time of the year. At the start of August, the *Tarazy* (Orion) constellation would rise on the horizon [14, p. 136].

People who knew well about nomadic life knew when autumn would come and it would be the time to prepare for winter. For instance, the expression “*Tarazyda tın suıdy*” means (*the nights becomes cool in August*), and “*Súmbiledesı suıdy*” means (*the water becomes cool in September*) [14, p. 136].

Conclusion

Each nation, depending on the place of their living symbolizes its universe by their worldview and outlook. For Kazakh people, who led a nomadic lifestyle for a long time, the names of places and the environment functioned as a geographical map and calendar. By observing luminaries on the sky Kazakhs could forecast weather, they could find their ways if they were lost, determined the time by sunrise and sunset, and also passed on their astronomic knowledge from generation to generation. Names originating from world outlook refer to the stages of ethnic life and they also represent information from other areas of science.

REFERENCES

- [1] Atabayeva M.S. Qazaq Tilindegi Dialektilik Leksikanyń Etnolingvistikalyq Negizi [Ethnolinguistic basis of Kazakh dialect vocabulary]. – Almaty: Bilim, 2006. – 288 b. [in Kaz.]
- [2] Kaidar T.A. Qazaq Tiliniń Ózekti Máseleleri [Actual problems of the Kazakh language]. – Almaty: Native language, 1998. – 304 b. [in Kaz.]
- [3] Akhmetzhanova Z.K. Onalbayeva A.T. Kul’tura v zerkale yazyka [Culture in the mirror of language]. – Almaty: Eltanym, 2014. – 480 b. [in Kaz.]
- [4] Kaymoldinova K.D. Toponimika [Toponymy]. – Almaty: Epoch, 2011. – 336 b. [in Kaz.]
- [5] Kenzheakhmetov S. Jeti Qazyna [Seven treasures]. – Almaty: native language, 1997. – 128 b. [in Kaz.]
- [6] Mukanov S. Halyq Murasy [The heritage of the people]. – Almaty: Kazakhstan, 1974. 236 b. [in Kaz.]
- [7] Valikhanov Sh. Qyrǵyzdardyń Kosmologiyalyq Túsinikteri [Cosmological concepts of the Kyrgyz]. Collection of multi-volume works, volume 4. – Almaty: Tolagai group. 2010. – B.61-63.[in Kaz.]
- [8] Abishev H. Aspan Syry [The mystery of the sky]. – Almaty: Zhazushy, 2009. – 264 b. [in Kaz.]

[9] Zhanuzakov T. Kosmonimderdiń Leksika-Semantikalyq Erekshelekteri [Lexical and semantic features of Cosmonyms] // Bulletin of the Academy of Sciences of the Kazakh SS. – 1978, – №6. – B. 51-62. [in Kaz.]

[10] Bondaletov V.D. Russkaya Onomastika [Russian onomastics]. – Moscow: Prosveshchenie, 1983. – 223 s. [in Rus.]

[11] Madieva G.B., Imanberdieva S., Madieva D.B. Onomastika: Teoriyası men Praktikasy [Onomastics: theory and practice]. – Almaty: Kazakh University. – 192 b. [in Kaz.]

[12] Nikonov V.A. Onomastika Povoljiya [Onomastics of the Volga region] // Materials of the III Conference on Onomastics of the Volga region. – Ufa, BashSU, 1973. – S. 373-381 [in Rus.]

[13] Aronov K.G. Qazaq Tilindegi Halyqtyq Kosmonimderdiń Etnolingvistikalyq Tabıǵaty [Ethnolinguistic nature of folk cosmonyms in the Kazakh language]: dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences. – Almaty, 1992. – 186 b. [in Kaz.]

[14] Kishibekov D.K. Istoki Mental'nosti Kazakhov [The origins of the Kazakh mentality]. – Almaty: Dyke Press, 2006. – 204 b. [in Kaz.]

[15] Zhanuzakov T. Qazaqstan Geografiyalyq Atauları [Geographical names of Kazakhstan] Almaty region. – Almaty: Arys, 2005. – 256 b. [in Kaz.]

КОСМОНИМДІК АТАУЛАР - ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІ АРНАСЫНДА

*Снабекова М.М.¹, Атабаева М.С.², Нуртаева А.Б.³

*^{1,2,3} Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Тіл мен мәдениеттің өзара әрекеттесуіне байланысты, әсіресе ономастикалық контекстке қызығушылықтың артуы зерттеудің өзектілігі айқындайды. Тілдің космонимдік жүйесінің қалыптасуына қазақ халқының көшпелі мәдениетінің әсерін зерттеу жұмыстың жаңашылдығы болып табылады. Зерттеу қазақ халық космонимдерінің көшпелі мал шаруашылығындағы тарихи қолданысы мен маңызына назар аудара отырып, олардың тілдік және мәдени мәнін зерттеуді мақсат етеді. Міндеттері: қазақтың көшпелі өміріндегі космонимдердің мәдени маңызын зерттеу; фразеологиялық бірліктердің, мақал-мәтелдердің, аңыздардың жасалуындағы космонимдердің рөлін айқындау. Зерттеудің негізгі қорытындысы: Қазақ космонимдері жай ғана аспан денелерін білдіріп қана қоймайды, сонымен қатар қазақ халқының көшпелі өмір салтын, табиғаттын терең меңгеруі мен астрономиялық бақылауларын бейнелеу қызметін атқарады. Олар топонимикамен тығыз байланысты, фразеологиялық бірліктер мен мақал-мәтелдерді құрайды және қазақ мәдениетінің бір бөлігі болып саналады. Зерттеу әдістері ретінде этимологиялық, семантикалық, құрылымдық және лингвомәдени талдаулар қолданылды. Зерттеудің теориялық маңыздылығы қазақ космонимдерінің дамуындағы тіл мен

мәдениеттің байланысын тереңдете түседі. Қазақ этнолингвистикасы мен мәдениетін зерттеуде, сөздіктер мен энциклопедияларды құрастыруда алынған нәтижелерді пайдалану мүмкіндігі зерттеудің тәжірибелік маңызын көрсетеді.

Тірек сөздер: космоним, қазақтың дәстүрлі мәдениеті, маусымдық жайылымдар, қазақтың киіз үйі, қазақ халқы, космонимдердің халықтық атауы, фразеологиялық бірліктер, мақал-мәтелдер, ономастикалық кеңістік

КОСМОНИМЫ В РАМКАХ ТРАДИЦИОННОЙ КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ

*Снабекова М.М.¹, Атабаева М.С.², Нуртаева А.Б.³

*^{1,2,3} Казахский национальный женский педагогический университет
Алматы, Казахстан

Аннотация. Актуальность исследования обусловлена растущим интересом к взаимодействию языка и культуры, особенно в контексте ономастики. Новизна заключается в изучении влияния казахской кочевой культуры на формирование космонимической системы языка. Целью исследования является изучение лингвистического и культурного значения казахских народных космонимов, с упором на их историческое использование и значение в кочевой скотоводческой культуре. Задачи: исследование культурного значения космонимов в казахской кочевой жизни; исследование роли космонимов в формировании фразеологических единиц, пословиц и легенд. Основной вывод исследования: казахские космонимы не просто обозначают небесные тела, но и служат отражением кочевого образа жизни, глубоких знаний о природе и астрономических наблюдений казахского народа. Они тесно связаны с топонимикой, образуют фразеологические единицы и пословицы, являются частью казахской культуры. В качестве методов исследования используются этимологический, семантический, структурный и лингвокультурологический анализ. Теоретическая значимость исследования заключается в углублении понимания взаимосвязи языка и культуры в развитии казахской космонимии. Практическая значимость заключается в возможности использования полученных результатов при изучении казахской этнолингвистики и культуры, составлении словарей и энциклопедий.

Ключевые слова: космоним, казахская традиционная культура, сезонные пастбища, казахская юрта, казахский народ, народное название космонимов, фразеологические единицы, пословицы, ономастическое пространство

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 01.05.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.*

Information about the authors:

Marita Murzabekovna Snabekova – Senior lecturer, «Kazakh National Women's Teacher Training University» NCJSC, Faculty of Philology, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-0110-6814>, e-mail: arumama@mail.ru

Atabayeva Mereke Satylganovna – Doctor of Philological Sciences, Professor «Kazakh National Women's Teacher Training University» NCJSC, Faculty of Philology, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-9455-6653>, e-mail: mereke.atabaeva@gmail.com

Aisulu Baltabayevna Nurtaeva – PhD, Senior lecturer «Kazakh National Women's Teacher Training University» NCJSC, Faculty of Philology, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-5000-7874>, e-mail: aikosh_72@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Снабекова Марита Мурзабековна – аға оқытушы, «Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті» КЕАҚ, Филология факультеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-0110-6814>, e-mail: arumama@mail.ru

Атабаева Мереке Сатылгановна – филология ғылымдарының докторы, профессор, «Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті» КЕАҚ, Филология факультеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-9455-6653>, e-mail: mereke.atabaeva@gmail.com

Нуртаева Айсулу Балтабаевна – PhD, аға оқытушы «Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті» КЕАҚ, Филология факультеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-5000-7874>, e-mail: aikosh_72@mail.ru

Информация об авторах:

Снабекова Марита Мурзабековна – старший преподаватель, НАО «Казахский национальный женский педагогический университет», Факультет Филологии, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-0110-6814>, e-mail: arumama@mail.ru

Атабаева Мереке Сатылгановна – доктор филологических наук, профессор, НАО «Казахский национальный женский педагогический университет», Факультет филологии, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-9455-6653>, e-mail: mereke.atabaeva@gmail.com

Нуртаева Айсулу Балтабаевна – PhD, старший преподаватель НАО «Казахский национальный женский педагогический университет», Факультет Филологии, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-5000-7874>, e-mail: aikosh_72@mail.ru

UDC 81'22

IRSTI 16.21.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.026>

KAZAKHSTAN'S MEDIA DISCOURSE IN THE LINGUO-COGNITIVE ASPECT

*Sopieva B.A.¹, Aldabergenova A.A.³, Ospanova Zh.T.³

*^{1,3} Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan

³ the Astana IT-University, Astana, Kazakhstan

Abstract. The relevance of this article is driven by the realities of the modern information society, where media play a key role in the perception and evaluation of global events, including in Kazakhstan. The aim of the article is to explore how Kazakhstani media discourse shapes public opinion and sociocultural representations through linguistic and cognitive structures. It focuses on identifying key concepts (such as *qogam* and *madeniyet*) and analyzing the linguistic strategies used in mass communication. A linguistic-cognitive analysis of Kazakhstani media discourse allows for identifying structures that influence both creators and readers of texts and predicting the degree of its impact. Key concepts that define the information space of Kazakhstan, such as **qogam** (society) and **madeniyet/kultura** (culture), are considered as domains in the linguistic organization of the media space. The methodology of critical discourse analysis and cognitive linguistics is used to study texts of mass communication. Special attention is given to the method of "linguistic network semantics" developed by S.A. Zhabotinskaya, for structuring information about media concepts. The study shows how linguistic and cognitive structures shape the meaning and understanding of media texts, reflecting the interaction of language in Kazakhstani media discourse. The scientific significance of the article lies in the fact that it contributes to the study of the media discourse of Kazakhstan from a linguocognitive point of view. The article uses modern methodological tools, such as the semantics of linguistic networks (SLN), to analyze key concepts of the Kazakh media discourse, such as "qogam" (society) and "madeniyet" (culture). This contributes to a better understanding of how language is used in mass media to shape public opinion and create meanings. This analysis may be useful for philologists and journalists, media researchers and sociologists working with problems of media influence on public opinion and the formation of sociocultural ideas.

Keywords: critical discourse analysis, concepts, conceptual ontology, cognitive strategies, linguistic analysis, media space, media discourse, linguistic network semantics

Introduction

The topical issue of the article is that the modern information society assigns special importance to both traditional and new media, which play a key role in the perception and interpretation of events occurring both globally and within Kazakhstan. The transmission and comprehension of information in all its diverse forms are shaped through media discourse, as presented in leading

Kazakhstani publications. A linguo-cognitive analysis of the conceptual structure of the media space makes it possible to identify the mechanisms that influence both the authors of texts and their audiences, as well as to predict the level of impact of media discourse. The fundamental concepts defining the Kazakhstani information space, as examined through Kazakh media discourse in this article, are *qogam* and *madeniyet* (society and culture). These concepts function as domains in the linguistic organization of the information space. They have been identified in the Kazakhstani media environment and exhibit specific features in their manifestation, while remaining universal for the modern information society. Their conceptual nature is expressed in a diverse hierarchical structure and content, which collectively determine the linguo-cognitive characteristics of their realization in media discourse.

The study of media discourse is based on an interdisciplinary approach that views the media as a symbolic form of information transmission through mass communication channels. Within this framework, the methodology of critical discourse analysis provides tools for exploring the conceptual space shaped by media discourse. Interdisciplinary analysis brings together elements of mentality theory, mediology, and sociolinguistics, which are applied in the study of mass communication texts produced in Kazakhstan.

The concept of “paradigm” is widely used in various branches of linguistics and is interpreted in different ways. In the modern paradigm of language studies, the cognitive model serves as a key “intermediate” reflection of the processes of human thinking and consciousness. Kazakhstani researcher G.G. Gizdatov defines this model as information about possible models of abstraction derived from the semantic and logical structures of that abstraction – in other words, the information must be “encoded” within the cognitive model [1, p. 4]. Based on this, the cognitive theory of language – positioned at the intersection of numerous general and specialized scientific paradigms – emphasizes the primary role of the individual and their consciousness in the self-development of society. In modern society, one of the key problems remains the perception, understanding, and interpretation of incoming information, which constitutes the main focus of media discourse research. Numerous works in the fields of sociology (N. Luhmann, E. Ya. Tarshis [2, 3]), semiotics (R. Barthes [4]), and philological concepts of media discourse (Iskakova N.S., Noruzova G.B [5], B.A. Akhatov [6], K.U. Yesenova [7], G.G. Gizdatov [8, 9]) are dedicated to solving this problem. Linguistic research of media discourse makes it possible to identify how language is used in mass media to shape public opinion, influence audiences, create specific images, and construct socio-cultural representations. This field of study highlights the connection between language, power, and politics, and also examines the influence of media discourse on the transformation and establishment of social norms and values. Linguistic analysis of media discourse contributes to a critical perception of media information and the development of language literacy, enabling individuals to recognize and interpret various linguistic strategies in media messages.

Such analysis focuses on studying texts, genres, styles, and other linguistic techniques used in mass media to convey meaning, shape images, and impact

audiences. Prominent representatives of critical discourse analysis include N. Fairclough [10] and T.A. van Dijk [11]. N. Fairclough notes that “in human affairs, connections and causal relationships between things can be distorted beyond recognition. Therefore, ‘critical’ essentially means an attempt to see the connection between things” [10]. This implies that during critical analysis, implicit arguments and unclear texts are reassessed, and their hidden meanings are revealed.

In the study of the relationship between linguistics and general cognitive issues, new areas of language analysis have emerged. Cognitive linguistics, in particular, aims to broaden our understanding of the universal and ethnically specific aspects of the linguistic worldview. The function of cognitive studies in this regard is precisely defined by S.A. Zhabotinskaya: “Contrastive linguistics, when oriented toward conceptual structures that shape linguistic worldviews, can contribute to solving a range of problems related to the patterns of structuring conceptual spaces of various scales in ethno-idiomatic systems of verbalized knowledge, to the factors influencing the focus of elements in these spaces, and to the mechanics of interaction between mental images” [12]. S.A. Zhabotinskaya in her work “Network Semantics: Theory and Practice” [13], conducted within the field of cognitive linguistics, the theoretical principles of the author’s methodology for constructing network conceptual models are presented. This methodology is applicable for structuring information represented in the meanings of linguistic units at different levels. The methodology is illustrated using the example of constructing a conceptual network of lexical polysemy.

In all the aforementioned works, special attention is given to the presentation of a key methodology developed for conceptual analysis of the meanings of linguistic and speech units, known as “lingual network semantics” (LNS).

Materials and methods

In this article, the research material comprises newspaper publications presented in Kazakhstan’s leading media outlets, *Zhas Alash* and *Kursiv*. These publications were selected for the evident reason that they currently offer a concentrated representation of the country’s information space and, accordingly, the fundamental concepts chosen for this study. It is proposed to refine the conceptual analysis using a modern methodological approach known as the “*semantics of lingual networks*”. This approach is based on the work of S.A. Zhabotinskaya and the integration of methods from various international schools of cognitive linguistics. In international practice, the application of cognitive-linguistic methods to the analysis of concepts—including political ones—has yet to gain widespread acceptance. Existing studies in the field of critical discourse analysis most often focus on metaphorical descriptions, examined through theories of conceptual metaphor and conceptual integration. The “*semantics of lingual networks*” (SLN) method, developed by S.A. Zhabotinskaya, is used to structure information about political and media concepts. The concept is analyzed with an emphasis on one of its components. The conceptual space of the concept is structured as a matrix model that includes: *Domains* (and subdomains) as conceptual foci, *Parcels* (and sub parcels as foci within domains, and *Thematic*

quanta, which generalize the meanings of textual descriptions. Implicit links between the domains and their constituent parcels are established through basic propositional schemes. The degree of emphasis on domains, parcels, and thematic *quanta* is determined by the number of textual descriptions presented.

In her research, S.A. Zhabotinskaya actively uses the SLN methodological approach she developed to analyze various topics. Within the linguo-cognitive framework of “semantics of lingual networks,” a frame—as a method of structuring information—may be presented in the form of a frame-network or a frame-matrix. In a frame-network, conceptual nodes and their interconnections are clearly marked, whereas in a frame-matrix, the nodes are explicit, but the connections between them remain implicit. The application of a frame-matrix is particularly effective for systematizing large volumes of information that require generalization. In both the network and the matrix, the content of the nodes can be further detailed, becoming more specific, which leads to the creation of multi-level structures such as networks within networks or matrices within matrices. Various conceptual levels organized hierarchically include:

- the conceptual space (the entire structured body of information),
- domains (conceptual nodes of the conceptual space),
- parcels (nodes forming the domains), and information *quanta* (nodes within parcels that generalize information from specific textual descriptions) [12].

Results

The methodological tools and procedural algorithm of Semantics of Lingual Network (SLN) used propose tools suitable for the cognitive-linguistic analysis of the key concepts *qogam* (society) and *madeniyet/kultura* (culture) as represented in media texts. These concepts play a significant role in the modern media landscape, and their study has interdisciplinary relevance, being considered from a linguo-cognitive perspective. From a linguistic point of view, such research helps to understand how different concepts interact to construct meaning within a narrative framework.

Semantics of Lingual network is a field in linguistics that studies the organization of semantic information in language using network structures. Semantic networks are a collection of concepts and their interrelations. In a linguistic context, domains refer to specific areas of conceptual semantics within which particular terms or linguistic constructions may be used. Information modeling takes place at various conceptual levels, associated with the clarification and detailing of data. These levels include: Conceptual sphere (conceptosphere) — the entire informational space being modeled; *Domain* — a thematically unified informational focus within the conceptual sphere;

Parcel — a thematically integrated part of the domain, highlighting a specific informational aspect; *Concept* — a specific notion within a parcel.

In S.A. Zhabotinskaya's interpretation, the multi-level conceptual model is structured as a “network-within-networks”: the entire conceptual space, or conceptosphere, forms a network of domains; each domain is structured as a network of parcels; a parcel includes synonymous and antonymous concepts, and the content of each concept is structured through a network of features (see Figure 1).

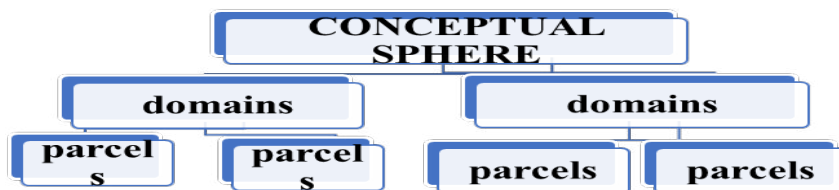

Figure 1 – Semantics of lingual networks developed by S.A. Zhabotinskaya

Linguo-cognitive aspects of media texts examine the interaction between linguistic and cognitive processes involved in the creation, perception, and interpretation of media content. These aspects focus on how language and cognitive structures influence the formation of meaning and the understanding of information in the media.

Research in this field helps identify how language and cognitive processes shape the content, structure, and impact of media texts. The linguo-cognitive approach, for instance, allows for the analysis of metaphors, metonymies, and other linguistic devices used to create conceptual images and associations in media materials.

In addition, it considers cognitive models, processes of categorization, semantic fields, and frames that are present in media texts and influence their interpretation. From the perspective of the linguo-cognitive approach, media texts are viewed as tools of communication that employ language and cognitive mechanisms to convey information and influence the audience. Such research enables a deeper understanding of how language and cognitive processes generate meaning and affect the perception and interpretation of media texts.

Discussion

The conceptual sphere of Kazakhstan consists of domains (concepts) are represented in the articles of *Zhas Alash* and *Kursiv* through various parcels. The conceptual structure of this field includes a number of original predicates, where static and dynamic predicates appear to varying degrees: static predicates are more widely represented, while dynamic ones are less frequent, as can be observed in the materials from the New York Times. Typical parcels and their characteristics shape the media discourse of Kazakhstan.

In this article, the domains (concepts) represented in the publications of *the Zhas Alash (ZA)* and *Kursiv* by various actants and conceptual fields are considered as the conceptual sphere of Kazakhstani media discourse. Within semantic networks, characteristics (actants) help determine the semantic meaning of a sentence or phrase. Each concept is assigned as a positive (+), negative (–), or neutral (0) evaluation.

Based on the articles chosen for the present research the conceptual field “Qogam” (Society) has an ontological model which includes the actants like *Zhastar (Youth)*, *Gylym men Innovatsiya (Science and Innovation)*, *BAK Uiymdary (Media organizations)*.

In the news by the *Zhas Alash* in the parcel *Zhastar (Youth)* with the meanings *kind-hearted, motherland lovers, eco-conscious young people* are considered as active and patriotic participants of the events aimed at solving some social,

ecological problems of the country. This is achieved with the help of using the following lexical units which denote some health problems (*зағип оқырмандар, зағип адам, ерекше жандар, көзі көрмейтін және әлсіз көретін азаматтар*) and young people try to help them organizing some training sessions:

Example 1: Соның біріне тоқталсақ, жуырда ғана Жамбыл облысында «Зағип оқырмандармен қарым-қатынас», «Зағип адамға түсті сипаттау», «Ерекше жандармен қарым-қатынас» тақырыптарында ерікті жастардың қатысуымен тәжірибелік тренингтер өткізілді. Іс-шараны Тараз қаласы әкімдігі ішкі саясат бөлімі мен Жамбыл облыстық көзі көрмейтін және әлсіз көретін азаматтар кітапханасында өткізілді. (ЖА 01.06.23. Ерікті жастардың қоғамға тигізер пайдасы) (*Recently in the Zhambyl region, practical training sessions were held for volunteer youth on the following topics: "Interaction with visually impaired readers," "Describing colors to the blind," and "Communication with people with special needs." The event was organized by the Department of Internal Policy of Taraz city administration and the Zhambyl Regional Library for the Blind and Visually Impaired (JA 01.06.23. The benefit of volunteer youth to society).*)

In the other two examples in the press the young people are described to participate in the activities devoted to honour the anniversary of the Great Victory and promote the development of ecological consciousness (*тазалық жұмыстарын жүргізді, қайырымдылық істер марафонын өткізді, Бірге Таза Қазақстан» акция, көгалдандыру мен тазалық жұмыстары жүргізілді, күл- қоқыстан тазартты, 5 дана көк шырша, 7 дана жасыл шырша, 50 дана қырым қарағайы мен 120 дана шынар ағашы мен 6 туя ағашы отырғызылды*):

Example 2: Олай дейтініміз, өткен айда ғана Ұлы жеңістің 78 жылдығына байланысты Мақтаарал ауданы Жамбыл ауылдық округінде «Ер есімі – ел есінде» атты ескерткішінде **тазалық жұмыстарын жүргізді**. Одан бөлек ерікті жастар қарттардың да жағдайын ұмыт қалдырған жоқ. Яғни «Қамқорлық» акциясы бойынша Жамбыл ауылдық округінің жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар бөлімі «Жастар ресурстық орталығы» КММ-нің ұйымдастыруымен **қайырымдылық істер марафонын өткізді** (ЖА 01. 06.23) (*What we mean is that just last month, in honour of the 78th anniversary of the Great Victory, cleanliness work was carried out at the «Eternal Glory» monument in the Zhambul rural district of the Maktaaral region under the theme «A Hero's Name – Remembered by the People». Additionally, the voluntary youth did not forget about the elderly. Specifically, as part of the «Care» campaign, the Employment and Social Programs Department of the Zhambul rural district, in collaboration with the Youth Resource Center, organized a charity marathon. (JA 01.06.23).*)

Example 3: Жамбылдық ерікті жастар облыстың көркеюіне, экологияның тазаруына да ерекше үлестерін қосып келеді. Мәселен, биыл «**Бірге Таза Қазақстан» акциясы** бойынша, Тараз қаласында көктемгі **көгалдандыру мен тазалық жұмыстары жүргізілді** (ЖА 01\6.23); Акция барысында Төле би, Тәуке хан көпірінен бастап Президент саябағына дейін шырша, қарағай, шынар сынды көпжылдық ағаштар отырғызылды. Ал Тараз өңірлік университеті, Шерхан Мұртаза атындағы Тараз инновациялық институтының студенттері мен ерікті жастар қала аумақтарын **күл- қоқыстан тазартты**. Көгалдандырудың нәтижесінде облыста **5 дана көк шырша, 7 дана жасыл шырша, 50 дана қырым қарағайы мен 120 дана шынар ағашы мен 6 туя ағашы отырғызылды** (ЖА 01.06.23. Ерікті жастардың қоғамға тигізер пайдасы) (*Volunteer youth from Zhambyl continue to contribute significantly to the beautification of the region and ecological cleanup. For instance, as part of the "Together for a Clean Kazakhstan" campaign, spring greening and cleanup work was conducted in Taraz (JA 01.06.23). During the campaign, long-living trees such as firs, pines, and sycamores were planted from Tole Bi and Tauke Khan bridges to the Presidential Park. Students from Taraz Regional University and Taraz Innovation Institute named after Sherkhan Murtaza, along with volunteer youth, cleared city areas of trash. As a result of the greening efforts, 5 blue firs, 7 green firs, 50 Crimean pines, 120 sycamore trees, and 6 thuja trees were planted in the region (JA 01.06.23. The benefit of volunteer youth to society).*)

In the Kazakh media such parcels as *Gylym men Innovatsiya (Science and Innovation) BAK Uiymdary (Media organizations)* within the concept “Qogam” are characterized to be *innovative and meeting modern demands* represented with the language means denoting progress, innovation, optimization (*дамып отыруы да оңтайлы жұмыс жасауға негіз болады, инновациялар, өзінің дәрежесін көтеріп, etc.*):

Example 4: Медицина саласының жаңарып, оңтайлы жұмысы Отандық дәрігерлерге де өз кезегінде сәт сайын өзгеріп тұратын түрлі сырқаттармен небір вирустарға төтеп беру үшін үздіксіз оқып жетіліп отыру қажет деген талап та қойылады. Медицина саласына қатысты білім- білікпен тәжірибенің әр кезеңде жаңарып, дамып отыруы да оңтайлы жұмыс жасауға негіз болады (ЖА 21\02.23); Перфузиолог дәрігерлерге арналған «перфузия және жасанды қан айналым саласындағы инновациялар» тақырыбында семинар және шеберлік сағаты ұйымдастырылды (ЖА 21.02.23) (The renewal and optimization of the medical field requires domestic doctors to continuously study and improve in order to combat ever-evolving diseases and viruses. The constant updating of knowledge and experience in medicine allows for more efficient work (JA 21.02.23). A seminar and masterclass were organized for perfusion specialists under the topic: “Perfusion and Innovations in Artificial Circulation” (JA 21.02.23)).

Example 5: Дүниетанымдық хабарлар ана тілінде дәріптелуде Еліміздің басты әрі қазақ тілінде ғана таза хабар тарататын Ұлттық «Қазақстан» телеарнасының абыройы мен беделі асқақ, әрине. Елім, жерім, ана тілім дейтін қазақтілді көрермен халық тарапынан өз орнын ойып тұрып алғандығында сөз жоқ. Талай қызықты елдік бағдарламаларды, небір көркем фильмдер, соның ішінде, ұлттық көркем кино туындыларымызды, деректі фильмдерімізді басқа да дүниетанымдық хабарларды дәріптеп, үлкенді-кішілі көрермендерді баурап, өзінің дәрежесін көтеріп келе жатқанын тұрақты көрермен ретінде мақтанышпен айта аламын (ЖА 17\01.23) (Worldview-related programs are being broadcast in the native language. The national Kazakhstan TV channel, which broadcasts purely in Kazakh, enjoys great respect and a high reputation. Without a doubt, it has earned its place among Kazakh-speaking audiences who value their nation, land, and mother tongue. The channel continues to raise its status by captivating both younger and older viewers through diverse national programs, artistic films (including national cinema), documentaries, and other worldview content (JA 17.01.23).

It is evident that the content of the news under analysis related to medicine and media have a positive broadcasting in Kazakhstan. However, in the *Zhas Alash* there are the articles which discuss the problems that Kazakhstan faces nowadays. For example, the Kazakh language that is not widely used at big occasions, forums or conferences, and, consequently, the content of the articles is problematic and the parcel *BAK Uiymdary (Media organizations)* has a negative meaning as *sloppy* and it is realized with the rhetorical questions: *Неліктен орысша сөйлеп отырсыздар? or Ал біз қашанға дейін тілдің түйткілін сөз ете береді екенбіз?* The young people are asked to develop Kazakh at different levels, republican or international.

Example 6: .. екі күн бойы Еуразиялық экономикалық одаққа кіретін елдер арасындағы келісімге сай «Жаңа болмыстағы цифрлық әріптестік» тақырыбында Digital Almaty бесінші форумы өтті. Аталған форумда күтпеген жағдай орын алды. Тағы түйткілді тілге әкеліп тірейміз ғой (ЖА 07\02.23); Алдымызда сөйлеп тұрған жеті адамның бесеуі – қазақ. Форумға келген азаматтардың 90 пайызы қазақ. **Неліктен орысша сөйлеп отырсыздар?**(ЖА 07\02.23); Ал кешегі диджитал форумда тағы қазақ тілі босағадан сығалап қалды. Жалпы халықаралық іс-шаралар қазақ және ағылшын тілдерінде өтуі керек қой. Ендеше, қазақ ұлтының басқа ұлт өкілдерін ассимиляциялаушы бола алмағанына қарапайым халық кінәлі емес. Билік болғызбады. Өкінішті. **Ал біз қашанға дейін тілдің түйткілін сөз ете береді екенбіз?** (ЖА 07\02.23) (*The fifth Digital Almaty forum was held over two days under the theme “Digital Partnership in a New Reality,” among Eurasian Economic Union countries. However, unexpected issues arose. Of the seven people speaking on stage, five were Kazakhs. Of the participants, 90% were Kazakhs. So why are you speaking Russian? (JA 07.02.23). Once again, at the digital forum, the Kazakh language was left out. International events should be conducted in Kazakh and English. The fact that the Kazakh nation has not been able to assimilate other ethnic groups is not the fault of ordinary people. The authorities didn't allow it. It's unfortunate. How much longer will we keep discussing the problems of our language? (JA 07.02.23)).*

The results of the analysis of the parcels of the concept “**Qoғam**” are represented in Table 1.

The ontological model of the conceptual field “Madeniyet” and “Kultura” (Culture) includes such parcels as *tarihi zhadigerler* (*historical artifacts*), *oner tuyndylary* (*works of art*), *madeni zhadigerler* (*cultural artifacts*) in the *Zhas Alash* and *Istoricheskiye relikvii* (*Historical artefacts*) and *Uchrezhdeniya kultury* (*Cultural institutions*) in *Kursiv*.

The meanings in the Kazakh-language *Zhas Alash* are mainly positive. The press is focused on describing the Kazakh culture as sophisticated, rich, highlighting different aspects of the Kazakh culture and its modern interpretation. They emphasize the rich historical legacy of the Great Steppe and the symbolic meaning of traditional elements like the Shanyrak of the yurt, the role of art as a powerful tool for expressing social and political themes. Special attention is given to preserving and promoting cultural heritage both nationally and internationally. In general, the press reflects the depth, diversity, and ongoing relevance of Kazakh culture in contemporary society.

In the Kazakhstani media the publications mainly demonstrate a trend of cultural development through innovation, tradition, regulation, and spiritual exploration in the modern Kazakh society. Although the topics in the *Zhas Alash* and *Kursiv* discussed are similar, their features can differ. In the Russian-language *Kursiv* the situation is a bit different. The tone is positive and neutral.

The results of the analysis of the parcels of the concepts “Madeniyet” and “Kultura” are represented in Table 2.

Table 1. Conceptual fields of the concepts “Madeniyet”, “Kultura” (Culture)

Concept	Parcels	Meanings	Evaluation	Examples
Madeniyet	<i>T a r i h i Zhadigerler (Historical Artifacts)</i>	<i>modern</i>	+	Ұлы далада ұлық жетістіктер салтанат құрған. Көшпелі тіршілігі мен отырықшы мәдениеті қатар қабысқан, экономикасы мен сауда-сағтығы бірдей өркендеген, құрылыс архитектурасы мен абаттандыру саласы, мәдениеті мен ғылымы өзгеден озық тұратын қалалар мен қоныстар бой көтерді. Солардың бір шоғыры Талас атырабында орналасқан(ЖА 14\02.23); Ұлы өркениеттердің бастау бұлағы болған, тылсым құпиясы әлі толық ашыла қоймаған, толық зерттелмеген Ақыртас кешені, Құлан қаласы, құм арасындағы Ақкесене – бәрі осы өңірдің інжу-маржаны (ЖА 14\02.23)
		<i>the sanctity of the yurt</i>	+	Киіз үйдің аса бір қасиетті сүйегі болып саналатын заты – Шаңырақ. Қашанда шаңырақты қадір тұту – халқымыздың атадан балаға мирас саналатын бұлжымас салты (ЖА 21.02.23); Егер зардап шегіп жатқан аймақтар болса, баспана ретінде әскери палаткалар немесе жеңіл шатырлар ды жіберген дұрыс. Киіз үйді шекара асырмайық, ол тек Қазақстанның кең байтақ даласына жарасымды (ЖА 21.02.23)
	<i>Oner Tuyndylary (Works Of Art)</i>	<i>innovative</i>	+	Жаңа сарындағы қойылым. Театрға көрермен бармайды деген бос әңгіме. Жақсы спектакль болса, театр таңдамайды қазір халық. Оны осы аптада Ғабит Мүсірепов атындағы театрда қойылған поэтикалық драмадан көрдік (ЖА 19.01.23).Кейіпкерлері кім болса да, әділдік жолында басын бәйгеге тіккен арыстардың ауыр тағдыры өлеңмен өрілген. Бұған дейін сахналанбаған саяси ойындардың алғаш көркем шығармаға айналуы (ЖА 19.01.23)
		<i>restoration</i>	+	Тарихи-мәдени мұраларымызды шетелдерде танымал ету 2023 жылдың 28 қыркүйегінде аспан асты елінің бас шаһары Бейжің қаласындағы «Гутун» император сарайы мұражайында халықаралық «Бір белдеу, бір жол» жобасының 10 жылдығына арналған «Мәдени мұра және археология саласындағы ынтымақтастық» атты археологиялық көрме ашылды («Тыйым салынған» музейдегі көрме. ЖА 10.10.23).
		<i>adaptable to change</i>		Жаңа сарындағы қойылым. Театрға көрермен бармайды деген қате пікір. Бұл аптада Ғабит Мүсірепов театрында қойылған поэтикалық драмадан байқауға болады (ЖА 19.01.23).Әділдік үшін жанын пид а еткен арыстардың қайғылы тағдыры өлеңмен өрілді. Бұған дейін сахнада болмаған саяси тақырыпты алғаш көтерген қойылым (ЖА 19.01.23).
	<i>Madeni Zhadigerler (Cultural Artifacts)</i>	<i>integration of different kinds of art</i>		Халықаралық көрме «Бір белдеу, бір жол» бағдарламасы аясындағы елдер арасындағы археологиялық ынтымақтастықтың нәтижелеріне арналған «Мәдени жәдігерлер – алуан түрлі өнердің интеграциясы», «Ізденіс – мәдени алмасулардың дәлелі», «Ынтымақтастық» – бірлескен археологиялық жетістіктер» және «Кеңейту – өркениетке жол ашу» деп аталатын

			+	төрт санатқа бөлінген.2016 жылы «Бір белдеу, бір жол» бағдарламасы бойынша «Есік» қорық-мұражайы Сиян провинциясындағы Шэнси археология институтымен бірлесіп, Рахат қалашығына археологиялық қазба жұмыстарын жасау бойынша жоба дайындап, меморандумға қол қойған болатынбыз.. Алғашқы 2 жыл бойы Қытай әріптестеріміз өз тарапынан қаржыландырды. Кейін madeniyet және спорт министрлігінің қолдауымен қолданбалы зерттеу бағдарламасын ұтып алу арқылы екіжақты қаржыландыруға көшті («Тыйым салынған» музейдегі көрме. ЖА 10.10.23)
Kultura	Исторические реликвии	<i>modern</i>		Концепт-сторы или магазины с концепцией – это ретейл- пространства, где не просто торгуют, а еще и продвигают определенную систему взглядов. Через необычный интерьер, подбор брендов, индивидуальный подход в работе с клиентами концепт-сторы транслируют мировоззрение своих создателей. На продвижении стоят самые разные идеи: идея slowfashion (медленная мода), осознанного потребления или идея инноваций и прогресса. Чаще всего для ассортимента концепт-сторов подобраны уникальные дизайнерские коллекции, не представленные в масс-маркете (Вещи со смыслом. Курсив 28.09.23)
		<i>unique</i>	0	В создании творческого пространства для локальных дизайнеров видит цель своего проекта и Акниет Карабек. Концепция Veerl-Ui заключается в продвижении «неоказахского» стиля (современные одежда и аксессуары с этноэлементами). Концепт-стор объединяет творческих людей из Казахстана и Центральной Азии. Современное переосмысление казахских традиций, орнаментов, этноукрашений и костюмов – одна из самых широко транслируемых концепт-сторами идей (Вещи со смыслом. Курсив 28.09.23)
	Учреждения культуры (Cultural institutions)	<i>neutral</i>	0	Профессиональный стандарт «Деятельность в области религии» планируют ввести в Казахстане. Его должны будут соблюдать представители 14 профессий: религиоведы, исламоведы, теологи, преподаватели религии и религиоведения, преподаватели теологии, имамы- хатибы, устазы, исламские теологи, хафизы (кари),хадисоведы,исламские фикхи, имамы, азаншы (Курсив 09.08.23г.)
		<i>popular</i>	+	В Казахстане на фоне роста внутреннего туризма увеличивается популярность паломнических туров. Наши соотечественники стали больше интересоваться посещением не только «раскрученных» святых мест, но и региональных локаций. Мавзолей Ходжа Ахмеда Ясави в Туркестане — самый посещаемый объект религиозного туризма в нашей стране, выяснил Центр социологических исследований KursivResearch в ходе июльского опроса 1600 наших соотечественников. С паломническими или туристическими целями там хоть раз побывали более половины (54,2%) респондентов, интересующихся религиозными святынями — существенно больше, чем в Мекке, Медине и Иерусалиме вместе взятых (34%). Курсив 22.06.23)

To summarize the findings, it is important to note that the analysis conducted on the example of the Kazakhstani press reveals a stereotypical perception of the concepts under study, reducing them to objective and subjective evaluations. In media representations, the dominant concepts are qogam (society) and madeniyet/kultura (culture). Most of these concepts are presented with a positive connotation, which may indicate the intention of the press to maintain an optimistic view of public life and the country's development. Despite the predominance of positive characteristics, a neutral approach is also occasionally observed, indicating an effort to portray social reality objectively.

Overall, the media discourse of Kazakhstan reflects public life with an emphasis on supporting state policy and positive development, while giving moderate attention to traditions and religion.

Conclusion

The analysis revealed that the concepts qogam (society) and madeniyet/kultura (culture) play a significant role in the modern media landscape of Kazakhstan, influencing the formation of public opinion and socio-cultural representations. The study also showed that Kazakhstan's media discourse tends to promote an optimistic vision of public life and national progress, reflecting an effort to maintain objectivity in depicting social reality. This is underscored by the fact that the majority of concept descriptions carry a positive evaluation, although neutral approaches are also present. Nevertheless, culture and traditions receive less attention in media discourse compared to state and social aspects. Thus, the media discourse of Kazakhstan represents a complex system in which various concepts interact and significantly influence the audience. The analysis of the linguo-cognitive aspects of media texts allows for a deeper understanding of how language and cognitive structures shape meaning and affect the perception of media content. Such studies contribute to the development of language literacy and critical thinking regarding the information consumed through media.

In general, the media discourse of Kazakhstan reflects contemporary Kazakhstani identity and is characterized by support for state policy and a focus on positive development, which influences the rhetorical methods of information presentation and the formation of public opinion.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Гиздатов Г.Г. Концептуальные схемы в когнитивной парадигме лингвистики // Когнитивная лингвистика конца XX века. Материалы международной конференции. Ч.2. Минск. – С.104-107.

[2] Луман Н. Реальность массмедиа. – М., 2005. – 146 с.

[3] Таршис Е.Я. Контент-анализ. Принципы методологии. – М., 2014. – 140 с.

[4] Барт Р. Критика и истина. Избр. работы: Семиотика. Поэтика / пер.с фр. –М.: Прогресс, 1989. – 108 с.

[5] Iskakova N.S., Noruzova G.B. The concept “Welfare” in British social

media discourse” // Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series “Philological sciences”. – 2024. – №1 (72). – Pp.129-141

[6] Ахатова Б.А. Политический дискурс и языковое сознание. – Алматы: Экономика, 2006. – 302 с.

[7] Есенова Қ. Қазіргі қазақ медиа-мәтінінің прагматикасы (қазақ баспасөз материалдары негізінде): филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2007. – 157 б.

[8] Гиздатов Г.Г., Сопиева Б.А. Дискурс и идентичность в медиальном пространстве Казахстана // Вестник КазНУ имени аль-Фараби. Серия филологическая. – 2017. – №3 (167). – С. 132-135.

[9] Гиздатов Г. Г., Сопиева Б.А. Culture as a Text and a Project in the Post-Soviet Discourse (By the Example of Kazakhstan) // ПРАΞΗΜΑ. Journal of Visual Semiotics <https://doi.org/10.23951/2312-7899-2023-1-30-47>

[10] Fairclough N. Critical discourse analyses // Discourse as social interaction. – London: Sage, 1997. –Vol. 1. – 284 p

[11] Teun A. van Dijk Ideology and discourse. A Multidisciplinary Introduction Pompeu Fabra University. – Barcelona, 2000. – 129 p.

[12] Жаботинская С.А. Имя как текст // Cognition. Communication. Discourse. – 2013. – №6. – С.47-76

[13] Жаботинская С.А. Сетевая семантика: теория и практика // Когнитивные исследования языка. Выпуск XIV. Когнитивная лингвистика: итоги, перспективы. – Москва-Тамбов, 2013. – С. 81-85.

[14] Zhas Alash <https://zhasalash.kz>

[15] Курсив <https://kz.kursiv.media/>

REFERENCES

[1] Gizdatov G.G. Konceptualnie shemi v kognitivnoi paradigme lingvistiki // Kognitivnaya lingvistika konca HH veka. Ma_teriali mejdunarodnoi konferencii. Ch.2. Minsk. – S.104-107. [in Rus.]

[2] Luman N. Real'nost' massmedia [The reality of mass media]. – М., 2005. – 146 s. [in Rus.]

[3] Tarshis E.Ya. Kontent-analiz. Printsipy metodologii [Content analysis. Principles of methodology]. – М., 2014. – 140 s. [in Rus.]

[4] Bart R. Kritika i istina [Critics and truth]. Izbr. raboty: Semiotika. Poetika / per. s fr. – М.: Progress, 1989. – 108 s. [in Rus.]

[5] Iskakova N.S., Noruzova G.B. The concept “Welfare” in British social media discourse” // BULLETIN of Ablai Khan KazUIR and WL. Series “Philological sciences”. – 2024. – № 1 (72) 2024. – Pp.129-141

[6] Akhatova B.A. Politicheskii diskurs i yazykovoe soznanie [Political discourse and linguistic consciousness]. – Almaty: Ekonomika, 2006. – 302 s. [in Rus.]

[7] Esenova Q. Qazirgi qazaq media-mätinining pragmatikasy (qazaq baspasöz materialdary negizinde) [Pragmatics of modern Kazakh media text]: filologiya ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған dissertatsiya. – Almaty, 2007. – 157 b. [in Kaz.]

[8] Gizdatov G.G., Sopiaeva B.A. Diskurs i identichnost' v medial'nom prostranstve Kazakhstana [Discourse and identity in the medial space of

Kazakhstan] // Vestnik KazNU imeni Al'-Farabi. Seriya filologicheskaya. – 2017. – №3 (167). – S. 132-135. [in Rus.]

[9] Gizdatov G.G., Sopieva B.A. Culture as a Text and a Project in the Post-Soviet Discourse (by the Example of Kazakhstan) // ПРАΞΗΜΑ. Journal of Visual Semiotics <https://doi.org/10.23951/2312-7899-2023-1-30-47>

[10] Fairclough N. Critical discourse analyses // Discourse as social interaction. – London: Sage, 1997. – Vol. 1. – 284 p.

[11] Teun A. van Dijk Ideology and discourse. A Multidisciplinary Introduction. Pompeu Fabra University. – Barcelona, 2000. – 129 p.

[12] Zhabotinskaya S.A. Imya kak tekst [Name as text] // Cognition. Communication. Discourse. – 2013. – №6. – S. 47-76. [in Rus.]

[13] Zhabotinskaya S.A. Setevaya semantika: teoriya i praktika [Network semantics: theory and practice] // Kognitivnye issledovaniya yazyka. Vypusk XIV. Kognitivnaya lingvistika: itogi, perspektivy. – Moskva-Tambov, 2013. – S. 81-85. [in Rus.]

[14] Zhas Alash <https://zhasalash.kz>

[15] Kursiv <https://kz.kursiv.media>

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЕДИАДИСКУРСЫ ЛИНГВО-КОГНИТИВТІК АСПЕКТ АЯСЫНДА

*Сопиева Б.А.¹, Алдабергенова А.А.³, Оспанова Ж.Т.³

*^{1,2}Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

³ Astana IT-University, Астана, Қазақстан

Аннотация. Бұл мақала қазіргі ақпараттық қоғамның шындығымен өзектенеді, онда медиа әлемдік оқиғаларды қабылдау және бағалау барысында, соның ішінде Қазақстанда да, негізгі рөл атқарады. Мақаланың мақсаты – қазақстандық медиа дискурс лингвистикалық және когнитивтік құрылымдар арқылы қоғамдық пікір мен әлеуметтік-мәдени өкілдіктерді қалай қалыптастыратынын зерттеу. Ол негізгі ұғымдарды анықтауға (мысалы, қағаз және мәдениет) және бұқаралық коммуникацияда қолданылатын лингвистикалық стратегияларды талдауға бағытталған. Қазақстан медиадискурсының лингво-когнитивтік талдауы мәтіндердің авторлары мен оқырмандарына әсер ететін құрылымдарды анықтауға және оның әсер ету деңгейін болжауға мүмкіндік береді. Қазақстанның ақпараттық кеңістігін анықтайтын негізгі концептер, **qogam** (qogam) және **madeniyet** (madeniyet), медиакеңістіктің тілдік ұйымдастырылуындағы домендер ретінде қарастырылады. Бұқаралық коммуникация мәтіндерін зерттеу үшін сыни дискурс талдау және когнитивтік лингвистика әдіснамасы қолданылады. Зерттеу qogamдық пікірді қалыптастыру, бейнелер жасау және әлеуметтік-мәдени түсініктерді құрастыру үшін бұқаралық ақпарат құралдарында қолданылатын тілдік стратегияларды анықтауға бағытталған. С.А. Жаботинская әзірлеген медиа ұғымдары туралы ақпаратты құрылымдау үшін қолданылатын «лингвистикалық желілік семантика» әдістемесіне ерекше назар аударылады. Зерттеу тілдік және когнитивтік

құрылымдардың медиатексттердің мәні мен түсінігін қалыптастыратынын, Қазақстан медиадискурсында тілдің өзара әрекетін көрсететінін көрсетеді. Мақаланың ғылыми маңыздылығы - Қазақстанның медиа дискурсын лингвокогнитивтік тұрғыдан зерттеуге үлес қосады. Мақалада “qogam” және “madeniyet” концептері сияқты қазақстандық медиадискурстың негізгі тұжырымдамаларын талдау үшін лингвалдық желілердің семантикасы (СЛС) атты заманауи әдіснамалық құралдар қолданылады. Бұл бұқаралық ақпарат құралдарында qogamдық пікірді қалыптастыру және мағынаны қалыптастыру үшін тілдің қалай қолданылатынын жақсы түсінуге ықпал етеді. Бұл мақала филологтар мен журналистер, БАҚ-тың qogamдық пікірге ықпал ету және әлеуметтік-мәдени идеяларды қалыптастыру мәселелерімен айналысатын БАҚ зерттеушілері мен әлеуметтанушылар үшін пайдалы болуы мүмкін.

Тірек сөздер: сыни дискурс талдау, концептер, концептуалдық онтология, когнитивтік стратегия, тілдік талдау, медиакөңістік, медиадискурс, лингвистикалық желілік семантика

МЕДИАДИСКУРС КАЗАХСТАНА В ЛИНГВОКОГНИТИВНОМ АСПЕКТЕ РАССМОТРЕНИЯ

*Сопиева Б.А.¹, Алдабергенова А.А.², Оспанова Ж.Т.³

*^{1,2} КазУМО и МЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан

³ Astana IT-University, Астана, Казахстан

Аннотация. Актуальность статьи обусловлена реалиями современного информационного общества, в котором медиа играют ключевую роль в восприятии и оценке мировых событий, в том числе и в Казахстане. Целью статьи является исследование того, как дискурс казахстанских СМИ формирует общественное мнение и социокультурные представления посредством языковых и когнитивных структур. Основное внимание уделяется выявлению ключевых концептов (таких как *qogam* и *madeniyet*) и анализу лингвистических стратегий, используемых в массовой коммуникации. Лингвокогнитивный анализ казахстанского медиадискурса позволяет выявить структуры, влияющие на создателей и читателей текстов, и прогнозировать степень его влияния. Основные концепты, определяющие информационное пространство Казахстана, такие как *qogam* (общество) и *madeniyet* (культура), рассматриваются как домены в лингвальной организации медиапространства. Методология критического дискурс-анализа и когнитивная лингвистика используются для изучения текстов массовой коммуникации. Особое внимание уделяется методике «семантики лингвальных сетей», разработанной С.А. Жаботинской, для структурирования информации о медийных концептах. Исследование показывает, как языковые и когнитивные структуры формируют значение и понимание медиатекстов, отражая взаимодействие языка в казахстанском медиадискурсе. Научная значимость статьи заключается в том, что она вносит вклад в исследование медиадискурса Казахстана с лингвокогнитивной точки зрения. В статье применяются современные методологические инструменты, такие как семантика лингвальных сетей

(СЛС), для анализа ключевых концептов казахстанского медиадискурса, таких как «*qogam*» (*общество*) и «*madeniyet*» (*культура*). Это способствует лучшему пониманию того, как язык используется в массовых медиа для формирования общественного мнения и создания смыслов. Данный анализ может быть полезен для филологов и журналистов, исследователей медиа и социологов, работающих с проблемами медийного влияния на общественное мнение и формирование социокультурных представлений.

Ключевые слова: критический дискурс-анализ, концепты, концептуальная онтология, когнитивные стратегии, лингвистический анализ, медиaprостранства, медиадискурс, семантика лингвальных сетей

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 13.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about the authors:

Sopieva Bayan – PhD, senior lecturer at Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-5740-5453>, e-mail: bayan.sopieva@mail.ru

Aldabergenova Aiyim – PhD, Associate Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-5162-6853>, e-mail: aiyma.al dabergenova@gmail.com

Ospanova Zhanna – PhD, Assistant Professor of the Astana IT-University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-4369-5557>, e-mail: zhanna19@list.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Сопиева Баян Абдужапаровна – PhD, аға оқытушы, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-5740-5453>, e-mail: bayan.sopieva@mail.ru

Алдабергенова Айым Алдабергеновна – PhD, қауымдастырылған профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-5162-6853>, e-mail: aiyma.al dabergenova@gmail.com

Оспанова Жанна Толюбаевна – PhD, Astana IT-University профессордың ассистенті, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-4369-5557>, e-mail: zhanna19@list.ru

Информация об авторах:

Сопиева Баян Абдужапаровна – PhD, ст.преподаватель КазУМО и МЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-5740-5453>, e-mail: bayan.sopieva@mail.ru

Алдабергенова Айым Алдабергеновна – PhD, PhD, ассоциированный профессор КазУМО и МЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-5162-6853>, e-mail: aiyma.al dabergenova@gmail.com

Оспанова Жанна Толюбаевна – PhD, ассистент профессора, Astana IT-University, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-4369-5557>, e-mail: zhanna19@list.ru

UDC 81'373

IRSTI 16.21.49

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.027>

THE SEMANTICS OF EPONYMOUS PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE ENGLISH LANGUAGE

*Taubayev Zh.T.¹

¹al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article examines the semantics of eponymous phraseological units, specifically the semantic specificity of eponymous phraseological units consisting of anthroponymic and toponymic components. Eponymous phraseological units containing a toponymic component are classified into subgroups that include choronyms, oikonoms, and hydronyms, and their semantics are examined in detail.

The purpose of this article is to compile and analyze eponymous phraseological units drawn from public American periodical *Politico* as well as authoritative lexicographic sources such as the Cambridge, and Merriam-Webster dictionaries. The study seeks to investigate the semantic features of eponymous phraseological units in the English language.

An analysis of these units has distinguished by their unique cultural and sociolinguistic characteristics contributes to a deeper understanding of English-speaking culture and worldview. The practical significance of the research lies in its applicability to academic disciplines such as Onomastics, English Phraseology, Terminology, and Lexicology, where the findings can be used to enrich lectures and teaching materials.

Scientific methods such as descriptive analysis, semantic categorization, content analysis, and qualitative analysis have been used to determine the outcomes.

The semantics of eponymous phraseological units primarily encompass elements derived from folk legends, myths, religious sources, and sacred texts, as well as features reflecting the geographical, military, cultural, and pragmatic contexts of American and British societies. The selected corpus of eponymous phraseological units, originating from anthroponyms and toponyms, enabled their systematic classification. The analysis has revealed that the semantic components predominantly include proper names borrowed from the Bible, figures from ancient mythology, and personal and place names rooted in folk traditions.

The scientific value of this research is determined by the fact that the selected scientific topic, the semantics and the compilation of eponymous phraseological units have been analyzed and investigated for the first time. The results may assist for future scholars who may compile dictionaries of eponymous phraseological units.

Keywords: eponym, eponymous phraseological units, onomastics, anthroponym, toponym, semantics, culture, communication

Introduction

Nowadays, onomastics has developed connections with a significant number of fields and disciplines, such as philosophy, politics, psychology, sociology, cultural geography, religion, history, lexicography, literature as well as other branches of linguistics. The onomastic evidence is an important contributor in investigating linguistic influences. The main object of onomastics is names and proper names.

Research regarding proper names, particularly anthroponyms (personal names) has been sharply developing over the last decade. People's names can be an integral part of human beings' history and through the names of people, it is possible to understand the life of certain people within a certain period of time, their beliefs, cognitions, dreams and their relationships with other nations.

It is possible to bring them to a new level by studying the place of onomastics in society today. Obviously, this will be done by studying the key area of onomastics – proper names (anthroponyms and toponyms), as a result via eponyms. It shows the relevance of investigating eponyms and eponymous phraseological units.

Eponyms are cultural phenomena that demonstrate how individuals affect society and history. Despite issues with establishing the priority of eponyms, their educational and cultural value remains significant and should be treated with respect.

A comprehensive study of the phraseology of the English language is an urgent area of research in modern linguistics. The description of eponymous phraseological units is characterized by their unique cultural and sociolinguistic aspects, which contributes to a more complete perception of English-speaking culture. Such units include phraseological units with an onomastic component that includes proper names. They reflect the history of the people, their literature, and the originality of cultural traditions and everyday life. It should be noted that phraseological units with proper names vividly reflect the values of society and carry socio-cultural information, becoming the means by which one can learn the culture of any nation.

The identification and study of culturally and nationally oriented phraseology, especially formed by units that comprise the components of anthroponyms and toponyms, is one of the topical domains of contemporary linguistic and cultural studies.

The anthroponymic and toponymic factors within eponymous phraseological units play an essential role in the field of Education and Linguistics, because most of the popular eponymous phraseological units are associated with personal/place names. This connection is most clearly seen in those phraseological units that include the proper names.

Eponymous terms are nominatively significant linguistic signs that not only transmit and store technical information, but also serve as a source of linguistic information. Thus, the process of eponymization as a new formation

The semantics of eponymous phraseological units in the English language
in the terminological apparatus of science needs to be described, systematized and classified [1]. The removal of eponyms by anti-historicism, as comments, is analogous to destroying “contentious” material memorials and is consistent with “cancel culture” [2].

The use of eponyms is widespread throughout history and across cultures. But eponymy is different in different eras and cultures. It varies according to social principles, economic class, political proclivity, or gender.

According to R. Trahair: Eponyms begin with a name, and the name is usually that of a person. Sometimes people give their own name to an item, and sometimes others do it in their honor. Most eponyms come from people who are living and lived some time ago, but others are based on a fictional character, a legendary hero, or even a monster [3, p.17].

The term *eponym* is drawn from linguistics and is defined as a scientific notion of the term that meets the following characteristics:

- 1) it contains a proper name or a common name;
- 2) the consequence of non-affixal metonymic transfer from a proper name;
- 3) it is an affixal derivative of a proper name. As proper names, anthroponyms are most commonly employed in eponyms, followed by toponyms and other sorts of names [4, p.3].

The structure of an eponym has an onomastic unit, and second, it has characteristics of the term. These factors indicate that an eponym is a compound and complex linguistic unit [5, p.180].

As shown above, we can see exactly that eponyms comprise both anthroponyms and toponyms. Our research involves anthroponymic and toponymic eponymous phraseological units used in English and generally in disciplinary, interdisciplinary sciences.

Based on these definitions, it can be concluded that there is no single, universally accepted definition; instead, several closely related interpretations exist. The first refers to “assigning a name to an entity,” while the second denotes “the name of a person whose identity motivated the formation of other names”. By conducting a semantic and historical analysis of eponymous units, two principal modes of understanding eponyms can be distinguished.

First, in their earliest reference, eponyms functioned as names assigned to particular objects, places, or phenomena on the basis of *mythological attribution*. Such eponyms may be termed mythical eponyms. No actual historical individual performed the actions associated with these names; rather, the attribution derives from ancient belief systems in which supernatural figures or legendary heroes were assumed to influence the creation, prosperity, or defining characteristics of the named entity. Examples include *Athens* (from the goddess Athena), *Sequoia*, and *Volcano* (from Vulcanus). These mythical personalities bear no direct, factual relationship to the objects named after them. Consequently, the origins of eponyms are rooted in mythological and philosophical conceptualizations, which later expanded into various scientific and interdisciplinary domains.

Second, according to another widely accepted definition, an eponym refers to the name of a real historical person whose contribution, discovery, or influence directly motivated the naming of a specific object, theory, law, or phenomenon. In this case, scientists, political leaders, physicians, chemists, or other influential figures give rise to new onyms through their documented innovations or achievements. Thus, unlike mythical eponyms, these real-person eponyms maintain a clear and traceable connection between the individual and the named entity.

The scholarly literature on phraseology is extensive and cannot be reviewed here even in summary form. Nevertheless, the significance of phraseology for linguistic research is undisputed, and the field continues to play a fundamental role in the study of lexical semantics, cultural linguistics, and cognitive models.

The term phraseology is defined in the Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus as: "the way in which language is used, especially in the choice of words and expressions" [6].

P. Skandera's volume is also a good illustration of the fact that the recent rise of phraseology to a prominent position in linguistic studies has been characterized by many different approaches and different foci of interest. For some authors, the focus is on "multiword lexical units" and "phraseological dictionaries" [7, p.3]. For others, it is on "formulaic language" [8, p.4]. Some, for example, I. Kecskes, are mainly interested in "situation-bound utterances" and "pragmatic formulae" [9]. Others focus on "lexical bundles, " that is, sequences of words frequently recurring in a given register [10], or "prefabricated expressions" [11].

Phraseological studies contribute to the relevance of this article not only in a linguistic aspect, but also in a gnoseological one, as they obviously demonstrate the interrelation between the language and the society. Thereby, eponymous phraseological units can act as a linguistic path which bridges the language and the society possessing cognitive function.

A semantic and cultural perspective underlies the present approach to eponymous phraseological units. It is assumed that the semantic analysis of such units can provide significant insights into the culturally conditioned conceptual patterns characteristic of English speakers. These insights become accessible when the meanings encoded within eponymous phraseological units are systematically interpreted and decoded.

Materials and methods

Mass media exert a significant influence on public consciousness by promoting, disseminating, and reinforcing socio-ethical norms of behavior. They shape the linguistic priorities of society while simultaneously reflecting ongoing transformations in public language use and communicative practices. Within the framework of the present study, a corpus of materials was compiled from the American public periodical *Politico*, covering the timespan from 2016 to 2025. The objective was to identify and systematize eponymous phraseological units and to determine their semantic characteristics.

In addition to periodical source, authoritative reference works such as the *Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus* and *Merriam-Webster America's* most trusted Dictionary were used to verify meanings and provide lexicographic support for the analysis.

In total, approximately 150 articles from *Politico* were examined. The collected material includes 60 eponymous phraseological units containing anthroponymic components and 83 units containing toponymic components. Thus, the overall corpus comprises 143 eponymous phraseological units.

The following scientific methods were used in the article.

Descriptive analysis (selection of eponymous phraseological units with anthroponymic, toponymic components, namely cultural among all other types via cataloging (typology, systematization or categorization) of material (data), opening up the possibility of studying its composition, structure, characteristics, the most general relationships between them, as well as subject-specific qualities).

The logical-linguistic method was based on the laws of logic and terminology, which are important for the development and formation of the conceptual terminological system of any science, as a philosophical generalizing toolkit in relation to specific scientific knowledge, which has the right to its own characteristics and some deviations from the generalized norm. In relation to the objectives of this study, a systematic approach involves the analysis of eponymous phraseological units as a special sign system, taking into account the hierarchical relationships, a comprehensive consideration of eponymous phraseological units.

The semantic categorisation was implemented to determine the semantic constituent parts of eponymous phraseological units and the process of grouping or classifying data items such as words, phrases, or even other types of information based on their meanings. In our case, they are eponymous phraseological units. First and foremost, an adequate amount of eponymous phraseological units with components of anthroponyms and toponyms has been compiled. The frequently used eponymous phraseological units have been analyzed for their semantic meanings.

The method of content analysis was used to systematically study the content of scientific articles, dictionaries, as part of a study the semantics of eponymous phraseological units. The above-mentioned works have been carefully analyzed and contexts in which eponymous phraseological units have been used via demonstrated examples. The analysis of the frequency of eponymous phraseological units in the articles, dictionaries enables us to identify the prevalence of them in scientific areas.

Results and discussion

1. Semantics of eponymous phraseological units with the component of anthroponyms.

Achilles' heel – a person's weakness or vulnerable point.

Delgado, though, is exploiting a potential Achilles' heel for the governor who currently holds a massive polling lead over him (Politico, 09.15.2025).

Achilles is a character from Greek mythology and literature, as well as the main character of the Trojan War.

Sisyphean task – used to describe a task that can never be completed.

At the news conference, Hochul said she is exploring all options to redraw New York's lines something of a Sisyphean task that would require changing the state's constitution (Politico, 04.08.2025).

King Sisyphus of Corinth was condemned by Zeus to eternal torment for insulting the gods. Hard, endless, and fruitless work. The expression originated on the basis of an ancient Greek myth.

Potemkin village – an impressive facade or show designed to hide an undesirable

fact or condition.

The Clinton campaign wants to portray Trump's business empire as a Potemkin Village, showy on the surface with little underneath (Politico, 31.05.2016).

The expression is associated with the name of G. Potemkin. He ordered fake villages to be built along in order to show that his village allegedly is highly developed. So, it is an imaginary well-being.

Pandora's box – something that creates a lot of new problems that you did not expect.

Unhelpfully, Trump reopened the whole Pandora's Box yesterday by suggesting almost absent-mindedly that he might consider a pardon for Epstein's accomplice, Ghislaine Maxwell (Politico, 07.10.2025).

The eponymous phraseological unit *Pandora's box*, associated with the mythological heroine, has become popular and is used when they want to warn against rash actions, whose consequences can be irreversible.

Herculean task – needing great strength and determination.

She faces the Herculean task of bringing up four children single-handedly (<https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/herculean>).

Pentagon officials grappled Friday with the Herculean task of fulfilling President Donald Trump's executive order to remold the enormous, global agency into the Department of War (Politico, 05.09.2025).

In honour of Hercules, the Roman equivalent of the ancient Greek hero Heracles.

2. The semantics of eponymous phraseological units with the component of toponyms.

Several subgroups of toponyms were examined, including choronyms, oikonyms (oeconyms), and hydronyms.

Choronym is a type of toponym representing the name of a country, region, territory. Oikonym (Oeconym) is a name of a city, residence or building. Hydronym is a name of river, lake, or other body of water.

a) *with the component of choronym.*

When in Rome (do as the Romans do) – when you are visiting another place, you should follow the customs of the people in that place.

When in Rome – Gov. Maura Healey and Boston Mayor Michelle Wu are jetting to Rome next month to speak at a climate summit that Pope Francis is presiding over at the Vatican (Politico, 22.04.2025).

Rome can be considered as both choronym and oikonym due to the fact that in ancient times it was a *state-city* or *city commune* and represented the whole country as the main city-country.

To build castles in Spain – an impracticable project.

They would spend long evenings in front of the fire, drinking wine and building castles in Spain about their future [12].

Trojan horse – a person or thing that joins and deceives a group or organization

in order to attack it from the inside.

“For months I have been steadfast in my view that, unless there is a one-on-one race in November, a Trojan Horse will take control of City Hall,” he said in a release (Politico, 02.09.2025).

Trojan horse is an eponymous phraseological unit that means trickery in the form of a gift to the enemy for later harming him. The term derives from the toponym, the country name Troy.

Bermuda Triangle – an area in the western part of the North Atlantic Ocean where ships and aircraft are said to have disappeared in mysterious ways.

The newspaper’s contributor pulled no punches, calling the program a “boondoggle” with the potential to become an open-ended, multibillion-dollar Bermuda Triangle of disappearing, untraceable cash, used for any purpose (Politico, 20.02.2024).

An area in Bermuda where mysterious disappearances of ships and aircraft are allegedly taking place. So, Bermuda is an archipelago and at the same time the name of the country (toponym).

b) *with the component of oikonym (oeconym).*

Chernobyl disaster – a catastrophic event with long-lasting effects, symbolizing environmental or human-made disasters. A city in northern Ukraine that was the site of a serious explosion in a nuclear power station in 1986.

Assertions that Ukraine, which gave up its nukes in 1994 and suffered more grievously than any other nation from the Chernobyl disaster, might be working on a dirty bomb require more evidence than an anonymous source (Politico, 15.03.2022).

The Tower of Babel – a story from the bible of a bunch of morons who were trying to build a high tower into heaven to overthrow god. Instead, before they could suffocate and die from oxygen pressure, god made them all speak different languages so they wouldn’t understand each other.

Several scholars independently suggested that AI could advance God’s

exhortation in Genesis 1:28 to “be fruitful, and multiply, and replenish the earth” though two of them also compared the hubristic development of the technology to the Tower of Babel (Politico, 14.10.2025).

The eponymous phraseological unit derives from the oikonym Babylon. It is often used to refer to a large gathering of people, fuss, or confusion. The phrase itself carries the memory of how misunderstandings have settled between people, condemns senseless gatherings of people.

Garden of Eden – the beautiful garden, described in the Bible, made by God for Adam and Eve.

“New York City does not have unlimited resources for unlimited migration. We’re not the Garden of Eden” (Politico, 24.01.2025).

The Eden is the location, place name and oikonym. The Garden of Eden in the Hebrew religious texts, the place of the original dwelling of Adam and Eve.

Carrying coals to Newcastle – to supply something to a place or person that already has a lot of that particular thing in Newcastle.

Exporting pine to Scandinavia seems like carrying coals to Newcastle [13].

To meet one’s Waterloo – to be defeated.

The governor finally met his Waterloo in the last election [14].

Waterloo is the place name. Waterloo meant the final defeat of Napoleon and the collapse of the Napoleonic Empire.

c) *with the component of hydronym.*

To cross the Rubicon – to do something that you cannot later change and will strongly influence future events.

But we don’t want to cross the Rubicon where you have to be considered the left-most of the candidates to win every election (Politico, 06.06.2017).

The Rubicon is a river in northern Italy that flows east into the Adriatic.

Between Scylla and Charybdis – to be in a difficult situation; between a rock and a hard place” (mythical hydronyms: Scylla and Charybdis).

“Those are some narrow straits, but the governor has demonstrated an ability to navigate between Scylla and Charybdis,” he added, likening her dilemma to what Homer described in the Odyssey (Politico, 15.07.2025).

Table 1. Semantics of eponymous phraseological units

Folk legends and myths	Achilles’ heel, Pandora’s box, Herculean task, Trojan horse, Lancelot’s loyalty, to cross the Styx.
Religion/From religious books	Garden of Eden, the tower of Babel, as old as Methuselah, Good Samaritan.
Peculiarities of the geographical locations of American/ British people	London fog, San Francisco fog, lake Tahoe serenity.
Lingua cultural	Hamlet without the prince of Denmark, carrying coals to Newcastle, when in Rome (do as the Romans do).
Battles	to cross the Rubicon, to meet one’s Waterloo, pyrrhic victory.
Pragmatic features	Conservative Republicans have called the amendment to the bill a Trojan horse designed to stop the bill from passing. The governor finally met his Waterloo in the last election.

Eponymous phraseological units with the semantic components folks, legends, and myths (*Achilles' heel*, *Pandora's box*, *to cross the Rubicon*, *Herculean task*, *Trojan horse*, *Lancelot's loyalty*) demonstrate the heroic deeds, mysterious facts about events. Eponymic phraseological units, the components of which are personal names associated with folk traditions, express the peculiarities of the national character of American/British people. Such phraseological units reflect the long process of cultural development of the people. For instance, *Lancelot's loyalty* refers to someone who is extremely loyal, a knight of the Round Table and lover of Queen Guinevere. With the help of this eponymous phraseological unit, we gain information about the epoch of King Arthur, Camelot, ancient England.

Eponymous phraseological units with the religious semantic component show how religion was dominant at that time and was integrated into the daily lives of people. For instance, *Good Samaritan*. Samaritans lived in the area north of Judea. A good Samaritan is usually called a person who helps those who find themselves in trouble. This expression is related to the story or parable that Jesus Christ mentioned. *As old as Methuselah* comes from the Bible. Methuselah was the oldest person mentioned in the Bible and thereby Methuselah was the oldest person on record in human history.

Eponymous phraseological units with the semantic components of geographic features of American/ British people prove that eponymous phraseological units were created based on geographical locations and their features. For example, *London fog*, *San Francisco fog*. London is foggy due to the location of the British Isles. It symbolizes confusion or mystery, inspired by the famous fog in London. California is foggy as it is located near the Pacific Ocean. It can be used as a metaphor for mystery or unclear situations, inspired by the fog that often envelops San Francisco.

Eponymous phraseological units with the lingua cultural semantic components inform us about the culture through the language. For example, *Hamlet without the Prince of Denmark* demonstrates W. Shakespeare's work "Hamlet" and via this eponymous phraseological unit, people can get cultural, and literary information about the British people. One more example, *when in Rome, do as the Romans do*, which means every country has its own rules, and if you are there, then follow them. It was quite informative especially in the past when people visited Rome, they had to keep some principles of communication, they made an effort to learn the language and the customs of the people where they lived and worked.

Eponymous phraseological units with the component of pragmatic influence depend on contextual analysis, presupposition, and implicature. For instance,

Conservative Republicans have called the amendment to the bill a Trojan horse designed to stop the bill from passing.

In this context, the eponymous phraseological unit is used properly to show that there might be some obstacles that impede the bill from passing. The author intentionally uses *a Trojan horse* instead of ordinary words in order to make a high impact on the audience. One more example,

The governor finally met his Waterloo in the last election.

The meaning of this eponymous phraseological unit is to be defeated. The author of the given speech properly uses to create associative, sensitive, historical effects and to make people think about how the opponent was defeated in that battle. Unarguably, people/readers must have presuppositions in order to comprehend and have an impact from the author.

Analyzing the origin and semantic meanings of eponymous phraseological units with anthroponyms and toponyms, several inferences can be distinguished:

First of all, eponymous phraseological units based on biblical personal names were an integral part of the linguistic community. The next group with personal names and place names includes phraseological units taken from ancient Greek and Roman mythology since ancient culture influenced the English language.

Conclusion

As shown above, with consideration of the eponymous phraseological units, which include personal names, surnames, toponyms their etymology, and semantics, we can conclude about the diversity of eponymous phraseological units based on various sources of their origin and meanings. Eponymous phraseological units with personal names, surnames, place names reflect the cultural and historical development of mankind, in particular English people, their way of life and make the English language more colourful, vivid. An adequate amount of eponymous phraseological units with components of anthroponyms and toponyms made them possible to systematize, revealing groups of eponymous phraseological units, an integral part of religious personal names, place names taken from ancient mythology, folk legends, and myths.

Eponymous phraseological units are a vital aspect of language, blending structural diversity, semantic depth, and functional versatility. They enrich linguistic expression and serve as cultural artifacts, reflecting shared human experiences and values. This study underscores the importance of eponymous phraseological units in linguistic theory and practical communication. By understanding their semantics, classifications, and origins, we can appreciate their complexity and their role in bridging language and culture. The results of the work emphasize the importance of eponymous phraseological units as one of the key elements of the language of science and technology.

REFERENCES

- [1] Taubayev Zh.T., Mazhitova A.B. Tendency in use of eponyms based on modern literary names // Bulletin of Kazakh Ablai Khan university of international relations and World languages, series "Philological sciences". – 2022. – №2 (65). – Pp. 181-193.
- [2] Slabin U. Verkhovsky eponyms in the epoch of educational ethnocentrism. In V. Lamanauskas (Ed.), Science and technology education: Engaging the new generation // Proceedings of the 2nd International Baltic Symposium on Science and Technology Education (BalticSTE2017). – 2017. – Pp. 122-124.

[3] Trahair R. From Aristotelian to Reaganomics. A Dictionary of Eponyms with biographies in the social sciences. – Wesport: Greenwood press, 1994. – 400 p.

[4] Kakzanova E.M. Linguo-cognitive and cultural peculiarities of scientific discourse (on the basis of mathematical and medical eponyms): Extended Abstract of D. Sc. Thesis. – Moscow, 2011. – 46 p.

[5] Taubayev Zh.T. *Pragmatics of Eponyms in Political Discourse (On the Material of the Speeches of Politicians)* // Corvinus Journal of Sociology and Social Policy. –2021. – Vol. 12 (1). – P. 179-196. <https://doi.org/10.14267/CJSSP.2021.1.8>.

[6] Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/phraseology> 01.12.2025.

[7] Cowie A. P. Introduction. In Anthony P. Cowie (ed.), *Phraseology: Theory, analysis and application*. – Oxford: Clarendon, 1998. – 272 p.

[8] Pawley A. Developments in the study of formulaic language since 1970: a personal view // *Phraseology and Culture in English* / ed. by Paul Skandera. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2007. – P. 3-45.

[9] Kecskes I. Situation-bound utterances in L1 and L2. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2012. – 263 p.

[10] Biber D., Federica B. Lexical bundles in university spoken and written registers // *English for Specific Purposes*. – 2007. – No. 26(3). – P.263-286.

[11] Hopper P. J. Linguistics and micro-rhetoric: a twenty-first century encounter // *Journal of English Linguistics*. –2007. – Vol. 35. – Pp.236-252.

[12] Merriam-Webster dictionary. [https://www.merriam-webster.com/thesaurus/castle in spain](https://www.merriam-webster.com/thesaurus/castle%20in%20spain) 01.12.2025.

[13] Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. [https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/carry-take-coals-to newcastle? q=carry + coals+to+Newcastle](https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/carry-take-coals-to%20newcastle?q=carry%20%2Bcoals%20to%2BNewcastle) 01.12.2025.

[14] Merriam-Webster dictionary. [https://www.merriam-webster.com/dictionary/meet his waterloo](https://www.merriam-webster.com/dictionary/meet%20his%20waterloo) 01.12.2025.

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ЭПОНИМДІК ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІҢ СЕМАНТИКАСЫ

***Тaubaeв Ж.Т.¹**

^{*1}әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада эпонимдік фразеологиялық бірліктердің семантикасы, атап айтқанда антропоним және топоним компоненттерінен тұратын эпонимдік фразеологиялық бірліктердің семантикалық ерекшелігі қарастырылады. Топонимикалық компоненті бар эпонимдік фразеологиялық бірліктер хороним, ойконим, гидронимнен тұратын субтоптарға бөлініп, олардың семантикасы қарастырылды.

Мақаланың мақсаты – таңдалған тақырып бойынша Politico Америкалық қоғамдық мерзімді басылымынан, сондай-ақ әлемге әйгілі Cambridge, Webster сөздіктерінен эпонимдік фразеологиялық бірліктерді

жинақтау, зерделеу және ағылшын тіліндегі материалдардағы эпонимдік фразеологиялық бірліктердің семантикасын саралау.

Эпонимдік фразеологиялық бірліктерді зерттеу ағылшын тіліндегі мәдениетті толық түсінуге, қабылдауға ықпал ететін ерекше мәдени және әлеуметтік лингвистикалық аспектілермен сипатталады. Жұмыстың практикалық маңыздылығы жұмыс нәтижелерін ономастика, ағылшын тілінің фразеологиясы, терминология, лексикология бойынша дәрістерде қолдануға болатындығымен анықталады.

Нәтижелерді анықтау үшін дескриптивті талдау, семантикалық категориялау, контент талдау және квантитативті талдау секілді ғылыми әдістер қолданылды.

Эпонимдік фразеологиялық бірліктердің семантикасы негізінен халықтық аңыздарды, мифтерді, дінге немесе діни кітаптарға негізделген ақпаратты, Америка/Ұлыбритания халықтарының географиялық орналасуына байланысты ерекшеліктерді, әскери, лингвомәдени және прагматикалық контексттік ерекшеліктерді қамтиды.

Антропонимдерден, топонимдерден жасалған эпонимдік фразеологиялық бірліктердің жинақталған қоры оларды жүйелеуге мүмкіндік берді, семантикалық компоненттері Библиядан (Киелі кітаптан) алынған жалқы есімдер, ежелгі мифологиядан, халықтық аңыздардан алынған есімдер мен жер-су атаулары екендігі анықталды.

Берілген зерттеудің ғылыми құндылығы – ғылыми мақалада эпонимдік фразеологиялық бірліктердің семантикасы алғаш рет талданып, зерттелгендігімен және эпонимдік фразеологиялық бірліктермен айналысатын болашақ ғалымдарға сөздік құрастыруға пайдалы болуы мүмкіндігімен анықталады.

Тірек сөздер: эпоним, эпонимдік фразеологиялық бірліктер, ономастика, антропоним, топоним, семантика, мәдениет, коммуникация

СЕМАНТИКА ЭПОНИМИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

*Тaubayev Zh.T.¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается семантика эпонимических фразеологизмов, а именно семантическая специфика эпонимических фразеологизмов, состоящих из антропонимических и топонимических компонентов. Эпонимические фразеологические единицы с топонимическим компонентом были разделены на подгруппы, состоящие из хоронимов, ойконимов, гидронимов, и рассмотрена их семантика.

Целью статьи является составление эпонимических фразеологизмов из Американского периодического издания Politico, а также из всемирно известных словарей Cambridge, Webster и исследование семантики эпонимических фразеологизмов в англоязычных материалах.

Изучение эпонимических фразеологизмов характеризуется уникальными культурными и социолингвистическими аспектами, что способствует более полному восприятию англоязычной культуры. Практическая значимость работы определяется тем, что результаты работы могут быть использованы на лекциях по ономастике, фразеологии английского языка, терминологии, лексикологии.

Для определения результатов были использованы научные методы, такие как дескриптивный анализ, семантическая категоризация, контент-анализ и качественный анализ.

Семантика эпонимических фразеологизмов в основном включает в себя народные легенды, мифы, информацию, основанную на религии или религиозных книгах, особенности, связанные с географическим положением народов Америки/Великобритании, военные, лингвокультурные и прагматические контекстуальные особенности.

Отобранный материал эпонимических фразеологизмов, производных от антропонимов, топонимов позволил их систематизировать, оказалось, что семантическими компонентами являются имена собственные, заимствованные из Библии, имена из древней мифологии, антропонимы и топонимы, основанные на народных легендах.

Научная ценность данного исследования определяется тем, что выбранная научная тема, семантика, компиляция эпонимических фразеологических единиц анализируются и исследуются впервые и может быть полезна будущим ученым, которые могут составлять словари эпонимических фразеологизмов.

Ключевые слова: эпоним, эпонимические фразеологические единицы, ономастика, антропоним, топоним, семантика, культура, коммуникация

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 11.06.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about the author:

Taubayev Zharas – Doctor of Philosophy (PhD), senior lecturer of al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: certina_swiss@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-8650-2904>

Автор туралы мәлімет:

Таубаев Жарас Тұрысбекұлы – философия докторы (PhD), әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, e-mail: certina_swiss@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-8650-2904>

Информация об авторе:

Таубаев Жарас Турысбекович – доктор философии (PhD), старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: certina_swiss@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-8650-2904>

УДК 81'373.1:81'373.73

МРНТИ 16.21.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.028>

НОМИНАЛИЗАЦИЯ ПРИЗНАКА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯ)

Шумейко Н.Е.¹, *Нурсултанкызы Ж.²

^{1,*2} Кызылординский университет Болашак, Кызылорда, Казахстан

Аннотация. В центре настоящего исследования находится процесс номинации признаковой семантики в русском языке, рассматриваемый на материале цветовых обозначений. Актуальность работы обусловлена необходимостью осмысления механизмов языковой репрезентации сложных признаков, в частности цветовых оттенков, в условиях расширения лексико-семантических потребностей современного общества.

Задача состоит в том, чтобы дать эмпирическое описание и теоретическое осмысление системы аналитических номинативных единиц, выявить причины, которые приводят к активизации аналитизма в русском языке.

Новизна исследования заключается в системном подходе к изучению аналитических конструкций с признаковой семантикой цвета, включающем анализ морфокомпонента «цвет» как семантического ядра и грамматического связующего звена в многословных номинациях.

Целью работы является выявление закономерностей функционирования и образования аналитических номинаций, их соотношения с однословными обозначениями и роли в расширении выразительных средств языка.

В работе использовались лексико-семантический, структурный, контекстуальный и сравнительный методы анализа.

Материалом исследования послужили словари русского языка, художественные тексты, а также данные из корпусов современного русского языка. В результате исследования установлено, что аналитические номинации цвета обладают высокой степенью точности и вариативности, позволяют передавать сложные оттенки и стилистически окрашенные значения, дополняя однословные корреляты. Морфокомпонент «цвет» функционирует как синтаксическая и семантическая ось многословной конструкции.

Теоретическая ценность исследования заключается в развитии представлений о номинативных процессах и межкатегориальных переходах в языке. Практическая значимость заключается в возможности применения полученных выводов в преподавании русского языка как родного и иностранного, в лексикографической практике, а также в сфере автоматического анализа и генерации текста.

Ключевые слова: номинализация, номинация, морфокомпонент, изоморфизм, межкатегориальная парадигма, сема, номинативный ряд, полифункциональность, аналитическая форма, широкозначное

Номинализация признаков русского языка (на материале цветообозначения)

слово, эврисемия, грамматикализация, лексико-семантическое поле, делексикализация, синтагматическая ось

Введение

Тема номинации и номинатологии в современном языкознании действительно заслуживает особого внимания. Теория номинации тесно связана с процессами концептуализации и соотношением понятий с референтами. Исследование этих процессов помогает лучше понять, как формируются и функционируют языковые единицы, с помощью которых человек обозначает мир.

Особое внимание стоит уделить аналитическим структурам со значением цвета. В языке существуют явные лакуны (пустые клетки), когда недостающие однословные номинации заполняются с помощью словосочетаний, что способствует расширению выразительных возможностей. Это явление проявляется, например, в образовании многословных наименований для оттенков цвета, которые невозможно выразить однословным наименованием.

Важным аспектом является способность языка адаптироваться к изменениям в мире: новизна и сложность объектов, условий и явлений требуют использования новых номинативных форм. Особо следует заметить, что активное использование аналитических конструкций связано с недостаточным количеством «строительных материалов» для создания однословных номинаций.

В отношении вопроса о «сосуществовании» однословных и многословных номинаций можно согласиться с тем, что они не взаимно исключают друг друга, а скорее дополняют. Действительно, язык всегда развивается благодаря балансу между упрощением (стяжением) и усложнением (аналитизацией), что позволяет ему отвечать на разнообразные требования общения.

Кроме того, интересен анализ морфокомпонентов, таких как «цвет», которые могут играть роль связующих элементов в многословных номинациях. Это позволяет создавать более гибкие и точные выражения, которые могут передавать более глубокие оттенки значений, чем однословные аналоги.

Описание материалов и методов

Описание материалов и методов для исследования в области номинатологии может быть следующим:

Для проведения исследования использовалась лексика современного русского языка, с особым акцентом на номинативные единицы, обозначающие цветовые признаки. Материалы были собраны из различных источников, которые можно объединить в группы:

- *лексикографические ресурсы*: словари русского языка, академические и специализированные словари, содержащие данные о названиях цвета, их деривационных структурах.

- *тексты художественной литературы*: фрагменты, в которых используется цветовая номинация, включая метафорические описания.

- *корпусы современного русского языка*: электронные источники с широким спектром текстов, обеспечивающие более репрезентативную выборку номинативных единиц и их контекстуальное использование.

Методы: лексико-семантический анализ. Осуществлялся анализ семантики и структуры номинативных единиц, обозначающих цветовые признаки. В ходе анализа учитывались различные типы номинаций – как однословные, так и многословные. Сравнивались их функции, а также степень точности, с которой они передают цветовой признак. Структурный анализ: исследование структуры словосочетаний с номинативными единицами, например, «цвета ореха», «цвета спелого ореха», для выявления изменений в их структуре и роли компонентов в формировании новой единицы. Сравнительный метод: использование сравнения однословных и многословных номинаций цвета для определения их семантической и функциональной роли. Сравнивались традиционные однословные прилагательные (например, «красный») с более сложными номинациями («цвета вишни»).

Таким образом, методы и материалы исследования позволили провести всесторонний анализ феномена наименований цвета разной структуры и понять, какие факторы влияют на выбор того или иного способа представления цвета.

Результаты и обсуждение

Сущность языковой номинации связана с исследованием семантики, функций, средств, их роли в создании разновидностей наименований.

Порождение наименования, его отношение с понятием и предметом объективной действительности окончательно не раскрыты, ибо это сложный и ненаблюдаемый процесс. Процесс, когда объект внешнего мира преобразуется в языковую единицу.

В истории изучения номинатологии рассматривалась преимущественно на материале имени. Что же касается признаков семантики в адъективном и глагольном поле, то этим проблемам уделялось меньше внимания.

При этом «Феномен цвета представляет интерес для многих фундаментальных наук...» [1, 326 с.].

Несмотря на успехи в изучении теории номинации, многое в ней остаётся неясным, хотя исследование семантики цвета как культурного компонента для каждого народа актуально [2, 11 с.].

В этой связи представляется целесообразным изучение наименований признаков семантики, их категориальных свойств и семантической характеристики, исследования закономерностей их образования. Этим определяется актуальность темы изучения.

Не становятся ли раздельно оформленные номинации излишними?

Номинализация признаков русском языке (на материале цветообозначения)

Этот вопрос важен не только в теоретическом отношении, поскольку он касается проблем языковой структуры, включая её «создание, установление отношения между формой и содержанием» [3, 66 с.].

Совершенно правомерно возникает вопрос, почему происходит расширение номинативных средств языка за счет неоднословных наименований?

Во-первых, вопрос о возможности создания однословного наименования решается в зависимости от наличия необходимого «строительного материала», деривационного средства. Так, например, есть средство для обозначения инхоативного глагола от прилагательного, скажем, *красный* - *краснеть*, но нет средства, чтобы обозначить инхоативные глаголы от прилагательных *правдивый*, *гнусный*, *вязкий*, *громкий*, *ловкий* и др., - поэтому в роли процессуального инхоативного признака выступают словосочетательные структуры: становиться гнусным, становиться вязким, становиться громким, ловким. Подобные явления наблюдаются и в области субстантивной номинации.

Наиболее успешно аналитические обозначения применялись в таких ситуациях, когда в силу логических, языковых или чисто нормативных ограничений номинативная система либо оказывалась не способной образовать однословное наименование, либо порождало единицу, по каким-либо причинам не устраивавшую носителя языка. Это подтверждается тем, что составные номинации (где в качестве компонентов означивания используются не морфемы, а знаменательные слова), как и другие описательные обозначения, активизируются прежде всего в качестве средства восполнения недостаточности собственно словообразовательной системы. В ЛСП цвета также обнаруживаются «пустые клетки», лакуны, которые заполняются аналитическими конструкциями.

В.Г.Гак объясняет лакуны как «пропуски в лексической системе языка, отсутствие слов, которые должны присутствовать в языке, если исходить из отражательной функции языка обозначать явления объективной действительности» [4, 24с.].

Образование целостной единицы на основе полнозначных слов приводили исследователей к мысли, что сверхсложная единица обладает более высоким потенциалом точности обозначения, ибо «представляют идеальную сущность, отображающую реальные вещи, явления и связи» [3, 56 с.].

Являясь одним из видов вторичной номинации, аналитический способ передачи цвета представляет собой широкую амплитуду дифференциальных возможностей. Носитель языка легко и свободно создает неоднословные номинации, представляющие собой способ выражения объективной реальности. Именно они удобны в употреблении, когда необходимо конкретизировать, уточнить цветовой признак, ибо аналитическая структура открыта и позволяет наращивать по принципу «матрёшки», включать в свой состав определения, ср.:

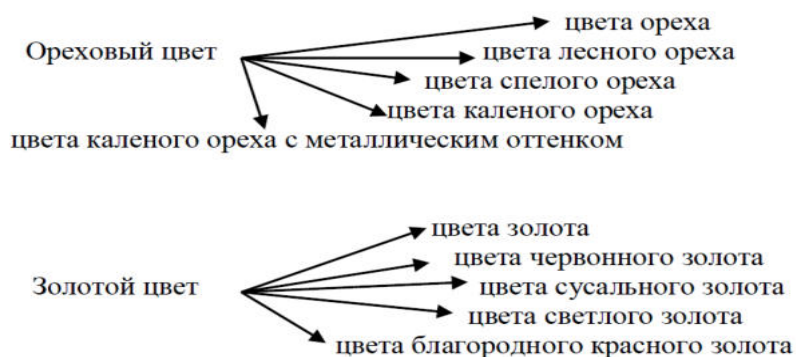

Схема 1 – Амплитуда наименования признака по цвету

Говорящий создаёт сам или делает выбор из этих номинаций, причем этот выбор определяется целями и задачами, мотивацией и условиями общения.

Одним из факторов, обуславливающих новации, является влияние внеязыковых причин – новые формы общественно-политической жизни, увеличение числа продуктов материального и духовного производства, артефактов. Понятно, что однословных наименований для называния бесконечного числа оттенков недостаточно в языке, поэтому создаются с помощью известных в языке слов многословные наименования.

Природа номинализации тесно связана с особенностями языковой деятельности человека, языковым творчеством, в основе которой лежит способность человека творчески использовать свои знания – реструктурировать старые и порождать новые номинативные модели.

Проявление творческого потенциала номинализации видится в процессе концептуализации референта и выбора способа представления определённой цветовой семантики.

Активное функционирование словосочетательных наименований является основанием для такого мнения, что аналитическое наименование богаче однословного коррелята, выражает цветное значение более ярко, конкретно, чем соответствующие прилагательные.

Очевидно, более корректно будет утверждать, что составная номинативная единица дает большее разнообразие средств, большую возможность разворачивания смысловых компонентов, передает тонкие оттенки, скрытые семантические различия, которых нет в однословных номинациях цвета.

Можно ли утверждать, что в перспективе активное функционирование словосочетательных наименований приведет к «изживанию» однословной единицы? Разумеется, нет. Язык способен развиваться лишь в единстве двух противоположных тенденций. С одной стороны, происходит сжатие названий, в результате процесса свертывания, стяжения, конденсации, универбации наименований словосочетательного типа, что обусловлено

Номинализация признаков русском языке (на материале цветообозначения)

законом «экономии усилий». С другой стороны, наблюдается процесс аналинизации, ибо именно в противоречии заключается сущность развития и совершенствования языковых средств.

В развитии языка постоянно проявляется действие противоположных тенденций. Если первая тенденция ведет к увеличению числа лексических единиц, то вторая тенденция не умножает их количества, они возникают как результат каких-либо формальных и семантических трансформаций имеющегося материала. Если первая тенденция усложняет парадигматику в лексико-семантическом отношении, то вторая тенденция утяжеляет синтагматику языка, устанавливая их равновесие.

Хотя аналитические наименования противоречат «золотому правилу стилистики», однако именно в них проявляется экономия речевых усилий, потому что в них для создания нового означивания привлекаются известные слова во вторичных функциях: Он видел ее маленькое лицо, сплошь в темных веснушках, и глаза, широкие, бледновато-зеленые, **цвета стеклянных осколков, выглаженных волнами** (В.Набоков. Приглашение на казнь).

Поэтому правомерно рассматривать перспективу процесса аналинизации не в плане изжития однословных наименований, а в плане их гармоничного «сосуществования», обогащающего языковые возможности.

Необычная функция и способность знакомых слов взаимодействовать по-новому украшает и делает язык богатым. Известные слова «звучат» по-новому, пробуждают «спящие» цветовые семы, в новом союзе создают новую комбинаторную схему: Когда я расстался с Ефимом Андреевичем, ему было сильно за пятьдесят, но он сохранил отлично, вместе с четкой памятью, все свои **зубы цвета старых фортепианных клавиш**, звучность голоса, густоту серебряных волос и зоркую твердость взгляда серых прищуренных глаз под нависшими толстыми веками (По А.Куприну).

Семантическая структура слова представляет собой так называемый изоморфизм, то есть такой синтез, где наблюдается равновесие, симметрия грамматических и лексических компонентов. Иногда равновесие между грамматическим и лексическим наполнением структуры слова нарушается. Лексическая составляющая структуры убывает, в результате чего происходит активизация грамматического значения. Грамматической составляющей заполнено все пространство семантической структуры слова, а лексическая составляющая равна нулю.

Подобное явление приводит к тому, что слово подвергается изменению с функциональной точки зрения, превращается в грамматический показатель категориальных признаков.

На этом основании единицы данной категории могут считаться абстрактными. Предлоги, к примеру, выражают лишь общее грамматическое отношение подчинения одного члена другому, что отражается на поведении слова в речевой цепи, то есть на синтагматических свойствах слова, количестве и качестве его линейных связей с другими словами.

Абстрактность как лексико-семантическая категория приносит

эврисемичной единице широкие возможности в строевой функции, вступая в связь с другими словами, выступая как смысл, а не как значение слова: *осуществлять* операцию, *осуществлять* проектирование, *осуществлять* застройку, *осуществлять* исследование, *осуществлять* закупку, *осуществлять* планирование и пр.

Довольно часто за одним словом, оказывается закрепленным лишь одно понятие, но широкое. В этом смысле, как говорит А.Ф.Лосев, возникает «смысловая валентность» [5, 134-135 с.].

Исключительно важная роль слов широкого значения в системе языка объясняется полифункциональностью. Можно говорить о разных дефинициях слов широкого значения, отражающих их характерные особенности: «опустошённые», «десемантизированные», «гиперсемантизированные», «грамматикализованные слова», «единицы с размытым, расплывчатым, диффузным содержанием» [6, 31 с.].

Такие слова отличаются различной степенью лексической абстракции. Это значит, что лексическая составляющая либо частично исчезла, либо произошла полная делексистика семантической структуры. Такие единицы выступают в служебных функциях, в частности, как связочные и вспомогательные слова (*буду* работать, *осуществлять* проект, *цвета* синьки, *цвета* слоновой кости), где слова *буду*, *осуществлять*, *цвет* (в форме Род. надежда) и др. несут в себе максимально обобщенное значение действия. Широта объёма понятия основана на определённой лексической «опустошенности» языкового знака, что даёт ему возможность выступать как предельно обобщённый представитель данного грамматического класса слов.

Широкозначное слово *цвет* (тон, окрас, оттенок) является носителем идеи признаковости, выполняет функцию «окачества имени», в связи с чем существительное в словосочетательной единице начинает излучать цветовой признак: на первый план в структуре слова выходит сема цвета. Межкатегориальная языковая парадигма признаковости выступает в данном случае интегрирующей и воплощена в семе «цвет». Данная сема присутствует в семантике каждого компонента конструкции, становится стречневой, объединяющей все составные части в одно целое. Сема «цвет» является синтагматической осью, служит тем необходимым фундаментом, который скрепляет многословную конструкцию, на него нанизываются компоненты номинативной структуры. Кроме того, эта сема мобильна и способна приобретать «самостоятельность», так как функционирует не только в комплексе подобных себе элементов, а, приравниваясь к слову, вербально выражается, классифицирует всю номинацию в целом. Иными словами, является морфокомпонентом. Результатом этого возникает поляризованность словосочетательной структуры: разведение концептуального и служебного формантов. Известные слова звучат по-новому, мобилизуют потенциальные возможности своей семантики, пробуждаются цветové семы в именах существительных, которые начинают работать, функционировать в новом союзе, создавать новую комбинаторную схему.

Номинализация признаков русского языка (на материале цветообозначения)

Значение, «глубинное» содержание одного и того же явления действительности, именно цветового признака, имеет несколько формальных возможностей для своей реализации, которые выстраиваются в «номинативный ряд» [7,120-129 с.].

Номинативный ряд – это цепочка номинатов. В ряду номинатов – признаковая номинация, представленная именем прилагательным (например, *сиреневый, небесный, асфальтовый, шоколадный, кровавый*) и номинация опредмеченного признака качественности, выраженная сочетанием существительных (*цвета сирени, цвета неба, цвета асфальта, цвета шоколада, цвета крови*). Совершенно очевидно, что основанием для подобного системного рассмотрения исходное имя прилагательное – словосочетательная номинация (*молочный – цвета молока, цвета топленого молока; песочный – цвета песка, цвета морского песка, асфальтовый – цвета асфальта – цвета мокрого асфальта и др.*) служит соотносительность, понимаемая как лексическая связь, существующая между этими единицами.

Сквозь эти ступени семантической спирали проходит одно и то же понятие в различных обозначениях, или вариантах. Часто словосочетательные конструкции в зависимости от цели высказывания дополняются определениями, что делает номинативный ряд открытым. Такая открытость номинативных конструкций позволяет совершенствовать и умножать средства номинации. Так, в ряду *солнечный – цвета солнца* потенциальными могут явиться варианты: *цвета восходящего солнца – цвета заходящего солнца – цвета пожухлого солнца – цвета неяркого солнца – цвета яркого солнца – цвета раскаленного солнца – цвета кровавого солнца...* и др. Как видно, описательный вариант наименования является следующим витком распространения признаковой энергии качественности. Таким образом, сначала функционирует слово, а затем возникает необходимость создать вариант в виде словосочетательного наименования. При этом важно указать, что на начальном этапе этой спирали могут быть и «пустые клетки», которые напрямую зависят от наличия необходимого «строительного материала», деривационного средства: У Пулы (рабыни) крепкие ноги, вздёрнутый нос и распущенные волосы **цвета тёмного каштана** (М.Симашко.Маздак).

Воплощение, формирование идеи цветового признака в номинативную единицу происходит по известной схеме: морфокомпонент (носитель идеи цвета, выражаемый формами цвета, оттенка, окраса, тона) + существительное-референт (*цвета ежевики, цвета кобальта, цвета лосося, цвета ванили, цвета лакицы, цвета хурмы, цвета доллара*).

Слова-морфокомпоненты – это единицы, которые в зависимости от контекста выполняют разную функцию: слова или морфемы.

Подобные слова используются как служебные и как самостоятельные в семантическом и грамматическом планах. Они полифункциональны.

Выводы

Номинализация признаков семантики (процессуальной и непроцессуальной) – активный процесс в русском языке.

При изучении данного вопроса использован ономазиологический подход, когда за основу взята цветовая семантика, а следом рассматривались формы её презентации. Ономазиология дала возможность понять, как семантический компонент объединяет составные части сложной структуры в зависимости от культурных и исторических контекстов. Таким образом, цветовая семантика была рассмотрена не только через призму лексического значения слов, но и через механизмы их представления в языке, что значительно обогатило исследование.

Чётко проявляется межкатегориальный переход, при котором признаковая семантика выражается в субстантивной форме.

Роль частеречного признака выполняет делексикализированное слово (форма слова *цвет* в родительном падеже), которое выполняет функцию морфемы с грамматическим ядром. Это позволяет морфокомпоненту вступать с большим числом имён существительных, несущих собой лексическую часть в союзе с эврисемичным словом-морфемой. Возникает аналитическая конструкция, где грамматический и лексический компоненты единой семантики представлены разными словами, что свойственно системе русского языка.

Структура моделей открытая, это позволяет носителю языка создавать многокомпонентные единицы (от двух слов до пяти и более). В зависимости от частоты употребления устойчивость компонентов различная и основана на стержневой классеме «цвет», скрепляющей всю структуру раздельнооформленной номинации.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Хусаинова Г.Ж., Тлеубердиев Б.М., Сералиева А.Е., Керимжанова А.С. Фразеологические средства вербализации цвета в казахском, корейском и английском языках: белое и черное // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия «Филологические науки». – 2024. – Т.76. – №4. – С. 325-340.

[2] Kaskataeva Zh., Mazhitayeva Sh., Omasheva Zh., Nygmetova N., Kadyrov Zh. Colour categories in different linguistic cultures // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. –2020. – Vol. 12, –No. 6. DOI: <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v12n6.14>

[3] Уфимцева А.А. Лексическое значение. – М.: Наука, 1986. – 239с.

[4] Гак В.Г. К проблеме семантической синтагматики // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1972. – С.267-395.

[5] Лосев А.Ф. Языковая структура. – М.: МГПИ, 1983. – 375с.

[6] Ленца А.Л. Широкозначность глагола и контекст. – Кишинёв: Штиинца, 1987. – 99с.

[7] Никитевич В.М. Минимальная и предельная номинативные единицы как результат ономазиологического членения текста// Вопросы русского языкознания. – М.: МГУ, 1979. – Вып.2. – С.120-129.

REFERENCES

- [1] Husainova G.Zh., Tleuberdiev B.M., Seralieva A.E., Kerimzhanova A.S. Frazеologicheskie sredstva verbalizacii cveta v kazahskom, korejskom i anglijskom jazykah: beloe i chernoe [Phraseological means of verbalization of color in Kazakh, Korean and English: white and black] // Izvestija KazUMOimJa imeni Abylay hana. Serija «Filologicheskie nauki». – 2024. – T.76. – №4. – S. 325-340. [in Rus.]
- [2] Kaskataeva Zh., Mazhitayeva Sh., Omasheva Zh., Nygmetova N., Kadyrov Zh. Colour categories in different linguistic cultures // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. – 2020. – Vol. 12. – No. 6. DOI: <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v12n6.14>
- [3] Ufimceva A.A. Leksicheskoe znachenie [Lexical meaning]. – M.: Nauka, 1986. – 239 s. [in Rus.]
- [4] Gak V.G. K probleme semanticheskoy sintagmatiki [On the problem of semantic syntagmatics] // Problemy strukturnoj lingvistiki. – M.: Nauka, 1972. – S.267-395.[in Rus.]
- [5] Losev A.F. Jazykovaja struktura [Language structure]. – M.: MGPI, 1983. – 375 s.[in Rus.]
- [6] Lenca A.L. Shirokoznachnost' glagola i kontekst [Verb ambiguity and context]. – Kishinjov: Shtiinca, 1987. – 99 s.[in Rus.]
- [7] Nikitevich V.M. Minimal'naja i predel'naja nominativnye edinicy kak rezul'tat onomasiologicheskogo chlenenija teksta [Minimum and marginal nominative units as a result of onomasiological division of the text] // Voprosy russkogo jazykoznanija. – M.: MGU, 1979. – Vyp.2. – S.120-129. [in Rus.]

ОРЫС ТІЛІНДЕГІ БЕЛГІНІҢ НОМИНАЛИЗАЦИЯСЫ (ТҮС АТАУЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Шумейко Н.Е.¹, *Нұрсұлтанқызы Ж.²

¹, ²Қызылорда Болашақ университеті, Қызылорда, Қазақстан

Аннотация. Бұл зерттеудің негізгі нысаны – орыс тіліндегі сындық семантиканың номинация процесі, атап айтқанда, түс атаулары негізінде қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі – қазіргі қоғамдағы лексика-семантикалық қажеттіліктердің кеңеюі жағдайында күрделі белгілерді, соның ішінде түстік реңктерді тілдік репрезентациялау механизмдерін ұғыну қажеттілігімен байланысты.

Зерттеудің міндеті – аналитикалық номинативті бірліктер жүйесін эмпирикалық сипаттау және теориялық тұрғыдан түсіндіру. Сондай-ақ, орыс тілінде аналитизмнің белсенділігін арттыруға әкелетін қозғаушы күштерді анықтау.

Зерттеудің өзектілігі – түс семантикасына ие аналитикалық құрылымдарды жүйелі түрде қарастыруда, атап айтқанда, «түс» морфокомпонентін көпсөзді номинациядағы семантикалық ядро және грамматикалық байланыстырушы ретінде талдауда көрініс табады.

Зерттеудің мақсаты – аналитикалық номинациялардың қызмет ету

және жасалу заңдылықтарын, олардың бірсөзді атаулармен арақатынасын және тілдің бейнелеу мүмкіндіктерін кеңейтудегі рөлін анықтау.

Зерттеу барысында лексика-семантикалық, құрылымдық, контекстік және салыстырмалы әдістер қолданылды.

Материал ретінде орыс тілінің сөздіктері, көркем әдебиет мәтіндері мен қазіргі орыс тілінің корпустары пайдаланылды. Зерттеу нәтижесінде аналитикалық түс номинацияларының нақтылығы мен вариативтілігі жоғары екені анықталды, олар күрделі реңктер мен стильдік реңктерді жеткізуге мүмкіндік береді және бірсөзді баламаларды толықтырады. «Түс» морфокомпоненті көпсөзді құрылымның синтаксистік әрі семантикалық өзегі ретінде қызмет етеді.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы – номинативтік процестер мен тілдегі категорияаралық өтулер туралы түсініктерді дамытуында. Практикалық маңыздылығы – алынған нәтижелерді орыс тілін ана тілі немесе шет тілі ретінде оқытуда, лексикографияда және мәтінді автоматты түрде талдау мен генерациялау саласында қолдануға болатындығында.

Тірек сөздер: номинализация, номинация, морфокомпонент, изоморфизм, санатаралық парадигма, сема, номинативті қатар, полифункционалдылық, аналитикалық форма, көп мағыналы сөз, эврисемия, грамматикаландыру, лексика-семантикалық өріс, делексикализация, синтагматикалық өріс

NOMINALIZATION OF AN ATTRIBUTE IN THE RUSSIAN LANGUAGE (BASED ON COLOR TERMINOLOGY)

Shumeyko N.E.¹, *Nursultankyzy Zh.²

^{1, *2}Kyzylorda University Bolashak, Kyzylorda, Kazakhstan

Abstract. This study focuses on the process of nominative representation of attributive semantics in the Russian language, with particular emphasis on color designation. The relevance of the research is determined by the need to comprehend the mechanisms of linguistic representation of complex attributes, especially color shades, in the context of the expanding lexical and semantic needs of modern society.

The aim of the study is to provide an empirical description and theoretical interpretation of the system of analytic nominative units. It also seeks to identify the motivating factors that lead to the activation of analyticism in the Russian language.

The novelty of this research lies in its systematic approach to the study of analytical constructions with color-related attributive semantics, including the analysis of the morpheme-like component «color» as the semantic core and grammatical link within multi-word nominations. The aim of the study is to identify the patterns of formation and functioning of analytical nominations, their correlation with single-word equivalents, and their role in enhancing the expressive capacity of the language. The study applies lexical-semantic, structural, contextual, and comparative methods. The research material includes Russian

Номинализация признаков русском языке (на материале цветообозначения)

language dictionaries, literary texts, and data from contemporary Russian language corpora. The findings reveal that analytical color nominations demonstrate a high degree of precision and variability, enabling the expression of complex shades and stylistically marked meanings, thus complementing single-word correlates. The morpheme-like component color functions as both a syntactic and semantic axis in multi-word constructions.

Theoretical significance of the research lies in advancing the understanding of nominative processes and inter-categorical transitions in language. Practical value includes the application of findings in teaching Russian as a native or foreign language, in lexicographic work, and in areas of automated text analysis and generation.

Keywords: nominalization, nomination, morpheme, isomorphism, intercategory paradigm, sema, nominative series, polyfunctionality, analytical form, broad-meaning word, eurysemy, grammaticalization, lexicosemantic field, delexicalization, syntagmatic axis

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 01.05.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Информация об авторах:

Шумейко Надежда Емельяновна – кандидат филологических наук, доцент, Кызылординский университет «Болашақ», Кызылорда, <https://orcid.org/0009-0005-4048-9802>, e-mail: shumeyko.n1952@mail.ru

Нурсултанкызы Жазира – кандидат филологических наук, доцент, Кызылординский университет «Болашақ», Кызылорда, <https://orcid.org/0000-0002-1862-1062>, e-mail: zhaznur@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Шумейко Надежда Емельяновна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент. Қызылорда Болашақ университеті, Қызылорда, <https://orcid.org/0009-0005-4048-9802>, e-mail: shumeyko.n1952@mail.ru

Нурсултанкызы Жазира – филология ғылымдарының кандидаты, доцент. Қызылорда Болашақ университеті, Қызылорда, <https://orcid.org/0000-0002-1862-1062>, e-mail: zhaznur@mail.ru

Information about the authors:

Shumeyko Nadezhda Yemelyanovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. Kyzylorda Bolashak University, Kyzylorda, <https://orcid.org/0009-0005-4048-9802>, e-mail: shumeyko.n1952@mail.ru

Nursultankyzy Zhazira – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. Kyzylorda Bolashak University, Kyzylorda, <https://orcid.org/0000-0002-1862-1062>, e-mail: zhaznur@mail.ru

**2 БӨЛІМ.
АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ
САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР
РАЗДЕЛ 2.
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА
PART 2.
RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE**

UDC 81'1

IRSTI 16.21.33

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.029>

**LITERARY TEXT AS A SOURCE OF NATIONAL AND CULTURAL
INFORMATION AND ITS TRANSLATION SPECIFICS**

***Zhussupova A.U.¹, Serikbaeva U.B.², Manapbayeva Zh.Zh.³, Zhaparova A.Zh.⁴**

***¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan**

**²Almaty University of Power Engineering and Telecommunications named
after G. Daukeyev, Almaty, Kazakhstan**

³International Information Technology University, Almaty, Kazakhstan

⁴al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article investigates a literary text as a means of conveying national and cultural information and analyzes the peculiarities of its translation. The significance of cultural components in literary works is emphasized, and methodological approaches to their translation are presented.

The purpose of the study is to consider a literary text as a source of cultural information and to identify the challenges involved in transmitting its semantic and stylistic features in Russian and English translations. To achieve this goal, the following methods were used: semantic-stylistic analysis to compare lexical and stylistic features of the original and translations; comparative analysis to assess equivalence in Russian and English versions; and content analysis to identify retained or lost cultural elements.

The research object was the novels of Kazakh writers: A. Nurpeisov's "Ymyrt" (Twilight), "Sergelden" (Ordeal), S. Elubay's "Aq boz ui" (The Lonely Yurt), and M. Zhumabaev's "Sholpanyn kunasi" (Sin of Sholpan), as well as their translations into Russian and English.

The findings indicate a considerable degree of loss and transformation of cultural elements in translation, especially in English versions mediated through Russian. Literal translation often fails to capture the emotional and symbolic nuances of the original, while the methods of adaptation show greater success in preserving cultural meaning.

The theoretical significance of the article lies in its contribution to the development of translation studies and intercultural communication, providing a foundation for further exploration of issues in literary translation. The practical significance lies in the possibility of applying the results in the professional activities of translators when addressing tasks related to conveying cultural features in the process of translating literary works.

Keywords: literary text, national and cultural information, cultural marker, extralinguistic information, explication, generalization, transliteration, foreignization, domestication

Introduction

A literary text is not only a means of expressing the author's worldview, but also an invaluable source of national and cultural information. Literary works reflect traditions, customs, linguistic features, and ethnic stereotypes, shaping the unique identity of each nation. The internal structure of the text – including descriptions of characters, nature, and everyday life – is rich with ethnocultural markers that convey the specifics of speech behavior and mentality. One can say that a literary text is like a mirror reflecting the spiritual development of society across different eras, embodying cultural traditions, everyday realities, and the value system of a particular ethnic group. These ethnocultural elements serve as identifiers, allowing for a deeper understanding of the national character of the depicted people.

Every national literature possesses its own thematic content and unique conceptual and imaginative system, which may both coincide with and differ from the traditions of other literature. In this sense, prose fiction represents a complex cultural and linguistic phenomenon, the perception of which largely depends on the reader's cultural background, extralinguistic knowledge, and ability to grasp implied meanings. However, conveying these national and cultural characteristics becomes especially challenging in the process of translation.

The translation of literary texts is a difficult task, as the translator must not only convey the content but also preserve the cultural specificity of the original. One of the key challenges is the transmission of nationally marked vocabulary, unique metaphors, symbols, and idiomatic expressions that have no direct equivalents in another language.

Indeed, literary work influences the reader through a wide range of linguistic tools: metaphors, symbolism, rhythm, and stylistic techniques. These elements create the unique atmosphere of a work, and the translator's task is not only to convey the content but also to preserve the artistic value of the original, ensuring a comparable perception among speakers of another language. In this context, the translation of literary works plays an important role in intercultural exchange, contributing to the dissemination of new ideas, aesthetic concepts, and literary forms across different cultural systems.

The process of literary translation is not merely a transfer of words from

one language to another, but a complex interaction with cultural factors requiring deep analysis and a creative approach. It is no coincidence that in recent years there has been growing interest in studying literary texts as a cultural unit. As noted by B. Ospanova, cultural values embedded in language – such as symbols, phraseology, and concepts – serve as key elements of national identity and require special attention in translation [1, p. 283]. The translation of such texts remains one of the most complex tasks in translation studies due to their multi-layered and multi-structured nature. Therefore, the study of how cultural elements are conveyed in literary translation is a highly relevant issue, as the accuracy and adequacy of the translation determine the preservation of the national and cultural uniqueness of the original work and its reception in a different linguistic environment.

Methods and materials

Existing translations of works by Kazakh writers were used as practical material in the research. These included the first and second parts of A. Nurpeisov's trilogy "Ymyrt" (Twilight) and "Sergelden" (Ordeal), the first part of S. Yelubay's trilogy "Aq boz ui" (The Lonely Yurt), and the short story "Sholpanyn kunasi" (Sin of Sholpan) by M. Zhumabayev.

The Russian translations of the first and second parts of A. Nurpeisov's trilogy were completed by Y. Kazakov based on a literal translation provided by G. Belger. The first part of S. Yelubay's trilogy was translated into Russian by L. Kosmukhamedova. The novels of Kazakh writers were translated into English through the Russian versions by the American translator K. Fitzpatrick, who is well known for her social activism and for translating the works of Soviet politicians. As for M. Zhumabayev's short story, its Russian translation was carried out by the bilingual scholar A. Kodar and was published in 2010 in the journal "Tamir". A. Kodar made a significant contribution to the translation of national classics into Russian. The English translation of the story was done from the Russian version by Nadezhda Bogoslovskaya, a student of Al-Farabi Kazakh National University, and was published in 2010 in the Bulletin of the Abai Research Institute.

In the process of the research, the following methods were used: content analysis to identify national and cultural elements preserved or lost in translation; semantic and stylistic analysis to examine the correspondence of lexical, figurative, and stylistic features between the original and translated texts; and the comparative method to analyze the Russian and English translations in terms of their equivalence to the original. In total, 155 units of national and cultural meaning were analyzed, including phraseological expressions, metaphors, and realia. To provide a clearer representation of the scope of the analyzed material, these units were grouped into major categories according to their semantic and functional characteristics. This classification reflects the types of culturally marked elements most frequently encountered in the selected literary works and

forms the basis for subsequent analysis. The distribution of the units is presented in Table 1.

Table 1. Distribution of the national and cultural units analyzed

Category of units	Number of Units	Examples included
Phraseological expressions	40	idioms, culture-specific comparisons
Metaphorical expressions	30	zoomorphic and ethnocultural metaphors
Realia (material, domestic, social)	60	clothing items, ornaments, livestock terms
Culture-bound lexical elements (general)	25	kinship terms, ritual vocabulary
Total	155	

Results and discussion

When translating literary works, the translator faces two key challenges. First, it is necessary to preserve the literary merits of the original in order to convey its artistic value to the reader. Second, it is important to reflect the cultural features of the source text, as they are an integral part of the author's intent.

Literary translation is characterized by elements that reflect a different cultural background. However, the process of translation inevitably leads to the loss of some foreign cultural markers, and in some cases, to their replacement with elements that are more familiar to the target language audience. The replacement of a cultural marker in translation is particularly interesting from a creative standpoint and is often motivated by the desire to preserve expressiveness. At times, conveying expressiveness becomes significantly more important than maintaining the functional and stylistic affiliation of a cultural unit. The complete substitution of a marker in translation can be considered adequate only if it accurately conveys the meaning of the original utterance along with its expressive and stylistic coloring.

One of the most illustrative examples of cultural loss involves the phrase “жаулығың желпілдеп баратсың”, which carries symbolic and emotional meaning in Kazakh discourse.

Original: Біреудің мәшинесіне мініп... жаулығың желпілдеп баратсың... [10, p. 143].

Translation by L. Kosmukhamedova: Села в чью-то машину... Как это понимать? [11, p. 152].

Translation by K. Fitzpatrick: You took off your *jauilyk*. How can that be understood? The *jauilyk* is the white kerchief of the married woman [12, 6. 165].

The Russian translation omits the emotional and cultural nuance entirely, while the English translation introduces an inaccuracy by implying that the woman “took off” her kerchief, which is not present in the original text. In the Kazakh context, the expression “жаулығың желпілдеп баратсың” does not mean a literal action; rather, it is a metaphor that conveys reproach, disappointment, and a sense of impropriety. The phrase figuratively means “you rush forward without looking back”, “you pay no attention to anything else”, and implies that the woman's behavior appears careless or light-minded in the eyes of the speaker. The line is

spoken by a husband to his wife who got into another man's car, expressing his frustration and casting doubt on her propriety.

In the Russian translation, this culturally rich metaphor is simply omitted, removing the emotional intensity and the husband's hinted jealousy. In the English version, however, the translator distorts the meaning by rendering the phrase as "you took off your *jaulyk*", thereby transforming a figurative reproach into a literal act of removing a married woman's headscarf. This not only misrepresents the situation but also adds an unintended negative connotation, implying immodesty or inappropriate behavior that is not present in the original. Such an error results from insufficient knowledge of Kazakh clothing traditions and broader cultural symbolism, and it ultimately alters the woman's character, making her seem more frivolous than the author intended. This example clearly illustrates how inadequate cultural competence can distort character portrayal and weaken the ethnocultural layer of the text.

The following example illustrates how translators rely on cultural analogues to preserve pragmatic equivalence.

Original: Әншейінде *қой аузынан шөп алмайтын жуас* болғанмен, ұрыс үстінде бір түрлі желік пайда боп *делебесі қозып* шыға келетін [2, p. 538].

Translation by Yu. Kazakov: Казалось бы, что с него *возьмешь* – *мухи* не обидит, – а в тяжелую минуту *самый стойкий и смелый человек* [3, p. 501].

Translation by K. Fitzpatrick: It would seem looking at him that *he couldn't hurt a fly*, but in a difficult moment, *he was the most solid and bold* of them all [4, p. 508].

Both translations reflect the contrast between the character's seemingly gentle nature and unexpected bravery. The Kazakh original uses culturally rich idiomatic expressions such as "*қой аузынан шөп алмайтын жуас*" (literally: "so meek he wouldn't even take grass from a sheep's mouth") and "*делебесі қозу*" (a vivid image meaning "his blood gets up" or "he becomes excited/agitated in the heat of action"), which are replaced in both Russian and English versions with more familiar idioms for their respective audiences. This is a clear example of cultural adaptation in translation – substituting unfamiliar cultural markers with expressions more accessible to the target reader while striving to maintain the expressive and emotional content of the original.

The cultural marker "*қой*" (ram/sheep) holds a special place in Kazakh culture due to its economic importance. The ram symbolizes wealth and well-being. The Kazakh language contains a large number of idiomatic expressions with the component "*қой*" (ram), most of which carry a positive connotation. The idiom "*қой аузынан шөп алмайтын*" is used to describe a person who is so gentle and wouldn't harm anyone.

In order to achieve a communicative effect in the translation equivalent to that of the original text, translators employ pragmatically motivated transformations. As a result of this strategy, translators manage to preserve the pragmatic meaning of the original unit while completely altering its semantic and syntactic structure.

Thus, the idiomatic expression “қой аузынан шөп алмайтын” is translated into Russian and English with culturally equivalent idioms such as “мухи не обидит” and “he couldn’t hurt a fly.” In the Russian translation, the ethnocultural marker of the source text is replaced with one that belongs to the target culture. In the English version, the method of calquing is applied.

It is important to note that preserving a cultural marker in translation can sometimes lead to a distortion of meaning. One of the culturally specific features of the Kazakh people is the metaphorical transfer of animal characteristics to human traits. For example, the expression “қой көзді” (literally: “sheep’s eyes”) in Kazakh culture is associated with kindness, gentleness, naivety, as well as beauty.

Original: Ылғи күліп қана тұратын қой көзді [5, p 178].

Translation by A. Kodar: С красивыми бараньими глазами... всегда стоит посмеивается [6, p. 10].

Translation by N. Bogoslovskaya: His *grey eyes* are always laughing [7, p. 85].

In the Russian translation, the cultural marker and imagery of the original are preserved. However, the expression “бараньи глаза” (“sheep’s eyes”) in Russian does not carry the desired aesthetic or positive connotation. It may evoke associations with foolishness or submissiveness, which distorts the original meaning. In this case, the translator should have used a descriptive method, conveying the meaning of the expression through alternatives such as “kind eyes” or “a gentle, deep gaze.” Although the zoomorphic image is lost, these expressions are more appropriate for the perception of a Russian-speaking audience and sound more natural.

A similar approach could have been applied in the English translation by using lexical choices such as “big, gentle eyes” or “soft, kind eyes”. Moreover, the original text does not mention the color of the eyes, whereas the English version introduces the word “grey”, which alters the original meaning. In English-speaking culture, grey eyes can be associated with cold-bloodedness, composure, and calmness, due to the cool tone of the color. It is likely that the translator chose this characteristic for that very reason, but this decision introduced an additional layer of interpretation that was not present in the original text.

It is well known that the extralinguistic information in the original and translated texts may not coincide, as background knowledge differs among people from various cultures. What is obvious to native speakers of the source language may be difficult for speakers of the target language to understand. Achieving translation adequacy requires considering the pragmatic aspect. In this regard, the process of translation often involves adapting the original text, viewed from linguistic, sociocultural, and pragmatic perspectives [8]. This leads to changes in the text that account for the psycholinguistic and sociocultural differences between cultures.

As a rule, translators use two main strategies. They may focus either on

the cultural norms and values of the target audience or on the original norms and values of the source text. These approaches were formulated by American theorist Lawrence Venuti in the late 1990s. He introduced the terms “domestication” and “foreignization” [9].

With the domestication strategy, the translation is adapted for the reader: complex elements of the original are neutralized to make the text more accessible. In the case of foreignization, the translator strives to reproduce the original text as accurately as possible using the means of another language, avoiding adaptation and simplification, even if this makes the translation harder to understand.

Original: Сонда, бай бұларға келенің ішіндегі ең жаман қотыр тайлақ пен қатпа маяны береді [10, p. 74].

Translation by L. Kosmukhamedova: Тот выбрал им в табуне паршивого годовалого верблюжонка и старую облезлую верблюдицу [11, p. 82].

Translation by K. Fitzpatrick: He selected out of the herd a *lousy yearling camel* and an old mangy female camel [12, p. 97].

In this example, we can observe the domestication technique. In Kazakh culture, the term “тайлақ” refers to a camel calf aged between 1 and 2 years. The translator L. Kosmukhamedova, used explicitation and rendered it as “a one-year-old camel calf” (a one-year-old baby camel). Despite the loss of the original form, this translation can be considered successful because it retains the lexical meaning of the term. In the English intermediary translation, the word “yearling” is used, which in English refers to an animal aged between one and two years. However, this term is primarily applied to foals, calves, or lambs. Therefore, in the English translation, the reality has also been neutralized, as its specific form was not conveyed. Foreignization in translation is typically achieved through transcription or transliteration.

Original: Лабақ ахун бас болып, жұрт назары түгел қара арғымағын шапшаң аяндатып келе жатқан шойын қара жігіт Бұлышта [10, p. 99].

Translation by L. Kosmukhamedova: Общее внимание, в том числе и внимание Лабак-ахуна, прикован к черному, как чугун, Булышу, поспевающему к ним на вороном аргамаке [11, p. 108].

Translation by K. Fitzpatrick: Everyone’s attention, including that of Labakh-akhun, was fastened like iron on Bulysh, hurrying back to them on his *raven argamak* [12, p. 129].

In this example, the reality “арғымақ” is conveyed in both languages through transcription. In Russian, the transcription is recorded in the dictionary of loanwords, which ensures its communicative impact and the transmission of the lexical meaning to the recipient, as well as preserves the form of the reality. In English, only the denotative meaning of the reality is conveyed, as the adjective “raven” (black) is a lexical unit describing the color of a horse but does not convey the national connotation. In Kazakh, this reality refers to a beautiful and purebred horse. These semantic components are not reflected in the English translation.

Nevertheless, the translation can be considered successful, as the word “raven” in the phrase conveys the denotative meaning of the reality to the recipient.

A further issue arises in the translation of phraseological and metaphorical units whose figurative imagery is removed in the target text. The loss of imagery often diminishes expressiveness, and when preserving the metaphor is not possible, translators typically rely on compensation to maintain the pragmatic effect of the original.

A clear illustration is provided by the following example:

Original: Онан сайын ауыл ішінде Ақбалаға ала-көз көбейді [13, p. 15].

Translation by Yu. Kazakov: ...и, конечно же, первыми невзлюбили ее женщины аула [14, p. 9].

Translation by K. Fitzpatrick: The women of the aul *hated* her [4, p. 16].

The Kazakh expression “ала-көз көбейді” literally contains a strong culturally marked metaphor that evokes the image of “hostile, side-glancing, envious looks” directed at a woman. This phrase carries emotional intensity and conveys the social pressure and disapproval that the heroine experiences. Both the Russian and English translations simplify the expression by neutralizing the imagery and replacing it with a more general negative evaluation “невзлюбил”, “hated”. Although semantically adequate, these renderings lack the metaphorical nuance present in the original.

This is a typical case of imagery removal, which reduces the expressive richness of the text. In such situations, translators may employ pragmatic adaptation, aiming to produce an equivalent communicative effect in the target language. Pragmatically motivated transformations preserve the emotional and functional meaning of the original even when semantic, lexical, or syntactic structures undergo significant modification. This strategy is particularly relevant when translating culturally specific idiomatic expressions and realia-based metaphors, where direct transfer of imagery may lead to misunderstanding or stylistic awkwardness.

When translating a work rich in realities, translators may choose to omit them in the target language to simplify the perception of the text. In such cases, the method of generalization is often used, where reality words are excluded, but their semantic equivalence is preserved.

Original: – Уә-ә! *Итсигек* екеш итсигек те мәулеп өседі-ау, бір [13, p. 44].

Translation by Yu. Kazakov: – Даже *итсигек*...ведь и итсигек, цветет до поры до времени [14, p. 32].

Translation by K. Fitzpatrick: – Even the *itsiget* flowers in its time [4, p. 43].

The reality “итсигек” in Kazakh ethnoculture refers to a leafless shrub resembling the saxaul, also known as *Anabasis aphylla*. This plant is highly toxic: it grows rapidly, and new shoots quickly appear at the site of broken branches. Sheep that accidentally consume it die within minutes. When translating this term

into Russian and English, the translators use the method of transliteration with an explanatory comment (“итсигек” – a grass not suitable for consumption by livestock. Literally, “dog urine”). However, in the English version, K. Fitzpatrick made an error in the transmission of the graphemes of this lexical unit by replacing the letter “k” with “t,” which led to the appearance of a non-existent word in Kazakh culture. To avoid such graphic errors and make the text more accessible to foreign readers, the method of generalization would be more appropriate. In this context, what matters is not the term itself, but its characterization as a toxic plant. In such a case, a suitable translation could be the phrase: “Even the most poisonous and resilient weed blooms for a time.”

Another culturally significant realia frequently encountered in the texts is “шолпы”, a traditional silver ornament attached to a girl’s braid. In Kazakh culture, “шолпы” is not merely jewelry but an item with protective and social functions: its delicate sound signaled the presence of a young woman and symbolized grace, modesty, and femininity. Because of this culturally rich background, the translation of “шолпы” requires accuracy.

Original: *Шолпысы* сылдырап үйге кіріп-шығып күйбеңдеп жүріп, шамды өшіріп Балқия ақыры жатып қалған [10, p. 11].

Translation by L. Kosmukhamedova: Долго Балқия крутилась по хозяйству – появлялась, исчезала, – это они по звону *шолпы* угадывали. *Шолпы* – металлические подвески-украшения в косах” [11, p. 13].

Translation by K. Fitzpatrick: Balkiya bustled about her chores for a long while, appearing and disappearing, which they guessed from the tinkling of the *sholps*. The *sholps* are silver pendants [12, p. 11].

In the Russian translation by L. Kosmukhamedova, the realia is rendered through transliteration combined with a clear explication: “шолпы – металлические подвески-украшения в косах”. This explanation successfully conveys both the material form and the cultural placement of the ornament, preserving the national coloring of the original. The translator also enriches the microcontext by adding descriptive detail – “они по звону шолпы угадывали” – which aligns with the stylistic norms of prose and maintains the ethnocultural nuance of the source text.

In contrast, the English translation by K. Fitzpatrick employs transliteration followed by an external gloss: “the sholps are silver pendants”. However, this gloss leads to misinterpretation, as pendant in English typically refers to jewelry worn on the neck. As a result, the target reader may imagine a completely different accessory, and the culturally significant acoustic detail – the gentle tinkling characteristic of “шолпы” – is lost. Moreover, the translator introduces three inconsistent transliteration forms (*sholp*, *sholpi*, *sholpy*), violating the principle of terminological consistency. One of these forms (*sholp*) also contains a phonetic error, incorrectly rendering the final Kazakh vowel, which further distances the translation from the original.

Taken together, these examples demonstrate that while some translators

achieve cultural adequacy through careful transliteration and contextual clarification, others introduce semantic distortions or inconsistent renderings. Errors in explication and transliteration not only disrupt the cultural authenticity of the text but also alter the perception of female characters whose identity is closely tied to traditional ornaments such as “шолпы”.

Another traditional ornament that frequently appears in the analyzed texts is “шашбай”, an accessory closely related to “шолпы” but distinct in both form and cultural function. In Kazakh culture, “шашбай” is a decorative braid ornament woven into the hair and tied near the end of the braid. Beyond its aesthetic role, it was believed to stimulate hair growth, provide a gentle head massage, and protect women from evil spirits. Unlike шолпы, шашбай was predominantly worn by young girls and brides, which forms an important part of its cultural connotation.

In the Russian translation, L. Kosmukhamedova systematically replaces “шашбай” with “шолпы”, applying the method of functional analogy. For instance:

Original: ШЫМЫЛДЫҚ алдында бұратылып отырған Хансұлу сырға, *шашбауы* сылдырап түрегелді [10, p. 63].

Translation by L. Kosmukhamedova: Хансулу поднялась, зазвенела серьгами и *шолпами* [11, p. 70].

By merging two distinct ornaments into one, the translation simplifies the cultural layer and reduces the variety of traditional jewelry represented in the text. While the choice may have been motivated by stylistic economy or the desire to avoid overloading the reader with unfamiliar realia, this substitution nonetheless results in the loss of an important cultural distinction.

In the English translation, “шашбай” is rendered inconsistently through several contextual analogues, including “tassels” [12, p. 81] and even “bangles” [12, p. 155]. The latter leads to semantic distortion, as “bangles” are defined in English as bracelets worn on the wrist or ankle and thus cannot be physically attached to hair. For example:

Original: *Шашбауы* сылдырап-гүлдіреп Нарқыз төсек салу қамына кіріскенде...[10, p. 121].

Translation by K. Fitzpatrick: When Narkyz, with the *bangles* jingling in her braids, set about making up his bed...[12, p. 155].

Here, the use of bangles creates an implausible image and alters the traditional symbolism of the ornament. Since the microcontext already contains the explication in her braids, transliteration “shashbau” would have been sufficient and culturally more accurate. The analogue “tassels” similarly fails to convey the cultural and functional specificity of the ornament and does not reproduce the delicate sound that is an integral part of its meaning.

Taken together, these examples show that the cultural accuracy of translating realia such as “шашбай” depends not only on lexical choice but also on the translator’s awareness of traditional material culture. Functional analogues may facilitate comprehension, but when used inconsistently or inaccurately,

they distort character imagery and diminish the ethnocultural authenticity of the narrative.

To provide a clearer visualization of how the identified national and cultural units were rendered in translation, the transformation techniques observed in the analyzed corpus were systematized and presented in graphical form. While the preceding discussion illustrates these methods through qualitative examples, the diagram below offers a quantitative overview of the relative frequency of each strategy (Fig.1). This visual summary highlights the translators’ predominant reliance on transliteration, transcription, explication, and generalization, while also demonstrating the supporting role of functional analogy, descriptive translation, omission, and pragmatic adaptation. The results of the study Indicate that the translation of realia mainly resorts to direct translation, transliteration, specification and the addition of notes, which are essential for preserving the cultural connotations embedded in the source text [15]. The diagram thus complements the analytical section by summarizing the main tendencies in the translation of culturally marked elements.

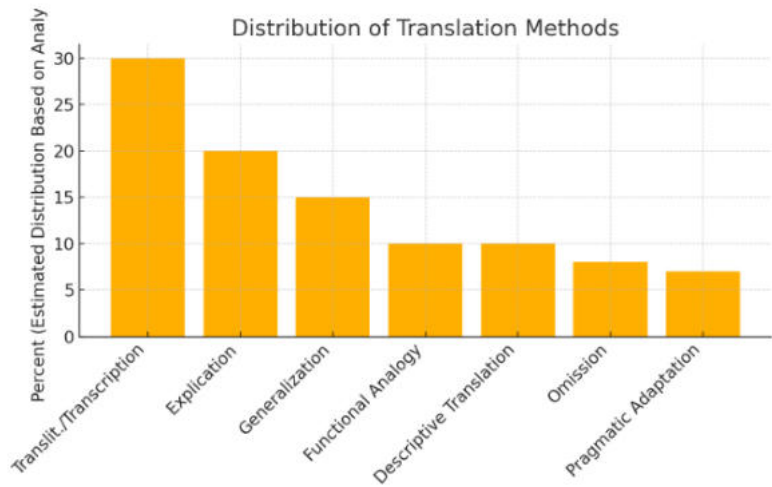

Figure 1 – Distribution of translation methods used in the research

Conclusion

Literary text is an important source of national and cultural information, conveying the traditions, values, and worldview of a nation. However, the translation of units reflecting national and cultural uniqueness in literary works is a multi-level and complex process. When translating texts with a distinct national and cultural specificity, particular attention must be given to the translation of phraseological units, metaphorical expressions, and realia. To analyze and translate national and cultural elements presented in literary works, a comprehensive set of cognitive-communicative methods must be applied, including the search for functional equivalents with similar content and emotional load.

The comparative analysis of nationally marked units in the Russian and English translations has demonstrated that translators rely on a range of transformation techniques, each serving a different purpose in preserving or adapting the cultural semantics of the original text. The key methods identified in the research include transliteration, transcription, explication, generalization, functional analogy, descriptive translation, omission, and the method of pragmatic adaptation.

Transliteration and transcription were used to retain the external form of culture-specific items such as “шолпы” and “арғымақ”, although inconsistent or inaccurate transcription occasionally resulted in semantic distortion.

Explication proved particularly effective for culturally dense units, allowing translators to supplement the meaning through clarifying details that are not explicit in the original.

Generalization appeared in cases where the specific cultural form could not be preserved, enabling translators to maintain the core meaning while simplifying the culturally bound element.

Functional analogy and descriptive translation were applied to retain the functional and symbolic role of the realia (e.g., “шамбай”, metaphorical expressions), even when their exact form was difficult to render.

Omission occurred when translators sought to reduce cultural density or avoid overburdening the target reader, though such omissions sometimes resulted in the loss of significant ethnocultural nuance.

The method of pragmatic adaptation ensured that the emotional and communicative impact of the original text was preserved, especially in the translation of idioms and metaphorical expressions where literal transfer was impossible.

Taken together, these findings highlight the complexity of translating culturally significant units and the necessity of applying multiple strategies to achieve pragmatic and communicative adequacy. The distribution and frequency of these transformation types are summarized in the diagram (Fig. 1), illustrating their relative prominence across the analyzed corpus. Future research may explore new cognitive and pragmatic approaches to translation that take deeper account of national and cultural context.

REFERENCES

- [1] Kuchshanova, A. N., Kushkimbayeva, A. S., Ekici. Stylistic features of linguistic and cultural units in the original texts of M. Auezov's works and their translations // Bulletin of Kazakh Ablai Knah University of International Relations and World Languages. Philological Sciences. – Almaty: Polilingva, 2023. – № 4 (71). – P. 281-292.
- [2] Nurpeisov A. Kuyreu [Fall]. – Almaty: Zhazushy, 1976. – 840 b. [in Kaz.]
- [3] Nurpeisov A. Krushenie [Fall]: trilogiya / avtorizovannyi perevod s kazakhskogo Yu. P. Kazakova. – M.: Khudozhestvennaya literatura, 2012 – 760 s. [in Rus.]

- [4] Nurpeisov Abdi-Jamil. Twilight, Fall. – New York: Liberty, 2013. – 770 p.
- [5] Maǵjan Jumabaev. Kóp tomdyq shygarmalar zhynagy [Multivolume Collection of Works]. – Almaty: Zhazushy, 2004. – 208 b. [in Kaz]
- [6] Tamyr. Iskusstvo, kul'tura, filosofiya [Art, Culture, Philosophy]. – Almaty: Zolotoy vek, 2008. – № 2 (22). – S. 6-15. [in Rus.]
- [7] Zhumabaev M. Sin of Sholpan / translated into English by N. Bogoslovskaya // Abay institutynyń xabarsysy [Bulletin of the Abai Institute]. – Almaty. – № 6 (6). – S. 88-81.
- [8] Baker M. Saldanha G. Encyclopedia of Translation Studies. – New York: Abington Routledge, 2011. – 704 p.
- [9] Fade Wang. An Approach to Domestication and Foreignization from the Angle of Cultural Factors Translation. Theory and Practice in Language Studies. – Finland, 2014. – № 11, vol. 4. – P. 2423-2427.
- [10] Yelubai S. Äq boz üi [The lonely Yurt]. – Almaty: Atamura, 2008. – 520 b. [in Kaz.]
- [11] Yelubai S. Odinokaya Yurta [The lonely Yurt] / per. s kaz. L. Kosmukhamedovoi. – Astana: Audarma, 2009. – 552 s. [in Rus.]
- [12] Yelubay S. Lonely Yurt / translated from Russian by Catherine Fitzpatrick. – USA: Metropolitan Classics, 2016. – 293 p.
- [13] Nurpeisov A. Ymyrt [Twilight]. – Almaty: Zhazushy, 1973. – 840 b. [in Kaz.]
- [14] Nurpeisov A. Sumerki [Twilight] / avtoriz. per. s kaz. Yu. Kazakova – Alma-Ata: Zhazushy, 1981. – 656 s. [in Rus]
- [15] Lu J, Han L. Translation Strategies of the Realia in The Three-Body Problem: An Analysis Based on the Existential Model of Translation. // Cadernos de Tradução. – 2023. – № 43 (esp.3). – Pp. 77-110. doi: 10.5007/2175-7968.2023.E97179

КӨРКЕМ МӘТІН – ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ АҚПАРАТ КӨЗІ ЖӘНЕ ОНЫ АУДАРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Жүсіпова А.Ө.¹, Серікбаева Ұ.Б.², Манапбаева Ж.Ж.³, Жапарова А.Ж.⁴

^{*1} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

² Алматы энергетика және байланыс университеті, Алматы, Қазақстан

³ Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті
Алматы, Қазақстан

⁴ әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада көркем мәтін ұлттық-мәдени ақпаратты жеткізу құралы ретінде қарастырылып, оны аударудың ерекшеліктері талданады. Әдеби шығармалардағы мәдени компоненттердің маңыздылығы ерекше атап өтіліп, оларды аудару жөніндегі әдістемелік тәсілдер келтіріледі.

Зерттеудің мақсаты – көркем мәтінді ұлттық-мәдени ақпарат көзі ретінде қарастыру және оның мағыналық әрі стильдік ерекшеліктерін орыс

және ағылшын тілдеріндегі аудармаларда жеткізу барысында туындайтын негізгі қиындықтарды анықтау. Мақсатқа қол жеткізу барсында мынадай әдістер қолданылды: Семантикалық-стилистикалық талдау – түпнұсқа мен аударма мәтіндеріндегі лексикалық, бейнелі және стильдік ерекшеліктердің сәйкестігін зерттеу үшін; Салыстырмалы әдіс – орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалардың түпнұсқаға сәйкестігін талдау үшін; Контент-талдау – аударма барысында сақталған немесе жоғалған ұлттық-мәдени компоненттерді анықтау үшін.

Зерттеу нысаны ретінде қазақ жазушыларының романдары алынды, атап айтқанда: Ә. Нұрпейісовтің “Ымырт”, С. Елубайдың “Ақ боз үй” және М. Жұмабаевтың «Шолпанның күнәсі» шығармалары мен олардың орыс және ағылшын тілдеріне аудармалары.

Зерттеу нәтижелері аудармада, әсіресе орыс тілі арқылы аударылған ағылшын нұсқаларында, мәдени элементтердің едәуір дәрежеде жоғалатынын және түрленетінін көрсетеді. Сөзбе-сөз аударма көбінесе түпнұсқаның эмоциялық және символдық реңктерін жеткізе алмайды, ал бейімдеуші тәсілдер мәдени мағынаны сақтауда анағұрлым тиімді болып табылады.

Мақаланың теориялық маңыздылығы зерттеуде ұсынылған тұжырымдардың аударматану мен мәдениетаралық коммуникация салаларының дамуына үлес қосуымен, сондай-ақ көркем әдеби шығармаларды мәдени ерекшеліктерін ескере отырып аудару мәселелерін тереңірек зерттеуге негіз бола алатындығымен айқындалады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы – көркем мәтінді аудару барысында мәдени ерекшеліктерді жеткізуге қатысты мәселелерді шешуде алынған нәтижелерді аудармашылардың кәсіби тәжірибесінде қолдану мүмкіндігінде.

Тірек сөздер: көркем мәтін, ұлттық-мәдени ақпарат, мәдени маркер, экстралингвистикалық ақпарат, экспликация, генерализация, транслитерация, форенизация, доместикация

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ КАК ИСТОЧНИК НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ИНФОРМАЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ПЕРЕВОДА

*Жусупова А.У.¹, Серикбаева У.Б.², Манапбаева Ж.Ж.³, Жапарова А.Ж.⁴

^{*1} Казахский национальный педагогический университет им. Абая
Алматы, Казахстан

² НАО АУЭС им. Г. Даукеева, Алматы, Казахстан

³ АО МУИТ, г. Алматы, Казахстан

⁴ КазНУ им. Аль-Фараби. г. Алматы, Казахстан

Аннотация. В данной статье художественный текст рассматривается как средство передачи национально-культурной информации, а также анализируются особенности его перевода. Подчеркивается значимость культурных компонентов в литературных произведениях и предлагаются методологические подходы к их переводу.

Целью исследования является рассмотрение художественного текста как источника национально-культурной информации и выявление основных трудностей, возникающих при передаче его семантических и стилистических особенностей в русских и английских переводах. Для достижения данной цели были использованы следующие методы: семантико-стилистический анализ – для сопоставления лексических и стилистических особенностей оригинала и переводов; сравнительный анализ – для оценки эквивалентности русской и английской версий; контент-анализ – для выявления сохраненных или утраченных национально-культурных элементов.

Объектом исследования стали романы казахских писателей: А. Нурпеисова “Ымырт” (Сумерки), “Сергелдең” (Мытарства), С. Елубая “Ақ боз үй” (Одинокая юрта) и М. Жумабаева “Шолпанның күнәсі” (Грех Шолпан), а также их переводы на русский и английский языки.

Результаты исследования показывают значительную степень утраты и трансформации этнокультурных элементов в переводе, особенно в английских переводах, опосредованных русским языком. Буквальный перевод часто не способен передать эмоциональные и символические нюансы оригинала, тогда как приемы адаптации оказываются более эффективными в сохранении культурного смысла.

Теоретическая значимость статьи заключается в том, что представленные в исследовании выводы вносят вклад в развитие переводоведения и межкультурной коммуникации, а также могут послужить основой для углублённого изучения проблем перевода художественных произведений. Практическая значимость состоит в возможности применения результатов в профессиональной деятельности переводчиков при решении задач, связанных с передачей культурных особенностей в процессе перевода художественных произведений.

Ключевые слова: художественный текст, национальная и культурная информация, культурный маркер, экстралингвистическая информация, экспликация, генерализация, транслитерация, форенизация, доместикация

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 20.05.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about the authors:

Zhussupova Akbota Utepbergenovna – Senior lecturer of the department of Foreign languages, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty Kazakhstan, e-mail: zhussupova.akb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7228-2965>

Serikbaeva Ulzhamilya Bibatyrovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Languages Department, Almaty University of Power Engineering and Telecommunications named after G. Daukeyev, Almaty, Kazakhstan, e-mail: u.serikbaeva@aes.kz

Manapbayeva Zhannura Zarkanbekovna – PhD, Director of the Sustainable Development Goals Integration Center, International Information Technology University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zh.manapbayeva@iitu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-4650-1727>

Zhaparova Asemzhan Zhaparkyzy – PhD, senior lecturer of the department of Foreign Philology and Translation Studies, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: asemzhan@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5433-8539>

Авторлар туралы мәлімет:

Жүсіпова Ақбота Өтепбергеновна – PhD докторы, Шетел тілдері кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zhussupova.akb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7228-2965>

Серікбаева Ұлжамия Бибатыровна – филология ғылымдарының кандидаты, тілдер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Алматы энергетика және байланыс университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: serikbayeva46@mail.ru

Манапбаева Жаннура Жарқанбековна – PhD докторы, Тұрақты даму мақсаттарын интеграциялау орталығының директоры, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zh.manapbayeva@iitu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-4650-1727>

Жапарова Асемжан Жапарқызы – PhD докторы, шетел филологиясы және аударма ісі кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: asemzhan@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5433-8539>

Информация об авторах:

Жусупова Ақбота Утепбергеновна – доктор PhD, старший преподаватель кафедры иностранных языков, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: zhussupova.akb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7228-2965>

Серикбаева Улжамия Бибатыровна – кандидат филологических наук, доцент кафедры языков, Алматинский университет энергетики и связи, Алматы, Казахстан, e-mail: serikbayeva46@mail.ru

Манапбаева Жаннура Жарқанбековна – доктор PhD, директор центра интеграции целей устойчивого развития, АО Международный университет информационных технологии, Алматы, Казахстан, e-mail: zh.manapbayeva@iitu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-4650-1727>

Жапарова Асемжан Жапарқызы – доктор PhD, старший преподаватель кафедры иностранной филологии и переводческого дела, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: asemzhan@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5433-8539>

UDC 81

IRSTI 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.030>

TRANSLATING THE UNTRANSLATABLE IN KAZAKH FAIRY TALES: HUMAN vs AI

*Mizamkhan B.¹, Dyusseimbina G.², Yezmakhunova A.³

^{*1,3} Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World
Languages Almaty, Kazakhstan

² Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. While the roles of human translators and machines have shifted with the development of such engines as Google Translate and DeepL, the issue of translating the untranslatable or culture-specific items from Kazakh into English still remain challenging. The lack of domain-specific training of machine translation tools as well as the underrepresentation of such languages as Kazakh in diverse textual corpora can lead to misinterpretation of the untranslatable, translation errors, and textual incoherence, and translations that might not feel natural to the target reader. To effectively analyze translation inconsistencies, two prompt-based strategies, using GPT-4o, were developed depending on the results of both human and machine translations.

Analyses demonstrate that when an accurate prompt is generated, the current system available for public use makes fewer critical errors. While shedding light on the integration of human and machine translation strategy, this study argues for well-informed translation prompts incorporated with human translation to improve machine translation quality.

Results also show that, though the translation quality is inconsistent, GPT-4o translation with human assistance enhances the emotional and epistemological perspective of the translation of the untranslatable.

The paper will also argue that closest equivalent of the excerpt should be attempted when translating from the source language.

The research is valuable from both theoretical and practical perspectives as it enhances the understanding of the CSIs as it offers insights into how different translation prompts affect cultural transmission. It will also identify limitations and potential improvements for AI translation tools like Google Translate or ChatGPT in the Kazakh language as a lower resource language in Natural Language Processing.

Keywords: culture-specific items, untranslatable, artificial intelligence, translation equivalence, underrepresented languages, diverse, textual corpora, translation inconsistencies, machine translation

Introduction

Translation is seen as a means of representing other cultures and bridging the gap between two cultural contexts. It is a form of communicative activity designed

to bring speakers of different cultures together and foster mutual understanding. Through translation, readers can access the literary works of other peoples and cultures and facilitate cultural integration, where foreign cultural values are adopted and incorporated into the fabrics of the national culture and literature.

Nevertheless, culture specific items such as realia, names, idioms, and connotative expressions often cause challenges in translation, and some may render certain elements untranslatable [1] influencing the overall quality of the final product.

Kazakh is one of the languages rich in culturally specific items, (CSIs) or the untranslatable that reflects its worldview rooted in nomadic traditions and social values. Not only does this language have complex vocabulary, but it also has difficult-to-translate phrases, which present challenges when transferred to other languages. By focusing on Kazakh language, which is an underrepresented language in the digital pool of vocabulary, this study contributes to broader debates on the use of machine translations and the cultural preservation of minority languages. It compares the quality of translation of Kazakh CSIs to English language created by AI engines, such as ChatGPT, to the one created by a human translator and analyzes how clear-cut prompts improve machine-translation quality. Ultimately, this study contributes to understanding the best ways to ‘teach’ neural machine translation systems and large language models, such as Chat GPT, to translate CSIs by considering context and specific cultural cues.

Theoretical Debates on Translatable and Untranslatable

The debate over translatable and untranslatable centers on the extent to which meaning can be transferred across languages. Some scholars contend that languages share sufficient similarities in terms of meaning, structure and communicative experiences to render translation feasible [2]. For translation studies scholars who argued in favor of translatability, the concept of equivalence held a central role in their theoretical foundations. One of the pioneering scholars in this line, Jakobson, proposed the concept of equivalence in difference — the idea that translation must seek to convey equivalent meaning across languages, even when the grammatical or lexical forms are not directly comparable [2]. Catford further steered this discussion by contending that equivalence exists on a spectrum “rather than [as] a clear-cut dichotomy” [3, p.93]. For Catford, equivalence depends on how much of the meaning can be preserved across different languages. This suggests that there are differences in the actual root meaning of the words depending on the culture, since both language and culture are interconnected.

Expanding on these, Glynn and Hudley [4, p.4] identified three forms of expressions that exhibit “resistance” to translation: conceptual, ideological, and aesthetic or formal. Conceptual refers to ideas, worldviews, or cultural concepts that are deeply embedded in one culture and have no direct equivalent expression in another. For example, “*ар ұят/ar uyať*” is a central concept in Kazakh ethical life. It is often translated in English as “*conscience*,” “*moral integrity*” or “*dignity*”.

Unlike its proposed English equivalents, “*ap ұям/ar ууағ*” carries a strong cultural and conceptual weight: “*to lose ap ұям/ar ууағ*” (*ұямтан айырылу*) represents deep social shame, often seen as a loss of humanity or honor. It is often used in public judgements of character and is tied to both individual reputation and family honor. Ideological form involves differences in values, power structures, or political implications between languages and cultures. For instance, kinship terms in Kazakh language reflect not only familial relationships, but also hierarchal social values and obligations within kinship structure. Words like “*моқал/toqal*” (*second or junior wife, often associated with a lower status in the family hierarchy*) convey specific social obligations and gendered expectations that are difficult to fully capture in English, where kinship terminology carries fewer social expectations. Aesthetic untranslatability, positioned within pragmatic effects, concerns those devices in poetic or formal registers – imagery, allusion, syntactic chimes – whose emotive or perceptual force collapses when re-inscribed. Rhyme, pun, or even the insistent rotation of a stressed syllable can be sacrificed or diluted when the translator opts for semantic fidelity.

Recent studies, for instance, have discovered that AI-assisted translators such as ChatGPT, Google Translate, and MS Translator, reinforce gender biases [5]. Such large language models have also demonstrated a tendency to perpetuate raciolinguistic stereotypes that misrecognize linguistic patterns integral to African American English (AAE) [6]. In line with these studies, Tao et al.’s [7] empirical analysis of large language models, such as GPT-4 and GPT-3.5, has shown that these models are inclined to use languages that align with self-expression values common in English-speaking and Protestant European countries.

Behind many of these problems lies the fact that machine translation models are trained on freely available datasets, often chosen from publicly accessible online sources. Unfortunately, current AI-powered language technologies focus on only two to three percent of the world’s most widely spoken languages [8], particularly those with significant financial and political power. As a result, the linguistic pool of AI is either shaped by the dominance of global hegemonic languages or relegated to the marginalization of “low-resource” languages. Consequently, languages with fewer speakers and less political power often have limited representation in the “world system” of digital content [9]. This, in turn, leads to translations of underrepresented languages that are frequently less accurate and culturally insensitive.

Materials and methods

Research material: The research material selected for this study consists of excerpts from a popular Kazakh folktale – “*The adventures of Aldar Köse*”³³. The

³³ It is important to briefly explain the meaning of the character’s name “Aldar Köse”. Literally, it is the combination of two words: “*Al*” + “*dar*” (literally to trick) and “*köse*” (without beard and moustache). According to the *Old Turkic Dictionary*, the root “*al*” conveys meanings beyond “to deceive”; it also encompasses notions of cunning and wisdom. Given these interpretations, it is evident that the name “Aldar Köse” does not solely imply deception; it also conveys meanings of fame, wisdom, and uniqueness.

original Kazakh version of the book, compiled by Älimbaev et al. (2013), consists of a collection of short tales that revolves around the adventures of its main character, *Aldar Köse*, who is sometimes regarded as the Kazakh counterpart to Robin Hood. In these stories, Aldar Köse is often portrayed as witty, humorous, and cunning; a wanderer of the steppe with no wealth or possessions, who helps the poor, tricks the rich, and challenges injustice through intellect rather than force. Due to these personalities of its main character, this folktale is particularly rich in CSIs such as rhymes, humor, wordplay, and idiomatic language that reflect the worldview, social norms, and linguistic creativity of the Kazakh people. These features make *The Adventures of Aldar Köse* an ideal source for studying the translation of CSI from Kazakh into English.

Research method: For the human-translated version, this study utilized the English translation by Mary Lou Masey (1968). For the AI-generated version, the following prompt was used consistently in the GPT-4o interface as the main prompt throughout the analyses: “*Translate the [excerpt] to English language including all the cultural and historical aspects. Also, don’t directly translate the idioms and the set expressions word by word. Use the similar English versions of the idioms*”.

This prompt was designed to encourage the model to attend to both cultural nuance and idiomatic equivalence. Although the uniform use of a single prompt might help reduce output variability and bias, to get more accurate translation, more specific, secondary prompts, follow-up questions, and translation tips were employed. Where necessary, the AI tool was asked to correct the translation. Then, outcomes generated after machine post-editing were compared with the versions translated by a human translator. Further, a comparative textual analysis was conducted to evaluate differences in cultural interpretation, idiomatic usage, and translation strategies. While employing both qualitative and quantitative approaches, this study provides a comparative assessment of both machine and human translation quality. For this purpose, CSI preservation rate was calculated based on three-score criteria where Score 0 – shows omissions, CSI is missing entirely or poorly replaced; Score 1 – more literal, CSIs are translated in a literal sense. Score 2 – adapted idiomatically, CSIs are rendered in a way in which the same tone has been preserved in the target language. After collecting the final data into one table (Table 2), the final statistics are calculated using the following formula:

$$\text{CSI Preservation rate: Preservation \%} \\ = (\text{number of CSIs adapted or retained} / \text{total CSIs}) * 100$$

Then the preservation rate was calculated, and a pie chart was generated to show the results from the data collection.

Research procedure: As analyzing the entire story would be too lengthy for a paper, by adapting Glynn and Hudley’s framework, the following criteria

to select CSIs was applied: 1) proper and common names, 2) idiomatic phrases and metaphors specific to the cultural context, 3) references to local customs, traditions, and 4) religious or kinship terminology with layered cultural expressions. They are culturally unique, vivid and expressive. The selected CSIs and their explanations are given in Table 1.

Results

This section analyzes how CSIs are rendered in translation, focusing on the challenges and nuances involved in preserving the cultural uniqueness and meaning embedded in the original passage. It also demonstrates how ChatGPT-4o translation was improved when Mary Lou Masey’s translation was given as a prompt and what translation errors occurred after each prompt.

Excerpt 1. (Älimbaev et al., 2013, p.133-134)

Ерте заманда, құйрығы келте заманда Шықбермес Шығайбай дейтін бай болыпты. Төрт түлігі сай болыпты. Қөңілі жай болыпты. Сол Шықбермес Шығайбай үйіне ешкімді қондырмайды екен, қондырса, дәм бермейді екен. Тіпті тастан да қатты сараң, өзі тойса да, көзі тоймайтын адам екен. Үйіне кісі келсе оның жауабы: — Шық, әй! — екен. Осыдан жұрт оны Шығайбай атап кеткен екен. Шықбермес Шығайбайдың аты естілмеген ел болмайды екен. Оның «Шық-әйін» естімеген жан болмайды екен. Қайтсем де, қалай болса да Шығайбайдан дәм татам деген талайлардың тауы шағылған болады екен. (Älimbaev et al., 2013, p.133-134).

Table 1. CSIs from the selected excerpts and their explanations

	Culturally Specific Items	Explanations
1.	<i>Ерте, ерте, ертеде, құйрығы келтеде/erte, erte, ertede, quiryǵy keltede</i>	Almost all Kazakh fairy tales start with this figurative expression. It means that the story/action happened in time immemorial. It is a mythical, distant past. The literal translation of this part of figurative expression is “with a short tail.”
2.	<i>Шықбермес/Shyqbermes</i>	It is a noun-forming adjective, which is literally translated as following: “shyq” – get out, “bermes” – the one who does not give anything. Literally it means “someone who knows only one word: get out! Figuratively: a tight-fisted person.
3.	<i>Шығайбай/Shygaibai</i>	The first passage of the fairy tale explains the origin of this name quite well. It’s an abrupt, informal way of telling someone to leave. The verb “shyq” in Kazakh means “get out,” and “ai” is an exclamation used in commanding speech. In addition, bai is the Kazakh term for the wealthy person. “Shyq” and “ai” are combined to create a proper name “Shygai” (the sound -q changed to -g because of regressive assimilation).
4.	<i>Төрт түлігі сай болыпты/Tört tüligi sai bolypty</i>	In Kazakh culture ‘ <i>mәpm мүлік/tört түлік</i> ’ refers to abundance, endless wealth meaning that the man possesses all types of livestock such as horses, cows, camels, and sheep. It is an important cultural symbol of wealth and prosperity.
5.	<i>Тастан да қатты сараң/ tastañ da qatty sarañ</i>	<i>It is a widely used idiom to describe a greedy person, which can literally be translated as “harder than a stone.”</i>

Translating the untranslatable in Kazakh fairy tales: Human vs AI

6.	Өзі тойса да, көзі тоймайтын адам/ özi toisa da, közi toimaityn adam	It is another commonly used idiom to describe a greedy person. It can literally be translated “even when his stomach is full, his eyes are not.”
7.	Шық-әй/Shyq-ai	The verb “shyq” in Kazakh means “get out,” and “ai” is an exclamation used in commanding speech.
8.	Тауы шағылған/ тауы шағылған	This is an idiomatic expression which can literally be translated as “one’s mountain has been shattered.” It is a Kazakh idiom meaning to be deeply disappointed, to suffer a major setback, or to lose hope.

Prompt 1: Translate the [excerpt] to English language including all the cultural and historical aspects. Also, don’t directly translate the idioms and the set expressions word by word. Use the similar English versions of the idioms.

*Once upon a time, in the distant past, (1) there was a rich man named Shyghaybay (2), who was known as Shykbermes Shyghaybay (3). He had all his livestock in order (4), and his heart was content. However, Shyghaybay never allowed anyone to stay at his house; even if he did, he wouldn’t offer them any food. He was even **harder than stone in his stinginess (5)—he himself would feast, but his eyes were never satisfied.** (6) If anyone came to his house, his response was:*

*- «Leave, hey!» (7) And so, the people began to call him Shyghaybay. The name of Shykbermes Shyghaybay was known throughout the land. No one could say they hadn’t heard his «Shy, hey!» Whenever anyone tried, by any means possible, to get a taste of his food, **they were left disappointed (8).***

Analysis:

CSI 1. Ерме, ерте, ертеде, құйрығы келтеде/erte, erte, ertede, quiryğy keltede

ChatGPT: *Once upon a time, in the distant past*

Here, readers can see that ChatGPT simply omits the “quiryğy keltede” part of the expression and goes straight to “once upon a time.” In fact, the replacement of “quiryğy keltede” to equivalents like “once upon a time” compromises the cultural nuance and stylistic uniqueness in the original text. However, it erases the rhythmic flavor of traditional Kazakh storytelling, where the use of similarly sounding words such as “erte” and “kelte” enhance the narrative’s musicality and oral appeal.

CSI 2: Шықбермес/Shyqbermes

ChatGPT: *...who was known as Shykbermes Shyghaybay*

ChatGPT translates the original noun-forming adjective using a noun clause beginning with “who...”. This strategy involves a shift in word order. Such structural adjustments are normal in English translations. What is problematic, however, is that ChatGPT does not translate the main character’s name, instead just

transcribes it word-for-word as “*Shykbermes Shyghaybay*”. As it was mentioned before, the name “*Shyqbermes Shygaibai*” in Kazakh language implies that the character is a very stingy (greedy) person. However, ChatGPT’s translation does not reflect that meaning.

CSI 3: *Төрт түлігі сай болынты/Tört tülіgі sai bolypty*

ChatGPT: *He had all his livestock in order.*

ChatGPT rendering still lacks the cultural depth and nuance conveyed in the original text.

CSI 4: *тастан да қатты сараң/tastan da qatty sarañ*

ChatGPT: *harder than stone in his stinginess*

This is another commonly used idiom that conveys an extreme level of miserliness. ChatGPT’s translation “*harder than stone in his stinginess*” is more literal and closer to the original meaning. But it could be slightly improved if more familiar idiomatic expression (e.g., “*as stingy as stone*”) is used.

CSI 5: *өзі мойса да, көзі тоймайтын адам / özi toisa da, közi toimaityn adam*

ChatGPT: *he himself would feast, but his eyes were never satisfied*

The idiom ‘*Özi toisa da, közi toimaityn adam*’ literally translates as “*even when his stomach is full, his eyes are not,*” describing insatiable greed. ChatGPT translates it more literally: “*he himself would feast, but his eyes were never satisfied*”.

CSI 6: *Шық-әй/Shyq-ai*

ChatGPT: *Leave-hey.*

ChatGPT rendered “*Shygai*” as “*Leave-hey.*” This means ChatGPT misses the figurative meaning of “*Shyq-ai*” and its cultural connotation to Shygaibai’s name in the original text.

CSI 7: *тауы шағылған/tauу şağылған*

ChatGPT: *.... they were left disappointed*

ChatGPT rendered the idiom “*тауы шағылған/tauу şağылған*” (lit.: *their mountain shattered*) as “*they were left disappointed.*” Although ChatGPT does not necessarily use an idiomatic expression, it conveys the contextual meaning of the original idiom. However, it is worth noting that the idiom “*тауы шағылған/tauу şağылған*” in Kazakh carries a deeper emotional weight; it is more than disappointment, rather a great sense of emotional collapse. Although, ChatGPT’s translation “*they were left disappointed*” captures the general sentiment, it does not fully reflect the emotional intensity.

After this analysis, a more specific prompt will be proposed based on Mary

Lou Masey's translation. This part can be considered as a post-editing of the raw machine translation and aims to determine whether machine post-editing will influence the outcome and can generate a high-quality translation. Such automatic post-editing will 'reduce repeated manual corrections and improve translation productivity' [10]. This way, the study will help the ChatGPT decode new CSIs, retrieve contextual information and train the data.

Prompt 2. Improve the quality of translation of highlighted word expressions relying on Mary Lou Masey's translation. Pay attention to the untranslatable, phonetic peculiarities of Kazakh personal names as well as Mary Lou Masey's omissions of CSIs. Offer a tone that better matches the original folktale.

Mary Lou Masey's translation: *Once upon a time (1) there lived a rich man named Shigaibai (2) who was famed far and wide for his incredible greed (3). In the whole vast steppe, there was no one more miserly than he. Not once in his life had Shigaibai given anything away, not even so much as a drop of water (5 and 6), nor had he ever invited anyone to be his guest. (7) – no translation. (8) – no translation.*

ChatGPT: Long, long ago, back when *even the foxes had short tails*, there lived a wealthy man named Shygaibai, who came to be known as *Shyqbermes Shygaibai* – Shygaibai the Ungiving. His herds were plentiful, and his fortune complete. *He lived in comfort*, yet not once did he invite a soul into his home. And if by chance someone did step inside, he wouldn't offer them so much as a sip of tea. He was *stingier than stone itself* — even when *his belly was full, his greedy eyes were never content*. If a traveler came knocking, all they'd get was a sharp bark: — “*Out, you!*” And so, the people began calling him Shygaibai. His name, Shyqbermes Shygaibai, was known across the steppe, and there wasn't a soul who hadn't heard his bitter “*Out, you!*” echo in the wind. Many tried — by hook or by crook — to get a taste of his food, but each one left with *their hopes dashed and their pride bruised*.

Analysis: When a correct prompt is given, even the machine can perform cognitive effort and can identify translation inconsistencies and correct them. This time ChatGPT used a more evocative and resonant language. The dramatic effect is more appropriate. CSIs are not translated literally, instead, it tried to find a parallel to a source language CSIs.

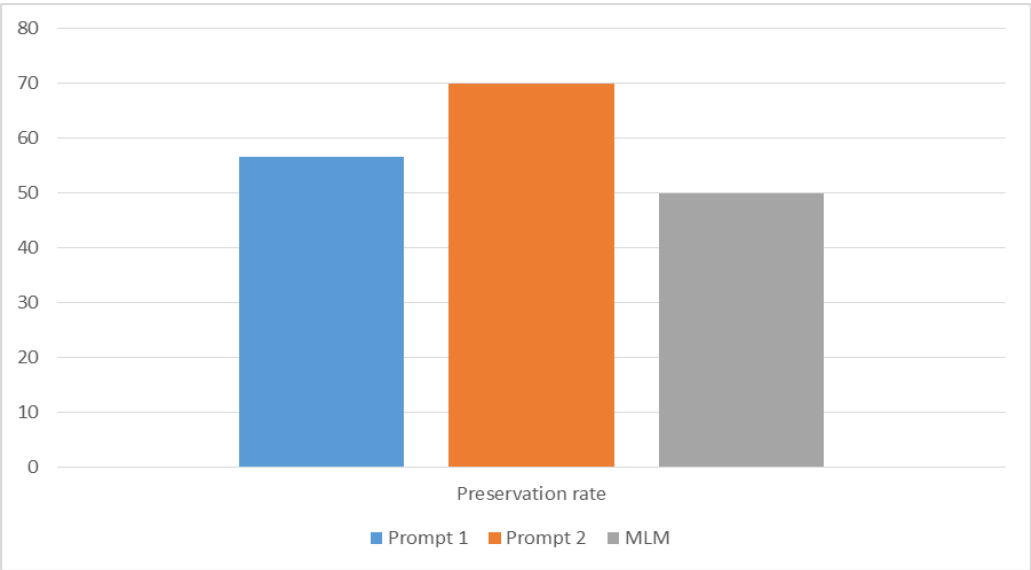
Table 2. Summaries of translation problems identified

CSI Phrase (Kazakh)	Prompt 1	Prompt 2	M a s e y Translation	Score: Prompt 1	S c o r e : Prompt 2	Score: Masey
“Ерте заманда”	Adapted	Adapted	Adapted	2	2	2
“Шықбермес”	Transcribed	Adapted	Adapted	2	2	2
“Төрт түлігі сай болыпты”	Literal	Adapted	Omitted	1	2	0
“Тастан да қатты сараң”	Adapted	Adapted	Adapted	2	2	2

“Көзі тоймайтын адам”	Literal	Adapted	Omitted	1	2	0
“Шық-эй”	Literal	Literal	Omitted	1	1	0
“Тауы шағылған”	Adapted	Adapted	Omitted	2	2	0

Altogether, 30 CSIs (tables1 and 2) were evaluated. By the end of the experiment, Prompt 1 scored 34, Prompt 2 scored 42, and MLM scored 29, respectively. This analysis shows that translation inconsistencies occurred in all three cases as these CSIs are not customary in the target language. As a result, the assumption that human mind and creativity excel the machine translation in many ways needs to be revisited. ChatGPT could cope with complex CSIs and adapt the database when an accurate prompt incorporated with human translation was given.

The outcome is as follows:

Picture 1 – Preservation rate table

ChatGPT with Prompt 1 has earned a quality score of 56.67%, which is higher than human translation quality by 6.67%. When the second prompt was given, it could generate even more coherent and readable output while efficiently preserving CSIs. The total quality score it earned was 70% compared to 50% for a human translator. Mary Lou Masey failed to translate most of the CSIs, many of the untranslatable were omitted which negatively impacted the target text quality. These experimental results support the claim of this paper that the human-AI synergy will generate a more high-quality translation of the CSIs of underrepresented languages such as Kazakh.

Discussion

This study based on qualitative-quantitative analyses of CSIs in human versus ChatGPT translations reveals persistent challenges in translating

“untranslatables”—words or expressions deeply rooted in culture or philosophy that resist straightforward equivalence [11]. These challenges manifest as domestication, oversimplification, omission, and insufficient contextualization.

The human translation by Mary Lou Masey tends to simplify or omit CSIs to maintain narrative cohesion and align with moral values deemed appropriate for the target audience. For instance, Mary Lou Masey omits several CSIs such as “*eşki quiryğy keltede*” (1) and “*тәрт мүлігі сай болынты/төрт түлігі сай бөліпті*” (4) and reduces “*toqal*” to “*his servant girl*.” As indicated in the previous section, in the traditional Kazakh culture, *toqal* is the second or junior wife, often associated with a lower status in the family hierarchy. It appears that the author chooses to omit first two idioms because they are deeply embedded in the source culture and lack direct English equivalents, while the last term is modified to protect Western readers, especially children, from culturally sensitive content. Although these strategies enhance readability and reduce cognitive load, they risk erasing vital cultural nuances, stylistic richness, and epistemological depth. Such preference for domestication and adjustment in translation can reinforce hegemonic narratives by prioritizing the target culture’s norms over the source culture’s unique voice.

In contrast, ChatGPT handles complex linguistic structures and processes large volumes of texts with notable accuracy [12]. Several empirical studies have confirmed that ChatGPT’s commendable capabilities in translating complex texts are sometimes almost equal in quality to those of human translators with advanced expertise. Similarly, Hernández-Guerra [13] showed that machine-generated and human-produced subtitles were closely similar in quality; only individuals with advanced translation expertise could notice the subtle differences. Consistent with these studies, the present study observed that ChatGPT tends to generate a more accurate translation, often prioritizing fidelity to the original text and minimizing omissions as compared to human translation when a clear and appropriate prompt is given.

Nonetheless, machine translation often fails to comprehend or elaborate on the cultural and emotional significance of the original text. Consequently, the outcomes generated by ChatGPT are often diluted or misinterpreted. For instance, after the first prompt, when translating the imperative “*Shyq-ai*,” ChatGPT failed to recognize the cultural connotation embedded in the phrase, particularly its association with the main character’s stinginess. To overcome such limitations, Li et al. [14], introduce a scalable, context-aware multilingual idiom knowledge base (IDIOMKB) developed in assistance with large language models.

Conclusion

Although advancements in language modelling enhance AI tools’ ability to decode idiomatic expressions, training remains heavily biased toward high-resource languages with extensive corpora. Consequently, assistive models still fall short when handling culturally specific items from languages that lack

expansive datasets, such as Kazakh. The system's inability to retrieve accurate meaning demonstrates the need for human assistance to faithfully convey the layered cultural, emotional, and lexical shape of Kazakh CSIs into English.

Findings of the current study demonstrate that translation is far from being a mere linguistic task. It involves the cultural elements that highly affect translation quality. Cultural divergence along with implicit information embedded in source and target languages obstruct a complete correspondence of an utterance with its translation. Even in an era of rapidly deploying neural machine translation systems, large language frameworks struggle to mediate culturally specific items. Recommended as a time-saving measure, tools like ChatGPT process whole prompts promptly yet miss the contextual, conceptual, and emotional gestures integral to the source text. Failure remains conspicuous when the source language is Kazakh, a tongue marginal to the digital ecosystems of databases and corpora, whose vocabulary is still held in the periphery of world linguistic systems. Systematic overuse of automated translation, therefore, depreciates quality while quietly erasing the specific textures of marginal cultures and affording uneven prominence in international debate to already dominant linguistic communities.

Therefore, while advocating for an alliance between AI and human translations, the study emphasizes the culturally centric translation practices that do not omit, weaken, or simplify the source text overly. Such a collaborative approach helps to attain both the fidelity to the original text and its cultural significance.

REFERENCES

- [1] Cassin B., Apter E., Lezra J. and Wood M. (eds.). Dictionary of untranslatables: A philosophical lexicon. – Princeton: Princeton University Press, 2014. – P. 13-44.
- [2] Jakobson R. On linguistic aspects of translation // On translation. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959. – P. 232–239.
- [3] Catford J. C. A linguistic theory of translation. Vol. 31. – London: Oxford University Press, 1965. – 110 p.
- [4] Glynn D., Hadley J. Theorizing (un)performability and (un)translatability // Perspectives. – 2021. – №29(1). – P. 20–32.
- [5] Ghosh S. and Caliskan A. ChatGPT perpetuates gender bias in machine translation and ignores non-gendered pronouns: Findings across Bengali and five other low-resource languages // Proceedings of the 2023 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society. Association for Computing Machinery. – 2023. – P. 901–912.
- [6] Hofmann V., Kalluri P. R., Jurafsky D. and King S. AI generates covertly racist decisions about people based on their dialect // Nature. – 2024. – № 633(8028). – P. 147–154.
- [7] Tao Y., Viberg O. Cultural bias and cultural alignment of large language models // Cognitive Systems Research. – 2024. – № 83. –P. 101–174.
- [8] Helm P. Gábor B., Gertraud K. Fausto G. Diversity and Language

Technology: How Techno-Linguistic Bias Can Cause Epistemic Injustice. – 2023. <https://arxiv.org/abs/2307.13714>

[9] Apter E. Afterword: Towards a theory of reparative translation / Giusti F. and Robinson B. L. (eds.) The work of world literature. – ICI Berlin Press, 2021. – P. 209–228. doi:10.37050/ci-19_09.

[10] Chatterjee R. Automatic post-editing for machine translation. – 2019. <https://arxiv.org/abs/1910.08592>

[11] Large D., Akashi M., Józwikowska W. and Rose, E. (eds.). Untranslatability: Interdisciplinary perspectives. – London: Routledge, 2018. – 236 p.

[12] Fan R., Zhang Y. Strengths and limitations of machine translation and human translation' / Role of AI in translation and interpretation. – IGI Global Scientific Publishing, 2025. – P. 95–118.

[13] Hernández-Guerra E. Towards Inclusive Machine Translation: The Intersection of Artificial Intelligence, LGTBIQ+ Terminology, and Gender Bias // ELUA: Estudios de Lingüística, – 2024. – №39(1). – P. 125-145

[14] Li S., Chen J., Yuan S., Wu X., Yang H., Tao S. and Xiao Y. Translate meanings, not just words: IdiomKB's role in optimizing idiomatic translation with language models // Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence. – 2024. – № 38(17). – P. 18554–18563.

ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІНДЕГІ БАЛАМАСЫЗ ЛЕКСИКАНЫ АУДАРУ: КӘСІБИ АУДАРМАШЫ VS ЖИ

*Мизамхан Б.¹, Дюсембина Г.², Езмахунова А.³

^{*1,3} Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем
Тілдері Университеті, Алматы, Қазақстан

² Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті
Алматы, Қазақстан

Андатпа. Google Translate және DeepL сияқты жүйелердің дамуына байланысты кәсіби аудармашылар мен машиналық аударма құралдары атқаратын рөлдер айтарлықтай өзгеріске ұшырап жатыр. Соған қарамастан, мәдени реңттегі мәтіндерді қазақ тілінен ағылшын тіліне аудару мәселесі әлі де өзекті және күрделі күйінде қалып отыр. Машиналық аударма құралдарының қазақ салалық ерекшеліктерге бейімделмеуі, сондай-ақ қазақ тілі сияқты тілдердің әртүрлі мәтіндік корпустарда жеткілікті дәрежеде қамтылмауы тікелей аударылмайтын ұғымдарды бұрмалап түсіндіруге, аударма қателіктеріне, мәтіндегі сөздер, ұғымдар мен сөйлемдердің арасында логикалық байланыстың болмауына және аударма тілде сөйлейтін аудитория үшін мәтіннің жасанды болып естілуіне жол ашып отыр.

Аудармадағы осындай сәйкессіздіктерді тиімді талдау үшін GPT-4o жүйесін пайдалана отырып, сондай-ақ, кәсіби аудармашы мен машиналық аударма нәтижелеріне сүйене отырып, екі түрлі нұсқауға (prompt) негізделген стратегия жасалды.

Талдау көрсеткендей, нұсқау дұрыс берілген жағдайда, қазіргі көпшілікке қолжетімді жасанды интеллект (GPT-4o) жүйесі жіберетін қателер саны бұдан айтарлықтай аз болмақ. Адам және машиналық аударма стратегияларын үйлестіру мәселесіне назар аударып, бұл зерттеу машиналық аударманың сапасын арттыру үшін кәсіби аудармашымен бірлесе отырып, мазмұнды нұсқау жасап қолдануды ұсынады.

Зерттеу нәтижелері, сонымен қатар, аударма сапасы әрқилы болғанымен, GPT-4o жүйесі мен кәсіби аудармашының бірлесе жұмыс істеуі баламасыз элементтердің эмоциялық және танымдық (эпистемологиялық) мәнін жақсартуға түсетінін де көрсетеді.

Бұл мақала, сондай-ақ, аудармада түпнұсқа мәтіннің мазмұнына барынша сай келетін балама табуға ұмтылу қажет екені де атап өтеді.

Зерттеу теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да құнды, өйткені ол мәдени-реңкке ие элементтерді тереңірек түсінуге мүмкіндік береді және әртүрлі аударма тәсілдерінің мәдени мазмұнды жеткізуге қалай әсер ететінін көрсетеді. Сонымен қатар, бұл жұмыс қазақ тілі табиғи тілді өңдеу (Natural Language Processing) саласында аз қамтылған тіл ретінде қарастырылған жағдайда, Google Translate немесе ChatGPT сияқты жасанды интеллекттің көмегімен аударудың кемшілігін анықтауға және оларды жетілдіру жолдарын ұсынуға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: мәдени реңкке ие сөздер, баламасыз лексика, жасанды интеллект, аударма баламасы, аз зерттелген тіл, әр түрлі, мәтін корпусы, аударманың әрқилылығы, машиналық аударма

ПЕРЕВОД НЕПЕРЕВОДИМОГО В КАЗАХСКИХ СКАЗКАХ: ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ПЕРЕВОДЧИК vs ИИ

*Мизамхан Б.¹, Дюсембина Г.², Езмахунова А.³

^{*1,3} Казахский Университет Международных Отношений и Мировых
Языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

² Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая

Аннотация. Несмотря на то, что роль профессиональных переводчиков и машинного перевода изменилась с развитием таких систем как Google Translate и DeepL, проблема перевода непереводаемых или культурно-специфических терминов с казахского на английский язык по-прежнему остается сложной. Недостаток специализированного обучения по использованию инструментов машинного перевода, а также недостаточная представленность таких языков, как казахский, в разнообразных текстовых корпусах могут привести к неверному толкованию непереводаемых элементов, ошибкам в переводе и текстовой непоследовательности, а также к переводам, которые могут показаться неестественными для целевого читателя. Две стратегии для эффективного анализа переводческих несоответствий анонимно разработаны на основе GPT-4o-промптов, учитывающего и человеческий, и машинный перевод. Проведенный

анализ показывает, что при корректном составлении промпта нынешняя публично доступная система делает меньше критических ошибок. Освещая интеграцию стратегий человеческого и машинного перевода, данное исследование выступает за использование тщательно проработанных переводческих промптов, дополненных человеческим переводом, для повышения качества машинного перевода.

Результаты также демонстрируют, что, несмотря на нестабильное качество перевода, перевод GPT-4o с участием человека способствует улучшению эмоционального и эпистемологического аспектов передачи непереводаемых элементов.

В статье также отмечено, что при переводе на язык оригинала необходимо стремиться к наиболее близкой к оригинальному эквивалентности элементов перевода (эквиваленту элемента).

Эксперимент полезен как в теоретическом, так и в прикладном плане, расширяя представление о культурно-специфических элементах и позволяя понять, как перевод на разные языки требует применения различных подходов к дополнению их передачи. Кроме того, он поможет лучше понять ограничения и возможные направления для улучшения переводческих инструментов на базе искусственного интеллекта, а таких как Google Translate, и ChatGPT, в частности, при работе с малоизученным языком в обработке текстов на естественном языке казахским.

Ключевые слова: культурно-специфические элементы, непереводаемое, искусственный интеллект, переводческая эквивалентность, малоизученные языки, различный, корпус текстов, несоответствия перевода, машинный перевод

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 15.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about the authors:

Mizamkhan Baglan – Candidate of Philological Sciences, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, e-mail: balapane@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Dyussembina Gulsamal – PhD, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: gulsamal86@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0121-9069>

Yezmakhunova Arzigul – MA, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, e-mail: arzusha85@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-6709-2906>

Авторлар туралы мәлімет:

Мизамхан Бағлан – филология ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Series “PHILOLOGICAL SCIENCES” No. 4 (79) 2025

Mizamkhan B., Dyussembina G., Yezmakhunova A.

Алматы, Қазақстан, e-mail: balapane@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Дюсембина Гүлсамал – PhD, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: gulsamal86@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0121-9069>

Езмахунова Арзигуль – магистр, Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: arzusha85@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-6709-2906>

Информация об авторах:

Мизамхан Бағлан – кандидат филологических наук, Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: balapane@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Dyussembina Gulsamal – PhD, Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: gulsamal86@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0121-9069>

Езмахунова Арзигуль – магистр, Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: arzusha85@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-6709-2906>

УДК 81

МРНТИ 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.031>

ЭЛЛИПСИС КАК СТРАТЕГИЯ СНИЖЕНИЯ КОГНИТИВНОЙ НАГРУЗКИ В СИНХРОННОМ ПЕРЕВОДЕ С КИТАЙСКОГО НА РУССКИЙ ЯЗЫК

*Шарыпова А.С.¹, Калибекулы Т.²

*¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

² Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. По мере ускорения процесса глобализации, ростом международного взаимодействия, синхронный перевод, вследствие его эффективности в аспекте скорости и времени перевода, находит все более широкое применение на различных конференциях, мероприятиях высокого международного и национального уровня. При этом, речь спикеров на мероприятиях высокого уровня отличается особенностями, составляющими дополнительную нагрузку на переводчика-синхрониста. В связи с этим возникает необходимость в более глубоком анализе стратегий и приемов, позволяющих переводчику оперативно адаптироваться к сложным речевым условиям. Одним из таких приемов, получивших внимание исследователей, является переводческий эллипсис — намеренное опущение части информации при сохранении смысла высказывания. Изучение его роли в условиях повышенной когнитивной нагрузки приобретает особую значимость.

В данной статье рассматривается прием эллипсиса в синхронном переводе в рамках теории и модели когнитивно-динамической нагрузки, а также рассматривается применение данного приема в аспекте снижения когнитивной нагрузки в синхронном переводе, проводится анализ причин и эффективности использования приема эллипсиса на примере китайско-русской языковой комбинации.

Основной целью исследования в рамках данной статьи, является выявление особенностей явления синхронного перевода с точки зрения изучения приема переводческого эллипсиса, а также систематизация и формирование теоретической и методологической базы для проведения дальнейших исследований по данному направлению в синхронном переводе для китайско-русской языковой комбинации.

Методы исследования базируются на сопоставительном анализе, который позволяет выявить закономерности применения различных приемов упрощения в контексте синхронного перевода с китайского на русский язык.

Результаты исследования свидетельствуют, что эллипсис — это результат осознанного и обоснованного выбора, продиктованного

спецификой синхронного перевода, где ключевыми ограничивающими факторами выступают темп поступления информации, её семантическая плотность, ограниченность времени на обработку и необходимость немедленного воспроизведения смысла на языке перевода.

Актуальность и практическое значение работы заключается в малоизученности данного направления, а также возможности применения данных теоретического исследования на практике перевода. При этом, учитывая растущую потребность в высококвалифицированных переводчиках, способных эффективно работать с китайско-русской языковой комбинацией в условиях повышенной когнитивной нагрузки, результаты исследования могут способствовать разработке практических рекомендаций для подготовки специалистов в сфере синхронного перевода.

Ключевые слова: перевод, синхронный перевод, эллипсис, упрощение, когнитивная нагрузка, стратегии, приемы, пропуск

Введение

В условиях интенсификации международных контактов и растущей потребности в оперативной межкузыковой коммуникации, синхронный перевод занимает ключевое место на конференциях и мероприятиях высокого уровня. Такая форма перевода обеспечивает максимальную скорость и эффективность, но предъявляет к переводчику повышенные когнитивные требования. Речь спикеров на подобных мероприятиях, как правило, характеризуется высокой информационной плотностью, насыщенностью специальной терминологией и сложными синтаксическими структурами, что существенно усложняет задачу понимания и воспроизведения содержания на языке перевода.

Современные исследования стратегий упрощения в синхронном переводе выделяют, как правило, три основных приёма: эллипсис, обобщение и индукцию. Однако, несмотря на накопленный теоретический и практический материал, ряд аспектов остаётся недостаточно изученным. В частности, наблюдается дефицит исследований, посвящённых эллипсису как специфическому приёму упрощения в китайско-русской языковой комбинации.

В отличие от английско-русского или русско-английского направлений, где эллиптические конструкции анализировались в связи с экономией речевых средств и прагматической адаптацией, для китайско-русского синхронного перевода подобные исследования практически отсутствуют. Между тем именно китайский язык характеризуется высокой частотностью нулевых элементов (опущенных подлежащих, объектов и предикатов), что создаёт особые трудности при передаче смысла на русский язык, требующий большей эксплицитности.

Научная новизна данного исследования заключается в том, что в нём впервые предпринимается попытка системного анализа эллипсиса как переводческой стратегии в китайско-русском синхронном переводе, с учётом его функционально-семантических типов, прагматических факторов и жанровой специфики.

Описание материалов и методов

В данном исследовании применяется комплексный подход, включающий теоретический анализ и практическое исследование переводческих стратегий. Основу работы составляет метод сопоставительного анализа, который позволяет выявить закономерности применения различных приемов упрощения в контексте синхронного перевода с китайского на русский язык. Этот метод направлен на идентификацию особенностей и закономерностей применения эллипсиса, как стратегии снижения когнитивной нагрузки на переводчика, что является центральной темой исследования.

Теоретическая часть исследования опирается на несколько ключевых концепций, которые актуальны для современной теории перевода. Одним из основных теоретических оснований является модель когнитивной нагрузки Жилия, которая объясняет ограничения психических ресурсов переводчика в процессе синхронного перевода. Согласно этой модели, переводчик сталкивается с ограничением ресурсов внимания и памяти, что требует применения упрощающих стратегий, таких как эллипсис. Для эффективной работы с этими ограничениями важно учитывать, как переводчик осуществляет выбор между сохранением полной информации и необходимостью упрощения текста. В связи с этим важным становится анализ когнитивной нагрузки, возникающей при использовании различных стратегий упрощения.

Также в исследовании используются положения теории функциональной эквивалентности Ю. Найды [1]. Эта теория ориентирована на сохранение функциональной эквивалентности между исходным и переводным текстами, при этом не обязательно требуется полное соответствие в лексическом и грамматическом плане. В контексте нашего исследования теория Найды помогает определить, насколько эффективен эллипсис как средство упрощения текста, сохраняя при этом смысловую целостность и функциональность сообщения в условиях синхронного перевода.

Особое внимание уделяется анализу когнитивных механизмов, которые позволяют переводчику осуществлять осознанный отбор элементов для опущения, при этом не нарушая смысловую целостность сообщения. Это включает в себя изучение того, какие элементы текста являются избыточными или несущественными в конкретном контексте, и могут быть опущены без потери важной информации. Исследование принимает во внимание как лингвистические, так и экстралингвистические факторы, влияющие на принятие переводческих решений в условиях реального времени.

В качестве примеров приема переводческого эллипсиса в синхронном переводе с китайского на русский язык, использован корпус из 50 фрагментов синхронного перевода с китайского на русский язык, извлеченных из официальных трансляций крупных международных мероприятий, транслировавшихся телеканалами CCTV International и CGTN на русском, составившим эмпирическую базу исследования.

В корпус включались речевые фрагменты длительностью от 10 до 60 секунд, содержащие законченное высказывание спикера и его синхронный

перевод на русский язык. Общий объем анализируемого материала составил около 1500 словоупотреблений в китайском оригинале и около 2000 словоупотреблений в русском переводе. В статье приведены наиболее показательные варианты по типу переводческого эллипсиса в качестве примеров (см. Таблица №1 Примеры использования приема эллипсиса в синхронном переводе с китайского на русский язык).

Теоретическая база исследования

Анализ научных работ, посвящённых эллипсису как стратегии в синхронном переводе, показывает, что большинство исследований опираются на теорию когнитивной нагрузки и «модель усилий» Даниэля Жилия (Gile, 1995) [2]. Эти теоретические подходы исходят из фундаментального положения: когнитивные ресурсы переводчика ограничены, а деятельность синхронного перевода требует их интенсивной мобилизации. Согласно Жилию, когда количество информации, подлежащей обработке, превышает порог возможностей когнитивной системы, качество перевода значительно снижается. В экстремальных случаях нарушается сама цель перевода — обеспечение эффективной межкузыковой коммуникации.

Даже в тех ситуациях, когда общий объём информации не выходит за пределы когнитивной пропускной способности переводчика, перераспределение ресурсов в пользу, к примеру, углубленного семантического анализа метафоры или интерпретации культурно обусловленного контента, неизбежно ведёт к дефициту внимания в других аспектах перевода, таких как память или координация. Это, в свою очередь, также снижает итоговое качество перевода. Жиль подчёркивает, что не только скорость речи, но и плотность информации в сообщении существенно влияют на сложность восприятия и, как следствие, на корректность передачи оригинального смысла. Даже при замедленном темпе речи высокая плотность информации может затруднить адекватную интерпретацию.

В контексте вышеописанных ограничений когнитивной природы синхронного перевода, значительное внимание научного сообщества было уделено разработке и обоснованию различных приёмов упрощения переводческого процесса. Наиболее часто в работах исследователей рассматриваются три основных стратегии: эллипсис, обобщение и индукция.

В ряде трудов осуществляется попытка дифференцированного анализа приёмов упрощения с различных теоретических позиций. Так, Се Вэйцзи в статье «О “простоте информации” и её масштабе в синхронном переводе» [3] рассматривает эллипсис сквозь призму когнитивного подхода к знаниям. Он утверждает, что уровень владения фоновыми знаниями и способность к интерпретации контекста позволяют переводчику безопасно применять стратегию переводческого эллипсиса, не теряя при этом существенной информации. Однако данная работа не анализирует возможные негативные последствия такого пропуска.

Ма Линшань в статье «Обработка нечеткой информации при синхронном переводе» [4] апеллирует к функциональной и вариативной теориям перевода, делая акцент на том, что дословная передача информации

необязательна при передаче смысла. Он различает между «эллипсисом буквального значения» и «игнорированием несущественной информации», акцентируя внимание на необходимости сохранения функциональной целостности текста.

Гао Миньби в работе «О стратегии пропуска при синхронном переводе с точки зрения информационной структуры» [5] обосновывает правомерность использования эллипсиса как стратегии, приводя примеры конкретных речевых ситуаций. Однако исследование ограничено эмпирическим описанием и не предлагает глубокой теоретической интерпретации механизма эллипсиса.

В свою очередь, Сюй Мин в статье «Когнитивная интерпретация “девербализации” в процессе устного перевода» [6] вводит концепт «отсоединения от языковой оболочки», рассматривая эллипсис как часть естественного процесса девербализации. С точки зрения психолингвистики, он интерпретирует перевод как процесс восстановления смысла вне зависимости от формального языкового кода.

Дальнейшие исследования, такие как работа Чжоу Цзиньхуа «Исследование причин пропусков при синхронном переводе» [7], различают активные и пассивные пропуски, подчёркивая важность осознанного распределения когнитивных ресурсов с целью минимизации негативных последствий пассивных пропусков. Ли Хунъин [8], анализируя перевод с точки зрения теории информации, подчёркивает центральную роль коммуникативной эффективности, а не формальной полноты передачи.

Тан Хуэй в исследовании [9], выполненном в рамках теории релевантности, делает акцент на необходимости достижения максимальной передачи намерений говорящего при минимальных усилиях со стороны слушателя. Исследование отличается практической направленностью: автор предлагает исключать в переводе элементы, не несущие существенной информации, такие как речевые формулы вежливости и идиоматические выражения.

Учёные Казахстана и СНГ также внесли значительный вклад в изучение эллипсиса как переводческой стратегии. Так, российский лингвист В.Н. Комиссаров [10] в своих работах подчёркивал значение функционального подхода к переводу, при котором допустимо опускать элементы, не играющие существенной роли в коммуникативной ситуации, если это не нарушает целостности и смысла высказывания. Его подход создал методологическую основу для дальнейших исследований, ориентированных на прагматическую адаптацию текста.

В исследовании М.В. Шлее [11], посвящённом когнитивным аспектам устного перевода, подчёркивается, что эллипсис часто возникает как результат перераспределения внимания переводчика в условиях ограниченной когнитивной пропускной способности. При этом особое внимание уделяется способности к быстрой смысловой переработке, опирающейся на контекст и фоновые знания, что позволяет минимизировать искажения при опущении второстепенных фрагментов речи.

Казахстанский учёный Ж. Смагулова [12] в серии работ по межъязыковой

Серия «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ» No. 4 (79) 2025 447

интерференции и стратегиям синхронного перевода подчёркивает роль эллипсиса как одного из ключевых адаптационных механизмов. Она акцентирует внимание на том, что в условиях мультиязычного общения, характерного для Центральноазиатского региона, эллипсис становится не только средством снижения когнитивной нагрузки, но и способом культурной адаптации перевода.

В исследованиях Г.Н. Копыловой [13], посвящённых прагматике устного перевода, эллипсис рассматривается как инструмент достижения речевого компромисса между формой и содержанием. Копылова подчёркивает, что при синхронном переводе эллипсис позволяет сохранить интенцию высказывания без излишнего перегрузки когнитивной системы переводчика, особенно в условиях стрессового речевого взаимодействия.

Сопоставительный анализ всех вышеупомянутых трудов позволяет сделать вывод, что эллипсис рассматривается как один из ключевых инструментов регулирования когнитивной нагрузки. Его использование объясняется не только необходимостью адаптации к ограниченным когнитивным ресурсам, но и стремлением к достижению коммуникативной релевантности и функциональной эквивалентности.

Результаты и обсуждение

Эллипсис в синхронном переводе представляет собой не просто технический приём сокращения речевого материала, а осмысленную стратегию, направленную на оптимизацию когнитивных ресурсов переводчика в условиях интенсивного речевого взаимодействия. Полученные в ходе анализа результаты позволяют утверждать, что использование эллипсиса не следует трактовать как проявление неполноценности перевода или недостаточной квалификации переводчика. Напротив, эллипсис — это результат осознанного и обоснованного выбора, продиктованного спецификой синхронного перевода, где ключевыми ограничивающими факторами выступают темп поступления информации, её семантическая плотность, ограниченность времени на обработку и необходимость немедленного воспроизведения смысла на языке перевода.

В ситуации, когда объём входящей информации превышает когнитивные возможности человека, переводчику необходимо в режиме реального времени принимать решения о перераспределении внимания. В таких условиях эллипсис выполняет компенсаторную функцию — он позволяет сосредоточиться на содержательно значимых элементах высказывания, игнорируя или опуская второстепенные, формальные или предсказуемые фрагменты. Это особенно важно при передаче высказываний с высокой плотностью информации, культурно обусловленных элементов или сложных метафор, требующих дополнительной интерпретации. В этом контексте эллипсис становится не столько результатом вынужденного упрощения, сколько проявлением когнитивной стратегии управления ограниченными ресурсами памяти, внимания и обработки информации.

При этом успешное применение эллипсиса зависит от ряда профессиональных компетенций переводчика. Прежде всего — это развитая

интерпретативная способность, позволяющая быстро распознать иерархию смыслов внутри высказывания. Во-вторых, это наличие широких фоновых знаний, благодаря которым переводчик может компенсировать пропущенные элементы за счёт общего понимания темы, ситуации и контекста. В-третьих, это лингвистическая интуиция и способность к прагматическому анализу текста, позволяющая точно определить, какие элементы могут быть опущены без ущерба для общей коммуникативной задачи.

Важно подчеркнуть, что переводческий эллипсис, применяемый в соответствии с функционально-прагматическим подходом, не искажает смысл сообщения, а напротив — способствует его адаптации к особенностям восприятия целевой аудитории. Это делает эллипсис не только инструментом управления когнитивной нагрузкой, но и эффективным средством межкультурной адаптации, особенно в условиях многоязычной коммуникации, характерной, например, для стран Центральной Азии. В таком контексте эллипсис может выполнять ещё одну важную функцию — устранять культурно маргинальные или трудно переводимые элементы, делая высказывание более универсальным и понятным для аудитории с иными культурными кодами.

Тем не менее, как и любая другая стратегия, переводческий эллипсис требует осторожного и взвешенного применения. Чрезмерное увлечение сокращением может привести к потере смысловой глубины, стилистических оттенков и коммуникативной выразительности оригинала. Кроме того, неконтролируемый эллипсис способен вызвать коммуникативные сбои, особенно если опущенные элементы играют ключевую роль в логике или эмоциональной структуре текста. В этой связи возрастает необходимость в дальнейших эмпирических и экспериментальных исследованиях, направленных на выявление допустимых пределов применения эллипсиса, изучение его влияния на качество восприятия перевода и разработку методик обучения переводчиков эффективному использованию данной стратегии.

Таким образом, эллипсис заслуживает рассмотрения как один из важнейших элементов профессионального инструментария синхронного переводчика. В условиях многоканальной когнитивной нагрузки и постоянного дефицита времени он помогает достигать баланса между точностью и скоростью, между содержательной полнотой и восприятием. Грамотно применяемый эллипсис способствует не только успешной передаче смысла, но и построению эффективной, релевантной и культурно адаптированной коммуникации между участниками межкультурного общения. В перспективе, включение стратегий эллипсиса в профессиональные стандарты подготовки переводчиков, а также в программы обучения и практики, позволит повысить качество устного перевода и обеспечить устойчивое развитие переводческой деятельности в условиях мировой глобализации.

Когнитивная нагрузка, рабочая память и функциональная эквивалентность

Модель когнитивной нагрузки Даниэля Жилья

В своей модели усилий (Effort Models) Д. Жилья выделяет четыре составляющих, определяющих общий уровень когнитивной нагрузки в процессе синхронного перевода: восприятие и анализ (L), речепроизводство (P), кратковременная память (M) и координация (C). Общая формула процесса синхронного перевода выражается как: $SI = L + P + M + C$

Каждое из этих усилий требует определённого количества когнитивных ресурсов. Недостаток ресурсов в одном компоненте — будь то понимание, память или координация — неминуемо сказывается на общем качестве перевода. Совокупность требований к когнитивным ресурсам описывается формулой: $TR = LR + PR + MR + CR$, где LR — нагрузка на восприятие, PR — на речепроизводство, MR — на память, CR — на координацию.

Следовательно, даже в случае, когда информация, получаемая в процессе перевода, не превышает критической массы, неправильное распределение ресурсов между задачами может привести к снижению качества перевода. Высокий темп речи, высокая плотность информации, стилистическая сложность, культурно-специфические элементы и риторические фигуры — всё это факторы, существенно повышающие когнитивную нагрузку.

Теория рабочей памяти и процесс девербализации

Теория рабочей памяти объясняет, каким образом информация временно сохраняется, обрабатывается и актуализируется в процессе синхронного перевода. Существенным элементом является концепт «девербализации» (Lederer, 1985), представляющий собой переход от языковой формы к смысловому ядру сообщения. Этот процесс предполагает «отсоединение» от буквальной оболочки текста, позволяя переводчику сосредоточиться на передаче содержания, а не на воспроизведении формы.

Именно здесь актуализируется понятие информационных «точек памяти» — ключевых элементов, к которым переводчик апеллирует в процессе воспроизведения перевода. Эти точки выполняют функцию смысловых якорей, позволяя поддерживать логическую и содержательную структуру сообщения при минимальной когнитивной нагрузке.

Теория функциональной и динамической эквивалентности Ю. Найды

Применение эллипсиса в синхронном переводе можно также обосновать с позиций теории функциональной эквивалентности Юджина Найды. Согласно этой теории, целью перевода является достижение такого же эффекта на реципиента, как и оригинал на носителя языка-источника. Это означает, что сохранение функции и коммуникативного посыла важнее формального соответствия. Пропуск второстепенной или избыточной информации, не влияющей на коммуникативный эффект, становится обоснованным и даже необходимым.

Таким образом, теория функциональной эквивалентности служит не только оправданием эллипсиса, но и инструментом его обоснованного

применения. Пропущенные элементы компенсируются сохранением коммуникативной эффективности, смысловой цельности и соответствием ожиданиям целевой аудитории.

Для демонстрации применения эллипсиса как стратегии снижения когнитивной нагрузки приведём примеры из реальной синхронной практики. Эти примеры иллюстрируют так называемую *динамическую взаимность* — способность переводчика адаптировать текст в реальном времени, исходя из контекста и коммуникативных целей, сокращая или опуская элементы без ущерба для смысла. Для удобства, примеры представлены в таблице и разделены по типу эллипсиса, включающий следующий типы: прагматический, ситуативный, структурный, с опущением номинации и клишевая вежливость (См. Таблица №1 «Примеры использования приема эллипсиса в синхронном переводе с китайского на русский язык»).

Таблица 1. Примеры использования приема эллипсиса в синхронном переводе с китайского на русский язык

№	Тип эллипсиса	Китайский оригинал	Дословный перевод	Синхронный перевод	Анализ в рамках модели Жилия
1	Прагматический	如果有需要，可以进一步沟通。	Если будет необходимость, можно дополнительно обсудить.	При необходимости обсудим.	Уменьшение объема декодируемой информации → снижение нагрузки на речевое производство и память.
2	Ситуативный	今天我们讨论了很多问题，包括贸易、投资、教育等。	Сегодня мы обсудили много вопросов, включая торговлю, инвестиции, образование и так далее.	Мы обсудили ключевые вопросы — торговлю, инвестиции, образование.	Устранение избыточных элементов, опора на контекст → экономия когнитивных ресурсов.
3	Структурный	我们要坚定信心，迎难而上，开拓进取。	Нам следует твёрдо верить, смело преодолевать трудности, активно стремиться к прогрессу.	Нужно верить, преодолевать трудности и двигаться вперёд.	Компрессия синтаксиса, устранение повторов → снижение нагрузки на внимание и память.
4	С опущением номинации	中国的发展不仅是中国的机遇，也是世界的机遇。	Развитие Китая — это не только возможность для Китая, но и возможность для всего мира.	Развитие Китая — шанс не только для него, но и для всего мира.	Сокращение повторной номинации → экономия времени и речевого ресурса.
5	Клишевая вежливость	感谢各位领导和朋友们的支持与帮助。	Благодарю уважаемых руководителей и друзей за поддержку и помощь.	Благодарю за поддержку.	Опущение формальных формул → снижение нагрузки на речевое оформление, ускорение передачи основной идеи.

Заключение

Таким образом, эллипсис как приём в синхронном переводе с китайского на русский язык представляет собой не просто средство экономии речевых ресурсов, но и эффективную стратегию снижения когнитивной нагрузки переводчика. Опираясь на модель усилий Даниэля Жилия и современные когнитивные теории, можно утверждать, что эллиптические конструкции, грамматически допустимые и функционально эквивалентные в языке перевода, способствуют перераспределению внимания и ресурсов памяти, облегчая обработку и воспроизведение информации в условиях ограниченного времени.

Анализ примеров с реальными фрагментами китайской речи и её синхронного перевода на русский язык показал, что переводчики интуитивно прибегают к эллипсису, сокращая избыточные элементы, уже имплицитно содержащиеся в контексте. Это особенно эффективно при наличии динамической взаимности: речевая ситуация, интонационные и прагматические сигналы позволяют адресату восстановить пропущенное без ущерба для понимания.

В контексте переводческой практики в странах СНГ, включая Казахстан и Россию, использование эллипсиса отражает тенденции к адаптации переводческой стратегии к реальным условиям речевой коммуникации. Исследования отечественных учёных подчёркивают важность обучения будущих переводчиков навыкам компрессии, смысловой селекции и грамматического обобщения, что напрямую связано с владением приёмом эллипсиса.

Учитывая всё вышеизложенное, можно сделать вывод, что грамотно использованный переводческий эллипсис не только сохраняет функциональную эквивалентность оригинала, но и является частью когнитивно-обоснованной переводческой стратегии, заслуживающей дальнейшего теоретического осмысления и включения в профессиональную подготовку синхронных переводчиков.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Найда Ю. Теория функциональной эквивалентности в переводе. – Москва: Прогресс, 1982. – 322 с.
- [2] Жиль Д. Основы теории перевода. Модель усилий и когнитивная нагрузка. – Амстердам: Джон Бенджаминс, 1995. – 283 с.
- [3] Се Вэйцзи. О «простоте информации» и её масштабе в синхронном переводе // Перевод и межкультурная коммуникация. – Пекин, 2007. – С. 112-117.
- [4] Ма Линшань. Обработка нечеткой информации при синхронном переводе // Журнал китайского лингвистического общества. – 2008. – С. 98-104.
- [5] Гао Минь. О стратегии пропуска при синхронном переводе с точки зрения информационной структуры // Современные исследования перевода. – Шанхай, 2009. – С. 76-83.
- [6] Сюй Мин. Когнитивная интерпретация девербализации в процессе

устного перевода // Пекинский университет иностранных языков. – 2010. – С. 45-50.

[7] Чжоу Цзиньхуа. Исследование причин пропусков при синхронном переводе // Журнал устного перевода. – 2011. – №2. – С. 88-94.

[8] Ли Хуньин. Информационная структура и эллипсис в синхронном переводе // Журнал китайской прикладной лингвистики. – Пекин, 2012. – С. 122-127.

[9] Тан Хуэй. Теория релевантности и эллипсис в синхронном переводе // Журнал прикладной лингвистики. – 2013. – С. 137-144.

[10] Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. — Москва: ЭТС, 2001. С. 253. [11] Шлее М.В. Когнитивные аспекты устного перевода // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Лингвистика. – 2014. – №3. – С. 63-70.

[12] Смагулова Ж. Стратегии синхронного перевода в условиях мультиязычного общения // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилёва. – 2020. – №4. – С. 58-64.

[13] Копылова Г.Н. Эллипсис в прагматике устного перевода // Вестник МГУ. Серия 22: Теория перевода, – №1. – 2019. – С. 93-99.

[14] Sabirova M., Kalibekuly T., Zheldybaeva R. Linguocultural Aspect of Phraseological Units (guanyongyu) in Modern Chinese // Global Chajiniz. – 2024. – Т. 10, №2. – S. 155-173. DOI: <https://doi.org/10.1515/glochi-2024-0016>.

[15] Дильманова М.Т. Анализ концептуальной метафоры и метонимии во фразеологических единицах (гуаньюньюй) китайского языка // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Сериф филологическая. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2022.66.3.003>.

REFERENCES

[1] Najda Yu. Teoriya funkcional'noj ekvivalentnosti v perevode [The Theory of Functional Equivalence in Translation]. – Moskva: Progress, 1982. – 322 s. [in Rus.]

[2] Zhil' D. Osnovy teorii perevoda. Model' usilij i kognitivnaya nagruzka [Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training]. – Amsterdam: Dzhon Bendzhamins, 1995. – 283 s. [in Rus.]

[3] Se Vejczy. O «prostote informacii» i eyo masshtabe v sinhronnom perevode [On “Information Simplicity” and Its Scale in Simultaneous Interpreting] // Perevod i mezhkul'turnaya kommunikaciya. – Pekin, 2007. – S. 112-117.

[4] Ma Linshan'. Obrabotka nechetkoj informacii pri sinhronnom perevode [Processing of Fuzzy Information in Simultaneous Interpreting] // Zhurnal kitajskogo lingvisticheskogo obshchestva. – 2008. – S. 98-104.

[5] Gao Min'i. O strategii propuska pri sinhronnom perevode s točki zreniya informacionnoj struktury [Omission Strategies in Simultaneous Interpreting from the Perspective of Information Structure] // Sovremennye issledovaniya perevoda. – Shanhaj, 2009. – S. 76-83.

[6] Syuj Min. Kognitivnaya interpretaciya deverbalizacii v processe ustnogo perevoda [A Cognitive Interpretation of Deverbalization in the Process

of Oral Interpreting] // Pekinskij universitet inostrannyh yazykov. – 2010. – S. 45-50.

[7] Chzhou Czin'hua. Issledovanie prichin propuskov pri sinhronnom perevode [A Study of the Causes of Omissions in Simultaneous Interpreting] // Zhurnal ustnogo perevoda. – 2011. – №2. – S. 88-94.

[8] Li Hun'in. Informacionnaya struktura i ellipsis v sinhronnom perevode [Information Structure and Ellipsis in Simultaneous Interpreting] // Zhurnal kitajskoj prikladnoj lingvistiki. – Pekin, 2012. – S. 122-127.

[9] Tan Huej. Teoriya relevantnosti i ellipsis v sinhronnom perevode [Relevance Theory and Ellipsis in Simultaneous Interpreting] // Zhurnal prikladnoj lingvistiki. – 2013. – S. 137-144.

[10] Komissarov V.N. Sovremennoe perevodovedenie [Modern Translation Studies]. – Moskva: ETS, 2001. – 253 s. [in Rus.]

[11] Shlee M.V. Kognitivnye aspekty ustnogo perevoda [Cognitive Aspects of Oral Interpreting] // Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Lingvistika. – 2014. – №3. – S. 63-70. [in Rus.]

[12] Smagulova Zh. Strategii sinhronnogo perevoda v usloviyah mul'tiyazychnogo obshcheniya [Strategies of Simultaneous Interpreting in Multilingual Communication] // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L.N. Gumilyova. – 2020. – №4. – S. 58-64. [in Rus.]

[13] Kopylova G.N. Ellipsis v pragmatike ustnogo perevoda [Ellipsis in the Pragmatics of Oral Interpreting] // Vestnik MGU. Seriya 22: Teoriya perevoda, – №1. – 2019. – S. 93-99. [in Rus.]

[14] [14] Sabirova M., Kalibekuly T., Zheldybaeva R. Linguocultural Aspect of Phraseological Units (guanyongyu) in Modern Chinese // Global Chajnz. – 2024. – T. 10, №2. – S. 155-173. DOI: <https://doi.org/10.1515/glochi-2024-0016>.

[15] Dil'manova M.T. Analiz konceptual'noj metafory i metonimii vo frazeologicheskikh edinicah (guan'yun'yuj) kitajskogo yazyka [Analysis of Conceptual Metaphor and Metonymy in Chinese Phraseological Units (guanyongyu)] // Izvestiya KazUMOiMYa imeni Abylay hana. Serif filologicheskaya. <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/593/156> [in Rus.]

ҚЫТАЙ ТІЛІНЕН ОРЫС ТІЛІНЕ СИНХРОНДЫ АУДАРМАДА КОГНИТИВТІК ЖҮКТЕМЕНІ АЗАЙТУ СТРАТЕГИЯСЫ РЕТІНДЕ ЭЛЛИПСИС ҚОЛДАНУ

*Шарыпова А.С.¹, Калибекулы Т.²

*¹ әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

² Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

Аннотация. Жаһандану үдерісінің жеделдеуі мен халықаралық өзара әрекеттестіктің артуына байланысты, ілесіп аударма – аударудың жылдамдығы мен уақыт тиімділігі тұрғысынан – халықаралық және ұлттық деңгейдегі жоғары дәрежелі конференциялар мен іс-шараларда барған сайын

кеңінен қолданылуда. Алайда, мұндай жоғары деңгейдегі іс-шараларда спикерлердің сөзі ерекше тілдік және риторикалық ерекшеліктермен сипатталады, бұл ілеспе аудармашыға қосымша когнитивтік жүктеме түсіреді. Осыған байланысты, аудармашының күрделі сөйлеу жағдайларына жедел бейімделуіне мүмкіндік беретін стратегиялар мен тәсілдерді тереңірек талдау қажеттілігі туындайды. Осындай тәсілдердің бірі, зерттеушілердің назарын аударған – аудармалық эллипсис, яғни айтылымның мағынасын сақтай отырып, белгілі бір ақпараттық бөліктерді саналы түрде қысқарту. Артқан когнитивтік жүктеме жағдайында бұл тәсілдің рөлін зерттеу айрықша маңызға ие.

Бұл мақалада эллипсис тәсілі когнитивтік-динамикалық жүктеме теориясы мен үлгісі аясында қарастырылып, оның ілеспе аудармадағы когнитивтік жүктемені азайту құралы ретінде қолданылуы талданады. Сондай-ақ, қытай және орыс тілдерінің комбинациясы мысалында эллипсис тәсілін қолданудың себептері мен тиімділігі зерттеледі.

Зерттеудің негізгі мақсаты – ілеспе аударма құбылысының ерекшеліктерін аудармалық эллипсис тәсілін зерттеу тұрғысынан айқындау, сондай-ақ бұл бағыттағы болашақ зерттеулерге арналған теориялық және әдіснамалық негізді жүйелеу және қалыптастыру болып табылады.

Зерттеу әдістері салыстырмалы талдауға негізделген, бұл қытай тілінен орыс тіліне ілеспе аударма жасау барысында түрлі ықшамдау тәсілдерін қолданудың заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері эллипсистің ілеспе аударма үдерісінің ерекшеліктерімен анықталатын, саналы және негізделген таңдау болып табылатынын көрсетеді. Мұнда негізгі шектеуші факторлар – ақпараттың берілу қарқыны, оның мағыналық тығыздығы, өңдеуге берілген уақыттың шектеулілігі және мағынаны дереу мақсатты тілде жеткізу қажеттілігі.

Зерттеудің өзектілігі мен практикалық маңызы бұл бағыттың жеткілікті зерттелмеуінде, сондай-ақ алынған теориялық нәтижелердің аударма тәжірибесінде қолданылу мүмкіндігінде жатыр. Сонымен қатар, когнитивтік жүктеме жоғары жағдайда қытай-орыс тіл жұбымен тиімді жұмыс істей алатын жоғары білікті аудармашыларға деген сұраныстың артуын ескере отырып, зерттеу нәтижелері ілеспе аударма саласындағы мамандарды даярлауға арналған практикалық ұсынымдарды әзірлеуге ықпал етуі мүмкін.

Тірек сөздер: аударма, синхронды аударма, эллипсис, қарапайымдату, когнитивтік жүктеме, стратегиялар, тәсілдер, қалыпты түсіріп тастау

ELLIPSIS AS A STRATEGY FOR REDUCING COGNITIVE LOAD IN SIMULTANEOUS INTERPRETING FROM CHINESE INTO RUSSIAN

*Sharypova A.S.¹, Kalibekuly T.²

^{*1} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

² Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages Almaty, Kazakhstan

Abstract. As the process of globalization accelerates and international interaction intensifies, simultaneous interpreting – owing to its efficiency in terms of speed and time—has found increasingly wide application at various conferences and events of high international and national importance. However, speeches delivered at such high-level events often exhibit linguistic and rhetorical features that impose additional cognitive demands on simultaneous interpreters. Consequently, there arises a need for a deeper analysis of strategies and techniques that enable interpreters to adapt promptly to complex speech conditions. One such technique that has attracted scholarly attention is translational ellipsis – the deliberate omission of certain informational elements while preserving the overall meaning of the utterance. The study of its role under conditions of increased cognitive load is of particular importance.

This article examines the use of ellipsis in simultaneous interpreting within the framework of the theory and model of cognitive-dynamic load. It explores the application of this technique as a means of reducing cognitive load during simultaneous interpreting and analyzes the reasons for and effectiveness of its use through examples drawn from the Chinese–Russian language combination.

The primary objective of this study is to identify the specific features of simultaneous interpreting through an examination of the translational ellipsis technique, as well as to systematize and establish a theoretical and methodological foundation for further research on this phenomenon in the context of Chinese–Russian simultaneous interpreting.

The research methodology is based on comparative analysis, which makes it possible to identify patterns in the application of various simplification techniques within simultaneous interpreting from Chinese into Russian.

The findings of the study indicate that ellipsis represents a conscious and well-justified choice determined by the specific nature of simultaneous interpreting, in which the key constraining factors include the speed of information flow, its semantic density, the limited time available for processing, and the necessity of immediate meaning reproduction in the target language.

The relevance and practical significance of this research lie in the relative under exploration of this topic, as well as in the potential applicability of its theoretical findings to interpreting practice. Moreover, given the growing demand for highly qualified interpreters capable of effectively working with the Chinese–Russian language pair under conditions of increased cognitive load, the results of

this study may contribute to the development of practical recommendations for the training of specialists in the field of simultaneous interpreting.

Keywords: translation, simultaneous interpreting, ellipsis, simplification, cognitive load, strategies, techniques, omission

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 20.05.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Информация об авторах:

Шарыпова Анара Сергеевна – PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-7870-4011>, e-mail: annshare@mail.ru

Калибекулы Толкын – кандидат филологических наук, профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-0188-4488>, e-mail: kalibek.tolkyn@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет:

Шарыпова Анара Сергеевна – PhD докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-7870-4011>, e-mail: annshare@mail.ru

Калибекулы Толкын – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-0188-4488>, e-mail: kalibek.tolkyn@gmail.com

Information about the authors:

Sharypova Anara – PhD doctoral student, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-7870-4011>, e-mail: annshare@mail.ru

Kalibekuly Tolkyn – PhD in Philology, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-0188-4488>, e-mail: kalibek.tolkyn@gmail.com

3 БӨЛІМ.
ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҒ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ
РАЗДЕЛ 3.
НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ
PART 3.
SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF
FOREIGN LANGUAGE TEACHING

UDC 81-132

IRSTI 16.21.21

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.032>

**VERBS AS SEMANTIC MARKERS IN LITERARY TEXTS: A
LINGUISTIC APPROACH TO CRITICAL THINKING**

Akkaliyeva A.F. ¹, * Kraskov A.S. ²

^{1,2} NCJSC "Shakarim University", Semey, Kazakhstan

Abstract. This study explores the role of verbs as linguistic markers of critical thinking in the process of teaching English through literary texts, with a focus on the statistical and structural analysis of grammatical constructions. The research emphasizes how verbs can act as key indicators of semantic focus, thereby enhancing text comprehension. The article identifies three main approaches to the development of critical thinking: (1) enhancing cognitive abilities through various linguistic tasks, (2) interpreting literary texts through analytical methods, and (3) motivating students by using fiction and critical thinking technologies. Although these approaches are integral to developing analytical skills, previous research often neglects the impact of grammatical structures—specifically verbs—as stable markers of the text’s semantic load. The study argues that statistical and structural analysis of such constructions can significantly improve text comprehension, even with a limited vocabulary, making the reading process more measurable and controllable in educational practice. This approach opens up new perspectives for teaching English and fostering critical thinking skills by utilizing formal language elements as supports for text interpretation and language instruction. The article highlights and demonstrates the potential of the chosen approach in English language teaching, which can be applied partially or fully at different educational levels. Moreover, the study highlights that the perception of structural features of auxiliary verbs is important not only as

theoretical knowledge but also as a practical skill. This facilitates a more accurate interpretation of the temporal characteristics of the text and contributes to the development of learners' analytical abilities.

Keywords: English language, semantic markers, verbs, auxiliary verbs, literary texts, linguistic analysis, critical reading, critical thinking, text interpretation

Introduction

Critical thinking development is the cornerstone of understanding literary texts in English language learning. A central theme in our research work is how to increase comprehension of literary texts through critical reading by statistically and linguistically analyzing the grammatical constructions they contain without knowing the meanings of other words when learning English. (And if your students have a certain amount of words in their vocabularies, the percentage of understanding will be even higher.) The diverse research we have reviewed on this topic allows us to distinguish three main directions.

The first one is the development of critical thinking in the process of learning English using various assignments. One of the most prominent features of such works is the analytical emphasis on the comprehension of the content of texts through various tasks [1–3], and this is quite logical. In particular, Khurliman Allamuratova [1] notes that critical thinking is a crucial skill that helps students improve their understanding of the foreign language through analysis, evaluation, and synthesis. But there is no reference to analyzing grammatical constructions, which significantly contribute to understanding the direction of the semantic load of the text. And after all, any properly instructed texts with pronounced “markers”, including literary texts, make the process of analysis and comprehension more visible, statistical, and controllable when checked by teachers in the learning process. Recent studies emphasize the role of grammatical markers as semantic guides in literary texts, which allows for a more precise identification of critical thinking triggers in language learning [4–6].

Secondly, reading and analyzing literary texts is a way to promote critical thinking. The authors' arguments are compelling, but despite the focus on developing cognitive skills through the ability to analyze, interpret, synthesize, and evaluate information [7–10], nevertheless the assessment of student performance is subjective. As in the previous direction, the possibility of understanding the text by relying on grammatical structures, as well as the frequency of their use, which convey the main semantic content of the whole work and are strategic supports in interpretation, is missed. The inclusion of recent pedagogical and linguistic resources, such as “Grammar in Literature: A Text-based Guide for Students” [11], provides a structured framework to link grammatical awareness with critical reading outcomes.

And third, a rather extensive trajectory of research studies is to motivate

students and diversify the educational process by reading fiction and/or utilizing critical thinking technologies. In comparison to other works, authors demonstrate how to expand the range of literary texts and critical thinking techniques used, to diversify the learning routine and increase the psychological resilience of learners [12–14]. However, there is no information about any sustainable “markers” for comparative perception of textual information that could significantly improve cognitive abilities, structure thinking and help to algorithmize the speech process. In turn, it is the presence of such determines the stability of perception, and, as a consequence, there is no need for additional motivation.

This comparison underscores the significance of designated works, identifying for research the narrow specifics of literary texts’ perception through statistical analysis of nominally present formal grammatical structures of the language. As Urunova [9] emphasizes, critical reading is often overlooked in educational practices, despite the variety of reading techniques employed. This lack of focus on critical reading prevents students from fully realizing the potential of linguistic markers in interpreting texts. Thus, we have the opportunity to explore this issue at a minimal level of understanding of the basis of language construction: reading and comprehension. (And one more nuance that needs to be voiced. Having a good vocabulary of students will always be a kind of booster for the advancement of critical reading skills when working with literary texts.)

Materials and methods

In this study, we employed statistical analysis to examine the frequency of simple grammatical constructions involving the auxiliary verbs *to be*, *to have*, and *to do* in a literary text as indicators of the development of analytical reasoning and interpretive skills through language use. These auxiliary verbs are commonly used in English language learning as key markers for sentence construction, making them ideal candidates for investigating cognitive processes such as critical thinking. The analysis was conducted on the material of A. S. Pushkin’s fairy tale *The Tale of the Fisherman and the Fish*, translated from Russian into English by Robert Chandler (*A Tale about a Fisherman and a Fish*). This translation is part of the *StoSvet. Literature Project* (Cardinal Points Journal, Compass Translation Award, 2005–2015; electronic version available on stosvet.net).

Each target element identified through statistical analysis is examined from two principal perspectives. The quantitative dimension refers to the measurable frequency of linguistic features, which is presented in tabular form. This approach enables the identification of patterns in their usage and supports the formulation of evidence-based conclusions. The qualitative dimension involves a deeper exploration of contextual usage, acknowledging that individual elements, such as personal pronouns or verb forms, may appear in multiple grammatical variations. In addition to auxiliary verbs and pronouns, the statistical framework also

records sentence types, including exclamatory (!), declarative (+), negative (–), and interrogative (?), in order to further support both quantitative and contextual analysis.

The selected verbs, in combination with personal pronouns, structurally and visually highlight key features relevant to critical interpretation of the text's content. The use of statistical analysis enables us to identify the extent to which these elements are present in the literary text, which may, in turn, inform English language teaching practices based on this material.

The primary objective of this analysis is to assess how these grammatical structures may influence the development of critical thinking in learners with limited vocabulary, and how this approach can support English language acquisition through literary texts.

The selected text is a full literary version of the tale, as adapted in the *Excel for Kazakhstan (Grade 5)* textbook for 5th-grade students. The insights gained from this analysis could inform specific teaching strategies, such as emphasizing the usage and variations of these auxiliary verbs to enhance students' understanding of complex sentence structures and develop their critical thinking skills.

Building on the text analysis, we aim to address a range of research questions. 1. To what extent can this type of structural analysis, specifically focusing on auxiliary verbs and pronouns, be regarded as a tool for fostering critical thinking in learners with a limited vocabulary? 2. How feasible is the comprehension of literary content by learners with restricted lexical resources when using this method? 3. In what ways can the application of statistical analysis be effectively integrated into the process of teaching English as a foreign language?

Results

In the results section, a table based on the analysis of the text, translated from Russian into English by Robert Chandler (*A Tale about a Fisherman and a Fish*), is presented. The table contains data on the frequency of use of structural (auxiliary) verbs (*to be, to have, to do*), personal pronouns, as well as sentence types (exclamatory, declarative, negative, interrogative), presented line by line in accordance with the original text. The marks in Table 1 reflect the distribution of these elements, allowing

Table 1. Data on the frequency of use of structural (auxiliary) verbs (*to be, to have, to do*), personal pronouns sentence types (exclamatory, declarative, negative, interrogative) for a more detailed examination of the semantic content of the translation and the structure of the text.

	The content of the sentence or line:	Pers. pron.	Sentence type				to be			to have			to do			None
			!	+	—	?	pst	prs	fut	pst	prs	fut	pst	prs	fut	
01	A Tale about a Fisherman and a Fish.			✓												✓
02	He called out to the golden fish	He														
03	and the fish swam up and asked him,															✓
04	'What is it, old man, what do you want?'	it, you				✓		is						do		
05	The old man bowed to the fish and said,															✓
06	Have mercy on me, Sovereign Fish.			✓						have						
07	My old woman is raging again.			✓				is								
08	She doesn't want to be a fine lady.	She			✓									doesn't		
09	She wants to be a mighty tsaritsa.'	She		✓				to be								
10	The golden fish replied straightaway,															✓
11	'Take heart — and God be with you!	you	✓					be								
12	Your old woman shall be a tsaritsa.'			✓				be								
13	The old man went back to his old woman.			✓												✓
14	Before him stands a splendid palace															✓
15	and his old woman is there in the hall.			✓				is								
16	She is a tsaritsa sitting at table.	She		✓				is								
17	Nobles are standing and waiting on her,							are								
18	pouring her wines from over the seas															✓
19	while she nibbles on honeycakes.	she		✓												
20	All around stand fierce-looking guards															✓
30	with sharp axes poised on their shoulders...			✓												✓
31	The old man was frightened. He bowed to the ground	He					was									
32	and said, 'Greetings, O dread Tsaritsa —															✓
33	and I hope you've got all you want now!'	I, you, you	✓							have						
34	The old woman didn't look at him;				✓								didn't			
35	she just ordered him out of her sight,	she														✓
36	and her nobles and courtiers came running															✓
37	and shoved the old man towards the door;															✓
38	and the guards ran up with their axes															✓
39	and all-but hacked him to pieces.			✓												✓
40	and everyone laughed at the old man:															✓
41	'Serves you right, you ignorant lout!	you, you	✓													
42	Let this be a lesson to you, bumpkin!	you	✓					be								
43	Don't get too big for your boots			✓										Don't		
44	or sit in another man's sleigh!"		✓													✓
45	A week passed, and another week.			✓												✓
46	The old woman grew madder than ever.			✓												✓
47	She sent her courtiers to fetch her husband.	She		✓												
48	They found him and brought him before her	They														
49	and the old woman said to her old man,															✓
50	Go back, bow down to the fish.			✓												✓
51	I don't want to be a mighty tsaritsa,	I			✓			to be						don't		
52	I want to be a sea empress;	I						to be								
53	I want to live in the Ocean-Sea	I														
54	with the golden fish as my servant															✓
55	to bring me whatever I ask for.'	I		✓												
56	The old man did not dare say a word;				✓								did not			
57	he was too frightened to open his mouth.	he		✓			was									

58	Off he went towards the blue sea.	he		✓																
59	Raging there was a black storm!			✓				was												
60	Waves were flinging up spray;							were												
61	angry waves were crashing and howling.			✓				were												
62	He called out to the golden fish	He																		
63	and the fish swam up and asked him,																		✓	
64	'What is it, old man, what do you need?'	it, you				✓		is									do			
65	The old man bowed to the fish and said,																		✓	
66	Have mercy on me, Sovereign Fish!			✓								Have								
67	What am I to do with the wretched woman?	I				✓		am										to do		
68	She no longer wants to be a tsaritsa,	She						to be												
69	she wants to be a sea empress.	she		✓				to be												
70	She wants to live in the Ocean-Sea	She																		
71	with you as her faithful servant	you																		
72	to bring her whatever she asks for.'	she		✓																
73	Not a word did the fish reply.			✓													Not...did			
74	She just slapped her tail on the water	She																		
75	and dived deep into the blue sea.																		✓	
76	The old man waited and waited																		✓	
77	But that was all the answer he got.	he		✓																
78	He went back — to a hut made of mud.	He		✓																
79	His old woman was sitting outside it;							was												
80	And before her lay a broken washtub.																		✓	
81	to bring her whatever she asks for.'	she		✓																
81 II/38 sents; he 3, He 4, she 5, She 7, it 2, we 0, They 1; 40 II: !, +, -, ? = 49%; 26 II do not contain the required elements = 32%			32 (38%)	7 (9%)	26 (32%)	4 (5%)	3 (4%)	6 (18%)	15 (45%)	-	-	3 (9%)	-	3 (9%)	6 (18%)	26 (32%)				

Discussion

Analysis of sentence types.

Quantitative characteristics of sentence types are presented as the sum of values for each individual parameter, with the corresponding percentages shown in parentheses and calculated relative to the total number of lines.

1. In terms of quantitative analysis, the data show the following distribution — exclamatory sentences (!) account for 7 (9%), declarative sentences (+) — 26 (32%), negative sentences (-) — 4 (5%), and interrogative sentences (?) — 3 (4%).

It is important to note that in 26 lines (32% of the total), none of the targeted linguistic markers (such as verbs or specific grammatical constructions) were identified.

2. The qualitative characterization of the text should begin with the observation that it contains only three interrogative sentences (04, 64, 67), which in turn suggests their likely key role. Two of these sentences are almost identical, differing by only a single word placed in the same position. Therefore, the distinction lies in a single word. It is recommended to begin the line-by-line translation with these sentences, as they are likely crucial for understanding the main section of the text.

The text also includes four sentences with negation (08, 34, 51, 56), each represented by a separate line. Based on this, when selecting subsequent sentences for translation, preference should be given to these, as they are likely to contain conflict or disagreement within the content of the text.

The intermediate conclusion at this stage suggests that preliminary conclusions regarding the text's content can already be drawn, even by translating only seven sentences out of 38.

Moreover, seven lines (which also constitute seven sentences) end with an exclamation mark, indicating the expression of emotions by the characters in the literary work.

Twenty-six lines end with a period, and another 26 lines do not contain any of the analyzed elements. This suggests that this fragment (52 lines, or 64% of the text) consists of routine actions or, in other words, the main bulk of logical actions and/or descriptions of states and processes. This, in turn, may lead to clarifications of specific aspects of the plot or character traits when translated.

Thus, at this stage of analyzing the statistical data and its proper interpretation, critical conclusions can be made regarding the overall direction of the text's content and key elements such as questions, negations, and emotions, which constitute the core of the literary work.

Analysis of lines and sentences containing personal pronouns.

1. The quantitative characterization of the text is as follows: it contains 38 personal pronouns, distributed across 32 sentences. The individual data for each pronoun are as follows: *we* — 0, *they* (capitalized) — 1, *it* (lowercase) — 2, *He* (capitalized) — 4, *I* — 6, *he* (lowercase) — 7, *She* (capitalized) — 7, *you* (lowercase) — 9, *she* (lowercase) — 12.

An intermediate conclusion is that the main characters of the text are most likely both male and female, with their number being at least two.

2. Based on the cumulative indicators of qualitative characteristics, it can be concluded that the most active characters, or those toward whom actions are directed (including the description of states as well as references to the presence of someone or something), are represented by the pronouns *she*, which appears 19 times (bearing in mind that this may not refer to the same individual), and *he*, which appears 11 times, with a similar consideration.

While the pronoun *I* refers to personal reflections and/or elements of dialogue, the pronouns *they* and *it*, considering the overall number of lines, serve primarily a referential or contextualizing function.

Thus, the most informative sentences—or lines containing parts of such sentences — are, in all probability, those that include the capitalized pronouns *He* and *She*. The total number of such lines is 17, which constitutes less than a quarter of the full text (out of 81 lines).

If these data are combined with the previously identified seven lines recommended for primary translation, the resulting list of lines includes: 02, 04, 08, 09, 16, 31, 34, 47, 51, 56, 62, 67, 68, 70, 74, and 78. This accounts for 17 lines, or approximately 21% of the entire text (out of 81 lines), which corresponds to roughly one-third of all sentences (14 out of 38, or 37% of the full text).

Consequently, an intermediate conclusion is that by prioritizing the

translation of the aforementioned lines (at a minimum), and the full sentences in which they appear (at a maximum), it is possible to gain a reasonably accurate understanding of the main content of the text.

Analysis of lines containing the verb to be and its use as an auxiliary verb.

1. A quantitative analysis of the data table on the usage of the verb *to be* and its forms reveals a total of 21 occurrences. When considering the temporal context, the distribution is as follows: 6/14/1 — past, present, and future, respectively. A more detailed breakdown shows that in the past tense, it occurred six times, with four instances of ‘was’ and two of *were* in the past tense, the verb appeared 6 times, with four instances of ‘was’ and two of *was*. In the present tense, which included 14 times: 5 instances of *to be*, 2 of *be*, 1 of *am*, 5 of *is*, and 1 of *are*. In the future tense, the construction *shall* combined with *be* was used (which is most likely to be interpreted as a recommendation, given the absence in this sentence — which functions as an independent clause — of the personal pronouns *I* and *we*; this interpretation is plausible in cases where the analyst does not fully grasp the meaning or collocations of adjacent words, though this does not affect the temporal reference to the future, either directly or within the advisory function typically associated with *shall*).

2. The qualitative analysis of the verb *to be* and its forms has led us to a number of well-supported conclusions. First and foremost, it should be noted that the verb *to be* and its various forms convey two primary meanings: state (including being in the process of performing an action, which is also interpreted as a state) and quality (understood as the characteristics or properties of a subject).

Based on the collected data and its comparison with statistical results, we established that the verb *to be* and its forms are most frequently used in the present tense. Among them, the forms *to be* and *is* occur most often, each with five instances. According to our earlier analysis of personal pronouns, the form *is* predominantly refers to the subjects *He* and *She* (*with capital letters*), which represent the main characters in the text.

The table indicates that sentences containing the form *is* (present tense) appear in lines 04, 07, 15, 16, and 64. Sentences with the form *to be* are found in lines 09, 51, 52, 68, and 69. When these are compared with the previously proposed list of sentences prioritized for translation into Russian (17 in total: 02, 04, 08, 09, 16, 31, 34, 47, 51, 56, 62, 64, 67, 68, 70, 74, 78), we observe that among the aforementioned 10 sentences (five containing *is* and five *to be*), the following lines are already included: 04, 09, 16, 51, 64, and 68. The lines not present in the list are: 07, 15, 52, and 69.

A detailed analysis of the excluded lines revealed the following results. Line 07 represents a complete, independent sentence ending with a full stop. Based on our earlier classification of sentence types, it was identified as describing a routine event in the text and was therefore not included in the translation list. Line 15 is the final part of a sentence that begins in line 14 and ends with a full stop; this

line was also excluded. Line 52 contains no negation, ends with a semicolon, and is part of a complex sentence that spans lines 51 to 55, ending with a full stop. Thus, it was excluded on similar grounds.

Line 69 includes the personal pronoun *she* written in lowercase and ends with a full stop. Its corresponding initial part is found in line 68, which is already on the list. Upon reviewing line 68, we also noted the presence of the negation *no*, which was not identified during the initial statistical analysis. The line ends with a comma. As a result, it was concluded that line 69 should be added to the translation list as the second meaningful component of the sentence, with line 68 serving as the first.

The next stage of the analysis of the verb *to be* and its forms, which are of interest in the context of the personal pronouns *He* and *She* (with capital letters), involves the form *was* (past tense), identified in the following lines: 31, 57, 59, and 79.

A detailed review revealed several important points. Upon examining line 31, it was found that two separate sentences were assigned the same number, which is a technical oversight, as line 31 had already been included in the list of sentences for mandatory translation. Given this, it was decided not to separate the sentences but to correct the issue by labeling them as 31.1 and 31.2, in order to maintain the logical consistency of the previously conducted preliminary analysis.

Line 31.1 is a standalone sentence, ending with a period, and does not contain negation or personal pronouns. Based on this, it was interpreted as a potential description of a routine event and was therefore excluded from the list of sentences for translation. Line 31.2 contains the personal pronoun *He* (with a capital letter), begins a sentence that ends in line 33, and concludes with an exclamation mark. This exclamation is interpreted as a marker of emotionality, reflecting the personal character of a remark made by one of the characters. Furthermore, the sentence does not contain other personal pronouns *He* or *She* (with capital letters), nor does it contain negation. Based on these findings, it was determined that line 31 conveys more of an emotional stance than significantly influencing the development of events, and therefore, it was excluded from the list for translation.

Line 57 is the conclusion of a sentence that begins in line 56 and ends with a period. It also lacks the personal pronouns *He* or *She* (with capital letters), which, according to the criteria established earlier, led to its exclusion from the list.

Line 59 does not contain *He* or *She* (with capital letters) and ends with an exclamation mark. For similar reasons, it was also excluded from the list.

Line 79 is the beginning of a sentence that continues in lines 80 and 81 and ends with a period. However, none of these lines contain the personal pronouns *He* or *She* (with capital letters), and therefore, it was not included in the list of sentences for mandatory translation.

The intermediate conclusions are as follows. The total number of lines is not 81, but 82. During the analysis, one line was added for translation, and one

line was excluded, resulting in the total number of lines remaining unchanged at 17. Seven sentences out of the 17 convey the meaning of states and/or quality (characteristics or properties), which accounts for 41%. Thus, nearly two-fifths of the analyzed text conveys the states and qualities of subjects, objects, or processes. Therefore, to understand two-fifths of the content of the selected set of lines for translation from the analyzed text, knowledge of the verb *to be* and its forms *am*, *is*, and *are* in the present tense is necessary at this stage of the analysis.

Analysis of lines containing the verb to have and its use as an auxiliary verb.

1. A quantitative analysis of the table concerning the use of the verb *to have* and its various forms indicates a total of three occurrences. When categorized by tense, the distribution is as follows: 0/3/0 — past, present, and future, respectively. A more detailed breakdown shows that the verb did not appear in the past or future tenses. All three instances occurred in the present tense and were represented by the base form *have*.

2. The qualitative analysis of the verb *to have* and its forms has led to a number of logically grounded conclusions. First and foremost, it should be noted that the verb *to have* and its forms express two primary meanings: the possession of something or someone, and the indication of completed action.

Based on the gathered data and in comparison with the statistical results, it was established that the verb *to have*, in its base form *have*, appears in the present tense.

These are found in lines numbered 06, 33, and 66. Notably, lines 06 and 66 are completely identical: both begin with the verb *have* (without *to*), likely conveying a sense of inducement or command. They contain no personal pronouns and are structurally complete sentences. However, line 06 ends with a full stop, whereas line 66 ends with an exclamation mark. Therefore, in our view, these two sentences are not prioritized for translation.

With respect to line 33, which includes the personal pronouns *I* and *you*—the latter appearing in a contracted form *you've*—this line constitutes the conclusion of a sentence that begins in line 31 and ends with an exclamation mark. Based on the earlier analysis of the verb *to be* in line 31, it was concluded that this sentence does not warrant priority translation. Accordingly, by the same rationale, line 33 may also be excluded from our priority translation list.

It is worth reiterating that our approach is grounded in the assumption of a limited vocabulary for beginners. Therefore, our analysis relies exclusively on the marked structural elements identified at the beginning of this study.

An intermediate conclusion that can be drawn is that the selected trajectory for identifying relevant lines and sentences demonstrates logical consistency. This is evidenced by the fact that, despite the presence of a form of the verb *to have* in line 33, our initial assumption regarding the influence of punctuation remains valid.

Accordingly, at this stage of the analysis, the number of lines recommended for priority translation remains unchanged, totaling seventeen: 02, 04, 08, 09, 16, 34, 47, 51, 56, 62, 64, 67, 68, 69, 70, 74, and 78.

Quantitative and contextual analysis of the verb to do and its auxiliary use.

1. A quantitative analysis of the table reveals that the verb *to do* and its forms occurred a total of nine times. When categorized by tense, the distribution is as follows: past – 3, present – 6, future – 0. A more detailed breakdown shows the following: in the past tense, the verb appeared three times, each instance involving negation (i.e., accompanied by the negative particle *not*). In the present tense, the verb occurred six times: three in negative constructions (one instance with *does*, two with *do*), and three in affirmative declarative contexts — one in the infinitive form (*to do*) and two in the base form (*do*). There were no occurrences of the verb *to do* in the future tense. The verb appeared in the following lines: 04, 08, 34, 43, 51, 56, 64, 67, and 73.

2. A qualitative analysis of the verb *to do* and its forms revealed several key points.

Lines 34, 43, 56, and 73, which contain forms of the verb *to do*, lacked evaluative criteria necessary for inclusion in the priority translation list.

Lines 04 and 64, which are part of the translation list, contain present-tense forms of the verbs *to be* and *to do*, include the personal pronouns *it* and *you*, and both end with a question mark. These lines were found to be fully identical except for a single word at the end. When translated, this word reflects a semantic shift—intensifying the degree of necessity in context, evolving from want as desire to need as necessity. This distinction mirrors a growing sense of urgency or dependency that develops throughout the narrative.

During the analysis of sentences containing the verb *to do*, a technical oversight was identified in line 08: the zero form of the verb *to be* (present infinitive) was not highlighted, although the line had already been included in the translation list.

A further careful comparative visual analysis of sentence structures revealed a similarity between lines 08 and 51. The key difference lay in the personal pronouns at the beginning of each sentence—*She* and *I*—which, in turn, influenced the form of the auxiliary verb (*doesn't* and *don't*, respectively). These lines also differed in their endings (the last two words) and punctuation—line 08 ended with a period, while line 51 ended with a comma.

Additionally, the subsequent lines—09 and 52—showed structural similarity, differing only in the personal pronoun, a one-letter variation at the end of the second word, and in the final two words. Notably, the ending of line 09 was identical to that of line 51. As a result, line 52 was added to the priority translation list, increasing the total to 16 out of 82 (approximately 20%).

The finalized list of priority lines for translation is as follows:

02, 04, 08, 09, 16, 47, 51, 52, 62, 64, 67, 68, 69, 70, 74, 78.

Analysis of the list of lines selected for priority translation.

1. A quantitative analysis of the presence of the target verbs and their forms yielded the following results. The lines that contain the verb *to be* or its forms are 04, 08, 09, 16, 47, 51, 52, 64, 67, 68, and 69. No lines were identified as containing the verb *to have* or its forms. The verb *to do* or its forms appears in lines 04, 08, 51, 64, and 67. Additionally, lines 04, 08, 51, and 67 include more than two target verbs or their forms. Some lines, such as 02, 62, 70, 74, and 78, do not contain any of the target verbs or their forms but remain on the list due to other relevant visual parameters, such as punctuation or the presence of personal pronouns. It is worth noting that lines 02 and 62 are completely identical and may therefore be considered a single entry (02/62). Based on this analysis, the total number of lines identified for priority translation is 15 out of 82, which represents approximately 19 percent. Of this total, 10 lines (66.7 percent) contain one or more of the structure-forming verbs *to be*, *to have*, or *to do*, while the remaining five lines (33.3 percent) are included based on alternative structural criteria. This corresponds to a proportional distribution of approximately two to one.

2. A qualitative analysis should be conducted line by line in order to reflect the potential semantic content in chronological sequence. At this stage, the analysis will be limited to the first eight sentences. It should be emphasized that the sentences are not translated; rather, a proposed trajectory for the development of states and/or events is provided from the perspective of a novice possessing critical thinking skills, yet operating with a relatively limited vocabulary for understanding English word meanings—parameters which were defined at the outset of this study. This approach allows us to model a realistic cognitive framework that reflects how a learner might interpret and construct meaning based on constrained linguistic resources.

Line 02/62 contains the personal pronoun *he*, followed by five words whose meanings are presumably unknown, as well as the word *fish*, which appears in the title of the work. It is therefore reasonable to assume that the male character (the protagonist) performs or has performed an action involving *a fish*. In this case, understanding the meaning of the verb would be essential for grasping the meaning of the sentence as a whole.

Line 04 appears to begin with an interrogative word, as indicated by the question mark at the end of the sentence. It includes the stative verb *is* (form of *to be*), a repetition of the first word following a comma, the auxiliary verb *do* (from *to do*), and a word whose meaning is unknown but is likely a verb, based on the sentence structure. This sentence appears to clarify the state of something, with the personal pronoun *it* suggesting a non-human subject, either an object or a living being. This is followed by an implicit question about whether this subject—presumably the *it*—truly wants something, with *want* being a word previously examined in this analysis. It is also notable that the sentence is enclosed in quotation marks, indicating that it likely represents direct speech.

Line 08 begins with the personal pronoun *she*, followed by the negative form *doesn't* (with the auxiliary verb *to do*), then the word *want*, which has already been identified in previous analysis. This is followed by the verb *to be*, resulting in the construction “*she doesn't want to be.*” The remainder of the sentence includes a sequence of three words whose meanings are currently unknown. The overall implication is that the female character does not want to be someone or something, although the specific identity or role remains unclear due to the unknown vocabulary. A structurally similar sentence appears in line 51, as previously noted, differing in two key aspects: the perspective shifts to the first person, and the final three words are different. This suggests a progression in the narrative, wherein the female character initially does not want to be someone as described by another source—possibly the narrator or another character—and later, in the second half of the text, expresses this same sentiment herself, in the first person. This contrast may indicate a narrative shift from reported perception to personal internalization.

Line 09 begins with the pronoun *she*, followed by the word *wants*, which differs from the previously analyzed form *want* only by the addition of the letter *s*. It can be assumed that this change reflects grammatical agreement with the third person singular subject and does not significantly alter the core meaning. The construction continues with the infinitive form of the verb *to be*, indicating that the female character—presumably the same individual referenced in the preceding line—wants to become someone. However, the final three words of the sentence are currently unknown in meaning, making it difficult to determine precisely who she aspires to be. The last word, *tsaritsa*, written in Latin characters, closely resembles the term *queen*, which allows for the tentative interpretation that the heroine does not wish to be some form of queen. Line 52 mirrors this construction but shifts the narrative perspective to the first person, now voiced directly by the heroine. In this instance, she again expresses a desire to become someone, although the lack of translation for the final three words prevents a definitive interpretation. Nonetheless, in light of the surrounding context and earlier analysis, it can be inferred that this aspirational identity holds greater authority than that of a queen, suggesting a figure who exercises influence over her.

From this, a preliminary conclusion can be drawn: one of the central female characters exhibits a clear desire for upward social mobility, seeking a position of power over those who already possess high status, including the queen herself. The role of the male character remains less clear at this point, but based on the surrounding context, it can tentatively be assumed that he functions as an intermediary, given that the primary drive for power originates from the heroine.

Line 16 begins with the pronoun *she*, followed by a present tense form of the verb *to be*, indicating a state, role, social status, or ongoing process in the context of the narrative's current timeline. This is followed by the standalone letter *a*, the meaning of which remains unclear, and the already familiar term *tsaritsa*. This structure alone suggests that the female character either holds the

status of a queen or is currently performing the functions associated with such a role. The line concludes with a sequence of three words whose meanings are unknown. From this, it can be inferred that by line 16, the heroine has already attained the status and/or the functional authority of a queen.

This marks a significant development, considering that in line 09 she merely expressed a desire to become queen. The progression implies that the narrative unfolds rapidly—either lines 10 through 15 span a considerable temporal interval, or a magical transformation occurs within the storyline, enabling the protagonist to fulfill her wish. If the latter is the case, this transformative event may plausibly be linked to the first sentence, where the male character (indicated by the pronoun *he*) catches a fish. However, at this stage, such an interpretation remains hypothetical and reflects a tentative reconstruction of the plot's unfolding events within a fairy tale framework.

Conclusion

The comprehensive statistical and structural analysis carried out in this study has led to several logically grounded conclusions. First, grammatical structures—particularly verbs and their forms functioning as core syntactic elements—serve as stable semantic markers in literary texts and can be effectively utilized to foster critical thinking in English language education. This directly addresses the previously overlooked potential of such structures in enhancing cognitive abilities through focused linguistic tasks.

Second, a basic understanding of personal pronouns, as well as the three principal auxiliary verbs (*to be*, *to have*, and *to do*), proves essential for even minimal comprehension of literary narratives. These elements not only support sentence structure but also provide interpretive clues that enable learners to engage with the text analytically, even with a limited vocabulary.

Third, familiarity with verb meanings and their conjugation patterns, especially within common collocations and semantically charged expressions, significantly improves the learner's ability to reconstruct situations, identify character states, and follow narrative developments. This aligns with the broader goal of interpreting literary texts through analytical methods.

Moreover, the study reaffirms that vocabulary range remains a determining factor in reading comprehension. Nevertheless, even in the early stages of language acquisition, verbs consistently emerge as the most accessible and instructive grammatical category. Their temporal and modal usage offers learners a tangible framework for understanding content, developing structural awareness, and practicing analytical reasoning.

Finally, by treating verbs as strategic reference points in the structural-statistical analysis of texts, educators can turn grammar itself into a motivational and pedagogical tool—thereby integrating critical thinking technologies into language learning through fiction.

REFERENCES

- [1] Allamuratova Kh. Critical Thinking: The Key Skill in Learning English // Bulletin of New Uzbekistan Pedagogues. Linguistics and Literary Studies. – 2024. <https://cyberleninka.ru/article/n/critical-thinking-the-key-skill-in-learning-english> 28.07.2025
- [2] Kamolova Q. Ispol'zovanie literaturnykh proizvedenii v klasse dlya razvitiya navykov kriticheskogo myshleniya // Academic Research in Educational Sciences. – 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14499193> 28.07.2025
- [3] Murzataeva A.T., Matbek N.K. Ispol'zovanie metoda kriticheskogo myshleniya na urokakh literatury // Izvestiya. Seriya: Filologicheskie nauki. – 2022. – Vol. 66, No. 3. – P. 293–305.
<https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/issue/view/40/47> 28.07.2025
- [4] Smith J., Clark R. Using Verbs as Semantic Markers in Text Comprehension // Language Teaching Research. – 2021. – Vol. 25, No. 3. – P. 345–360.
- [5] Johnson L., Peters M. Grammatical Cues and Critical Reading in ESL Literary Analysis // Journal of English Linguistics. – 2023. – Vol. 51, No. 2. – P. 112–129.
- [6] Lavender S., Varella S. Text-Based Grammar Approaches to Literary Interpretation // International Journal of Applied Linguistics. – 2022. – Vol. 32, No. 4. – P. 220–235.
- [7] Mukundan S. A Review on Developing Critical Thinking Skills Through Literary Texts // Advances in Language and Literary Studies. – 2015. – Vol. 6, No. 2. – P. 1–6. https://www.academia.edu/45343718/A_Review_on_Developing_Critical_Thinking_Skills_through_Literary_Texts 28.07.2025
- [8] Starichkova V. Razvitie navykov kriticheskogo myshleniya studentov posredstvom prepodavaniya angliyskogo yazyka // VII International Forum on Teacher Education. – 2022. – Pensoft Publishers. https://www.academia.edu/79589324/Development_of_Students_Critical_Thinking_Skills_via_Teaching_English 28.07.2025
- [9] Urunova Kh. Formirovanie navykov kriticheskogo chteniya na zanyatiyakh po “Chelovekovedeniyu” // Uchenye zapiski Khuzhandskogo gosudarstvennogo universiteta im. B. Gafurova. Gumanitarnye nauki. – 2010. – No. 3(23). – P. 129–133.
- [10] Glamazda S.N. Proxemye glagoly kak markery tekstovoy dinamiki (na materiale G. Dzheyma “The Wings of the Dove”) // Voprosy zhurnalistiki, pedagogiki, lingvistiki. – 2023. – Vol. 42, No. 4. <https://jpl-journal.ru/index.php/journal/article/view/275> 28.07.2025
- [11] Lavender S., Varella S. Grammar in Literature: A Text-based Guide for Students. Springer / Palgrave Macmillan, 2022. – 312 p.
- [12] Nurhajati D., Susanti Y., Kencanawati D. Teachers' Skill in Utilizing Literary Texts to Train Students' Critical Thinking // Jurnal Pendidikan Guru

Sekolah Dasar. – 2024. – Vol. 2, No. 2. – P. 11. <https://doi.org/10.47134/pgsd.v2i2.1186> 28.07.2025

[13] Aulia N., Sukirlan M., Sinaga T. Critical Thinking-Based Teaching to Promote Students' Comprehension of Literary Text // U-JET — U-Lampung Journal of Education and Teaching. – 2018. – Vol. 7, No. 4. <https://jurnal.fkip.unila.ac.id/index.php/123/article/view/16446/0> 28.07.2025

[14] Osidak V., Nesterenko N. Building Critical Thinking Skills Through Literary Texts in EFL Classes // ARS Linguodidacticae. – 2021. – Vol. 4, No. 2. <https://doi.org/10.17721/2663-0303.2021.7.02> 28.07.2025

ӘДЕБИ МӘТІНДЕГІ ЕТІСТІКТЕР СЕМАНТИКАЛЫҚ МАРКЕРЛЕР РЕТІНДЕ: СЫНИ ОЙЛАУДЫ ДАМУДАҒЫ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТӘСІЛ

Аққалиева А.Ф.¹, *Красков А.С.²

¹, ^{*2} КеАҚ «Шәкәрім университеті», Семей, Қазақстан

Аңдатпа Зерттеу ағылшын тілін көркем мәтіндер негізінде оқыту үдерісінде етістіктердің сыни ойлаудың лингвистикалық маркерлері ретіндегі рөлін қарастырады және грамматикалық құрылымдарды статистикалық әрі құрылымдық тұрғыдан талдауға баса назар аударады. Әдебиеттерге жүргізілген шолу нәтижесінде зерттеудің үш негізгі бағыты айқындалды: (1) түрлі тілдік тапсырмалар арқылы когнитивтік қабілеттерді дамыту, (2) әдеби мәтіндерді аналитикалық тұрғыдан интерпретациялау және (3) көркем әдебиет пен сыни ойлау технологияларын біріктіру арқылы білім алушылардың мотивациясын арттыру.

Аталған бағыттардың әрқайсысы аналитикалық дағдыларды жетілдіруге ықпал еткенімен, грамматикалық құрылымдардың, әсіресе етістіктердің, мәтіннің мағыналық жүктемесінің тұрақты көрсеткіштері ретіндегі рөлі көп жағдайда назардан тыс қалып келеді. Зерттеу баяндау үдерісін, күйін және құрылымын түсінуде маңызды мәнге ие көмекші етістіктерді (to be, to have, to do) айқындайды. Бұл етістіктерді дұрыс түсіну тек интерпретациялық дағдыларды дамытуға ғана емес, сонымен қатар оқушылардың мотивациясын арттыруға да ықпал етеді, әсіресе тілдік қоры шектеулі жағдайда. Ұсынылған әдіс оқу үдерісін, соның ішінде ағылшын тілін оқытуды, неғұрлым өлшенетін және басқарылатын сипатқа ие етеді. Сонымен қатар, тілдің ресми элементтерін пайдалану арқылы сыни ойлауды дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашады. Мақаланың негізгі мақсаты ағылшын тілін оқытуда ұсынылған тәсілдің әлеуетін көрсету және оны оқытудың әртүрлі деңгейлерінде ішінара немесе толық көлемде қолдану мүмкіндігін айқындау. Сонымен қатар, зерттеу көмекші етістіктердің құрылымдық ерекшеліктерін меңгеру тек теориялық білім ретінде ғана емес, практикалық дағды ретінде де маңызды екенін көрсетеді. Мұндай тәсіл мәтіннің уақыттық сипаттарын неғұрлым дәл түсінуге мүмкіндік беріп, білім алушылардың аналитикалық қабілеттерін қалыптастыруға септігін тигізеді.

Тірек сөздер: ағылшын тілі, семантикалық маркерлер, етістіктер, көмекші етістіктер, көркем мәтіндер, лингвистикалық талдау, сын тұрғысынан оқу, сын тұрғысынан ойлау, мәтінді интерпретациялау

ГЛАГОЛЫ КАК СЕМАНТИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К КРИТИЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ

Аккалиева А.Ф.¹, *Красков А.С.²

¹, ^{*2} НАО «Шәкәрім университет», Семей, Казахстан

Аннотация. В настоящем исследовании рассматривается роль глаголов как лингвистических маркеров критического мышления в процессе обучения английскому языку на основе художественных текстов, с акцентом на статистический и структурный анализ грамматических конструкций. В результате обзора литературы были выделены три ключевых направления исследований: (1) развитие когнитивных способностей через различные языковые задания, (2) аналитическая интерпретация литературных произведений и (3) повышение мотивации обучающихся за счёт использования художественной литературы и технологий критического мышления. Несмотря на вклад каждого из направлений в развитие аналитических навыков, влияние грамматических структур, в частности глаголов, как устойчивых индикаторов смысловой нагрузки текста, зачастую остаётся вне поля внимания. В исследовании показано, что именно глаголы, среди которых стоит выделить вспомогательные (to be, to have, to do), играют ключевую роль в осмыслении действия, состояния и структуры повествования. Их понимание способствует не только развитию интерпретативных навыков, но и мотивации обучающихся, особенно при ограниченном словарном запасе. Предлагаемый подход делает процесс чтения, в том числе и при обучении английскому языку, более измеримым и управляемым, открывая новые перспективы развития критического мышления на основе формальных элементов языка. Задача статьи — показать потенциал выбранного подхода в обучении английскому языку, который может быть применён частично или полностью на разных уровнях обучения. Кроме того, исследование подчёркивает, что восприятие структурных особенностей вспомогательных глаголов важно не только на уровне знаний, но и как практический навык. Это помогает точнее интерпретировать временные характеристики текста и способствует формированию аналитических умений у обучающихся.

Ключевые слова: английский язык, семантические маркеры, глаголы, вспомогательные глаголы, художественные тексты, лингвистический анализ, критическое чтение, критическое мышление, интерпретация текста

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 26.08.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Information about the authors:

Aizhan Faizrahmanovna Akkaliyeva – PhD, Acting Associate Professor, NCJSC “Shakarim University”, Semey, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-6466-9967>, e-mail: akkali.aizhan@gmail.com

Aleksey Sergeevich Kraskov – Master’s student, group MDY-2401, NCJSC “Shakarim University”, Semey, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0005-9438-5646>, e-mail: alexey_cap82@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Аққалиева Айжан Файзрахманқызы – PhD, қауымдастырылған профессор м.а., КеАҚ «Шәкәрім университеті», Семей, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-6466-9967>, e-mail: akkali.aizhan@gmail.com

Красков Алексей Сергеевич – магистрант, МДЯ-2401 тобы, КеАҚ «Шәкәрім университеті», Семей, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0005-9438-5646>, e-mail: alexey_cap82@mail.ru

Информация об авторах:

Аққалиева Айжан Файзрахмановна – PhD, и.о. ассоциированного профессора НАО «Шәкәрім университет», Семей, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-6466-9967>, e-mail: akkali.aizhan@gmail.com

Красков Алексей Сергеевич – магистрант группы МДЯ-2401, НАО «Шәкәрім университет», Семей, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0005-9438-5646>, e-mail: alexey_cap82@mail.ru

UDC 378.12

IRSTI 14.35.09

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.033>

LINGUISTIC AND PHILOLOGICAL DIMENSIONS OF CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING IN MULTIDISCIPLINARY EDUCATION

*Kopbay A. K.¹, Abilmansur A.K.², Zhusubalina Zh.M.³, Toibekova B.A.⁴

^{*1,3} South Kazakhstan University named after M.Auezov, Shymkent, Kazakhstan

² South Kazakhstan Pedagogical University named after O.Zhanibekov
Shymkent, Kazakhstan

⁴ Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

Abstract. In the era of globalization and educational internationalization, Content and Language Integrated Learning (CLIL) has emerged as both a pedagogical strategy and a philological paradigm. CLIL unites subject-specific learning with foreign language acquisition, thereby strengthening academic competence while fostering intercultural and linguistic development. From a philological standpoint, it represents an interdisciplinary framework where language, culture, and cognition interact within the educational process.

The purpose of this study is to examine the linguistic and philological foundations of CLIL, with a particular focus on its role in developing bilingual and multilingual competencies, promoting intercultural communication skills, and safeguarding linguistic diversity. Methodologically, the research employs theoretical analysis, comparative review of existing studies, and examination of case-based classroom practices in both science and humanities education.

The findings highlight that CLIL not only supports subject learning and language acquisition but also enhances critical thinking, academic literacy, and cross-cultural competence. Results further indicate that successful implementation requires systematic teacher training, methodological adaptation of resources, and integration of digital technologies alongside authentic and culturally relevant texts. Challenges such as teacher preparedness and curriculum alignment are also discussed, emphasizing the need for institutional support.

This research contributes to the understanding of CLIL as a comprehensive educational approach that bridges philology and pedagogy. Its scientific value lies in framing CLIL as an interdisciplinary model, while its practical significance is reflected in the development of effective teaching strategies for multilingual and multicultural contexts. The study concludes that CLIL should be recognized not merely as a teaching method but as a philological paradigm that connects language, culture, and education in response to the demands of global communication and lifelong learning.

Keywords: CLIL, bilingual education, content learning, academic English, science education, humanities instruction, intercultural competence, philology, pedagogy

Introduction

Content and Language Integrated Learning (CLIL) is increasingly conceptualized not only as a pedagogical framework but also as a philological paradigm that unites subject knowledge with linguistic, cultural, and cognitive development. Unlike traditional foreign language instruction, which is primarily focused on the formal properties of language, CLIL situates language acquisition within authentic disciplinary discourses such as science, history, or literature. In this sense, language functions simultaneously as a medium of instruction, an object of philological analysis, and a cultural code, reflecting the intrinsic interrelation between linguistic competence and conceptual understanding.

From a philological standpoint, CLIL transcends the practical mastery of curricular content through another language; it embodies the dynamic interaction of language, culture, and cognition in the educational process. Scholars emphasize that CLIL contributes to the development of academic literacy, discourse competence, and intercultural communication, positioning it as an approach in which the study of language extends beyond vocabulary acquisition to become a tool for meaning-making, interpretation, and negotiation of cultural values.

Coyle's 4Cs framework provides a robust theoretical foundation for this philological interpretation:

Content — the acquisition of disciplinary knowledge and concepts contextualized within authentic texts and discourses;

Communication — the development of academic discourse, linguistic precision, and pragmatic fluency across genres and registers;

Cognition — the cultivation of higher-order thinking, text analysis, and critical interpretation;

Culture — the enhancement of intercultural awareness, recognition of symbolic meanings, and appreciation of linguistic diversity as essential dimensions of global citizenship [1].

Within this framework, CLIL not only promotes subject mastery but also fosters philological competencies such as text interpretation, critical discourse analysis, and sensitivity to cultural and linguistic variation. Evidence from case studies in the humanities demonstrates that CLIL strengthens academic literacy, reflective writing, and intercultural awareness, whereas applications in the sciences highlight the role of language in constructing disciplinary knowledge and facilitating inquiry-based learning.

Nevertheless, significant challenges persist. First, the preparedness of teachers to integrate philological analysis into CLIL practices remains limited, as many educators lack advanced training in discourse studies, stylistics, or intercultural communication. Second, the scarcity of authentic multilingual resources hinders the effective implementation of text-based and discourse-oriented methodologies. Third, assessment within CLIL continues to pose difficulties, particularly in balancing the evaluation of subject-specific knowledge with the measurement of linguistic and intercultural competences. These

challenges illustrate the complexity of adopting CLIL as a fully philological approach rather than a purely pedagogical technique [2].

Despite these obstacles, research consistently demonstrates that with adequate professional training, scaffolding strategies, and the development of innovative multilingual teaching materials, CLIL has the potential to evolve into a transformative educational philosophy. By integrating philological analysis, authentic discourse, and culturally relevant content, it prepares learners for meaningful participation in multilingual and multicultural societies [3].

CLIL should be regarded not merely as a method of teaching through an additional language but as a comprehensive philological paradigm. By embedding language, discourse, and culture at the core of the educational process, CLIL aligns with the demands of global communication, academic literacy, and lifelong learning, thereby contributing to the cultivation of critically literate, interculturally competent, and linguistically versatile individuals [4].

CLIL is also informed by broader pedagogical theories, including constructivism, communicative language teaching, and scaffolding theory. These frameworks collectively emphasize the dynamic interaction between content knowledge, linguistic competence, and cognitive development.

Case study technology is very important and effective teaching method which is oriented to analyze, to solve and to discuss real lively situations. And it is used in teaching process as one of the effective methods that facilitate to develop communicative competences of students. Case study develops students' analytical, critical thinking. Case study is considered to be an approach or a method which is oriented to in-depth analysis of real-life situations [5].

Extensive research has documented the application of CLIL in science education, where learners engage with empirical processes, theoretical concepts, and experimental data in English [6]. Studies demonstrate that students develop the ability to describe experiments, formulate hypotheses, and report findings with greater precision. In this context, CLIL enhances both disciplinary competence and the ability to participate in global STEM communities [7].

Equally significant is the application of CLIL in the humanities, where interpretive, discursive, and intercultural dimensions are foregrounded. Scholars such as Dalton-Puffer and Pérez-Cañado note that CLIL in humanities fosters critical reading, argumentative writing, and cross-cultural dialogue. Learners engage with authentic literary texts, historical documents, and media discourses, thereby developing advanced language functions such as hypothesizing, comparing, evaluating, and debating. This approach positions CLIL not merely as a method of content delivery but as a philological paradigm in which language, culture, and cognition are deeply intertwined [8].

Recent scholarship emphasizes the philological orientation of CLIL, where the study of language and literature becomes central to both disciplinary and linguistic growth. In linguistics, CLIL supports the acquisition of academic terminology and analytical frameworks for describing phonetics, syntax,

semantics, and discourse structures. In literary studies, it enables students to interpret texts, identify rhetorical strategies, and construct critical arguments in English. Cultural studies within CLIL highlight the mediation of values, ideologies, and worldviews, reinforcing intercultural awareness.

The philological direction situates CLIL as an approach that transcends vocabulary learning and fosters discourse competence, academic literacy, and intercultural communication. This aligns with the broader aims of philology: to interpret texts, understand cultural variation, and reflect critically on linguistic and literary traditions.

Despite its promise, CLIL faces well-documented challenges. Research highlights three major obstacles:

Student Proficiency – Limited linguistic competence in English can impede access to subject content, particularly in disciplines requiring abstract reasoning.

Teacher Preparedness – Insufficient training often results in uneven implementation, as subject specialists may lack linguistic expertise and language teachers may lack content knowledge.

Assessment Complexity – Evaluating both disciplinary knowledge and language skills simultaneously remains problematic, with scholars calling for integrated rubrics and more nuanced assessment models.

Other limitations include the scarcity of specialized CLIL resources, especially for philological disciplines, and the cognitive overload that learners may experience when processing demanding content in a second language.

Current research points to the growing role of digital technologies in overcoming CLIL challenges. Online corpora, multimodal platforms, and AI-assisted tools offer scaffolding, access to authentic materials, and opportunities for collaborative learning. The integration of virtual archives, literary databases, and discourse analysis software has particular promise for philological CLIL, enabling students to engage with complex texts in innovative ways.

Future studies are needed to evaluate the long-term impact of CLIL, to develop context-specific adaptations, and to identify best practices in assessment. Scholars increasingly argue for systematic curricular integration, ensuring that CLIL is embedded not as an experimental approach but as a sustainable component of national and institutional education systems.

The literature affirms that CLIL is not merely a pedagogical technique but a holistic educational philosophy. Its philological orientation highlights the centrality of language, discourse, and culture in the learning process, positioning CLIL as a powerful tool for cultivating dual competence: disciplinary expertise and linguistic proficiency. By fostering critical thinking, intercultural awareness, and global academic literacy, CLIL prepares students for active participation in multilingual and multicultural academic and professional environments.

Methods and materials

This study employed a qualitative research design with a distinct

philological orientation, focusing on a comprehensive review and critical analysis of scholarly literature on Content and Language Integrated Learning (CLIL). The corpus of materials consisted of peer-reviewed journal articles, monographs, and conference proceedings published between 2020 and 2024, with particular attention to seminal contributions by leading scholars such as Coyle, Marsh, Dalton-Puffer, and Pérez-Cañado.

The methodological framework was structured around the following stages:

Literature Review and Theoretical Grounding – identification and systematization of pedagogical and philological theories underpinning CLIL, including constructivism, communicative and discourse-oriented approaches, scaffolding, and intercultural communication theories.

Comparative Analysis – examination of CLIL applications across disciplines, with a specific focus on science (biology, chemistry, physics) and the humanities (history, literature, geography, social studies). The analysis emphasized how disciplinary discourse shapes language use and how linguistic practices mediate conceptual understanding.

Categorization of Benefits and Challenges – synthesis of reported outcomes into four dimensions: pedagogical, linguistic, cognitive, and intercultural. In addition, particular attention was given to philological competencies such as discourse analysis, academic literacy, and intercultural semiotics.

Integration of Best Practices – analysis of methodological approaches, task design, and assessment strategies presented in empirical studies, highlighting practices that promote critical reading, text interpretation, and academic writing within CLIL contexts.

The study did not involve the collection of primary classroom data but relied on secondary analysis of existing research. This methodological choice ensured a theoretically grounded and broad overview of CLIL's pedagogical and philological potential, enabling a systematic account of its benefits and challenges across disciplines.

Results and discussion

Theoretical Underpinnings of CLIL

Content and Language Integrated Learning (CLIL) represents one of the most significant innovations in contemporary pedagogy, yet its relevance extends beyond methodological efficiency into the domain of philology. It is firmly rooted in a set of interrelated pedagogical theories—most notably constructivism, the communicative approach, and sociocultural theory—that together establish its epistemological foundation.

From a constructivist perspective, knowledge is not transmitted but actively constructed by the learner through interaction with tasks, contexts, and discourse. CLIL operationalizes this principle by requiring students to engage with subject knowledge through a foreign language, thereby transforming language into both a cognitive and communicative instrument. This dual function positions CLIL as a

framework in which linguistic acquisition and conceptual development mutually reinforce one another.

For the last years case technology is becoming popular in language teaching classrooms together with fields as medicine, business, economics and politics. It is not a new thing in language learning, but it is commonly used today. The reasons of it we indicated in the research article, and tried to give its essence, practical importance, and role in language learning. It possesses several objectives in teaching as developing speaking skills, teaching to make right decisions, deeply understanding the cases and realizing their solutions, and improves language proficiency, understanding cultural context.

Equally central is the communicative orientation of CLIL, which foregrounds the view of language as a medium of meaning-making and discourse construction. Rather than treating language as an abstract system of grammar and vocabulary, CLIL embeds linguistic development within authentic disciplinary discourses such as science, history, and literature. This discourse-centered perspective situates CLIL within philology, where language is analyzed not only for its formal features but also for its functional, cultural, and epistemic roles.

Finally, Vygotsky's sociocultural theory underpins CLIL through the principle of scaffolding, whereby teachers provide structured support that mediates both cognitive and linguistic demands. In practice, scaffolding may include visual representations, guided questions, sentence starters, or staged activities. These interventions facilitate learners' engagement with complex subject matter while reducing linguistic barriers. Crucially, scaffolding is gradually withdrawn, leading to autonomy in both subject mastery and linguistic performance.

Thus, CLIL integrates multiple traditions into a holistic framework where language, cognition, and culture intersect. This makes CLIL not merely a pedagogical method but a philological paradigm in which language becomes the medium of disciplinary thought and cultural interpretation.

Science Instruction through CLIL: A Philological Perspective.

The teaching of science within CLIL contexts illustrates the profound interplay between linguistic and disciplinary knowledge. Scientific discourse is distinguished by terminological precision, logical coherence, and reliance on symbolic representation. Unlike everyday communication, it demands exactness in both cognitive and linguistic dimensions. From a philological standpoint, this underscores the need to study how scientific meaning is encoded, negotiated, and transmitted through language.

A central challenge lies in balancing conceptual complexity with linguistic accessibility. Learners are required to grasp abstract processes such as chemical reactions or biological mechanisms while simultaneously acquiring the linguistic resources to describe, explain, and interpret them. Effective CLIL instruction, therefore, does not reduce complexity but makes it comprehensible through discourse strategies: scaffolding explanations, visualizing processes, and contextualizing terminology in authentic communicative tasks.

Another defining feature is the cultivation of disciplinary academic literacy. Students must learn to operate within the genres of science—lab reports, hypotheses, data analyses—which require both linguistic precision and adherence to disciplinary conventions. CLIL situates this literacy within a foreign language, thus extending learners' capacity to participate in global scientific dialogue. In philological terms, this process exemplifies how language functions as a gateway to epistemic communities and specialized knowledge domains [9].

Moreover, CLIL aligns with inquiry-based and problem-solving pedagogies that foster higher-order thinking. Students are encouraged to formulate hypotheses, conduct experiments, and present findings through English. This dual challenge requires them not only to construct scientific knowledge but also to mediate it linguistically, thereby reinforcing the interdependence of cognitive development and language acquisition.

Scientific terminology presents a particular difficulty in CLIL due to its high level of abstraction, density, and divergence from everyday vocabulary. Without systematic pedagogical intervention, students may experience a disconnect between conceptual understanding and linguistic expression, resulting in superficial learning.

To address this, CLIL pedagogy integrates terminology development with disciplinary study through several strategies:

Anticipatory scaffolding — pre-teaching of terms using visualizations, glossaries, and interactive exercises;

Experiential learning — engaging students in experiments and requiring descriptions in English, which promotes the active use of specialized vocabulary;

Textual scaffolding — deconstructing authentic scientific texts to highlight key terms, guide comprehension, and gradually expose learners to increasing linguistic complexity;

Productive language use — requiring learners to deploy terminology in reports, oral presentations, and peer teaching, ensuring retention and transfer of knowledge.

In philological terms, this demonstrates that terminology learning is not a matter of memorization but a cognitive-linguistic process of contextualization and discourse appropriation. Students gradually internalize scientific lexis, enabling them to participate in disciplinary communication at both local and global levels.

The implementation of CLIL in science requires pedagogical approaches that are simultaneously content-driven and language-sensitive. Traditional teacher-centered methods are insufficient, as CLIL demands student engagement in authentic discourse and higher-order reasoning. Research identifies three particularly effective approaches:

Inquiry-based learning — aligning with the epistemology of science, this method encourages learners to hypothesize, experiment, and analyze, all while articulating their reasoning in English.

Project-based learning — students investigate real-world issues such as

climate change or renewable energy, integrating interdisciplinary knowledge and producing extended discourse in English.

Collaborative learning — peer discussions and group projects create authentic communicative opportunities, fostering intercultural dialogue and discourse competence within scientific contexts.

Together, these approaches exemplify the philological premise that language cannot be separated from the construction of disciplinary knowledge.

CLIL should be understood not only as a pedagogical strategy but as a philological paradigm that situates language at the center of scientific and humanistic inquiry. Through the integration of constructivist, communicative, and sociocultural principles, CLIL fosters the simultaneous development of disciplinary knowledge, linguistic competence, and intercultural awareness. In the domain of science, it equips learners to engage in global epistemic communities by enabling them to articulate, negotiate, and disseminate knowledge in English.

By emphasizing the role of discourse, terminology, and genre, CLIL transcends the boundaries of pedagogy and enters the realm of philology, where language is seen as both a tool of cognition and a carrier of cultural meaning. This reconceptualization strengthens its value as an educational philosophy for the 21st century, preparing learners not only for academic success but also for meaningful participation in multilingual and multicultural societies.

Table 1. Practical Part: Integration of Scientific Terminology and Concepts in philological direction

Philological Term / Concept	Definition (Content Focus)	Example in Context (Philology)	Language Focus (English Skill)	Activity / Task (CLIL Practice)
Metaphor	A figure of speech where one concept is described in terms of another to create meaning.	“Time is a thief that steals our moments.”	Literary vocabulary, interpretation skills	Identify metaphors in a poem and explain their meaning in English.
Discourse	Language in use within social and cultural contexts; connected texts beyond the sentence level.	“Political discourse often employs persuasive strategies.”	Academic reading, cohesion, pragmatics	Analyze a short text for discourse markers and present findings.
Linguistic Borrowing	The adoption of words or expressions from one language into another.	“Kazakh uses the word ‘телефон’ borrowed from Russian.”	Word formation, etymology, comparative analysis	Create a list of borrowed words in English/Kazakh and present their origins.
Intertextuality	The relationship between texts, where one text refers to or echoes another.	“Shakespeare’s Hamlet is referenced in modern novels and films.”	Academic writing, citation, allusion recognition	Write a short essay on intertextual references in a given text.
Register	A variety of language used in particular social or professional contexts.	“Legal register is formal and precise.”	Style awareness, vocabulary choice	Role-play different registers: casual conversation vs. academic debate.

Source: authors’ own development.

Table 2. Practical Part: Integration of Humanities Terminology and Concepts

Humanities Term / Concept	Definition (Content Focus)	Example in Context (Humanities)	Language Focus (English Skill)	Activity / Task (CLIL Practice)
Democracy	A system of government in which power is vested in the people.	“Ancient Athens is often described as the birthplace of democracy.”	Argumentation, comparative structures	Compare democracy in ancient Athens and modern states in a short essay.
Cultural Heritage	Traditions, monuments, and artifacts inherited from the past.	“The Great Wall of China is a part of world cultural heritage.”	Descriptive writing, passive voice, active voice	Describe one cultural heritage site in your country.
Renaissance	A period in European history marked by revival of art, science, and culture.	“Leonardo da Vinci was a key figure of the Renaissance.”	Past tense, historical narration	Prepare a short timeline of Renaissance achievements.
Ethics	Moral principles guiding human behavior.	“Medical ethics requires doctors to respect patient confidentiality.”	Modal verbs (must, have to, should)	Discuss ethical dilemmas in small groups using should/ must.
Identity	The sense of who a person or group is, based on culture, language, or history.	“Language plays a central role in shaping national identity.”	Abstract nouns, essay writing	Write a reflection: How does culture shape your identity?

Source: authors’ own development.

CLIL in the Philological Direction: Outcomes and Characteristics

1. Outcomes of CLIL in Philology

The integration of philological disciplines—linguistics, literature, cultural studies, and discourse analysis—within the framework of Content and Language Integrated Learning (CLIL) yields a range of multidimensional outcomes. At the foundational level, students acquire dual competence: disciplinary knowledge in philology and advanced academic proficiency in English. Learners expand their understanding of linguistic concepts such as phonetics, morphology, syntax, semantics, and pragmatics, while simultaneously mastering the terminology required to describe and critically analyze these phenomena in English.

Equally significant is the enhancement of interpretive and analytical skills in literary and cultural studies. By engaging with authentic texts, including literary works, critical essays, and primary historical documents, learners develop the ability to identify rhetorical devices, narrative strategies, and intertextual references. This dual engagement strengthens both textual interpretation and the articulation of complex arguments in academic English.

Furthermore, CLIL-based philological instruction fosters higher-order cognitive skills. Students are encouraged to synthesize information, compare interpretive traditions, evaluate arguments, and formulate hypotheses, all of which must be expressed in a second language. This process reinforces conceptual depth while cultivating accuracy, clarity, and stylistic sophistication.

Finally, CLIL in philology advances intercultural awareness. Accessing

English-language scholarship and global literary traditions broadens learners' horizons, enabling them to situate local linguistic and cultural phenomena within an international context. This intercultural competence is crucial for developing empathy, tolerance, and global scholarly mobility.

2. Pedagogical Characteristics of CLIL in Humanities

Philological instruction through CLIL is distinguished by its reliance on interpretation, argumentation, and plural perspectives. Unlike the sciences, which emphasize empirical observation and precise description, philological disciplines demand engagement with symbolic meaning, ambiguity, and cultural values. The CLIL classroom thus functions not only as a site for knowledge transmission but also as a platform for the co-construction of meaning.

One of the defining characteristics is the use of authentic resources—linguistic corpora, literary texts, theoretical treatises, and media discourse. These materials expose students to academic reading practices, discourse analysis, and critical debates while simultaneously developing their linguistic skills. Through such resources, learners refine academic writing, paraphrasing, summarization, and argument construction in English.

Additionally, philological CLIL emphasizes advanced language functions such as hypothesizing, evaluating, contrasting, and justifying. These functions are embedded into activities including textual analysis, seminar debates, comparative essays, and project-based research. As a result, students develop both subject-matter expertise and the ability to operate effectively in academic English discourse.

3. Developing Critical and Intercultural Competence

A central pedagogical aim of CLIL in philology is the cultivation of critical thinking. Students are trained to interrogate texts not merely for their informational content but for their ideological, aesthetic, and cultural implications. By engaging with diverse theoretical frameworks—structuralism, postcolonial theory, discourse analysis—students acquire the capacity to synthesize competing perspectives and articulate nuanced arguments.

Another essential dimension is intercultural competence. Through exposure to English-language scholarship, learners encounter multiple cultural voices, interpretive traditions, and academic conventions. They become adept at recognizing how cultural backgrounds influence meaning, how global discourses shape literary and linguistic analysis, and how perspectives differ across societies. This capacity fosters intercultural dialogue, empathy, and tolerance, which are indispensable skills in global academia [10].

4. Curricular Integration and Sustainability

For CLIL in philology to move beyond an experimental or supplementary practice, it must be systematically embedded into university curricula. This requires the alignment of linguistic and disciplinary objectives, ensuring that both dimensions are addressed consistently across modules in linguistics, literature, and cultural studies.

Curricular integration also involves the articulation of clear learning outcomes, specifying expectations for subject knowledge, academic literacy, and intercultural competence. Embedding CLIL within national and international educational standards enhances its credibility and sustainability, making it a legitimate component of philological education [11].

Pedagogical strategies such as project-based learning, problem-solving tasks, and collaborative discussions can effectively merge content mastery with language development. Technology further enriches this process, providing access to digital archives, corpora, literary databases, and multimodal resources that expand students' interpretive and linguistic repertoires [12].

Taken together, these outcomes and pedagogical features demonstrate that CLIL in philology extends beyond language acquisition. It equips learners with dual competencies—disciplinary expertise in linguistic and cultural studies and advanced proficiency in academic English—while simultaneously cultivating critical thinking, intercultural awareness, and professional readiness. By embedding CLIL into the philological curriculum, universities can prepare students for meaningful participation in global academic discourse, thereby enhancing their competitiveness in both scholarly and professional contexts [13].

Conclusion

Content and Language Integrated Learning (CLIL) has emerged as a transformative pedagogical paradigm that unites subject learning with the acquisition of foreign languages, offering particular value for philological disciplines. Rooted in the 4Cs framework—Content, Communication, Cognition, and Culture—CLIL provides a comprehensive model that balances disciplinary knowledge with linguistic and intercultural competence. Its successful application across linguistics, literature, and cultural studies illustrates its versatility: in linguistic instruction, it enables students to analyze grammatical, phonological, and semantic structures in English; in literary studies, it fosters interpretation, critical argumentation, and intertextual analysis; and in cultural studies, it enhances intercultural awareness and the ability to mediate between perspectives. The findings confirm that CLIL not only enriches subject-specific outcomes but also develops the academic discourse skills necessary for participation in international scholarly communities. [14].

The dual benefits of CLIL underscore its relevance for 21st-century philological education. By engaging learners in authentic academic communication, it prepares them to navigate the complexities of a globalized and multilingual intellectual landscape. In linguistics, CLIL strengthens the ability to describe linguistic phenomena, conduct comparative analysis across languages, and present findings in English, thereby facilitating participation in international research contexts. In the humanities, it cultivates critical thinking, intercultural sensitivity, and ethical reflection, equipping learners with the analytical tools to interpret texts, discourses, and cultural realities. For policymakers and educators,

the implications are clear: integrating CLIL into philological curricula fosters a generation of students who are not only knowledgeable and skilled but also linguistically and culturally agile.

Despite its promise, CLIL implementation in philology faces significant challenges. Limited proficiency in English may hinder students' ability to comprehend theoretical concepts and engage in sophisticated analysis, while insufficient teacher training often leads to uneven methodological integration. Moreover, the scarcity of specialized resources adapted for philological subjects, coupled with the difficulty of assessing both disciplinary knowledge and language competence simultaneously, continues to pose obstacles. Addressing these challenges requires systemic institutional support, including sustained investment in teacher professional development, interdisciplinary collaboration between linguists, literature specialists, and language instructors, and the development of adaptable CLIL resources suited to philological contexts.

Future perspectives emphasize the integration of digital technologies that expand access to authentic academic materials and provide scaffolding for learners. Tools such as online corpora, multimodal learning platforms, virtual archives, and AI-driven language applications can support discourse analysis, comparative text study, and collaborative interpretation. At the same time, further empirical research is necessary to evaluate the long-term outcomes of CLIL in philology, identify context-sensitive adaptations, and establish best practices for assessment in disciplines where interpretation and argumentation predominate [15].

Ultimately, CLIL in philological education represents more than a methodological innovation: it constitutes a holistic educational philosophy. By bridging the gap between linguistic and literary content learning and foreign language acquisition, it nurtures learners who are not only academically competent but also linguistically proficient and globally engaged. In this sense, CLIL aligns with the broader mission of philological education: to cultivate individuals who can interpret texts critically, engage in intercultural dialogue, and contribute responsibly to the understanding of language and culture in an interconnected world.

Systematic integration of CLIL into philological curricula will strengthen both subject knowledge and linguistic proficiency. Establishing specialized CLIL training for philology educators, fostering collaboration between language specialists and subject experts, and investing in digital and multimodal resources will enhance accessibility and scalability. Finally, positioning CLIL as a strategic instrument for advancing global competitiveness, intercultural awareness, and scholarly mobility will consolidate its role in the internationalization of philological education.

Integrating CLIL systematically into national and institutional curricula will strengthen both subject knowledge and English proficiency. Establishing specialized CLIL training programs and fostering collaboration between subject teachers and language specialists will enhance the quality of teaching

and learning. Investment in context-appropriate CLIL materials and digital tools, such as AI, simulations, and online platforms, will ensure accessibility and scalability. Implementing innovative assessment systems that evaluate both disciplinary outcomes and language skills fairly will improve quality assurance. Finally, positioning CLIL as a strategic tool for enhancing global competitiveness, intercultural awareness, and student employability will support the internationalization of education.

REFERENCES

- [1] Banegas D. L. Teacher professional development in CLIL: Challenges and opportunities // *RELC Journal*. – 2021. – №52. – P.72–86. <https://doi.org/10.1177/0033688220945418>
- [2] Bruner J. The culture of education // Harvard University Press. – 2016. – P.223-234.
- [3] Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and language integrated learning // Cambridge University Press. – 2015. – P.123-131.
- [4] Dalton-Puffer C. Content-and-language integrated learning: From practice to principles // *Annual Review of Applied Linguistics*. – 2011. – № 31. – P.182–204. <https://doi.org/10.1017/S02671905110https://orcid.org/0009-2>.
- [5] Koitasova G.A., Orazbayeva A.S. Case study in foreign language teaching as an interactive method of forming communicative skills // *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL, Philological sciences Series*. – 2025. – №. 73. – P.449-464. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.1.76.030>
- [6] Dalton-Puffer C. A construct of cognitive discourse functions for conceptualising content–language integration in CLIL and multilingual education // *European Journal of Applied Linguistics*. – 2013. – №1. – P.1–23. <https://doi.org/10.1515/eujal-2013-0011>
- [7] Lasagabaster D., Sierra J. M. Immersion and CLIL in English: More differences than similarities // *ELT Journal*. – 2010. – №64. – P.367–375. <https://doi.org/10.1093/elt/ccp082>
- [8] Lasagabaster D. Language learning motivation and self-concept: A longitudinal study on CLIL learners // *Language Teaching Research*. – 2017. – №25. – P.1–20. <https://doi.org/10.1177/1362168817692161>
- [9] Marsh D. CLIL/EMILE – The European dimension: Actions, trends and foresight potential // University of Jyväskylä. – 2002. – P.142-154.
- [10] Meyer O., Coyle D., Halbach A., Schuck K., Ting T. The pluriliteracies approach to content and language integrated learning – mapping learner progressions in knowledge construction and meaning-making // *Language, Culture and Curriculum*. – 2015. – №28. – P.41–57. <https://doi.org/10.1080/07908318.2014.1https://orcid.org/0009-24>
- [11] Morton T. Integrating content and language in multilingual classrooms: A discourse perspective // John Benjamins. – 2018. – P.36–45.
- [12] Pérez-Cañado M. L. CLIL research in Europe: Past, present, and future

// International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. – 2012. – №15. – P.315–341. <https://doi.org/10.1080/13670050.2011.630064>

[13] Pérez-Cañado M. L. CLIL and critical thinking: Designing curricular integration // Language Teaching Research. – 2020. – №24. – P.1–21. <https://doi.org/10.1177/1362168818783233>

[14] Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and methods in language teaching. – Cambridge University Press, 2014. – P.145-149.

[15] Vygotsky L. S. Mind in society: The development of higher psychological processes. –Harvard University Press, 2008. – P.137-149.

ПӘНАРАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ МАЗМҰН МЕН ТІЛДІ КІРІКТІРІП ОҚЫТУДЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ

*Көпбай А.К.¹, Әбілмансұр Ә.Қ.², Жусубалина Ж.М.³, Тойбекова Б.А.⁴

^{*1,3} М.Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

Шымкент, Қазақстан

²Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан Педагогикалық

Университеті, Шымкент, Қазақстан

⁴Шымкент Университеті, Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа. Жаһандану мен білімнің интернационалдануы дәуірінде пән мен тілді кіріктіріп оқыту (Content and Language Integrated Learning, CLIL) тек педагогикалық стратегия ғана емес, сонымен қатар филологиялық парадигма ретінде қалыптасты. CLIL пәндік білімді шетел тілін меңгерумен ұштастырып, академиялық құзыреттілікті нығайтады және тілдік-мәдени дамуға ықпал етеді. Филологиялық тұрғыдан CLIL – тіл, мәдениет пен когницияның өзара байланысын бейнелейтін пәнаралық үлгі.

Бұл зерттеудің мақсаты – CLIL-дің лингвистикалық және филологиялық негіздерін талдау, әсіресе оның қостілділік және көптілділік құзыреттерін дамытудағы, мәдениетаралық коммуникация дағдыларын қалыптастырудағы және тілдік әралуандылықты сақтаудағы рөлін анықтау. Әдіснамалық тұрғыда зерттеу теориялық талдау, бар ғылыми еңбектерді салыстырмалы шолу және жаратылыстану мен гуманитарлық пәндерді оқытудағы тәжірибелік мысалдарды қарастыруға негізделген.

Зерттеу нәтижелері CLIL пәнді оқыту мен тілді меңгеруді ғана қолдап қоймай, сыни ойлау, академиялық сауаттылық пен мәдениетаралық құзыреттілікті де дамытатынын көрсетті. Сондай-ақ, табысты жүзеге асыру үшін мұғалімдерді жүйелі даярлау, ресурстарды әдістемелік бейімдеу және аутентті, мәдени тұрғыдан өзекті мәтіндермен қатар цифрлық технологияларды енгізу қажет екені анықталды. Мұғалімдердің дайындығы мен оқу бағдарламаларын үйлестіру секілді қиындықтар да талқыланып, институционалдық қолдаудың маңыздылығы атап өтілді.

Бұл зерттеу CLIL-ді филология мен педагогиканы тоғыстыратын кешенді білім беру тәсілі ретінде түсінуге үлес қосады. Оның ғылыми

құндылығы CLIL-ді пәнаралық модель ретінде қарастыруда болса, практикалық маңызы көптілді және көпмәдениетті ортаға бейімделген тиімді оқыту стратегияларын әзірлеуде көрінеді. Зерттеу қорытындысында CLIL тек оқыту әдісі ғана емес, сонымен бірге тіл, мәдениет пен білімді тоғыстыратын филологиялық парадигма ретінде қарастырылуы тиіс екендігі баса айтылады.

Тірек сөздер: CLIL, қостілді білім беру, мазмұнды меңгеру, академиялық ағылшын, жаратылыстану ғылымдарын оқыту, гуманитарлық пәндерді оқыту, мәдениетаралық құзыреттілік, филология, педагогика

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ПРЕДМЕТНО-ЯЗЫКОВОГО ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОМ ОБРАЗОВАНИИ

*Копбай А. К.¹, Абилмансур А. К.², Жусубалина Ж. М.³, Тойбекова Б. А.⁴

^{*1,3} Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова

Шымкент, Казахстан

² Южно-Казахстанский педагогический университет имени О. Жанибекова

Шымкент, Казахстан

⁴ Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан

Аннотация. В эпоху глобализации и интернационализации образования интегрированное обучение предмету и иностранному языку (Content and Language Integrated Learning, CLIL) выступает не только как педагогическая стратегия, но и как филологическая парадигма. CLIL объединяет предметное обучение с освоением иностранного языка, тем самым укрепляя академическую компетентность и способствуя межкультурному и языковому развитию. С филологической точки зрения CLIL представляет собой междисциплинарную модель, в рамках которой язык, культура и когниция взаимодействуют в образовательном процессе.

Цель данного исследования заключается в анализе лингвистических и филологических оснований CLIL, с особым акцентом на его роли в развитии билингвальных и мультилингвальных компетенций, формировании навыков межкультурной коммуникации и сохранении языкового разнообразия. Методологически работа опирается на теоретический анализ, сравнительный обзор существующих исследований и изучение практических кейсов в преподавании естественных и гуманитарных дисциплин.

Результаты показывают, что CLIL не только поддерживает предметное обучение и освоение языка, но и развивает критическое мышление, академическую грамотность и межкультурную компетентность. Кроме того, установлено, что успешная реализация требует системной подготовки преподавателей, методической адаптации ресурсов и интеграции цифровых технологий в сочетании с аутентичными и культурно релевантными текстами. Также рассматриваются трудности, связанные с готовностью учителей

и согласованием учебных программ, что подчеркивает необходимость институциональной поддержки.

Данное исследование вносит вклад в понимание CLIL как комплексного образовательного подхода, соединяющего филологию и педагогику. Его научная ценность заключается в обосновании CLIL как междисциплинарной модели, а практическая значимость проявляется в разработке эффективных стратегий преподавания для многоязычных и мультикультурных контекстов. В заключение отмечается, что CLIL следует рассматривать не только как методику обучения, но и как филологическую парадигму, объединяющую язык, культуру и образование в ответ на вызовы глобальной коммуникации и непрерывного образования.

Ключевые слова: CLIL, билингвальное образование, изучение содержания, академический английский, преподавание естественных наук, гуманитарные дисциплины, межкультурная компетентность, филология, педагогика

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 14.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Информация об авторах:

Копбай Айша Кайратовна – магистр педагогических наук, кафедра иностранных языков, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: kopbayaisha1998@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-2005-9138>

Абилмансур Асел Калдархановна – магистр филологических наук, кафедра иностранных языков, Южно-Казахстанский педагогический университет имени О.Жанибекова, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: asselabilmansur5@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6142-1747>

Жусубалина Жанат Мейрбековна – магистр, старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: zhusubalinazh@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7990-6870>

Тойбекова Багдат Абдуллаевна – PhD доктор, Шымкентский Университет, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: bagdat1984@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-3138-9623>

Авторлар туралы мәлімет:

Көпбай Айша Қайратқызы – педагогика ғылымдарының магистрі, шет тілі кафедрасы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент Қазақстан, e-mail: kopbayaisha1998@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-2005-9138>

Әбілмансұр Әсел Қалдарханқызы – филология ғылымдарының магистрі, шет тілі кафедрасы, Ө.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент Қазақстан, e-mail: asselabilmansur5@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6142-1747>

Жусубалина Жанат Мейрбековна – магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент Қазақстан, e-mail: zhusubalinazh@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7990-6870>

Тойбекова Багдат Абдуллаевна – PhD доктор, Шымкент Университеті, Шымкент Қазақстан, e-mail: bagdat1984@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-3138-9623>

Information about the authors:

Aisha Kopbay Kayratkyzy – Master of Pedagogical Sciences, Department of Foreign languages, South Kazakhstan University named after M.Auezov, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: kopbayaisha1998@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-2005-9138>

Abilmansur Assel Kaldarkhanqyzy – Master of Philology, Department of Foreign Languages, South Kazakhstan Pedagogical University named after O. Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: asselabilmansur5@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6142-1747>

Zhusubalina Zhanat Meirbekovna – Master of Pedagogical Sciences, Senior teacher, M South Kazakhstan University named after M.Auezov, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: zhusubalinazh@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7990-6870>

Toibekova Bagdat Abdullayevna – PhD, Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: bagdat1984@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-3138-9623>

4 БӨЛІМ.

ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ

РАЗДЕЛ 4.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

PART 4.

LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

ӘОЖ 82

ҒТАХР 17.01.07

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.034>

**МҰХТАР ӘУЕЗОВ ПЕН ЭРНЕСТ ХЕМИНГУЭЙ
ПРОЗАСЫНДАҒЫ КӨРКЕМДІК САБАҚТАСТЫҚ**

***Әділбекова Ж.Б.¹**

***¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан**

Аңдатпа. Бұл мақала Мұхтар Әуезов пен Эрнест Хемингуэй прозаларындағы көркем әдеби сабақтастықты салыстырмалы әдебиеттану тұрғысынан талдауға бағытталған. Зерттеудің негізгі мақсаты – ұлттық және тарихи-мәдени ортасы әртүрлі екі қаламгер шығармаларындағы ортақ идеялар мен көркемдік ізденістер үндестігін анықтау. Атап айтқанда, адам мен табиғат арасындағы байланыс, рух беріктігі, өмір мен өлім арпалысы, соғыс пен зорлыққа қарсылық сияқты жалпыадамзаттық тақырыптардың көрінісі екі автор прозасында салыстырыла зерттеледі.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы – Әуезов пен Хемингуэй шығармалары арасындағы терең көркемдік және рухани үндестіктің мәнін және оның әдебиеттегі ерекшеліктерін кешенді түрде қарастыру. Практикалық маңыздылығы екі әдебиет өкілі шығармашылығы негізінде мәдениетаралық ықпалдастықты, көркемдік әдіс пен стильдік ізденістердің жаһандық әдеби үдерістегі орнын анықтаумен түсіндіріледі. Зерттеу барысында компаративистік, интертекстуалдық, стилистикалық және контент-талдау әдістері қолданылды.

Талдау объектісі ретінде «Көксерек» пен «Шал мен теңіз», «Қилы заман» мен «Қош бол, майдан!», «Қараш-Қараш оқиғасы» мен «Қоңырау кімге соғылады» сынды шығармалар алынды. Зерттеу нәтижесінде екі қаламгердің психологизм мен символизмге ден қоюы, «айсберг әдісі» мен астарлы монолог секілді көркемдік құралдарды қолдану ерекшеліктері айқындалды. Сонымен қатар қаламгерлердің гуманизм идеясы мен рухани төзімділік, әділет үшін күрес сынды моральдық-этикалық ұстанымдарындағы ұқсастығы сараланды.

Ұсынылған зерттеу жұмысында қазақ әдебиетінің әлемдік әдеби кеңістікпен тоғысуындағы көркемдік ықпалдастық мүмкіндіктеріне тоқтала келе, Әуезов пен Хемингуэй шығармашылығының рухани туыстығын жаңа қырынан бағамдауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелерін салыстырмалы әдебиеттану, мәдениеттану, көркем аударма теориясы салаларында қолдануға болады.

Тірек сөздер: Әуезов, Хемингуэй, салыстырмалы әдебиеттану, көркемдік үндестік, психологизм, символизм, гуманизм, айсберг әдісі, проза, адам мен табиғат, әдеби ықпалдастық, соғыс тақырыбы, рухани байланыс

Кіріспе

Әдебиет – ұлт руханиятының айнасы ғана емес, бүкіл адамзаттың ой-көкжиегін бір арнаға тоғыстыратын көркемдік кеңістік. Әр дәуірде өзіндік қаламгерлік қолтаңбасымен ерекшеленіп, әлем әдебиетінің дамуына елеулі үлес қосқан көрнекті қаламгерлер бар. Солардың қатарында Мұхтар Әуезов пен Эрнест Хемингуэй сынды жазушылардың есімі ерекше аталады. Мұхтар Әуезов – қазақ әдебиетінің мазмұндық ауқымын кеңейтіп, ұлттық сөз өнерін жаңа биікке көтерген бірегей жазушы, ал Эрнест Хемингуэй – әлем әдебиетіне терең философиялық мән мен жаңа көркемдік тәсіл енгізген америкалық суреткер.

Қос қаламгер әртүрлі тарихи кезең мен мәдени ортада өмір сүргенімен, олардың шығармашылық мұраларында тақырыптық, стильдік және философиялық тұрғыда өзара үйлесім мен рухани үндестік байқалады. Бұл үндестік – олардың адамзат табиғаты, өмір мен өлім, рухани құндылықтар жөніндегі ортақ толғаныстарынан көрініс табады. Әуезов те, Хемингуэй де заман шындығын көркем тілмен бейнелеп, адамның ішкі әлеміне үңіле білді.

Мұхтар Омарханұлы шығыс пен батыс әлемін әдебиет арқылы жақындастырып, мәдениеттер арасына рухани көпір орната білді. Қазақ қаламгері Джеймс Ф. Купер, Джек Лондон, Эрнест Хемингуэй және Джон Стейнбек тәрізді батыс жазушыларының шығармашылығына, әдеби ізденістеріне ерекше ден қойып, олардың көркемдік тәжірибесін бойына сіңірді, төл әдебиетімізді жаңаша дамытуға жол ашты.

М.Әуезов пен Э.Хемингуэй әрқайсысы өз ұлтының келбетін танытумен қатар әлемдік әдеби үдерістің өрісін кеңейткен, көркем сөз арқылы адамзаттық ой-санаға әсер еткен қаламгерлер. Олардың мұрасы тек әдебиет сүйер қауым үшін ғана емес, тұтас адамзатқа ортақ құндылыққа айналған.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Бұл зерттеуде Мұхтар Әуезов пен Эрнест Хемингуэй шығармаларындағы адам мен табиғат, соғыс және рух концептілерінің көркемдік және философиялық аспектілерін анықтау мақсатында салыстырмалы әдеби талдау әдістері қолданылды (Кесте 1).

Кесте 1. Қолданылған әдістер

Әдіс атауы	Қолданылу сипаттамасы
Тарихи-салыстырмалы әдіс	М. Әуезов пен Э. Хемингуэй шығармаларындағы ортақ тақырыптар мен көркемдік тәсілдерді салыстыру үшін қолданылды. Бұл әдіс авторлардың әдеби, тарихи және мәдени контекстіндегі үндестікті ашуға мүмкіндік берді.
Компаративистикалық әдіс	«Көксерек» пен «Шал мен теңіз», «Қилы заман» мен «Қош бол, майдан!» шығармаларының идеялық және стильдік байланыстарын талдауға бағытталды.
Интертекстуалдық талдау әдісі	Әуезов пен Хемингуэй туындыларындағы көркем мотивтер мен идеялардың трансформациясы мен үндестігін анықтауға қолданылды.
Контент-талдау әдісі	Мәтіндердегі табиғат, рух, күрес, соғыс тақырыптарын жүйелі түрде зерделеуге және қайталанатын концептілерді айқындауға мүмкіндік берді.
Лингвистикалық-стилистикалық әдіс	Авторлардың стилистикалық ерекшеліктері мен тілдік құралдарын салыстыра отырып, көркемдік құрылымдарды зерттеуге негізделді.

Табиғат, рух пен адам концептілерін қамтитын Мұхтар Әуезов пен Эрнест Хемингуэйдің маңызды туындылары іріктеу материалы ретінде алынған (2-кесте). Олардың шығармаларындағы ортақ және айрықша тақырыптық, стильдік әрі дүниетанымдық қырлар сараланып, талдауға мүмкіндік туды.

Кесте 2.Зерттелген шығармалар

Мұхтар Әуезов шығармаларынан	Эрнест Хемингуэй шығармаларынан
«Көксерек» – адам мен табиғаттың трагедиялық түйіні	«Шал мен теңіз» – табиғатпен күрес, рух төзімділігі
«Қараш-Қараш оқиғасы» – әлеуметтік әділет, күрес	«Қош бол, майдан!» – соғыс пен махаббат қақтығысы
«Қилы заман» – отарлық езгі мен адам тағдыры	«Қоңырау кімге соғылады» – ерлік пен идеал үшін күрес

М. Әуезов пен Э. Хемингуэй – ұлттық болмысы, көркемдік өрнектері әр басқа болғанымен, стильдік ерекшеліктерінен тыс, шығармашылық әдістерінде белгілі бір үндестік байқалатын суреткерлер [1, 92-б.].

Әсіресе, психологизм мен символизм тұрғысынан ортақ көркемдік ұстанымдар айқын сезіледі. Хемингуэйдің жазу мәнері әдебиетте «айсберг әдісі» деп аталатын тәсілмен танымал: ол оқиғаның терең мазмұнын ашық айтпай, астармен жеткізуге, оқырманды ойға жетелеуге мән береді. Бұл тәсіл қысқа да нұсқа диалогтер, іс-әрекет арқылы ой тастауымен ерекшеленеді және осындай шеберлік жазушы шығармаларына философиялық тереңдік пен бейнелі нақтылық сыйлайды.

Зерттеуші О. Лазуткина Хемингуэйдің баяндау мәнері қарапайым әрі ықшам, сөзінің тереңінде әлдеқайда күрделі мазмұн мен мағына жасырынғанына назар аударады. Белгілі айсберг құбылысы сияқты – мұхит бетінде оның тек сегізден бір бөлігі ғана көрінеді, ал қалған жеті бөлігі су астында болады. Хемингуэй шығармаларында сыртқы оқиға мен әрекет тек көріністің беткі жағы ғана, ал оның түбінде терең психологиялық, философиялық астар бар деп топшылайды [2, 97-98-бб.].

Хемингуэй шығармаларында сырттай оқиға қарапайым болғанымен, ішкі мазмұны аса күрделі. Бұл жазушының «көрінбейтін мазмұнға» негізделген баяндау стилімен тікелей байланысты. Сол сияқты Әуезов те кейіпкерінің ішкі сезімін, жан толғанысын психологиялық астар арқылы береді. Мысалы, «Қилы заман» повесінде қоғамдық өзгерістер тұсында «жаңа адамның» қалыптасуы күрделі рухани процестен өтеді. Мұнда да ішкі әлем динамикасы, кейіпкердің моральдық эволюциясы алдыңғы орынға шығады [3, 1285-б.].

Америка зерттеушісі John Beall Хемингуэйдің «Түстен кейінгі өлім» («Death in the Afternoon») шығармасында кейбір мағыналық детальдарды автор әдейі жасырын қалдырғанын атап көрсетеді, бұл тәсіл айсберг бейнесімен байланыстырылып, көрінетін бөліктің артында символдық қабат жатқанына назар аудартады [4, 185-б.].

Зерттеуші ғалым Ә. Тарақов монтаж (құрастыру), архитектоника, кідірістерді, диалогты үзіп тастау, ырғақтар ауысымы сияқты түрлі тәсілдерді Э. Хемингуэйдің өз туындыларында шеберлікпен пайдаланғанын атап өтеді [5, 282-б.].

Әуезов те прозалық туындыларында терең психологизмге қол жеткізіп, кейіпкердің ішкі жан дүниесін нәзік детальдар мен астарлы монолог арқылы терең әрі шебер бейнелей білді. Мәселен, «Көксерек» әңгімесінде жазушы тікелей үгіт-насихат айтуға бармай, оқиғаны сырттай баяндау арқылы оқырманды қалың ойға жетелейді: «Ін үстіне мүйіз тұяқтар тасырлап дүбірлетіп келді, айқай-дабыр молайды. Жеті күшіктің бесеуін көздеріне қарап отырып өлтірді де, екі кішкенесін тірі қалдырды. Кетерде бұның біреуінің тірсегін қиып қалдырды да, екінші біреуін – ең кенжесін алып жүріп кетті. Қалған жалғыз күшікті тістелеп алып, екі қасқыр жоқ болды. Ін қаңырап қалды...» [6, 8-б.].

Қасқырлар мекенін адамдардың ойрандап, бөлтірікті күшпен тартып алған сәтінен басталған оқиға, ақыр соңында сол қасқырдың адамға шабуыл жасауымен аяқталады: «Екпіндеп секіріп, ырылдап кеп баланы бас салды. Бұл бала Құрмаш еді. Астына мінгені өзінің жүйрік боз дөнені болатын. Үстіне гүрілдеп қасқыр төніп келгенде, көзі бір ашылып, бір жұмылады. Басына таман арандай ашылып келе жатқан ауыздың жоғарғы жағында өзіне таныс құлақ көрінді. Сол жақтағы тілік құлақтың жартысы салпылдап тұр. Ақырғы сезген-білгені – сол... Содан әрі баланың үні өшті» [6, 25-б.].

Robert O. Stephens «Hemingway's Old Man and the Iceberg» мақаласында «Шал мен теңіз» повесіндегі қарапайым оқиғаның терең философиялық астары барын және Сантьяго бейнесі арқылы адамның өз табиғатымен күресі символдық түрде көрсетілетінін атап өтеді [7, 295-б.].

Шығарманың соңы шын мәнінде, табиғатты күшпен бұзған зұлымдықтың өз иесіне қайта соққан жауапты сәті, ал оны оқырман автордың астарлы баяндауы арқылы өзі пайымдайды. Осындай көркемдік тәсіл Хемингуэйдің «Шал мен теңіз» повесінде де орын алады: Сантьягоның ішкі ойлары мен күйзелісі көп жағдайда өз-өзімен тілдесу, үнсіздік және

әрекет арқылы беріледі: «Әттең, қасымда серік баламның жоғы-ай, – деді шал үн қатып, қайықтың тұмсық жағының дөңгелек ернеуіне арқасын тұра келтіріңкірей сырғыңқырап отырды. Иығына қармақтың бауы қатты батып, қайықты әйтеуір бір бағытқа сүйреп әкетіп бара жатқан алып балықтың күші сезіліп тұрды. Мен жасаған зұлымдықтың салдарынан осы күйге тап болды, бұл балық. О, ғаламат!» [8, 17-б.].

Екі жазушы да кейіпкер болмысының астарлы қырларын ашуда шынайылық пен ықшамдылыққа негізделген көркем баяндауға ден қойған.

Нәтижелер және талқылау

1920-30 жылдар – АҚШ әдебиетінің «алтын кезеңі» саналады. Бұл уақытта әлемдік деңгейдегі көркем туындылар дүниеге келді. XX ғасырдың орта шенінде америка прозасын дамытқан қаламгерлер қатарында Андерсон, Фицджеральд, Фолкнер, Хемингуэй, Стейнбек сияқты жазушыларды ерекше атауға болады [5, 230-б.].

Әуезов пен Хемингуэйдің шығармашылық әлемінде табиғат пен адам арасындағы үйлесім, рух беріктігі мен өмір сынағына қарсы күрес – басты тақырыптық арқауға айналды.

М. Әуезовтің «Көксерек» әңгімесі мен Э. Хемингуэйдің «Шал мен теңіз» повесі адам мен табиғаттың мәңгілік тайталасын көркем тілмен бейнелеген туындылардың қатарында. «Көксерек» шығармасында жазушы адам мен түз тағысы арасындағы күрделі қарым-қатынасты табиғаттың бұлжымас заңдылықтары тұрғысынан суреттейді.

Әдебиеттанушы ғалым Р. Нұрғали «Көксерек» повесінде бейнелі ойдың терең символдық мәнге ие болып, әуенді сарыны арқылы ауқымды идеяға ұласқанын, сондай-ақ сахара өмірінің шындығы қанық түстермен, әсерлі көркемдікпен суреттелгенін атап өтіп, бұл туындының ұлттық әдебиет аясынан асып, әлемдік деңгейдегі көркем мұралар қатарына енгенін тебірене жазады [9, 166-б.].

«Көксерек» әңгімесінде жазушы адам мен түз тағысының күрделі қарым-қатынасын табиғат заңы тұрғысынан көрсетеді. Адам қолында өскен бөрі есейгенде еркіндікке ұмтылып, түзге қашады. Жыртқыштық болмысына басқан Көксерек бір күні қой бағып жүрген кішкентай Құрмашқа тап беріп, баланы мерт қылады. Қасқырдың бір құлағының астындағы енінен танып, оған «Көксерек!» деп жалбарынған Құрмаштың өз қолында өсірген бөлтірігінен қаза табуы – адам мен табиғат байланысының трагедиялық шыңы. Ақыры ашынған ауыл адамдары қасқырды өлтіріп, өлігін Құрмаштың шешесіне алып келеді. Зар еңіреген ана: «Қуарған-ай, ненді алып ем?!.. Не жазып едім?!.. Бауырына салып өсіргеннен басқа не қып еді, менің құлыным?!.. – деп елді тегіс еңіретіп, Көксеректі басқа тепті», - деумен аяқталған драмалық шешім арқылы Әуезов адам мен табиғат арасындағы үйлесім бұзылса, оның ақыры қайғы-қасіретке ұласатынын астарлап жеткізеді [6, 40-б.].

Табиғат заңдылығына қатысты тақырып Хемингуэйдің «Шал мен теңіз» повесінен де орын алады.

Әлемге танымал бұл туынды 1952 жылы Нью-Йоркте жарық көрді. «Шал мен теңіз» повесін қазақ тіліне алғаш рет 1966 жылы белгілі жазушы, әдебиеттанушы ғалым Нығмет Ғабдуллин аударып, Хемингуэйдің бұл шығармасы арқылы тұтас бір өмірді – сенім, үміт пен табандылықты көркем бейнеде жеткізе білгенін атап өтеді [8, 294-б.].

Берілген туындыда Кубалық қария Сантьяго табиғаттың ажырамас бір бөлшегі саналатын теңізде алып балықпен аңшы мен олжа арасындағы жанкешті тартысқа түседі. Қос шығармада адам мен табиғаттың біте қайнаған, нәзік тепе-теңдікке құрылған байланысы мен сол үйлесімді іздеу үдерісі суреттеледі. Хемингуэйдің Сантьягосы теңізді анасына теңеп, жан-тәнімен жүгініп, алып балықпен жан алып, жан берісіп арпалысса, Әуезовтің кейіпкері Құрмаш – бөлтірікті бауырына басып, оған адамдық мейірім мен жылулық сыйлауға ұмтылады.

Алайда қос шығармада да адам мен жыртқыш арасындағы қақтығыс қайғылы түйінге ұласады. Сантьяго бірнеше күнге созылған қажырлы күрестен кейін ұстаған алып балығын акулалар талап жеп, жағаға тек сүйек-саяғын ғана алып оралады: «Акулалар қайықтың тұмсық жағына үймелесіп қалған екен; жайынға бірінен соң бірі ұмтылып, оның етін дал-дұл ғып жұлып жеп жатыр. Кейін қарай шегіне беріп, жеміне қайыра атылады. Ақыр соңында бір акула жайынның дәл басына ұмтылып жүзіп барды, балықтың қауқиған басынан өзге дымы қалмағанын шал сонда білді:

– Акулалар маған бой бермеді, Маналин. Олар жеңді мені, - деді қарт.
– Дегенмен, саған жайынның шамасы келген жоқ қой! Ол сені жеңе алмады ғой! – Оны айтып қайтесің, болары болды» [8, 367-б.] – деп, Сантьяго жауап береді.

Ал Құрмаш – қасқырдың талауына түсіп, жас ғұмыры қыршыннан қиылады. Екі қаламгер де табиғат пен адам арасындағы мәңгілік қайшылықта табиғаттың құдыретіне мойынсұну қажеттігін меңзейді.

Сонымен қатар Әуезов пен Хемингуэй шығармаларында соғыс пен зорлық-зомбылық тақырыбы да ортақ желі ретінде көрініс табады. Мұхтар Әуезовтің 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісті арқау еткен «Қилы заман» повесі мен Эрнест Хемингуэйдің Бірінші дүниежүзілік соғысты суреттейтін «Қош бол, майдан!» («Farewell to Arms») романы, сондай-ақ Испаниядағы азамат соғысы шындығын бейнелейтін «Қоңырау кімге соғылады» («For Whom the Bell Tolls») атты туындысы арасында идеялық сабақтастық пен рухани үндестік бар.

А. Момбектің зерттеуінде Бірінші дүниежүзілік соғысты бастан кешкен жазушылардың «жоғалған ұрпақ» өкілдері ретінде танылып, шығармаларында соғыстан кейінгі рухани күйзелісті бейнелейтіні айтылады. Осы бағытта Э. Хемингуэйдің «Арайлап атқан таң» (1926) және «Қош бол, майдан» (1929) романдары мысалға алынды [10, 498-б.].

Әуезов «Қилы заманда» отаршылдық езгіге қарсы қазақ халқының қарсылығын эпикалық кең тыныспен бейнелеп, ұлт еркіндігі жолындағы күресті көркем шындық деңгейінде сомдайды.

Зерттеуші М.Ф. Булычёваның пікірінше, Хемингуэйдің жазушылық болмысының қалыптасуына Бірінші дүниежүзілік соғыс айтарлықтай әсер еткен. Оның шығармашылығының басты желісі соғысқа қарсы тақырыппен тығыз байланыста беріледі. Зерттеуші атап өткендей, Хемингуэй соғысты үнемі адамзаттық трагедия ретінде бағалағанымен, уақыт өте келе бұл құбылысқа деген көзқарасы да өзгеріп отырған. Ол буржуазиялық патриотизм, ар-намыс, азаматтық парыз тәрізді ұғымдарды сынға ала отырып, империалистік соғыстың қатыгез әрі адамзатқа жат табиғатын бейнелейді [11, 298-б.]

«Қилы заман» повесінде М. Әуезов Албан елінің асау табиғатын, жайлаудағы жаймашуақ тіршілігін әсем бедерлеп, табиғатпен үндескен ел өмірінің үйлесімін тамылжыта суреттейді: Киіздей қалың көк шалғынды Қарқара жазығы ерте күннен бай албанның құт берекелі жайлауы еді. Мыңдаған жылқы, сан қора қой ала жаздай ірге аудармай жабысып, жалмап жатқанда, бұл жазықтың жібектей толқыған өскелең шалғыны сыр білдірмей шыдайтын. Әрбір жауын екілендіріп, өршелендіріп түсіргендей құлпыртып, жетілтіп отыратын. Түн асса тыңайып, жетісіп қалатын құт даласы: осы жәрмеңкедей, мал кезіне әдейі арналып жаралғандай еді.» [6, 90-б.]

Алайда бұл мамыражай күй көп ұзамай аласапыран трагедияға ұласып, тыныштықтың тас-талқаны шығады. Қарқара жәрмеңкесі қанды оқиғаның куәсіне айналып, зар-мұңға толы халық көтерілісінің оты тұтанады: «...ескі жәрмеңке үлкен өрттің құшағына кіріп, қара түтіннің астында тұншығып, бықсып, жоталап бара жатқан шақта қалың албанның елі де Қытайға қарай бет түзеді. Салқар-салқар болып, қайтқан қаздай тізіліп, ауа көшіп тартып берді. Артында қара түтін боп жәрмеңке қалды. Иесіз болып қанырап Алатаудың жайлауы қалды. Құлазып қыстау, қоңырсып жұрт қалды. Кіндігін кескізіп, кірін жуған момындық күн қалды. Албан албан болғалы қыстың жұтын, жаздың індетін көрсетпеген, жер кіндігі – ата қоныс мекені қалды.» [6, 245-б.]

Бұл сәт – бейбіт өмір мен отарлық қысымның қақтығысын символдық деңгейде бейнелейтін маңызды көркемдік шешім.

Осы көркем баяндау арқылы Әуезов соғыстың адам өміріне әкелетін қайғы-қасіретін ғана емес, әділетсіздікке қарсы туған халықтың бостандыққа деген үмітін, еркіндікке ұмтылған жан айқайын жан-жақты ашып көрсетеді. Ал Хемингуэйдің соғыс тақырыбындағы туындылары да майданның шындығын, оның құрбанына айналған қарапайым адамдардың трагедиясын тереңінен бейнелейді. Жазушы шығармаларында соғыстың мәнсіз табиғаты, адам еркі мен ерлігінің шекарасы, рухани күйзеліс мәселелері өткір қойылады. Мысалы, «Қош бол, майдан!» романында жас офицердің майданнан түңіліп, сүйгенімен бірге қашып, ақырында тағдыр тауқыметіне ұшырауы арқылы автор соғыс пен махаббаттың табиғаты кереғар екенін, зорлықтың жеке тағдырларға зілдей салмақ салып, қайғы әкелетінін шебер суреттейді. Дәл осы сарында Мұхтар Әуезов те «Қилы заманда» отарлық езгінің зұлымдығы талай отбасының шаңырағын шайқалтқанын, халық қасіретін терең трагедиялық мазмұнда көрсетеді.

Ал «Қоңырау кімге соғылады» романында партизан Роберт Джордан көпірді жару миссиясын орындау жолында өз өмірін құрбан етеді. Бұл бейне – ұлтының азаттығы үшін жанын қиған, ел тағдырын өз тағдырынан биік қойған Ұзақ, Жәмеңке секілді тұлғалармен идеялық-рухани үндестікте өріледі. Сол сияқты Әуезовтің «Қараш-Қараш оқиғасындағы» Бақтығұл да үстем тап өкілінен әділдік талап етіп, ақыр соңында заң жолын емес, қару ұстаған әдісті таңдайды. Ол – күрделі тағдыр иесі, қасіретті таңдауға мәжбүр болған жан. Осы мысалдар екі жазушының да қоғамдағы әділетсіздікке, зұлымдыққа қарсы күрес тақырыбын шығармашылық өзегіне айналдырғанын дәлелдейді. Әдебиеттанушы ғалымдар бұл еңбекті қарапайым адамдар арасындағы әділетсіздікті сипаттайтын шығарма ретінде бағалап, оны саяси қуғын-сүргінді тұспалдап көрсететін аллегориялық туынды деп есептейді [12, 410-б.].

Олар үшін шынайы ерлік – жан алып, қан төгуде емес, адамгершілік пен ар-ожданды сақтауда. Екі суреткер де соғыс пен зорлық-зомбылықты адамзаттың ортақ қасіреті ретінде қабылдап, өз кейіпкерлері арқылы гуманизмнің биік идеяларын паш етеді.

Сондай-ақ, Әуезовтің кейбір шығармаларында Хемингуэйге тән қысқа да нұсқа сөйлем құрылымы мен оқиғаны қарқынды, динамикалық баяндау үлгісі анық аңғарылады. Мәселен, «Қараш-Қараш оқиғасындағы» қуғын-сүргін көрген кейіпкердің қашу сәттері, тау ішіндегі атыс эпизодтары өте ықшам, ширақ баяндалып, оқырманды бірден оқиға ағынына тартады. Мұнда автор терең психологиялық талдауға бой ұрмай, әрекеттің өзімен көркемдік әсер тудырады. Бұл тәсіл – Хемингуэйдің әскери және аңшылық тақырыптағы әңгімелерінде кең қолданылатын көркемдік әдіс және оның Әуезов прозасынан да өзіндік реңкпен көрініс тапқаны байқалады. Шын мәнінде, Мұхтар Әуезовтің жазушылық тұлғасының қалыптасуына орыс және шығыс классиктерімен қатар Батыс әдебиетінің озық дәстүрлері де елеулі ықпал еткені тарихи шындық.

М. Әуезовтің өзі де 1920-30 жылдары әлем әдебиетінің озық туындыларын оқып, олардың көркемдік тәсілдерін меңгерді. Соның нәтижесінде оның әңгіме-повестерінде ХХ ғасыр прозасындағы жаңа ағымдар (экспрессионизм, экзистенциализм) көрініс тауып отырды. Мысалы, «Көксеректе» жануар психологиясын суреттеу бар, бұл Хемингуэйдің «Жаңбырдың астында қалған мысық» («Cat in the Rain») секілді әңгімелеріндегі жануар арқылы астарлау әдісін еске салады. Тағы бір мысал, Хемингуэй диалог арқылы көп жайтты аңдатып, үнсіздіктің өзін мәнді элементке айналдырса, Әуезовтің «Қилы заман» повесінде диалогтер арасындағы кідіріс, ишара арқылы кейіпкерлердің ішкі күйзелісі көрсетілген. Яғни, диалог пен детальдың ақпараттық жүгі екі авторда да өте салмақты. Осы тұрғыдан, Әуезовтің көркем прозасы дүниежүзілік әдебиеттің жетістіктерін сіңіре отырып қалыптасқанын айтсақ, Хемингуэйдің ықпалды үлгісі де өз жемісін бергенін аңғаруға болады. Әуезов әңгімелеріндегі жинақылық, оқиға ауанының реализмге

құрылуы, өмірді бүкпесіз көрсетуі – Хемингуэй шығармашылығымен үндес сарындар.

Демек, стиль тұрғысынан Әуезов Хемингуэйді тікелей қайталамаса да, екеуінде ортақ эстетикалық ұстанымдар өмір шындығын көркемдік шындыққа айналдырудағы реалистік көзқарас анық үйлеседі.

М. Әуезов пен Э. Хемингуэй шығармаларындағы ең басты рухани үндестік – жалпыадамзаттық құндылықтарды ардақтау, адам болмысының қадір-қасиетін дәріптеу. Ұлы Абайдан бастау алған гуманистік көзқарасты мұра еткен Мұхтар Әуезов бүкіл шығармашылық ғұмырында адамгершілік, имандылық, әділдік тақырыптарын көтерді. Оның эпикалық туындысы «Абай жолы» роман-эпопеясы – қазақ қоғамының рухани жаңғыру жолын, зұлымдық пен надандыққа қарсы күресін, өнер мен білім арқылы алға басу идеясын паш ететін еңбек. Сол сияқты Әуезовтің көптеген әңгіме-повестерінде жақсылық пен жамандықтың мәңгі күресі, әділдіктің ақталуы, адам рухының жеңісі суреттеледі. Мәселен, «Қараш-Қараш оқиғасында» әділетсіздікке қарсы шыққан Бақтығұлдың ісі оқырманды екіұшты сезімде қалдырса да, автор оның жан айқайын түсіністікпен жеткізеді. Ал «Қилы заманда» халқының бостандығы үшін бас көтерген Асан, Ұзақ секілді қайраткерлер бейнесі арқылы Әуезов ұлт намысы, ерлік пен қауым бірлігі идеясын көтереді. Бұл мазмұндағы идеялар Хемингуэй шығармашылығында да аса маңызды орын алады. Хемингуэйдікі – басқа тарихи, өркениеттік контекст, бірақ оның туындыларындағы адамзаттық мәселелер әр халыққа ортақ, жақын келеді. Жазушының «Шал мен теңіз», «Қош бол, майдан!», «Килиманджаро – қарлы тау» сынды шығармаларын талдай отырып, зерттеушілер «Хемингуэй шығармаларындағы адамдар арасындағы рухани байланыс мәселесі жалпы адамзат мәселесімен ұштасады» деп көрсетеді [1, 104-б.].

Шынында, Сантьяго бейнесінде адамзатқа ортақ қайсар рух, үміт пен наным көрініс берсе («Шал мен теңіз»), жас офицер Фредерик Генри бейнесінде («Қош бол, майдан!») соғыстан түңілген, бірақ махаббат пен адами жылулықты бәрінен биік қоятын гуманистік сана көрініс тапқан:

«Бейшара балақай-ай! Соған ұқсап өзімнің де тұншығып өлмегенім қандай өкінішті. Жок, өкінішті емес. Дегенмен, онда өзгегінді өртерлік осынау өлімдерге куә болмасаң едің-ау. Енді Кэтрин өлмек. Қарашы, бәрінің немен аяқталатынын. Өліммен. Бұның сыры неде екенін де білмейсің. Біліп үлгермейсің. Сені алады да өмір ағысына лақтырып кеп жібереді. Және ережелер айтады. Сосын қамсыз отырған сәтінді қапылыста басқан алғашқы жолы-ақ саған жан тапсыртады. Болмаса Аймо сияқты себепсізден-себепсіз өлтіреді де тастайды. Болмаса Ринальди сияқты мерез жұқтырады. Бірақ ерте ме, кеш пе әйтеуір сені өлтіріп тынады. Бұған ешқандай күдік келтірмей-ақ коюыңа болады. Күт те отыр, сен өз өліміңді табасың» [13, 300-б.].

Хемингуэй кейіпкерлерінің ұстанымы көбіне «адам төзуге жаралған» деген ұстанымға негізделеді. Сантьягода бұл қағида анық айтылады: «Бірақ адам күйреу үшін жаралмаған. Адамды құртуға болар, ал, жеңуге болмайды, – деді қария [6, 63-б.].

Осы бір әйгілі афоризм «But man is not made for defeat,» he said. «A man can be destroyed but not defeated» [14, 101, 103-6.] – Хемингуэй дүниетанымының өзегі. Яғни адамды сыртқы тағдыр ауыртпалығы қамырша илеп, морт сындырса да, оның рухы жеңілмеуге тиіс. Мұндай идея Әуезов шығармаларының лейтмотиві. Мысалы, «Абай жолында» Құнанбайдың озбыр ортасына жалғыз қарсы тұрған Абай да қанша қиындық көрсе де, рухани мұратынан таймайды, ел, әділет үшін күресуден жалтармайды. Сол секілді Бақтығұл дұшпанын өлтіріп, қашуға мәжбүр болса да, оқырман оның рухани жеңіліс таппағанын сезінеді, ол намысы тапталғанда ғана қылмысқа барды, басына түскен нәубет оны қаһармандық жолға салды. Бұл тұрғыдан Әуезов кейіпкерлері рух биіктігімен ерекшеленеді. Олардың көпшілігі ішкі қайсарлығының арқасында қоршаған орта зұлымдығына моральдық тұрғыдан төтеп береді. Осы құндылық тұрғысынан Әуезов пен Хемингуэй үндес: екеуі де адам рухының беріктігін, өмірдің мәні күресте екенін насихаттайды. Хемингуэйдің «Қоңырау кімге соғылады» романындағы Роберт Джордан фашизмге қарсы күресте өмір мен өлімнің шегінде жүріп, өз сенімі мен ар-ожданын сақтап қалуға тырысатын кейіпкер. Ал Әуезовтің кейіпкерлері – ұлттық санасы оянған, рухани азаттықты көздеген жандар, олар қазақ қоғамындағы әлеуметтік әділетсіздік пен надандықпен күреседі. Екі автордың да кейіпкерлері де сыналады, бірақ сол сынақтардан сүрінбей өтіп, өз болмыстарын жоғалтпауға ұмтылады (3-кесте).

Кесте 3. Салыстыру аспектілері

С а л ы с т ы р у аспектісі	М. Әуезов	Э. Хемингуэй
Адам мен табиғаттың байланысы	«Көксерек» әңгімесінде қасқыр мен адамның қақтығысы арқылы табиғатпен үйлесімнің бұзылуы көрсетіледі.	«Шал мен теңіз» шығармасында Сантьяго мен теңіз, балық арасындағы күрес арқылы табиғатпен байланыс ашылады.
Рух қайсарлығы мен күрес	Абай, Бақтығұл, Оспан секілді кейіпкерлер күрес үстінде рухани биік көрінеді.	Сантьяго, Роберт Джордан секілді кейіпкерлер қайсар рухымен ерекшеленеді.
Соғыс пен зорлық тақырыбы	«Қилы заман» мен «Қараш-Қараш оқиғасы» арқылы отарлық езгі мен зорлыққа қарсы күрес бейнеленеді.	«Қош бол, майдан!» мен «Қоңырау кімге соғылады» – соғыс пен оның адамзатқа әсерін терең сипаттайды.
Психологизм және символизм	Астарлы монолог, психологиялық тереңдік, кейіпкердің ішкі әлемін нәзік жеткізу.	«Айсберг әдісі» – ішкі ойды әрекет арқылы жеткізу, астарлы мәнге құрылымдау.
С т и л ь д і к ерекшеліктер	Қысқа, нақты сөйлемдермен оқиғаларды ширақ беру (мысалы, «Қараш-Қараш оқиғасы») көрінеді.	Қысқа диалогтер, ықшам баяндау, ішкі монолог пен сыртқы әрекетті үйлестіру.
Философиялық-рухани бағдар	Адамгершілік, әділет, рух пен ар ұғымдарына негізделген гуманистік көзқарас.	Рухани беріктік, адам төзімі, өмір мен өлім мәселесіне философиялық көзқарас.

Сонымен қатар қос жазушының шығармаларында өлім мен өмірдің мәні, тағдыр мен таңдау мәселелері де сарындас бейнеленген. Хемингуэй шығармашылығында өлім бәрінен жиі көрінеді – соғыс, аңшылық, т.б. арқылы адам өлімі суреттеліп, өмірдің пәнилығы, соны түсінген адамның кез келген сәтті бағалауы қажет екендігі айтылмай астармен беріледі.

Зерттеушілер А.Н. Кущанова, А.С. Кушкимбаева, М. Әкиджи Әуезовтің қазақ халқының болмысын терең меңгерген қаламгер екенін, оның шығармаларында жетімге қамқорлық, батырлық рух және ұлттық мінездің көркем бейнеленгенін атап өтеді [15, 288-б.].

Әуезовте де «Дос – бедел дос», «Қилы заман», «Қорғансыздың күні» сынды шығармаларында өлім мен әділет мәселесі қатар өріліп, оқырманды өмірдің мәні туралы ойға қалдырады. Мысалы, «Қорғансыздың күнінде» қаһарлы боранда жалғыз қалған жетім қыз Ғазиза зорлықшыларға тап болып, шығарма соңы қыз өлімімен аяқталады, бұл трагедия оқырманның жанын тебіреніте отырып, қоғамның мерезін әшкерелейді, жақсы мен жаманның бітіспес күресін көрсетеді. Ал «Шал мен теңізде» Сантьягонің теңіз ортасында жападан-жалғыз табиғатпен күресі де символикалық мәнге ие: ол – өмір үшін күрес, мағына үшін күрес. Сантьяго жеңілсе де, жанында жас жігіт Манолін сынды шәкірт қалды, демек оның іс, мұраты жалғаса бермек. Әуезовтің көптеген кейіпкерлері де өздері жеңілсе де (Бақтығұл елінен безді, т.с.с.), олардың идеялары, өнегесі болашақ ұрпаққа ұстын болады. Осылайша, Хемингуэй мен Әуезов үшін де жеке адам өлімі – жалпы адамзаттық идеяның тоқтауы емес, керісінше, келер күнге сабақ болар үлгі.

Қорытынды

Жоғарыдағы талдаулар М. Әуезов пен Э. Хемингуэй шығармашылығындағы өзара үндестік пен ықпал арналарын айқындауға мүмкіндік береді. Қос жазушы да өз ұлтының әдебиетінде жаңашылдық әкелген, көркемсөздің хас шеберлері. Хемингуэйдің шығармалары Әуезовтің әдеби таным көкжиегіне еніп, оның кей туындыларында тақырыптық, стильдік, философиялық тұрғыда белгілі із қалдырғаны байқалады. Тақырыптық деңгейде – адам мен табиғаттың қарым-қатынасы, ерлік пен қайсарлық, зорлыққа қарсылық секілді ортақ сарындар анықталды. Стильдік тұрғыда – Хемингуэйдің нақтылық пен жинақылық әдісі Әуезов прозасынан да көрініс тауып, психологиялық талдаудағы тереңдік екеуіне де тән екені көрінді. Ал философиялық және рухани мәйекте – қос суреткер де жалпыадамзаттық құндылықтарды ту етіп, адам рухының жеңілмейтінін көрсететін оптимистік идеяларды ұсынды. Әрине, Әуезов шығармашылығы сан қырлы және оның қалыптасуына қазақ ауыз әдебиеті, шығыс әдеби дәстүрі, орыс, батыс классикасы мол ықпал еткені белгілі. Дегенмен, XX ғасырдың орта тұсында дүниежүзі оқырманын өз талантына табындырған Эрнест Хемингуэйдің көркемдік жетістіктері де қазақ қаламгерінің назарынан тыс қалған жоқ. Әуезов Хемингуэйдің суреткерлік ерлігі мен адамзаттық

тақырыптарды игерудегі машығынан үйрене отырып, оны өз топырағына шығармашылықпен қабылдады, өз өрнегін салды.

Түйіндей келе, Мұхтар Әуезов пен Эрнест Хемингуэй – ұлттық әдеби мұрадан бастау алып, әлемдік өреге көтерілген тұлғалар. Олардың рухани үндестігі мен көркемдік туыстығы – әдебиет зерттеушілері үшін құнды нысан болып қала береді. Бұл екі алыптың мұрасы – Шығыс пен Батыс мәдениетінің сұхбаттастығының жарқын үлгісі әрі әдеби ықпалдастықтың шекара танымайтындығының дәлелі.

ӘДЕБИЕТ

[1] Ақтанова Ш.С. М. Әуезов пен Э. Хемингуэй шығармаларындағы танымдық, көркемдік үндестік: филол. ғылым. докт... дисс. – Семей: Шәкәрім университеті, 2023. – 126 б.

[2] Лазуткина О.А. Синтез литературного портрета и «принципа айсберга» в произведениях Э. Хемингуэя. // Международный научно-исследовательский журнал. – 2022. – № 5 (119), Часть 4. – С. 96–99. DOI: 10.23670/IRJ.2022.119.5.123

[3] Nurgali K. R., Suleimenova, Sh. B., & Bogdanova, Yu. V. Conflict and ways of individualizing mass images in early Kazakh prose // Journal of Language and Linguistic Studies. – 2021. – Т. 17, № 3. – С. 1277–1289. DOI: 10.52462/jlls.91.

[4] Beall J. Hemingway's Art of Revision: The Making of the Short Fiction. – Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2024. – 310 p. – (Understanding the Rest of Hemingway's Iceberg). 27.04.2025.

[5] Тарақов Ә. С. Әлем әдебиеті және көркем аударма. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 355 б.

[6] Әуезов М. Қилы заман : повестер мен әңгімелер. – Алматы : Meloman Publishing, 2022. – 728 б.

[7] Stephens R. O. Hemingway's Old Man and the Iceberg – The Old Man and the Sea // Short Story Criticism / ed. A. S. Nesbitt. – Vol. 36. – Gale Cengage, 2000: <https://www.enotes.com/topics/old-man-and-the-sea/criticism/criticism/robert-o-stephens-essay-date-1961-62> (қаралған күні: 28.10.2025).

[8] Хемингуэй Эрнест. Шал мен теңіз. Повесттер. Аударғандар: Н. Әбуталиев, Н. Ғабдуллин. – Астана: Аударма, 2002. – 368 б.

[9] Нұрғали Р. Сөз өнерінің эстетикасы: монография. – Астана: Елорда, 2003. – 424 б.

[10] Момбек А. А. Қазақ әдебиетіндегі «Соғыс» концептісі (М. Мақатаевтің шығармашылығы негізінде) // Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. – 2024. – № 1. – Б. 493-508.

[11] Булычёва М. Ф. Актуальность изучения творчества Эрнеста Хемингуэя на сегодняшний день // Academic Research in Educational Sciences. – 2022. – Т. 3, № 3. – С. 298–304. DOI: 10.24412/2181-1385-2022-3-298-304.

[12] Әмірбаева Ш. М., Қонаев, Д. А., Пірәлі, Г. Ж. М. Әуезов пен Д.

Раджаби шығармалары: әдеби байланыс, жалпы мәдени мұра // Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. – 2024. – №4 (75). – Б. 410-425.

[13] Хемингуэй Э. Қош бол, майдан! Шал мен теңіз. Килиманджаро – қарлы тау. Қызығы мол сол жылдар. – Астана: Аударма, 2004. – 568 б.

[14] Hemingway Ernest. The Old Man and the Sea. – Charles Scribner's Sons, 1952. – 127 p.

[15] Kuchshanova, A. N. Stylistic Features of Linguistic and Cultural Units in the Original Texts of M. Auezov's Works and Their Translations / A. N. Kuchshanova, A. S. Kushkimbayeva, M. Ekici // Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. – 2023. – № 3. – Б. 281-292.

REFERENCES

[1] Akhtanova Sh. S. M. Äuezov pen E. Kheminguey shyǵarmalaryndaǵy tanymdyq, kórkemdik úndestik: filol. ǵylym. dokt... diss. [Cognitive and artistic harmony in the works of M. Auezov and E. Hemingway: Doctoral dissertation in philology]. – Semey: Shakarim University, 2023. – 126 b. [in Kaz.]

[2] Lazutkina O. A. Sintez literaturnogo portreta i “printsipa aysberga” v proizvedeniyakh E. Khemingueya [Synthesis of the literary portrait and the “iceberg principle” in the works of E. Hemingway] // Mezhdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal. – 2022. – No 5 (119), Part 4. – S. 96–99. DOI: 10.23670/IRJ.2022.119.5.123. [in Rus.]

[3] Nurgali K. R., Suleimenova, Sh. B., & Bogdanova, Yu. V. Conflict and ways of individualizing mass images in early Kazakh prose. // Journal of Language and Linguistic Studies. – 2021. – Vol. 17, No. 3. – P. 1277–1289. DOI: 10.52462/jlls.91.

[4] Beall J. Hemingway's Art of Revision: The Making of the Short Fiction. – Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2024. – 310 p. (Understanding the Rest of Hemingway's Iceberg). 27.04.2025.

[5] Tarakov Ä. S. Älem ädebieti jáne kórkem audarma [World literature and literary translation]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2014. – 355 b. [in Kaz.]

[6] Äuezov M. Qily zaman: povester men áńgímeler [Hard Times: Stories and Tales]. – Almaty: Meloman Publishing, 2022. – 728 b. [in Kaz.]

[7] Stephens R. O. Hemingway's Old Man and the Iceberg – The Old Man and the Sea // Short Story Criticism / ed. A. S. Nesbitt. – Vol. 36. – Gale Cengage, 2000. <https://www.enotes.com/topics/old-man-and-the-sea/criticism/criticism/robert-o-stephens-essay-date-1961-62> 28.10.2025.

[8] Kheminguey Ernest. Shal men teńiz. Povestter. Audarǵandar: N. Äbutaliev, N. Ğabdullin [The Old Man and the Sea. Stories. Transl. by N. Abutaliev, N. Gabdullin]. – Astana: Audarma, 2002. – 368 b. [in Kaz.]

[9] Núrgali R. Sǵz óneriniń estetıkasy: monografıa [Aesthetics of verbal art: monograph]. – Astana: Elorda, 2003. – 424 b. [in Kaz.]

[10] Mombek A. A. Qazaq ádebietindegi «Sogys» konseptisi (M. Maqataevtiń shyǵarmashylyǵy negizinde) [The Concept of ‘War’ in Kazakh Literature (Based on the Works of Mukagali Makatayev)] // Abylai han atyndaǵy QazHqJáneÁTU Habarshysy. – 2024. – № 1. – B. 493–508. [in Kaz.]

[11] Bulychева M. F. Aktual’nost’ izucheniya tvorchestva Ernesta Khemingueya na segodnyashniy den’ // Academic Research in Educational Sciences. – 2022. – T. 3, № 3. – S. 298–304. DOI: 10.24412/2181-1385-2022-3-298-304. [in Rus.]

[12] Ämirbaeva Sh. M., Qonaev, D. A., Pıräli, G. Zh. M. Äuezov pen D. Radzhabi shyǵarmalary: ädebı baylanys, jalpy mädenı múra [The works of M. Auezov and D. Radzhabi: literary connection and common cultural heritage] // K. International Relations and World Languages University Bulletin. Series of Philological Sciences. – 2024. – No 4 (75). – B. 410–425. [in Kaz.]

[13] Kheminguei Ė. Qosh bol, maidan! Shal men teńiz. Kilimandjaro – qarly tau. Qyzyǵy mol sol jyldar / Ė. Kheminguei. – Astana: Audarma, 2004. – 568 b. [in Kaz.]

[14] Hemingway Ernest. The Old Man and the Sea. – Charles Scribner’s Sons, 1952. – 127 p.

[15] Kuchshanova A. N., Kushkimbayeva A. S., Ekici M. Stylistic Features of Linguistic and Cultural Units in the Original Texts of M. Auezov’s Works and Their Translations // Abylai han atyndaǵy QazHqJáneÁTU Habarshysy. – 2023. – № 3. – P. 281–292.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СОЗВУЧИЕ В ПРОЗЕ МУХТАРА АУЭЗОВА И ЭРНЕСТА ХЕМИНГУЭЯ

*Адилбекова Ж.Б.¹

^{*1}Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Аннотация. Данная статья направлена на анализ художественного сходства в прозе Мухтара Ауэзова и Эрнеста Хемингуэя с точки зрения сравнительного литературоведения. Основная цель исследования – выявить идейно-художественные параллели в творчестве двух писателей, принадлежащих к разным национальным и историко-культурным контекстам. В частности, рассматриваются такие универсальные темы, как связь человека с природой, стойкость духа, противостояние жизни и смерти, противостояние войне и насилию – и их отражение в прозе обоих авторов.

Научная новизна работы заключается в комплексном рассмотрении глубоких художественных и духовных созвучий между произведениями Ауэзова и Хемингуэя, а также в выявлении их особенностей в литературном контексте. Практическая значимость исследования определяется возможностью осмысления культурного взаимодействия и места художественных методов и стилистических поисков обоих авторов в глобальном литературном процессе.

В ходе исследования применялись методы компаративистики, интертекстуального анализа, стилистического и контент-анализа. Объектами анализа выступают такие произведения, как «Көксерек» и «Старик и море», «Қилы заман» и «Прощай, оружие!», «Қараш-Қараш оқиғасы» и «По ком звонит колокол».

В результате выявлено стремление обоих писателей к психологизму и символизму, использование таких художественных приемов, как «метод айсберга» и подтекстовый монолог. Также была проанализирована близость их морально-этических установок, выраженных через идеи гуманизма, духовной стойкости и борьбы за справедливость.

Предлагаемое исследование, акцентируя внимание на перспективах художественного взаимодействия казахской и мировой литературы, позволяет по-новому взглянуть на духовное родство творчества Ауэзова и Хемингуэя. Результаты работы могут быть использованы в области сравнительного литературоведения, культурологии и теории художественного перевода.

Ключевые слова: Ауэзов, Хемингуэй, сравнительное литературоведение, художественное родство, психологизм, символизм, гуманизм, метод айсберга, проза, человек и природа, литературное взаимодействие, тема войны, духовная связь

AESTHETIC CONTINUITY IN THE PROSE OF MUKHTAR AUEZOV AND ERNEST HEMINGWAY

* Adilbekova Z B. ¹

¹L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Abstract. This article focuses on the analysis of artistic kinship in the prose of Mukhtar Auezov and Ernest Hemingway from the perspective of comparative literature studies. The main objective of the research is to identify the harmony of common ideas and aesthetic pursuits in the works of two writers shaped by different national and historical-cultural contexts. In particular, the article explores universal themes such as the relationship between humans and nature, spiritual resilience, the struggle between life and death, and resistance to war and violence – all comparatively examined through the prose of both authors.

The scientific novelty of the study lies in the comprehensive analysis of the profound artistic and spiritual affinities between the works of Auezov and Hemingway, as well as in identifying their literary characteristics. The practical significance of the research is explained by its potential to reveal intercultural interaction and the place of artistic techniques and stylistic approaches within the global literary process.

The study applies comparative, intertextual, stylistic, and content analysis methods. The research objects include such works as *Kokserek* and *The Old Man and the Sea*, *Qyly Zaman* and *A Farewell to Arms*, *The Qarash-Qarash Incident* and *For Whom the Bell Tolls*.

The results reveal both authors' focus on psychological depth and symbolism, and their use of such literary techniques as the "iceberg principle" and the implied monologue. The study also highlights the similarity of their moral and ethical perspectives, including themes of humanism, spiritual endurance, and the pursuit of justice.

This research offers new insights into the spiritual kinship between Auezov's and Hemingway's works, emphasizing the possibilities of artistic convergence between Kazakh and world literature. The findings can be applied in the fields of comparative literature, cultural studies, and translation theory.

Keywords: Auezov, Hemingway, comparative literature, artistic affinity, psychologism, symbolism, humanism, the iceberg method, prose, man and nature, literary interaction, war theme, spiritual connection

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 14.10.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.*

Автор туралы мәлімет:

Әділбекова Жанар Болатқызы – «Әдебиеттану» мамандығы бойынша докторант, филология факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0001-0109-7743>, e-mail: zhanara-snowy@mail.ru

Информация об авторе:

Адилбекова Жанар Болатовна – докторант по специальности «Литературоведение», филологический факультет, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0001-0109-7743>, e-mail: zhanara-snowy@mail.ru

Information about the author:

Adilbekova Zhanar Bolatovna – doctoral student in «Literary studies», Faculty of Philology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0001-0109-7743>, e-mail: zhanara-snowy@mail.ru

УДК 82.01

МРНТИ 17.07.31

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.035>

МЕТАТЕКСТОВЫЕ СТРУКТУРЫ В АСПЕКТЕ НАРРАТОЛОГИИ, ЛИТЕРАТУРНОЙ ГЕРМЕНЕВТИКИ И КОГНИТИВИСТИКИ

Алтыбаева С.М.¹, *Сыздыкбаев Н.А.²

¹ Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

*² КазУМОиМЯ им Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. В данной статье проводится комплексное исследование метатекстовой структуры литературного дискурса с точки зрения нарратологии, литературной герменевтики и когнитивной науки, что обуславливает актуальность исследования и соответствует современному состоянию науки. Целью исследования является выявление особенностей формирования и функционирования метатекста как многоуровневого семантического явления, обладающего значительным коммуникативным и интерпретационным потенциалом. Материалом исследования являются произведения современных казахских писателей, представляющие особый интерес в архитектурном плане. Анализируются различные формы метатекстовых включений – авторские ремарки, вставные повествования, аллюзии, цитаты, интертекстуальные связи – как элементы, способствующие усложнению нарративной структуры и активному вовлечению читателя в процесс смыслопорождения. Методологическую основу исследования составляют методы сравнительно-типологического, структурно-семантического и нарратологического анализа, когнитивно-дискурсивного подхода, а также методы литературной герменевтики, что позволяет выявить, как метатекст влияет на композиционную организацию текстов и определяет локус интерпретации, активизируя когнитивные когнитивно-перцептивные паттерны читателей.

Результаты исследования: метатекстовые структуры способствуют формированию множественных смыслов и стирают границы между текстом и интертекстом, а также между автором и читателем. Изучение поэтических текстов с его акцентом на архитектуру открывает актуальные вопросы о природе художественного текста как сложной, многомерной философской системы, тесно связанной с другими текстами и культурами. Философская значимость художественного текста формируется не только его внутренними свойствами (композицией, языковыми приемами, темами), но и его положением в культурном пространстве и личным опытом каждого читателя. Взаимодействие текста, отдельных читателей и культуры является ключевым фактором в раскрытии многослойных и глубоких философских коннотаций поэтических произведений. Изучая поэтический текст через его повествовательную призму, можно охарактеризовать произведение искусства как литературное и как важный элемент культурного диалога.

Научная новизна работы заключается в системном рассмотрении метатекста как интегративной категории, находящейся на стыке нарратологического, герменевтического и когнитивного уровней анализа. Теоретическая значимость статьи определяется вкладом в научные исследования проблем структуры и семантики текста, а также их интерпретации. Практическая значимость исследования заключается в том, что его результаты могут быть применены при анализе художественных текстов, разработке курсов литературоведения, когнитивной лингвистики, а также в области исследований текстовой поэтики.

Ключевые слова: философия, текст, метатекст, литературная герменевтика, нарратив, код, образ, структура, концепция, семиотический дискурс

Введение

В настоящее время вопросы философии текста, его когнитивного и герменевтического осмысления являются одними из наиболее актуальных в гуманитарных исследованиях. В данной статье, предваряющей цикл работ по избранной тематике, мы исследуем природу преимущественно художественного текста. Хотя наблюдения за некоторыми медийными, мифологическими, фольклорными, кино- и иными нарративами показывают, что в них также присутствует отчетливая тенденция к абстрактно-философскому контенту и семиотическому дискурсу одновременно. С одной стороны, мы видим, что текст, понимаемый в широком процессуальном смысле как автономный объект рефлексии, дифференцируется в зависимости от прямого авторского целеполагания и общей концепции. С другой стороны, текст становится все более кодированным, включает в себе скрытые смыслы, идеи, глубинные ассоциативные взаимосвязи с традицией и четкие аллюзии на современность. В первом случае, можно сказать, что текст представляет собой открытую семантико-стилистическую структуру с заданным диапазоном жанра, стиля, тематики, сюжета. Во втором, мы обнаруживаем текст-код, предполагающий не всегда последовательное причинно-следственное развертывание нарратива, даже «дизайнерские» решения культурного кода [1], имманентное включение симулякров неоднородной стилиевой природы. В данном случае текст часто становится метатекстом, вбирающим в свою орбиту дескриптивные элементы, дневниковые записи, поэтические вставки, философские, этнографические эссе, фрагменты статистики, правового, экономического и других дискурсов. Эмпирика текста сопровождается продуцированием экспериментальных работ в области жанра, стиля, образной структуры, в целом концепции произведения. Философия текста, складывающаяся, по В.П.Рудневу [2], из 7 обязательных компонентов, представляет собой сложную эпистему. Она включает в свой исследовательский модус элементы нарративной структуры, мотивный и мифопоэтический анализ, диалогическое пространство, психоаналитические интерпретации и др. В

исследованиях, посвященных жанрово-родовым формам, особое внимание уделяется единству формы и содержания, как основных составляющих элементов поэтики текста. Художественное произведение, по мнению исследовательницы А.К.Мырзабаевой – это не набор отдельных элементов сюжета, а сложная система, где содержание и форма неразрывно связаны между собой, образуя единое целое [3, с.521]. Текст художественного произведения – это сложная структура, где каждая деталь играет свою роль и вносит вклад в общий смысл текста.

Описание материалов и методов

В качестве объектов и материалов исследования взяты несколько произведений казахской литературы, в том числе из числа работ новых авторов из серии «Литература нового времени. Проза» [4]. Отталкиваясь от исследовательской идеи непредвзятого рассмотрения текста в двух плоскостях: как отдельной семиотической единицы и как концептуально обусловленной нарративной структуры, методология включает в себя методы сравнительно-типологического, семиотического, структуралистского, нарратологического, философского, дискурсивного, собственно литературоведческого анализа, а также методику диагностики текста, контент-анализ и другие научные подходы. Согласно теории нарративной структуры, обоснованной Самуэлем Чатманом, в тексте имманентно и объективно присутствуют два плана нарратива: «Every narrative – so this theory goes – is a structure with a content plan (called “story”) and an expression plan (called “discourse”)» [5, p.146].

Результаты и обсуждение

Рассмотрим с точки зрения изменения нарративной перспективы, формирования художественной концепции текстуальные особенности романов «Саки» [6] Булата Жандарбекова и «Караван» [7] Абая и Ауэза Тынибековых. В обоих текстах представлена история «истории» story of the history. Действие происходит в древнейшее время становления и развития могучих прототюркских государств (Саки) и древних империй гуннов, Китая, Индии. В обоих текстах повествование построено таким образом, что события и их экстралитературное окружение (детали мироустройства, хозяйствования, внешних связей кочевой Степи и оседлых земледельческих государств, религиозных верований, ритуалов и других элементов), то, что Чатман называет setting, встроено отдельными дополнительными развернутыми дескрипциями и дополнительными нарративами о второстепенных событиях. Подобная нарративная структура «текста в тексте» позволяет глубже раскрыть концепцию произведения, «поскольку он существует внутри текста культуры, которая является необходимым «кодом» для интерпретации его сообщения» [8, с.619].

В романе «Саки» Булата Жандарбекова концепция текста гораздо шире заявленной темы. Речь идет о конкретном историческом событии –

освободительной войне саков под предводительством царицы Томирис с персидской армией во главе с Киром. Но концептуальной задачей текста выступает панорамное рассмотрение сложных историко-культурных связей сакской Степи и древневосточных оседлых государств. К примеру, разительно отличаются династийные традиции в кочевой среде и овечьих легендами империях Вавилона, Египта, Ассирии, Лидии и многих других. Драматические сюжетные перипетии, связанные с наследованием престола (венца, кулаха) у саков и оседлых народов, также составляют важный дескриптивный корпус романа. В «Караване» Абая и Ауэза Тыныбековых перед нами предстает развернутая во времени и пространстве картина дипломатических, торгово-экономических, разведывательных, военных взаимосвязей различных народов: греков, ханьцев, индийцев, гуннов и других древних народов. Повествование здесь строится вокруг основного ядерного события (kernel, по Чатману): следование торгово-разведывательного каравана из Империи Маурьев (древняя Индия) в неизведанную империю Хань. Это первый караван, снаряженный в восточную от маурьев сторону. И данное качество «первооткрытия» во многом определяет стилистику всего текста, его сюжетно-образный и эмотивный строй.

Если текстуальный каркас романа «Саки» выстроен по принципу разрастания повествовательных ветвей, то в романе «Караван» внимание сосредоточивается исключительно на следовании индийского торгового каравана. Акцент делается на внутренний мир героев, их возмужания, профессионального обучения, восприятия окружающего мира. Множество легенд, историй, в том числе жизненных историй персонажей различной этнической принадлежности, создают разноцветный «ковер» истории древних государств. Другими словами, если в первом романе история государств представлена отдельными нарративными достаточно независимыми фрагментами, то во втором она дана через восприятие героев, их рассказов и выводов. В то же время оба произведения «упорядочены во времени», целостны, что относится к категориальным признакам нарративных текстов: «Нарративные тексты (рассказы, истории и т.п.) построены по принципу упорядоченности во времени» [9, с.42]. В романах построенных по принципу нарративных текстов, авторы не просто описывают события, а рассказывают истории, развивающиеся во времени и пространстве.

Необходимо также отметить, что деление на основное и второстепенное в повествовании в достаточной мере условно. Повествовательные элементы, имея по определению иерархическую природу, все же заключают в себе концептуально нагруженные смыслы. И в этом также заключается определенный «герменевтический код», о котором говорят Барт и Чатман. «События повествования имеют не только логику связи, но и логику иерархии. Некоторые из них важнее других. В классическом повествовании только основные события являются частью цепи или арматуры контингентности. Второстепенные события имеют иную структуру. Согласно Барту, каждое

такое основное событие – которое я называю ядром, переводя его по-узбекски – является частью герменевтического кода; оно продвигает сюжет, поднимая и удовлетворяя вопросы. Ядра – это повествовательные моменты, которые порождают ключевые моменты в направлении, выбранном событиями» [5, р.53].

Интересный нарративный рисунок представлен в повести «Тамга Иссык-Куля (Мияно Ясуши)» [10] Бахытжана Канапьянова. Здесь мы встречаемся с относительно недавней историей – XX век. Отличительные особенности данного текста: необычный сюжет, яркие образы многочисленных персонажей, лирическая исповедальная тональность, сильный философско-экзистенциальный дискурс, удачное совмещение в пределах одного текста нескольких развернутых пространственно-временных пластов. Такой подход к решению повествовательных задач придал произведению необходимый многоплановый полифонический характер, организовал оригинальную концепцию текста в целом.

Важный идеобразующий смысл несет в себе вынесенный в название повести концепт «тамга». Само слово «тамга» (каз. – таңба) [11, с. 778] этимологически восходит к распространенному степному обычаю ставить метку на шкуре животного, обозначая его собственника. Однако с течением времени слово обрело дополнительные коннотации принадлежности к определенному роду (ру таңбасы – знак рода), графического знака казахского языка (әріп таңбасы), идиомы (тайға таңба басқандай – ясно, как божий день) и другие. Тамга – это, то, что не смыть, не отмыть невозможно. С этим надо жить, что и делают герои повести.

Интересно, что в повести совмещено топографическое название климатического и грязевого курорта Тамга на южном берегу озера Иссык-Куль [12, с. 1178] и метафора тамги как знака вечной памяти, связи поколений. Наложение смыслов порождает т.н. двойное кодирование текста. В повести четко обозначено место действия – Киргизия, окрестности Иссык-Куля. Это сакральное, волшебное место, овеянное древними легендами, воспетое многочисленными сказителями, нашло отражение и в творчестве выдающегося кыргызского писателя Чингиза Айтматова. Такая гетеротопия детерминирует рассказанную необычную историю, точнее, несколько историй, помещенных в повести Б.Канапьянова. Многомерный, красочный, живой образ Иссык-Куля становится неким виртуальным мостом, соединяющим прошлое, настоящее и будущее не только разноплеменных героев повести, но и читателей.

Автор стремится к максимальной достоверности изображаемых событий. В основу повести легли действительные события перемещения японских военнопленных в Среднюю Азию и Казахстан. Согласно данным Российского государственного военного архива в Средней Азии и Казахстане умерли несколько десятков военнопленных японцев (РГВА.Ф.1п.оп.01е. Д.№129. лист 1-19).

Предельный реализм повествования обогащен вставными легендами, обогащающими повествование традиционной лиро-эпической волной. Жанр повести сам по себе не предполагающий множество событий, персоналий, «точек зрения» здесь своеобразно расширен по своим художественным характеристикам до широкого эпического полифонического дискурса, свойственного романному жанру. Писатель, избегая пустой многословности, а с другой – обрывистости, дискретности стиля, смог представить эпическую повесть в динамическом лаконичном и одновременно емком ракурсе.

Знак (тамга) Иссык-Куля, где прошли суровые годы плена для японских солдат, становится особым сакральным пространством очищения и возрождения не только их, но и местных жителей. Озеро становится нарративным ядром, к которому притягиваются все сюжетные линии повести, судьбы героев. Подобная символика топоса может генерировать скрытые смыслы поиска и нахождения разрушенной природной гармонии, гуманности.

Каждый из героев повести владеет своей тамгой как неким амулетом, помогающим в трудную минуту. Для юного японца, не сделавшего ни единого выстрела солдата Квантунской армии Мияно Ясуши, главного героя повести, этой тамгой стал черный камень с буддийской надписью у озера Иссык-Куль, красота и величие которого помогли выжить ему в посланное судьбой время испытания.

Особое внимание привлекает пространственное измерение повествования: последовательность событий сопровождается детальными описаниями природы, флоры и фауны Иссык-Кульского края, историческими, этнографическими, фольклорными, статистическими деталями. В результате возникает оригинальная картина визуально и семантически объемного цикличного лиро-эпического повествования, выходящего за рамки линейного реалистического повествования.

Другой нарративный рисунок представлен в рассказах Мадины Омаровой. Как известно, особое место в творчестве современных казахских прозаиков занимает исследование и представление известных этномотивов и ритуалом, часто связанных с так называемым «бессознательным» планом, глубоко скрытыми в недрах народной психологии концептами и кодами. В текстах Мадины Омаровой мы находим такие концепты как *емші*, *құдайы тамақ*, *таң алдында*, *қария*, вынесенных в заголовки текстов и др. Включение указанных концептов в название мгновенно актуализирует «схожие следы памяти» реципиента, знакомого с казахской национальной культурой. Короткие истории, мини зарисовки одной ситуации, даже мысли, с неожиданным концом, отчетливая лирическая тональность создают ощущение сопричастности к большому этническому чувству единения с природой, родиной, народом. «Фирменный» стиль Мадины складывается из авторской интенции сочетать максимально лаконичные в текстовом объеме нарративы с глубинной символикой, раскрыть ту или иную грань

характера, помещенного в конкретный бытийный контекст. Например, в рассказе «Сұлулық» («Красота»), состоящим из нескольких предложений, дается косвенное описание анонимной красавицы. Замечательна концовка: «Ол осылайша ұзақ өмір сүрді. Әдемі қартайды. Содан кейін күндердің бір күнінде әдемі өлді. Оның табиғат шебердің қолынан шыққан мүлтіксіз денесіне сызат түскен жоқ» (Перевод авторов статьи: «Так он прожил долгую жизнь. Красиво состарился. А потом в один прекрасный день он также красиво ушел в мир иной. Его неподобному телу, созданному матерью природой, не было причинено не единого ущерба [4, 67 б.]. Следует отметить, что завершение повествования, его качественное оформление, является важным элементом нарративной структуры, учитывая ее коммуникативную природу. «В рамках постмодернистской концепции истории фундаментальной становится идея основополагающего значения финала для конституирования нарратива как такового. Именно наличие определенного «завершения», изначально известного нарратору, создает своего рода поле тяготения, приводящее все сюжетные векторы к одному семантическому фокусу» [13].

В результате проведенного исследования нарративной, образно-мотивной структуры отдельных произведений мы можем констатировать отчетливую тенденцию к созданию сложных полифонических текстов неоднородной нарративной структуры и когнитивной природы. При этом семантически объемная интерпретация событийной канвы произведения, его концепции сопровождается, как правило, нелинейным построением, но с сохранением нарративного «ядра» (Чатман) и соответствующей «иерархии» (Чатман). В этой связи трудно не согласиться с мнением Jamie E. Carroll. Он отмечает: «Переход от идеи текста, завершенного произведения с единым значением, к тексту, текстуально сплетающему автора, язык и читателя для формирования безграничных чтений и множественности значений, показывает непрерывный прогресс критического дискурса в исследовании систем языка и возможностей текста для создания структуры, а также свободы для активного читателя. Это обновленное восприятие текста как текстуальности делает функцию текста жизненно важной для систем медиа, в которых идеи и значения передаются системам знаков и жестов, которые, в свою очередь, передают значение, препятствуют значению и создают новое значение, часто через текстуальность текста» [14]. В этом случае возможно возникновение текстов с преимущественно гибридной жанрово-стилевой природой (роман-эссе, роман-реквием, публицистический рассказ и др.). Такая тенденция особенно характерна для постмодернистской литературы с ее нацеленностью на «множественность интерпретации» и диалогического разнообразия...

Данная проблематика является объектом исследований большинства художников слова, особенно в области изучения проблем нарратологии и поэтики текста. Например, известный российский ученый, занимающийся

проблемами теории литературы, нарратологии, компаративистики и дискурсного анализа В.И.Тюпа указывает на невозможность прямого, объективного описания событий такими, какие они были на самом деле. Между самим событием и его восприятием читателями всегда существует посредник – язык, который не только вербализует процесс описания, но и преломляет и формирует читательское понимание произошедшего события или же действия [15]. Следовательно, то, как мы узнаем о событиях, описанных в текстах, всегда обусловлено способом их изложения, и оно непосредственно влияет на читательское восприятие. Читатели не получают непосредственное знание о событии, а воспринимают его через призму текста языка и способа повествования.

Заключение

Суммируя вышеизложенное, можно сказать, что исследование поэтического текста, сфокусированное на его архитектонике, т.е. поэтике и структуре повествования, поднимает актуальные проблемы о природе художественного текста как сложной философской системы, связанной с другими текстами. Поэтический текст рассматривается не как обособленный объект, а как часть более обширной сети, включающей в себя культурологический контекст. Когнитивный и герменевтический потенциал текста реализуются в результате взаимодействия между самим текстом, читателем и культурой в целом, образуя своеобразный диалог. Исследование свидетельствует о том, что философское значение текста формируется не только его внутренним строением, но и его занимаемым местом в культурной среде и индивидуальном опыте читателя. Взаимодействие «текст-индивидуальность» является ключевым для раскрытия глубокого философского смысла произведения.

Ценность предпринятого исследования заключается в постановке и разработке актуального междисциплинарного направления современной гуманитарной науки: философии текста в структурно-семиотическом и когнитивно-герменевтическом аспектах. Комплексное изучение поэтики произведения, его внутренних импульсов на внешнем событийном и внутреннем смысловом уровнях позволяет определить значимые особенности философии и эстетики текста в целом.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Santamaria L., Escobar-Tello C., Ross T. Switch the channel: using cultural codes for designing and positioning sustainable products and services for mainstream audiences // Journal of Cleaner Production 123. – P. 16-27. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.130>.

[2] Руднёв В.П. Словарь культуры XX века: ключевые понятия и тексты. – Москва: Аграф, 1999. – 381 с. https://www.booksite.ru/fulltext/slov/cul/tur/rud/nev/rudnev_v/index.htm 20.09.2024

[3] Мырзабаева А.К. Критерии разграничения драматургических

жанровых форм в пьесе М.А.Ауэзова «Енлик – Кебек» // Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Филологические науки». – 2025. – No. 1. 2025. – С. 519-527. <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/issue/view/50/64>

[4] Жанартау: Жас жазушылардың шығармалары. Құраст. Сәндібек Жұбаниязов. – Алматы: «Жазушы», 2012. – 224 б. – «Жаңа заман әдебиеті. Проза» сериясы.

[5] Chatman S. Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film. – Itaka and London: Cornell University Press, 1978. – 277 p.

[6] Жандарбеков Б. Саки. Исторический роман-диалогия. – Алматы: Жазушы, 1993. – 624 с.

[7] Тынибековы А.А. Караван. Исторический роман. – Астана: Фолиант, 2014. – 464 с.

[8] Беляк Г.Н. Текст в тексте и парадоксы теории множеств. Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература. – 2018. – 15 (4). – С. 618-624. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu09.2018.409>.

[9] Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. Методы анализа текста и дискурса / Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с.

[10] Канапьянов Б. Тамга Иссык-куля (Мияно Ясуши) // Канапьянов Б. Светлячки. Повести, рассказы, притчи. – Астана: Аударма, 2010. – 520 с.

[10] Казахско-русский словарь. Сост. А. Абдрахманов. – Алматы: Дайк-пресс, 2002. – 1008 с.

[12] Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 1999. – 1456 с.

[13] Грицанов А. А., Румянцева Т. Г., Можейко М. А. История Философии: Энциклопедия. – Минск: Книжный Дом, 2002. dic.academic.ru/dic.nsf/history_of_philosophy/326/ 15.09.2024.

[14] Carroll Jamie E. Text // The University of Chicago: Theories of Media: Keywords Glossary. <https://csmt.uchicago.edu/glossary2004/text.htm> 30.11.2021.

[15] Тюпа В.И. Очерк современной нарратологии // Критика и семиотика. – 2002. – Вып. 5. – С. 5-31. <https://www.twirpx.com/file/527424/grant> 01.09.2024

REFERENCES

[1] Santamaria L., Escobar-Tello C., Ross T. Switch the channel: using cultural codes for designing and positioning sustainable products and services for mainstream audiences // Journal of Cleaner Production 123. – P. 16-27. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.130>.

[2] Rudnev V.P. Slovar' kul'tury XX veka: osnovnyye ponyatiya i teksty [Dictionary of 20th Century Culture: Key Concepts and Texts]. – Moskva: Agraf, 1999. – 381 s. https://www.booksite.ru/fulltext/slo/var/cul/tur/rud/nev/rudnev_v/index.htm 20.09.2024 [in Rus.].

[3] Myrzabayeva A.K. Kriterii razgranicheniya dramaturgicheskikh zhanrovyykh form v p'yese M.A.Auezova «Yenlik – Kebek» [Criteria for distinguishing dramatic genre forms in the play by M.A. Auezov «Enlik – Kebek»] // Izvestiya KazUMOiMYA im. Abylay khana. Seriya «Filologicheskkiye nauki». – 2025. – No. 1. 2025. – S. 519-527. <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/issue/view/50/64> [in Rus.]

[4] Zhanartau: Zhas zhazushylardyñ shyǵarmalary. K. ūrast. Səndıbek ZHūbaniyazov [Works of young writers. Compiled by Sandibek Zhubaniyazov]. – Almaty: «Zhazushy», 2012. – 224 s. – «Zhaña zaman ədebiiyetı. Proza» serii. [in Kaz.]

[5] Chatman S. Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film. – Itaka and London: Cornell University Press, 1978. – 277 p.

[6] Zhandarbekov B. Saki. Istoricheskiy roman-dilogiya [Saki. A historical novel-dilogy]. – Almaty: Zhazushy, 1993. – 624 b. [in Kaz.]

[7] Tynibekovy A.A. Karavan. Istoricheskiy roman [Caravan. Historical novel]. – Astana: Foliant, 2014. – 464 b. [in Kaz.]

[8] Belyak G.N. Tekst v tekste i paradoksy teorii mnozhestv [Text within text and paradoxes of set theory] // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Yazyk i literatura. – 2018. – No 15 (4). – S. 618-624. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu09.2018.409> [in Rus.]

[9] Ticher K., Meyyer M., Vodak R., Vetter Ye. Metody analiza teksta i diskursa [Methods of text and discourse analysis] / Per. s angl. – KH.: Izd-vo Gumanitarnyy Tsent, 2009. – 356 s. [in Rus.]

[10] Kanap'yanov B. Tamga Issyk-kulya (Miyano Yasushi) [Tamga Issyk-Kul (Miyano Yasushi)] // Kanap'yanov B. Svetlyachki. Povesti, rasskazy, pritchi. – Astana: Audarma, 2010. – 520 b. [in Kaz.]

[11] Kazakhsko-russkiy slovar' [Kazakh-Russian dictionary]. Sost. A. Abdrakhmanov. – Almaty: Dayk-press, 2002. – 1008 s. [in Kaz-Rus.]

[12] Bol'shoy entsiklopedicheskiy slovar' [The Great Encyclopedic Dictionary]. – 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: Bol'shaya Rossiyskaya entsiklopediya; Spb.: Norint, 1999. – 1456 s. [in Rus.]

[13] Gritsanov A. A., Rumyantseva T. G., Mozheyko M. A. Istoriya Filosofii: Entsiklopediya. [History of Philosophy: Encyclopedia]. – Minsk: Knizhnyy Dom, 2002. dic.academic.ru/dic.nsf/story_of_philosophy/326/ 15.09.2024. [in Rus.]

[14] Carroll Jamie E. Text // The University of Chicago: Theories of Media: Keywords Glossary. <https://csmt.uchicago.edu/glossary2004/text.htm> 30.11.2021

[15] Tyupa V.I. Ocherk sovremennoy naratologii [Essay on modern narratology] // Kritika i semiotika. – 2002. – Vyp. 5. – S. 5-31. <https://www.twirpx.com/file/527424/grant> 01.09.2024. [in Rus.]

НАРРАТОЛОГИЯ, ӘДЕБИ ГЕРМЕНЕВТИКА АСПЕКТІСІНДЕГІ МЕТАТЕКСТТІК ҚҰРЫЛЫМДАР ЖӘНЕ КОГНИТИВИСТИКА

Алтыбаева С. М.¹, * Сыздықбаев Н.А.²

¹ Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

*² Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Андатпа. Мақалада әдеби дискурстың метамәтіндік құрылымы нарратология, әдеби герменевтика және когнитивтік ғылым тұрғысынан кешенді түрде зерттеледі. Бұл зерттеу тақырыбының өзектілігін айқындайды және қазіргі ғылым дамуының деңгейіне сәйкес келеді. Зерттеудің мақсаты – көпдеңгейлі семантикалық құбылыс ретінде елеулі коммуникативтік және интерпретациялық әлеуетке ие метамәтіннің қалыптасу және қызмет ету ерекшеліктерін анықтау. Зерттеу материалы ретінде архитектоникалық тұрғыдан айрықша қызығушылық тудыратын қазіргі қазақ жазушыларының шығармалары алынды. Авторлық ремаркалар, кіріктірілген әңгімелеу, аллюзиялар, дәйексөздер, мәтінаралық байланыстар сияқты метамәтіндік қосымшалардың әртүрлі түрлері талданады. Бұл элементтер нарративтік құрылымды күрделендіріп, оқырманды мағына тудыру процесіне белсенді тартуға ықпал етеді. Зерттеудің әдістемелік негізін салыстырмалы-типологиялық, құрылымдық-семантикалық және нарратологиялық талдау әдістері, когнитивтік-дискурсивтік тәсіл, сондай-ақ әдеби герменевтиканың әдістері құрайды. Бұл тәсілдер метамәтіннің мәтіннің композициялық ұйымдасуына қалай әсер ететінін және интерпретацияның локусын айқындай отырып, оқырманның когнитивтік-перцептивтік үлгілерін қалай белсендіретінін анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері: метамәтіндік құрылымдар көпмағыналылықтың қалыптасуына ықпал етіп, мәтін мен интертекст, сондай-ақ автор мен оқырман арасындағы шекараны өшіреді. Архитекtonикаға басымдық бере отырып, поэтикалық мәтіндерді зерттеу көркем мәтіннің басқа мәтіндер мен мәдениеттермен тығыз байланысты, күрделі, көпқырлы философиялық жүйе ретіндегі табиғаты жөнінде өзекті мәселелерді ашады. Оның философиялық маңызы тек ішкі қасиеттерімен (композициясы, тілдік тәсілдері, тақырыптары) ғана емес, сонымен қатар мәдени кеңістіктегі орны мен әр оқырманның жеке тәжірибесі арқылы айқындалады. Мәтіннің, жеке оқырмандардың және мәдениеттің өзара әрекеттестігі поэтикалық шығармалардың көпқабатты және терең философиялық коннотацияларын ашуда негізгі фактор болып табылады. Поэтикалық мәтінді баяндау призмасы арқылы зерделеу өнер туындысын әрі әдеби, әрі мәдени диалогтың маңызды элементі ретінде сипаттауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – метамәтінді нарратологиялық, герменевтикалық және когнитивтік талдау деңгейлерінің тоғысында тұрған интегративті категория ретінде жүйелі қарастыруында. Мақаланың теориялық маңызы мәтін құрылымы мен семантикасы, сондай-ақ олардың

интерпретациясы мәселелерін ғылыми тұрғыдан зерттеуге қосқан үлесімен айқындалады. Зерттеудің практикалық маңызы оның нәтижелерін көркем мәтіндерді талдауда, әдебиеттану, когнитивтік лингвистика курстарын әзірлеуде, сондай-ақ мәтін поэтикасын зерттеу саласында қолдануға болатындығында.

Тірек сөздер: пәлсапа, мәтін, метамәтін, әдеби герменевтика, баяндау, код, бейне, құрылым, концепция, семиотикалық дискурс

METATEXTUAL STRUCTURES IN THE ASPECT OF NARRATOLOGY, LITERARY HERMENEUTICS AND COGNITIVE SCIENCE

Altybayeva S.M.¹, *Syzdykbayev N.A.²

¹ Narkhoz University, Almaty, Kazakhstan

*² Ablai khan KazUIR&WL, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article presents a comprehensive study of the metatextual structure of literary discourse through the lenses of narratology, hermeneutics and cognitive. The relevance research lies in its alignment with current interdisciplinary approaches in the humanities. The primary objective is to identify the features of the formation and functioning of metatext as a multilayered semantic phenomenon with significant communicative and interpretative potential. The material for analysis comprises works by contemporary Kazakh writers, which are of particular interest due to their complex architectonics. The article explores various forms of metatextual inclusions authorial remarks, embedded narratives and intertextual references – as elements that enrich the narrative structure and engage the reader in the co-creation of meaning. The methodological framework includes comparative-typological, structural-semantic, and narratological analyses, the cognitive-discursive approach, and methods of literary hermeneutics. This allows for a deeper understanding of how metatextual elements influence text composition and define the locus of interpretation by activating readers' cognitive-perceptive patterns.

The findings reveal that metatextual structures foster the generation of multiple meanings and blur the boundaries between text and intertext, as well as between author and reader. The analysis of poetic texts with a focus on their architectonics raises crucial about the nature of the literary work as a complex, multidimensional philosophical system closely linked to other texts and cultural contexts. The philosophical significance of a literary text emerges not only from its internal features but also from its place in the cultural space and the individual experience of each reader. The interaction between text, reader, and culture proves to be key in uncovering the deep philosophical layers of poetic meaning.

The scientific novelty lies in a systematic view of metatext as an integrative category at the intersection of narratological, hermeneutic, and cognitive analyses. Theoretical and practical implications extend to literary criticism and cognitive linguistics studies.

Keywords: philosophy, text, metatext, literary hermeneutics, narrative, code, image, structure, concept, semiotic discourse

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 13.10.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.*

Информация об авторах:

Алтыбаева Сауле Магазовна – доктор филологических наук, ассоциированный профессор Университета Нархоз, e-mail: altybayevasaule@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7935-2102>

Сыздықбаев Нургали Артықбаевич – PhD, доцент Казахского университета международных отношений и мировых языков им. Абылай хана, кафедра теоретического и прикладного языковедения, e-mail: siznur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8162-4792>

Авторлар туралы мәлімет:

Алтыбаева Сауле Магазовна – филология ғылымдарының докторы, Нархоз университетінің ассоциированный профессоры, e-mail: altybayevasaule@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7935-2102>

Сыздықбаев Нургали Артықбаевич – PhD, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, теориялық және қолтаңбалық тілтаным кафедрасы, e-mail: siznur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8162-4792>

Information about authors:

Altybayeva Sayle – Doctor of Philology, Associate Professor of Narxoz University, e-mail: altybayevasaule@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7935-2102>

Syzdykbayev Nurgali – PhD, Associate Professor of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Department of Theoretical and Applied Linguistics, e-mail: siznur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8162-4792>

УДК 81`373.49

МРНТИ 16.21.33

<https://doi.org/10.48371/PNHS.2025.4.79.036>

ФЕМИННОСТЬ И КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКОГО НАРРАТИВА В НЕМЕЦКО- И РУССКОЯЗЫЧНЫХ СОВРЕМЕННЫХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ТЕКСТАХ

***Зубенко Я.В.¹, Нефедова Л.А.²**

***¹Костанайский региональный университет им. А. Байтұрсынұлы
Костанай, Казахстан**

²Челябинский государственный университет, Челябинск, Россия

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей феминности и женского нарратива в современных немецко- и русскоязычных литературных текстах. Проблемное поле исследования включает сравнительный анализ гендерных и культурных аспектов двух различных литературных традиций. Основная цель работы заключается в выявлении специфики феминности через анализ культурных особенностей женского нарратива в современных литературных произведениях. Материалом исследования служат тексты современных немецко- и русскоязычных писательниц. Методологическая база исследования включает гендерный и сравнительный литературный анализ, а также культурологический подход. Результаты анализа показывают, что в немецкоязычных текстах доминирует акцент на теме материнства и межличностных отношений, что подчеркивает значимость семейной роли женщины и стремление к самореализации. В русскоязычных текстах ключевое внимание уделяется внутренним переживаниям, эмоциональной рефлексии и самоанализу, что свидетельствует о глубокой связи с традицией субъективного нарратива. Выводы исследования подтверждают значительное влияние национального культурного контекста на формирование женских образов и нарративных стратегий. Работа доказывает наличие различий в трактовке женских ролей, которые коррелируют с культурными кодами обеих традиций. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию гендерных стереотипов, социальной динамики и культурной идентичности в литературных текстах. Практическое значение исследования заключается в возможности применения его результатов для анализа гендерной маркированности языковых средств в немецком и русском языках. Выявленные стилистические приемы и особенности языкового выражения феминности способны не только содействовать разработке моделей межкультурной коммуникации, но и служить основой для анализа национальных и культурных особенностей, связанных с гендерной идентичностью, а также для изучения ролевых установок и их языковых проявлений.

Ключевые слова: феминность, женский литературный нарратив,

нарратор-женщина, лингвокультура, коммуникация, гендерный стереотип, нарративный блок, гендерная маркированность

Введение

Феминность и культурные особенности женского нарратива формируют представления о гендерных ролях и идентичности. В современных немецко- и русскоязычных литературных текстах женские нарративы отражают как традиционные, так и современные взгляды на женственность. Однако, несмотря на растущее число исследований, сравнительных анализов, выявляющих общие и специфические черты феминного повествования в этих литературных традициях, все еще недостаточно.

Научная проблема состоит в слабой изученности культурных и гендерных аспектов женского нарратива в немецкой и русской литературе. Существующие обзоры часто сосредоточены на одной литературе, без сравнительного анализа, что ограничивает понимание гендерных и культурных динамик.

Следует отметить, что степень исследованности данной проблемы варьируется. Современная феминистская критика по-новому интерпретирует старые тексты, способствуя разрушению гендерных стереотипов [1], что стимулирует пересмотр устоявшихся представлений о роли женщин в литературе. Ученые рассматривают феминность как некое культурное измерение [2], что позволяет исследовать концепт «женщина» в различных этнокультурных контекстах [3], подчеркивая значимость локальных традиций и обычаев. Образ женщины в произведениях русской художественной литературы рассматривается через историю, а также анализируется структура современных женских романов, выявляются новые подходы к изображению женского опыта.

Современные исследования отмечают феминизацию мужчин и маскулинизацию женщин [4], что не только отражается в изменении гендерных ролей, но и формирует новые социальные ожидания и модели поведения в современном обществе. Вопрос происхождения и исторического развития феминизма все еще значим, поскольку он позволяет выявить ключевые этапы формирования гендерного равенства и осмыслить их влияние на современные социальные и культурные процессы, при этом поднимая дискуссии о том, что абсолютное гендерное равенство не всегда является универсальной или необходимой целью в контексте разных культур и социальных укладов.

Актуальность исследования обусловлена глобализацией и взаимопроникновением культур, требующих понимания отражения гендерных ролей в разных литературных традициях. Сравнительный анализ немецко- и русскоязычных текстов выявляет уникальные и общие черты современных женских нарративов, способствуя пониманию формирования и влияния гендерных стереотипов на восприятие женственности.

Новизна исследования состоит в интегративном подходе, объединяющем феминистскую критику и сравнительный анализ немецко- и русскоязычных женских нарративов. Это расширяет знания о феминности и женском повествовании, предлагая новые интерпретации и теоретические рамки для анализа гендерных аспектов в литературе.

Традиционная философия считала фемининность биологически обусловленной. Платон связывал ее с чувственностью, а Аристотель – с подчинением женщин мужчинам. В XX веке феминистские исследования оспорили это, утверждая, что фемининность формируется культурой, идеологией, образованием и воспитанием. Феминистская критика сталкивается с проблемой разграничения врожденных и приобретенных черт, а также анализа влияния патриархальных структур на восприятие женственности. Разнообразие культурных контекстов, в которых феминность проявляется по-разному, требует междисциплинарного подхода к изучению этого явления.

Исторически отношение к феминности менялось: в античности ценились подчинение и уют, в средневековье – набожность и верность, в эпоху Просвещения – красота и самосовершенствование. В новое время движения за равенство полов повысили ценность интеллектуальных способностей женщин. Сегодня женщины демонстрируют независимость и карьерные успехи.

Феминистская критика помогает по-новому интерпретировать классические тексты, акцентируя внимание на изображении женщин и разрушая гендерные стереотипы. Одной из ведущих феминистских критиков является Э. Шоултер, которая разделяет литературные произведения на гинотексты (произведения, написанные женщинами) и андротексты (произведения, написанные мужчинами) [5, pp. 205-210]. В. Вульф утверждала, что женское письмо отличается более свободной структурой. Э. Сиксу ввела концепции «Женское письмо» и «Смех Медузы», настаивая, что женщины должны писать, исходя из своего телесного опыта, и разрушать классовые и культурные барьеры [1, pp. 57-80]. Обращение к нарративу как к междисциплинарному объекту исследования позволяет расширить подходы феминистской критики, поскольку анализ особенностей повествовательных стратегий в гинотекстах способствует более глубокому пониманию способов репрезентации женского опыта и механизмов воздействия текста на реципиента [6]. Проблема женщины и ее положения в обществе исследовалась в различных аспектах – социальном, культурном, философском и литературном, что отражает многогранность восприятия женской роли в истории и культуре [7, с. 64]

В литературе феминность выражается через изображение женских качеств, черт и поведения, которые могут варьироваться в зависимости от времени, культуры, жанра и стиля авторов. Женские персонажи воплощают различные аспекты феминности через свои роли, мысли, чувства и

взаимодействия с другими. Литература использует символику и метафоры для углубления понимания феминности и часто критикует стереотипы и нормы, поднимая вопросы гендерного неравенства и роли женщин в обществе.

Проблема феминности в исследованиях сложна и многослойна. Традиционно связанная с биологическими и поведенческими характеристиками женщин, она подвержена культурным, социальным и историческим влияниям. Разграничение врожденных и приобретенных черт, а также влияние патриархальных структур усложняют анализ. В различных культурах феминность проявляется по-разному, требуя междисциплинарного подхода. Эта проблема остается актуальной и сложной для современных исследователей.

Таким образом, исследование дополняет существующие знания о женском нарративе в немецко- и русскоязычных текстах и открывает новые перспективы для изучения феминности в контексте культурных различий и взаимодействий.

Описание материалов и методов

Феминность как философское и социологическое понятие представляет собой сложное и многогранное исследование, охватывающее совокупность качеств, характеристик и поведенческих норм, традиционно ассоциируемых с женщинами в определенной культуре. Цель данной работы – рассмотреть феминность в контексте культурных особенностей женского нарратива в современных немецко- и русскоязычных литературных текстах. Исследование направлено на выявление сходств и различий в изображении женской идентичности в двух различных культурных средах.

Основой для анализа служат художественные произведения немецко- и русскоязычных авторов-женщин. В работе применен комплекс специальных методов: метод лингвистического моделирования, сравнительно-сопоставительный метод, метод лингвокультурологического анализа.

Для исследования были использованы произведения художественной прозы немецко- и русскоязычных авторов-женщин, написанные с начала XXI века до настоящего времени, в которых ретроспективно анализируется внутреннее состояние в контексте жизненных условий, исторической ситуации и влияния культурной среды. В результате были отобраны следующие художественные тексты немецкоязычных авторов-женщин: Charlotte Link „Das Haus der Schwester“, 2010; Lea Streisand „Hätt’ ich ein Kind“, 2022; Lea Streisand „Hufeland, Ecke Bötzwow“, 2023; Anne Rabe „Die Möglichkeit von Glück“, 2023; Jasmin Schreiber „Endling“, 2023. Русскоязычные литературные произведения: Ю. Лавряшина «Гринвичский меридиан», 2000; Ю. Лавряшина «Запретный плод», 2019; М. Метлицкая «Можно я побуду счастливой?», 2018; М. Метлицкая «Его женщина», 2019. Всего было проанализировано 120 нарративных блоков: 60 на материале немецкого языка и 60 на материале русского языка.

Анализируемой единицей является нарративный блок, рассматриваемый как отдельная смысловая составляющая женского нарратива и служащий механизмом для понимания хода событий в жизни нарратора.

Результаты

Женский нарратив представляет собой форму выражения феминного нарратора, рассказывающего о реальных или вымышленных событиях, значимых для женского восприятия окружающей действительности. Женский литературный нарратив создает особую форму коммуникации, в которой повествователь и читатель взаимодействуют, воспринимая нарратора-женщину как представителя определенной лингвокультуры через ее внутренний феминный мир.

Таблица 1. Количественное и процентное соотношение примеров, отражающих тематику феминности

№	В немецкоязычных произведениях	Кол-во примеров (%)	В русскоязычных произведениях	Кол-во примеров (%)
1	материнство	15 (25%)	внутренние переживания и эмоциональные состояния	12 (20%)
2	социальные взаимодействия и межличностные связи	12 (20%)	семейные ценности и роли	11 (18%)
3	эстетические аспекты самопрезентации	10 (17%)	эстетические аспекты самопрезентации	9 (15%)
4	организация семейного быта	7 (12%)	социальные взаимодействия и межличностные связи	9 (15%)
5	роль образования и профессиональной деятельности	6 pp(10%)	роль образования и профессиональной деятельности	8 (14%)
6	подход к решению проблем	5 (8%)	личные воспоминания и рефлексия	6 (10%)
7	эмоциональное и психологическое благополучие	5 (8%)	чувство одиночества	5 (8%)
Всего:		60 (100%)		60 (100%)

Обсуждение

После проведенного анализа литературы немецкоязычных авторов-женщин выявлены несколько ключевых аспектов, интересующих женщин:

1) Материнство. Анализ нарративных блоков относительно вопроса понимания женственности показал, что наиболее часто нарратор-женщина обращается к проблеме материнства. Приведенные примеры демонстрируют действия, которые могут характеризовать исключительно женщину: вынашивание ребенка, его кормление, а также потребность ребенка именно в матери как источнике питания (*das Muttertier – животное-мать, матка, самка; наш вариант – мать-кормилица*). Такие аспекты, как беременность (*schwanger – беременная*) и лактация (*In meine Brüste schoss die Milch – молоко прилило к груди, die entzündeten Brustwarzen – воспаленные соски*), являются уникальными для женского опыта и подчеркивают биологические и социальные роли женщины в процессе воспитания детей.

... keinen Moment lang hat sie daran gezweifelt, dass ich die Richtige für sie bin, dass *ich ihre Mutter bin* [8, S. 11] (здесь и далее перевод наш – Я.З.: ... она ни на секунду не сомневалась, что я то, что ей нужно, что я ее мать).

В нарративе используется существительное *die Mutter*, репрезентирующее на женский пол. Это слово, возникшее в древневерхненемецком языке в VIII веке, обозначает женщину, родившую и воспитывающую детей. Суффикс *-ter* указывает на родство; слово относится к женскому роду по биологическому полу, но может также означать настоятельницу монастыря.

Als ich das erste Mal *schwanger war*, hoffte ich, es würde *ein Mädchen* werden [8, S. 20] (Когда я в первый раз была беременна, я надеялась, что будет девочка). В данном примере используется еще одно существительное, относящееся к женщине по биологическому полу: *das Mädchen*, обозначавшее ранее девушку из простонародья, прислугу.

In meine Brüste schoss die Milch und drückte sich schmerzhaft durch die *entzündeten Brustwarzen*. ... Ich war *das Muttertier*, das er brauchte, und mit nichts anderem wäre ihm geholfen gewesen [8, S. 21] (Молоко прилило к груди и болезненно вытекло через воспаленные соски ... Я была той матерью-кормилицей, которая ему была нужна, и ничто другое ему бы не помогло).

Нарратор использует в предложении в качестве сравнения сложное существительное *das Muttertier* (*die Mutter* – мать + *das Tier* – животное) по отношению к человеку, чтобы подчеркнуть первозданную, инстинктивную сторону материнства. Эта формулировка акцентирует внимание на биологической роли матери как источнике питания и заботы, подчеркивая, что в данном контексте ребенок нуждался именно в этих природных, базовых функциях. Использование слова *das Muttertier* передает идею о том, что никакие другие аспекты или роли не могли бы заменить эту основную потребность, и таким образом усиливает значимость материнства на уровне инстинкта.

2) Социальные взаимодействия и межличностные связи. Семья для женщины часто является важным источником эмоциональной поддержки и взаимопонимания. Забота о близких способствует развитию чуткости и ответственности, укрепляет чувство защищённости и содействует личностному росту.

Für mich war gleich klar gewesen, dass er der Mann war, mit dem ich alt werden wollte. Er war der Erste, der mich *wie einen Menschen behandelte*. Ich war weder *Prinzessin* für ihn noch *Fußabtreter*, sondern eine Person, der er auf Augenhöhe begegnete [9, S. 12] (Для меня сразу стало ясно, что он тот самый мужчина, с которым я хотела бы состариться. Он был первым, кто относился ко мне как к человеку. Я не была для него ни принцессой, ни подстилкой, а личностью, которую он уважал и воспринимал на равных).

Нарратор использует противопоставление *Prinzessin* (принцесса) и *Fußabtreter* (коврик для вытирания ног) для того, чтобы подчеркнуть

равноправное и уважительное отношение со стороны партнера. Эти противоположные образы символизируют крайности в восприятии женщин: *Prinzessin* – это образ идеализированной, возвышенной женщины, нуждающейся в защите и обожании, тогда как *Fußabtreter* – это метафора женщины, чьи чувства и достоинство игнорируются и которую унижают и используют. Нарратор через противопоставление показывает, что ее партнер воспринимает ее как равную, уважает ее личность и ценит ее мнение, что и делает их отношения особенно значимыми и гармоничными. Существительное *die Prinzessin* используется в переносном смысле, хотя изначально указывает на титул нецарствующей женщины, наследницу престола, жену или дочь принца, и также применяется как эпитет по отношению к девушке или женщине.

Nun hatte ich einen Freund und eine Doktorarbeit. Aber mit der Promotion kam ich nicht vorwärts, die Beziehung stagnierte. *Kinder zu bekommen wäre der nächste Schritt* [9, S. 18] (Теперь у меня был парень и докторская диссертация. Но с докторской у меня ничего не получилось, и отношения застопорились. Следующим шагом было бы рождение детей).

Для немецкоязычного нарратора приоритеты включают развитие как в личной, так и в профессиональной сфере, что проявляется в стремлении завершить докторскую диссертацию и поддерживать отношения. Однако, когда ни одно из этих направлений не прогрессирует, рождение детей рассматривается как следующий логический шаг. Используя в предложении конструкцию с *wäre* (кондиционалис 1) – *wäre der nächste Schritt* (было бы следующим шагом), нарратор не может утверждать, что задуманное будет полностью выполнено, женщина сомневается.

3) Эстетические аспекты самопрезентации. Эстетика внешнего облика и персонального стиля играют значительную роль в жизни женщины, позволяя выразить индивидуальность и повысить самооценку. Они также служат средством социальной коммуникации, помогая интегрироваться в различные культурные и профессиональные среды.

Ich trug *ein Kleid aus weißer Baumwolle*, das sich aufblähte, wenn ich mich drehte. An meinen Füßen blitzten neue *weiße Spangenschuhe*, und selbst in meinem Haar glitzerte *eine Spange* [9, S. 7] (На мне было *платье из белого хлопка*, которое раздувалось, когда я кружилась. На ногах сверкали новые *белые туфельки с ремешками*, а в волосах блестела *заколка*). Лексический повтор прилагательного *weiß* – *aus weißer Baumwolle*, *weiße Spangenschuhe* используется в речи нарратора для усиления определенных значений, акцента на важных деталях. Качественное прилагательное *weiß*, обозначающее белый цвет, в нашем случае, в одежде и обуви традиционно ассоциируется с чистотой, невинностью и элегантностью, что подчеркивает женственность и утонченность образа. Белое хлопковое платье (*ein Kleid aus weißer Baumwolle*), туфельки с ремешками (*weiße Spangenschuhe*) и блестящая заколка в волосах создают гармоничный и

привлекательный образ женщины, символизируя ее стремление к красоте и совершенству.

Ich hatte mich selbst so *hässlich* gefunden. *Gott*, ich bin zwanzig, hatte ich gedacht. So *schön* wie jetzt werde ich nie wieder. Und wenn ich jetzt schon so *hässlich* bin, *wo soll das erst hinführen*. Irgendwann werden die Leute schreiend weglaufen, wenn sie mich sehen [9, S. 18] (Я считала себя такой уродливой. Боже, мне двадцать, думала я. Такой красивой, как сейчас, я уже никогда не буду. И если я уже сейчас такая уродливая, что будет дальше? Люди будут в ужасе убежать, увидев меня). Противопоставление качественных прилагательных с отрицательной положительной оценкой *hässlich* – уродливый и *schön* – красивый подчеркивает резкий контраст в восприятии женщиной своей внешности. Риторический вопрос (*wo soll das erst hinführen* – что будет дальше?), который она задает сама себе, выражает ее тревогу и неуверенность в будущем, усиливая эмоциональное напряжение и чувство безысходности. Женщина размышляет о том, как изменится ее внешний вид со временем, что отражает ее глубокие переживания и страх перед ухудшением своей привлекательности. Мнение окружающих важно для молодой девушки, так как оно воздействует на ее самооценку и восприятие собственной привлекательности, что, в свою очередь, отражается на ее уверенности в себе и социальном поведении – *werden die Leute schreiend weglaufen, wenn sie mich sehen*. Слово *Gott* – Боже в данном контексте является междометием, которое выражает удивление, отчаяние или сильное эмоциональное напряжение нарратора.

4) Организация семейного быта. Ведение домашнего хозяйства играет значительную роль для женщины, поскольку это демонстрирует ее организационные способности, заботу о семье и внимание к повседневным деталям. Способность эффективно управлять бытовыми обязанностями характеризует женщину как ответственного и заботливого человека, стремящегося создать уют и комфорт в доме.

Ich putze ja fast nie. Seit ich mit Paul zusammen bin, habe ich mich zur schlechtesten Hausfrau der Welt entwickelt [9, S.14] (Да я почти никогда не убираюсь. С тех пор, как я начала встречаться с Полом, я стала худшей домохозяйкой в мире). Гиперболизированная экспрессия *die schlechteste Hausfrau der Welt* («худшая домохозяйка в мире») используется в нарративе для подчеркивания крайнего несоответствия ожиданиям и стандартам ведения домашнего хозяйства, создавая образ чрезмерной самокритики и внутреннего чувства неадекватности у нарратора. Подобное преувеличение усиливает эмоциональную напряженность и демонстрирует внутренний конфликт между социальными нормами и личными представлениями о собственной роли. Нарратор использует оттеночные частицы (*ja* – же, *da*) в речи для придания дополнительной эмоциональной и экспрессивной окраски, а также для более точной передачи своих мыслей и настроений.

Es ist mir schon peinlich. Früher hab ich wenigstens noch regelmäßig

gekocht [9, S.15]. (*Мне уже стыдно*. Раньше я хотя бы готовила регулярно). Использование сокращенной формы *hab* вместо *habe* в предложении подчеркивает разговорный стиль и отражает неформальность и непосредственность речи персонажа.

5) Роль образования и профессиональной деятельности. Получение образования является важным для женщины, так как это открывает перед ней широкие возможности для профессионального роста и личностного развития. Образование позволяет женщине получить престижную работу, обеспечивающую финансовую независимость и возможность реализовать свои амбиции.

Deshalb bin ich *Wissenschaftlerin* geworden, *Biologin* und, um genau zu sein: *Entomologin*. Also so eine komische *Insektenfrau* [10, S. 10] (Поэтому я стала ученым, биологом, а точнее: энтомологом. Вот такая смешная женщина-насекомое). Ich bin die seltsame *Insektenlady*, und ich liebe es, über alles zu reden, was krabbelt und flattert [10, S. 11] (Я странная женщина-насекомое, и я с удовольствием говорю обо всем, что ползает и порхает).

Нарратор с гордостью выбрала карьеру ученого, специализируясь на биологии и конкретно на энтомологии, что подчеркивает ее преданность науке. Она осознает необычность своей профессии и с юмором называет себя «смешной и странной женщиной-насекомым» – *die komische Insektenfrau*, *die seltsame Insektenlady*. Ее страсть к работе проявляется в радости, с которой она говорит о предмете своих исследований. Можно заметить, что нарратор для описания своей профессиональной деятельности в одном случае использует сложное существительное *Insektenfrau* – женщина-насекомое, а в другом *Insektenlady*, чтобы подчеркнуть смешение немецкого и английского языков, создавая игривый и самоуничижительный тон, который добавляет легкости и юмора к описанию ее профессии.

Следует отметить также, что в данных примерах используются номинации лица женского пола, которые образуются при помощи суффикса *-in*: *die Wissenschaftlerin*, *die Biologin*, *die Entomologin*.

6) Подход к решению проблем. Женщины часто подходят к решению проблем комплексно, учитывая различные аспекты ситуации и возможные последствия. Они склонны искать компромиссы и сотрудничество, чтобы найти наиболее эффективные и устойчивые решения.

Die Lösungen für die Probleme der anderen lagen mir stets offen. Man musste die Dinge nur ansehen, denn sagten sie einem, wo sie hingehörten. *Teller in die Spülmaschine*, *T-Shirts in den Schrank*, *Arschlöcher vor die Tür* [9, S. 15] (Решения проблем других всегда были очевидны для меня. Нужно было лишь посмотреть на вещи, ведь они сами подсказывали, куда им место. *Тарелки – в посудомоечную машину*, *футболки – в шкаф*, *придурки – за дверь*). Нарратор структурирует свои действия путем перечисления, ясно определяя порядок решения проблем: *Teller in die Spülmaschine*, *T-Shirts in den Schrank*, *Arschlöcher vor die Tür*. Этот подход подчеркивает способность

нарратора быстро и эффективно находить решения для различных ситуаций. Разговорная лексика (*der Arschlöcher – придурак*) используется в данном случае для придания речи более личного и эмоционального характера, а также для выразительного и неформального описания ситуации, подчеркивая непосредственное отношение нарратора к описываемым событиям.

7) Эмоциональное и психологическое благополучие. Состояние психологического здоровья женщины является важнейшим фактором ее общего благополучия и способности успешно преодолевать жизненные трудности. Эмоциональная устойчивость и психическое здоровье напрямую влияют на ее эффективность в профессиональной деятельности, межличностные отношения и качество жизни в целом.

Ich bin eine alte Jungfer. Ein bisschen verschoben, manchmal etwas hysterisch [11, S. 28] (*Я старая дева. Немного странная, иногда слегка истеричная*). Выражение *eine alte Jungfer – старая дева* является устаревшим и разговорным. Оно обозначает женщину, оставшуюся незамужней до пожилого возраста, при этом может нести негативный оттенок, связанный со стереотипом о замкнутом или консервативном образе жизни вследствие отсутствия брака и детей. Качественные прилагательные *verschoben* и *hysterisch* являются используются нарратором для описания собственных особенностей характера и подчеркивают самокритичное восприятие себя. Наречия *ein bisschen – немного, слегка, чуть* и *manchmal – иногда, порой* необходимы нарратору для смягчения и уточнения своих характеристик, они выражают степень его качеств и добавляют оттенки значений, чтобы придать описанию более субъективный и нюансированный характер.

Анализ произведений немецкоязычных женщин-авторов выявил несколько ключевых аспектов, интересующих женщин, среди которых материнство, отношения и межличностные связи, мода и внешний вид, ведение домашнего хозяйства, отношение к образованию и работе, подход к решению проблем, а также психологическое состояние.

При обращении к творчеству русскоязычных писательниц, освещающих проблемные стороны жизни женщины, были выявлены следующие результаты:

1) Внутренние переживания и эмоциональные состояния. Постоянное напряжение и отчаяние связаны с высокими ожиданиями и давлением, которые женщины испытывают, пытаясь балансировать между различными ролями и обязанностями, что создает непрерывное чувство тревоги и стресса и отражает их глубокие внутренние конфликты и борьбу за самоопределение и признание в обществе.

«Главное, что осталось в моей памяти от нашей не общей, но совместной жизни, это ощущение постоянного напряжения. Оно не проходило ни днем, ни ночью, я просыпалась с ним и засыпала, а сердце мое постоянно колотилось, как у мышки» [11, с. 30]. Сравнение «сердце колотилось как у мышки» показывает состояние женщины, испытывающей постоянное

нервное напряжение и тревогу. Нарратор ощущает себя уязвимым и взволнованным, что отражается на его физическом и эмоциональном состоянии.

«Я пришла в отчаяние: как же я могу развить в себе то, чего не способна даже обнаружить?!» [12]. Метафора «приходить в отчаяние» означает, что женщина испытывала сильное чувство безнадежности и глубокого разочарования из-за происходящего.

Женщины часто затрагивает тему реальности и вымысла, которые настолько тесно переплетены, что трудно отличить одно от другого, что подчеркивает внутренние сомнения и эмоциональную нестабильность нарратора: «... реальность и вымысел всегда так тесно переплетались в моей голове, что трудно было отличить одно от другого» [13].

«Я не стала говорить ему, что я – попросту сумасшедшая» [12]. Прилагательное «сумасшедшая» описывает женщину с позиции ее субъективного восприятия психического и эмоционального состояния.

2) Семейные ценности и роли. Проблема взаимоотношений родителей и детей, заключающаяся в противоречии между зависимостью молодых семей от помощи старшего поколения и стремлением к независимости, подчеркивает значимость самостоятельности и ответственности в семейных отношениях.

«Помню прекрасно себя – никогда мне и в голову не приходило скинуть сына на руки бабушкам, няням, воспитателям в садике, чтобы самой наслаждаться жизнью» [14]. Фразеологизм «приходить в голову» обозначает внезапное возникновение мысли, идеи или плана в сознании человека. Глагол «скинуть» в данном контексте является разговорным и употребляется для передачи непринужденного, возможно слегка пренебрежительного отношения к третьему лицу.

«Я хорошо запомнила нашу французскую жизнь, тот давний, преподнесенный мне моим мужем отличный урок. И отчетливо понимала, что больше зависеть от него я не буду! Ни от кого я не буду зависеть! Я буду рассчитывать на себя – это моя установка» [14]. Многократное использование фразы «я не буду зависеть» подчеркивает решимость и настойчивость женщины в ее стремлении к независимости. Повтор служит для усиления эмоционального воздействия, демонстрируя, насколько глубоко это убеждение укоренилось в ее сознании и насколько важно для нее чувство самостоятельности и нежелание полагаться на других в будущем. Этот прием делает ее заявление более убедительным и выражает ее твердую решимость и внутреннюю силу.

3) Эстетические аспекты самопрезентации. Стремление женщин выглядеть красиво и элегантно показывает их желание соответствовать социальным ожиданиям и подчеркнуть свою индивидуальность и женственность в любые времена.

«Ходили в театры – в «Современник», во МХАТ, в Вахтангова. Помню, как женщины торопливо, *смущаясь и оглядываясь, переодевали* в фойе прихваченные из дома *нарядные туфельки*. А *замызганные сапоги* сдавали в гардероб. У зеркала *поправляли прически, подкрашивали губы, одергивали скромные блузки*. Трогательно» [15]. Перечисление глаголов «*смущаться, оглядываться и переодевать*», «*поправлять, подкрашивать и одергивать*» используется для создания живого и динамичного образа происходящего. Это помогает читателю лучше представить себе картину и почувствовать атмосферу момента. Глаголы описывают действия женщин, передавая их эмоции и состояние – спешку, смущение и осторожность. Такое перечисление делает описание более конкретным и выразительным, усиливая впечатление и эмоциональное воздействие на читателя. Выражения «*нарядные туфельки*» и «*замызганные сапоги*» являются антонимами и контрастными эпитетами. Они используются для подчеркивания различия между повседневностью и праздником, между обыденной жизнью и особенным моментом. «*Нарядные туфельки*» символизируют стремление к красоте, изяществу и соответствию месту, тогда как «*замызганные сапоги*» олицетворяют повседневность, практичность и, возможно, сложные условия жизни.

4) Социальные взаимодействия и межличностные связи. Нарратор чувствует себя с партнером как ребенок и стремится к проявлению детских эмоций и поведения, что иллюстрирует значимость близости и поддержки.

«Я чувствовала себя с ним совсем ребенком и мне хотелось вести себя по-детски: *вскарабкаться ему на колени, обхватить за шею и немного всплакнуть*. Может, от того, что Пол все время называл меня *девочкой?*» [14]. В данном контексте перечисления глаголов «*вскарабкаться, обхватить, всплакнуть*» используются для того, чтобы передать разнообразие детских проявлений, стремление к защите и выражение эмоциональной потребности в заботе и теплоте. Эти глаголы подчеркивают желание героини вернуться в состояние детства, когда она могла чувствовать себя защищенной и любимой.

5) Роль образования и профессиональной деятельности. Страх разочаровать окружающих и не оправдать ожиданий подчеркивает стремление женщин к профессиональной самореализации и признанию, отражая их борьбу за место в обществе и желание доказать свою ценность и компетентность.

«Я – скульптор, Оля. Хотя на хлеб зарабатываю как веб-дизайнер. Ну, вы знаете... В одной конторе числюсь» [13]. Междометие «ну» используется нарратором для создания непринужденного, разговорного тона, чтобы привлечь внимание слушателя и плавно перейти к следующей мысли, делая повествование более естественным и менее формальным.

6) Личные воспоминания и рефлексия. Женщины часто обращаются к воспоминаниям, чтобы осмыслить свой жизненный путь

и опыт, сопоставить прошлые и настоящие чувства, и лучше понять свои достижения и ошибки.

«Помню, как возвращалась домой, чувствуя себя *умудренной, много чего повидавшей и испытавшей женщиной. О-хо-хо! Наивная девочка* – все испытания были еще впереди! Как славно, что я об этом не знала!» [15]. Междометие «*О-хо-хо!*» выражает удивление нарратора или осознание им какого-то значимого факта. Оно передает эмоции и состояние говорящего в момент воспоминания. Метафора «*наивная девочка*» используется для самоиронии и самооценки прошлого опыта. Повествователь описывает свою прошлую неопытность и наивность по сравнению с нынешним знанием и осознанием. Прилагательные «*умудренная, испытавшая и повидавшая*» описывает автора как женщину с богатым жизненным опытом. Эти слова подчеркивают, что пережитые трудности и испытания сделали ее мудрее и сильнее.

7) Чувство одиночества. Нарратора тяготит одиночество, потому что оно усиливает чувство разобщенности с близкими и подчеркивает физическую и эмоциональную дистанцию.

«*Дочь. Моя дочь Ника. Она тоже, слава богу, есть! Господи*, что за фраза получилась – самой стало страшно. *Нелепая, страшная*, но – правдивая. *Вроде как. Почему вроде? Да потому, что она, моя дочь, далеко!*» [15]. Лексический повтор существительного «*дочь*» используется для усиления эмоциональной связи и важности, которую героиня придает своей дочери, подчеркивая центральное место дочери в ее мыслях и чувствах. Междометия «*слава богу*» и «*Господи*» передают благодарность и эмоциональное напряжение, усиливая искренность и экспрессивность повествования, а также отражая переживания говорящей. Вводное слово «*вроде*» выражает неуверенность или сомнение. В предложении оно используется для передачи сложных чувств матери, которая признает реальность, но все еще сомневается и надеется на лучшую ситуацию.

Восклицательные и вопросительные предложения используются для передачи эмоциональной напряженности и внутреннего конфликта героини. Восклицательное предложение «*Она тоже, слава богу, есть!*» выражает сильные чувства говорящей, такие как радость, страх, и признание неприятной правды. Они помогают передать эмоциональный накал и интенсивность переживаний. Вопросительное предложение «*Почему вроде?*» показывает внутренние сомнения и рефлекссию нарратора. Оно подчеркивает ее размышления и попытки осмыслить свои чувства и ситуацию.

Таким образом, темы женских нарративов в этих произведениях варьируются от восприятия реальности и межличностных связей до профессиональной самореализации, семейных ценностей и личных переживаний, отражая широкий спектр женских опытов и взглядов.

Заключение

Анализ тематических предпочтений и языковых средств в нарративах немецкоязычного нарратора-женщины выявляет важные аспекты феминности и гендерных ролей.

Наиболее частотными темами для немецкоязычного нарратора являются материнство (25%), социальные взаимодействия и межличностные связи (20%), эстетические аспекты самопрезентации (17%), подчеркивающие важность роли женщины в семье и стремление к самовыражению. Организация семейного быта занимает 12%, что указывает на разнообразие представлений и стратегий в данной сфере. Тематика образования и профессиональной деятельности составляет 10%, подчеркивая стремление женщин к личностному и профессиональному росту. Эмоциональное состояние и подходы к решению проблем представлены в 8% случаев, что раскрывает внутренние переживания и механизмы преодоления трудностей.

Противопоставления, лексические повторы и перечисления подчеркивают различные аспекты феминности, демонстрируя внутренние противоречия и эмоциональную интенсивность женщины. Модальность, оттеночные частицы, разговорная и оценочная лексика, а также междометия отражают субъективные переживания феминного нарратора. Гиперболизированная экспрессия усиливает эмоциональное воздействие и выражает глубину переживаний, а ирония используется для самозащиты и демонстрации внутренней силы. Качественные прилагательные передают субъективное восприятие мира и внутренние переживания женщины.

Лексические единицы включают термины родственных отношений (*die Mutter*), профессии и виды деятельности (*die Wissenschaftlerin, die Biologin, die Entomologin, die Hausfrau, die Insektenfrau*), сравнение с титулом (*die Prinzessin*), социальный статус (*die Jungfer*) и биологическую категорию (*das Muttertier*). Существительное *das Mädchen* является примером несоответствия биологического пола с родом существительного.

Русскоговорящий нарратор уделяет значительное внимание своим внутренним переживаниям и эмоциональным состояниям, что составляет 20% всех упоминаний. Это подчеркивает склонность к рефлексии и самоанализу, характерным для русской культуры. Семейные ценности и роли находятся на втором, что составляет 18% и свидетельствует о важности семейных отношений и традиционных ценностей.

Эстетические аспекты самопрезентации и социальные взаимодействия и межличностные связи занимают по 15% упоминаний, что указывает на значимость внешнего облика и стиля в нарративах, подчеркивая их роль в формировании образа персонажей и отражении социальных норм. Профессиональная деятельность и карьерные вопросы также являются важной темой, представляя 13% всех упоминаний. Личные воспоминания и рефлексия составляют 10% и отражают стремление анализировать и осмысливать личный опыт. Чувство одиночества занимает 8% всех

упоминаний, что показывает наличие темы изоляции и потребности в социальном взаимодействии.

Русскоязычный нарратор активно использует вводные слова, лексический повтор и перечисления, что позволяет подчеркнуть эмоциональную насыщенность и индивидуальность феминного выражения. Метафоры, эпитеты и сравнения помогают создавать яркие и запоминающиеся образы, придавая повествованию глубину и эмоциональную выразительность. Использование фразеологизмов и разговорной лексики делает речь более естественной и живой, отражает повседневные реалии и приближает читателя к внутреннему миру героини. Междометия добавляют тексту экспрессию и эмоциональную окраску, делая повествование более динамичным. Восклицательные и вопросительные предложения усиливают эмоциональное воздействие и интерактивность текста.

Для русскоязычных произведений выделяем номинации для лиц женского пола (*дочь, девочка*), среди которых 1) родственные отношения (*дочь*) и 2) младшая женская категория (*девочка*).

Таким образом, исследования подобного рода позволяют проследить, как в языке и повествовательных стратегиях проявляются культурно обусловленные представления о женщине, ее роли и самоидентичности.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Hunter K., Jouenne E. All women belong in the kitchen, and other dangerous tropes // *Journal of Advanced Military Studies*. – 2021. – No. 12(1). – Pp. 57-85.

[2] Hristova G. N. Masculinity and femininity // *Postmodernism Problems*. – 2024. – No. 14(1). – Pp. 116-134.

[3] Като Ю., Бойцов И., Данкер З. Гендерные параметры национальной ментальности: концепт «Женщина» (на материале русской и японской культур) // *Departmental Bulletin Paper*. – 2019. – № 41. – С. 3-17.

[4] Чернышева А. В., Спирюгова А. Г. Маскулинность и фемининность в современном обществе: тенденции трансформации // *Гуманитарный Вестник МГТУ им. Н.Э. Баумана*. – 2021. – № 6. – С. 1-19.

[5] Showalter E. *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory*. – New York: Pantheon Books, 1985. – 403 p.

[6] Bermejo-Berros Je, Lopez-Diez Ja, Gil Martínez M. Inducing narrative tension in the viewer through suspense, surprise, and curiosity. – *Poetics*. Elsevier: 2022, No. 93, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304422X22000262?via%3Dihub>

[7] Елубай А. М., Бирай Н. Образ женщины в тюркском мире и его выражение в пословицах // *Известия КазУМО и МЯ имени Абылай хана серия «Филологические науки»*. – 2023. – № 3(70). – С. 54-65.

[8] Rabe A. *Die Möglichkeit von Glück*. – [Klett-Cotta, 2023. – 384 S.

- [9] Streisand L. Hätt' ich ein Kind. – Ullstein Taschenbuch Verlag, 2022. – 224 S.
- [10] Schreiber Ja. Endling. – Eichborn: 2023. – 336 S.
- [11] Link Ch. Das Haus der Schwester. – Blanvalet Taschenbuch Verlag, 2010. – 624 S.
- [12] Лавряшина Ю. А. Гринвичский меридиан. – Мангазея, 2000. http://loveread.ec/view_global.php?id=50745
- [13] Лавряшина Ю. А. Запретный плод. – ЭКСМО, 2019. <https://www.litres.ru/book/uliya-lavryashina/zapretnyy-plod-48616435/chitat-onlayn/>
- [14] Метлицкая М. Его женщина. – Эксмо-Пресс, 2019. http://loveread.ec/read_book.php?id=69589&p=1
- [15] Метлицкая М. Можно я побуду счастливой? – Эксмо-Пресс, 2018. <http://loveread.ec/contents.php?id=54191>

REFERENCES

- [1] Hunter K., Jouenne E. All women belong in the kitchen, and other dangerous tropes // Journal of Advanced Military Studies. – 2021. – No. 12(1). – Pp. 57-85.
- [2] Hristova G. N. Masculinity and femininity // Postmodernism Problems. – 2024. – No. 14(1). – Pp. 116-134.
- [3] Kato Ju., Bojcov I., Danker Z. Gendernye parametry nacional'noj mental'nosti: koncept «Zhenshhina» (na materiale russkoj i japonskoj kul'tur) [Gender parameters of national mentality: the concept of “Woman” (based on Russian and Japanese cultures)] // Departmental Bulletin Paper. –2019. – No. 41. – S. 3-17. [in Rus.]
- [4] Chernysheva A. V., Spirjugova A. G. Maskulinnost' i femininnost' v sovremennom obshhestve: tendencii transformacii [Masculinity and Femininity in Modern Society: Transformation Trends] // Gumanitarnyj Vestnik MGTU im. N.Je. Bauman. – 2021. – No. 6. – S. 1-19. [in Rus.]
- [5] Showalter E. The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory. – New York: Pantheon Books, 1985. – 403 p.
- [6] Bermejo-Berros Je, Lopez-Diez Ja, Gil Martínez M. Inducing narrative tension in the viewer through suspense, surprise, and curiosity. – Poetics. Elsevier: 2022, No. 93, URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304422X22000262?via%3Dihub>
- [7] Elubai A. M., Birai N. Obraz zhenshchiny v tyurkskom mire i ego vyrazhenie v poslovitsakh [The image of a woman in the turkic world and its expression in proverbs] // Izvestiya KaZUMO i MYA imeni Abylai khana seriya «Filologicheskie nauki». – 2023. – No. 3(70). – S. 54-65. [in Rus.]
- [8] Rabe A. Die Möglichkeit von Glück. – Klett-Cotta, 2023. – 384 S.
- [9] Streisand L. Hätt' ich ein Kind. – Ullstein Taschenbuch Verlag, 2022. – 224 S.

[10] Schreiber Ja. Endling. – Eichborn: 2023. – 336 S.

[11] Link Ch. Das Haus der Schwester. – Blanvalet Taschenbuch Verlag: 2010. – 624 S.

[12] Lavrjashina Ju. A. Grinichskij meridian [Greenwich Meridian]. – Mangazeja, 2000. http://loveread.ec/view_global.php?id=50745 [in Rus.]

[13] Lavrjashina Ju. A. Zapretnyj plod [Forbidden fruit]. – JeKSMO, 2019. <https://www.litres.ru/book/uliya-lavryashina/zapretnyy-plod-48616435/chitat-onlayn/> [in Rus.]

[14] Metlickaja M. Ego zhenshhina [His woman]. – Jeksmo-Press, 2019. http://loveread.ec/read_book.php?id=69589&p=1 [in Rus.]

[15] Metlickaja M. Mozhno ja pobudu schastlivoj? [Can I be happy?]. – Jeksmo-Press, 2018. <http://loveread.ec/contents.php?id=54191> [in Rus.]

ӘЙЕЛДІК ЖӘНЕ МӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ӘЙЕЛДЕР НАРРАТИВТІ ДА НЕМІС - ОРЫС ТІЛДІЛЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӘДЕБИ МӘТІНДЕРДЕ

*Зубенко Я.В.¹, Нефедова Л.А.²

*¹А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай, Қазақстан

Челябі мемлекеттік университеті, Челябині, Ресей

Аңдатпа. Мақала зерттеу ерекшеліктерін әйелдік және әйелдер нарративті қазіргі заманғы неміс және орыс тілді әдеби мәтіндерде. Өзекті алаң зерттеу қамтиды және салыстырмалы талдау, гендерлік және мәдени аспектілерін екі түрлі әдеби дәстүрлерін. Жұмыстың негізгі мақсаты болып табылады анықтау ерекшелігін әйелдік талдау арқылы мәдени ерекшеліктерін әйелдер нарративті қазіргі әдеби шығармалары. Зерттеу материалы болып қызмет етеді мәтіндері қазіргі заманғы неміс және орыс тілді жазушылар. Зерттеудің әдістемелік базасы қамтиды гендерлік және салыстырмалы әдебиет талдау, сондай-ақ мәдениеттанулық тәсіл. Талдау нәтижелері көрсеткендей, неміс тілді мәтіндерінде басым көңіл бөлді ана мен тұлғааралық қарым-қатынас, бұл көрсетеді маңыздылығы отбасылық рөлін әйелдер мен ұмтылу өзін-өзі жетілдіру. Орыс тілді мәтіндерде негізгі назар ішкі переживаниям, эмоционалдық рефлексия және самоанализу айғақтайды терең байланысты дәстүрге субъективті нарративті. Қорытындылары зерттеулер растайды елеулі ықпал ұлттық мәдени ерекшеліктерді қалыптастыруға әйелдер білім және нарративных стратегиялары. Жұмыс дәлелдейді болуы айырмашылықтарды түсіндіру әйелдер рөлдер, олар байланыста мәдени кодтары, екі дәстүрлерін. Алынған нәтижелер ықпал етеді, терең түсінуге гендерлік стереотиптерді, әлеуметтік динамика және мәдени бірегейлікті әдеби мәтіндерде. Практикалық маңызы зерттеу мүмкіндігінде қолдану, оның нәтижелерін талдау үшін гендерлік маркированности тілдік құралдарын неміс және орыс тілдерінде жасалды.

Анықталған стилистикалық тәсілдері мен ерекшеліктері тілдік білдіру феминности қабілетті ғана емес, ықпал ету моделін әзірлеу мәдениетаралық қарым-қатынас, бірақ және үшін негіз ретінде қызмет етеді талдау ұлттық және мәдени ерекшеліктерін, байланысты гендерлік идентичностью, сондай-ақ зерттеу үшін рөлдік қондырғыларды және олардың тілдік көріністері.

Тірек сөздер: нәзіктік, әйел әдеби нарратив, нарратор-әйел, тіл мәдениеті, қарым-қатынас, гендерлік стереотип, баяндау блогы, гендерлік таңбалау

FEMININITY AND CULTURAL FEATURES OF FEMALE NARRATIVE IN GERMAN AND RUSSIAN CONTEMPORARY LITERARY TEXTS

*Zubenko Ya.V.¹, Nefedova L.A.²

^{*1}A. Baitursynuly Kostanai Regional University, Kostanai, Kazakhstan

²Chelyabinsk State University, Chelyabinsk, Russia

Abstract. The article considers femininity features and female narrative in modern German and Russian literary texts. The research incorporates a comparative analysis of gender and cultural aspects of the two literary traditions.

The goal of the work is to identify the specificity of femininity through the analysis of cultural features of the female narrative in modern literary works. The material of the study is the texts of modern German- and Russian-speaking writers. The methods applied include gender and comparative literary analyses including cultural aspects.

The results of the analysis show that the German texts are dominated by an emphasis on the issues of motherhood and interpersonal relationships, highlighting the importance of women's family role and the desire for self-realization.

In Russian texts, the focus is on internal experiences, emotional reflection, and self-analysis, which indicates a deep connection with the tradition of subjective narrative.

The findings of the study confirm the significant influence of the national cultural context on the formation of female images and narrative strategies.

The study proves the existence of differences in the interpretation of women's roles, which correlate with the cultural codes of both traditions. The obtained results contribute to a deeper understanding of gender stereotypes, social dynamics, and cultural identity in literary texts. The practical significance of the study lies in the possibility of using its results to analyse gender marking of linguistic means in the German and Russian languages. The identified stylistic devices and features of the linguistic expression of femininity can not only contribute to the development of models of intercultural communication but also serve as a basis for the analysis of national and cultural characteristics associated

with gender identity, as well as for the study of role attitudes and their linguistic manifestations.

Keywords: femininity, female literary narrative, female narrator, linguistic culture, communication, gender stereotype, narrative block, gender marking

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 07.04.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.*

Информация об авторах:

Зубенко Яна Валериевна – кандидат филологических наук, старший преподаватель Костанайский региональный университет им. А. Байтұрсынұлы, Костанай, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-6239-1575>, e-mail: janaz75@rambler.ru

Нефедова Лилия Амиряновна – доктор филологических наук, профессор Челябинский государственный университет, Челябинск, Россия, <https://orcid.org/0000-0003-3105-766X>, e-mail: lan2@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Зубенко Яна Валериевна – филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-6239-1575>, e-mail: janaz75@rambler.ru

Нефедова Лилия Амиряновна – филология ғылымдарының докторы, профессор Челябі мемлекеттік университеті, Челябі, Ресей, <https://orcid.org/0000-0003-3105-766X>, e-mail: lan2@mail.ru

Information about the authors:

Zubenko Yana Valerievna – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, A. Baitursynuly Kostanai Regional University, Kostanai, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-6239-1575>, e-mail: janaz75@rambler.ru

Nefedova Liliya Amiryanyovna – Doctor of Sciences in Philology, Professor, Chelyabinsk State University, Chelyabinsk, Russia, <https://orcid.org/0000-0003-3105-766X>, e-mail: lan2@mail.ru

UDC 82

IRSTI 17.82.30

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.037>

AMERICA, OFTEN ONLY A PLACE IN THE MIND (A CLOSE ANALYSIS OF THE FIRST CHAPTER OF RICHARD BRAUTIGAN'S 'NOVEL' *TROUT FISHING IN AMERICA*)

*Capitain Jürgen ¹

¹ Pedagogical University of Zurich, Zurich, Switzerland

Abstract. This article focusses on a close reading of the first chapter of Richard Brautigan's iconic 'novel' *Trout Fishing in America*. The aim of the paper is to demonstrate the thematic peculiarities of the novel. In fact, Richard Brautigan avoided the term 'novel', but only used the word 'book' because there is neither a conventional beginning nor a convincing ending or a coherent plot in *Trout Fishing in America*. By analyzing the first chapter of the book in detail, it can be shown that the prevailing topic of the book is an analysis of various influences which lead to the construction of 'America which is so often only a place in the mind'. Brautigan's rebellion against traditional storytelling adapts many characteristics of early postmodern literature in the 1960es. Discussing the first chapter of *Trout Fishing in America* in the modern foreign language classroom may make students acquainted with the following important topics: the illusion of the American Dream, the influence of historical myths and of popular culture (cartoons and films) on the perception of America, an introduction into postmodern literature and theories of the novel. The article employs a literary textual analysis approach, drawing on elements of postmodernist and cultural criticism.

The theoretical significance of the article is determined by its contribution to scientific research on the problems of text semantics and its interpretation. The practical significance of the research lies in the fact that the analysis can be used in teaching English as a foreign language.

Keywords: American myths, American literature in the 1960s, American culture, rebellion against realistic storytelling, early postmodernism, illusion, hypocrisy, foreign language classroom

Introduction

First and foremost, this article intends to provide future teachers with the analysis on one of the most fascinating books written in early postmodern literature, Richard Brautigan's text *Trout Fishing in America* which can be used during foreign language lessons.

As Brautigan's style is rather easy to read and, in fact, often very funny, students, even if their command of English is not yet perfect, should really feel attracted to reading this rather short chapter, which is so different from the normal

introduction into a novel. They may even become interested in reading the entire book, a book which is not really what might be defined as a novel, but rather a number of many short fragmentary chapters, most of which are only about two pages long. Brautigan did not use the term 'novel' for his book, but just called it a 'book' because he obviously played with different forms and rebelled against the structure of a conventional realistic novel. And these chapters highlight totally different aspects of life in America. Trout fishing is definitely not the central topic of the book, or, if at all, in a metaphorical way. The narrator's quest for places where he could fulfil his wish to 'fish good trout' may give the text some structure, But the dominant theme which pervades the entire novel is the idea that the reality of urban America tends to be more and more rigid, lifeless, immobile, whereas the reality of nature is 'fluid', water flows, fish swim in water. Brautigan, who loved discussing ancient Greek philosophy, seems to remember the basic description of life in Heraclitis' philosophy: *Panta rhei*, or anything flows. Everything is in a flow, there are no strict limits and definitions, Brautigan was not interested at all in writing a 'normal' realistic novel, but his writing wants to express the idea of a constant flow where nothing is limited by definitions.

As references to the history of American literature (e.g. Ernest Hemingway, Herman Melville or Jack Kerouac) and American history (e.g. representatives of the American dream like Benjamin Franklin) pervade the entire text, certain chapters may be used to introduce into characteristic aspects of the American culture.

Trout Fishing in America is available in a paperback edition, but also as an audio book or in a Kindle edition. It may even be downloaded from certain websites.

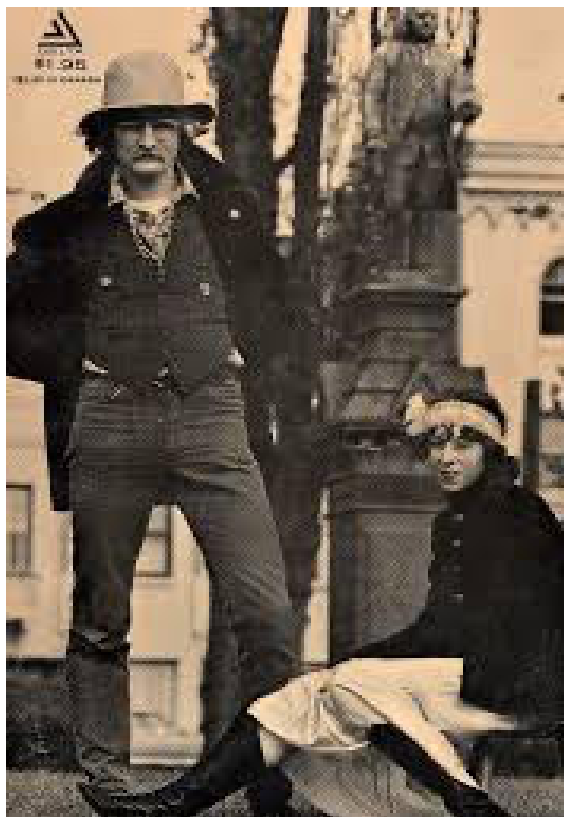
Materials and methods

Based on detailed textual analysis the article concentrates on the first chapter of Richard Brautigan's book *Trout Fishing in America*. The analysis is based on the discussion of manifold subjects, among others a confrontation between America in pre-industrial times and the commercialized America of the mid-twentieth century, or the role of American myths in present-day America. It may also give deep insights into the process of creative writing and into a postmodern, playful, ironic approach to storytelling.

Results and discussion

The first chapter of *Trout Fishing in America* is about a photograph which serves as the cover for the novel. In this snapshot, Richard Brautigan himself, the author of the novel, is standing in front of a statue, and a young lady is sitting on a stool next to him. In his afterword to the 2014 edition of *Trout Fishing in America*, Billy Collins, who also lived in San Francisco in the late sixties and knew Brautigan well,

America, often only a place in the mind (a close analysis of the first chapter ... describes Brautigan, as he is shown in the photo as “a very tall fellow who combines hippie dress ... with 19th century pioneer clothes, including a waistcoat and boots, all topped by an enormous, beat up Western hat... he was thought of as a rather mysterious figure” [1, p. 116]. This combination between past and present, between 19th century rural America and the urban hippie culture of the 1960es, will become one of the most striking features of the novel, which seems to oscillate between glimpses at the beauty of the American nature in the past and a very critical view on the American present.

Picture 1 – The cover for *Trout Fishing in America* by Richard Brautigan

The young lady’s name is Michaela le Grand. She also seems to have been a rather mysterious person. Billy Collins remembers that it “was said that she had made a vow not to speak for an entire year. One afternoon I lingered in an apartment with her and a few others and got to witness a paltry few hours of her deep commitment to silence” [2, p. 116]. Her decision to abstain from the use of language for a longer period of time may be the reason why Brautigan wanted her to be present on the cover of his novel, which on the one hand plays with language all the time, but is also very critical of the use of language in 20th century America.

As readers, we may expect to learn more about these two characters in a chapter whose title, “The Cover for Trout Fishing in America”, focuses on this snapshot. Both of them are looking at the reader, the young lady is even smiling. In the first chapter of a realistic novel, this interesting-looking couple may have been described in more detail, their relationship may have been analyzed, their past may have been narrated, thus introducing into a new action. But this expectation is not fulfilled. In fact, there is no mention at all of these two people in the entire first chapter.

Benjamin Franklin and George Washington

Instead, the first chapter starts with the sentence: “The cover for Trout Fishing in America is a photograph taken in the afternoon, a photograph of the Benjamin Franklin statue in San Francisco’s Washington Square” [2, p.1]. So, the novel does not start with the illusion of a real situation, but with a rather superficial tourist photo of a popular place in the North Beach area of San Francisco. ‘Real America’ is obviously not the point of interest, but certain iconic characters dominating the history of America, characters representing the idea of America ‘which exists so often only in the mind’. In a later chapter, called The Surgeon, the narrator meets a surgeon who is rather confused because he realized that he doesn’t understand this country which is “often only a country in the mind” [2, p.72].

Benjamin Franklin and George Washington are two of the Founding Fathers who were of paramount importance in the development of America as a modern democratic state. In addition, Benjamin Franklin is the perfect incarnation of the American self-made man, the American Dream. He was, among others, a writer, a statesman, a scientist, a political philosopher, and his autobiography became world famous. The third iconic name in the first sentence, the name of the city, refers to St. Francis, the Catholic saint, who was able to speak with animals and represents a close relationship with nature, which made him a popular saint in the green movement of the 1960s. At first sight, these three names seem to set a very positive mood. But it must never be forgotten, *Trout Fishing in America* is not a realistic novel about real America, but about a ‘place in the mind’, an imaginary, dreamlike reality, and the contrast between this reality and ‘real’ America.

The Benjamin Franklin Statue Presented by H.D.Cogswell

In fact, the statue really exists. But, like in a fairy tale, the statue starts to speak, and it says ‘in marble’:

PRESENTED BY
H.D.COCSWELL
TO OUR
BOYS AND GIRLS
WHO WILL SOON
TAKE OUR PLACES
AND PASS ON.

It may be interesting to contrast Brautigan with H.D.Cogswell. Brautigan, who is the centre of the snapshot for the cover for TFiA, does not mention his name at all and seems to ‘disappear’ whereas H.D.Cogswell’s name is chiseled on the statue with a clear message to the next generation who should follow his (or Franklin’s) example, thus expressing his hope for a healthy future. Cogswell was a typical self-made man, like Franklin, and he was a very successful dentist who left for California during the gold rush and made enormous amounts of money. He was also a philanthropist who supported schools and always showed his dedication to the young generation. And – as a representative of the temperance movement - he dreamt of making America a healthy country by building fountains which offered cool fresh water in many towns.

“Cogswell’s Franklin fountain was moral and didactic, commemorating Franklin as a historic figure but also a model of upright behavior and self-enterprising in mythic proportions... Though this fountain was not topped with a statue of Cogswell himself, it may still be interpreted as self-representative as Cogswell must have held Franklin’s ideas and values in high esteem” [3, pp.25-26]. And he was perceived, “at least in the press, as narcissistic and too ready to commemorate himself among the ranks of other great men from history” [3, p. 26].

Obviously, Brautigan builds up an ironic contrast between himself and this extremely opinionated and self-important 19th century self made man. Cogswell wants his name to ‘survive’ in stone, he wants his message to survive in the lives of a new generation. In his case, language becomes a ‘fossil’, it is lifeless, boring, hypocritical. In the penultimate chapter of *Trout Fishing in America*, Brautigan points out by quoting a book called *Man in Nature*: “Language does not leave fossils, at least not until it has become written.” [2, p. 111] While writing his book, Brautigan keeps avoiding to use a ‘fossilised’ language. As Marc Chénétier states in his brilliant study of Richard Brautigan’s books: “Brautigan is a writer concerned with defying language’s fixities and points of reference; indeed, I believe all his books are motivated by one central concern and activated by one central dialectic: they are driven by an obsessive interrogation of the fossilization and fixture of language, and by a counter-desire to free it from stultification and paralysis” [4, p. 21].

In the course of the book, Brautigan uses many devices to ‘free’ language. For example, *Trout Fishing in America* is kind of Protean, it can change its roles all the time, it is not only the title, but also a character in the book, a good friend sending letters to the author, whereas as Trout Fishing in America Shorty he turns into an extremely negative character, and there are schoolchildren in the role of Trout Fishing in America terrorists, and in one chapter Trout Fishing in America becomes the corpse of Lord Byron, in another one a hotel or a fishing rod for which Leonardo da Vinci invents a new fishing lure. The narrator even mentions ironically that the identity of Jack the Ripper, the London serial killer of the late 1880es, was never found out because he wore “trout fishing in America as a costume to hide his own appearance from the world” [2, p. 48].

A statue is solid, does not change, does not live, and the same can be said of a snapshot which 'imprisons' a moment in time. And this may be the reason why Brautigan does not mention the two characters of the photograph in the first chapter. He prefers to 'disappear'. The beginning of the first chapter introduces mythical characters from the American past, Washington and Franklin, and mentions a man, Cogswell, who died more than sixty years before the photo was taken and wanted his ideas to live on. And so, these ideas became lifeless fossils. As lifeless as all the objects on a 'normal' tourist photo.

America, a 'Welcoming' Country?

Around the base of the statue "are four words facing the directions of this world, to the east WELCOME, to the west WELCOME, to the north WELCOME, to the south WELCOME." [2, p. 1] Everybody seems to be welcome in America, the 'Land of the free'. But this idea only exists in the America 'which is only a country in the mind', in the mythological self-assessment of America. Towards the end of the first chapter, 'real America', hungry, poor people come to the park to get some sandwiches. Brautigan's emphasis on the word welcome around the basis of the statue may be an ironic allusion to the poem 'The New Colossus', which Emma Lazarus wrote in 1883. In this poem, which was cast onto a bronze plaque and can still be seen inside the pedestal of the Statue of Liberty, this statue "Glows world-wide welcome" and 'cries with silent lips':

"Keep, ancient lands, your storied pomp!" cries she
With silent lips. "Give me your tired, your poor,
Your huddled masses yearning to breathe free, ...
Send these, the homeless, tempest-tost to me,
I lift my lamp beside the golden door!" [5]

An additional touch of irony can be found in the description of the pedestal "that looks like a house with stone furniture" [2, p. 1]. Only a few lines later, around "five o'clock in the afternoon of my cover for Trout Fishing in America, people gather in the park... and they are hungry" [2, p. 2]. They may get a sandwich, but sometimes there is only a spinach leaf in it. The statue may say welcome to all of them, but they are not really welcome, they will never find 'a seat in the house with stone furniture'.

The Cypress Tree and Adlai Stevenson

Brautigan then mentions a tall cypress tree in the background, almost dark like a room. This is a different kind of 'room', a natural room. Under this tree, Adlai Stevenson spoke in 1956 before a vast crowd of people. In 1952, Adlai Stevenson lost the American presidential election campaign to Eisenhower. In 1956, he lost a second time, once again to Eisenhower. And in 1960, he aspired a third time to become the Democratic candidate, but this time he lost to John F. Kennedy. With Adlai Stevenson, Brautigan introduces another important topic, frustration and failure. The narrator will find the diary of a man called Alonso Hagen later in the novel, who went fishing for seven years without ever catching a

America, often only a place in the mind (a close analysis of the first chapter ...
single trout. It may be even more important that Adlai Stevenson, the Democratic candidate, is used as a contrast to the fossilized myth of successful Americans like Benjamin Franklin or H.D.Cogswell. He represents the reality of America in the twentieth century, the failure of politicians who strive for a fairer society.

The Church and the Tom and Jerry Cartoon

The next object mentioned by the narrator in the first chapter is a tall church, which can hardly be recognized in the background of the photo, but it is described in much detail with its “crosses, steeples, bells and a vast door that looks like a huge mousehole, perhaps from a Tom and Jerry cartoon, and written above the door is ‘Per l’universo’” [2, p.2]. The church is the Ss. Peter and Paul Church, which was founded by Italian immigrants in 1884. The original building was completely destroyed in the 1906 earthquake, the present church was completed in 1924.

The narrator only mentions the words ‘Per l’Universo’, which is written above the main entrance, but in fact, an entire ribbon of words spans the façade of the church:

*La gloria di colui che tutto move
per l’universo penetra, e risplende
in una parte più e meno altrove.*

The glory of Him who moveth everything
Doth penetrate the universe, and shine
In one part more and in another less.

This is a quote of the first three lines of the chapter ‘Paradise’, the third part of Dante’s *Divina Commedia*, the most iconic book of the Italian literature. As Mr Gibbons Cooney, secretary of the parish of Sts. Peter and Paul, informed me, the Italian community wanted to accentuate their Italian heritage by quoting these famous lines. The photograph on the cover for TFiA does not really show these words, but obviously Brautigan wanted to allude to the beginning of Dante’s Paradise at the beginning of his own book, and he wanted to concentrate on the words “per l’universo”. Even if he was not religious himself, he must have been fascinated by the idea expressed in these lines, in which the word ‘God’ is not used, but the expression “He who moveth everything”, a glorious power which may be interpreted as the creative power in nature, which penetrates the entire universe, and which lives in any animate object as well as in beauty and in the work of creative human beings. Thus, it may also have reminded Brautigan of Heraclitus’ *Panta rhei*, anything flows. It is definitely a stark contrast to the ‘paralysis’ of Cogswell’s statue. Brautigan may have expressed the idea that Dante’s *Divina Commedia* reminded the Italian community of the glory of their Christian God as well as of their cultural heritage, the role which art and beauty played in the history of their home country. And the vast door allowed them access to this ‘universe’.

But then, as so often in Brautigan’s book, the perspective changes and “the door looks like a huge mousehole, perhaps from a Tom and Jerry cartoon” [2, p. 2]. This is the perspective of an infantilised American society of the mid-twentieth century, which has been brought up with cartoons. And this is another important topic in *Trout Fishing in America*. The American society does not see reality any longer because it is so much influenced by modern media, by cartoons and films, which either provide the public with beautiful worlds into which they can escape, but also – and above all – with a world of cruelty and crime. Tom and Jerry cartoon films are extremely violent. Both Tom, the cat, and Jerry, the mouse, hurt each other permanently in the most brutal ways, using for example hammers, axes, guns, or poison. Often Tom starts a fight, and Jerry’s methods of retaliation imply decapitation or slicing Tom in half. Brautigan introduces this topic of brutality in the first chapter of his novel. It will dominate many chapters about horror films, crime stories and stories about famous criminals. Among others, Jack the Ripper, the iconic 19th century serial killer, who becomes the protagonist in a chapter entitled “The Mayor of the Twenty-First Century”.

Combining Dante’s *Divina Commedia*, one of the most important examples of the world’s cultural heritage with one of the cartoons of America’s popular culture is, by the way, a typical example of the postmodern interest in mixing high and popular art.

The Poor

After mentioning the Sts Peter and Paul church with its vast door, the narrator turns to the poor people gathering “in the park across the street from the church” [2, p. 2]. They are hungry and, as mentioned above, they are an ironic

contrast to Mr Cogswell's Franklin statue. They show that in 'real' America poor people are not really welcome, and they are not offered a seat in the house with stone furniture. What is even more important: in contrast to the immovable statue, they are alive, they can move when the traffic light turns green. Then they run across the street to the church to get their sandwiches which are wrapped in newspaper. They may be disappointed. But they represent 'real', lively America, and suddenly, there is an I-narrator in the chapter who remembers a friend of his who once "unwrapped his sandwich one afternoon and looked inside to find just a leaf of spinach. That was all" [2, p. 2].

This difference between 'fossilised' American myths on the one hand, like Benjamin Franklin's autobiographical hymn on the self-made man, and Mr Cogswell, the unreflected, opined, prejudiced representative of the American Dream believing in a morally healthy new generation and, on the other hand, the hungry, but lively, often humorous, often weird representatives of real America will be one of the dominating topics of the entire novel.

Kafka

The first chapter ends with an ironic reference to one of Europe's most intellectual authors, Franz Kafka. In fact, Franz Kafka intended to write a novel about America, in which a young European, Karl Rossmann, travels from New York to the west. He is lonely, dependent on help. Kafka had never visited America, but he had devoured travel guides and other books about America, among them probably Benjamin Franklin's autobiography. So, obviously, Kafka's America is only 'a place in his mind'.

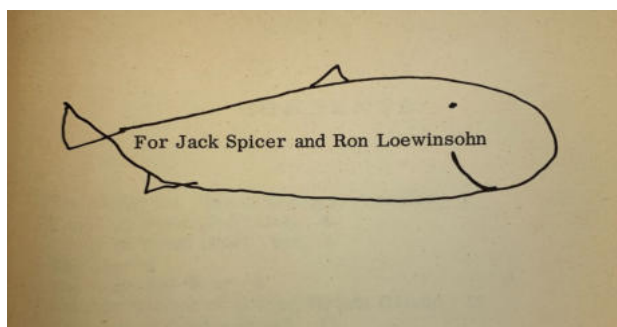
The I-narrator concludes the first chapter with a question: "Was it Kafka who learned about America by reading the autobiography of Benjamin Franklin.... Kafka who said, 'I like the Americans because they are healthy and optimistic'" [2, p.2]. Brautigan obviously appreciated Kafka, he even wrote a little surreal poem in which he described an icecream in the shape of Kafka's hat. But the way in which he quotes Kafka's sentence about Americans' healthy optimism leaves no doubt that Brautigan would never accept this sentence as the result of an occupation with 'real America', but with 'fossilised' ideas. The fact that he quotes Kafka's sentence in the form of a question proves that Brautigan is not even convinced that Kafka really believed in this idea of an optimistic, healthy America, the America of Mr Cogswell. This allusion to Kafka is simply ironic.

In fact, Brautigan, whose book *Trout Fishing in America* is a rebellion against any kind of 'fossilisation', of 'normal' interpretations of America, may even find a parallel in Kafka's surreal works in which any attempt to find ultimate conclusions, for example in *The Trial*, is futile because absolute truth does not exist. Kafka wrote a very short text about the myth of Prometheus, the Titan, who was regarded in one ancient myth as the creator of the human being and in another one as the bringer of fire, which he stole from the gods. In both cases, he rebelled against the will of the gods and was punished by them. He was bound to a massive rock and an eagle ate from his liver every day. The last sentences

in Kafka's short parable are: "There remains the inexplicable mass of rock. The legend tries to explain the inexplicable. As it comes out of the substratum of truth, it has in turn to end in the inexplicable" [6]. While reading Brautigan's novel *Trout Fishing in America*, the reader realises that trout fishing is definitely not the topic of the novel. It seems that the narrator travels around America in search of 'real America', but he is always confronted with this America which is only a country in the mind. In the course of his journey, he seems to realise that his quest will always be futile, he will always be confronted with the destruction caused by commercialism. And so he moves to "that realm where all is Great Play and Transformation, the liberations of fantasy once again triumphing over the constrictions of environment" [7, p.415]. In *Trout Fishing in America*, Brautigan tries to explain the inexplicable, the 'real reality' of America. And as he is well aware that this is impossible, his book ends in the inexplicable, or rather, it does not really have a convincing ending.

Melville: *Moby Dick* and Brautigan's *Mayonnaise Jar*

Between the cover of *Trout Fishing in America* and the first chapter of the novel is a page with a charming naïve drawing of a fish:

Richard Brautigan was certainly influenced by the Beat Generation of the fifties and sixties. He knew both Jack Spicer and Ron Loewinsohn well, and Jack Spicer supported him in publishing his book By referring rather ironically to these two authors, Brautigan obviously demonstrates that he was to some extent influenced by the Beat Generation. The protagonists in Jack Kerouac's iconic novel *On the Road* are driving at high speed across America throughout the novel, looking for new experiences and adventure and rejecting Mainstream America. The I-narrator in Brautigan's book also travels across America, but, in contrast to the Beat Generation authors, he is not interested in speed but travels very slowly in search of good fishing grounds.

Of course, the drawing of a fish may be appropriate in a book about trout fishing. However, the fish does not really resemble the shape of a trout, but rather a smiling whale. And so, indeed, it may be regarded, among other things, as an unobtrusive reference to one of the greatest American novels, Melville's *Moby Dick*. In his comprehensive study of the history of American novel writing between 1950 and 1970, *The City of Words*, Tony Tanner mentions a conversation

America, often only a place in the mind (a close analysis of the first chapter ...
with Richard Brautigan in which Brautigan explained that the inscription in a gravestone in his novel was based on a gravestone mentioned in Chapter VII of *Moby Dick* [7, p. 414]. Ishmael, a character in *Moby Dick*, reads the following marker on a gravestone:

SACRED
TO THE MEMORY
OF
JOHN TALBOT
Who, at the age of eighteen, was lost overboard,
Near the Isle of Desolation, off Patagonia,
November 1st, 1836
THIS TABLET
Is erected to his Memory
BY HIS SISTER

Brautigan obviously refers to this in the chapter “Trout Fishing on the Bevel”, where the narrator reads the markers of poor people on a desolate graveyard and quotes one of them:

Sacred
To the Memory
of
John Talbot
Who at the Age of Eighteen
Had His Ass Sot Off
In a Honky-Tonk
November 1, 1936
This Mayonnaise Jar
With Wilted Flowers In It
Was Left Here Six Months Ago
By His Sister
Who Is In The Crazy Place Now.

This is obviously a reference to Melville’s *Moby Dick*, in which a young 18-year-old sailor died in the 19th century, ‘lost’ near the ‘Isle of Desolation’, on a 1st November, All Saints’ Day, when relatives and friends remember and honour the deceased. Similarly, young people die in the 20th century in America, in the brutal world of a honky tonk, which may also, in a way, be regarded as an ‘Isle of Desolation’. The entire imagery in which Brautigan describes this scene intensifies the experience of loss, of futility, poverty and despair. John Talbot’s sister will never be able to commemorate him again or put fresh flowers into the mayonnaise jar because she is mad and ‘in the crazy place’ now, and there is nobody, neither a friend nor a relative, to remember and honour the deceased.

To come back to the seemingly naïve painting of the whale. This whale seems to be smiling. And this smile seems to be an excellent introduction into the novel. Brautigan's novel is full of irony, it criticises America, the American Dream, which is based on the destruction of nature in a totally commercialised world, but at the same time the book expresses an enormous interest in a fantastic, totally imaginary world in which everything is 'fluid'. And right at the end of the novel, Brautigan refers to the sister's mayonnaise jar again. In the last sentence of the penultimate chapter, which is, as already mentioned, about the fossilisation of language, the narrator – or rather Brautigan himself – writes: "Expressing a human need, I always wanted to write a book that ended with the word Mayonnaise" [2, p.111]. In the final chapter he fulfils his own wish by writing the following postscript to a letter of condolence: "P.S. Sorry I forgot to give you the mayonaise" [2, p.112]. So, Brautigan 'concludes' his novel with a mistake, the very last word of his text, the word 'mayonaise' is misspelt, the second 'n' is missing. We all, as readers, know another 'human need', we want the book to have an ending, if possible a happy ending, but above all, an ending in which our questions are answered, in which the world is no longer a riddle, but explained. Brautigan rebels against this desire by 'concluding' his book with a mistake. To say it in Kafka's words: Brautigan wants his book to "end in the inexplicable". And he does it in a very ironic way, he seems to be writing the entire book with his tongue in his cheek, smiling, just like the whale in the seemingly naïve picture at the beginning of the book.

The first chapter of Brautigan's text does not fulfil the readers' normal expectations, it does not really introduce into a plot. And neither does the ending come up to our normal expectations. In this context, the ending – or rather the rejection of an ending - in Brautigan's 'novel' *A Confederate General from Big Sur* is particularly interesting. The I-narrator starts five very short 'endings' of the book with the sentence: "A seagull flew over us" [7, p.115]. In the fifth 'ending', he ran his hand along the beautiful soft white feathers of the seagull until the seagull slipped off his fingers into the sky. "Then there are more and more endings: the sixth, the 53rd, the 131st, the 9,435th ending, endings going faster and faster, more and more endings, faster and faster until this book is having 186,000 endings per second" [7, p.116]. Just like the seagull disappearing into the sky like a beautiful vision, the book avoids any kind of final ending, it simply seems to dissolve into a beautiful idea to become 'another place in the mind'.

Postmodernism

I mentioned right at the beginning that *Trout Fishing in America* is a typical early postmodern novel. While discussing the first chapter in detail, students may become acquainted with some of the characteristics of postmodern literature without being confronted with the often overloaded theories of postmodernism. It may suffice to focus their attention to the following points:

- Brautigan does not believe any longer in the possibility to represent 'the real'. Instead, he 'deconstructs' an 'America which so often only exists in the mind'.

America, often only a place in the mind (a close analysis of the first chapter ...

- Brautigan develops skepticism towards the generally accepted explanations and interpretations of life in America.

- As an author, he rebels against even the most accepted rules of novel writing.

- He plays with literary allusions and refers to a great number of both masterpieces of American literature and items of popular American culture, such as cartoons and popular films.

- His skepticism is often mixed with biting irony.

Instead of devoting too much time to discussing the theory (or rather: theories) of postmodernism, trying to understand Brautigan's very special, often surprising, sometimes despairing and sometimes even hilarious way of writing by concentrating on a close reading of the first chapter of his best-known book may help students to understand some of the basic ideas of postmodernism. The insights gained by working with a concrete example may be at least as valuable as studying the often extremely complex and sometimes not very convincing theories of postmodernism. Brautigan wrote a postmodern novel before the concept of postmodernism became one of the most important terms in philosophy and social sciences.

Conclusion

If the text is used in the modern foreign language classroom, it allows many different approaches. Students may be asked to find information about the various characters mentioned in the first chapter, e.g. Benjamin Franklin (and other Founding Fathers) and about some of the authors who influenced Brautigan. They may then inform the entire class about their findings. They may also speak about their own experiences as readers, e.g. by comparing the beginnings and endings of novels they know. Another interesting topic might be discussing the influence of cartoons, Hollywood films and other aspects of popular culture on the 'construction' of the idea of America. In addition, a lesson on this chapter may conjure up the rebellious spirit of the 1960s, be it by criticizing traditional values and ideas or by introducing into a playful, ironic, rebellious new way of writing.

In this context, it may also be mentioned that H.D. Cogswell's statue exemplifies the role of hypocrisy in the history of America, in particular in the idea which has dominated the self-assessment of White America ever since the Pilgrim Fathers landed in Cape Cod in 1620. Was America really a 'land of the free' welcoming people from all over the world and providing them with all they needed to be able to pursue their happiness?

After reading the first chapter of Brautigan's *Trout Fishing in America*, many relevant topics may be discussed in the foreign language classroom. Studying literature may be used to develop a better understanding of the history of another culture, for example the difference between the rural American past of the 19th century and the entirely commercialised world of present-time America. Topics like the American dream may be approached critically.

Furthermore, it could be the beginning of a more in-depth discussion on literature, for example the structure of epic literature, the importance of a beginning and an ending and a plot. And reasons why Brautigan rejects the traditional form of a novel. It may also help to understand in more detail what postmodernism means.

REFERENCES

- [1] Brautigan R. Trout Fishing in America (with an Afterword by Billy Collins). – Edinburgh: Canongate Books, 2014. – 122 p.
- [2] Brautigan R. Trout Fishing in America. – New York: Dell Publishing Co., 1972. – 112 p.
- [3] Train G.C. “So Called Sculpture” and “Teetotalistic Sentiments”. Cogswell Fountains in Late Nineteenth-Century San Francisco // University of California Riverside, 2020. https://escholarship.org/content/qt7dm777sd/qt7dm777sd_noSplash_b57ee15b12de698a9d49001ecd494b78.pdf
- [4] Chénétier M. Richard Brautigan. – London and New York: Methuen, 1983. – 96 p.
- [5] Lazarus E. The New Colossus <https://www.poetryfoundation.org/poems/46550/the-new-colossus>
- [6] Kafka F Prometheus (translated by Willa and Edwin Muir) in The Complete Stories – New York: Schocken Books, 1971. – 555 p.
- [7] Tanner T. City of Words. A Study of American Fiction in the Mid-Twentieth Century. – London: Jonathan Cape, 1976. – 463 p.
- [8] Brautigan R. A Confederate General from Big Sur. – London: Pan Books, 1973. – 116 p.

АМЕРИКА, КӨБІНЕСЕ ТЕК САНАДА ҒАНА БАР ОРЫН (РИЧАРД БРОУТИГАННЫҢ «TROUT FISHING IN AMERICA» АТТЫ «РОМАНЫНЫҢ» БІРІНШІ ТАРАУЫНА МҰҚИЯТ ТАЛДАУ)

*Капитайн Юрген¹

*¹Цюрих Педагогикалық Университеті, Цюрих, Швейцария

Аңдатпа. Бұл мақала Ричард Броутиганның әйгілі «Trout Fishing in America» («Америкадағы форель аулау») атты «романының» бірінші тарауын мұқият талдауға арналған. Мақаланың мақсаты – шығарманың тақырыптық ерекшеліктерін көрсету. Шын мәнінде, Ричард Броутиган бұл шығарманы «роман» деп атамаған, тек «кітап» деген сөзді қолданған, себебі Trout Fishing in America-да дәстүрлі бастау да, нанымды аяқталу да, сондай-ақ үйлесімді сюжет те жоқ. Бірінші тарауды жан-жақты талдай отырып, кітаптың негізгі тақырыбы – «көбіне тек ойда ғана болатын Америка» бейнесін қалыптастыратын түрлі ықпалдарды саралау екені көрсетіледі. Броутиганның дәстүрлі әңгімелеу тәсіліне қарсы шығуы 1960 жылдардағы ерте постмодернистік әдебиетінің сипаттарын айқын көрсетеді. «Trout Fishing in America» шығармасының бірінші тарауын заманауи шет тілдер

сабақтарында талқылау студенттерді келесі маңызды тақырыптармен таныстыруға мүмкіндік береді: Америкалық арман иллюзиясы; тарихи мифтер мен бұқаралық мәдениеттің (мультфильмдер мен киноның) Америка туралы қабылдауға ықпалы; постмодернистік әдебиетке және роман теорияларына кіріспе. Мақала әдеби мәтінді талдау әдісін қолдана отырып, постмодернистік және мәдени сын элементтеріне сүйенеді.

Мақаланың теориялық маңыздылығы мәтін семантикасы мен оның интерпретациясы мәселелерін ғылыми тұрғыдан зерттеуге қосқан үлесімен айқындалады. Зерттеудің практикалық мәні ұсынылған талдауды ағылшын тілін шет тілі ретінде оқытуда қолдану мүмкіндігімен байланысты.

Тірек сөздер: америкалық мифтер, 1960-жылдардағы америкалық әдебиет, америкалық мәдениет, реалистік баяндауға қарсы бүлік, ерте постмодернизм, иллюзия, екіжүзділік, шет тілін оқыту

АМЕРИКА, НЕРЕДКО СУЩЕСТВУЮЩАЯ ЛИШЬ В СОЗНАНИИ (ДЕТАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПЕРВОЙ ГЛАВЫ «РОМАНА» РИЧАРДА БРОТИГАНА «TROUT FISHING IN AMERICA»)

*Капитайн Юрген ¹

*¹ Педагогический университет Цюриха, Цюрих, Швейцария

Аннотация. Статья посвящена детальному анализу первой главы культового «романа» Ричарда Бротигана «Ловля Форели в Америке». Цель статьи – продемонстрировать тематические особенности в романе. Бротиган, впрочем, избегал употребления термина «роман», предпочитая слово «книга», поскольку в «Ловля Форели в Америке» отсутствуют как традиционное начало, так и убедительный финал, равно как и связный сюжет. Показано, что уже в первой главе выявляется основной тематический фокус книги — анализ множества факторов, формирующих образ Америки как пространства, которое зачастую существует лишь в воображении. Попытка Бротигана противостоять традиционному нарративу демонстрирует многие черты раннего постмодернизма 1960-х годов. Рассмотрение первой главы «Ловля Форели в Америке» в аудитории при обучении иностранному языку может способствовать знакомству студентов со следующими ключевыми темами: иллюзия Американской мечты; влияние исторических мифов и массовой культуры (мультфильмов и кино) на восприятие Америки; введение в постмодернистскую литературу и теории романа. Методологически статья опирается на литературоведческий текстовый анализ, соединяющий элементы постмодернистской и культурной критики.

Теоретическая значимость статьи определяется её вкладом в научное изучение проблем семантики текста и его интерпретации. Практическая значимость исследования состоит в возможности использования предложенного анализа в преподавании английского языка как иностранного.

Ключевые слова: американские мифы, американская литература 1960-х, американская культура, бунт против реалистического повествования, ранний постмодернизм, иллюзия, лицемерие, обучение иностранным языкам

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 15.10.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.*

Information about the author:

Jürgen Capitain – Dr.H.S., lecturer, Pedagogical University of Zurich, Zurich, Switzerland, e-mail: jcapitain@bluewin.ch

Автор туралы мәлімет:

Юрген Капитайн – Dr.H.S., лектор, Цюрих Педагогикалық Университеті, Цюрих, Швейцария, e-mail: jcapitain@bluewin.ch

Информация об авторе:

Юрген Капитайн – Dr.H.S., лектор, Педагогический университет Цюриха, Цюрих, Швейцария, e-mail: jcapitain@bluewin.ch

УДК 821.512.122.09+82-31

МРНТИ 17.81.31

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.038>

ГЕОПОЭТИКА И ПРОБЛЕМА АУТЕНТИЧНОСТИ В РОМАНЕ «ВСПОЛОХИ» АБИША КЕКИЛБАЕВА

*** Маткеримова Р.А.¹, Калиева А.К.²**

*** ¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби**

Алматы, Казахстан

² Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова

Алматы, Казахстан

Аннотация. Сегодня, когда национальные истории пересматриваются в глобальной перспективе, геопоэтика позволяет по-новому осмыслить, как создаётся культурная идентичность: не как некое «природное» наследие, а как плод сознательных художественных стратегий. Новизна предлагаемого исследования в том, что через оптику геопоэтики мы анализируем роман «Всполохи» классика казахской литературы Абиша Кекилбаева, ставший литературным свидетельством исторических травм и поисков своего образа.

Цель работы – определить, как различные типы пространства в романе участвуют в конструировании аутентичности. Для этого мы применяем комплексный геопоэтический анализ, опирающийся на идеи Кеннета Уайта о пространстве как активном участнике повествования, на концепцию повседневных практик Мишеля де Серто и на теорию Эдварда Соджи о пространственных метафорах, отражающих социальные трансформации. Показано, что сакральная и органичная степь формирует миропонимание героев через природные циклы и обряды, в то время как искусственное «музейное» пространство имперского центра в образе петербургской Кунсткамеры воспринимается ими как чужеродное. Дополнительный анализ символических деталей и читательского восприятия свидетельствует, что образ аутентичности не фиксирован, а динамично формируется на пересечении исторической памяти, повседневных практик и географических образов. Тем самым пространство в романе перестаёт быть лишь декорацией и превращается в средство создания подлинной культурной самобытности в условиях кризиса.

Теоретическая ценность исследования заключается в уточнении методологии применения геопоэтики к постколониальным текстам и в привлечении внимания к деколонизирующим подходам в гуманитарных науках, а практическая — в разработке универсальной модели анализа, которую можно использовать для изучения процессов формирования идентичности в других литературных традициях, сталкивающихся с аналогичными историческими вызовами.

Ключевые слова: казахская литература, геопэтика, аутентичность, Абиш Кекилбаев, «Всполохи», пространстволитературе, постколониальный дискурс, культурная идентичность

Введение

В последние десятилетия внимание исследователей все чаще привлекает вопрос аутентичности в литературе [1]. В этом контексте геопэтика – междисциплинарная область, изучающая сложное взаимодействие между географическим пространством и художественным текстом, – предлагает особенно продуктивную оптику для анализа [2]. Инструментарий геопэтики позволяет исследовать, как именно авторы конструируют ощущение подлинности, обращаясь к пространственным образам и культурным ландшафтам [3]. Особенно актуальным такой подход становится при изучении литературы, сформировавшейся в условиях постколониального или постимперского опыта, где пространство тесно связано с поиском и утверждением идентичности. Творчество классика казахской литературы Абиша Кекилбаева, в частности его роман «Всполохи», представляет исключительно богатый материал для такого анализа [4]. Несмотря на наличие отдельных работ в области геопэтики, проблема конструирования аутентичности в произведениях А. Кекилбаева через призму пространства остается недостаточно изученной [5]. Это создает научную проблему, поскольку отсутствуют исчерпывающие ответы на вопросы о механизмах взаимосвязи между геопэтическими элементами и утверждением культурной самобытности в его тексте [6]. Настоящая статья призвана восполнить данный пробел. Ее актуальность обусловлена необходимостью глубоко осмыслить то, как географические образы и культурный контекст превращаются в инструменты создания аутентичных литературных миров [2], [3].

Геопэтический подход особенно плодотворен в исследованиях постколониальной литературы, где пространство играет ключевую роль в формировании идентичности. Так, анализ применения образа степи в казахской фольклорной лирике показывает, что степные мотивы несут архетипические значения родины и свободы [6]. Это подчеркивает символическую роль степного ландшафта в произведениях А. Кекилбаева. На примере романа «Всполохи» можно увидеть, что Абиш Кекилбаев целенаправленно использует геопэтические стратегии – в первую очередь противопоставление пространства Степи и пространства Империи – для конструирования аутентичной казахской идентичности в условиях исторического перелома [5]. Таким образом, данное исследование не только выявляет уникальные особенности казахстанской литературы, отражающие специфику своего региона, но и вносит вклад в развитие общей теории геопэтики, предлагая новый взгляд на взаимодействие пространства и текста в литературе [2] [7].

Описание материалов и методов

Материал исследования. Материалом для работы послужил роман Абиша Кекилбаева «Всполохи» (включен в собрание сочинений писателя в 10 томах, т. 4, Алматы: Атамұра, 2002). Выбор этого произведения обусловлен его значимостью для понимания того, как в национальной литературе осмысляются исторические процессы и конструируется культурная идентичность [1], [2], [5]. Роман охватывает сложный период взаимоотношений Степи с Российской империей, а его художественная ткань позволяет проследить взаимосвязь между пространственными образами и формированием чувства национальной самобытности.

Методологический подход. Творчество Абиша Кекилбаева, включая роман «Всполохи», ранее было подробно рассмотрено в фундаментальных трудах известных казахстанских исследователей Кирабаева С.М., Майтанова Б.К., Абдиманулы О., Пралиевой Г.Ж., Орда Г.Ж. в ряде аспектов: творческой биографии [8], категории времени и пространства [9], теория отчуждения (alienation theory) [10], а также труды С. Кирабаева подчеркивают мастерство Абиша Кекилбаева как художника слова, акцентируя внимание на его способности сочетать философскую глубину и национальную образность в единой эстетической системе. В творчестве Кекилбаева, включая роман «Всполохи», отчетливо проявляется соотношение традиционных повествовательных мотивов и новаторских художественных приемов, что позволяет автору сохранять национальную идентичность и одновременно экспериментировать с формой и структурой текста. Однако вопрос о месте и роли геопоэтики в репрезентации аутентичности культурного кода всё ещё требует углублённого изучения. Опираясь на теоретические выводы вышеупомянутых исследований, в данной работе предпринимается попытка сформировать научную концепцию, раскрывающую актуальность изучения творчества Кекилбаева в контексте геопоэтики.

Основным методологическим подходом является комплексный геопоэтический анализ, позволяющий исследовать взаимодействие художественного текста с географическим пространством. Теоретическую базу работы составляют идеи ведущих зарубежных исследователей:

Кеннет Уайт рассматривает пространство как активного участника повествования, а не пассивный фон [7]. Этот подход дает возможность проанализировать, как степные ландшафты в романе влияют на мировоззрение персонажей и развитие сюжета. Например, у А. Кекилбаева природа степи становится полноценным действующим лицом, формируя сознание героев и символизируя ценности свободы и независимости [7].

Мишель де Серто акцентирует внимание на повседневных практиках, которые формируют восприятие и понимание пространства [1]. Его концепция помогает раскрыть, каким образом в «Всполохах» бытовые ритуалы и подробности традиционного быта передают культурные ценности, усиливая ощущение подлинности текста [4]. Действительно,

в романе описания обычаев и обрядов (например, народного весеннего праздника) служат способом погружения читателя в культурную среду героев.

Эдвард Соджа утверждает, что литературные тексты могут не только описывать пространство, но и активно влиять на его восприятие и интерпретацию [11]. В «Всполохах» пространственные образы выполняют именно такую роль: контрастируя урбанистический петербургский пейзаж с бескрайней степью, автор не только создает зрительный контраст, но и ставит под сомнение колониальные нормы, противопоставляя два мировоззрения.

Опираясь на указанные теории, исследование рассматривает объект – роман «Всполохи», и предмет – геопоэтические механизмы и стратегии конструирования аутентичности в этом произведении. Целью работы является показать, как пространственные образы и их противостояние формируют ощущение подлинности текста и влияют на конструирование культурной самобытности. Основные задачи: (1) проанализировать роман «Всполохи» с точки зрения геопоэтики; (2) выявить бинарные оппозиции степи и имперского центра; (3) соотнести наблюдения с теориями К. Уайта, М. де Серто и Э. Соджи; (4) уточнить место романа в отечественной исследовательской традиции. Гипотеза — пространственные образы у Кекилбаева выступают главным механизмом создания аутентичного художественного мира.

Для достижения цели применен комплексный методологический аппарат, включающий: (1) текстуальный анализ — для выявления конкретных художественных приемов, с помощью которых географические образы вплетены в повествование; (2) сравнительный анализ — для сопоставления подходов к изображению пространства у А. Кекилбаева и в других литературных традициях; (3) культурно-исторический анализ — для обеспечения контекста при интерпретации социальных и исторических аспектов произведения. Такой подход позволяет не только адаптировать зарубежные теории к анализу казахстанской литературы, но и предложить новый взгляд на взаимодействие пространства и текста [12].

Результаты

Анализ романа «Всполохи» показал, что центральная художественная задача Абиша Кекилбаева заключается в конструировании аутентичности культурного опыта. Понятие аутентичности подразумевает высокую степень правдивости в отражении культурного и социального контекста. Философские корни этого понятия восходят к экзистенциальной мысли: Мартин Хайдеггер в своей концепции *Dasein* призывал к верности собственному бытию, а Жан-Поль Сартр через понятие *mauvaise foi* критиковал отказ от своего подлинного «я» [13]. В литературе XX века стремление к аутентичности породило целое направление (например, в

творчестве Э. Хемингуэя), повлиявшее на представления о подлинности. Со временем понимание аутентичности эволюционировало от модернистской идеи единой объективной истины к конструктивистскому подходу, рассматривающему аутентичность как социально конструируемое явление. Настоящее исследование придерживается конструктивистской оптики, рассматривая аутентичность в романе А. Кекилбаева не как заданную данность, а как результат продуманной авторской стратегии.

Ключевым инструментом этой стратегии выступает геопоэтика. Работы таких теоретиков, как К. Уайт, М. де Серто и Э. Соджа, предоставляют ценный аппарат для понимания того, как пространство формирует литературу и само формируется ею. Так, Уайт утверждает: «пространство является не просто фоном для событий, но активным участником повествования» [7]. Де Серто отмечает, что повседневные практики «формируют восприятие и понимание пространства» [1], а Э. Соджа подчеркивает: «литературные тексты могут не только описывать пространство, но и активно влиять на его восприятие» [11]. Эти положения оказались актуальными при анализе «Всполохов».

Геопоэтика как междисциплинарный подход объединяет географию, литературу и философию, стремясь преодолеть разрыв между объективным изучением среды и субъективным откликом на нее. В данном исследовании использовались ключевые категории геопоэтического анализа: пространство как активный участник событий, место как точка формирования культурных и эмоциональных связей, ландшафт как источник творческого вдохновения, топос как узнаваемый образ, резонирующий с читателем [12].

Применение геопоэтического подхода к роману «Всполохи» выявило основной механизм создания авторской аутентичности – противопоставление двух миров. С одной стороны, природные и культурные ландшафты родной Степи интегрированы в повествование и глубоко воздействуют на героев. Яркий пример — сцена, в которой султан Нияз, находясь в Петербурге, замечает на северном небе созвездие Плеяд: «бледные, редкие, они напоминали горсть золы, вынесенную из-под очага в бедном доме». В это мгновение герой словно слышит пение жаворонка и вспоминает родные кочевья, что подчеркивает его духовную связь с родной степью. Этот пример иллюстрирует, как природный образ возвращает героя к собственной культуре [4, с. 18]. Здесь звездное небо выступает геопоэтическим символом культурной памяти и традиций. В соответствии с теорией К. Уайта, степь у А. Кекилбаева – не просто фон, а символ свободы и независимости, активная сила, формирующая мировосприятие героев [4, с. 74].

С другой стороны, этому органичному миру противостоит урбанизированное пространство имперского центра – Петербурга. Этот контраст, по наблюдению Э. Соджи, демонстрирует столкновение двух различных культурно-мировоззренческих систем [11]. В романе он воплощен, в частности, через образ кунсткамеры: сцена, где степные

посланцы оказываются в императорской Кунсткамере и видят головы в стеклянных сосудах, вызывает у них благоговейный ужас [4, с. 7]. Этот эпизод метафорически противопоставляет живой, органичный мир степи – миру «мертвых» экспонатов, законсервированных европейской наукой. Подобные образы подчеркивают отчуждение традиционной культуры в чуждом пространстве империи.

Кроме того, описания повседневных практик и ритуалов степняков органично вплетены в повествование, работая в русле концепции де Серто и создавая эффект аутентичной атмосферы. Так, сцена весеннего народного праздника на степном просторе передает единение людей с природой и традицией: уезжая из аула на открытое пространство, женщины и дети разводят очаг в земле, варят уху, устраивают игры и забавы [4, с. 75]. Мужчины наблюдают со стороны, не вмешиваясь, что соответствует древнему обычаю. Подобное изображение обряда (аналогичного празднику Наурыз) погружает читателя в жизнь казахской степи, усиливая ощущение подлинности происходящего.

Таким образом, геопоэтические элементы в романе «Всполохи» выполняют не декоративную, а структурообразующую функцию. Природные и культурные ландшафты, контраст между различными пространствами, а также бытовые практики и язык произведения становятся средствами создания глубоко аутентичного повествования. Степь в романе выступает полноправным «персонажем», влияющим на судьбы героев, тогда как городское пространство Петербурга символизирует внешнюю силу, нарушающую привычный уклад. Лингвистически роман насыщен архаизмами и казахскими словами, что придает тексту историческую достоверность и отражает культурную специфику (например, обращение ханзаде – титул наследника хана, религиозные возгласы «астафиралла», названия обрядов и атрибутов быта). Все эти детали усиливают эффект погружения в эпоху и среду героев.

Обсуждение

Роман Абиша Кекилбаева «Всполохи» представляет собой историческое полотно, в котором через призму геопоэтики автор исследует проблему культурной аутентичности. Анализ показал, что основные темы произведения – столкновение культур, поиск личной и национальной идентичности, борьба за свободу – раскрываются именно через пространственные образы и метафоры [14]. Главный герой романа, султан Ералы, вынужден существовать на стыке двух миров и искать баланс между традицией и навязанными переменами. Его путешествие в столицу империи и возвращение в степь позволяют писателю отразить взаимодействие разных цивилизаций и глубину внутреннего конфликта героя.

Символика и геопоэтические приемы играют ключевую роль в передаче идей романа. Так, сцена в петербургской Кунсткамере, где султан Нияз и

другие степняки с изумлением и ужасом разглядывают «два стеклянных сосуда» с головами казненных придворных [4, с. 7], символизирует шок столкновения традиционного сознания с чужой имперской культурой. Головы в банках – зримый образ «музейного» мира империи, который противопоставлен живому миру степи. Реакция Нияза («Астафиралла!..» – молитвенный возглас) и других казахов показывает глубинное неприятие этого искусственного пространства. В то же время русские офицеры и ученые в сцене ведут себя самодовольно, не понимая потрясения степняков, что подчеркивает культурный разрыв.

Противоположный по настроению образ – бескрайняя степь с ее ночным небом. В эпизоде, когда Нияз узнает на петербургском небе созвездие Плеяд, в его душе просыпаются воспоминания о родных кочевьях, звучит приглушенное пение жаворонка в его воображении [4, с. 18] [4, с. 15–16]. Звезды, птицы, простор степи – все эти геопоэтические детали возвращают героя мысленно домой, выполняя роль духовной опоры. Степь предстает как сакральное пространство, связанное с циклом жизни, с теплом родного очага, с матерью и отцом (как вспоминает герой прощание с ханом Абулхаиром на горизонте степи). Таким образом, родная земля в тексте является источником силы и подлинности для героев.

Не менее важны повседневные практики: автор подробно описывает традиционный быт кочевников. Например, в романе фигурирует обряд «каргатой» – весенний праздник встречи грачей, когда женщины и дети покидают аул, чтобы на открытом месте развести земляную печь и приготовить угощение [4, с. 75]. Мужчины в таком празднике не участвуют – они лишь наблюдают и затем принимают благопожелания. Этот древний обычай, описанный в тексте, раскрывает читателю культурные коды степной жизни, демонстрируя глубокую связь человека с природным циклом. Через подобные эпизоды А. Кекилбаев добивается эффекта присутствия: читатель ощущает себя причастным к миру степи, лучше понимает ценности и мировосприятие героев.

Кроме того, языковая стилистика романа усиливает историческую достоверность. В переводном тексте встречаются старинные слова и выражения, отражающие речь XVIII века, а также вставлены казахские слова для репрезентации реалий кочевой жизни – названия животных, растений, инструментов, интерьера, традиционных блюд, национальных игр и празднеств и т.д. («джайляу» (жайлау), «шилдехана» («шілдехана»), «Самрук» («Самұрық»), «шанырак» (шаңырақ), «коиртпак» («қойыртпак»), «кебеже» («кебеже»), «игра в асыки» («асық ату» ойыны), «игра в белую кость» («ақ сүйек» ойыны). Подтверждение к данным наблюдениям мы также находим в научной статье лингвистов, изучающих языковые особенности произведений А.Кекилбаева: «В романе «Всполохи» наиболее удачным приёмом писателя становится использование этнографической лексики в изображении картины аула: он вводит в традиционный художественный

оборот те слова, которые в повседневной речи уже почти не употребляются и чьи значения для сегодняшнего поколения во многом померкли» [15, с. 35].

Такой прием не только обогащает повествование, но и служит еще одним маркером аутентичности, постоянно напоминая читателю о национальном колорите описываемого мира.

Таким образом, близкое чтение ключевых эпизодов «Всполохов» подтверждает, что геопоэтические стратегии автора напрямую служат задаче конструирования аутентичности. В сцене посещения петербургской Кунсткамеры степняки с ужасом разглядывают головы в стеклянных сосудах и шепчут «Астафиралла!» [4, с. 6]; музейный зал с мёртвыми экспонатами символизирует «мертвое» пространство империи. В противоположность этому живой мир степи раскрывается через описание весеннего праздника каргатой: женщины и дети уходят за аул, выкапывают земляную печь, варят похлёбку, подростки устраивают игры и скачки [4, с. 74–75]. Ещё один образ степи — звёздное небо и пение жаворонка, которое юный султан слышит, разглядывая созвездие Плеяд и вспоминая отца и мать [4, с. 14]. Эти эпизоды показывают, что степь ассоциируется с жизнью, свободой и духовной памятью, тогда как городское пространство навязывает страх и отчуждение. Архаичные слова и возгласы («Астафиралла!», «ханзада» — наследник хана) в речи персонажей подчёркивают исторический колорит и усиливают эффект подлинности.

Важно отметить, что подобный подход к раскрытию темы аутентичности через пространство имеет параллели в мировой литературе. Так, например, американский писатель Дж. Стейнбек детально описывал калифорнийские ландшафты, делая их носителями смысла и духа своих произведений, а Ф.М. Достоевский наделял образ Петербурга символическим значением, влияющим на души персонажей. В этом контексте роман А. Кекилбаева вписывается в широкий литературный дискурс, демонстрируя, как национальная литература творчески переосмысливает универсальные проблемы в своем уникальном пространственно-культурном измерении.

Использование геопоэтических элементов существенно влияет на восприятие текста: автор погружает читателя в мир степи и имперского города через конкретные сенсорные детали. Например, путешествие казахского посольства в столицу империи поражает героев непривычным многолюдьем: «в степи, бывало, за весь день едва ли промелькнёт одинокий путник..., а здесь кишмя кишело людьми» [4, с. 12]. Столичные дома и даже кучера, «словно козёл на собаку» смотрят на степняков свысока, что усиливает чувство отчуждения [4, с. 13]. Напротив, встреча с земляками на обратном пути наполнена запахами родины: «запахи пота, дублёной кожи, степного ветра, хны, дымного очага» [4, с. 89], возвращающими героя в родной аул. В этой оппозиции «чужого» и «своего» пространство перестаёт быть нейтральным фоном и становится носителем эмоциональных состояний.

Единство художественного стиля А. Кекилбаева проявляется в том, что все перечисленные элементы – пространство, символ, ритуал, язык – работают согласованно на главную идею. Писателю удалось создать многослойное повествование, в котором исторические события переплетаются с мифопоэтическими образами, а внешние конфликты – с глубоко личными переживаниями. Географическое пространство трансформируется в художественное, обретая черты персонажа и идейного начала. Такой подход демонстрирует богатые возможности геопоэтики как метода анализа: он позволяет вскрыть скрытые смыслы текста и понять, как литература отражает и конструирует культурную реальность.

Заключение

Геопоэтика и проблема аутентичности в романе «Всполохи» взаимосвязаны. Проведенный анализ подтвердил выдвинутую гипотезу о том, что пространственные образы и метафоры в этом произведении играют решающую роль в утверждении культурной идентичности. Противопоставление родной степи и чужого имперского города позволило автору передать драму исторического выбора и сохранить ощущение национальной самобытности даже в условиях внешнего давления. Иными словами, пространственные образы степи и империи не просто иллюстрируют исторический фон, но служат активными участниками повествования, формирующими эмоциональные и культурные ориентиры героев. Контраст жизненной степи и мёртвой музейной столицы, подтверждённый анализом конкретных эпизодов, позволяет утверждать, что именно геопоэтические стратегии обеспечивают ощущение подлинной культурной самобытности. Эти наблюдения подтверждают ценность междисциплинарного подхода и дополняют отечественные исследования творчества А. Кекилбаева.

Результаты работы показывают, насколько плодотворно интегрировать геопоэтический подход в литературоведческий анализ. Благодаря ему удалось глубже понять культурные и социальные процессы, отраженные в тексте, и точнее интерпретировать художественные решения автора. Анализ геопоэтических стратегий А. Кекилбаева не только дал новое прочтение его романа, но и продемонстрировал ценность междисциплинарного взгляда на литературу. В частности, выяснилось, что физическое пространство в художественном мире способно нести идейную нагрузку, служить маркером «своего» и «чужого» и формировать эмоциональный фон повествования.

Основные выводы исследования заключаются в следующем. Во-первых, в романе «Всполохи» пространство Степи функционирует как носитель аутентичных ценностей и источник духовной силы героев, тогда как пространство Империи показано как отчуждающее и разрушающее подлинную культуру. Во-вторых, геопоэтические элементы (пейзажи, топонимы, обряды, язык) используются автором системно и целенаправленно для создания эффекта исторической и культурной достоверности. В-третьих,

художественный метод А. Кекилбаева вписывается в контекст мировой литературы, обогащая общую теорию геопоэтики примером из казахской прозы.

Настоящее исследование вносит вклад в понимание того, как национальная литература может транслировать глобальные вопросы идентичности через призму родного пространства. Результаты работы созвучны современным изысканиям, посвященным поиску казахской культурной идентичности в литературе, и могут быть использованы при дальнейшем изучении постколониального дискурса в художественных текстах. Перспективы исследований видятся в расширении сравнительного анализа: обращение к другим произведениям казахстанской и мировой литературы, где географическое пространство играет значимую роль, позволит выявить как общие закономерности, так и уникальные черты разных культурных традиций. Тем самым будет углублено общее понимание того, каким образом литература формирует представления об аутентичности и самобытности.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Серто М. де. Изобретение повседневности. 1. Искусство делать / пер. с фр. Д. Калугина, Н. Мовниной. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. – 330 с.

[2] Есембеков Т.У., Баязитов Б.Б. Парадигмы образа колодца в произведениях Х. Мураками и А. Кекильбаева // Известия Казахского университета международных отношений и мировых языков им. Абылай хана. Серия: Филологические науки. – 2024, № 1, Т. 72. – С. 448-475.

[3] Ismailova Sh.A., Joldasbekova B.U., Bayanbayeva Zh.A. Myth in “Nomadic Novels” by S. Sanbaev (Artistic Space and Time) // Известия Казахского университета международных отношений и мировых языков им. Абылай хана. Серия: Филологические науки. – 2024. – Т. 73, № 2. – С. 45-61.

[4] Кекилбаев А. Всполохи // Собрание сочинений: в 10 т. – Алматы: Атамұра, 2002. – Т. 4. – 464 с.

[5] Сарсекеева Н.К. Гуманитарный дискурс исторической прозы Абиша Кекильбаева // Вестник Тамбовского университета. Серия: Филологические науки и культурология. – 2016. – Вып. 1(5). – С. 112-120. <https://cyberleninka.ru/article/n/gumanitarnyy-diskurs-istoricheskoy-prozy-abisha-kekilbaeva>. 07.06.2024

[6] Ispandiyarova A.T. Frame Applications of the Concept “Steppe” in Kazakh Folk Lyrics // Известия Казахского университета международных отношений и мировых языков им. Абылай хана. Серия: Филологические науки. – 2024. – Т. 73, № 1. – С. 78–94.

[7] Уайт К. Альбатросова скала: Введение в геопоэтику / пер. с фр. В. Голованова. – Paris: Grasset, 1994. – 363 с.

[8] Орда Г. Абиш Кекилбаев // История казахской литературы. В десяти томах. Т. 9. – Алматы: КазИнформ, 2005. – С. 729–757.

[9] Майтанов Б. «Аңыздың акыры»: хронотоп и семиозис // Независимость – идеал борьбы. Исследования. – Алматы: Құс жолы, 2012. – С. 234–243.

[10] Мирзабекова А., Исагамбетова З. Проблема отчуждения в произведениях Әбиша Кекілбаева. Учебное пособие. – Алматы, 2014. – 95 с.

[11] Соджа Э.В. Постмодернистские географии: Воссоздание пространства в критической социальной теории / пер. с англ. А. А. Григорьева. – Москва: Изд-во Ин-та Гайдара, 2015. – 456 с.

[12] Александрова-Осокина О.Н. Вопросы геопоэтики в современном литературоведении // Научный диалог. – 2020. – № 5. – С. 216–241.

[13] Хайдеггер М. Бытие и время / пер. с нем. В.В. Бибихина. – Москва: Ad Marginem, 1997. – 451 с.

[14] Kazhyakpar A. Searching for the Yet Nonexistent: Contemporary Kazakhstani Poetry and Kazakh Identity. – Astana, 2019. <https://nur.nu.edu.kz/handle/123456789/4723>. 06.06.2024

[15] Анес Г., Сойлемез О., Буркитбаева А. «Елең-алаң» романындағы этнографизмдер // Tiltanym. – 2024 – № 3. – Б. 31-39.

REFERENCES

[1] Serto M. de. Izobretenie povsvednevnosti. 1. Iskustvo delat' [The Practice of Everyday Life. Vol. 1: The Art of Making]. – St. Petersburg: Izdatel'stvo Evropeiskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2013. – 330 s. [in Rus.]

[2] Esembekov T.U., Baiazitov B.B. Paradigmy obraza kolodtsa v proizvedeniiakh H. Murakami i A. Kekilbaeva [Paradigms of the Well Image in the Works of H. Murakami and A. Kekilbaev] // Izvestiia Kazakhskogo universiteta mezhdunarodnykh otnoshenii i mirovykh iazykov im. Abylai Khana. Ser.: Filologicheskie nauki. – 2024. – № 1. – S. 448-475. [in Rus.]

[3] Ismailova Sh.A., Joldasbekova B.U., Bayanbayeva Zh.A. Myth in “Nomadic Novels” by S. Sanbaev (Artistic Space and Time) // Izvestiia Kazakhskogo universiteta mezhdunarodnykh otnoshenii i mirovykh iazykov im. Abylai Khana. Ser.: Filologicheskie nauki. – 2024. – 73(2). – Pp. 45-61.

[4] Kekilbaev A. Vspolokhi [Flashes] // Sobranie sochinenii: in 10 vols. – Almaty, 2002. – Vol. 4. – 464 s. [in Rus.]

[5] Sarsekeeva N.K. Gumanitarnyi diskurs istoricheskoi prozy Abisha Kekilbaeva [The Humanitarian Discourse of Abish Kekilbaev's Historical Prose] // Vestnik Tambovskogo universiteta. Seriya: Filologicheskie nauki i kulturologiya. – 2016. – Issue 1(5). – P. 112–120. <https://cyberleninka.ru/article/n/gumanitarnyy-diskurs-istoricheskoy-prozy-abisha-kekilbaeva>. 07.06.2024 [in Rus.]

[6] Ispandiyarova A.T. Frame Applications of the Concept “Steppe” in Kazakh Folk Lyrics // Izvestiya Kazakhskogo universiteta mezhdunarodnykh otnoshenii i mirovykh yazykov im. Abylai khana. Seriya: Filologicheskie nauki. – 2024. – Vol. 73, No. 1. – P. 78-94.

[7] Uait K. Al'batrosova skala: Vvedenie v geopoetiku [The Albatross Rock: Introduction to Geopoetics] / transl. from French by V. Golovanova. – Paris, 1994. – 363 s. [in Rus.]

[8] Orda G. Abish Kekilbayev. [Abish Kekilbayev]. In: Istoriia kazakhskoi literatury v desiati tomakh, vol. 9. – Almaty: KazInform, 2005. – S. 729-757. [in Rus.]

[9] Maitanov B. “Ańyzdyń aqyry”: khronotop i semiozis [The End of the Legend: Chronotope and Semiosis]. In: Nezavisimost’ – ideal bor’by. Issledovaniia. – Almaty, 2012. – S. 234–243. [in Rus.]

[10] Mirzabekova A., Ismagambetova, Z. Problema otchuzhdeniia v proizvedeniakh Ábisha Kekilbaeva [The Problem of Alienation in Abish Kekilbayev’s Works]. Uchebnoe posobie. – Almaty, 2014. – 95 s. [in Rus.]

[11] Sodzha E.V. Postmodernistskie geografii: Vossozdanie prostranstva v kriticheskoi sotsial’noi teorii [Postmodern Geographies: Reconstructing Space in Critical Social Theory]. – Moscow: Izdatel’sтво Instituta Gaidara, 2015. – 456 s. [in Rus.]

[12] Aleksandrova-Osokina O.N. Voprosy geopoetiki v sovremennom literaturovedenii [Issues of Geopoetics in Modern Literary Studies] // Nauchnyi dialog. – 2020. – No. 5. – P. 216–241. [in Rus.]

[13] Khaidegger M. Bytie i vremia [Being and Time] / Per. s nem. V.V. Bibikhina. – Moscow: Ad Marginem, 1997. – 451 s. [in Rus.]

[14] Kazhyakpar A. Searching for the Yet Nonexistent: Contemporary Kazakhstani Poetry and Kazakh Identity [online]. – Astana, 2019. <https://nur.nu.edu.kz/handle/123456789/4723>. 06.06.2024.

[15] Anes G., Soilemez O., Burkitbaeva A. «Eleń-Alań romanynndaǵy» etnografizmdar [Ethnographisms in the Novel “Eleng-Alan”] // Tiltany. – 2024. – № 3. – B.31–39. [in Kaz.]

ӘБІШ КЕКИЛБАЕВТЫҢ «ЕЛЕҢ - АЛАҢ» РОМАНЫНДАҒЫ ГЕОПОЭТИКА ЖӘНЕ ТЕҢТҮПНҰСҚАЛЫЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

* Маткеримова Р.А.¹, Калиева А.К.²

¹Әл-фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Алматы, Қазақстан

²М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Ұлттық тарихтар жаһандық деңгейде қайта мәнге ие болып отырған қазіргі кезеңде геопоэтика мәдени бірегейліктің қалыптасу үдерісін жаңаша пайымдауға мүмкіндік береді. Бұл тұрғыда мәдени бірегейлік «тумысынан» берілген қасиет емес, саналы түрде қалыптасатын көркемдік стратегиялардың нәтижесі ретінде қарастырылады. Қазақ әдебиетінің классигі Әбіш Кекілбаевтың тарихи қасиеттер мен ұлттық болмысқа ұмтылыстарды көркем бейнелеген «Елең-алаң» романын геопоэтика тұрғысынан талдау – ұсынылып отырған зерттеудің негізгі жаңалығы.

Зерттеудің мақсаты – романдағы кеңістік түрлерінің түпнұсқалықты қалыптастырудағы рөлін анықтау. Осы мақсатқа жету үшін кеңістіктің баяндау құрылымындағы белсенділігі туралы Кеннет Уайттың идеяларына, күнделікті тәжірибелер жөніндегі Мишель де Сертоның тұжырымдамасына және әлеуметтік трансформацияларды бейнелейтін кеңістік метафоралары

туралы Эдвард Соджаның теориясына сүйенген кешенді геопоэтикалық талдау әдісі қолданылды. Зерттеу барысында табиғи циклдар мен дәстүрлі ғұрыптар негізінде дүниетанымы қалыптасқан кейіпкерлердің Петербордағы Кунсткамераны — империя орталығының жасанды, «музейленген» кеңістігін — бөгде әлем ретінде қабылдайтыны айқындалды. Әдеби образдар, таңбалық белгілер және оқырман қабылдауы аспектілерін қамтыған қосымша талдау нәтижесінде түпнұсқалық бейнесінің тұрақсыз сипаты анықталып, оның тарихи жады, күнделікті тәжірибе және географиялық бейнелер тоғысындағы динамикалық құбылыс екені дәлелденді. Осылайша, романдағы кеңістік тек көркемдік безендіру емес, дағдарыс сәтінде шынайы мәдени болмысты айқындайтын көркемдік құралға айналады.

Зерттеудің теориялық маңызы – постколониалдық мәтіндерді талдауда геопоэтикалық тәсілді қолдану әдіснамасын нақтылауымен және гуманитарлық ғылымдардағы отарсыздандыру бағыттарына назар аудартумен ерекшеленеді. Практикалық маңызы – тарихи сын-қатерлерді бастан өткерген өзге әдеби дәстүрлердегі мәдени бірегейліктің қалыптасу үдерістерін зерттеуде пайдалануға болатын әмбебап талдау моделін ұсынуында.

Тірек сөздер: қазақ әдебиеті, геопоэтика, түпнұсқалылық, Әбіш Кекілбаев, «Елең-алаң», әдебиеттегі кеңістік, постколониалдық дискурс, мәдени бірегейлік

GEOPOETICS AND THE PROBLEM OF AUTHENTICITY IN ABISH KEKILBAYEV'S NOVEL «AT DAWN» («VSPOLOKHI»)

* Matkerimova R.A.¹, Kaliyeva A.K.²

¹al-Farabi Kazakh National University

Almaty, Kazakhstan

²M.O. Auezov Institute of Literature and Art

Almaty, Kazakhstan

Abstract. In an era when national histories are being reinterpreted on a global scale, geopoetics offers a way to rethink how cultural identity is constructed – not as a “natural” inheritance but as the outcome of deliberate artistic strategies. The novelty of this study lies in using geopoetics to analyse «At Dawn» («Vspolokhi»), a novel by the Kazakh literary classic Abish Kekilbayev that bears witness to historical traumas and the search for a self-image. The aim is to determine how different types of space in the novel contribute to the construction of authenticity. We employ a comprehensive geopoetic methodology that builds on Kenneth White's view of space as an active narrative agent, Michel de Certeau's concept of everyday practices and Edward Soja's theory of spatial metaphors reflecting social transformations. The analysis shows that the sacred, organic steppe shapes the characters' worldview through natural cycles and rituals, whereas the artificial, “museum-like” space of the imperial centre epitomised by St. Petersburg's Kunstkamera appears alien to them. A supplementary examination of symbolic details and readers' reception indicates that the notion of authenticity is not fixed but dynamically shaped at the intersection of historical memory, everyday practices and geographical

imagery. Thus, space in the novel ceases to be a mere backdrop and becomes a tool for creating genuine cultural distinctiveness amid crisis. The theoretical value of the research lies in refining the methodology for applying geopoetics to postcolonial texts and in drawing attention to decolonising approaches in the humanities, while the practical significance lies in developing a transferable model of analysis that can be used to study identity-formation processes in other literary traditions facing similar historical challenges.

Keywords: Kazakh literature, geopoetics, authenticity, Abish Kekilbaev, «At Dawn» («Vspolokhi»), space in literature, postcolonial discourse, cultural identity

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 08.09.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.*

Информация об авторах:

Маткеримова Раушан Ажарбековна – докторант 3 курса, специальность «8D01704 – Русский язык и литература», Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, факультет филологии, литературоведения и мировых языков, кафедра русской филологии и мировой литературы, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-6491-2151>, e-mail: raushan_2003@mail.ru

Калиева Альмира Кайыртаевна – кандидат филологических наук, заместитель директора Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-2645-0918>, e-mail: almira_kalieva.8@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Маткеримова Раушан Ажарбековна – 3-курс докторанты, мамандығы «8D01704 – Орыс тілі мен әдебиеті», әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультеті, Орыс филологиясы және әлем әдебиеті кафедрасы, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-6491-2151>, e-mail: raushan_2003@mail.ru

Калиева Альмира Кайыртаевна – филология ғылымдарының кандидаты, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты директорының орынбасары, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-2645-0918>, e-mail: almira_kalieva.8@mail.ru

Information about authors:

Matkerimova Raushan Azharbekovna – 3rd-year doctoral student, specialty “8D01704 – Russian Language and Literature,” al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Philology, Literary Studies and World Languages, Department of Russian Philology and World Literature, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-6491-2151>, e-mail: raushan_2003@mail.ru

Kaliyeva Almira Kayirtaevna – Candidate of Philological Sciences, Deputy Director of the M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-2645-0918>, e-mail: almira_kalieva.8@mail.ru

UDC 398.2:821.512.1

IRSTI 17.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.039>

FOLKLORE CHARACTER OF CREATIVITY OF REPRESENTATIVES OF THE KAZYGURT-KARATAU REGIONAL LITERARY SCHOOL

*Nasirdinov B.P.¹, Omarov N.K.², Umirzakov S.D.³

^{*1,2,3}M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Abstract. This article presents a study of the folklore nature of the creativity of representatives of the Kazygurt-Karatau regional literary school. In the course of fulfilling the research objectives, both general scientific methods (monitoring, comparison, analysis and synthesis, scientific abstraction) and special methods (lexical analysis and genre analysis) were used, which allowed us to qualitatively process the selected material. To achieve the goal of the article, we determined the creative nature of representatives of the literary school of the region, which was realized by assessing the folklore literary heritage that arose in the Kungey region and in the system of creativity of representatives of literature in other regions. The study proved that the originality manifested in the literary heritage, expressed in objections to the colonial policy of Tsarist Russia, and knowledge in customs are also closely related to symbols. An analysis of the genre nature of the folklore heritage and the causes and history of the phenomenon of crying and mourning was also carried out, which helped to identify their past and present differences and characteristics. To achieve the goal of the article, the features of Islam before the religious and in the post-religious periods were revealed and the structural, genre, thematic features of crying and mourning were comprehensively analyzed. The theoretical significance of the research results in the context of a deeper disclosure of the aspects of the relevant scientific field is to provide an apparatus for assessing the importance of the literary heritage of poets of Southern Kazakhstan as exponents of folk tradition. The practical significance of the research results is to demonstrate examples of the analysis of the work of poets of Southern Kazakhstan to identify the influence of religious features and regional differences on their poetry.

Keywords: poets of South Kazakhstan, school of literature, symbols, genre features of works, terme-tolgau, lament-mourning, features of aitys, negative poem

Introduction

A significant part of the legacy of the Kazygurt-Karatau literary school is composed of mourning poems. As is known, mourning poems are usually uttered when a famous or distinguished person dies in public. They are usually published by one of the poets, praising the actions that the deceased performed during his lifetime and describing a common sign of grief for many.

In the Kazakh folk rite that preceded modernity, after the burial of the dead,

there was also a long-standing tradition of erecting a stone dome over them. With divine knowledge, the idea arose that the power of fire protects and guards against evil. The red hue in the human mind today is a symbol of fire, blood, and it is believed that blood has a special power, spiritual power. Perhaps that is why the Kazakh people have loved the color red since ancient times. To this day, the rite of wearing red scarves and red dresses has been preserved in the homes of Kazakh girls before marriage. This phenomenon shows from the very beginning that the color red, fire, is a spiritual power - power as a symbol of flame.

The Turkish peoples understood and imagined the word “soul” – spirit, life, “soul” in the form of a flying sign. The opinion about the concept of “soul” arose far beyond the borders of Islam,” says Professor K. Sattarov [1, p. 5]. It is said with faith that the peoples of the whole world represent the soul in the form of flies, butterflies, birds, etc., which will rise after the death of a person and become guardians, like a spiritual force, a ghost.

As U. Zhanbershiyeva and her colleagues noted: “Praise and lamentation are combined with such a form of folk poetry as consolation, sympathy (comfort). In such poems (related to death, misfortune, etc.), a grieving soul expresses sympathy to one of his friends or acquaintances and consoles him, citing as an example the non-existence of earthly life, happiness, etc..” [2].

In its meaning and essence, mourning is higher than crying, because people cry for everyone around them who has died. At the same time, mourning as a special form of expressing grief is rarely performed, only for close or prominent people who had a high status or respect in society during their lifetime. Crying on the deathbed, during the funeral, in September or at dinner is done by the wife, sisters, mother or other relatives of the deceased, alone or accompanied by loved ones. The content of these songs praises the virtues of the deceased and expresses the sadness and irreparable regret of those who remain. For example, this is confirmed by such phrases as «my wing is sharpened...», «A stain on the heart...». Thus, «...lament songs in Kazakh folk literature are also called «negative poems» [1, p. 8].

As Shokan Ualikhanov stated, «lament is sung from the female side. The volume of a stanza or verse has the form of a verse» [3, p. 325]. According to Khalel Dosmukhamedov, «funeral psalms (memorial songs) are attributed to weeping and lamentation» [4, p. 22]. In turn, M. Auezov believed that grief is not only a consequence of death. From his point of view, one can mourn an exile, an old distant traveler, a dear person, one's own past, or the joyful moments of one's life. As M. Auezov stated: «Both coachmen and exiles mourn their native land» [5, p. 66].

Tokhtar Arinov, quoting K. Sattarov, described how the age of a deceased man was indicated in Kazakh villages. To do this, other family members hung a mourning flag above the yurt, and sometimes above farm buildings. A red mourning flag meant that the man was young, a black flag indicated the death of a middle-aged man, and a white flag meant an elderly man. Tokhtar Arinov also

cited the works of Shokan Ualikhanov as an invaluable source of information on this subject [1, p. 7].

According to the customs of the Kazakh people, people (children, brothers and sisters, relatives) living next to the relatives and brothers of this deceased leaned on a stick and cried, making voices. After the funeral of a deceased person in the grave, the custom has still been preserved when relatives who have expressed condolences to the house shake hands, hug and greet each other. The surviving daughter, sisters, daughter-in-law, and wives of other close relatives sing their crying and crying songs and poems, left in black, dressed in Black, until her horse of the year is handed over, sitting at home because of various rituals.

The relevance of the study of the folklore nature of the work of representatives of the Kazygurt-Karatau regional literary school lies in the fact that it is unique, because Karatau and South Kazakhstan are a zone of stylistic interaction in literature, because not only the clans of all three zhuzes lived in these territories, but also Karakalpaks, Uzbeks, and Turkmens.

Materials and methods

During the study, the following scientific literature was used by thematic direction: monographs, books, and scientific and analytical publications of Kazakh scientists on the researched issues.

A number of the following general scientific methods were used to solve the research tasks:

- monitoring method: used to collect, systematize and analyze information about the peculiarities of Kazakh poems;
- the method of comparison: was useful in studying the role of the issue of expressions of grief in the Qur'an and national Kazakh culture;
- method of abstraction: used in the course of the study to identify the main concepts and categories;
- methods of analysis and synthesis: used in the process of identifying the stages and factors of development, as well as the most influential elements of the object under study;
- abstract-logical and dialectical methods of scientific cognition, as well as the method of scientific abstraction, were used in the study to formulate theoretical generalizations, clarify the conceptual apparatus and formulate conclusions.

Among the specialized methods used were lexical analysis (which helped to study the stylistics of words) and genre analysis (which allowed to classify poems by style).

In the course of writing the study, in accordance with its purpose and a number of other factors, the following main tasks were set:

- identify the place of crying and mourning in folk customs and rituals;
- highlight groups of «negative poems»;
- analyze ritual psalms and other types of poems;

- determine the features of the form and content of *terme* and *tolgau*;
- to carry out a comprehensive assessment of the work of poets of South Kazakhstan.

The implementation of all the above tasks will allow us to fully implement the study of the issue of the folklore nature of the creativity of representatives of the Kazygurt-Karatau regional literary school.

Results and discussion

Kazakh lament songs-poems were published by women and men of the early Kazakhs, who cried «bro», making the same voice. It is still the custom for men to mourn their brothers and sisters, fellow villagers, and godparents who came to offer condolences when they raised their voices, and for women to mourn at home. Islam forbids men from crying and crying while making voices. The voice sounded like crying was the same as protesting to the Lord. Every person should go through the world obeying sermons such as, they say, he should be greeted with silent calm. In this regard, Kazakh men do not cry so much, making voices. The content of the word uttered during mourning is expressed in connection with the Glory, honor, wealth, heroism and valor of the deceased. The national talents, the poet, *zhyrshy*, *zhyrau*, who wrote the crying cry, praise his merits during his lifetime, recall his serious character, intelligent intelligence, good qualities, smart, knowledgeable. Some women memorize poems of crying and mourning, sometimes include them in their soul, and sometimes extract and insert them themselves. A sympathetic wife or daughters of a gloomy house utter their sorrows, sow and shout. They tell him that high-ranking people are being pressured there. Seven of the dead, days of *Kyra*, *ait*, warm and other memorable days, men are waiting at the door to express their condolences and condolences. Today, according to the preaching of Islam, it is customary to greet in silence without crying or mourning. Well, women, if there is a side, cry and cry at home. Few women are in awe of the virtues of the deceased, artistically conveying crying songs and poems that sound like artistic poetry to a gloomy melody. The release and singing of the lament-lament song, a blessing is placed on one of the poets recognized by this country, the *ulus*, after the death of the country's leaders and scientists, scientists who defeated the *Sardar* heroes in battles, excellent workers, *Khan*, *bi*, *Bek*, *Sultan*, *akim*, *Danes*. Women whose children or husbands had died held onto the ceremony to straighten their hair and scratch their faces. Crying – crying is a «negative poem» that was first published by private individuals, but later became popular literature. Based on folk customs and customs, crying was heard all over the country-crying with ritual songs and songs.

Sometimes the whole country is one of the ways to perpetuate the memory of the lives and merits of recognized citizens, as well as create an exemplary mournful song.

Professor K.Sattarov argued that, firstly, Kazakh crying is the crying of the deceased's son, brothers or other relatives, who, holding a stick, leaning on their

hands, tie a scarf around their waist and come to express condolences, expressing a sad message. Secondly, when the heroes and warriors of the Sardara army die in battle, friends and comrades shout their names to inform the village about this. And they say: “Oh, arkasim, comrade”, “brother”, recognizing the feat of martial art, heroism and the tragic nature of the message. Thirdly, crying – according to the tradition of memorial motifs, in connection with the situation in South Kazakhstan, is in different places, in different corners. Fourthly, in the case of a girl’s wedding or a married boy’s wedding, in the case of the death of one of the relatives from Tosat, the girl’s sisters and daughters-in-law, in the case of the death of one of the relatives from Tosat, will have the opportunity to read the Koran while crying, and also pass by the tomb where her father is buried, being late for the day of the funeral. Fifthly, in memory of a citizen who died during the relocation to the rural Zhailau in the summer months, one can hear weeping and farewell with the reading of the Koran. However, crying significantly changed in content and essence, type and customs during the reign of Soviet power. When statesmen died, one could make sure that the crying of the Kazakhs was a crying accompanied by wind instruments. The mourning of Algadai, the son of Zhambyl during the Great Patriotic War, can be called a classic example of national grief [1, p. 12].

So, in Kazakh folk literature, writers are divided into three groups, in the context of creating lament poems. First, this is the lamentation of daughters, wives, children of a deceased citizen; secondly, this is the lamentation of a deceased citizen who was left without a father or without a clue; thirdly, the lamentation published by folk poets, zhyrau, zhyrshylyks, when famous countries, scientists, Sardars passed from this world – “negative poems” expressed in mourning can be divided into three groups” [1, p. 12].

Another kind of ritual psalms born in the literary school of the region are farewells, partings, condolences, exhortations, which we conventionally call ‘mournful psalms.’ The early custom was, in general, that of the family, in the private home, there was much grief, great distress, often hinted at, mysterious. A person suffering severe grief might be prepared for patience, forbearance. Thus, eštirtu is a tradition that has developed over thousands of years and has fallen into the same trace, the same pattern. In poems, to suppress sorrow, to make it more cheerful, more relieved, it is often spoken in a more subdued manner. Therefore, poems of condolence, memorisation are constantly memorised, consisting of aphoristic sentences. For example: ‘there is no desire to die for the dead, no desire to return dead’. Also in poems of remembrance, condolence as a collective amateur activity of the people there is a lot of parallelism and symbolism. But, however it may be, allusion (symbolism) is a common example for any of the poems of Mun-sher in worldly and ritual songs. It can be noticed by the kinship of comparisons, comparisons such as: ‘the swan flew into the lake, the falcon flew into the wilderness, the falcon flew from the nest’. In their condolences, expressions of sympathy not seen in life, it was considered to serve more than

a brother, having heard death, - a task characteristic of the region. For example, at the funeral of Baizak Datka, who argued and watched under Chernyaev's provocation all his life, Batyrbek came with forty guys, brought forty horses and conducted his funeral [6, p. 120-121]. Another example of farewell is the rivalry between Kasymbek and Ysa above. This is not only a measure of honesty and humanity inherent in Kazakhs, but also a classic example of memorisation.

Sometimes, according to Kazakh customs, agonising sadness, big Kazan sounded with poems, dombra, kyuy. At the same time, a certain state pulls and comforts. For example, 'Lame Kulan', 'Baiserke', 'Sugir' are born from the realisation of such mental anguish, heavy suffering. It is based on epic psalms. For example, such verses are also found in the songs 'Kozy Korpesh - Bayan Sulu' and 'Yer Targyn'.

The thermae of especially developed ritual rites occupy a special place in the southern region. In Kazakh literature there were many religious and instructive ulus of termes, coming on the model of the moderate poem. In addition to the thermos of the famous poets-Maylykozha, let us single out the thirty-two religious termes of Nuraly Nysanbayuly, which have been discovered and published recently, and the sixty-five pages of the Asan poet, the three hundred stanzas of the muld of Jalair Yerimbet. Apart from their theological significance, it remains to be established that these termes also had changing forms of genre pursuits. It occurs not only in seven-syllable or eight-syllable song form, but also in the traditional eleven-syllable black verse form. This probably occurs depending on the age of the audience of listeners. For example: 'Atynnan Aynalayyn Zul Zhalal' Nuraly in the form of black verse poem,

Бұл жөнде бисмилланы алдым тілге,
Түркіміз – араб, ажам ислам дінде.
Иншалла екі дүние болар абат,
Әр момын бисмилины алса тілге [7, p. 183].

Ал Италмас термелерінің көпшілігі жеті-сегіз буынды жыр үлгісінде келеді.

Қылышбай ақын ардақты,
Сом алтыннан шыққандай,
Әрбір сөзі салмақты.
Алаулап жанған жалындай.

[In this regard, I took «Bismillah» upon my tongue
Our Turkic people — Arab and Ajam — follow the Islamic faith.
Inshallah, both worlds will be prosperous,
If every believer takes «Bismillah» to their tongue [7, p. 183].

[Most of Italmas' terme (oral poetic songs) are composed in the seven- or eight-syllable verse form.]

[The poet Qylyshbai is noble,
As if forged from pure gold,
Each of his words is weighty,
Blazing like a burning flame.]

This method is typical for all poets of the region [8, p. 148]. As you know, the study of «theremins» as a genre in the oral literature of the Kazakh people began only recently. It should not be hidden that its root causes arose directly from colonial knowledge. Obviously, at the beginning of the twentieth century, individual researchers paid attention and expressed their opinions, which had not been studied or studied for a long time. The intelligentsia knew the social and educational place of the terme, but did not know it. For example, Khalel Dosmukhamedov considered the termen as «propaganda» words. It is also valuable because it is one of the first reviews about the terme genre. Propaganda poetry shows Kazakhs' understanding of the world, life, what is good, what is bad, what is right, what is wrong.

Mountains, rivers, horses, etc. are often sung allegorically in these verses, which is good or bad. These propaganda verses show what qualities a good woman, a well-mannered son, a girl, a daughter-in-law, a rich one, a heroine, a poor one, etc. should have. Here, the exemplary qualities are character: gentlemanliness, kindness, punctuality, etc. with students, and bad, harmful, disgusting behavior-actions: prostitution, theft, lies, the laws of the Republic of Kazakhstan, tashhurektik, sarandyk, experienced with other people's misdeeds, kutpey, as a guest, and paid special attention to the education of girls, young daughters-in-law, according to the program [3, p. 23].

The source of the terme's origin, birth, lies too deep. M. Auezov, S. Mukanov, E. Izmailov consider the «termen» In unity with the abbreviation. From the external structure, it can be seen that, despite the fact that the terme cannot be distinguished either by design or volume, there is a peculiar difference. As you know, from the point of view of modern requirements, specially written and analyzed works began to appear as a genre. For this reason, this topic is on the agenda. So, with. Medeubekovich specifically systematized the termen in a scientific context, specifically studied the history of origin, genre character and social activity [9].

The Kazakh Soviet Encyclopedia says: «A terme is a form of poetry performed with a certain melody-rhythm, as an example, propaganda, commandment. The terme is a knot of life experience and philosophical thoughts, it is a generalized, concluding proverb» [10, p. 47]. The terme is a philosophical, didactic psalm based on reason, commandment, and teaching. Aspects of life experience are selected, differentiated, and listed here. The goal he pursues is the same-to preach virtuous virtue, to insure a person from alien behavior. The terme often consists of separate parables. To say the same thing, the same thing, he builds up and lists similar things, different things. Eloquence, wit, and fluency of utterances prevail here, which express and repeat one thought rather

than develop it. Terme is a genre of didactic poetry. «Didactics» is from the Greek word meaning «parable, commandment, teaching.» The terme is the embodiment, the embodiment of the history and memory of the people, the Kazakh culture of speech, thinking, attitude to nature and social relations, which arose and developed together with nomadic peoples, has not lost its significance today. It is known that the culmination of terme's social activity was the beginning of the 19th and 20th centuries. We can also see this in the singing of almost all the poets of this period. The terme is both compact, easy to pronounce and easy to remember. It is often sung in a seven-syllable or eight-syllable poem. We say that the reasons why the Kazakh terme began to develop rapidly in the late 19th and early 20th centuries were caused by direct opposition to the colonial ideology. Before that, the role of contractions was strong.

While tolgau is an expression of public thought, popular opinion, «terme» is often sung in the family, at gatherings, on joyful days, at meetings organized in connection with this, we see that this property is also widespread within the country. With the resistance to external colonization, the defense of the Fatherland, «tolgau» came to the fore, calling for national integrity, unity, silence, and respect. In popular knowledge, there is an increase in the organizational activity of the terme. The famous scientist Rahmankul Berdybai states about the insignia of Zhyrshy and termeshy in the collection of works in five volumes of the Kazygurt publishing house: «If we are talking about singers, performers of long, heroic, love and historical songs, we call termeshy those who pronounce short instructive verses» [11, p. 14].

The shape and content of the termes are somewhat close to grasping. The analogy lies in the construction of both the tolgau and the terme, in the construction in the style of the psalm. The excitement is dominated by socio-social aspects, which do not talk about the problem of personality, in the foreground reflects the manifestations of feelings, the fate of the country, social problems, and not the joy and sadness of a person. For example, we are talking about such important national issues as the protection of the Fatherland, the fate of the people, fear of external enemies, the future of the nation, its fate. And if we talk about the fact that, despite the fact that the external form is contemplation, the internal content is isolation, then often, raising the inner spiritual world of the people, the household, at first glance, trifles that arise in connection with this, the end result is large, domestic and domestic. As can be seen from the name of the terme, the verse is used in the sense of the word that typed the text. That is, it means comparing and contrasting good and bad qualities. The structure of the terme refers to syncretic art. Syncretic art is the fusion, unification, juxtaposition, and performance of folk art forms. There will be a lot of melody and instrumental accompaniment in it. Yaki, a collective vision of public thinking and public opinion based on traditions. Therefore, if you look at the history, you can see that in the western region of Kazakhstan and along the cheese, in the Kazygurt-Karatau region, the traditions of thermal baths are widely developed. Of course,

it did not mean a little that *terme* gave birth to famous, famous poets in its wide dissemination and unforgettable character. It is obvious that the origins of Kazakh *termes* originated from the widespread dissemination of propaganda, cherished words, and the practical application of public speaking.

Kazakh *Theremins* respected the performers as «termists» and highly valued them. The *terme* is found in most Turkic peoples related to the Kazakhs. The *terme* has its own peculiarities in structure and execution. One of them is the poet's story about his life. For example, the poet Italmas:

Сараладым жел сөзді,
Құдай берген ен сөзді,
Қаяуындай тазаның.
Жеті жаста өлеңнің,
Көбірек тарттым азабын.
Он жасымда қайнады,
Астанадай қазаным.
Он үш жасқа жеткен соң,
Оңымнан тұрды самалым.
Он жеті жастан бер қарай,

Ақындық болды амалым, – деп, термеге қойылар талаптың әдемі бір үлгісін көрсетеді [8, p. 60].

[I refined the idle words,
The true words granted by God,
As pure as a crystal's clarity.
At the age of seven,
I endured much suffering for poetry.
At the age of ten,
My cauldron boiled like a bustling capital.
When I reached thirteen,
A favorable breeze began to blow from my side.
And from the age of seventeen onward,
Poetry became my true calling,]

[— thus, presenting a beautiful example of the demands placed on a *terme* [8, p. 60].

And in the examples of the *terme*, created by the stream of poets who led the Mayakozha, who supported religion, antonym signs such as good and evil, high and low, far and near are described in parallel, intertwined with religious knowledge, call to morality, purity. It was a great line of thought that led to purity and sincerity through eastern Saryn, Muslim knowledge, education through religion: Balta, Maylykozha, Italmas, Suyundik, Nuraly, orynbay, Kazangap, Kulshat, Kulbay, Nagai, etc.in the XIX century. We note that the system of

execution of the terme, although it is not specifically fixed, has a well-established system, such as the beginning of the terme or saga «Bismilla», which every poet performs when he appears in public. It is a pity that we «erased» this established system from our hands, as if we saw it or did not know it. «I'm Sorry,» He Said:

Бисмилла деп бастайын,
Әуелі Құдай сүйенішім.
Пенде қылып жараттың,
Сырымды өзің білесің, [12, p. 42] – немесе Нұралының:
Бисмилла сөздің шырыны,
Һәммә сөздің бұрыны.
Бисмилламен басталса,
Үзілер шайтан жұлыны.
Неше түрлі діндерде,
Һауа ана, Адам ұрығы.
Менің дінім жақсы! – деп,
Күндейді бірі біріні.
Пендесіне күмән-дүр [13, p. 22].

[Let me begin with «Bismillah,»
First and foremost, God is my support.
You created me as a mere mortal,
And You alone know my innermost secrets [12, p. 42].
Or, as Nurali says:
«Bismillah» is the essence of words,
The beginning of all speech.
If one starts with «Bismillah,»
The devil's spine will be severed.
Among the many different faiths,
The offspring of Adam and Mother Eve,
Each claim: «My religion is the best!»
And they envy one another.
Doubt is planted within mortals [13, p. 22].

«Bismilla, I took a pen in my hand, the man is changing the time» – the thought – phrase in the terme Nuraly, which begins with the repetition of the terme addressed to the Assembly in bozajora, or signs such as the worship of four shariyars, famous resins from the East, the desire to Medet from Allah and the prayer to the Prophet-a characteristic feature of the region in the poetic, thermeist tradition it seems that it is better to look at it as, direction, flow. «I'm sorry,» he said, «but I don't know what you're talking about.» We believe that it would be correct to look for a repetition in the termes of poets in the traditions of the regional literary school, and even in all regional schools of Kazakh literature of the XIX century. Although we consider such genre changes to be a creative

trend of the nineteenth century, we should not forget that the above-mentioned repetitions of thoughts are characteristic features of literary creativity. After all, the historical memory and memorization abilities of representatives of the zhyrau literary School of the XVIII-XIX centuries have increased, and at the beginning of the XX century, we should consider the repetition of some phrases and stanzas as a way of using them in a timely manner, looking at the environment. Secondly, it is known that the strong development of the Kazakh terme – in the XIX and early XX centuries – was caused by resistance to colonial ideology, violation of Sharia treaties, and therefore became widespread throughout the country. Moreover, given the fact that the volume of each terme at that time was long and voluminous, and the theme raised was divided into the origin and the foundations of formation, development or the reasons for the formation and change of human qualities, we can see that the Kazakh termes that have come down to us have been torn apart and fragmented. However, if we say that the value of terme is not in volume, but in educational teaching, then we can clearly see and see this in the fact that the context of terme is the accumulation of life, society, and educational manifestations, and is built into a philosophical depth.

Төңіректі болжайсың,
Төбенің шықсаң басына.
Әдепті тәлім аласың,
Жақсының ерсең қасына.
Қырғауыл құс пен қоңыр қаз,
Жан сүйсінер дауысына.
Өзің де сауда бар,
Қайғылы кісі көп жылар,
Қайғысын айтып мұңдылар.
Қарағай басы қу болар,
Жау белгісі ту болар.

[You can foresee the surroundings
If you climb to the top of a hill.
You will learn proper manners
If you stay close to the righteous.
The pheasant and the gentle goose —
Their voices are a delight to the soul.
You, too, will have your share in the world:
Many sorrowful people will weep for years,
Lamenting their grief and sorrows.
The pine tree's crown will wither,
And the enemy's sign will be the raising of a flag.]

We can say that we are referring to a group of termes that fluctuate between a sample and historical memory [13, p. 19]. It is obvious that this wonderful

tradition in the art of thermal baths today is becoming necessary to revive, introduce into practical production, and promote. In particular, in the minds of the modern young generation, which is beginning to gain new knowledge and understanding, through the art of words, it is becoming increasingly important to instill ancestral traditions, customs and rituals with such an art medium as the terme.

The baths of akyn-topor, Suyundik Tlegenuly, Italmas Tunkataurovich, Nuraly Nysanbaevich, Bayimbet, Kulshat Beibitovna, which were started for this purpose, are the result of our many years of research. Propaganda termes by Natai Ashimbekovich, who began to forget, were also published.

The axe, Suyundyk, Maikut, Shortanbai, Italmas, Kulshat, and axe baths are valuable relics that have not yet entered scientific use.

And most of the inheritance of Maikut Sandybaevich, who was born in Chebakty, Karatau Terskey, we did not get. It is noted that he was well aware of the poems of Zhanyk zhyrau, a poetic karym who stood at the head of literature during the Danish rule in the era of the Kokand Khanate. As you know, the poets of the older generation met with Zhanak, peninsula, Pravzheler. He grew up traveling with poets such as Tustas Suyunbai, Madeli, Mailykozha, Kulmambet, Kantarbai, Tezekbai, Baktybai, Katagan, zhyrau, as well as at gatherings and weddings. In the research works of such literary giants as Mukhtar Auezov, Sabit Mukanov, Esmagambet Ismailov, Mirzatai Zholdasbekov, he was mentioned as the most prominent poet of Karatau of Atyrau region, but in the history of literature his creative heritage was not sufficiently appreciated, because it was not collected in a timely manner. This creative heritage is revealed only in the collection «Zhampoz», published under the auspices of the fund organized by such caring people as S. Yerkinbekuli, A. Nysanalin, and in the collection «Maykut Sandibaevich», published by the publishing house «Kazaly Yug. Artistic works». They contain the termes and timsals of the poet, which were found recently.

Recently, as a result of many years of research by the staff of the Kazygurt Research Center, several termes, examples, dedications, and lamentations of Maykut have been discovered. The legacy of this poet is kept in folder No. 9 of the manuscript fund of the Kazygurt Scientific Research Center. The poet's termes were taken from the manuscripts of the poet born in the Kazygurt region, Mulda Yerezhepuly.

Information about the life and creative heritage, written from the mouth of the poet Belbala Usipbek Tlegenuly Suyundyk, is also the result of recent fruitful searches by scientists of the Kazygurt Research Center.

But the literary legacy of the famous Smolensk resident of the southern territory Nuraly Nysanbayuly, despite the fact that a lot has been published in accordance with the Soviet lawsuit, has not yet been fully collected and published. Not many people know aitys, if not some literary critics. After all, there are unknown parables, religious, historical themes. We consider it especially necessary to turn the cognitive and educational significance of the poet's newly

acquired religious termes into special research. At the end of the 19th century, Jalair Italmas gave the poet of Nuraly such a high assessment.

Шокайдан шықты Нұралы,
Шәкірттерге сөз беріп,
Ақынның болды ұраны.
Түпсіз терең көл болды,
Жайқалған жасыл құрағы.
Жүз шәкірті жұлдыздай,
Ұстазы – айдай шырағы.
Ікәят жазып әртүрлі,
Әсіл боп тұр мұраты [8, p. 65].

[From Shokay emerged Nurali,
Giving his students a voice,
And became the rallying cry of poets.
He turned into a bottomless deep lake,
With green reeds swaying on its surface.
A hundred students, shining like stars,
With their master like the radiant moon.
Writing various tales and stories,
He firmly stood upon his true purpose [8, p. 65].

As a result of recent searches and assemblies, it turns out that another representative of the Kazygurt-Karatau regional literary school of the 19th century, among whose poets was the “poet without dombra”, Tunkatauly Italmas, was the largest, epic poet, possessed high artistic reflections, termes, dedications, lamentations. Several propaganda termes that were still unknown to the poet were published. The hitherto unknown poet Bayymbet has also been published [8, p. 65-67].

The famous poet from our region, scientist A. Ospanovich, about the famous tar of our region, whose religious sagas and legends, lamentations, moods and letters of dedication were reflected in the search for S. O. Sattarov, sympathizer of the national heritage, Mailykozha Sultankozhauly. As a result of the research conducted by the Kazygurt Scientific Research Center, manuscripts with the poet's legacy were discovered. When the young scientist Kuralbek Ergobek compares and criticizes those that he wrote down from Agen Agybaevich, collected by Seit-Omar Sattarov, published by him by the literary scholar A. According to Ospanovich, there is a need to sift through the poet's legacy again, to conduct special textual research. Moreover, we do not want to hide that there were difficulties in finding a translation of some religious termes.

From what has been said, it is clear that when collecting and studying the heritage of the poets of the region, we see, unlike other Kazakh regions, the features characteristic of the Kazygurt-Karatau region, the traceability of

religious knowledge and internal Akhlaq problems, especially the teaching of “khal”, which has not yet been deeply studied in the history of literature.

One of the characteristic features of the literary heritage of our region is that the harmony of the Zhyrau traditions and historical psalms is preserved in signs of innovation and is not interrupted. It can be said that the poems and termes published by Natai Ashimbekovich are not only religious in theme, but also inner, spiritual purity and morality.

And the skilful upbringing of Beibit’s father, a master of fairy tales and short stories, Maishat’s mother, who worked as a village teacher, greatly contributed to Kulshat’s recognition as a young poet. By the time the Soviet era came, he freely fed on knowledge, but over time he became forgotten. Unfortunately, the fate of the last stage of the poet’s life and other works remains unknown.

The legacy of the poets Mailykozha, Majelykozha, Italmas, Bayimbet, Kulshat, Ongarbai, Asan, Keiki, Tiger, Isabek, etc. It was assembled at a school in the country. And in the history of literature, the unknown termes of Mulda Musa Zhumanazarovich appeared from the book by the famous writer Ruzhykbai Yerimbetov “Konyrat shezhire zhane kasyn tarikh”, compiled in 1993 in the Almaty publishing house “Zhalyn”, and with the sympathy of his descendants Malik, Gani Akhmetov.

The next part of the ritual psalms was composed of blessings and several variants of their words. The main blessings were such as blessings for appetite, affection, wedding, dinner, child, Ak, livestock, after reading the Quran, and cradle. They included songs of July, lullabies, rituals of tabagato poems of uatu, children’s dialogues, wedding ritual poems, songs of consolation, koris, betashar, funeral rites, condolences, quarrels, mourning and crying. K. Dosmukhamedov argued that common types of folk literature are blessings and wishes of happiness [4, p. 34].

Taking into account the fact that many Kazakh poets, who considered the main stages of human life, thought deeply about the poems and touched upon their reflections, the poets of the region could not ignore this topic. The poets Suyunbai, Maikut, Madeli, Mailykozha, Zhylykbai, Italmas, Kenzhebai, Zhambyl, Nuraly, telling about the periods of the history of the creation of man, overcome the distance to the opening of the doors of this world and then list the periods of human life from one to one hundred years. I must say that thoughts about human life echo the phenomena described in the verses of the Quran. For example, in the fourth verse of Surah “parable”, the fifth verse of Surah “Hajj”, the thirteenth and fourteenth verses of Surah “Muminun”, the fifty-fourth verses of Surah “Furkan”, the eighth and ninth verses of Surah “Sadzhdeh”, the second Surah “Amir”, the twenty-twenty-third verses of Surah “Mursalat”, In The fifth and seventh verses of the surah “Taryk”, etc. in the surah it is written that the creation of man in the mother is the power of Allah. The only consolation of a false world is that people respect each other. This is an example of artistic accumulation, which has a very high ideological value, which is important both

for aesthetic cognition and for a civic approach. This idea reflects the depth of knowledge of these poets.

There is a widespread belief among the Kazakh community that a true master of his craft, a talent gifted by God, can be left by another person with a blessing. Therefore, those who aspire to such a title or art turn to a famous representative of this field and, having returned it, receive a blessing, bless him in a dream, and then say that he was also a dancer, poet, shaman or jeweler. So, Ishan, returning from the market, spent the night in the sagan of Suyunbai, Nuraly and Akyn, had a dream, had a dream of Kulyshak, Italmas, Madi, Maikut, etc. The dreams of poets are also a clear manifestation of this knowledge. This is also a kind of blessing.

And in the propaganda (moral) (K. Dosmukhamedov) poetry reflects Kazakh ideas about the world, about life, about what is good, what is bad, what is right, what is wrong. In these verses, both the good and the bad are often sung allegorically. These propaganda verses show what qualities a good woman, a well-mannered son, a girl, a daughter-in-law, a rich one, a heroine, a poor one, etc. should have. Here, character traits are exemplary: generosity, gentlemanliness, kindness, punctuality, etc. They are rewarded, and bad, harmful, disgusting deeds: adultery, theft, lies, vindictiveness, insolence, avarice, unexpected guest, and much more are differentiated and the main task is to insure offspring. In propaganda songs, the Kazakh understanding of morality and virtue is manifested as vividly as in the palm of your hand. This is evidenced by the propaganda poems napkins, kisses, Italmas. These poems were later translated into propaganda literature, which Khalel Dosmukhamedov said was against the tsarist government, the Kokan rulers, and the mediocrity of officials. The relevance of this literature increased in the second half of the 19th century, when the tsarist government established imperial order and began to en masse seize Kazakh lands with settlers [4, p. 34].

Special attention is paid to the literature of the region-aitysu. The individual and the clan played a crucial role in the lifestyle and tribal society. Every tribesman, every Grandfather is proud not only of his dances and heroes, but also of talented poets who are not inferior to their rivals. The rivalry between the Kazakhs of these clans and Ata, individuals, was very often expressed in verbal contests – aitys. Several representatives of the school of the region sang Kopbai Alimbetov.

Балта ақын, Мәделі мен өткен Майлы,
Қылышбай, Қуандықтар жұртқа жайлы.
Италмас, Үсібәлі, Жылқыбаймен,
Сауытбек – өрен жүйрік, сөзге сайлы.
Қазанғап пен Нартай да көп айтысты,
Өз тұтып, ұмытпаймыз Орынбайды.
Жазуға Нұралы, Өзбек терең еді,
Мадияр – бидайықтай перен еді.

Құрбанкүл – «Қара торғай» лақап алып,
Шығарған ән мен өлең өнегелі.
Майкөт пен білесіндер Құлмамбетті,
Айтысып бұл екеуі өтіп кетті.
Солардың жөрелгі ісі кейінге қап,
Содан соң айтыс дәстүр бізге жетті [14, p. 72].

[Poet Balta, along with Madeli and Maili who came before,
Qylyshbai and Quandyq were well-loved by the people.
Italmas, Usibali, and Zhilkybai,
And Sauytbek — a swift talent, eloquent in speech.
Qazangap and Nartai also engaged in many poetic duels,
And we honor and never forget Orynbai.
Nurali and Uzbek were profound in their writings,
Madiyar was as mighty as wild wheat.
Qurbankul, nicknamed «Black Starling,»
Created songs and poems full of wisdom.
You surely know Maikot and Kulmambet,
They too engaged in poetic duels and have passed on.
Their noble deeds were left behind for the future,
And thus the tradition of *aitys* (poetic dueling) reached us [14, p. 72].

Although in most cases, *aitys* has a name such as «pelenshe kolenshemen *aitys*», as a rule, it refers to an entire genus and country, even to a nation. For example, *aitys* of Maylykozha and Uzbek resin, Suyunbay and Katagan, Zhambyl and Kulmambet, Dulat and Konyrat, Sikym and Zhanys, Kazakh SART (Nuraly and Shakir SART) are classic examples of *aitys* in Kazakh literature. It is also the oldest examples of *aitys*, which originated in the ancient Turkic culture (Kenzhebai with millet, koksholak with horse, Italmas with sheep, Zhankel with cane, Orakbai with Wolf, etc.) also developed and entered the traditional way of martial art. There are aspects that allow us to determine the way of life of the Regional School from such arguments. In the six volumes of *aitys*, which were published in the «treasure South», several newly discovered *aitys* samples were published.

However, after Kazakhstan gained independence, the thematic and ideological scope of *aitys* expanded, and this art form gave a bright tone to national spiritual development [15]. Thus, the creativity of today's Akin contributes to the revival of the Kazakh cultural heritage and the development of the cultural code of the nation.

Conclusion

Thus, the study determined that the formation of folklore literary heritage in the Kungey region is consonant with the creative system of literary representatives of other regions, especially with the heritage of literary representatives formed along the Syr region. It was also proven that the high level of originality of the literary heritage written in opposition to the colonial policy of Tsarist Russia,

which is closely related to cultural symbols, is significant. The study revealed a high importance of the crying and mourning factor in folk rituals and customs. According to the results of the study, the heritage of the poets of South Kazakhstan reveals the features of tribal society, while providing readers with moral virtues that are generally consistent with the Quran. In our opinion, the prospects for future research may lie in the analysis of not only the poetry of poets of Southern Kazakhstan, but also the work of prose writers of this region in order to compare the meanings embedded in their artistic creations.

REFERENCES

- [1] Sattarov K. Qazaqtyn zhagymsyz olenderi [Negative Kazakh poems]. – Tashkent: «Ezuvchi», 2005. – B. 5, 8. [in Kaz.]
- [2] Zhanbershiyeva U., Oralova G., Tulebayeva A., Kamisheva G. Syr eli zyrshylarynyn angimelerindegi shygys dasterleri [Eastern traditions in fables of storytellers of the land of Syr] // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series. – 2023. – Vol. 145, No. 4. –B. 121–131. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2023-145-4-121-131>. [in Kaz.]
- [3] Valikhanov Ch. Tolyk shygarmalar zhinaghy [Complete collected works]: in 5 volumes. – Alma-Ata: Publishing House of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR, 1962. – Vol. 2. – 325 b. https://rusneb.ru/catalog/000199_00https://orcid.org/0009-004464321/. [in Kaz.]
- [4] Dosmukhameduly H. Alaman [Alaman]. – Almaty: «Ana tili», 1991. – B. 22, 34. – URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_00https://orcid.org/0009-001619130/. [in Kaz.]
- [5] Auezov M. Adebiet tarihy [History of literature]. – Almaty: «Ana tili», 1991. – B. 66. [in Kaz.]
- [6] Umirzakov S. Kazygurt-Karatau onirlik adebi mektebi [Kazygurt-Karatau regional literary school]: collection of articles. – Shymkent: «Alem», 2023. – B. 120–121. [in Kaz.]
- [7] Arman Ondystik [The Cherished South]: in multivolume edition. – Almaty: «Nurly Alem», 2010–2016. – Vols. 99–113. – Vol. 99. – 183 b. [in Kaz.]
- [8] Italmas Tunkataruly. Shygarmalar [Works] // Arman Ondystik [The Cherished South]: multivolume edition. – Almaty: «Nurly Alem», 2014. – Vol. 93, 148. – B. 60–65. [in Kaz.]
- [9] Medeubekovich S. Terme [Terme]. – Almaty: «Kazakh University», 1994. [in Kaz.]
- [10] Qazaq Sovettik Entsiklopediyasy [Kazakh Soviet Encyclopedia]. – Alma-Ata, 1977. – Vol. 2. – B. 47. [in Kaz.]
- [11] Berdibai R. Bes tomdyq shygarmalar jinaghy [Collected works]: in 5 volumes. – Almaty: «Kazygurt», 2005. – Vol. 1. – 14 b. [in Kaz.]
- [12] Mailykhodzha Sultankhodzha. Shygarmalar [Works] // Arman Ondystik [The Cherished South]: multivolume edition. – Almaty: «Nurly Alem», 2012. – Vol. 72. – B. 42. [in Kaz.]

[13]Umirzakov S., Arysbaev A. Nurali-aqyn [Nurali-poet]. – Shymkent: «Alem», 2019. – B. 19. [in Kaz.]

[14]Kazygurt Gylymi Zertteu Institutynyn qolzhazbalar jinaghy [Collection of manuscripts of the «Kazygurt» Research Institute] : 11 folders, 1 notebook. – 72 b. [in Kaz.]

[15]Shakhmanova G. S., Tleuberdina G. T., Nurzhaksina M. K., Kanalina G. M. Qazirgi aytistiñ älewmettik sipati (A. Qaliyev, R. Zayitov, B. İmaşev, A. Berdalın aytistarı negizinde) [Social character of modern aitsy (Based on the aitsys of A. Kaliyev, R. Zayitov, B. Imashev, A. Berdalın)]. // Bulletin of the Abylai Khan Kazakh State University of Languages and Literatures. Philological Sciences Series. – 2024. – Vol. 72, No. 1. – B. 539–561. – DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.72.1.036> [in Kaz.]

ҚАЗЫҒҰРТ-ҚАРАТАУ АЙМАҚТЫҚ ӘДЕБИЕТ МЕКТЕБІ ӨКІЛДЕРІ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ СИПАТЫ

* Насирдинов Б.П.¹, Омаров Н.К.², Умирзаков С.Д.³

^{*1,2,3} М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті» КЕАҚ
Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазығұрт-Қаратау аймақтық әдеби мектебі өкілдерінің шығармашылығының фольклорлық табиғаты туралы зерттеу берілген. Зерттеу тапсырмаларын орындау барысында таңдалған материалды сапалы өңдеуге мүмкіндік беретін жалпы ғылыми әдістер де (мониторинг, салыстыру, талдау және синтез, ғылыми абстракция) және арнайы әдістер (лексикалық талдау және жанрлық талдау) қолданылды. Мақаланың мақсатына жету үшін Күнгей өңірінде пайда болған фольклорлық әдеби мұралар мен басқа өңірлердегі әдебиет өкілдерінің шығармашылық жүйесіне баға беру арқылы жүзеге асқан өңірдегі әдеби мектеп өкілдерінің шығармашылық сипатын анықтадық. Әдеби мұралардағы патшалық Ресейдің отаршылдық саясатына қарсылықтардан көрінетін өзіндік ерекшелік, әдет-ғұрыптағы таным таңбалармен де тығыз байланысты екені зерттеуде дәлелденді. Сондай-ақ фольклорлық мұраның жанрлық табиғаты мен жылау мен жоқтау құбылысының себептері мен тарихына талдау жүргізіліп, олардың бұрынғы және бүгінгі айырмашылығы мен ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Мақаланың мақсатына жету үшін ислам дінінің дінге дейінгі және кейінгі кезеңдегі ерекшеліктері ашылып, жылау мен жоқтаулардың құрылымдық, жанрлық, тақырыптық ерекшеліктері жан-жақты талданды. Тиісті ғылыми саланың аспектілерін тереңірек ашу контекстіндегі зерттеу нәтижелерінің теориялық маңызы Оңтүстік Қазақстан ақындарының халық дәстүрінің өкілдері ретіндегі әдеби мұрасының маңыздылығын бағалау аппаратын қамтамасыз етуден тұрады. Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы Оңтүстік Қазақстан ақындарының поэзиясына діни ерекшеліктер мен аймақтық ерекшеліктердің

ықпалын анықтау үшін шығармашылығын талдау мысалдарын көрсетуден тұрады.

Тірек сөздер: Оңтүстік Қазақстан ақындары, әдеби мектеп, белгілер, шығармалардың жанрлық сипаты, терме-толғау, жылау-жоктау, айтысқа тән өзгешеліктер, теріс поэма

ФОЛЬКЛОРНЫЙ ХАРАКТЕР ТВОРЧЕСТВА ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ КАЗЫГУРТСКО-КАРАТАУСКОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ШКОЛЫ

*Насирдинов Б.П.¹, Омаров Н.К.², Умирзаков С.Д.³

^{*1,2,3} НАО «Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова»
Шымкент, Казахстан

Аннотация. В данной статье представлено исследование вопроса фольклорного характера творчества представителей казыгуртско-каратауской региональной литературной школы. В ходе выполнения задач исследования были использованы как общенаучные методы (мониторинг, сравнение, анализ и синтез, научная абстракция), так и специальные методы (лексический анализ и жанровый анализ), позволившие качественно обработать отобранный материал. Для достижения цели статьи нами была определена творческая натура представителей литературной школы региона, что реализовывалось путем оценки фольклорного литературного наследия, возникшего в кунгейском крае и в системе творчества представителей литературы других регионов. В ходе исследования было доказано, что своеобразие, проявляющееся в литературном наследии, выраженное в возражениях против колониальной политики со стороны царской России, и познание в обычаях также тесно связаны с символами. Также проведены анализ жанровой природы фольклорного наследия и причин и истории феномена плача и траура, что помогло выявить их прошлые и настоящие отличия и характерные черты. Для реализации цели статьи было раскрыто особенности ислама до религиозного и в пост религиозный периоды и всесторонне проанализировано структурные, жанровые, тематические признаки плача и траура. Теоретическая значимость результатов исследования в контексте более глубокого раскрытия аспектов соответствующей научной области состоит в предоставлении аппарата оценки важности литературного наследия поэтов Южного Казахстана как выразителей народной традиции. Практическая же значимость результатов исследования состоит в демонстрации примеров анализа творчества поэтов Южного Казахстана для выявления влияния особенностей религии и региональных различий на их поэзию.

Ключевые слова: поэты Южного Казахстана, школа литературы, символы, жанровые особенности произведений, терме-толғау, плач-траур, особенности айтыса, негативная поэма

Information about the authors:

Nasirdinov Bauyrzhan Patshakhanovich – doctoral student 2nd year, the NJSC “South Kazakhstan University named after M. Auezov”, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: 1NBP_D@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-3248-422X>

Omarov Nurlybek Kuralbekovich – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the department of «Kazakh language and literature department of the NJSC “South Kazakhstan University named after M. Auezov”, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: 3nurlybek.omarov.73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8885-817X>

Umirzakov Sattar Dosaliyevich – Candidate of Sciences, Associate Professor, Head of the Scientific Center “Abaeviedience” of the Research Institute of Social and Humanitarian Sciences of the NJSC “South Kazakhstan University named after M. Auezov”, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: 2sattar.kazgurt@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-1627-7779>

Авторлар туралы мәлімет:

Насирдинов Бауыржан Патшаханович – 2 курс докторанты, «Абайтану» ғылыми орталығының аға оқытушысы, магистр, «М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті» КЕАҚ, Шымкент, Қазақстан Республикасы, e-mail: 1NBP_D@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-3248-422X>

Омаров Нурлыбек Куралбекович — «Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының доценті, Филология факультеті, «М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті» КЕАҚ, Шымкент, Қазақстан Республикасы, e-mail: 3nurlybek.omarov.73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8885-817X>

Умирзаков Саттар Досалиевич – Гуманитарлық ғылымдар ғылыми зерттеу институты «Абайтану» ғылыми орталығының басшысы ф.ғ.к., доцент, «М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті» КЕАҚ, Шымкент, Қазақстан, e-mail: sattar.kazgurt@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-1627-7779>

Информация об авторах:

Насирдинов Бауыржан Патшаханович – докторант 2 курса, магистр, старший преподаватель НЦ «Абайтану», НАО «Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова», Шымкент, Қазақстан, e-mail: 1NBP_D@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-3248-422X>.

Омаров Нурлыбек Куралбекович – кандидат наук, доцент кафедры «казахский язык и литературы», НАО «Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова», Шымкент, Казахстан, e-mail: 3nurlybek.omarov.73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8885-817X>.

Умирзаков Саттар Досалиевич – кандидат наук, доцент начальник НЦ «Абаеведение» научно- исследовательских института «Социальных и гуманитарных наук» НАО «ЮжноКазахстанский университет имени М. Ауэзова», Шымкент, Қазақстан, e-mail: sattar.kazgurt@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-1627-7779>.

ӘОЖ 82-3

ГТАХР 17.07.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.040>

БҰҚАРАЛЫҚ ӘДЕБИЕТТІҢ ЖАНРЛЫҚ ТҮРЛЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Серікжанова М.С.¹, * Сейсенбиева Э.С.², Умерджанова Ж.Т.³

^{1,2}әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³ «Арыстан» мамандандырылған лицейі

Аңдатпа. Бұл мақалада бұқаралық әдебиеттің жанрлық түрлері мен олардың көркемдік ерекшеліктері ғылыми-әдебиеттанулық тұрғыда жан-жақты қарастырылады. Бұқаралық әдебиет – бүгінгі күнгі әдеби процесте маңызды рөл атқаратын, кең аудиторияға арналған және нарық талабына бейімделген көркем шығармалар жиынтығы ретінде зерттеу нысанына алынды. Аталған әдеби бағытты теориялық тұрғыда қарастыру барысында отандық және шетелдік әдебиеттанушылардың тұжырымдары негізге алынды. Мақалада бұқаралық әдебиеттің тарихи қалыптасуы, оның идеологиялық және мәдени қызметтері, жанрлық жіктелімі, сонымен қатар көркемдік ерекшеліктері ғылыми негізде зерделенді.

Зерттеудің негізгі мақсаты – бұқаралық әдебиеттің қоғамдағы орны мен маңызын айқындау, бұқаралық әдебиеттің көркемдік мүмкіндігін ғылыми негізде бағалау және оны әдеби үдерістің маңызды бір бөлігі ретінде қарастыру. Зерттеу барысында бұқаралық әдебиеттің көпшілікке әсер ету әлеуеті жоғары екенін, алайда көркем әдебиетпен салыстырғанда эстетикалық талаптарының өзгеше екенін атап өтеді. Мақалада қазіргі қазақ әдебиеті мысалында бұқаралық әдеби жанрлардың ұлттық сипатқа бейімделуі мен оқырман талғамына сай трансформациялану үдерістері де қамтылады.

Зерттеу барысында көркем мәтінді түсіндіруде герменевтикалық әдіс қолданылса, постмодернистік ағымда жазылған шығармалардың ерекшелігін анықтауда салыстырмалы зерттеу әдісі қолданылған. Сонымен қатар, ғылыми мақаланың нәтижелі болуы үшін зерттеуде салыстырмалы талдау құрылымдық және типологиялық сипатын анықтау барысында шетелдік және отандық ғылыми еңбектер басшылыққа алынған.

Зерттеу жұмысында алынған нәтижелерді жоғары оқу орындарында бұқаралық және желілік әдебиет, әдебиет теориясы мен поэтикасы сияқты теориялық курстарды оқытуда, қазіргі әдебиеттанудағы жаңа бағыттардың қалыптасуын зерттеуде қолдануға болады. Зерттеудің құндылығы қазіргі әдеби үдерістегі жаңа бағыттар мен жаңа сипаттағы бұқаралық әдебиеттің қалыптасу жолын көрсетуімен сипатталады. Мақаланың қорытындысында алынған негізгі тұжырымдар арқылы қазіргі қазақ әдебиетіндегі бұқаралық

әдебиет шығармалары арқылы қалыптасқан заманауи ұғымдар мен қазіргі адамның дүниетанымы мен өмірлік философиясын танытуға болады.

Тірек сөздер: бұқаралық әдебиет, жанрлар, көркемдік талдау, әдебиеттану, детектив, фантастика, қазақ әдебиеті, фэнтези, бұқаралық мәдениет

Кіріспе

Қазіргі заманғы жаһандану процесі мәдениет пен әдебиеттің де табиғатына елеулі өзгерістер енгізуде. Соның ішінде бұқаралық әдебиет – қоғамдағы идеологиялық, танымдық және эстетикалық сұраныстарға жауап беретін ерекше құбылыс ретінде қарастырылады. Бұл әдеби бағыт кең аудиторияға бағытталған, коммерциялық табыс пен танымалдыққа бейімделген, бірақ сонымен қатар, көркемдік сапаны да қамти алатын күрделі мәдени-әдеби феномен болып табылады.

Бұқаралық әдебиеттің жанрлық құрамы сан алуан: детективтен бастап, фэнтези мен ғылыми-фантастикаға дейінгі түрлі бағыттарды қамтиды. Аталған жанрлар тек шетел әдебиетінде ғана емес, қазақ әдебиетінде де даму үстінде. Бұл мақалада бұқаралық әдебиеттің теориялық негіздері мен жанрлық түрлері, олардың көркемдік ерекшеліктері, қазақ әдебиетінде көрініс табуы қарастырылады. ХХІ ғасырдағы мәдениет пен ақпарат тасқыны кезеңінде әдебиеттің көпқырлы формалары ерекше өзектілікке ие болды. Солардың ішінде бұқаралық әдебиет — оқырманның кең ауқымына арналған, тілдік жағынан жеңіл әрі тартымды, сюжеттік құрылымы жағынан динамикалық туындыларды қамтитын әдебиет жанрының бір түрі ретінде ерекшеленеді. Бұқаралық әдебиеттің жанрлық түрлері мен оның көркемдік ерекшеліктері қарастырылады. Мақалада бұқаралық әдебиеттің негізгі жанрларын анықтап, олардың көркемдік, мазмұндық және стилистикалық сипаттарын талдау арқылы қазіргі әдеби кеңістіктегі орны анықталады. Сонымен қатар, бұқаралық әдебиеттің тарихи қалыптасуына сипаттама беріліп, әдеби талғамға әсер ету механизмдері де анықталады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеу барысында Элиф Шафактың «Махаббаттың қырық қағидасы» романына ғылыми тұрғыда зерттеу жүргізе отырып, іргелі ғылыми зерттеулерге атап айтар болсақ, А.Темірболат, М.Аманғазықызы, М.Оразбек және орыс ғалымдары: М.Бахтин, Ю.Лотман, Н.Кузьмина, М.Черняк пен батыс ғалымдары У.Еко, Дж.Фиске, Д.Рэдвей және т.б. ғалымдардың ғылыми зерттеулері негізге алынды.

Зерттеудің мақсаты – бұқаралық әдебиеттің жанрлық түрлері мен ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан жүйелеу және олардың әдеби-стильдік ерекшеліктерін анықтау. Сонымен қатар, мақалада мынадай ғылыми әдістер қолданылды: жанрлық-типологиялық әдіс бұқаралық әдебиеттің ішкі

жанрлық құрылымын анықтауға және әр жанрдың ерекшелігін сипаттауға мүмкіндік берсе, контент-талдау әдеби мәтіндер мен мысалдарда кездесетін негізгі мотивтер, кейіпкерлер жүйесі, стильдік элементтер жүйелі түрде қарастырылды. Мақалада салыстырмалы әдіс қазақ әдебиетіндегі бұқаралық жанр үлгілерін әлем әдебиетіндегі ұқсас бағыттармен салыстыра отырып зерттеу үшін қолданылды.

Нәтиже

Бұқаралық әдебиет – көпшілік оқырманға арналып жазылатын, оқиғасы тартымды, тілі жеңіл, эмоционалды әсерге құрылған көркем шығармалар жиынтығы. Ол көбінесе нарықтық талаптарға бейімделіп, оқырман сұранысына икемделе отырып жазылатын шығарма. Бұл ұғым алғаш рет XX ғасырдың басында Еуропа мен Америкада пайда болып, «mass literature», «popular fiction», «trivial literature» секілді ұғымдармен қатар қолданылды. Ғалымдар бұл әдебиетті жоғары элитарлық әдебиеттен бөліп қарайды [1, 159 б.].

Бұқаралық әдебиеттің басты ерекшелігі - көркемдікке емес, қолжетімділікке басымдық беруінде. Оның басты мақсаты – оқырманға тез әсер ету, эмоция туғызу және көңіл көтеру [2, 211 б.]. Ғалым Н.А.Кузьмина бұқаралық әдебиет туралы: «Көпшілікке арналып жазылған және нарықтық экономика, өнеркәсіптік өндіріс, қалалық өмір салты, бұқаралық коммуникациялық технологияның дамуы, әлеуметтік, экономикалық, адамдар арасындағы қатынастарды біріздендіретін әдебиет» [3, 235 б.] деп пікірін білдірсе, әдебиеттанушы-ғалым Ю.М.Лотман «Әдебиеттің сан жағынан кең тараған бөлігін көрсетуі керек. Белгілі бір топта ол мәдени тұрғыдан толыққанды және осы рөлді орындау үшін қажетті барлық қасиеттерге ие ретінде қабылданады» деп пікір білдірген болатын [4, 142 б.].

Қазақ әдебиеттану ғылымында бұл терминнің нақты теориялық негізделуі аз зерттелгенімен, соңғы жылдары бұл бағытта бірқатар мақалалар мен көпшілік оқырман қызыға оқитын шығармалар жазыла бастады.

Бұқаралық әдебиет оқырманды эстетикалық ләззатпен қатар, эмоционалдық катарсиске, өзіндік таным мен ойтолғамға жетелейді. Адам өмірінде туындайтын түрлі жағдайлар, әлеуметтік қатынастар, махаббат, опасыздық, әділетсіздік секілді мәселелер бұл әдебиетте жиі көрініс табады, сондықтан оқырман өзін кейіпкерлермен салыстырып, ішкі күйзелістерін жеңілдете алады.

«Бұқаралық әдебиет – оқырманның күнделікті өмірдегі әлеуметтік-психологиялық сұранысын қанағаттандыру құралы» [5, 122 б.].

Бұқаралық әдебиеттің дамуына әсер еткен маңызды кезеңдерді атап айтуға болады.

Біріншіден, XVIII ғасырда готикалық романдар мен «реппу

dreadfuls» (арзан, әсерлі кітапшалар) Ұлыбритания мен Францияда кеңінен тарала басталды.

Екіншіден, XIX ғасырдан бастап детектив, мелодрама, тарихи роман жанрлары белсенді дамыды (Пушкин, Дюма, Диккенс).

Ал, үшіншіден XX ғасырда бұқаралық әдебиет айқын құрылымға ие болып, голливудтық кино тілі мен масс-медиа әсерімен дамыды. Бестселлер ұғымы қалыптаса бастады (Кинг, Браун, Коэльо).

Қазақ әдебиетінде бұл бағыт кеңес дәуірінің соңына таман көріне бастады. Дегенмен, ресми идеология «таза көркемдік» пен «социалистік реализмге» басымдық беріп, бұқаралық сипаттағы әдебиетті қабылдай қойған жоқ. Тәуелсіздік кезеңінен кейін бұқаралық әдебиет еркін тыныс ала бастады. Десек те, қазақ әдебиетіндегі біраз шығармалардан бұқаралық әдебиеттің көрінісін байқауға болады. Ә.Нұршайықовтың «Махаббат, қызық мол жылдар» шығармасынан толық демесек те, ішінара көріністерін байқауға болады.

Бұқаралық әдебиет көбіне жеңіл әрі қызықты сюжетті ұсынады, бұл оқырманға күнделікті өмірдің күйбеңінен демалуға мүмкіндік береді. Тіптен бұндай шығармалар адамның көңіл-күйін көтеріп, жағымды эмоциялар да сыйлайды. Бұқаралық әдебиет қарапайым тілде жазылады, сондықтан оны кез-келген жас деңгейіндегі адамдар оңай түсіне алады. Қолжетімділігінің арқасында әдебиетке қызығушылығы аз адамдардың да оқуға деген қызығушылығын артады. Бұқаралық әдебиет заманауи оқиғаларды, трендтерді және адамдардың өмір салтын көрсетуге бейім. Бұл арқылы қазіргі заманның мәдениеті мен құндылықтары көрініс табады. Көптеген адамдар әдебиетке деген қызығушылығын бұқаралық әдебиеттен бастайды. Бұл оны оқырман мәдениетіне алғашқы қадам ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Танымал авторлардың шығармалары әдебиетке деген махаббатты қалыптастыра алады. Бұқаралық әдебиет кейде күрделі әлеуметтік, моральдық немесе этикалық мәселелерді жеңіл формада қозғап, оқырманды ойлануға итермелейді. Мысалы, детектив шығармалар әділеттілік пен қылмысты жазалау мәселесін қозғаса, ал махаббат романдары күнделікті отбасылық қарым-қатынастардың қиындығы мен жолын табу сияқты мәселелер туралы жазады. Бұл әдебиет кино, телесериал, компьютерлік ойындар сияқты басқа да өнер салаларына шабыт береді. Мысалы, Гарри Поттер немесе «Сақиналар әміршісі» сияқты бестселлерлер үлкен мәдени қозғалыстарды тудырып, көптеген оқырманның кітап оқуға деген құлшынысын оятты. Бұқаралық әдебиет түрлі жанрларда жазылады: фантастика, детектив, романтика, триллер, шытырман. Бұл әр адамның өз қызығушылығына сай әдебиет табуына мүмкіндік береді. Сонымен қатар ұлттық мәдениетті немесе тілдің өзін халықаралық деңгейде танымал етуге ықпал етеді десек қателеспейміз. Мысалы, Стивен Кинг, Агата Кристи сияқты авторлар өз елдерінің мәдениетін бүкіл әлемге танытуға септігін

тигізді. Бұқаралық әдебиет көбінесе күнделікті өмірге жақын тақырыптарды қозғайды, сондықтан оқырмандар кейіпкерлердің сезімдері мен оқиғаларын оңай түсінеді. Фантастика мен ғылыми-фантастика жанрлары арқылы жаңа идеялар, технологиялар және болашаққа деген көзқарастар ұсынылады. Бұл қоғамның ғылыми және мәдени дамуына да септігін тигізеді. Бұқаралық әдебиеттің дамуы мен танымал болуы оның жанрлық құрылымының байлығымен тікелей байланысты. Әр түрлі оқырман талғамына сай туындайтын жанрлар бұқаралық әдебиеттің ауқымын кеңейтіп, оны жаппай оқылатын мәдени феноменге айналдырды.

Зерттеу барысында бұқаралық әдебиеттің бірнеше негізгі жанрлары анықталып, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігі, функциясы және тарихи эволюциясы қарастырылды. Детектив жанры – интрига мен логикалық шиеленіске құрылған; фэнтези – миф пен қиял әлеміне негізделсе, романтикалық шығармалар – сезім мен тұлғааралық қатынастарға басымдық береді.

2010 жылы жарық көрген «Қазақ әдебиеті» энциклопедиялық анықтамалығында бұл жанрға: «Детективтік әдебиет (ағыш. didaktikos -әйгілеу, әшкерелеу) - шытырман оқиғалы қылмысты істерді ашуға құрылған шығарма. Детективтік әдебиет сюжеті жұмбақ қылмыс салдарын логикалық пайымдаулар арқылы ашып көрсетуге арналады. Басты кейіпкер ретінде із кесуші заң қызметкерлері немесе тыңшы, барлаушылар мен қылмыскер алынып, алуан түрлі оқиғалар арқылы екі жақтың ашық та астыртын қақтығыстарынан соң қылмыс әшкереленеді. Детективтік әдебиеттің тууы американ жазушысы Э.По «Алтын қоңыз», «Мария Рожениң сыры», «Ұрланған хат», ағылшын жазушысы У.Коллинз «Ақ киімді әйел», «Киелі тас» есімдерімен байланысты» деген сипаттама берілген [6, 373-374 б.].

Детектив жанры – әлем әдебиетінде өзіндік орны бар жанр, әсіресе қазіргі оқырмандар тарапынан қатты қызығушылық тудырып отырған жанрлардың бірі десек болады. Жалпы, детективтік шығармалар шынайы өмірден алынып, сол заманның қылмыс әлемін оқырманға жеткізу үшін жазылады. Осы тұрғыдан алғанда детективтік жанрды қоғам құбылыстарының айнасы деп те айтсақта болады. Детектив жанрдың әсіресе өткен ғасырда қарқынды дамығаны сондай, ол ғылыми зерттеу объектісіне айналып, классикалық немесе зияткерлік детектив, психологиялық детектив, фантастикалық детектив, ирониялық детектив, тарихи детектив, шпиондық детектив, саяси детектив, полицейлік детектив деп, жік-жікке бөлініп жазылып, зерделене стады.

Детектив жанрының негізгі ерекшеліктеріне тоқталсақ:

- Қылмыс және оны ашуға бағытталған логикалық ізденіс;
- Негізгі кейіпкер – тергеуші (полиция, детектив, журналист т.б.);
- Интригалық құрылым, күтпеген бұрылыстар.

Қазіргі қазақ әдебиетінде де детектив жанрында жазылған

шығармаларды айтуымызға болады. Мысалы, Кемел Тоқаевтың «Түнде атылған оқ», Қалмұқан Исабаевтың «Коменданттың жазбалары», Өріс Яшүкірқызының «Жіп тұзақ» атты детектив шығармаларын айтуымызға болады.

«Детектив жанры өзінің құрылымдық ерекшеліктері арқылы оқырманды логикалық ойынға шақырып, оны белсенді қабылдаушыға айналдырады» [1, 135 б.].

«Бұқаралық әдебиет «дәстүрлі, консервативті және орта тілдік семиотикалық нормаға бағытталған, өйткені ол кең оқырмандарға арналған». Онда «прозалық романдардың ресми және мазмұнды анықтайтын үлгілері болып табылатын қатаң жанрлық-тақырыптық ережелер» бар [8, 358]. Бұқаралық әдебиет туындылары өмірдегі шынайы шындық пен оқиғаларды қарапайым, жеңіл тілмен береді. Көбіне авторлар жаңалық пен экспериментке аса қатты ұмтылмайды.

Қазақ әдебиетіндегі қазіргі бұқаралық бағытта жазылып жүрген шығармалар – ұлттық көркемдік дәстүрлер мен бұқаралық жанр синтезінің үлгілері ретінде талданды.

Бұқаралық әдебиет тек коммерциялық сипатпен шектелмей, қоғамдағы идеологияны қалыптастырушы күш ретінде де маңызға ие. Оның эстетикалық құндылығы мен тәрбиелік әлеуеті ескерілмей қалмауы тиіс. Бұл тұжырым Р.Уильямс пен Дж.Фискенің мәдени теорияларымен үндеседі [10, 11].

Бұқаралық әдебиетке түрлі көзқарастар қалыптасқан:

• **Негативтік көзқарас:** Теодор Адорно мен Макс Хоркхаймер бұқаралық мәдениетті «мәдени индустрия» деп, оны адамның шығармашылық әлеуетін жоятын күш ретінде бағалайды.

• **Позитивтік көзқарас:** Джон Кэри бұқаралық әдебиетті халықтың рухани қажеттілігін қанағаттандыратын маңызды құбылыс ретінде сипаттайды.

• **Жағдайлық көзқарас:** Умберто Эко бұқаралық әдебиеттің де өзіндік құрылымдық, көркемдік үлгісі бар екенін және оның да эстетикалық жүйесі болатынын дәлелдеген.

Бұқаралық әдебиеттер стресстік немесе қиын жағдайда оң әсер етуі мүмкін, тіпті суицидтен аулақ болуға көмектеседі. Мысалы, әйел тақырыбындағы романдардың кейіпкерлері көптеген кедергілерді жеңіп, бірақ соңында қалаған мақсатына жетіп, бақытты болатын шығармаларды оқу махаббаттан немесе мансаптан көңілі қалған әйелдерге жарқын болашаққа деген сенімдерін сақтауға және қазіргі басындағы қиын жағдайды уақытша немесе өтпелі деп қабылдауға көмектеседі [9, 345 б.].

Талқылау

Махаббат тақырыбында жазылған романдар бұқаралық жанрлардың ең танымал әрі оқырмандар сүйіп оқитын шығармалардың бірі. Бұл жанрдың

тарихы орта ғасырдағы рыцарлық романдар мен «трагедиялық махаббат» желісі бар аңыздардан бастау алады. Қазіргі махаббат романдары көбіне екі кейіпкер арасындағы сезімдік байланысқа, олардың қарым-қатынасының шиеленісті даму процесіне құрылады. Бұл жанрдың ерекшеліктері:

- Ең басты назар – махаббат пен сезімге аударылады;
- Тілі жеңіл әрі эмоциялық баяндау;
- Шығарманың соңы «Бақытты сәттермен» аяқталады.

Көптеген зерттеушілер бұл жанрды әйелдер аудиториясына бағытталған әдебиет деп есептейді [2, 242 б.]. Қазіргі жастар арасында туындылары сұранысқа ие махаббат тақырыбындағы шетелдік және қазақ жазушыларының бірнеше шығармалары бар. Атап айтар болсақ, түріктің жазушысы Элиф Шафактың «Махаббаттың қырық қағидасы» мен Перизат Мырзахметтің «Өмірдің ат М» шығармаларын айтуымызға болады. Бұл шығармалардың тілі жеңіл, әрі оқырман сұранысына ие болған туындылардың бірі. Элиф Шафак – қазіргі таңда Түркияның ең атақты әйел жазушыларының бірегейі. Жазушының әр кітабы бестселлер боп жатыр. Оның шығармаларында мәдени ерекшелік пен ұлттық стереотиптер ерекше ояумен беріледі. Жазушының шығармасының бұлай ерекше стильде жазуы әлеуметтік-саяси, діни, философиялық ағымдардың әсерінен болуы да мүмкін. Элиф Шафактың кітаптары әлемнің 55 тіліне аударылған танымал жазушы. Жазушының махаббат тақырытында жазылған «Махаббаттың қырық қағидасы» BBC-дің екшеген «Адам дүниетанымын қалыптастыратын 100 роман» тізіміне енген.

Элиф Шафактың «Махаббаттың қырық қағидасы» туындысын оқығаннан кейін, шығармада сөз етілген махаббат адамның адамға деген сүйіспеншілігі ме, әлде пенденің Жаратқанға деген махаббаты ма деген ойға келесің. Махаббат – ол біртұтас әлем. Пенде баласы оны өзінің шектеулі санасымен қанша жерден бөлшектеуге бейім тұрса да, ол әрдайым тұтастықты білдіреді. «Махаббаттың қырық қағидасын» оқып отырып ойың үнемі өзінді іздеуге, өзінді тануға бағыттала береді. Махаббат бұл мәңгілік өлмейтін тақырып. Бірақ оның қыр-сыры әрқилы екеніне көбіне мән бермейтінімізді осы шығарманы оқығаннан кейін түсінесің. Шығарманы оқыған соң әлеміңді қайтып түзіп шығасың. Өмірлік құндылықтарыңды бүтіндейсің. Енді осының қажеті жоқ деген армандарыңды қайта тірілтіп, көзқарасың өзгереді. Осы уақытқа дейін істеуге қорыққан істерге бет бұрасың.

Элиф Шафактың «Махаббаттың қырық қағидасы» романы – қазіргі түрік әдебиетіндегі көркемдік тереңдігі мен философиялық мазмұны арқылы ерекшеленетін туынды. Бұл шығармада автор сопылық ілімді, рухани өсу мен махаббаттың мәнін көркем тілмен жеткізеді. Романдағы ең басты тақырып – құдайылық (рухани) және адами махаббат. Махаббат бұл шығарманың өзегі ретінде алынып, оның шекарасы кеңейтіледі, яғни рухани сүйіспеншілік ол шығармада Шамс пен Румидің достығы арқылы

беріледі. Ал, ер мен әйел арасындағы махаббатты Элла мен Азиз арасындағы қарым-қатынас арқылы суреттейді. Сонымен қатар, шығармадағы ең басты мәселенің бірі өмірде өз-өзінді сүю мен тану болып табылады.

Шығарманың бас кейіпкері Элланың ішкі дүниесінің өзгеруі – адамның рухани оянуы мен өзін-өзі тануының символы. Элланың образы арқылы автор әр адам махаббат арқылы өзін таба алатынын меңзейді. Романның тағы бір ерекшелігі ол шығарма құрылымы **параллельді хикаялар арқылы** өрбиді – бір жағында қазіргі заман кейіпкерлері, екінші жағында тарихи-мистикалық кейіпкерлер бейнеленген. Романдағы Шамс Тебризидің 40 қағидасы – ислам сопылығының рухани жолын бейнелейді. Бұл қағидаларда:

- Адам мен Құдай арасындағы байланысты түсіну;
- Өз нәпсісін тазартып, жүректі махаббатқа толтыру;
- Дүниелік пен руханилықтың теңгерімі;
- Қоғамдық нормалар мен ішкі сенімнің қарама-қайшылығы көрсетіледі.

Оқырман роман арқылы: сопылық іліммен танысады. Махаббаттың дін, мәдениет, әлеуметтік шеңберлерден жоғары тұрғаны баяндалады. Сонымен қатар, өмірде өзін-өзі тану мен кешіру идеясын ұғынады.

Элиф Шафактың бұл туындысы – адамзаттық құндылықтарды, руханият пен махаббатты дәріптейтін көркем әрі философиялық шығарма. Роман оқырманға өмірге, дінге, махаббатқа жаңаша көзқараспен қарауға жол ашады. Әр қағида – жеке өмір сабағы. Бұл роман қазіргі адамзатқа ең қажет – рухани ізденіс пен махаббат жолының шырақшысы бола алады.

Шығармада Шамс Тебризидің мынандай сөзі бар: *«Қырық қағида өмірдің қырық қырын көрсетеді»*. Осы сөйлем романның бүкіл мазмұнын айқындап тұрғандай. Романдағы махаббат – діни, философиялық және адами мағынада түсіндіріледі. Шафак махаббатты трансценденттік деңгейге көтеріп, оны жаратылыс пен болмыстың өзегі ретінде суреттейді.

Романда махаббат туралы Шамстың мынадай нақыл сөзі бар: «Нағыз махаббат сені ішкі тыныштыққа емес, дауылға жетелейді. Махаббат – сені өзгертетін от».

Мұнда махаббат – жай сезім емес, **рухани** тазару мен өзін-өзі тану құралы. Шамстың қағидаларында махаббат – Құдайға апарар жол.

Романның басты кейіпкері Элла – сырт көзге үлгілі әйел, бірақ ішкі жан дүниесі бос әрі жалған құндылықтармен шырмалған, тұрмыстық күйбең тірліктен шаршаған, ішкі тыныштығын жоғалтқан әйел. Ол Азиз Захармен хат алмасу арқылы ішкі оянуға бет алып, өмірі өзгереді.

«Мен махаббат жайлы жазамын. Өйткені мен өзімді де, сені де, бәрін махаббат арқылы танимын» – дейді Азиз Эллаға жазған хатында. «Жазғандарың менің жүрегімді оятты... Мен алғаш рет өзімді шынайы сезіндім». Бұл Элланың Азизге жазған жауабы. Бұл сөйлемдер Элланың

ішкі трансформациясының бастауы болып табылады. Ол арқылы оқырман да ішкі сұрақтарға жауап іздей бастайды. Шығармада Элланың рухани өзгерісі Румидің сопылық жолға бет бұруымен үндеседі. Екеуі де махаббат пен сенім арқылы өмірде «өздерін табады».

Шамс Тебризидің Мәулана Румимен кездесуі – романның екінші желісінің өзегі. Бұл қарым-қатынас арқылы сопылықтағы пір мен шәкірт, шынайы дос пен жүрек үндестігі секілді ұғымдар ашылады.

«Ұстаз – саған ілім беретін адам емес. Ұстаз – ішіңдегі жарықты жағатын шамшырақ». Бұл тұста Руми мен Шамстың достығы – екі рухтың тоғысуы, сопылықта «фана» күйіне жетудің мысалы.

«Махаббаттың қырық қағидасы» – тек тарихи роман емес, қазіргі қоғамдағы рухани дағдарыс пен мән іздеудің көрінісі. Элланың оқиғасы арқылы қазіргі заман адамының ішкі дағдарысы, материалдық өмір мен руханилықтың қарама-қайшылығы, отбасы, сенім, таңдау мәселелері көтеріледі.

«Махаббаттың қырық қағидасы» – терең рухани-философиялық шығарма. Ол тек көркем әдебиет емес, өмірлік сабақ, рухани бағыт. Элиф Шафак бұл туындысында сопылық ілімді заманауи формада ұсына отырып, адамзатқа махаббат, кешірім, еркіндік секілді ұлы құндылықтарды қайта еске салады. Бұл роман – жүрекпен оқуға тиіс кітап десек қателеспейміз. Себебі, романда Шамс былай дейді: *«Махаббат – ақиқаттың есігі. Сен махаббатпен тыныс алмасаң, тірі емессің»* осы сөз – романның жүрегі іспеттес. Элиф Шафак махаббат, сенім, еркіндік, руханият мәселелерін романда терең талдап, оқыrmанды өз жүрегінің ішіне үңілуге итермелейді. Бұл роман – адам болмысы мен махаббаттың мәні жайлы ойландыратын көркем дүниелердің бірі болып табылады.

Роман көркем ғана емес, терең философиялық мәнге ие шығарма. Десек те, шығарма тілі көпшілік оқырманға оқуға жеңіл. Автор оқыrmанды тек оқиғаға куә етіп қоймай, өз жан дүниесіне үңілуге, ойлануға, қайта жаңғыруға, бақытты болуға итермелейді. Романның тілі – жай көркем баяндау құралы емес, нағыз рухани құрал. Элиф Шафак діни, сопылық және психологиялық мағыналарды бейнелеу үшін символдар мен метафораларға жиі жүгінеді. Мысалы, романда махаббатты былай суреттеген: *«Махаббат – бұл су. Суды тұншықтыру мүмкін емес. Ол өз жолын бәрібір табады».* Осы сөйлем арқылы автор махаббаттың табиғи, бөгетке бағынбайтын күш екенін бейнелейді. Мұнда су – символ, ал махаббат – рухани қуат болып табылады.

Романда әр тарау әртүрлі кейіпкердің атынан баяндалады. Осы тәсіл авторға әр кейіпкердің рухани, әлеуметтік, мәдени деңгейіне сай стиль мен лексиканы қолдануға мүмкіндік береді. Мысалы:

• Элла – қазіргі заман адамы, оның тілі қарапайым, ішкі монологқа жақын.

- Шамс – сопы, оның тілі бейнелі, терең философия мен афористік.
- Руми – ақын, ойшыл, оның тілінде поэтикалық әрі дінге негізделген лексика басым.

«Шынайы сопы ешкімді айыптамайды. Ол бәрінен өз бейнесін көреді» – бұл сөйлем философиялық әрі әмбебап тілмен берілген.

«Кез-келген автордың жекелеген шығармаларын талдап, баға беріп, ондағы кейіпкерлердің типаждарын айқындау үшін, басқа да зерттеулер мен көптеген автордың бейнесін салыстыра отырып талдау қазіргі зерттеулердің негізі болып отыр» [13, 482 б.].

Қорытынды

Бұқаралық әдебиет жанрлары – әдеби үдерістің ажырамас бір бөлігі. Олар оқырман сұранысын қанағаттандырумен қатар, әдебиеттің ықпал ету аясын кеңейтеді. Бұқаралық жанрлар арқылы авторлар көркем тілді қолжетімді етіп, көпшілікке идеяны жеткізудің тиімді жолдарын табады.

Бұқаралық әдебиет – бүгінгі қоғамдағы маңызды көркем құбылыс. Жанрлық әртүрлілігі оның кең таралуына және түрлі аудиториямен байланыс орнатуына сеп болып отыр. Қазақ әдебиетінде де бұқаралық бағыт айқындалып келеді. Зерттеу барысында бұқаралық әдебиеттің жанрлық сипаты, көркемдік ерекшелігі және ұлттық әдебиеттегі орны анықталды. Алдағы уақытта осы бағыттағы шығармаларды теориялық тұрғыда жүйелеу мен жанрлық жіктеу терең зерттеуді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Eco U. The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts. – Bloomington: Indiana University Press, 2005. – 267p.

[2] Radway J. Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1991. – 315p.

[3] Кузьмина Н.А. Интертекст тема с вариациями: Феномены языка и культуры в интертекстуальной интерпретации. Монография. – М., 2018. – 272 с.

[4] Лотман Ю. М. Культура и взрыв. – М.: Гнозис; Издательская группа «Прогресс», - 1992. – 272 с.

[5] McQuail D. Mass Communication Theory. – London: Sage Publications, 2010. – 275 p.

[6] «Қазақ әдебиеті» энциклопедиялық анықтамалығы. Құраст.Б.Әбдіғазизұлы. –Алматы: «Аруна Ltd», 2010. – 573 б.

[7] Dovush Olga. The ideology of mass literature: American model vs soviet. ZESZYT 60/2009. – Pp. 141-150. https://www.ur.edu.pl/files/ur/import/Import/2012/5/sar_v6_14.pdf

[8] Черняк М.А. Массовая литература XX века: учебное пособие. – М.: Флинта, - 2014. – 524 с.

[9] Temirbolat A.B., Abdikulova, R.M., Kalkabaeva S.A., Ospanova, A.A., & Ospanova A.A.. Transformation of Novel's genre in modern literature // Mediterranean Journal of Social Sciences. – 2015. – №6 (4S2). – Pp. 333-339. https://www.researchgate.net/publication/281496998_Transformation_of_Novel's_Genre_in_Modern_Literature

[10] Уильямс Р. Культура и общество. – Москва: Прогресс, 2001. – 418 с.

[11] Фiske Дж. Введение в коммуникационные исследования. – Санкт-Петербург: Ювента, 1996. – 345 с.

[12] Элиф Шафак. Махаббаттың қырық қағидасы. Түрік тілінен аударған Б.Әділбай, Е.Арыққарақызы. - 2024. – 404 б.

[13] Аманғазықызы М., Оразбек М.С. Қалалық прозадағы кейіпкерлер типологиясы // Абылай хан ат. ҚазХКЖӨТУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – 2025. – №1 (76). – Б. 478-494. <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/1631/526>

REFERENCES

[1] Eco U. The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts. – Bloomington: Indiana University Press, 2005. – 267p.

[2] Radway J. Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1991. – 315p.

[3] Kyzmina N. A. Intertekst variatsialary bar taqyryp: intertekstýaldy interpretasiadaғы til men mádeniettiń qubylystary [Intertext theme with variations: Phenomena of language and culture in intertextual interpretation]. Monografiya. – M., 2018. – 272 s. [in Rus].

[4] Lotman Iy. M. Mádeniet jáne jarylys [Culture and explosion]. – M.: gnoz; Progres baspa toby, 1992. – 272 s. [in Rus].

[5] McQuail D. Mass Communication Theory. – London: Sage Publications, 2010. – 275 p.

[6] “Qazaq ádebieti” ensiklopedialyq anyqtamalyғы [Encyclopedic reference book “Kazakh literature”]. Qurast.B.Ábdigaziyuly. – Almaty: “Arýna Ltd”, 2010. – 573 b. [in Kaz].

[7] Dovush Olga. The ideology of mass literature: American model vs soviet. ZESZYT 60/2009. – Pp. 141-150. https://www.ur.edu.pl/files/ur/import/Import/2012/5/sar_v6_14.pdf

[8] Chernák M. A. XX ғасырдың бұқаралық әдебиеті [Mass literature of the twentieth century]. Oqý quraly. – M.: Flinta, 2014. – 524b. [in Kaz].

[9] Temirbolat A.B., Abdikulova, R.M., Kalkabaeva S.A., Ospanova, A.A., & Ospanova A.A.. Transformation of Novel's genre in modern literature // Mediterranean Journal of Social Sciences. – 2015. – №6 (4S2). – Pp. 333-339. https://www.researchgate.net/publication/281496998_Transformation_of_Novel's_Genre_in_Modern_Literature

[10] Ýıláms R. Mádeniet jáne qoǵam [Culture and society]. – Máskeý: Progres, 2001. – 418 s. [in Rus].

[11] Fiske Dj. Komýnikasiylyq zertteýlerge kirispe [Introduction to Communication Research]. – Sankt-Peterbýrg: Iýventa, 1996. – 345 s. [in Rus].

[12] Elif Shafak. Mahabbattyń qyryq qaǵıdasy [Forty principles of love]. Túrık tilinen aýdarǵan B.Ádilbai, E.Aryqqaraqyzy. – 2024. – 404 b. [in Kaz].

[13] Amanǵazyqyzy M., Orazbek M.S. Qalalyq prozadaǵy keipkerler tipologiasy [Typology of characters in urban prose] // Abylai han at. Qazhqıátý Habarshysy. “Filologıa ǵylymdary” seriesy. – 2025. – №1 (76). – B.478-494. <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/1631/526>. [in Kaz].

ЖАНРОВЫЕ ВИДЫ И ОСОБЕННОСТИ МАССОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Серікжанова М.С.¹, Сейсенбиева Э.С.², Умирджанова Ж.Т.³

^{1,2} Казахский национальный университет им. аль-Фараби

Алматы, Казахстан

³ Специализированный лицей «Арыстан». Алматы, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются жанровые разновидности массовой литературы и их художественные особенности с точки зрения литературоведения. Массовая литература изучается как совокупность художественных произведений, ориентированных на широкую аудиторию и соответствующих требованиям современной культуры потребления. В фокусе анализа – история становления массовой литературы, её идеологические и культурные функции, жанровая классификация и особенности художественного языка.

Основная цель исследования – определение места и значения массовой литературы в обществе, оценка художественной возможности массовой литературы на научной основе и рассмотрение ее как важной части литературного процесса. В исследовании отмечается, что массовая литература имеет высокий потенциал воздействия на публику, однако эстетические требования отличаются по сравнению с художественной литературой. В статье на примере современной казахской литературы освещаются процессы адаптации массовых литературных жанров к национальному характеру и трансформации в соответствии с читательскими вкусами.

В ходе исследования применялся герменевтический метод в интерпретации художественного текста, применялся сравнительный метод исследования в определении специфики произведений, написанных в постмодернистском потоке. Кроме того, для результативности научной статьи в исследовании при определении структурно-типологического характера сравнительного анализа руководствовались зарубежными и отечественными научными работами.

Результаты, полученные в исследовательской работе, могут быть использованы при преподавании в вузах таких теоретических курсов, как массовая и сетевая литература, теория и поэтика литературы, при изучении формирования новых направлений в современном литературоведении. Ценность исследования характеризуется отражением новых направлений в современном литературном процессе и пути формирования массовой литературы нового характера. Через основные выводы, полученные в заключении статьи, можно выразить современные понятия и мировоззрение, и жизненную философию современного человека, сформированные произведениями массовой литературы в современной казахской литературе.

Ключевые слова: массовая литература, жанры, художественный анализ, литературоведение, детектив, фантастика, казахская литература, фэнтези, массовая культура

GENRE TYPES AND FEATURES OF MASS LITERATURE

Serikzhanova M.S.¹, *Seisenbieva E.S.², Umirdzhanova Zh.T.³

^{1,*2} al-Farabi Kazakh National University^{1,2} Almaty, Kazakhstan

³Specialized Lyceum «Arystan», Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article provides a comprehensive literary analysis of the genres and characteristics of mass literature from a literary studies perspective. Mass literature is considered a collection of artistic works aimed at a wide readership, shaped by the demands of modern consumer culture and popular aesthetics. The study examines the historical development, ideological and cultural functions, genre typologies, and artistic features of mass literature.

The main purpose of the research is to determine the place and importance of mass literature in society, to evaluate the artistic possibilities of mass literature on a scientific basis and to consider it as an important part of the literary process. The study notes that mass literature has a high potential for influencing the public, but aesthetic requirements differ compared to fiction. Using the example of modern Kazakh literature, the article highlights the processes of adaptation of mass literary genres to national character and transformation in accordance with readers' tastes. The scientific significance of the work lies in the fact that the image of the city depicted in literary works is distinguished by the formation in modern Kazakh literature and the differentiation of artistic techniques used in its creation, and the definition of a new direction in the literary process.

In the course of the research, the hermeneutic method was used in the interpretation of a literary text, and a comparative research method was used to determine the specifics of works written in the postmodern stream. In addition, for the effectiveness of a scientific article in the study, foreign and domestic scientific papers were used to determine the structural and typological nature of

comparative analysis.

The results obtained in the research work can be used in teaching such theoretical courses at universities as mass and online literature, theory and poetics of literature, and in studying the formation of new trends in modern literary studies. The value of the research is characterized by the reflection of new trends in the modern literary process and the ways of forming mass literature of a new character. Through the main conclusions obtained in the conclusion of the article, it is possible to express modern concepts and the worldview and philosophy of life of a modern person, formed by the works of mass literature in modern Kazakh literature.

Keywords: mass literature, genres, literary analysis, literary studies, detective fiction, science fiction, Kazakh literature, fantasy, popular culture

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 13.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет:

Серікжанова Маржан Серікжанқызы – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: marzhi-91@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-0169-5138>

Сейсенбиева Элеонора Сарсеналиевна – хат-хабар үшін автор, PhD, аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: elka1975@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5198-9280>

Умирджанова Жанар Тоқтарбайқызы – филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, «Арыстан» мамандандырылған лицейі. Алматы, Қазақстан, e-mail: Omirzhanova@List.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5198-9280>

Информация об авторах:

Серикжанова Маржан Серикжановна – PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: marzhi-91@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-0169-5138>

Сейсенбиева Элеонора Сарсеналиевна – автор для корреспонденции, PhD, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: elka1975@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5198-9280>

Умирджанова Жанар Тоқтарбайқызы – кандидат филологических наук, старший преподаватель, Специализированный лицей «Арыстан». Алматы, Казахстан, e-mail: Omirzhanova@List.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5198-9280>

Information about the authors:

Serikzhanova Marzhan Serikzhanjvna – doctoral student of the Kazakh National University named after Al-Farabi University, Almaty, Kazakhstan
e-mail: marzhi-91@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-0169-5138>

Seisenbiyeva Eleonora Sarsenaliyevna – corresponding author, PhD, Senior Lecturer Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, -mail: elka1975@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5198-9280>

Umirdzhanova Zhanar Tokhtarbayevna – Candidate of Philological Sciences, Senior lecturer Specialized Lyceum «Arystan», Almaty, Kazakhstan, e-mail: Omirzhanova@List.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5198-9280>

ӘОЖ 821.512.122

ГТАХР 821.512.122.0.09

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.041>

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ «АВТОРЛЫҚ КОЛЛИЗИЯ» ҰҒЫМЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

*Умирбаев А.С.¹, Кушкимбаева А.С.², Абдрахманова Ж.М.³

*^{1,2} Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
Ақтөбе, Қазақстан

³Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
Атырау, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада «авторлық коллизия» ұғымының қазақ және шетел әдебиеттануындағы теориялық негіздері мен көркем шығармалардағы көрініс формалары жан-жақты талданады. Автор көркем әдебиеттегі коллизияның тарихи-саяси контекстпен байланысын, кейіпкер табиғатындағы ішкі және сыртқы қақтығыстардың типтерін, сондай-ақ авторлық сана мен көркем мәтін арасындағы поэтикалық қатынастар жүйесін саралайды. Мақалада Гегельдің диалектикалық эстетикасынан бастап, Бахтиннің диалогтық теориясы мен Харольд Блумның «эсер ету» концепциясына дейінгі шетел әдебиеттануындағы тұжырымдар қазақ ғалымдарының (А. Байтұрсынұлы, М. Әуезов, Р. Бердібаев, Б. Құралқанова) еңбектерімен салыстырыла қарастырылады. Зерттеуде Ю.А. Озеров ұсынған көркемдік коллизияның типологиясы, К.Г. Шаззоның жанрлық жіктеуі, В.Е. Хализевтің поэтикалық құрылымға қатысты көзқарастары негізінде әдеби шығармадағы коллизияның композициялық және идеялық-мазмұндық қызметі айқындалады. Авторлық коллизия көркемдік бейне мен сюжет түзілімінде шешуші рөл атқара отырып, әдеби туындының көркемдік тұтастығын қамтамасыз ететін эстетикалық механизм ретінде қарастырылады. Мақаланың ғылыми маңыздылығы – авторлық коллизия ұғымының әдеби теориядағы орны мен табиғатын жүйелі түрде ашып, отандық әдебиеттануға жаңа көзқарас ұсынуында. Бұл зерттеу автор–мәтін–кейіпкер арасындағы күрделі қатынасты поэтикалық деңгейде пайымдауға мүмкіндік береді. Зерттеу әдіснамасы – салыстырмалы-типологиялық, мазмұндық-семантикалық, интерпретациялық және классификаторлық әдістерге сүйене отырып, қазақ және шетел әдебиетіндегі көркемдік қақтығыстардың типтері сарапқа алынды. Зерттеу қорытындысы – авторлық коллизия көркем мәтін құрылымында орталық тұғырда тұратыны дәлелденді. Оның көркемдік, идеялық және психологиялық мазмұнды өзара байланыстыра отырып, әдеби шығарманың эстетикалық тұтастығын қамтамасыз ететіні анықталды. Мақаланың негізгі мақсаты – ұғымдық-теориялық аппаратты нақтылап, отандық әдебиетке тән авторлық сана

Қазақ және шетел әдебиетіндегі «авторлық коллизия» ұғымының зерттелуі

мен қақтығыс табиғатының терең сипаттамасын ұсыну, сонымен қатар әдебиеттану тұрғысынан «авторлық коллизия», «қақтығыс» терминдеріне түсінік бере отырып, басты негізгі ерекшеліктерін айқындау, сол арқылы қазақ әдебиеттану тұрғысынан бағамдау. Осы ретте жанрлық, құрылымдық астарларын қарастыруды басты міндет ретінде ала отырып, зерттеу сұрақтарын практикалық негізде ұштастырдық. Зерттеу қорытындысының практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелері әдебиет теориясы, поэтика, салыстырмалы әдебиеттану салаларында, сондай-ақ жоғары оқу орындарындағы көркем мәтін талдау курстарында пайдалануға жарамды. Сонымен қатар, көркем шығарма құрылымын когнитивтік және эстетикалық тұрғыдан талдауға бағытталған әдістемелік құрал ретінде де тиімді қолдануға болады.

Тірек сөздер: авторлық коллизия, көркем қақтығыс, драмалық тартыс, кейіпкер, прозалық құрылым, эстетикалық категория, нарративтік стратегия, әдеби салыстырмалы талдау, әдеби ағымдар

Кіріспе

Қақтығыс, тартыс, коллизия – көркем шығарманың идеялық және композициялық негізін құрайтын ұғымдар. Әдебиетте бұл ұғымдар кейіпкер болмысын ашудың, сюжет динамикасын қалыптастырудың және авторлық ұстанымды білдірудің басты құралдарының бірі болып табылады. Мақалада осы ұғымдардың ара-жігі мен өзара байланысы, олардың тарихи, философиялық және эстетикалық тұрғыдан қарастырылуы, сонымен қатар қазақ және шетел әдебиеттануында қалай зерттеліп келгендігі талданады. Коллизия – бұл көркем мәтіндегі кейіпкерлер арасындағы немесе кейіпкердің ішкі әлеміндегі қарама-қайшылықтардың көрінісі. Ю.А.Озеров коллизияны он түрлі типке жіктейді: әлеуметтік, моральдық, психологиялық, философиялық, тарихи, этикалық, ішкі, ситуациялық, мінездік және айқындаушты қақтығыстар [1]. М.Әуезов коллизияны тек драмалық шығармалармен шектемей, прозада да көркемдік заңдылық деп таниды [2]. Р.Бердібаев, З.Қабдолов, Б.Құралқанова секілді зерттеушілер шығарманың идеялық тереңдігі мен тартыс табиғаты арасындағы тығыз байланысты баса көрсетеді. Повестік жанрда әсіресе ішкі психологиялық конфликт, кейіпкердің мінездік эволюциясы басымдыққа ие.

Қазіргі әдебиеттануда «авторлық коллизия» ұғымы көркем шығарманың басты теориялық категорияларының бірі болып саналады. Ол тартыс, конфликт, кейіпкердің ішкі жан дүниесі мен әлеуметтік орта арасындағы қайшылықтар арқылы айқындалады [3], [4] Бұл ұғым тек дәстүрлі әдебиет теориясында ғана емес, қазіргі нарратология мен когнитивтік әдебиеттануда да кеңінен қарастырылуда [5].

«Авторлық коллизия» терминін әдебиеттану, лингвистика, әлеуметтану, құқықтану сынды салалардағы қазақ және шетел ғалымдары,

зерттеушілері, сыншылары әртүрлі контекстегі мағынасын зерттегені жайында айтылады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Автор мен мәтін арасындағы диалогтық қарым-қатынас мәселелерін М.М. Бахтин жан-жақты талдаған [3, с. 56]. Оның пікірінше, кез келген көркем туындының негізінде көпдауыстылық пен ішкі қақтығыс жатыр.

Әдеби коллизияның категория ретіндегі мәнін Хализев [4, с. 63] нақтылай отырып, оны көркем шығарманың құрылымдық өзегіне айналдырады. Ал Eagleton [6] әдеби теорияда тартыс ұғымын мәдениет пен идеология арасындағы байланысты түсіндіру үшін қолданады. Руан [7] болса, нарратологиялық тұрғыдан коллизияны оқиғаның құрылымдық өзегін құрайтын басты элемент деп бағалайды.

Қазақ әдебиетінде бұл ұғымның ұлттық сипатын айқындауда М. Мырзахметұлы [8] еңбектері құнды. Ол Әуезов шығармашылығы арқылы авторлық ұстаным мен ұлттық дүниетаным арасындағы байланысты көрсеткен. Қазақ прозасында тартыстың табиғатын зерттеген Б. Әбдіғазиев [9, 456.] коллизияның кейіпкердің ішкі жан дүниесін ашудағы рөлін ерекше атап өтеді.

Заманауи зерттеулерде коллизия ұғымы кеңейтілген сипатта қарастырылады. Мысалы, Гаврилова [10] көркем мәтіндегі қақтығысты әлеуметтік-психологиялық контекстімен байланыстырады. Ал Weninger [5, р.89] конфликтін көпқырлы дискурстық категория ретінде талдайды.

Зерттеудің теориялық негізін әдебиеттану ғылымындағы қақтығыс пен коллизия ұғымына арналған шетелдік және отандық зерттеулер құрайды. Негізгі теориялық-методологиялық тірек ретінде Г.В. Гегельдің эстетикалық тұжырымдары, М.М. Бахтиннің диалогтық концепциясы, Ю.А. Озеровтің көркем коллизия типологиясы, К.Г. Шаззо мен В.Е. Хализевтің көркем қақтығысқа байланысты поэтикалық пайымдары алынды. Сонымен қатар қазақ әдебиеттануындағы А. Байтұрсынұлы, М. Әуезов, Р. Бердібаев, Б. Құралқанова сынды ғалымдардың шығармашылық мұралары зерттеу нысаны ретінде қарастырылды.

Материал ретінде XIX–XX ғасырлардағы орыс, батыс және қазақ әдебиетіндегі прозалық және драмалық туындыларда орын алатын қақтығыс типтері мен көркем коллизия мысалдары пайдаланылды. Мысалы, Шыңғыс Айтматовтың «Плаха» романы, Н.Г. Чернышевскийдің «Не істеу керек?» шығармасы, В.Г. Распутин, А.П. Чехов, Гоголь, сондай-ақ М. Әуезовтің драмалық және прозалық шығармалары.

Зерттеу барысында қолданылған әдістер: *Салыстырмалы-типологиялық әдіс* – шетел және қазақ әдебиетіндегі авторлық коллизияны салыстыра зерделеу үшін; *Мазмұндық-семантикалық талдау* – көркем мәтін ішіндегі ішкі және сыртқы тартыс элементтерін ашу үшін;

Интерпретациялық талдау – кейіпкер болмысындағы психологиялық және моральдық қайшылықтарды саралау үшін; *Классификаторлық әдіс* – Ю.А. Озеров пен Б.Құралқанова ұсынған типологиялар негізінде коллизия түрлерін жүйелеу үшін; *Контекстуалды талдау* – әдеби туындыны тарихи-әлеуметтік, мәдени-эстетикалық кеңістікте түсіндіру үшін қолданылды.

Осы әдістерді кешенді қолдану зерттеудің теориялық мазмұнын негіздеп, көркем шығармадағы авторлық коллизияның көпқырлы табиғатын жан-жақты ашуға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Қақтығысты әдебиетте зерттеудің маңызды аспектілерінің бірі – оның тарихи контексті және уақыт өте келе дамып, жаға сипатқа ие болуы. Әртүрлі дәуірлер мен мәдениеттердің шығармаларын талдай отырып, біз қайшылықтардың әр түрлі кезеңдерде өзекті болғанын және олардың өз заманының әлеуметтік және саяси шындықтарын қалай бейнелегенін көре аламыз. Оған мысал ретінде XIX ғасырдың әдебиетінде бейнеленген ақсүйектер мен буржуазия арасындағы қақтығыстар, отаршылдық кезеңіндегі нәсілдік қайшылықтар немесе қырғи қабақ соғыс дәуіріндегі идеологиялық қақтығыстарды алып қарастыруға болады.

Аталған терминнің әдеби контекстегі мағынасын зерттеген ғалымдардың алғашқылары ретінде Рене Гигард, Гегель, Лессинг, Фридрих Шлегельді және т.б. айтуға болады. Рене Гигард әдебиеттегі қақтығыс пен коллизияның рөліне талдау жасай отырып, мимезис теориясын ойлап тапты. Ал неміс романтигі Фридрих Шлегель өнерді «коллизиялық сана-сезім» ұғымымен аастастыра зерттеген.

Жалпы шетел әдебиеттану ғылымында коллизия теориясын зерттеу нысанына алған көптеген ғалымдар бар. Олардың қатарына Виноградов В. В., Лотман Ю. М., Тимофеев Л. М., Поспелов Г. Н., Лихачев Д. С., Бахтин М. М., Максимов Д. Е. және т.б. зерттеушілерді жатқызамыз. Олардың көркем қақтығыстың эстетикаын түсінуіне, біз жоғарыда айтып өткен философ Гегельдің қақтығыс туралы ілімі және оның марксистік теориямен диалектикоматериалистік негіздемесі үлкен әсер етті. Гегельдің ілімі бойынша, қақтығыс – бұл коллизия. Ол қақтығыс үйлесімділіктің бұзылуынан туындайды, ал оның салдары қарама-қарсы екі жақтың күресімен ұласып, нәтижесі екі қарама-қайшылықтың біреуінің екіншісін жеңуімен шешілу керек деп санайды. Ал бұның ең ақырғы нәтижесі бастапқы үйлесімділікті қалпына келтірумен аяқталу қажет. Себебі коллизияның өзегі – болмауы тиіс және ұзақ өмір сүрмейтін бұзушылық. Сондай-ақ, Гегель коллизияны әрекет емес, керісінше жасалатын әрекеттің алғышарты ретінде қарастырады. Демек қақтығыс – өткір жанжалды жағдай. Ал жалпы өнердің міндеті сол қарама-қайшылықты, қақтығысты жою,

үйлесімділікті қалпыну келтіру болмақ. Лессингтің драмалық теориясында да коллизия мен қақтығыс бір ұғым ретінде қарастырылған.

Авторлық коллизия – бұл шешуді қажет ететін антагонизм, қарама-қайшылық, күрес [11, 126 б.].

Жалпы айтқанда Гегель өзінің ілімінде «қақтығыс» және «коллизия» ұғымдарын бір мағынаға ие, синонимдер деген тұжырым жасайды. Қазіргі орыс ғылымындағы анықтамалық сөздіктерде әдебиеттану теориясында коллизияны қақтығыстың көрінуінің сюжеттік түрі немесе оның ең жаһандық, тарихи масштабты әртүрлілігі деп санайтындығы жөнінде жазылады.

Ал кейбір ғалымдардың пікірінше «қақтығыс» ұғымы жеткілікті түрде нақтылыққа ие емес. Осындай пікірді білдірушілердің бірі орыс зерттеушісі А.Г.Коваленко. Ол өзінің пікірін былай білдіреді: «...само понятие несет в себе неполноту, методологическую «грубоватость», «ущербность», смысловую недостаточность. Термину необходим более тонкий терминологический «инструмент», с помощью которого можно было бы охватить взаимоотношений, борьбы все многообразие конкретных противоречий, столкновение противоположностей (героев, слов, смыслов, значений), антагонизмов, полярностей, контрастов» [12, с. 7]. Зерттеушінің айтуынша, қарама-қарсы екі жақтың күресінен бөлек, нәзік қатынастардың бар екенін ұмытылып кеткен, және «қақтығыс» ұғымы ол қатынастарды толық аша алмайды.

Сондай-ақ А.Г.Коваленко И.Кант енгізген «антиномия» ұғымын қолдануды дұрыс деп көрсетеді. Зерттеушінің бұл ұғымды қолайлы деп санауының бір себебі, оның қолайлы, әрі кең мағынаға ие деп санауында. Осыған қатысты А.Г.Коваленко келесі ойын алға тартады: «... автора, позволяет увидеть направление «вектора» конфликта, учитывает широкий диапазон многообразных связей и отношений в художественном тексте... Позволяет увидеть явление в полном объёме» [12, 7 б.]. Кейбір ғалымдардың тарапынан бұл пікірге қолдау көрсетілгені де жасырын емес. Олардың айтуынша, қақтығыс көркемдік-эстетикалық категория ретінде және шын өмірдегі қақтығыс әрқашан бірдей бола бермейді, өйткені көркем шығармадағы қақтығыс шығарманың ішіндегі әртүрлі элементтер арасындағы қатынастардың барлық алуан түрлілігін және автор мен оның көркем мәтінінің қарым-қатынасын ашуы керек.

Шетел әдебиеттану ғылымындағы пікірлерді сараласақ, «қақтығыс» және «коллизия» терминдерін бір ұғым деп қарастыруға болмайды. Ал біздің ойымызша, Гегельдің іліміндегі «коллизия» - бұл қақтығыс» тұжырымы берілген терминнің мағынасын ұтымды ашқан.

Қақтығыс – шығармадағы кейіпкерлер, не адамдар тобы мен оқиғалар арасындағы, сондай-ақ кейіпкерлердің идеялары мен мақсат-мүдделерінің, сезімдерінің, мінез мен көңіл-күйлерінің қарама-қайшылығы. Қақтығыстар

Қазақ және шетел әдебиетіндегі «авторлық коллизия» ұғымының зерттелуі

белгілі бір әлеуметтік-саяси, тарихи, тұрмыстық жағдайлар, шығармадағы кейіпкерлердің мінездері мен мақсат-мүдделерінің, өмірлік ұстанымдарының, көзқарастарының әртүрлілігінен туындайды. Өзінің зерттеу еңбегінде орыс ғалымы Ю.А.Озеров коллизияның 10 түрін ажыратып көрсетеді:

1. Әлеуметтік;
2. Моральдық;
3. Психологиялық;
4. Философиялық;
5. Әлеуметтік-тарихи;
6. Жақсылық пен жамандықтың қақтығысы;
7. Жеке ішкі қақтығыс;
8. Мінез мен жағдай арасындағы қақтығыс;
9. Кейіпкерлер арасындағы мінез коллизиясы;
10. Бірдей мінезге қарама-қарсы тараптардың қақтығысы [1,

71 б.].

Зерттеушінің классификациясы бойынша әр қақтығысқа тоқталып, талдап өтейік.

1. Әлеуметтік коллизия – белгілі бір қоғамдық топтардың мүдделерінің қақтығысы. Мысалы, Н.Г.Чернышевскийдің «Не істеу керек?» романындағы «ескі» мен «жаңаның» қақтығысы, ескі дәуір мен көзқарастардың адамдары (Розальская, Сторешников, Жюли және т.б.) және жаңа дәуір мен жаңа көзқарастардың адамдары (Лопухов, Рахметов, Кирсанов және т.б.) арасындағы қарама-қайшылық.

2. Моральдық коллизия. В.Астафьевтің «Қайғылы детектив» романындағы басты кейіпкер мейірімді, ар-ұяты бар жедел қызмет Леонид Сошниннің моральдық нормалар өзгерген, этикалық ережелер ұмытылған әлеммен қақтығысы «моральдық коллизияға» жатады.

3. Психологиялық коллизия – кейіпкердің ішкі жан дүниесіндегі сезімдер мен ойлардың арпалысы, қайшылығы. Оған В.Г. Распутиннің «Живи и помни» прозалық шығармасындағы басты кейіпкер Гуськовтың үнемі ұсталып қалу, өлімнен қорқу сияқты ішкі ойлардың арпалысымен өмір сүруі мысал бола алады.

4. Философиялық коллизия. Коллизияның бұл түрі қырғыз жазушысы Шыңғыс Айматовтың «Плаха» романындағы Иисус Христос пен Понтий Пилаттың арасындағы дауда көрінеді.

5. Әлеуметтік-тарихи коллизия – тарихта қарама-қайшы келетін негізгі тенденциялар мен күштердің қақтығысы.

6. Жақсылық пен жамандықтың қақтығысы – ағартушылық пен надандықтың, дұрыс пен бұрыстың арасындағы қақтығыс. Мысалы, классицизм шығармалары, соның ішінде Д.И. Фонвизиннің «Недоросль» прозалық туындысында аталған коллизияның түрі анық кездеседі.

7. Жеке ішкі қақтығыс. Мысалы, Н.В.Гогольдің «Тарас Бульба»

повесіндегі Андрийдің Отанға деген сүйіспеншілігі мен әйелге деген сүйіспеншілігінің арасындағы ішкі сезімдерінің қақтығысы.

8. Мінез бен жағдай арасындағы қақтығыс. А.П.Чехов пьесасындағы кейіпкерлердің шиіе бағынының тағдырына қатынасы мысал бола алады.

9. Кейіпкерлер арасындағы мінез коллизиясы – бір әлеуметтік ортаға тиесілі мінезі әртүрлі кейіпкерлер арасындағы қақтығыс.

10. Бірдей мінезге ие қарама-қарсы тараптардың қақтығысы. Мысалы, Катеринаның жан дүниесіндегі жекпе-жек жеке бостандық пен бақытқа деген құштарлық пен «қараңғы патшалықтың» әсерінен қалыптасқан адамгершілік туралы өзіндік идеялар, атап айтқанда, неке міндетінің діни саналы заңы арасындағы күрес.

Жоғарыда көрсетілген классификациядан бөлек коллизия өндірістік, отбасылық, тұрмыстық, этникалық, діни және т.б. сипатта болуы мүмкін. Қақтығыстың өткір және анық көрінісі көбінесе драмалық шығармаларда беріледі. Қақтығыстың болуы – драмалық шығарманың ең басты шарттарының бірі. Өйткені ол өмірдегі қарама-қайшы жағдайларды шиеленіскен түрде ашады. Сондай-ақ коллизия сюжет пен композицияда тікелей дамиды. Дәлірек айтатын болсақ, қақтығыстың дамуы әдеби шығармадағы сюжеттің негізін құрай отырып, оның композициялық құрылымын анықтайды.

Әдебиеттанушы В.Е.Хализев шығарманың сюжеті мен ондағы қақтығысты байланыстыра зерттеп, көркем шығармадағы коллизияның 2 түрін ажыратып көрсетеді:

1. түп негізінде локальді(жергілікті) және өтпелі қайшылықтар жататын дәстүрлі, архетиптік коллизия;

2. тұрақты қақтығысты күйді білдіретін субстанционалды коллизия [4, 217 б.].

В.Е.Хализевтің зерттеу жұмысындағы пікірі бойынша, әдебиетте бірінші типтегі шығармалардың сюжеттік динамикасында қақтығыс өзінің жоғарғы шегіне жетіп, соңында шешімін табады.

Көркем қақтығыс теориясының дамуына үлес қосқан ғалымдардың бірі ретінде М.Б.Храпченконы айтып өтпеске болмас. Ол көркемдік қақтығысты әдеби шығарманың құрылымдық негізі ретінде санайды. Бір жағынан, көркем шығармадағы қақтығыс – кейіпкерлердің көркемдік характері мен олардың өзара әрекетін анықтайтын шындыққа жанасатын қарама-қайшылық ретінде қарастыруға болады. Ал екінші жағынан, ол байланыстырушы қызметті атқарушы элемент.

Әдебиеттегі коллизияны зерттеген ғалымдардың бірі Н.Г.Чернышевский өзінің зерттеуінде әлеуметтік қақтығыстарды суреттеудің маңыздылығы туралы жазады.

Ал әдеби шығармалар мен жазушылардың мәдениет пен әдеби мұраға әсерін зерттеген ғалымдардың бірі американдық әдебиеттанушы және теоретик Харольд Блум әдебиеттанудағы коллизияны зерттеуге ден қойған.

Қазақ және шетел әдебиетіндегі «авторлық коллизия» ұғымының зерттелуі

Харольд Блумның әдебиеттану ғылымында ұсынған негізгі концепцияларының бірі – «тану үшін күрес» («борьба за признание») идеясы. Ол әдебиеттегі даралық пен өзіндік ерекшеліктің маңыздылығын көрсетеді. Зерттеуші әдеби кейіпкерлерді өзге кейіпкерлермен, әлеуметтік нормамен немесе өз-өзімен қақтығысуы арқылы осы күрестің белсенді қатысушылары ретінде қарастырады.

Сонымен қатар зерттеушінің баса назар аударған тұжырымдамасының біріне «әсер ету» («влияние») концепциясын жатқызамыз. Бұл жерде Блум әдебиетте қазіргі буын мен алдыңғы буыннан диалогының маңыздылығын атап өтеді. Оның пікірінше, әрбір жаңа заман жазушысы бәсекелестікке ұмтылу немесе тіпті алдыңғы шеберлерді жеңу үшін канонмен диалогқа түседі. Және мұндай диалогтарда әдеби мұраны байытатын және дамытатын коллизия орын алады.

Шетел әдебиетіндегі коллизияның зерттелуі жағдайы мен деңгейіне егжей-тегжей тоқталып өттік, ендігі кезекте қазақ әдебиетіндегі орны мен зерттелу деңгейін қарастырайық.

Қазақ әдебиеттану ғылымында коллизия көркем-эстетикалық категория ретінде өзіндік орны бар, әрі біраз зерттеушілер мен ғалымдардың зерттеу нысаны болған ұғымдардың бірі. Оған бұл ұғымның құлашы кең, өрісі үлкен мәселелерді қамтуы себеп. Жоғарыда келтіріп өткеніміздей, шетел әдебиетінде коллизия ежелгі дәуір шығармаларында орын ала бастаған. Дәл сол сияқты қазақ әдебиетін тарихында да ол ежелгі дәуір әдебиетіне тән шығармаларда көрініс тапқан. Коллизияның нақты өзі аталмаса да, сюжетті дамытуға үлесін қосқан қақтығыс элементтері кеңінен орын алды.

Жалпы әр дәуір мен кезеңде орын алатын сол уақыттағы тарихи жағдайлар мен өзгерістер әдебиетімізді жаңа сатыға көтеретін тың міндеттер жүктейтіні анық. Осыған сәйкес зерттеуімізге негіз болып отырған коллизия ұғымы әр кезеңде әртүрлі зерттеулер мен пікірлердің арасына түсіп, түрлі ғылыми жүйеге негізделгені жасырын емес. Төл әдебиеттану ғылымында тартыс, қақтығыс, коллизия ұғымдарына қатысты зерттеу жұмыстарын жүргізіп, тың, келелі әрі құнды пікір қалдырған зерттеушілердің қатарына М.Әуезов, Н.Ғабдуллин, Р.Бердібаев, А.Нағыметов, Ш.Елеукенов, Б.Майтанов, Т.Есембеков, Е.Адаева т.б. сияқты ғалымдарды жатқызамыз.

Соның ішінде қақтығыс, тартыс, коллизия ұғымдарын зерттеп, анықтама берген А.Байтұрсынұлы болды. Ол өзінің «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде мынандай анықтама береді: «Адам бала күнінде тысқы ғаламдағы көзге көрініп, денеге сезіліп тұрған нәрселерді ғана танумен болады. Ержеткен сайын дүниенің ісіне өзінше сүйсініп, өзінше күйініп, өзінше жол белгілеп, жақсылық, жамандыққа өз көзімен қарап, өзінше сынап, өзінше бағалап, өзінше пікірлейтін болады. Өз алдына мұңы, мұраты, мақсаты, мүддесі болып, сол мұрат-масатына жету талабына кіріскен

тысқы ғаламға тиісті жердің шегіне келіп, ішкі ғалам мен тысқы ғаламның шарттары тура келмей екеуі ілінісіп, ұстаса кетеді» [13, 294 б.].

Ал Мұхтар Омарханұлы Әуезов 1930 жылдардан бастап аталған мәселеге ден қойып, өзінің зерттеу мақалалары мен еңбектерінде құнды пікірлер мен тұжырымдар қалдырды. Ол өзінің 1934 жылғы «Жақсы пьеса – сапалы әдебиет белгісі» атты мақаласында коллизия ұғымына қатысты мәселелерді сөз еткен. М.Әуезовтың мақалалары мен баяндамаларында «тартыс», «драмалық конфликт», «қақтығыс», «коллизия» терминдеріне қатысты ой-толғамдары мен пікірлерін кеңінен кездестіруге болады. Ол қақтығыс ұғымын көбінесе драмалық шығармаларға қатысты жиі қозғап, талдады. Алайда М.Әуезов коллизия ұғымының драмалық шығармалардан бөлек өзге де прозалық туындыларда, дәлірек айтатын болсақ, роман, повесть, әңгімелерде де кездесетінін және оның өнер заңдылығы екенін үнемі айтып отырды. Демек оның қақтығыс, тартыс тақырыбында қозғалған зерттеулері мен пікірлері өзінің құндылығы жағынан алатын орны ерекше деп білеміз.

Бұған дейінгі жылдардағы әдеби туындыларда коллизия көбінесе кейіпкерлердің қызмет орнында, еңбектің қызу ортасында, өмірлік ұстанымдары жолындағы ашық айқастар сынды элементтерімен берілген. Мұндай тартысты З.Қабдолов былай сипаттайды: «Адамдарға тән әр алуан көзқарастағы, идеядағы, сезімдегі, нанымдағы, іс-әрекеттегі, мақсат-мүддедегі кереғар құбылыстардың өнер туындысындағы жинақталуы, суреттелуі» [11, 177]. Демек сыртқы қарама-қайшылықтардан қарағанда ішкі қарама-қайшылықтар мен қақтығыстарға ден қою ХХ ғасырдың 70-80 жылдарымен тұспа-тұс келді. Ішкі коллизия адам психологиясымен астасып жатқан күрделі құбылыс екенін ескерсек, кейіпкердің ішкі қақтығысын, тартысын суреттеп қалың оқырманға сапалы жеткізе білу қаламгердің асқан шеберлігін талап ететіндігі сөзсіз.

Зерттеуімізде қолданып отырған тартыс, қақтығыс, коллизия терминдері бір мағынаға ие ұғымдар. Себебі «тартыс» (латынша *conflictus* — қақтығыс, айқас, кейде *colliso* — ала ауыздық, талас) — өмірдегі қайшылықтардың өнерде көрінісі, адам тіршілігіндегі түрліше қарама-қарсылықтардың, адамға тән әр түрлі көзқарастағы, идеядағы, сенімдегі, нанымдағы, іс-әрекеттегі мақсат-мүддеге кереғар құбылыстардың өнер туындысындағы жинақталуы, суреттелуі. Әрбір шығармада адамның ішкі әлемі мен сыртқы шындық арасындағы тартыс, сенім мен үміт, жалғыздық пен үйлесім мәселелері терең көрініс табады [14]. «Коллизия» терминінің мағынасы да алдыңғы тараушаларда келтіріп өткеніміздей «қақтығыс», «тартыс» мағыналарын білдіреді.

Жалпы өмірде орын алатын адами қарама-қайшылықтар мен кереғар сәттерден тұратын өмір шындығының көркем шындыққа, өнердегі шындыққа айналдыру күрделі процесс екені сөзсіз. Осы мәселеге қатысты

бірқатар зерттеушілер тартыс категориясын көркемдің таным тұрғысынан зерттеуге қатысты бірізге түспеген пікірлерін де білдіреді. Сондай пікірлердің бірін Т.Есембеков «Әдеби талдауға кіріспе» атты еңбегінде келтіріп өткен. Зерттеушінің пікірінше, тартыстың өзін жеке категория ретінде зерттеуге болмайды, себебі, тартыс пен сюжет шығармадағы кейіпкердің мінезін ашуда бір-бірімен тығыз байланысты [15, 120]. Сонымен қатар ол сюжет пен тартысты характерден бөлек қарастыруға болмайтынын да баса айтады.

Шетел әдебиеттану ғылымында болсын, қазақ әдебиеттану ғылымында болсын «коллизия», «тартыс», «қақтығыс» ұғымдары көп зерттелген және зерттелетін жағдайдың бірі. Екі мәдениет пен әдебиеттің зерттеулеріне сүйене отырып характер, тартыс және мінез ұғымдары бір-бірімен тығыз байланысты екенін, әрі бұл ұғымдарды бірге қарастыру шығарманың негізгі идеясын ашуда маңызды аспектілердің бірі деген тоқтамға келеміз.

Коллизия — көркем туындыдағы сюжет пен композицияны құраушы, кейіпкердің болмысын ашатын құрылымдық элемент. Әдеби шығарманың мазмұны мен формасының біртұтастығын қамтамасыз ететін құрылымдық элемент ретінде коллизияның рөлі айқындалды. Ол кейіпкер мінезінің қалыптасуына, идеялық астардың ашылуына, сюжеттік шиеленістің тереңдеуіне ықпал етеді. Бұл — авторлық позиция мен шығармашылық концепцияны бейнелеудің бірден-бір жолы болып табылады.

Қақтығыстың түрлері тарихи-әлеуметтік және психологиялық факторлармен тығыз байланысты дамиды. Қазақ әдебиетіндегі дәстүрлі әлеуметтік қақтығыстар (жер, ұлт, отарлық езгі) XX ғасырдан бері күрделеніп, кейінгі прозада психологиялық және рухани ізденіс сипатында көріне бастады. Шетел әдебиетінде де бұл үрдіс байқалып, модернизм мен постмодернизм кезеңдерінде тұлғаның ішкі жан әлеміндегі қақтығыстар негізгі тақырыпқа айналды.

Шетелдік және отандық әдебиеттануда «авторлық коллизия» категориясы арқылы автор мен кейіпкер, оқиға мен идея, мінез бен жағдай арасындағы күрделі қатынастарды тануға болады. Бұл ұғым жазушының көркем әлеммен қатынасын, авторлық позицияның екіұштылығын немесе айқын көзқарасын, сондай-ақ автордың кейіпкерге деген ішкі қарым-қатынасын анықтауға мүмкіндік береді. Авторлық коллизия кейіпкердің іс-әрекетіне баға беру мен оны саралау, тиімді қолдау мен одан іштей алшақ тұру сияқты түрлі көркем тәсілдер арқылы көрініс табады. Мұндай жағдайларда автор өз идеясын тікелей емес, кейіпкер бейнесі арқылы жеткізеді, соның нәтижесінде оқырман оқиға желісінде автордың шын мәніндегі көзқарасын тереңнен ұғына бастайды. Сонымен қатар, авторлық коллизия шығарманың идеялық-эстетикалық құрылымында ішкі ирония, сарказм, пародия сияқты күрделі стилистикалық әдістер арқылы да көрініс табады. Бұл құбылыс әдеби туындыдағы көпқабатты мағыналар жүйесін тудырып, көркем мәтіннің интерпретациялық мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Сондықтан да «авторлық коллизия» тек қана тартыс категориясы емес, сонымен бірге көркемдік әлемнің дүниетанымдық және философиялық мазмұнын қалыптастыратын негізгі поэтикалық құрылымдардың бірі ретінде қарастырылады.

Қазіргі әдеби процесте коллизия авторлық даралықты, көркемдік шындықты және идеялық-эстетикалық тұтастықты қалыптастыратын басты факторлардың бірі болып табылады. Өйткені көркем шығармада туындайтын тартыстар мен қайшылықтар автордың дүниетанымы мен шығармашылық ұстанымдарын айқындайды. Қазіргі заманғы әдебиеттегі коллизиялар тек әлеуметтік немесе психологиялық мазмұнмен шектелмей, рухани, философиялық, экзистенциалдық сипатқа ие бола отырып, адам болмысының терең қатпарларын ашуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, постмодернистік, модернистік ағымдар аясында коллизияның табиғаты күрделене түсіп, оның құрылымдық сипаты бұрынғыдай айқын емес, көбіне көпқырлы әрі шартты мазмұнға ие болады. Автор шығармашылық процесінде коллизия арқылы көркем шындық пен өмірлік шындық арасындағы шекараны жойып, өзінің ішкі «мені» мен қоғамдық сана арасындағы қарама-қайшылықты бейнелейді. Осылайша, коллизия қазіргі әдебиеттегі көркем мәтіннің идеялық мазмұнын тереңдетіп қана қоймай, авторлық интонацияны, стилистикалық ерекшелікті және көркемдік тәсілдер жүйесін айқындайтын тұтас концептуалдық өрісті құрайды.

Қорытынды

Зерттеу жұмысымыздың нысаны болған «коллизия» ұғымына қатысты әдебиеттанушы ғалымдардың түрлі көзқарастары мен тұжырымдарын саралай отырып, бұл терминнің қазақ әдебиеттануындағы теориялық және әдіснамалық негіздерінің әлі де толық қалыптаса қоймағанын байқауға болады. Коллизия – көркем туындыдағы қарама-қарсылықты құбылыстардың тоғысуынан туындайтын ішкі драмалық шиеленіс қана емес, сонымен қатар авторлық идея мен адам болмысының көркем бейнедегі түйісу нүктесі. Ол көркемдік конфликтінің, кейіпкер эволюциясының, әлеуметтік және этикалық дилеммалардың негізінде жатыр.

Жүргізілген талдаулар нәтижесінде «авторлық коллизия» ұғымы әдебиет теориясында әмбебап мәнге ие категория екені айқындалды. Ол тек тартыс пен қақтығыс мәселесімен шектелмей, авторлық сана, мәтін ішіндегі көпдауыстылық, ұлттық дүниетаным және заманауи интерпретациялық тәсілдермен тығыз байланысты. Классикалық еңбектерден (Лихачев, 1979; Бахтин, 1986; Хализев, 1999) бастап қазіргі заманғы зерттеулерге дейін (Гаврилова, 2018; Weninger, 2020; Hutcheon, 2022) авторлық коллизия көркем шығарманың эстетикалық, әлеуметтік және философиялық мәнін ашуда маңызды ғылыми ұғым болып қала береді.

Қазақ және шетел әдебиеттануында бұл категорияны әртүрлі қырынан

Қазақ және шетел әдебиетіндегі «авторлық коллизия» ұғымының зерттелуі

зерттеу тәжірибесі болғанымен, коллизияны қазіргі заманауи гуманитарлық әдістермен қайта қарастыру – уақыт талабы. Әсіресе, постструктуралистік, психоанализ, мәдениеттанулық герменевтика, нарратология сынды бағыттарда бұл ұғымды терең пайымдау арқылы көркем туындының семантикалық қабаттарына енуге жол ашылады. Сонымен қатар, коллизия ұғымы әдебиетті тек эстетикалық құбылыс ретінде ғана емес, әлеуметтік-психологиялық және философиялық дискурс ретінде тануға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда отандық әдебиеттану ғылымында көркем қақтығыс пен коллизия ұғымдарының ара-жігін нақты ажырату, олардың өзара байланысын анықтау, әрі типологиясын жасау – өзекті мәселе болып отыр. Бұл бағыттағы ізденістер көркем туындыны талдаудың жаңа әдіснамалық құралдарын қалыптастыруға, ұлттық әдеби процесті заманауи ғылыми деңгейде қайта пайымдауға негіз болмақ.

Сондықтан да «коллизия» ұғымының мәні мен маңызын тереңдете зерттеу – тек бір ұғымды нақтылау емес, сонымен бірге әдеби-теориялық ой-сананың дамуына серпін беретін маңызды ғылыми бағыттардың бірі. Бұл мәселе бойынша ғылыми зерттеулер мен теориялық ізденістер жалғасуы қажет, өйткені көркем қақтығыс терминологиясы мен оның әдебиеттегі қызметі әлі де толық ашылып, жүйелене қойған жоқ.

ӘДЕБИЕТ

[1] Озеров А.Ю. «Уроки-беседы по современной советской литературе». – Москва: «Высш. школа», 1980. – 192 с.

[2] Әуезов М. Таңдамалы шығармалары: бес томдық. – Алматы: Brand Book, 2022. – Т. 5. – 490 б.

[3] Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – Москва., 1986. – 236 б.

[4] Хализев В.Е. Әдебиет теориясы. – Мәскеу: Жоғары мектеп, 1999. – 400 б.

[5] Weninger R. Conflict and Literature: Modern Perspectives. – Berlin, 2020. – 164 p.

[6] Eagleton T. Literary Theory: An Introduction. – Oxford, 2008. – 118 p.

[7] Ryan M.-L. Narrative across Media: The Languages of Storytelling. – Lincoln, 2010. – 422 p.

[8] Мырзахметұлы М. Әуезов және Абай. – Алматы, 2011. – 273 б.

[9] Әбдіғазиев Б. Көркем мәтіндегі тартыс табиғаты. – Астана, 2021. – 147 б.

[10] Гаврилова Н.А. Конфликтология и литература: современные подходы. – СПб., 2018. – 234 с.

[11] Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Қазақ университеті, 1992. – 359 б.

[12] Коваленко А.Г. Көркемдік конфликтология: XX ғасыр орыс

әдебиетіндегі көркем қақтығыстың құрылымы мен поэтикасы. – Мәскеу: РФ Халықтар достығы университеті, 2001. – 114 б.

[13] Байтұрсынұлы А. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 320 б.

[14] Мубарак Н.Е., Кенжан А. Қазіргі қазақ прозасындағы адам психологиясы: Аягүл Мантай әңгімелері негізінде // Абылай хан ат. ҚазХҚжӘТУ хабаршысы. “Филология ғылымдары” сериясы. – 2025. – № 2 (77). – Б. 594-595. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.035>

[15] Abdullina A., Doskeyeva Sh., Tulebayeva K., Mukhtarova S., Kushkimbayeva A., Mubarakova S., Obayeva G., National Code and the Theme of National Character in Genealogical Prose Works of Post-colonial Literature // Eurasian Journal of Applied Linguistics. – 2025. – 11(2). – B. 218-234. <https://doi.org/10.32601/ejal.11217>

REFERENCES

[1] Ozerov A.Īu. «Uroki-besedy po sovremennoi sovetskoĪ literature». [Conversation lessons on modern Soviet literature]. Moskva: «Vyssh. shkola», – 1980. – 192 s. [in Rus.]

[2] Āuezov M. Tañdamaly syğarmalary: bes tomdyq. [Selected Works: Five Volumes]. – Almaty: Brand Book, 2022. – T. 5. – 490 b. [in Kaz.]

[3] Bahtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva [Aesthetics of verbal creativity]. – Moskva., 1986. – 236 s. [in Rus.]

[4] Halizev V.E. Ādebiet teoriasy [Theory of literature]. – Mäskeu: Joğary mektep, 1999. – 400 b. [in Kaz.]

[5] Weninger R. Conflict and Literature: Modern Perspectives. – Berlin, 2020. – 164 p.

[6] Eagleton T. Literary Theory: An Introduction. – Oxford, 2008. – 118 p.

[7] Ryan M.-L. Narrative across Media: The Languages of Storytelling. – Lincoln, 2010. – 422 p.

[8] Myrzahmetūly M. Āuezov jāne Abai [M. Auezov and Abai].– Almaty, 2011. – 273 b. [in Kaz.]

[9] Ābdığaziev B. Kōrkem mätindegi tartys tabığaty [The nature of conflict in literary texts]. – Astana, 2021.– 147 b. [in Kaz.]

[10] Gavrilova N.A. Konfliktologia i literatura: sovremennye podhody [Conflictology and literature: modern approaches]. – SPb., 2018. – 234 s. [in Rus.]

[11] Qabdolov Z. Sōz önerı [Sōz önerı]. – Almaty: Qazaq universitetı, – 1992. – 359 b. [in Kaz.]

[12] Kovalenko, A. G. Kōrkemdık konfliktologia: XX ġasyr orys ādebietindegi kōrkem qaqtyğystıñ qūrylymy men poetikasy [Artistic conflictology: the structure and poetics of artistic conflict in 20th-century Russian literature]. – Moskva: RUDN, – 2001. – 114 s. [in Rus.]

[13] Baitūrsynūly A. Syğarmalary. [Works]. – Almaty: Jazuşy, – 1989. – 320 b. [in Kaz.]

[14] Mubarak N.E., Kenjan A. Qazırgı qazaq prozasındaǵy adam psihologiasy: Aiagül Mantai äñgimeleri negızinde. [Human psychology in modern Kazakh prose: based on the stories of Ayagul Mantai] // Abylai han at. QazHqjÄTU habarşysy. “Filologia ğylymdary” seriasy. – 2025. – №2 (77). – B. 594-595. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.035> [in Kaz.]

[15] Abdullina A., Doskeyeva Sh., Tulebayeva K., Mukhtarova S., Kushkimbayeva A., Mubarakova S., Obayeva G. National Code and the Theme of National Character in Genealogical Prose Works of Post-colonial Literature // Eurasian Journal of Applied Linguistics. – 2025. – №11(2). – P.218-234 <https://doi.org/10.32601/ejal.11217>

ИЗУЧЕНИЕ ПОНЯТИЯ «АВТОРСКАЯ КОЛЛИЗИЯ» В КАЗАХСКОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

* Умирбаев А.С.¹, Кушкимбаева А.С.², Абдрахманова Ж.М.

^{*1,2}Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова

Актобе, Казахстан

³Атырауский университет имени Х. Досмухамедова

Атырау, Казахстан

Аннотация. В данной статье всесторонне рассматриваются теоретические основы и формы проявления понятия «авторская коллизия» в казахском и зарубежном литературоведении. Автор анализирует связь коллизии в художественной литературе с историко-политическим контекстом, типы внутренних и внешних конфликтов в природе персонажа, а также систему поэтических отношений между авторским сознанием и художественным текстом. В статье сопоставляются теоретические концепции зарубежных исследователей – от диалектической эстетики Гегеля, теории диалога Бахтина и концепции «влияния» Гарольда Блума – с трудами казахских ученых (А. Байтурсынулы, М. Ауэзов, Р. Бердибаев, Б. Куралканова). На основе типологии художественной коллизии Ю.А. Озерова, жанровой классификации К.Г. Шаззо и поэтических взглядов В.Е. Хализева выявляется композиционная и идейно-содержательная функция коллизии в структуре литературного произведения. Авторская коллизия рассматривается как эстетический механизм, обеспечивающий художественную целостность произведения, играя решающую роль в формировании художественного образа и сюжета.

Научная значимость статьи заключается в системном раскрытии понятия авторской коллизии как элемента литературной теории и предложении нового подхода к казахскому литературоведению.

Методология исследования основывается на сравнительно-типологическом, содержательно-семантическом, интерпретационном и классификаторном методах. Результаты исследования показывают, что авторская коллизия занимает центральное место в структуре художественного

текста, обеспечивая его эстетическую завершенность. Ценность статьи заключается в уточнении понятийного аппарата и раскрытии природы авторского сознания и конфликта в казахской литературе. Практическая значимость результатов работы состоит в возможности использования её результатов в курсах литературной теории, поэтики, сравнительного литературоведения, а также как методического пособия в анализе художественного текста.

Ключевые слова: авторская коллизия, художественный конфликт, драматическое противоречие, персонаж, прозаическая структура, эстетическая категория, нарративная стратегия, литературный сравнительный анализ, литературные течения

INVESTIGATION OF THE CONCEPT OF “AUTHORIAL COLLISION” IN KAZAKH AND FOREIGN LITERATURE

* Umirbayev A.S.¹, Kushkimbayeva A.S.², Abdrakhmanova Zh.M.³

^{*1,2}K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

³H. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations and representational forms of the concept of “authorial collision” in Kazakh and foreign literary criticism. The study explores the connection between literary collision and its historical-political context, examines types of internal and external conflicts in character structure, and analyzes the poetic system of relations between authorial consciousness and the literary text. The article compares theoretical concepts from foreign scholars – including Hegel’s dialectical aesthetics, Bakhtin’s dialogic theory, and Harold Bloom’s theory of “influence” – with the works of Kazakh literary theorists (A. Baitursynuly, M. Auezov, R. Berdibayev, B. Kuralqanova). Based on the typology of literary collisions by Y.A. Ozerov, the genre classification by K.G. Shazzo, and poetic perspectives by V.E. Khalizev, the study reveals the compositional and ideological functions of collision within the literary work. Authorial collision is viewed as an aesthetic mechanism that ensures the structural integrity of the literary work while playing a key role in shaping both character and plot. Scientific significance of the article lies in the systematic exploration of authorial collision as a theoretical literary concept, offering a new perspective in Kazakh literary criticism. Methodology includes comparative-typological, semantic-content analysis, interpretative, and classification approaches.

Research outcomes demonstrate that authorial collision occupies a central role in literary text structure, ensuring its aesthetic coherence. Main value of the article lies in the clarification of conceptual terminology and detailed analysis of authorial consciousness and conflict in Kazakh literature.

Practical relevance includes the application of results in literary theory, poetics, and comparative literature studies, as well as its use as a methodological guide for literary text interpretation.

Keywords: authorial collision, literary conflict, dramatic tension, character, prose structure, aesthetic category, narrative strategy, literary comparative analysis, literary trends

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 13.09.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет:

Умирбаев Айбат Сидагытоллаевич – PhD докторант, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: aibat.umirbayev@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5231-0471>

Кушкимбаева Айнұр Серікбайқызы – PhD, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің доценті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: alitok@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5546-4513>

Абдрахманова Жұмазия Мәжитқызы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Х. Досмухамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан, e-mail: azhm63@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1966-2357>

Информация об авторах:

Умирбаев Айбат Сидагытоллаевич – PhD докторант Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: aibat.umirbayev@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5231-0471>

Кушкимбаева Айнур Серикбаевна – доктор PhD, доцент, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: alitok@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5546-4513>

Абдрахманова Жумазия Мажитовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Атырауский университет имени Х. Досмухамедова Атырау, Казахстан, e-mail: azhm63@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1966-2357>

Information about the authors:

Umirbaev Aibat Sidagytollaevich – PhD student, K.Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: aibat.umirbayev@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5231-0471>

Kushkimbayeva Ainur Serikbayevna – PhD, Associate Professor of K.Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: alitok@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5546-4513>

Abdrakhmanova Zhumaziya Mazhiovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, H. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan, e-mail: azhm63@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1966-2357>

ӘОЖ 81.27

ГТАХР 17.71.07

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.042>

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ МИКРОЖАНРЛАР: ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ МИСТИКАЛЫҚ БАҒЫТ

* Утешова А.А. ¹

*¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі қазақ прозасындағы микрожанрлардың пайда болу себептері мен олардың әдеби процестегі маңызы талданады. Автор әсіресе психологиялық және мистикалық бағыттардың шағын прозадағы көрінісін теориялық және мәтіндік тұрғыдан зерделеуді мақсат еткен. Зерттеудің негізгі мақсаты – микрожанр үлгісіндегі шығармаларда мистикалық және психологиялық баяндаудың рөлін анықтау, олардың қазақ әдебиетінің жанрлық эволюциясындағы орнын айқындау. Мақалада микрожанр ұғымының тарихи даму арналары көрсетіліп, ХХІ ғасырда оның оқырманның тез қабылдауына бейімделген жаңа форма ретінде орныққаны түсіндірілген. Микрожанрдың негізгі идеясы – ықшам мәтін арқылы көпқабатты мағына жеткізу және оқырманның интерпретациялық белсенділігін арттыру. Зерттеу барысында сипаттамалық, құрылымдық-семиотикалық және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Негізгі материал ретінде Мәдина Омарова мен Әлішер Рахаттың шағын прозалары алынған. М. Омарованың «Шеңбер» және Ә. Рахаттың «Орта» шығармалары психологиялық және мистикалық элементтерге бай микромәтіндер ретінде қарастырылып, олардың ішкі монолог, символизм және беймәлім атмосфера құру тәсілдері ашып көрсетілді. Оқиғаның шартты бұзылуы, уақыт-кеңістік категорияларының бұлыңғырлануы микрожанрдың маңызды белгісі екені дәлелденді. Микрожанрлар оқырманды сана ағысына жетелейтін, экзистенциалды күйді бейнелейтін көркемдік модель ретінде бағаланды. Бұл формалар қазақ прозасында жанрлық жаңғырудың айқын көрсеткіші саналады. Мақалада микрожанрлар тек әдеби құбылыс емес, заманауи мәдени үдерістердің айнасы ретінде қарастырылып, олардың философиялық және эстетикалық әлеуеті көрсетіледі. Зерттеу нәтижелері қазіргі шағын прозаны талдау мен оқу бағдарламаларын жетілдіруге, жаңа авторлық тәжірибелерді қолдануға негіз бола алады. Сонымен қатар мақалада микрожанрлардың дамуын постмодернистік эстетика аясында қарастырып, олардың мазмұндық және формалық ерекшеліктері арқылы қазіргі әдебиеттегі эксперименттік үрдістермен сабақтастығы анықталған.

Тірек сөздер: микрожанр, мистикалық баяндау, символизм, психологиялық проза, қазіргі қазақ әдебиеті, флешфикшн, сана ағысы, экзистенциалды проза, шағын әңгіме

Кіріспе

Қазіргі қазақ прозасында микрожанрларға негізделген көркемдік ізденістер жаңа үрдіске айналып отыр. Әсіресе жас қаламгерлер шығармашылығында психологиялық және мистикалық мазмұндағы шағын прозалар жиі ұшырасады. Микрожанр формалары арқылы авторлар ішкі әлем, бейсана, уақыт пен кеңістік межелері, рухани күйзеліс тәрізді күрделі тақырыптарды ықшам түрде бейнелеп, оқырманмен терең эмоционалдық байланыс орнатуға ұмтылады. Бұл құбылыс постмодернистік эстетика мен ұлттық әдеби дәстүр тоғысынан туындаған соны көркем форма ретінде назар аударуға лайық. Бір жағынан, микрожанрлар ХХІ ғасырдағы цифрлық мәдениеттің қысқа форматына сай келсе, екінші жағынан оның түп тамыры көне заманнан бастау алады. Қысқа форматтағы минималистік түрлер жаңалық емес. Афоризмдер, мақал-мәтелдер мен апофтегмалар секілді шағын жанрлар ежелгі дәуірдің өзінде терең ойды ықшам формада жеткізудің жолы болғаны белгілі. Ғасырлар бойы осындай қысқа формалар дамып, қазіргі кезде толыққанды жанрлық үлгілерге айналды. Демек, қазіргі әдеби процесте микрожанрлардың пайда болуы – дәстүрлі және жаңашыл поэтикалық тәсілдердің сабақтастығы мен үйлесуінің көрінісі.

Микрожанрлар бүгінгі қазақ әдебиетінде маңызды бағыттардың біріне айналды. Зерттеушілердің пайымдауынша, жаңа әлеуметтік-мәдени жағдайларға байланысты қазақ прозасы жанрлық тұрғыда елеулі өзгерістерді бастан кешіруде, соның ішінде проза мәтіндерінің қысқарып, минимизациялануы байқалады [1, 90-92б.]. Мысалы, әдебиеттанушы Н.Худайбергенов жазушы Мәдина Омарованың шығармашылығын талдай келе: «Біз М.Омарованың заманауи тақырыптағы шығармаларынан қазіргі қазақ әдебиетіндегі жанрлардың минимизациясы үрдісін байқаймыз» деп тұжырым жасаған [2, 180б.]. Демек ұлттық әдебиетте микрожанр үлгілерін талдап-таразылау – өзекті де өткір ғылыми мәселе. 2019 жылы республикалық «Егемен Қазақстан» газетінің ұйымдастыруымен өткен «Ең қысқа әңгіме» байқауы қазақ прозасындағы шағын әңгіме жанрының дамуына түрткі болды деуге болады. Байқау нәтижесінде іріктелген қысқа әңгімелер әдебиеттегі минимализм мен қысқалық қағидасын қазақ оқырмандарына таныстырып, көпшіліктің қызығушылығын оятты. Жалпы микрожанрлардың пайда болуы қазіргі әдебиеттің жанрлық құрылымына өзгерістер әкеліп, шығармашылық ізденістің тың бағытын белгіледі. Уақыты шектеулі, ақпарат тасқыны мол заманда оқырманды бір деммен баурап алатын, ықшам да терең мағыналы туындыларға сұраныс артты. Шағын форма авторларға да үлкен мүмкіндіктер береді: аз сөзбен көп ойды жеткізу, адам өмірінің философиялық-психологиялық мәселелерін қысқа мәтінде терең зерделеу мүмкіндігі туындайды. Сондықтан постмодерндік көпмағыналылыққа негізделген микрожанрлар заманауи қазақ прозасының жанрлық дамуына жаңа серпін беріп, оны теориялық тұрғыдан пайымдау қажеттілігін туғызып отыр. Осы бағытта арнайы зерттеулер де көріне

бастады. Мәселен, жуық арада Ж.Темірова мен А.Жақыпованың зерттеуінде И.Одеговтың флешфикшн жанрындағы шығармалары трансмәдениет аясында талданғаны микронарративтерге деген ғылыми қызығушылықтың артқанын көрсетеді [3, 65-666.].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Мақаланың негізгі зерттеу материалы ретінде жазушы Мәдина Омарова мен жазушы-драматург Әлішер Рахаттың шағын прозалық туындылары алынды. Аталған екі автордың шығармаларында жоғарыда сөз болған психологиялық және мистикалық элементтер тоғысып, микрожанрдың мүмкіндіктері әр қырынан байқалады. Олардың стилі, композиция құру тәсілдері және көркемдік мәнері салыстырмалы талдау үшін қызықты материал ұсынады. Талдауға негіз болған нақты туындылар ретінде М.Омарованың «Шеңбер» секілді миниатюрасы және Ә.Рахаттың «Орта» атты шағын әңгімесі қарастырылды.

Зерттеу барысында сипаттамалық, салыстырмалы-типологиялық және құрылымдық талдау әдістері қолданылды. Әр туындының жанрлық ерекшеліктері, поэтикасы мен баяндау тәсілдері мәтіндік талдау арқылы зерделенді. Психологиялық және мистикалық компоненттердің микромәтіндердегі көрінісі құрылымдық-семиотикалық тұрғыдан қарастырылды; шығармадағы символика мен астарлы мағыналарға интерпретациялық талдау жасалды. Екі автор шығармаларын салыстыра отырып, микрожанр аясындағы ұқсастықтары мен айырмашылықтары анықталды, нәтижелерді айқын көрсету үшін салыстырмалы кесте пайдаланылды. Зерттеудің теориялық негізін шағын формалар поэтикасын зерттеген классик ғалымдардың еңбектері мен қазіргі микрожанр теориясына қатысты ғылыми мақалалар құрады. Атап айтқанда, әдебиеттануда микрожанр ұғымы шағын көлемді, семантикалық жүктемесі өте жоғары көркем мәтін түрі ретінде қарастырылады. Микрожанрда мазмұнды барынша жинақы беру басты мақсат болғандықтан, оның әрбір деталі терең символикалық мәнге ие. Ю.М. Лотман шағын көркем форманың ерекшелігін сипаттап, «микромәтін әрдайым минималды көлемде максималды мағыналық сыйымдылыққа ұмтылады» деп атап көрсеткен [4, 226б.]. Зерттеуші А.С. Карабаева микрожанрларға қысқалық, көпқабаттылық және аралық-жанрлық синтез сипаты тән деп бөліп көрсетеді [5, 291б.]. Біріншіден, қысқалық – мәтін көлемінің шектеулілігі, ол автордан ойды тұжырымдап, дәл жеткізуді талап етеді. Екіншіден, көпқабаттылық – шағын шығарма ықшам болғанымен, астарында терең философиялық, не эмоциялық мазмұн жатады. Үшіншіден, аралас жанрлылық – микрожанрлар әртүрлі жанр элементтерін синтездей алады. Бұл оларды икемді әрі әмбебап форма ретінде танытады. Шынында да, микрожанр дәстүрлі жанрлық шекараларды жеңіл еңсере отырып, әдеби экспериментке кең мүмкіндік береді.

Нәтижелер

«Микрожанр» термині ғылыми айналымға тек XX ғасырдың аяғында енді. Алғаш рет батыс әдебиеттануында бұл ұғым жанрлар жүйесіндегі ең кіші, нақтыланған түрлерді белгілеу үшін қолданылып, көлемі үлкен макрожанрлармен салыстыру арқылы ажыратылған деп көрсетіледі. Цифрлық дәуірде микрожанр ерекше танымалдыққа ие болғанымен, оның тарихи тамыры тереңде жатқандығы айтылады. Мәселен, орыс зерттеушісі М.Н. Лебедова қазіргі орыс прозасындағы микрожанр үлгілерін зерделей отырып, көлемнің қысқаруы прозаның жалпы даму бағытына әсер ететінін және микрожанрлардың нақты түрлерін мысалдармен дәлелдеп берген [6, 46.].

Заманауи микрожанр феноменін түсіндіруде мәтін теориясы мен семиотика принциптері маңызды орын алады. Микрожанрлық мәтін – өте жинақы, бірақ көпмағыналы, түрлі интерпретацияларға ашық таңбалық жүйе. Мысалы, Г. Марино микрожанрды «вирустық мәтіндік код» ретінде атап, оның ықшам құрылымы күрделі семиотикалық мазмұн тудыруға қабілетті екенін көрсетеді [7]. Демек микромәтіндердің ақпараттың жылдам таралуына бейім, оқырман санасына күшті әсер ететін және әлеуметтік желілер дәуірінде кең тарай алатын құбылыс. Ал П. Тороп пен К. Кроо микрожанрды оқырманға интерпретация үшін ашық символикалық өріс қалыптастыратын шығармашылық форма деп таниды [8, 1506.]. Қысқа формадағы осындай көпмағыналылық пен семиотикалық ашықтық әсіресе мистикалық және модернистік мәтіндерде айқын көрінеді. Сонымен қатар, цифрлық гуманитаристика бағытындағы соңғы зерттеулер қысқа мәтіндерді талдаудың жаңа әдістерін ұсынып отыр. Мәселен, И. Берланга-Фернандес пен Э. Рейес қазіргі коммуникация жағдайында таңбалық жүйелерді шолу барысында қысқа мәтін формаларын да назардан тыс қалдырмау керектігін айтады [9]. Бұл микрожанрларды заман талабымен байланыстыра зерттеудің маңызын көрсетеді.

Қазіргі қазақ прозасындағы микрожанрлар бірнеше жанрлық тармақтарға бөлініп, әрқайсысы өзіндік көркемдік ерекшеліктерімен айқындалады. Солардың ішінде кең тараған түрлері мыналар:

Шағын әңгіме – қазақ әдебиетіндегі микрожанрлардың ең танымал үлгісі. Дәстүрлі әңгімеге қарағанда әлдеқайда ықшам бұл форма әдетте бірнеше бет көлемінде аяқталады да, оқырманға қысқа оқиға арқылы үлкен ой салады. Шағын әңгімеде өмірдің бір сәті, кейіпкер басындағы бір көңіл-күй не шешуші жағдай бейнеленіп, оқиға шарықтау шегіне дейін жылдам жеткізіледі. Баяндау мен сипаттау минимализм заңдылығына бағынып, детальдардың семиотикалық салмағы артады. Әңгіме құру тәсілі көбіне ықшам диалогқа, ішкі монологқа немесе бір қуатты эпизодқа негізделіп, аз сөзбен терең ой мен эмоция беріледі. Қазіргі қазақ шағын әңгімелерінде детальді астарлап қолдану, финалда оқыrmанды ойға қалдыратын ашық түйін жасау тәсілі жиі ұшырасады.

Новелла – қысқа сюжетті прозалық шығарма, көбінесе күтпеген финалмен ерекшеленеді. Қазақ әдебиетінде новелла жанры микрожанр аясында психологиялық реңк алған. Психологиялық новеллаларда сыртқы оқиға шағын болуы мүмкін, басты назар кейіпкердің ішкі тебіренісінде болады. Микрожанрлық новелла баяу дамиды, лирикалық атмосферасымен, бейнелі тілімен көзге түседі. Оқиға желісі ықшам болғанымен, астарында үлкен философиялық түйін жатады. Новеллаға тән фабула микрошеңберде де сақталады, алайда шешімнің бір бөлігі жиі оқырманның пайымына қалдырылады. Мәселен, М. Омарованың кейбір қысқа новеллалары нәзік лиризммен басталып, финалында түс кейіпте мистикалық детальмен аяқталып, оқырманды жұмбақ күйде қалдырады.

Эссе – автордың жеке толғанысы мен ой-түйіндерін көркем түрде қысқа форматта жеткізетін шағын жанр. Микрожанр сипатындағы эсселерде көбіне философиялық немесе психологиялық тақырыптар қозғалады. Эссе – көңіл-күйге негізделген лирикалық прозаның бір түрі; мұнда сюжеттен гөрі идея мен сезімдік әсер басым. Жас қаламгерлер заманауи өмір, тұлғалық ізденіс туралы шағын эссе-ой-толғаулар жазып, оларды әлеуметтік желілерде жариялауда. Автор оқиғаны баяндаудан гөрі белгілі бір құбылыс жайлы субъективті пікірін немесе эмоциялық әсерін бөліседі. Мысалы, Әлішер Рахаттың интернетте жариялаған кейбір шағын прозалық ой-толғауларын шартты түрде эссе жанрына жатқызуға болады – оларда автор қоғам, жалғыздық немесе өнер туралы өзінің ой-пікірін қысқа да бейнелі тілмен жеткізеді.

Флешфикшн – ағылшын тілді әдебиеттен енген атау, көлемі өте қысқа, 500 сөзден аспайтын әңгімелерді білдіреді. Қазақ әдебиетінде флешфикшн әлі жаңа құбылыс болғанымен, оған балама микросюжеттер бұрыннан бар деуге болады. Флешфикшннің басты ерекшелігі – жылдам әсер. Бірнеше абзац ішінде оқырманды бірден оқиғаға енгізіп, аса қысқа мәтінмен эмоционалдық соққы береді. Автор әңгімені көбіне кіріспесіз, оқиғаның қызған жерінен бастайды. Әлемдік әдебиетте мұндай форматтар flash fiction, драбл – 100 сөзден тұратын өте қысқа әңгіме, твиттература – Twitter платформасының символдық шектеуіне сыйғызылған әдеби мәтін деген атаулармен танымал.

Әуелі қазіргі қазақ прозасында микрожанрлар екі бағытта жиі көрініс табатынын атап өтсек болады: оның бірі – психологиялық тереңдікке негізделген лирикалық шағын проза, екіншісі – мистикалық сипаттағы беймаза атмосфералы шағын проза. М. Омарова мен Ә. Рахат – қазақ әдебиетінде осы екі бағытта микрожанрлық туындылар берген қаламгерлер. Олардың таңдаған шағын формадағы шығармалары көлемі жағынан қысқа болғанымен, көтерген көркемдік жүгінің салмағы зор. Төменде екі жазушының аталған шығармалары негізгі құрылымдық-мазмұндық критерийлер бойынша салыстырылып көрсетілген (1-кесте).

Кесте 1. Мистикалық микропроза: салыстырмалы талдау

Құрылым / Қызмет	Мәдина Омарова – «Шеңбер»	Әлішер Рахат – «Орта»
Нақты үзінділер	1. «Кешкі салқын ауада үнсіз ғана көшеде жүріп келе жатып, өзінің осы өмірден жоғалғанын сезді.» 2. «Ол көшенің бұрышында тоқтап, аспанға қарады. Жұлдыздар тым суық, тым алыс көрінді.»	1. «Көлеңкелер қозғалады. Мен тірімін бе, жоқ әлде біреудің түсімін бе – ажырату мүмкін емес.» 2. «Уақыт тоқтағандай. Айналамда бәрі қозғалыссыз. Тек жүрек соғысы ғана бар.»
Көркемдік тәсілдер	– Ішкі монолог арқылы психологиялық күйді жеткізу– «Бос кеңістік», «салқын ауа», «жұлдыздар»–метафоралар–Символизм:түнгі уақыт, үнсіздік, жалғыздық атмосферасы	– Сана ағысы стилі– Сюрреалистік ауысым: шындық пен елестің араласуы– Кеңістіктің белгісіздігі: «бәрі қозғалыссыз», «түсім бе»
Уақыт пен кеңістік	Уақыттың баяу ағысы, кеңістіктің салқындығы – кейіпкердің ішкі күйін бейнелейді	Уақыт тоқтағандай, кеңістік анық емес – бұл метафизикалық күйді білдіреді
Мазмұндық бағыты	Психологиялық күйзеліс, жалғыздық, болмыстан шеттетілу сезімі	Мистикалық бейуақ, сана мен шындықтың шайқалуы, белгісіздік
Оқырманға ықпал	Үнсіздік пен ішкі бос кеңістік бейнесі – эмоционалды ой тудырады	Елес, көлеңке, уақыттың жоғалуы – бейсаналық реакция мен үрей тудырады
Ғылыми тұжырым	Микрожанр – психологиялық күйді символикалық деңгейде ықшам түрде жеткізетін форма	Микрожанр – сана мен болмыс арасындағы шекараны мистикалық кеңістік арқылы бейнелеудің құралы

Бұл салыстырмалы кесте арқылы психологиялық және мистикалық микрожанрлық шығармалардың көркемдік сипаты, стильдік тәсілдері мен оқырманға әсер ету механизмі анық көрініс табады. Екі автор да ықшам формада терең мағыналы көркем кеңістік жасай отырып, оқырманды бейсаналық, метафизикалық деңгейде ойлануға итермелейді.

Талқылау

Басты кейіпкердің кешкі салқын ауада, бос қалған қала көшесінде үнсіз серуен құруы – оның жан-дүниесіндегі жалғыздық, рухани шеттетілу, өмірден сырт қалу сезімдерін астарлайды. Автор баяндауды баяу ырғақпен жүргізіп, лирикалық ішкі монолог тәсілін қолданады. Мәтіндегі «бос кеңістік» образы мен «салқын ауа» сияқты детальдар кейіпкердің көңіл-күйіне резонанс туғызып, символикалық мәнге ие болады. Бұл тұрғыда Ю.М. Лотманның көркем мәтіндегі «семиотикалық кеңістік» ұғымын еске түсіреміз. Ғалым мәдениет пен мәтінді үздіксіз кодтар жүйесі ретінде қарастыра отырып, үнсіздік пен бос кеңістік сияқты белгілерді оқырманның интерпретациялық белсенділігін тудыратын маңызды элементтер деп санайды [4, 236.]. Осыған орай, «Шеңбер» әңгімесіндегі кейіпкердің әрекетсіздігі мен ішкі күйзелісі де – оқырман үшін интерпретациялауға ашық, көпқабатты құрылым. Сонымен қатар, Р. Барттың «автор өліп, оқырман туады» деген тұжырымы микрожанрларға тікелей қатысты. Оның пікірінше, шағын мәтіндер автордан оқырманға мағынаны «күшпен таңбайды», керісінше мағына – оқырманның жеке тәжірибесіне, ішкі күйіне,

танымдық әлеуетіне байланысты [10]. Бұл тәсіл –микрожанр табиғатына тән басты ерекшелік.

М. Омарова тек баяндау емес, атмосфера жасау арқылы да эмоциялық күйге ықпал етеді. Қазіргі әдебиеттануда микрожанрлар — идеялық және эмоциялық мазмұнды ықшам түрде жеткізуге мүмкіндік беретін көркем форма ретінде сипатталады. Шағын көлемдегі мәтін арқылы терең психологиялық немесе философиялық мазмұн беру — бүгінгі әдеби процестегі тиімді көркемдік стратегиялардың біріне айналғаны байқалады. Бұл тенденция қазіргі қазақ прозасынан да көрініс тауып отыр. Шығармадағы « ... кешкі салқын ауада үнсіз ғана көшеде жүріп келе жатып, өзінің осы өмірден жоғалғанын сезді...»[11] деген сөйлем кейіпкердің сырттай тыныш, бірақ іштей алай-дүлей халін сипаттайтын эстетикалық түйін. Бұл – тек эмоциялық күй ғана емес, экзистенциалдық мәні бар құрылым. Мұндағы рухани «жоғалу», болмыссыздық – Хайдеггердің «лақтырылған күй» (Geworfenheit) ұғымымен үндеседі. Демек кейіпкер өзін дүниенің шетінде, мәнсіздіктің ортасында жалғыз сезінеді. Бұл – тек әдеби бейне емес, сонымен қатар болмыс пен уақыт категорияларына қатысты терең философиялық сұрақ. Шағын көлемді мәтінде дәл осындай күрделі идеяны беру – микрожанр формасының мүмкіндігін көрсетеді.

Сонымен қатар, әңгіменің жалпы атмосферасында рационалды түсініктен тыс, оқырманды мазасыздық пен үрейге жетелейтін мистикалық элементтер байқалады. Кейіпкер айналасындағы бос кеңістіктің салқындығын, дыбыссыз қозғалысын, көлеңкелермен толы көшелерді сипаттау арқылы оқиға табиғатынан тыс шынайылықты – «қорқыныштың белгісіз түпкі негізін» жеткізеді. Мұндағы белгісіз кеңістік, үнсіздік, уақыттың тоқтауы сияқты белгілер оқырманды бейсаналық күйге жетелейді. Бұл – әдеби мистиканың негізгі құралы. Демек жазушы тікелей қорқыныш тудырмай, оқырманды мазасыздық, жаттану, түсініксіздік жағдайында қалдырады – бұл мистикалық микрожанр тәсілдерінің бірі. М. Омарованың бұл мәтінінде тылсым үрейдің ашық көрінісі жоқ болғанымен, ол астарлы түрде, кеңістіктік және символдық бейнелер арқылы жеткізіледі. Осыны «атмосфералық мистика» деп те атауға болады. Мұндай көркемдік тәсілдер Р. Кларк сипаттағандай, «микроформалар арқылы бейсаналық кеңістікпен байланыс орнату» ұстанымына сай келеді [12]. «Шеңбер» әңгімесі – микрожанрлық форма мен психологиялық тереңдікті табысты ұштастырған көркем мәтін үлгісі. Оқырманды белсенді интерпретаторға айналдыра отырып, автор эмоциялық және бейсаналық кеңістікте күрделі идеяны жеткізе алған.

Ә. Рахат – қазіргі қазақ прозасында микроформаларға, әсіресе мистикалық мазмұндағы шағын прозаларға ден қойған жазушылардың бірі. Оның «Орта» атты әңгімесі – көлемі небәрі жарты бетке жетпейтін, бірақ философиялық-мистикалық мәні терең шығармалардың қатарына

кіреді. Бұл әңгімеде дәстүрлі сюжет желісі жоқ. Нақты оқиға, диалог немесе сипаттама атаулы – тек фрагменттік сипатта. Автор сана ағысы стиліне жүгінеді: кейіпкердің ішкі сезімі мен қабылдауы үздік-үздік көріністермен беріледі. Жазушы бейсаналықпен жұмыс істейді. Шын мен елес арасындағы шекараны әдейі бұлдыратып, оқырманды анықталмаған күйге енгізеді. «Мен тірімін бе, әлде біреудің түсімін бе – білмеймін...» [13]. Бұл сөйлем – экзистенциалдық мистиканың түйіні. Кейіпкердің шынайылық туралы сенімі шайқалып, кеңістік пен уақыт категориялары өз маңызынан айырылады. Мәтінде кездесетін тоқтап қалған уақыт, үнсіз кеңістік, көлеңкелі қозғалыстар, жарық пен қараңғылықтың ауысуы – барлығы да реалистік логикадан тыс көркемдік кодтар. Әңгіме соңында оқырман нақты не болғанын білмейді. Бірақ сезінеді – бұл шынайылықтан бөлек, беймәлім кеңістікте орын алған психологиялық-мистикалық эпизод. Бұл Ю.М. Лотман сипаттаған семиотикалық шекара мен Р. Барттың оқырмандық интерпретация теориясына толықтай сәйкес көркем тәсіл [10]. Оқиға толық айтылмайды, бірақ қалдырылған мағына оқырманның ішкі психологиялық реакциясы арқылы жанданады. Сонымен қатар бұл мәтінде мистиканың діни немесе фольклорлық сипаты емес, керісінше метафизикалық, бейсаналық үрейге негізделген формасы көрінеді. Бұл бағытты әдебиеттанушы Р. Кларк «америкалық минималистік прозадағы мистикалық бейқалып» деп сипаттайды. Көлемі аз, мағына көп, ал эмоциялық реакция – оқырманның сана деңгейінде оянады [12].

Қорытынды

Қазіргі қазақ прозасында микрожанрларға бет бұру — әдебиеттің ішкі форма мен мазмұн эволюциясының нақты көрінісі. Шағын көлемді, ықшам композициялы, бірақ идеялық және эмоциялық салмағы зор мәтіндер – ХХІ ғасыр оқырманының танымына икемделген жаңа көркемдік модель. Бұл үдеріс автор мен оқырман арасындағы қатынасты жаңаша деңгейге көтеріп, интерпретация кеңістігін кеңейтеді.

Зерттеу барысында анықталғандай, микрожанрлар — эссе, флешфикшн, психологиялық новелла сияқты үлгілер арқылы — бүгінгі жазушылар жеке тұлғаның ішкі әлемін, бейсаналық күйін, күйзеліс пен жалғыздық, жаттану және рухани дағдарыс секілді терең тақырыптарды жеткізуде ерекше стратегия ұстанады. Бұл жерде классикалық баяндау емес, үздік-үздік сана ағымы, символдық деталь, психологиялық резонанс пен метафоралық кеңістік жетекші роль атқарады. Қазіргі қазақ прозасындағы микрожанрлар тек формалық ізденіс емес, сонымен қатар А. Матайдың әңгімелерінде де анық байқалады, олардың адамның ішкі дағдарысы мен экзистенциалдық күйлері қысқа прозалық формада бейнеленеді [14].

Мәдина Омарова мен Әлішер Рахат шығармаларындағы микрожанрлық формалар — көркемдік тәсіл ғана емес, болмыстық ой айту

үлгісі ретінде де бағаланады. «Шеңбер» мен «Орта» шығармаларындағы бос кеңістік, уақыттың тоқтауы, үнсіздік және сана ағысы — оқырманды мистикалық кеңістікпен бетпе-бет қалдыратын құралдар. Бұл арқылы әдебиет шынайылық пен түс, өмір мен символ арасындағы шекараны жойып, адам санасының терең қабаттарын зерттейді. Сонымен, микрожанр – қазіргі әдеби үдерісте тек форма емес, қазіргі адам болмысын суреттеудің бейсаналық, символдық, психо-мистикалық әдісі. Оның эстетикалық және философиялық әлеуеті – бүгінгі қазақ әдебиетінің мазмұндық жаңаруы мен бағыттық ізденісінің нақты көрсеткіші болып отыр.

ӘДЕБИЕТ

[1] Хуатбекұлы Е., Нурақбаева А.З., Абиханова Г. Қазіргі қазақ прозасы: жанрлық ізденістер мен микрожанр үлгілері // *Keruen*. – 2024. – Т. 85, №4. – Б. 90-100. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.4-07>

[2] Худайбергенов Н. М. Омарованың пьесаларындағы дәстүрлі және модернистік айшықтар // *Keruen ғылыми журналы*. – 2024. – Т. 84, №3. – Б. 169-180. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.3-13>

[3] Temirova Zh.G., Zhakupova A.D. Flash fiction by Ilya Odegov in the context of transculturality // *Bulletin of E.A. Buketov Karaganda University. Philology Series*. – 2023. – Vol. 109, No. 1. – P. 65-73. <https://doi.org/10.31489/2023ph1/65-73>).

[4] Лотман Ю.М. Семиосфера. – М.: Искусство, 1992. – 245 с.

[5] Карабаева А.С. Microgenres in modern prose // *American Journal of Education and Learning*. – 2025. – Vol. 3, No. 1. – P. 290–298. DOI: [10.5281/zenodo.14639858](https://doi.org/10.5281/zenodo.14639858).

[6] Лебедева М.Н. Микрожанры современной прозы: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2016. – 25 с.

[7] Marino G. Semiotics of virality: From social contagion to Internet memes // *Signata: Annales des sémiotiques*. – 2022. – No. 13. <https://journals.openedition.org/signata/3936> 24.06.2025

[8] Torop P., Kroó K. Text dynamics: Renewing challenges for semiotics of literature // *Sign Systems Studies*. – 2018. – Vol. 46, No. 1. – P. 142-160. <https://doi.org/10.12697/SSS.2018.46.1.07>

[9] Berlanga-Fernández I., Reyes E. The digital approach to semiotics: a systematic review // *Text & Talk*. – 2024. – Online first publication. . <https://doi.org/10.1515/text-2021-0073>

[10] Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1975. – 616 с.

[11] Омарова М. Мистикалық әңгімелер (Патша қызының өлімі, Жартас басында, Суретші, Кім өлді екен?) // *Қазақ әдебиеті газеті*. – 2020. – 18 сәуір. <https://qazaqadebiati.kz/24440/madina-omarova-mistikaly-gimeler> 24.06.2025

[12] Clark R.C. American Literary Minimalism: PhD Dissertation. – University of Georgia, 2011. – 248 p.

[13] Рахат Ә. Он шақты жауынгер (әңгіме) // Abai.kz. – 2017. – 21 желтоқсан. – <https://abai.kz/post/63620> 24.06.2025

[14] Мубарак Н.Е., Кенжан А.М. Қазіргі қазақ прозасындағы адам психологиясы: Аягүл Мантай әңгімелері негізінде // Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. – 2025. – №2 (77). – Б.593-608. DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.035>

REFERENCES

[1] Huatbekuly E., Nuraqbaeva A.Z., Abihanova G. Qazirgi qazaq prozasy: zhanrlyq izdenister men mikrozhannr ȳlgileri [Modern Kazakh prose: genre searches and microgenres] // Keruen. – 2024. – T. 85, №4. – B. 90-100. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.4-07> [in Kaz.]

[2] Hudajbergenov N. M. Omarovany p'esalaryndagy dastyrly zhane modernistik ajshyqtar [Traditional and modernist verses in the plays of M. Omarova] // Keruen gylymi zhurnaly. – 2024. – T. 84, №3. – B. 169-180. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.3-13> [in Kaz.]

[3] Temirova Zh.G., Zhakupova A.D. Flash fiction by Ilya Odegov in the context of transculturality // Bulletin of E.A. Buketov Karaganda University. Philology Series. – 2023. – Vol. 109, No. 1. – P. 65-73. <https://doi.org/10.31489/2023ph1/65-73>).

[4] Lotman YU.M. Semiosfera. – M.: Iskustvo, 1992. – 245 s. [in Rus.]

[5] Karabaeva A.S. Microgenres in modern prose // *American Journal of Education and Learning*. – 2025. – Vol. 3, No. 1. – P. 290–298. – DOI: [10.5281/zenodo.14639858](<https://doi.org/10.5281/zenodo.14639858>). [in Rus.]

[6] Lebedeva M.N. Mikrozhannry sovremennoj prozy [Microgenres of modern prose]: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – Tver': Tver. gos. un-t, 2016. – 25 s. [in Rus.]

[7] Marino G. Semiotics of virality: From social contagion to Internet memes // Signata: Annales des sémiotiques. – 2022. – No. 13. <https://journals.openedition.org/signata/3936>](<https://journals.openedition.org/signata/3936>) 24.06.2025

[8] Torop P., Kroó K. Text dynamics: Renewing challenges for semiotics of literature // Sign Systems Studies. – 2018. – Vol. 46, No. 1. – P. 142–160. <https://doi.org/10.12697/SSS.2018.46.1.07>

[9] Berlanga-Fernández I., Reyes E. The digital approach to semiotics: a systematic review // Text & Talk. – 2024. – Online first publication. <https://doi.org/10.1515/text-2021-0073>

[10] Bart R. Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika [Selected Works: Semiotics. Poetics]. – M.: Progress, 1975. – 616 s. [in Rus.]

[11] Omarova M. Mistikalyq angimeler [Mystical stories (death of a royal

daughter, on a cliff top, artist, who died?)] // Qazaq adebiyeti gazetі. – 2020. – 18 sauir. [<https://qazaqadebiyeti.kz/24440/madina-omarova-mistikaly-gimeler>] 24.06.2025 [in Kaz.]

[12] Clark R.C. American Literary Minimalism. – PhD Dissertation. – University of Georgia, 2011. – 248 p.

[13] Rahat Ә. On shaqty zhaunyng (angime) [About a dozen warriors (story)] // Abai.kz. – 2017. – 21 zheltoqsan. [<https://abai.kz/post/63620>] (kol zhet. kыni: 24.06.2025 [in Kaz.]

[14] Mubarak N.E., Kenzhan A.M. Qazirgi qazaq prozasыnda adam psikhologiyasy: Ayagul Mantai аңgimeleri negizinde [The Psychology of the Individual in Contemporary Kazakh Prose: Based on the Short Stories of Ayagul Mantai] // Ablai Khan atyndagy QazHKhZhÄTU Khabarshysy. Filologіia gыlymdary serіiasy. – 2025. – №2 (77). – B.593-608. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.035> [in Kaz.]

МИКРОЖАНРЫ В СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСКОЙ ПРОЗЕ: ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ И МИСТИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ

* Утешова А.А.¹

* ¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются причины возникновения микрожанров в современной казахской прозе и их значение в литературном процессе. Автор ставит цель теоретически и текстологически исследовать проявление психологического и мистического направлений в малой прозе. Основная цель исследования – определить роль мистического и психологического повествования в произведениях микрожанрового формата и обозначить их место в жанровой эволюции казахской литературы. В статье показаны исторические пути развития понятия микрожанра и объясняется, что в XXI веке он утвердился как новая форма, адаптированная к быстрому восприятию читателем. Основная идея микрожанра заключается в передаче многослойного смысла через лаконичный текст и активизации интерпретационной деятельности читателя. В исследовании применялись описательный, структурно-семиотический и сравнительный методы. В качестве основного материала были выбраны малые прозы Мадины Омаровой и Алишера Рахата. Произведения М. Омаровой «Шеңбер» и А. Рахата «Орта» рассмотрены как микротексты, насыщенные психологическими и мистическими элементами, в которых раскрыты приемы создания внутреннего монолога, символизма и неопределённой атмосферы. Доказано, что размывание условных границ событийности и категорий времени-пространства является важной характеристикой микрожанра. Микрожанры оцениваются как художественная модель, ведущая читателя

к потоку сознания и отражающая экзистенциальное состояние. Эти формы рассматриваются как наглядное свидетельство жанрового обновления казахской прозы. В статье микрожанры представлены не только как литературное явление, но и как зеркало современных культурных процессов, а также показан их философский и эстетический потенциал. Результаты исследования могут служить основой для анализа современной малой прозы, совершенствования образовательных программ и поддержки новых авторских практик. Кроме того, в статье развитие микрожанров рассматривается в контексте постмодернистской эстетики, выявляется их содержательная и формальная специфика и связь с экспериментальными тенденциями в современной литературе.

Ключевые слова: микрожанр, психологическая проза, мистическое повествование, символизм, современная казахская литература, флешфикшн, экзистенциальная проза, поток сознания, короткий рассказ

MICROGENRES IN CONTEMPORARY KAZAKH PROSE PSYCHOLOGICAL AND MYSTICAL TRENDS

* Uteshova A.A.¹

^{*1}al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article examines the reasons behind the emergence of microgenres in contemporary Kazakh prose and their significance in the literary process. The author aims to theoretically and textually explore the manifestations of psychological and mystical trends in short prose. The main objective of the research is to determine the role of mystical and psychological narration in microgenre works and to define their place in the genre evolution of Kazakh literature. The article outlines the historical development of the microgenre concept and explains that in the 21st century it has established itself as a new form adapted to the rapid perception of readers. The core idea of the microgenre is to convey multilayered meanings through concise texts and to enhance the reader's interpretative engagement. The study employs descriptive, structural-semiotic, and comparative methods. As primary material, the short prose works of Madina Omarova and Alisher Rakhath were selected. Omarova's "Shengber" and Rakhath's "Orta" are analyzed as microtexts rich in psychological and mystical elements, demonstrating techniques such as internal monologue, symbolism, and the creation of an ambiguous atmosphere. It has been demonstrated that the disruption of conventional narrative boundaries and the blurring of temporal and spatial categories are essential features of microgenre. Microgenres are evaluated as artistic models that guide readers into a stream of consciousness and reflect existential states. These forms are regarded as clear evidence of the genre renewal within Kazakh prose. The article presents microgenres not only as a literary phenomenon but also as a mirror of contemporary cultural processes,

highlighting their philosophical and aesthetic potential. The research findings can serve as a basis for analyzing modern short prose, improving educational programs, and supporting new authorial practices. Furthermore, the article examines the development of microgenres within the framework of postmodernist aesthetics and identifies their content and formal characteristics in connection with experimental trends in contemporary literature.

Keywords: microgenre, psychological fiction, mystical narrative, symbolism, contemporary Kazakh literature, flash fiction, existential prose, stream of consciousness, short story

Мақала түсті / Статъя поступила / Received: 08.09.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.12.2025.

Автор туралы мәлімет:

Утешова Асемгул Арыстанбаевна – «Қазақ филологиясы» мамандығы бойынша докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: Asem.2306@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-4775-2383>

Информация об авторе:

Утешова Асемгул Арыстанбаевна – докторант по специальности «Казакская филология», Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: Asem.2306@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-4775-2383>

Information about the author:

Uteshova Asemgul Arystanbaevna – doctoral student in the specialty «Kazakh philology», al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Asem.2306@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-4775-2383>

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ
ХАБАРШЫСЫ
“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN
of Ablai khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

№4 (79) 2025

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

Philology.bulletin@ablaikhan.kz

«Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ» АҚ «Полилингва» баспасында басылып шықты
«Баспа авторлық құқық материалдарының мазмұнына және фактілерді
жариялауға байланысты кепілдіктер бермейді, мақалалар нәтижелері
туралы деректер және басқа ақпараттар туралы мәліметке жауапты емес»

Отпечатано в издательстве «Полилингва» АО «КазУМОиМЯ имени Абылай хана»
«Издательство не несет ответственности за содержание авторских материалов и не
предоставляет гарантий в связи с публикацией фактов,
данных результатов и другой информации»

Ответственный за выпуск журнала
директор издательства:
Есенгалиева Б.А.

Технический редактор.
Кынырбеков Б.С.

Компьютерная верстка:
Ахметова Р.С.

Подписано в печать 26.12.2025 г.
Формат 70х90 1/8. Объем 79,5 п.л.
Заказ № 3622. Тираж 300 экз.
Гарнитура: “Times New Roman”, “SimSun”, “MS Mincho”

Издательство “Полилингва” КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
Тел.: +7 (727) 292-03-84, 292-03-85, вн. 24-18
E-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru